În memoria lui Vasili Nikitici Mitrokhin
(1922 –2004)
şi a
Ninei Mihailovna Mitrokhina
(1924 – 1999)

CUPRINS

Cuvânt înainte: Vasili Mitrokhin şi arhiva lui 21
1. Introducere: „Lumea mergea aşa cum doream noi“
Uniunea Sovietică, Războiul Rece şi Lumea a Treia 33

America Latină

2. America Latină: Introducere 55
3. Capul de pod“, 1959–1969 61
4. Regimurile „progresiste“ şi „socialismul cu vin roşu“ 81
5. Prioritățile serviciilor de informații după Allende 107
6 . Revoluția din America Centrală 129

Orientul Mijlociu

7. Orientul Mijlociu: Introducere 149
8. Creşterea şi declinul influenței sovietice în Egipt 155
9. Iranul şi Irakul 174
10. Alianța cu Siria 196
11. Republica Populară Democrată a Yemenului 212
12. Israelul şi sionismul 219
13. Terorismul din Orientul Mijlociu şi palestinienii 239

Asia

14. Asia: Introducere 253
15. Republica Populară Chineză
De la „Prietenia eternă“ la „Ura veşnică“ 259
16. Japonia 280
17. Relația specială cu India 295
Partea I: Supremația Congresului Național Indian 295
18. Relația specială cu India
Partea a 2-a. Declinul şi căderea Congresului 311
19. Pakistan şi Bangladesh 320
20. Islamul în Uniunea Sovietică 343
21. Afganistanul
Partea I: De la „Marea Revoluție din Aprilie“ la invazia sovietică 358
22. Afganistanul
Partea a II-a. Războiul şi înfrângerea 372

Africa

23. **Africa: Introducere** 389
24. **Războiul Rece ajunge în Africa** 396
25. De la optimism la deziluzie 413

26. CONCLUZII: KGB în Rusia şi în lume 431

Evoluția KGB-ului (1917 –1991)

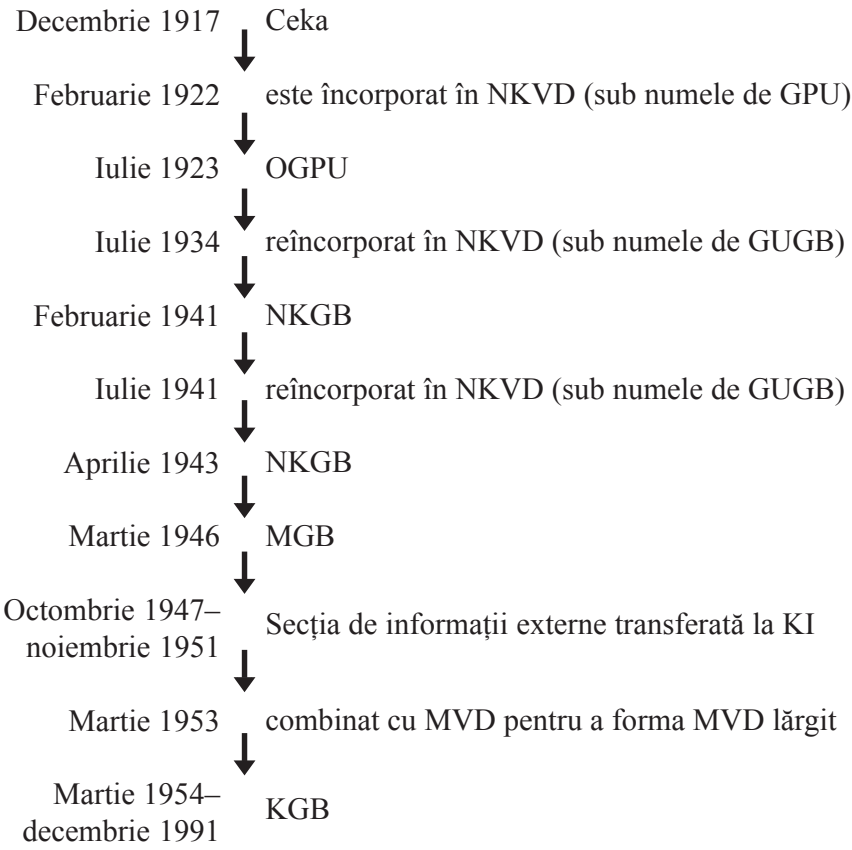

Spre deosebire de nomenclatură, funcțiile din serviciile sovietice de securitate şi din aparatul de informații au rămas relativ constante în toată perioada 1917–1991. Recunoscând această continuitate, ofițerii KGB vorbesc adesea despre ei înşişi ca despre membrii inițiali ai Ceka, respectiv cekişti. Termenul KGB este utilizat uneori pentru a desemna aparatul de informații şi securitate al întregii ere sovietice, precum şi ceea ce este mai corect – pentru perioada de după 1954.

SERVICIUL DE INFORMAȚII EXTERNE

Întemeiat în 1920, departamentul de informații externe al Ceka şi succesorii săi interbelici au fost cunoscuți sub numele de Inostrannîi Otdel (INO). Din 1941 până în 1947, i-a urmat Inostrannoie Upravlenie (INU), cunoscută şi sub numele de Direcția Întâi. Din 1947 până în 1951, principalele funcții de informații au fost preluate de Komitet Informații (KI). Din 1952 până în 1991 serviciul de informații externe a fost condus de Direcția Principală Unu (cu excepția perioadei dintre martie 1953 şi martie 1954, când a fost cunoscut, în mod derutant, drept Direcția Principală Doi).

SEDIUL

Ofițerii de informații externe şi directorii rezidenți vorbeau despre sediul KGB numindu-l „Centru“. În realitate, „Centrul“ se referea de fapt la sediul serviciului de informații externe şi nu la centrul KGB în general. Organigrama Direcției Principale Unu a KGB (serviciul de informații externe) este prezentată în Anexa D.

TERMINOLOGIA KGB

Pentru detalii, vezi Mitrokhin, *KGB Lexicon*.

Abrevieri şi acronime

AFSA	Armed Forces Security [SIGINT] Agency – Agenția de Securitate a Forțelor Armate (SUA)
ANC	African National Congress – Congresul Național African
ARA	American Relief Association – Asociația Americană de Ajutorare
ASA	Army Security [SIGINT] Agency – Agenția de Securitate a Armatei (SUA)
AVH	Agenția ungară de securitate şi informații
AVO	Predecesoarea AVH
AWACS	Airborne warning and control system – Sistemul aeropurtat de avertizare şi control
BfV	Serviciul de securitate (RFG)
BND	Agenția de informații externe (RFG)
BNS	Biroul Securității Naționale (Siria)
CAER	Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (blocul sovietic)
CDR	Comitetul pentru Apărarea Revoluției (Cuba)
CDU	Uniunea Creştin-Democrată (RFG)
Ceka	Vserossiiskaia Cirezvîceainaia Komissia po Borbe s Kontrrevoliuției i Sabotejem – Comisia Extraordinară pentru Lupta împotriva Contrarevoluției şi a Sabotajului (predecesoare a KGB (1917–1922))
Centru	Sediul KGB (sau FCD) şi predecesorii acestuia
CI	Counter-intelligence – Contrainformații
CIA	Central Intelligence Agency – Agenția Centrală de Informații (SUA)
CISPES	Comitetul de Solidaritate cu Poporul din El Salvador (SUA)
COCOM	Coordinating Committee for East-West Trade – Comitetul de coordonare pentru comerțul Est-Vest (NATO şi Japonia)
Comecon	Consiliul pentru Ajutor Economic Reciproc (v. CAER)
Comintern	Kommunisticeskii Internațional – Internaționala Comunistă (a treia)

CPC	Christian Peace Conference – Conferință Creștină de Pace
CPC	Communist Party of Canada Partidul Comunist din Canada
CPGB	Communist Party of Great Britain – Partidul Comunist al Marii Britanii
CPI	Communist Party of India – Partidul Comunist din India
CPJ	Communist Party of Japan – Partidul Comunist din Japonia
CPM	Communist Party of India, Marxist – Partidul Comunist din India, Marxist
CPSA	Communist Party of South Africa – Partidul Comunist din Africa de Sud (ulterior SACP)
CPUSA	Communist Party of the United States of America – Partidul Comunist al Statelor Unite ale Americii
CSU	Uniunea Social-creştină (RFG; aliat al CDU)
DCI	Directorul Informațiilor Centrale (SUA)
Derg	Comitetul de coordonare al forțelor armate, poliției şi gărzii naționale (Etiopia)
DGI	Direccion General de Inteligencia – Direcția Generală de Informații (Cuba)
DGS	Serviciul de securitate portughez
DGSE	Serviciul francez de informații externe
DIA	Defense Intelligence Agency – Agenția de Informații a Apărării (SUA)
DISA	Direção de Informação e Segurança de Angola – Direcția de Informații şi Securitate din Angola
DRG	Divrsionnîe razvedâvatelnâe gruppî – Grupele de diversiune şi cercetări
DRU	Dirección Revolucionaria Unida – Direcția Revoluționară Unită (El Salvador)
DS	Dărjavna Sigurnost – Siguranța de Stat (Bulgaria)
DST	Serviciul de Securitate francez
EPS	Ejército Popular Sandinista – Armata Populară Sandinistă (Nicaragua)
F Line	Departamentul „Acțiuni Speciale“ în cadrul rezidențiatelor KGB
FAPSI	Federalnoie Agenstvo Pravitelstvennoi Sveazi i Informații – Agenția Federală de Legături şi Informații Guvernamentale (post-sovietică)
FBI	Federal Bureau of Investigation – Biroul Federal de Investigații (SUA)
FCD	First Chief [Foreign Intelligence] Directorate, KGB – Direcția Principală Unu [Serviciul de Informații externe], KGB
FCO	Foreign and Commonwealth Office – Oficiul pentru Externe

	și Commonwealth (Marea Britanie)
FLN	Front de Libération Nationale – Frontul de Eliberare Națională (Algeria)
FMLN	Farabundo Martí de Libéracion Nacional – Farabundo Marti pentru Eliberare Națională (El Salvador)
FNLA	Frente Nacional de Libertação de Angola – Frontul Național de Eliberare din Angola
FRAP	Frente de Acción Popular – Frontul de Acțiune Populară (Chile)
FRELIMO	Frente de Libertação de Moçambique – Frontul de Eliberare din Mozambic
FSB	Federalnaia Slujba Bezopasnosti – Serviciul Federal al Securității
FSLN	Frente Sandinista de Liberación Nacional – Frontul Sandinist de Eliberare Națională (Nicaragua)
GCHQ	Government Communications Head-Quarters – Sediul Comunicațiilor Guvernamentale (Marea Britanie)
GKNT	Gosudarstvennîi Komitet po Nauke i Tehnologhii – Comitetul de Stat pentru Știință și Tehnologie
GPU	Gosudarstvennoie Politiceskoie Upravlenie – Direcția politică de stat (în cadrul NKVD 1922–1923)
GRU	Glavnoie Razvedîvatelnoie Upravlenie – Direcția Principală de Informații (militară)
GUGB	Glavnoie Upravlenie Gosudarstvennoi Bezopastnosti – Direcția Principală a Securității de Stat (în cadrul NKVD, 1934–1943)
Gulag	Glavnoie Upravlenie Lagherei – Direcția Principală a Lagărelor
HUMINT	Informații de la surse umane (spionaj)
HVA	Serviciul de informații externe din RDG
ICBM	Intercontinental ballistic missile – Rachetă balistică intercontinentală
ICP	Partidul Comunist Irakian
IDF	Forța de Apărare din Israel
IMINT	Imagery intelligence – Informații sub formă de imagini
INO	Inostrannîi otdel – Departamenul extern – departamentul de informații externe din Ceka, GPU/OGPU/GUGB, 1920–1941; predecesorul INU
INU	Inostrannoie Upravlenie – Direcția externă
IRA	Irish Republican Army – Armata Republicană Irlandeză
ISC	Intelligence and Security Committee – Comitetul pentru informații și securitate (Marea Britanie)

ISI	Informațiile interservicii pakistaneze
JCP	Partidul Comunist Japonez
JIC	Comitetul Comun de Informații (Marea Britanie)
JSP	Partidul Socialist Japonez
KDP	Partidul Comunist din Kurdistan
KGB	Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti – Comitetul Securității de Stat (1954–1991)
KHAD	Serviciul de securitate din Afganistan
KI	Komitet Informații – Agenția sovietică de informații (1947–1951), inițial combinând direcțiile de informații externe de la MGB și GRU
KMT	Kuomintang (naționaliștii chinezi)
Komsomol (Comsomol)	Kommunisticeskii soiuz molodioji – Uniunea Comunistă a Tineretului
KR Line	Departamentul de contrainformații din rezidențiatele KGB
KUTV	Kommunisticeskii Universitet Trudeaşcihsea Vostoka – Universitatea Comunistă a Oamenilor Muncii din Răsărit
LDP	Partidul Liberal Democrat – Japonia
MEISON	Mișcarea Socialistă din Întreaga Etiopie
MGB	Ministerstvo Gosudarstvennîi Bezopasnosti – Ministerul Siguranței de Stat
MGIMO	Moskovskii Gosudarstvennâi Universitet dlea Mejdunarodnâh Otnoşenii – Universitatea de Stat din Moscova pentru Relații Internaționale
MI5	Serviciul de Securitate din Marea Britanie
MI6	Denumire alternativă pentru SIS (Marea Britanie)
MITI	Ministry of International Trade and Industry – Ministerul Comerțului Internațional și al Industriei – Japonia
MLSh	Mejdunarodnaia Leninskaia Şkola – Școala leninistă internațională
MPLA	Movimento Popular de Libertação de Angola – Mișcarea Populară de Eliberare din Angola
MVD	Ministerstvo Vnutrennih Del – Ministerul Afacerilor Interne
N Line	Departamentul de sprijin ilegal din rezidențiatele KGB
NAM	Non-Aligned Movement – Mișcarea de nealiniere
NATO	North Atlantic Treaty Organization – Organizația Tratatului Atlanticului de Nord
NKGB	Narodnîi Kommissariat Gosudarstvennoi Bezopasnosti – Comisariatul Național al Securității de Stat (serviciul sovietic de securitate și informații 1941–1946; în NKVD 1941–1943)

NKVD	Narodnâi Kommissariat Vnutrennih Del – Comisariatul Național pentru Afaceri Interne (încorporat în securitatea statului 1922–1923, 1934–1943)
NPUP	National Progressive Unionist Party – Partidul Național Progresist Unionist (Egipt)
NSA	National Security Agency [SIGINT] – Agenția de Securitate Națională SUA
NSC	National Security Council – Consiliul Securității Naționale
NSS	National Security Service – Serviciul Național de Securitate – Somalia
NSZRiS	Naționalnîi Soiuz Zaşcitî Rodinî i Svobodî – Uniunea Națională pentru Apărarea Patriei şi a Libertății (antibolşevică)
NTS	Alianța națională a lucrătorilor (Mişcarea social-democrată a emigranților sovietici)
OAU	Organization of African Unity – Organizația Unității Africane
OGPU	Obedinennoie Gosudarstvennoie Politiceskoie Upravlenie – Direcția de Stat Politică Unificată – serviciul sovietic de securitate şi informații, 1923 –1934
Ohrana	Serviciul de securitate țarist, 1881–1917
OEP	Organizația pentru Eliberarea Palestinei
OMS	Organizația mejdunarodnîh sveazei – Organizația pentru legăturile internaționale
OSS	Office of Strategic Services – Oficiul Serviciilor Strategice (SUA)
OT	Sprijin Tehnic Operațional
OUN	Organizația Ucrainenilor Naționaliști
OZNA	Serviciul iugoslav de securitate şi informații – predecesorul UDBA
PAIGC	Partido Africano de Independęncia da Guiné e Cabo Verde – Partidul African al Independenței Guineii şi Capului Verde
PCA	Partidul Comunist Algerian
PCC	Partidul Comunist Chinez
PCCh	Partidul Comunist din Cehoslovacia
PCF	Partidul Comunist Francez
PCI	Partidul Comunist Italian
PCP	Partidul Comunist Portughez
PCUS	Partidul Comunist al Uniunii Sovietice
PDP	Partido del Pueblo – Partidul Poporului, Panama
PDPA	Partidul Comunist Afgan
PDRY	People's Democratic Republic of [South] Yemen – Republica

	Populară Democratică a Yemenului [de Sud]
PFLP	Popular Front for the Liberation of Palestine – Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei
PPP	Partidul Poporului din Pakistan
PR Line	Departamentul de informații politice din cadrul rezidențiatelor KGB
PRI	Partido Revolucionario Institucional – Partidul Revoluționar Instituțional, Mexic
PSOE	Partido Socialista Español – Partidul Socialist Spaniol
PUK	Uniunea Patriotică din Kurdistan
PZPR	Polska Zjednoczona Partia Robotnicza – Partidul Unit Muncitoresc Polonez
RAU	Republica Arabă Unită
RCMP	Royal Canadian Mounted Police – Poliția Regală Călare Canadiană
RDG	Republica Democrată Germană
RENAMO	Resistęncia Nacional Moçambicana – Rezistența Națională Mozambicană
RFG	Republica Federală Germania
RYAN	Raketno-iadernoie napadenie – Atac cu rachete nucleare
S&T	Scientific and technological intelligence – Informații științifice și tehnologice
SACP	South African Communist Party – Partidul Comunist din Africa de Sud (CPSA)
SADUM	Direcția Spirituală din Asia Centrală a Musulmanilor
SALT	Strategic Arms Limitation Talks – Negocierile referitoare la limitarea armelor strategice
SAM	Racheta sovietică pământ-aer
SB	Serviciul polonez de informații și securitate
SCD	Direcția Principală Doi (Securitate internă și contrainformații) din KGB
SDECE	Serviciul francez de informații externe: predecesorul DGSE
SDI	Strategic Defence Initiative – Inițiativa de Apărare Strategică („Războiul stelelor"), SUA
SDR	Somali Democratic Republic – Republica Democrată Somaleză
SED	Partidul Unității Socialiste (comunist) din RDG
SIGINT	Informații derivate din interceptarea și analiza semnalelor
SIN	Servicio de Inteligencia Nacional – Serviciul de informații naționale, Peru
SIS	Secret Intelligence Service – Serviciul de Informații Secrete,

	Marea Britanie
SK Line	Departamentul pentru coloniile sovietice din rezidențiatele KGB
SKP	Partidul Comunist din Finlanda
SNASP	Serviço Nacional de Segurança Popular – Serviciul Național de Securitate Populară, Mozambic
SNI	Serviço Nacional de Informaçőes – Serviciul Național de Informații – Brazilia
SOE	Special Operations Executive – Serviciul de Operațiuni Speciale, Marea Britanie
SPC	Comitetul Provincial Sindh
SPD	Partidul Social-Democrat, RFG
SR	Revoluționar socialist
SRC	Supreme Revolutionary Council – Consiliul Suprem Revoluționar, Somalia
SRSP	Somali Revolutionary Socialist Party – Partidul Socialist Revoluționar Somalez
Stapo	Serviciul de securitate al poliției austriece
Stasi	Ministerul Securității Statului, RDG
Stavka	Înaltul Comandament sovietic din timpul războiului
StB	Serviciul cehoslovac de informații şi securitate
SVR	Slujba Vneşnei Razvedki – Serviciul de informații externe (post-sovietic)
SWAPO	South West Africa People's Association – Asociația Poporului din Africa de Sud-Vest
TUC	Trades Union Congress – Congresul Sindicatelor, Marea Britanie
UB	Serviciul polonez de securitate şi informații; predecesorul SB
UDBA	Serviciul iugoslav de securitate şi informații
UNITA	União Nacional para a Independęncia Total de Angola – Uniunea Națională pentru Independența Totală a Angolei
VPK	Voenno-promîşlennaia Comissia – Comisia militară industrială
VTNRP	Voenno-Trudovaia Narodnaia Revoluționnaia Partia – Partidul revoluționar național militaro-muncitoresc; denumire rusească pentru mişcarea de rezistență antichineză din XUAR
VVR	Consiliul militar suprem – rezistența antibolşevică ucraineană
WCC	World Council of Churches – Consiliul Mondial al Bisericilor
WPC	World Peace Council – Consiliul Mondial al Păcii
X Line	Departamentul de ştiință şi tehnologie din rezidențiatele KGB
XUAR	Xinjiang Uighur Autonomous Region of China – Regiunea Autonomă Uigură Xinjiang din China
YAR	[North] Yemen Arab Republic – Republica Arabă Yemen

	(nord)
YSP	[South] Yemeni Socialist Party – Partidul Socialist din Yemen (sud)
ZANLA	Zimbabwe African Lliberation Army – Armata de Eliberare Africană din Zimbabwe
ZANU	Zimbabwe African National Union – Uniunea Națională Africană din Zimbabwe
ZAPU	Zimbabwe African People's Union – Uniunea Populară Africană din Zimbabwe
ZIPRA	Zimbabwe People's Revolutionary Army – Armata Revoluționară Populară din Zimbabwe

Transliterarea numelor ruseşti şi arabe

Transliterarea cuvintelor ruseşti s-a făcut după normele Academiei Române, în conformitate cu Îndreptarul Ortografic al Limbii Române: Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan“, *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuație*, ediția a V-a, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1995, pp.42–45. Excepție face numele autorului, pe care l-am folosit aşa cum şi l-a ortografiat el însuşi în varianta engleză, respectiv Mitrokhin (nu Mitrohin)*.

Întrucât nu există un sistem general acceptat de transliterare a cuvintelor arabe în engleză**, am încercat să urmăm practica curentă (de exemplu, Ahmad şi Muhammad şi nu Ahmed şi Mohammed). Acolo unde există o versiune bine stabilită a unui nume arab, am folosit-o pe aceasta şi nu o altă transliterare mai corectă: de exemplu, Gamal Abdel Nasser (şi nu Abd Al-Nasir) şi Saddam Hussein (nu Husain). Acelaşi lucru este valabil şi în cazul numelor anglofone sau francofone de origine arabă: Ahmed (şi nu Ahmad) Sékou Touré.

* Nota traducătoarei.

** Pentru acestea am respectat întocmai şi am preluat în traducerea românească transcrierea autorului (n. tr.).

Cuvânt înainte: Vasili Mitrokhin şi arhiva lui

La 9 aprilie 1992, un bărbat rus în vârstă de şaptezeci şi doi de ani, îndesat, îmbrăcat sărăcăcios sosea în capitala unuia din recent eliberatele state baltice cu trenul de noapte de la Moscova pentru a participa la o întâlnire prestabilită cu ofiţeri ai Serviciului Secret de Informaţii din Marea Britanie (SIS, cunoscut şi sub numele de MI6), la sediul noii ambasade britanice. Bărbatul şi-a prezentat paşaportul şi alte documente care îl identificau drept Vasili Nikitici Mitrokhin, fost arhivist principal la Direcţia Principală Unu (Informaţii Externe) a KGB-ului. SIS i-a făcut atunci acea fotografie neprotocolară (şi nepublicată din acest motiv) care apare în ilustraţii.

Prima vizită a lui Mitrokhin la ambasadă avusese loc cu o lună mai înainte, când sosise trăgând după el o valiză jerpelită cu rotile şi îmbrăcat cu aceleaşi haine ponosite pe care şi le pusese când plecase de la Moscova pentru a atrage cât mai puţin atenţia ofiţerilor de la frontiera rusă. Întrucât îi considera pe britanici cam „înţepaţi“ şi oarecum misterioşi, i-a abordat mai întâi pe americani. Însă copleşit fiind de avalanşa de solicitanţi de azil, personalul ambasadei SUA nu şi-a dat seama de importanţa lui Mitrokhin şi i-a spus să revină peste mai multe zile. Mitrokhin s-a dus însă la Ambasada britanică şi a cerut să vorbească cu o persoană care deţine o funcţie de conducere. Diplomatul care s-a prezentat l-a frapat prin faptul că era deosebit de „tânăr, chipeş şi simpatic“, fiind în acelaşi timp şi un vorbitor fluent de limba rusă. Obişnuit cu lumea diplomaţiei sovietice, dominată de bărbaţi, Mitrokhin a fost şi mai surprins să constate că diplomatul era de fapt o femeie. I-a spus că adusese cu el mostre ale unor materiale strict secrete din arhiva KGB-ului. Dacă diplomatul (care preferă să nu i se publice numele) l-ar fi respins ca pe un solicitant oarecare de azil care încearcă să vândă aşa-zise secrete, această carte ca şi precedenta probabil că nu ar fi fost scrise niciodată. Din fericire însă, ea a cerut să mai vadă şi alte materiale dintre cele ascunse de Mitrokhin în valiza sa, sub pâine, cârnaţi, băuturi şi hainele de schimb pe care le împachetase pentru drum, şi l-a întrebat dacă nu doreşte o ceaşcă de ceai. În timp ce Mitrokhin bea prima lui ceaşcă de ceai englezesc, diplomatul a citit câteva dintre însemnările

sale, şi-a dat seama imediat de importanţa acestora, apoi i-a pus întrebări în legătură cu ele. La ambasadă nu exista secţie de informaţii, astfel că Mitrokhin a fost de acord să revină peste o lună ca să se întâlnească cu reprezentanţi ai SIS de la sediul din Londra.

La întâlnirea cu ofiţerii SIS care a avut loc la 9 aprilie, Mitrokhin a prezentat alte 2000 de pagini din arhiva lui particulară şi le-a relatat extraordinara povestire potrivit căreia, în timp ce supraveghea transferul întregii arhive de informaţii externe din birourile supraaglomerate de la Lubianka, din centrul Moscovei, la noul sediu din Iasenovo, din apropiere de linia exterioară de centură, transfer efectuat între 1972 şi 1982, a sustras aproape zilnic însemnări manuscrise şi extrase din dosarele arhivei şi le-a ascuns la vila familiei. După încheierea mutării, a continuat să sustragă materiale strict secrete timp de încă doi ani, până în anul 1984, când s-a pensionat. Însemnările pe care le-a prezentat Mitrokhin ofiţerilor SIS dovedeau că avusese acces la „Sfânta sfintelor“ din arhivele informaţiilor externe: dosarele care dezvăluiau adevărata identitate a „legendelor“ corpului de elită al KGB-iştilor ilegali, care trăiau peste hotare sub acoperire, trecând drept cetăţeni străini. După încă o întâlnire cu SIS în ţările baltice, Mitrokhin a făcut, toamna, o vizită secretă în Marea Britanie pentru a pune la punct planul fugii sale. La 7 noiembrie 1992, când se sărbătorea cea de-a 75-a aniversare a revoluţiei bolşevice*, SIS a reuşit să-l aducă pe Mitrokhin din Rusia cu toată familia şi întreaga arhivă, împachetată în şase containere mari, în cadrul unei operaţiuni remarcabile, ale cărei detalii rămân încă secrete.

Cei care au avut acces la arhiva lui Mitrokhin după sosirea acestuia în Marea Britanie au fost uimiţi de conţinutul ei. După părerea FBI, sunt cele mai complete şi mai cuprinzătoare informaţii primite vreodată dintr-o sursă. CIA o numeşte cel mai mare bonus CI (contrainformaţii) din perioada postbelică. Un raport elaborat de Comitetul pentru Informaţii şi Securitate din Marea Britanie (ISC) arată că o serie de alte agenţii occidentale de informaţii au fost „deosebit de recunoscătoare“ pentru numeroasele indicii de contrainformaţii oferite de materialul lui Mitrokhin. *Slujba Vneşnei Razvedki* (SVR), succesoarea postsovietică a FCD, la început a refuzat să creadă că s-a putut produce o atât de masivă scurgere de informaţii strict secrete. În decembrie 1996, când o revistă germană a relatat că un fost ofiţer KGB a fugit în Marea Britanie cu „numele a sute de spioni ruşi“, purtătoarea de cuvânt a SVR, Tatiana Samoilis, a ridiculizat imediat reportajul ca fiind „un nonsens“. „Sute de oameni! Aşa ceva e imposibil!“ a spus ea. „Orice fugar ar fi putut obţine numele unuia, a doi sau trei agenţi – dar nu a sute de agenţi!“ În realitate, aşa cum îşi dau seama acum atât SVR, cât şi serviciul intern de securitate

---

* Vechiul calendar rus era cu treisprezece zile în urma celui occidental care a fost adoptat după Revoluţia din Octombrie. Din 1918 aniversarea revoluţiei a devenit astfel 7 noiembrie şi nu 25 octombrie (n.tr.).

şi informaţii, *Federalnaia Slujba Bezopasnosti* (FSB), Arhiva Mitrokhin include detalii nu despre sute, ci despre mii de agenţi şi ofiţeri sovietici de informaţii din întreaga lume.

Arhiva Mitrokhin conţine detalii extraordinare despre operaţiunile KGB din Europa şi America de Nord, care au făcut obiectul primului nostru volum. Dar există foarte multe date şi despre evenimente mai puţin cunoscute din timpul Războiului Rece şi despre activităţile KGB-ului în Lumea a Treia*, care abia dacă sunt menţionate în cele mai multe cărţi de istorie a relaţiilor externe sovietice şi ale ţărilor în curs de dezvoltare. Sinteza lucidă a cercetărilor ştiinţifice referitoare la politica externă sovietică efectuată de Caroline Kennedy-Pipe, *Russia and the World*, 1917–1991, de exemplu, abia dacă menţionează KGB-ul cu excepţia unei scurte referiri la rolul acestuia în invadarea Afganistanului. În schimb, niciun fel de relatare a politicii americane în Lumea a Treia din timpul Războiului Rece nu omite rolul Agenţiei Centrale de Informaţii (CIA). Rezultatul a fost o istorie ciudat de trunchiată a Războiului Rece secret din lumea în curs de dezvoltare – echivalentul în domeniul informaţiilor al unor aplauze executate cu o singură mână. Lucrarea în general admirabilă intitulată *Oxford Companion to Politics of the World*, de pildă, conţine un articol despre CIA, dar niciunul despre KGB sau succesorii postsovietici ai acestuia. Dar aşa cum intenţionează să demonstreze volumul de faţă din *Arhiva Mitrokhin*, rolul KGB-ului a fost chiar mai mare în politica sovietică din Lumea a Treia decât cel al CIA în politica SUA. Timp de un sfert de secol, KGB, spre deosebire de CIA, a considerat că Lumea a Treia era arena în care putea să câştige Războiul Rece.

Povestea carierei lui Mitrokhin a fost relatată în cea mai mare parte în *Arhiva Mitrokhin: KGB în Europa şi în Occident* (numită mai departe volumul I). Dar unele părţi din ea vor fi dezvăluite acum pentru prima oară. De teamă ca FSB să nu le facă viaţa imposibilă unora dintre rudele lui încă în viaţă, Mitrokhin nu a dorit să includă, în timp ce lucra la volumul I, anumite detalii de la începutul carierei lui – şi nici măcar data exactă a naşterii. S-a născut în ziua de 3 martie 1922 în Rusia Centrală în satul Iurasovo din regiunea Reazan şi a fost al doilea copil dintre cei cinci ai familiei. Reazan este probabil cel mai bine cunoscut în Occident ca oraşul natal al lui Ivan Petrovici Pavlov, laureat al Premiului Nobel, descoperitorul „reflexului condiţionat“ prin intermediul lucrărilor sale, devenite cunoscute sub numele de „câinii lui Pavlov“. Spre deosebire de Mitrokhin, care a

---

* În pofida mai multor anomalii, expresia „Lumea a Treia“ rămâne o „abreviere convenabilă“ pentru statele din Africa, Asia, America Latină şi Orientul Mijlociu (Krieger, *The Oxford Companion to Politics of the World*, pp. 834–835). Încercarea de a se înlocui „Lumea a Treia“ cu conceptul discrepanţei nord-sud între ţările avansate din punct de vedere economic din emisfera nordică şi cele mai puţin dezvoltate din sud creează mult mai multe anomalii – printre altele şi faptul că Sahara, Orientul Mijlociu şi cele mai multe ţări din Asia se află în emisfera nordică, în timp ce Australasia este în sud (n.tr.).

devenit un disident secret, Pavlov a luat o atitudine fățișă împotriva autorităților sovietice, dar, protejat de reputația sa internațională, a putut să-şi desfăşoare lucrările în laborator până în 1936, când a murit în vârstă de optzeci şi şapte de ani. Mitrokhin şi-a petrecut cea mai mare parte a copilăriei la Moscova, unde tatăl său a reuşit să găsească de lucru ca decorator, dar familia a păstrat legăturile cu satul Iurasovo, unde, în pofida frigului năprasnic, s-a simțit profund atașată de peisajul din Reazan şi de pădurile din Rusia Centrală. Spre deosebire de acestea, pădurile din Anglia i-au produs o mare dezamăgire – erau prea mici, prea puține şi insuficient de depărtate de lume. Retras lângă Londra, puține lucruri îi lipseau mai mult în plimbările lungi de iarnă decât priveliştea zăpezii proaspete în pădure.

Interesul lui Mitrokhin pentru arhive s-a manifestat inițial ca o fascinație adolescentină pentru documentele istorice. După ce a terminat şcoala, şi-a făcut serviciul militar obligatoriu la artilerie, apoi a început să studieze la Institutul Arhivelor Istorice din Moscova. Importanța pe care regimul stalinist o acorda dosarelor sale era atât de mare, încât, după invazia hitleristă din vara anului 1941, lui Mitrokhin i s-a permis să-şi continue studiile ca arhivist, în loc să fie recrutat pentru a apăra Uniunea Sovietică în ora ei de supremă primejdie. Astfel, Mitrokhin nu a luat parte la marile bătălii de la Moscova, Leningrad şi Stalingrad, care au făcut din frontul de est cel mai lung şi mai sângeros front din istoria războaielor. A fost trimis împreună cu un grup de tineri studenți arhivişti în Kazahstan, cu mult înapoia liniei frontului ruso-german, probabil pentru a lucra la unele din dosarele minorităților naționale suspecte şi ale prizonierilor din Gulag, care, pe timp de război, erau deportați, de regulă în condiții cumplite, în Asia Centrală. Renunțând la ambiția inițială de a deveni arhivist, Mitrokhin a reuşit să se înscrie la Institutul Superior Juridic din Harkov, care fusese evacuat în Kazahstan după ce Germania cucerise Ucraina. Amintirile lui cu privire la pedepsele brutale aplicate multor mii de ucraineni „antisovietici“ i-au produs coşmaruri mai târziu. „Eram de-a dreptul îngrozit“ – asta e tot ce mi-a spus despre această experiență. După ce a absolvit institutul din Harkov în 1944 a devenit jurist, mai întâi la miliția civilă, apoi la procuratura militară. A lucrat suficient de bine pentru a atrage atenția MGB (predecesorul KGB), care în 1946 l-a trimis la Moscova, la un curs de doi ani la Şcoala Superioară de Diplomație ca să-l pregătească pentru o carieră în domeniul informațiilor secrete, carieră pe care a început-o în 1948.

Primii cinci ani ai carierei lui Mitrokhin ca ofițer de informații au coincis cu faza finală, paranoică a epocii lui Stalin, când el şi colegii lui primeau ordin să-i urmărească pe conspiratorii titoişti şi sionişti, ale căror comploturi de cele mai multe ori inexistente îl obsedau pe dictatorul îmbătrânit. Primul lui post mai lung în străinătate înainte de moartea lui Stalin a fost cel din 1953 în Orientul Mijlociu, despre care ulterior nu-i plăcea să vorbească, pentru că a implicat infiltrarea şi exploatarea Bisericii Ortodoxe Ruse – un aspect al operațiunilor KGB pentru care, la fel ca şi în cazul persecutării disidenților, a nutrit un dezgust profund.

Mitrokhin a avut amintiri mai plăcute despre alte misiuni scurte ulterioare, care l-au purtat spre destinații dintre cele mai felurite, cum ar fi Islanda, Olanda, Pakistan şi Australia.

Cea mai memorabilă dintre aceste misiuni a fost aceea de membru al escortei KGB care a însoțit echipa sovietică la Olimpiada de la Melbourne, inaugurată în octombrie 1956. Pentru KGB, Jocurile Olimpice erau un adevărat coşmar din punctul de vedere al securității. Cu doi ani mai înainte, rezidentul KGB de la Canberra, Vladimir Petrov, devenise cel mai important personaj care fugise în Vest după cel de-al Doilea Război Mondial. Fotografiile soției lui în lacrimi, Evdokia, care îşi pierduse un pantof într-o ambuscadă de pe aeroportul din Sydney în timp ce ofițerii ruşi de securitate o împingeau către un avion ca s-o ducă înapoi în Rusia, dar care scăpase apoi din ghearele lor când avionul se oprise ca să alimenteze la Darwin, ținuseră pagina întâi a ziarelor din întreaga lume. Mitrokhin ştia că soții Petrov fuseseră condamnați la moarte într-un proces secret ținut în contumacie şi KGB elaborase planuri de asasinare a lor (acestea nu au fost însă realizate). Centrul era ferm hotărât să nu permită astfel de dezertări din rândul concurenților sovietici de la Melbourne. Alte motive de anxietate erau generate de faptul că, în timp ce ducele de Edinburgh deschidea oficial Jocurile pe terenul de crichet de la Melbourne, tancurile sovietice intraseră în Budapesta pentru a zdrobi revolta ungară. Meciul de polo pe apă dintre Ungaria şi Uniunea Sovietică a trebuit să fie întrerupt din cauza unei altercații în apă. La încheierea Jocurilor, KGB a fost brusc alertat de decizia neaşteptată a organizatorilor ca toți participanții să se amestece între ei la ceremonia de închidere (astfel fiind mai uşor pentru ei să fugă) în loc să defileze, aşa cum se procedase la Jocurile precedente, în cadrul echipei lor naționale. În cele din urmă însă KGB-ul a considerat că misiunea sa de la Melbourne a reprezentat un succes. Nimeni nu a fugit şi echipa sovietică a ieşit în mod clar victorioasă cu nouăzeci şi opt de medalii (din care treizeci şi şapte de aur), față de americani care au câştigat numai şaptezeci şi patru de medalii, şi o serie de succese individuale, printre care şi victoriile uşoare obținute de Vladimir Kuț în cursa de 5000 şi cea de 10 000 de metri.

Olimpiada din 1956 avea să fie ultima misiune a lui Mitrokhin în Vest. După „Discursul secret“ al lui Hruşciov ținut la începutul anului, în care se denunța „cultul personalității“ din timpul lui Stalin şi „deformarea gravă a principiilor partidului, a democrației de partid şi a legalității revoluționare“, Mitrokhin a devenit prea sincer, ceea ce nu a fost spre binele lui. Deşi criticile lui la adresa conducerii KGB erau blânde după standardele occidentale, şi-a dobândit reputația de nemulțumit şi a fost denunțat de către unul dintre superiorii lui ca „membru al unei echipe stânjenitoare“. La scurt timp după întoarcerea sa de la Melbourne, Mitrokhin a fost mutat din sectorul operativ la arhivele FCD, unde timp de câțiva ani a avut misiunea de a răspunde la cererile de investigații din partea altor departamente şi a organizațiilor provinciale KGB. Singurul lui post

în străinătate după aceasta a fost cel deținut la sfârșitul anilor 1960 la departamentul arhivelor din cadrul misiunii mari KGB de la Karlshorst, din apropiere de Berlinul de Est. În 1968, în timp ce se afla la Karlshorst, a urmărit cu emoție secretă încercarea de dincolo de frontiera germană întreprinsă de reformatorii „Primăverii de la Praga“ de a crea ceea ce Kremlinul considera că este un inacceptabil „socialism cu față umană“. La fel ca și „Discursul secret“ al lui Hrușciov cu doisprezece ani în urmă, invadarea Cehoslovaciei de către forțele armate ale Pactului de la Varșovia în august 1968 a fost un moment important în ceea ce a numit Mitrokhin „odiseea lui intelectuală“. Reușea să asculte pe ascuns relatări din Cehoslovacia la emisiunile în limba rusă ale BBC, Radio Libertatea, Deutsche Welle și Canadian Broadcasting Company, dar nu avea pe nimeni cu care să-și poată împărtăși indignarea provocată de invazie. Înăbușirea Primăverii de la Praga a demonstrat, după părerea lui, că sistemul sovietic nu putea fi reformat.

După întoarcerea la Moscova din Germania de Est, Mitrokhin a continuat să asculte emisiunile de radio din străinătate, deși, din cauza bruiajului sovietic, trebuia să schimbe mereu lungimea de undă ca să poată prinde o stație inteligibilă. Printre știrile care au produs o impresie puternică asupra lui s-au numărat cele legate de *Cronica Evenimentelor Curente*, un ziar samizdat publicat pentru prima dată de disidenți în 1968 pentru a difuza știri cu privire la lupta împotriva abuzurilor sovietice în domeniul drepturilor omului. La începutul anilor 1970, opiniile politice ale lui Mitrokhin au fost puternic influențate de lupta disidenților, pe care a urmărit-o atât în dosarele KGB, cât și în emisiunile radio occidentale. „Eram un singuratic“, mi-a spus el mai târziu, „dar acum știu că nu eram singurul.“ Deși Mitrokhin nu a avut niciodată intenția să se alinieze la mișcarea drepturilor omului, exemplul cu *Cronica Evenimentelor Curente* și alte produse samizdat l-au inspirat în ideea de a elabora o variantă clasificată a încercărilor disidenților de a consemna în scris inechitățile sistemului sovietic. Mai înainte îi surâsese ideea de a scrie o istorie oficială internă a FCD. Dar acum, în mintea lui începuse să se formeze un alt tip de proiect – și anume să compileze un jurnal personal cu privire la operațiunile externe ale KGB. Ocazia i s-a ivit în iunie 1972, când a primit sarcina să mute arhivele FCD la Iasenovo. Dacă uriașa cantitate de materiale sustrase de la Iasenovo ar fi fost descoperită, exista riscul ca, după un proces secret, să ajungă într-o celulă de execuție a KGB, cu un glonț în ceafă.

Pentru cei ale căror idealuri au fost puternic corodate de cinismul larg răspândit la începutul secolului al XXI-lea în Vest, faptul că Mitrokhin a fost gata să-și riște viața timp de douăzeci de ani pentru o cauză în care credea cu tărie este un lucru aproape imposibil de înțeles. La fel de greu de înțeles este disponibilitatea lui Mitrokhin de a se dedica în toată această perioadă compilării și păstrării unei arhive secrete despre care știa că s-ar putea să nu vadă niciodată lumina zilei. Pentru orice autor din Vest este aproape imposibil de înțeles cum poate un scriitor să-și dedice întreaga energie și tot talentul creator timp de mai mulți ani unor

scrieri secrete care s-ar putea să nu fie niciodată dezvăluite publicului. Şi totuşi, câţiva dintre cei mai mari scriitori ruşi ai epocii sovietice au făcut exact acest lucru. Nicio biografie a unui scriitor occidental nu conţine o scenă a patului de moarte comparabilă cu descrierea lăsată de văduva lui Mihail Bulgakov, în care aceasta relatează cum l-a ajutat pentru ultima oară să coboare din pat ca să se convingă înainte de a muri că marea lui capodoperă nepublicată, *Maestrul şi Margareta*, se află în ascunzătoarea ei. În pofida tuturor opreliştilor, *Maestrul şi Margareta* a supravieţuit şi a fost publicată un sfert de secol mai târziu. Deşi lucrarea cea mai importantă a lui Aleksandr Soljenîţîn a văzut lumina tiparului în timpul vieţi autorului (iniţial mai ales în Vest şi mai puţin în Uniunea Sovietică), când a început să scrie, şi-a spus la fel ca Bulgakov că „trebuie să scrie pur şi simplu ca să fie sigur că [adevărul] nu este dat uitării, că într-o bună zi posteritatea va putea să-l cunoască. Publicarea în timpul vieţii mele trebuie să mi-o scot din minte, să mi-o şterg din visuri".

Deşi Mitrokhin nu a avut niciodată niciun fel de pretenţii literare, supravieţuirea arhivei sale este, în felul său, la fel de remarcabilă ca şi cea a lucrării *Maestrul şi Margareta*. După ce a ajuns în Marea Britanie, a decis că, în ciuda tuturor dificultăţilor legale şi de securitate, cea mai mare parte a conţinutului ei trebuie să fie publicată. După publicarea în 1999 a primului volum din *Arhiva Mitrokhin*, Comitetul pentru Informaţii şi Securitate a efectuat o anchetă detaliată la Cabinet Office, la care atât eu, cât şi Vasili Mitrokhin am depus mărturie. Aşa cum se arată clar în raportul ISC, nu există nicio îndoială cu privire la motivaţia lui Mitrokhin:

> Comitetul consideră că este un om cu un remarcabil devotament şi curaj, care a riscat închisoarea sau moartea în hotărârea lui de a spune adevărul despre natura KGB şi a activităţilor sale, care, după părerea lui, trădau interesele propriei lui patrii şi ale poporului său. A reuşit acest lucru şi dorim să ne exprimăm în mod oficial admiraţia pentru realizarea lui.

Ajuns în Marea Britanie, nu a trecut o săptămână fără ca Mitrokhin să-şi recitească însemnările, să răspundă la întrebările legate de ele şi să verifice traducerile. În ajunul morţii sale, survenite la 23 ianuarie 2004, încă mai făcea planuri referitoare la publicarea unor părţi din arhiva sa.

Împreună cu soţia sa, Nina, un distins medic specialist, Mitrokhin şi-a reluat călătoriile în străinătate, pe care fusese silit să le întrerupă mai înainte, când fusese transferat de la serviciul operativ la arhive. Prima vizită la Paris a produs o impresie deosebită asupra lui Mitrokhin. Citise dosarul KGB despre fuga la Paris a celui mai mare dansator al Baletului Kirov, Rudolf Nureiev, şi urmărise cu indignare planificarea operaţiunilor (din fericire, niciodată duse la bun sfârşit) de a i se rupe lui Nureiev un picior sau amândouă cu scopul – exprimat în mod absurd în jargonul

eufemistic al KGB – de a i „se diminua talentele profesionale“. În octombrie 1992, în timp ce Mitrokhin se întâlnea cu SIS în Marea Britanie în vederea elaborării planurilor finale pentru scoaterea din țară a lui, a familiei sale şi a arhivei, Nureiev, acum grav bolnav de SIDA, regiza ultimul său mare balet, *Baiadera*, pe scena Operei din Paris. După spectacol, când Nureiev a apărut pe scenă într-un scaun cu rotile, sala întreagă l-a ovaționat în picioare. Mulți dintre spectatori plângeau, aşa cum au plâns şi trei luni mai târziu când a fost înmormântat în cimitirul rus din Sainte Genevičve des Bois din Paris. În timpul vizitei sale la Paris, Mitrokhin s-a dus la mormântul lui Nureiev precum şi la mormintele altor exilați ruşi, printre care atât refugiați ruşi albi fugiți de revoluția bolşevică, precum şi disidenți din epoca sovietică. Deşi a fost interesat şi de celelalte locații occidentale legate de emigranții ruşi, de la Ivy House din Londra, casa marii balerine Anna Pavlova, până la comunitatea rusă din New York de la Brighton Beach, în călătoriile lui a ajuns mult mai departe. După 1999, când Nina a decedat, a zburat în jurul lumii cu paşaportul său britanic. Cu numai un an înainte de a muri, şi-a petrecut vacanța în Noua Zeelandă.

Cu excepția pasiunii sale pentru călătorii, Mitrokhin a rămas, aşa cum a fost întotdeauna, un om cu gusturi simple, preferând ciorba de varză făcută în casă, *şci*, în locul bucătăriei sofisticate din restaurantele scumpe. Restaurantele lui preferate de la Londra au fost cele din lanțul „The Stockpot“, specializate în meniuri „ca acasă“. Deşi el însuşi bea foarte puțin, servea de regulă vin atunci când îşi invita prietenii şi îi plăcea să cheltuiască pentru zilele de naştere şi alte sărbători. În timpul unei vizite la Ritz, familia a cheltuit mai mult decât intenționase, căci nu apreciase corect costul unui rând de coniacuri. Mitrokhin nu era motivat nici de glorie, nici de bani. Numai după îndelungate discuții s-a lăsat convins să includă date despre cariera lui în volumul I şi numai cu câteva luni înainte de publicare a consimțit să-şi utilizeze numele real şi nu un pseudonim. Eforturile susținute ale presei de a-l descoperi pe Mitrokhin după publicarea volumului, din fericire, au eşuat. Era o persoană prea retrasă şi când sosise în Marea Britanie avea prea puțină experiență a vieții în Occident pentru a putea face față luminilor orbitoare ale publicității. Mitrokhin dusese însă la perfecțiune arta de a trece neobservat şi a călătorit nebăgat în seamă în lungul şi în latul Marii Britanii cu cardul lui de pensionar. Şi a rămas în formă până în preajma vârstei de optzeci de ani. Ofițerii de informații din mai multe țări erau uşor derutați de obiceiul lui aproape inconştient de a se lăsa pe podea şi a face câteva flotări atunci când şedința se tărăgăna.

În timp ce am lucrat la cele două volume din *Arhiva Mitrokhin*, autorul acesteia s-a dovedit a fi un om destul de dificil. După părerea lui, materialul pe care îl sustrăsese din arhivele KGB riscându-şi viața dezvăluia „adevărul“. Deşi a fost de acord că era necesar să-l pună într-un context, nu-l interesau prea mult lucrările oamenilor de ştiință oricât de distinşi, care, după părerea lui, nu văzuseră

rolul central al KGB-ului în societatea sovietică. Mitrokhin a tolerat mai degrabă decât să salute faptul că am folosit astfel de lucrări şi o serie de alte surse pentru a completa, corobora şi a umple golurile din propria lui arhivă unică. Admirația mea pentru unele dintre cărțile care neglijau dimensiunea informațiilor în relațiile internaționale din secolul al XX-lea depăşea puterea lui de înțelegere. Deşi din păcate Mitrokhin nu a mai apucat să vadă apărut cel de-al doilea volum, acesta era practic finalizat în momentul morții lui şi nu cunosc niciun fel de interpretare a mea cu care el să nu fi fost de acord. A fost un privilegiu extraordinar pentru mine să lucrez la arhiva lui.

Întrucât materialul original din arhiva Mitrokhin este clasificat ca secret, conținutul acestui al doilea volum, la fel ca şi al primului, a fost examinat în amănunt de un „grup de lucru interdepartamental" de la Whitehall înainte ca ministerul să-şi dea avizul pentru publicare. Deşi chestiunile complexe implicate aici au provocat mari întârzieri în publicare, sunt recunoscător grupului de lucru pentru timpul şi grija pe care ni le-au acordat şi pentru verificarea întregului text original, cu excepția a două pagini.

Ca şi în primul volum, numele conspirative (cunoscute şi ca „nume de lucru", nume de cod în cazul ofițerilor KGB) apar în text cu majuscule. Este important să reținem că KGB dădea nume conspirative nu numai celor care lucrau pentru el, ci şi celor pe care îi lua drept țintă, precum şi altor câtorva persoane (funcționari străini şi ministere) care nu aveau nicio legătură cu acesta. Numele conspirative ca atare nu atestă faptul că persoanele la care se referă erau agenți KGB sau surse ale acestuia – sau că erau conştiente de faptul că fuseseră luate în vizor pentru recrutare ori pentru a influența operațiunile. Cu riscul de a spune o banalitate, trebuie totuşi să subliniem că marea majoritate a celor din afara Uniunii Sovietice care au exprimat opinii prosovietice nu avea, firește, nicio legătură cu KGB.

Christopher Andrew

Mulțumiri

Sunt deosebit de recunoscător acelor colegi care au comentat unele părți ale cărții de față în scurtul interval dintre aprobarea textului de către grupul de lucru interdepartamental de la Whitehall şi predarea lui spre publicare: dl Geoffrey Archer, Sir Nicholas Barrington, prof. Chris Bayly, dr. Susan Bayly, dl Kristian Gustafson, prof. Jonathan Haslam, dl Alan Judd, prof. John Lonsdale, dr. Gabriella Ramos, dr. David Sneath şi Sir Roger Tomkys. De asemenea, nutresc o profundă recunoştință pentru stimularea intelectuală pe care mi-a oferit-o remarcabilul grup de tineri cercetători din întreaga lume de la Seminarul pentru Informații de la Universitatea Cambridge. În timp ce scriam această carte, am avut marea şansă de a superviza şi de a învăța din lucrarea de doctorat a excepționalului istoric australian şi cercetător de la Gates care este doamna Julie Elkner; Domnia Sa efectuează un studiu deschizător de noi drumuri asupra imaginii agentului secret în cultura sovietică şi post-sovietică. Am beneficiat, de asemenea, de cunoştințele ei exhaustive referitoare la sursele publicate.

Christopher Andrew

1

Introducere: „Lumea mergea aşa cum doream noi“

Uniunea Sovietică, Războiul Rece şi Lumea a Treia

Comunismul, susţineau Karl Marx şi Friedrich Engels, va schimba nu numai istoria Europei şi a Occidentului, dar şi istoria lumii. *Manifestul Comunist* din 1848, deşi se referea în esenţă la Europa industrializată, se încheia cu un apel la revoluţia globală: „Proletarii nu au nimic de pierdut decât lanţurile. Au o lume de câştigat. Muncitori din toate ţările, uniţi-vă!“ (Muncitoarele, se subînţelegea, aveau să-i urmeze pe revoluţionarii bărbaţi.) După ce bolşevicii au pus mâna pe putere în octombrie 1917, Vladimir Ilici Lenin a salutat nu numai triumful revoluţiei ruse, ci şi începutul „revoluţiei mondiale“: „Cauza noastră este o cauză internaţională, şi atâta timp cât revoluţia nu are loc în toate ţările… victoria noastră este numai o jumătate de revoluţie, sau poate chiar şi mai puţin“. Deşi şapte ani mai târziu, la moartea lui Lenin, revoluţia mondială devenise un vis îndepărtat pentru cei mai mulţi bolşevici, el nu şi-a pierdut niciodată încrederea în prăbuşirea inevitabilă a imperiilor coloniale care va atrage după sine într-o zi revoluţia globală:

> Milioane şi sute de milioane – de fapt, majoritatea covârşitoare a populaţiei lumii – au devenit acum un factor revoluţionar independent şi activ. Şi trebuie să fie clar că, în viitoarele bătălii decisive ale revoluţiei mondiale, această mişcare a majorităţii populaţiei lumii, vizând iniţial eliberarea naţională, se va întoarce împotriva capitalismului şi a imperialismului şi va juca, probabil, un rol mult mai revoluţionar decât cel scontat.

A treia Internaţională Comunistă (Comintern), întemeiată la Moscova în 1919, şi-a propus drept scop „să lupte, prin toate mijloacele, chiar şi prin forţa armelor,

pentru răsturnarea burgheziei internaționale și crearea unei republici sovietice internaționale“. Timp de un an și mai bine după aceea, președintele Cominternului, Grigori Ievseievici Zinoviev, a trăit într-o lume a visurilor, în care bolșevismul urma să cucerească Europa și să se răspândească pe toată planeta. La aniversarea a doi ani de la revoluția bolșevică, și-a exprimat speranța că într-un an „Internaționala comunistă va triumfa în întreaga lume“. La Congresul Popoarelor din Est, convocat la Baku în 1920 pentru a promova revoluția colonială, delegații au agitat emoționați săbiile, pumnalele și revolverele atunci când Zinoviev i-a chemat să poarte un *jihad* împotriva imperialismului și a capitalismului. Totuși, cu excepția Mongoliei, unde sovieticii au reușit să instaleze un regim marionetă, toate încercările de a răspândi revoluția dincolo de frontierele sovietice au eșuat, fie din cauza lipsei sprijinului populației, fie din cauza rezistenței încununate de succes a guvernelor contrarevoluționare.

La mijlocul anilor 1920, Moscova își punea principalele speranțe în China, unde Biroul Politic Sovietic împinsese Partidul Comunist Chinez să încheie o alianță cu Kuomintangul Naționalist. Liderul Gomindanului, Cian Kai-și, a declarat în public: „Dacă Rusia sprijină revoluția chineză, aceasta înseamnă oare că dorește ca în China să se instaureze comunismul? Nu, ea dorește să ne îndrume către revoluția națională“. În particular, el credea exact invers, convins că „Ceea ce numesc rușii internaționalism și revoluție mondială nu reprezintă altceva decât un imperialism de modă veche“. Conducerea sovietică credea totuși că va putea obține ceva mai mult de la Cian. „Trebuie stors ca o lămâie și apoi aruncat“, spunea Stalin. Dar în final, Partidul Comunist Chinez a devenit lămâia cu pricina. Dobândind controlul asupra Shanghaiului în aprilie 1927 ca urmare a unei revolte conduse de comuniști, Cian a început masacrarea sistematică a comuniștilor care îl ajutaseră să ocupe Shanghaiul. Partidul Comunist Chinez, urmând instrucțiunile lui Stalin, a răspuns printr-o serie de insurecții armate. Toate s-au soldat cu niște eșecuri dezastruoase. Umilirea Moscovei a fost desăvârșită printr-un raid al poliției asupra consulatului sovietic din Beijing în urma căreia s-au descoperit o mulțime de documente ale spionajului sovietic.

În încercarea de a fundamenta conceptul lui Lenin de lume postcolonială eliberată, la începutul anului 1927, cu puțin timp înainte de dezastrele chineze, a fost întemeiată Liga Împotriva Imperialismului. Fondatorul ei era marele virtuoz al organizațiilor de front, Willi Münzenberg, descris cu multă afecțiune de „tovarășa lui de viață“ Babette Gross drept „sfântul patron al tovarășilor de drum“, înzestrat cu un remarcabil talent pentru unirea unor secții largi ale stângii sub conducerea discretă a comuniștilor. Printre cei prezenți la congresul inaugural de la Bruxelles s-au aflat Jawaharlal Nehru, ulterior cel dintâi prim-ministru al Indiei independente, și Josiah Gumede, președintele Congresului Național African și șeful secției pentru Africa de Sud a Ligii. Unul dintre delegații britanici, Fenner Brockway, reprezentant al Partidului Independent Laburist Britanic, a scris după aceea: „De

pe podium, conferința oferea o privelişte remarcabilă. Parcă toate rasele şi naționalitățile erau acolo. Când priveai la marea de fețe negre, cafenii, galbene şi albe, simțeai că aici era în sfârşit ceva care semăna cu un Parlament al Omenirii".

Brockway considera că Liga „va putea uşor să devină una dintre cele mai importante mişcări pentru egalitate şi libertate din istoria lumii". Dar nu avea să fie aşa. La câțiva ani după aceea, Liga fusese dată uitării şi Cominternul, deşi a supraviețuit până în 1943 ca o anexă obedientă, şi deseori trecută prin epurări drastice, a politicii externe sovietice şi a serviciului de informații sovietic, nu a realizat nimic important în Lumea a Treia. Imperiile coloniale au rămas intacte până la cel de-al Doilea Război Mondial şi nici politica externă, nici agențiile de informații ale lui Iosif Stalin nu au făcut nicio încercare serioasă să le grăbească destrămarea. În timpul dictaturii lui brutale, visul revoluției mondiale s-a transformat repede în realitatea „socialismului într-o singură țară", o Uniune Sovietică înconjurată de state „imperialiste" ostile şi profund conştientă de propria ei vulnerabilitate.

În timpul paranoiei xenofobe care a marcat Teroarea lui Stalin, reprezentanții Cominternului de la Moscova din întreaga lume trăiau cu teama permanentă că vor fi denunțați şi executați. Unii dintre ei înfruntau riscuri chiar mai mari decât colegii lor sovietici. La începutul anului 1937, ca urmare a cercetărilor întreprinse de NKVD (predecesoarea KGB-ului), Stalin se convinsese că Cominternul era o pepinieră de subversiune şi spionaj extern. I-a spus lui Gheorghi Dimitrov, care devenise secretarul general al Cominternului în urmă cu trei ani: „Voi toți, acolo în Comintern, lucrați mână în mână cu duşmanul". Nikolai Iejov, şeful NKVD al cărui sadism combinat cu statura sa scundă îi aduseseră porecla de „Piticul Otrăvitor", se făcea ecoul vocii stăpânului său. „Cei mai mari spioni", îi spunea el lui Dimitrov, „lucrează în Internaționala Comunistă." În fiecare noapte, neputând să închidă ochii, comuniştii străini şi funcționarii Cominternului, care primiseră camere la Hotel Lux în centrul Moscovei, aşteptau să desluşească zgomotul unei maşini care se oprea în fața intrării hotelului la o oră târzie din noapte, apoi auzeau paşii grei ai oamenilor de la NKVD care răsunau de-a lungul coridoarelor şi se rugau în gând ca aceştia să se oprească la uşa altcuiva. Cei care scăpau de arestare ascultau cu un amestec de uşurare şi groază cum victimele nopții erau luate din camerele lor şi duse într-un loc de unde nu aveau să se mai întoarcă niciodată. Unii dintre ei, pentru care suspansul din fiecare noapte devenise imposibil de suportat, s-au împuşcat sau au sărit pe fereastră în curtea interioară. Numai o mică parte din oaspeții hotelului au scăpat de bătaia în uşă. Multe din ordinele lor de execuție au fost semnate chiar de Stalin. Fiorosul şef al securității lui Mao, Kang Sheng, care a fost trimis la Moscova să învețe meserie, a cooperat entuziasmat cu NKVD-ul pentru a-i căuta pe presupuşii trădători printre emigranții chinezi.

Aşadar, cel mai puternic impact al informațiilor sovietice asupra Lumii a Treia înainte de cel de-al Doilea Război Mondial l-a reprezentat lichidarea

potențialilor lideri ai mișcărilor de independență postbelice. Ho Şi Min, Deng Xiaoping, Jomo Kenyatta şi alți viitori lideri ai Lumii a Treia care au studiat la Moscova la Universitatea Comunistă a Oamenilor Muncii din Est în perioada interbelică au avut norocul să plece înainte să se declanşeze teroarea. Kenyatta, în special, ar fi fost o țintă evidentă. Profesorii lui se plângeau că „atitudinea lui față de Uniunea Sovietică este vecină cu cinismul". Când colegul lui, comunistul Adwin Mofutsanyana din Africa de Sud l-a acuzat că este „mic-burghez", Kenyatta a răspuns: „Nu-mi place chestia asta cu « mic ». De ce nu spui că sunt un mare burghez?" În timpul Terorii, o astfel de glumă cu un umor politic deplasat ar fi fost raportată imediat (fie şi numai pentru faptul că cei care nu ar fi raportat ar fi devenit suspecți) şi cariera viitorului prim-ministru şi preşedinte al Kenyei independente s-ar fi sfârşit într-una din celulele de execuție ale NKVD-ului.

După victoria în cel de-al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică, întărită prin anexarea obedientului bloc sovietic din Europa Centrală şi de Est, la început a manifestat mai puțin interes pentru Lumea a Treia decât după revoluția bolşevică. În timpul primilor ani ai Războiului Rece, prioritățile spionajului sovietic s-au concentrat în special asupra luptei împotriva celui pe care KGB îl numea „principalul adversar", Statele Unite, şi a principalilor săi aliați. Stalin vedea lumea divizată în două lagăre ireconciliabile – capitalist şi comunist – între care nu există nicio posibilitate de compromis. Mişcările naționale non-comuniste de eliberare din Lumea a Treia erau, la fel ca şi capitalismul, dușmanii de clasă. Decolonizarea marilor imperii europene de peste mări, care a început în 1947 prin încheierea domniei britanice asupra Indiei, l-a convins pe energicul succesor al lui Stalin, Nikita Hruşciov, să transpună în realitate visul lui Lenin. La Congresul al XX-lea al Partidului din 1956, pe lângă denunțarea în secret a cultului personalității lui Stalin, el a repudiat în public teoria celor două tabere, propunându-şi să câştige sprijinul fostelor colonii occidentale care îşi dobândiseră independența:

> Noua perioadă din istoria lumii prezisă de Lenin a sosit şi oamenii din Est joacă un rol activ în hotărârea destinelor întregii lumi, devenind un nou factor important în relațiile internaționale.

Deşi a fost unul din puținii lideri importanți ai lumii de origine țărănească, Hruşciov nu avea nicio îndoială cu privire la faptul că industrializarea dezastruoasă a Uniunii Sovietice din anii 1930 oferea un model de urmat pentru fostele colonii devenite recent independente dacă doreau să-şi modernizeze economia. „Astăzi", susținea el, „ele nu mai trebuie să se ducă să cerşească echipament modern de la foştii lor asupritori. Se pot adresa țărilor socialiste, fără a-şi asuma niciun fel de angajamente militare sau politice." Mulți dintre liderii postcoloniali din prima generație ai anilor 1950 şi 1960, care dădeau vina pentru toate neajunsurile lor economice pe foştii stăpâni coloniali, au fost foarte încântați să accepte oferta lui Hruşciov.

„Retrospectiv privind“, scrie istoricul economist David Fieldhouse, „una dintre cele mai uimitoare trăsături ale istoriei africane de după 1950 este speranța că independența va duce la o creştere economică rapidă şi la instalarea bunăstării.“ Kwame Nkrumah, liderul primei colonii din Africa Neagră care şi-a câştigat independența, susținea că dezvoltarea industrială lentă a Africii de până acum era în întregime vina puterilor coloniale care frânaseră în mod deliberat „inițiativa economică locală“, pentru a-i „îmbogăți pe investitorii străini“: „Avem aici, în Africa, tot ceea ce este necesar pentru a deveni un continent puternic, modern, industrializat… Africa, departe de a fi lipsită de resurse, este probabil mai bine echipată pentru industrializare decât aproape oricare altă regiune a lumii.“

În euforia eliberării de regimul colonial, au fost mulți asemenea lui Nkrumah, care s-au lăsat seduşi de conceptul unei economii fanteziste antiimperialiste. Convinşi că industria grea era cheia unei dezvoltări economice rapide, au salutat ineficientele oțelării sovietice şi alte uzine greoaie ca simboluri ale modernității şi nu ca pe nişte eventuali elefanți albi industriali. Numai în micul stat african Guineea, în timpul lui Hruşciov, sovieticii au construit un aeroport, o fabrică de conserve, o fabrică de cherestea, o uzină de refrigerare, un spital, un institut politehnic, un hotel, au efectuat cercetări geologice şi au elaborat o serie întreagă de proiecte. Raportul prezentat la plenara Comitetului Central care l-a debarcat pe Hruşciov în 1964 arăta că, în cei zece ani de când preluase puterea, Uniunea Sovietică realizase aproximativ 6000 de proiecte în Lumea a Treia. Hruşciov, se spunea în raport, îşi dăduse frâu liber entuziasmului pentru întărirea influenței sovietice în țările în curs de dezvoltare, ceea ce provocase costuri enorme pentru economia sovietică.

Dar Hruşciov era convins că economia sovietică centralizată, în pofida investițiilor uriaşe făcute în Lumea a Treia, era pe cale s-o depăşească pe cea capitalistă. „Este adevărat că acum sunteți mai bogați decât noi“, le-a spus el americanilor în 1959, în timpul turneului său fulminant prin Statele Unite de la o coastă la alta. „Dar mâine noi vom fi la fel de bogați ca şi voi. Şi poimâine? Încă şi mai bogați! E ceva rău în asta?“ Optimismul lui Hruşciov părea mai puțin absurd la vremea respectivă decât îl percepem acum. Liderul adjunct al Partidului Laburist Englez, Aneurin Bevan, a spus în 1959 la o conferință a partidului că victoria naționalizării şi a planificării de stat din Uniunea Sovietică dovedea că acestea erau net superioare capitalismului ca mijloace de modernizare economică. „Provocarea economică avea să vină din Rusia, nu din Statele Unite.“ Realizările de început în domeniul programului spațial sovietic au încurajat aşteptări mult exagerate atât în Occident, cât şi în Răsărit, cu privire la capacitatea economiei sovietice de a introduce tehnologii noi. În 1957, succesul sovieticilor în lansarea pe orbită a primului sputnik, primul satelit construit de mâna omului, a creat senzație la nivel global. Preşedintele Dwight D. Eisenhower a fost uluit de „valul de isterie“ care a străbătut Statele Unite. În contextul afirmațiilor că America

suferise o înfrângere tip Pearl Harbor pe plan ştiinţific, guvernatorul statului Michigan, G. Mennen Williams, şi-a exprimat neliniştea lăuntrică în versuri:

O, micule sputnik care zbori în înalt,
Cu semnalul de la Moscova
Tu spui lumii că cerul este comunist
Şi Unchiul Sam e adormit.

„Cum să nu ne bucurăm, tovarăşi, de uriaşele succese ale industriei noastre? … Ce alt stat a mai construit vreodată la această scară? Nu a existat niciodată o astfel de ţară!“

Hruşciov era entuziasmat şi de retorica noii generaţii de lideri din Lumea a Treia îndreptată atât împotriva vechilor lor stăpâni, cât şi împotriva imperialismului american. În timpul vizitei sale în Statele Unite din 1959, a ţinut un discurs la Adunarea Generală ONU din New York, vorbind în mijlocul aplauzelor care au urmat după ce a transmis „un salut călduros din adâncul inimii“ statelor independente care se eliberaseră de sub stăpânirea colonială:

> Generaţiile ce vin vor aprecia în mod deosebit eroismul celor care au dus bătălia pentru independenţă în India şi Indonezia, în Republica Arabă Unită şi în Irak, Ghana, Guineea şi alte state, tot aşa după cum astăzi Statele Unite cinstesc memoria lui George Washington şi Thomas Jefferson, care au condus poporul american în lupta sa pentru independenţă.

În continuare, Hruşciov a denunţat exploatarea imperialistă care persista şi după încheierea oficială a domniei coloniale:

> Popoarele din multe astfel de ţări şi-au câştigat independenţa politică, dar sunt exploatate economic în mod brutal de străini. Petrolul şi alte bogăţii naturale ale lor sunt jefuite, sunt scoase din ţară pe aproape nimic, asigurând profituri uriaşe exploatatorilor străini.

Apelul lui Hruşciov la returnarea bogăţiilor jefuite sub formă de ajutor economic era o adevărată muzică pentru urechile multora dintre ascultătorii din Lumea a Treia. Faptul că nici Statele Unite, nici puterile coloniale europene nu au luat în serios problemele rasismului în propriile lor societăţi a dus la creşterea popularităţii retoricii antiimperialiste. Acum aproape nu ne vine să credem că, în deceniul în care cele mai multe colonii africane şi-au câştigat independenţa, proprietarii britanici de case aveau dreptul legal să afişeze anunţuri de felul „Nu acceptăm oameni de culoare“, iar delegaţii africani la Naţiunile Unite de la New York nu aveau voie să călătorească pe locurile rezervate pentru albi în autobuzele din sudul ţării. Datorită faptului că Rusia nu avea colonii în Africa şi nicio

comunitate de imigranți negri, rasismul societății ruse era mult mai bine disimulat.

Ca urmare a succesului scurtei sale vizite din 1959 la Națiunile Unite, Hrușciov a luat decizia fără precedent de a petrece o lună la New York în calitate de șef al delegației sovietice la sesiunea de toamnă a Adunării Generale ONU din 1960, care a salutat prezența a șaptesprezece noi state independente, dintre care șaisprezece din Africa. În timp ce Hrușciov îi strângea în îmbrățișarea sa de urs pe noii lideri africani, președintele Dwight D. Eisenhower a plecat în vacanță ca să joace golf. Odată cu deschiderea noilor ambasade africane la Washington, șeful de protocol al președintelui a devenit notoriu prin faptul că se plângea că trebuie să-i invite „și pe negroteii ăștia" la recepțiile de la Casa Albă. În schimb, Hrușciov a devenit copromotor al unui proiect de declarație ONU, adoptată apoi într-o formă modificată cu titlul de „Declarație privind acordarea independenței țărilor și popoarelor coloniale", care denunța colonialismul în toate formele sale și cerea independența imediată pentru toate popoarele subjugate. Abținerea principalelor puteri occidentale nu a făcut decât să-i servească lui Hrușciov pentru a crește prestigiul Moscovei. Faptul că cea mai mare parte din „popoarele subjugate" nu și-au câștigat independența imediat l-a încurajat pe Hrușciov să se plângă că puterile coloniale încalcă o rezoluție a ONU.

Hrușciov a petrecut așa de bine în acea toamnă a lui 1960 la ONU, încât a doborât toate recordurile anterioare de locvacitate: a ținut douăsprezece cuvântări în fața Adunării Generale, care au însumat 300 de pagini dactilografiate. Dar performanța lui nu a reprezentat totuși un succes sută la sută. La 13 octombrie s-a simțit atât de jignit de cuvântarea unui delegat din Filipine, care a întors problema decolonizării împotriva lui și a afirmat că Europa de Est fusese „înghițită" de Uniunea Sovietică și „privată de drepturi politice și civile", încât a început să lovească furios în masă cu pantoful. După aceea Hrușciov i-a spus unui membru al delegației sovietice care ratase spectacolul lui: „O, nici nu știi ce ai pierdut! A fost așa de amuzant!" Deși s-au simțit foarte stânjeniți, niciunul din membrii delegației nu a îndrăznit să-l mustre. Cu experiența îmbătătoare de a fi auzit că imperialismul occidental era denunțat în mod public de liderii din Lumea a Treia chiar în inima capitalismului american încă proaspătă în minte, în ianuarie 1961 Hrușciov a ținut un discurs secret la Moscova în fața activiștilor din domeniul ideologic și al propagandei în care a declarat că, sprijinind lupta antiimperialistă „sfântă" a coloniilor și a noilor state independente, Uniunea Sovietică își va asigura propriul progres și în același timp va îngenunchea capitalismul.

Convingerea că Războiul Rece putea fi câștigat în Lumea a Treia a transformat spionajul sovietic într-un mod greu de crezut de către istoricii occidentali. În admirabilele sale studii despre istoria secolului al XX-lea, Eric Hobsbawm conchide, ca mulți alții, că „nu există nicio dovadă reală că Uniunea Sovietică a plănuit să împingă mai departe frontierele comunismului prin revoluție până la mijlocul anilor '70 și chiar și atunci dovezile atestă faptul că URSS a profitat de

o conjunctură favorabilă pe care nu-şi propusese să o creeze. Dar dosarele KGB arată că un astfel de plan exista deja în 1961, deşi fireşte că nu a fost făcut public. Programul PCUS pe acel an elogia „mişcările de eliberare ale popoarelor oprimate“ ca una din tendinţele fundamentale ale progresului social. Acest mesaj a fost primit cu entuziasm la Centru (sediul KGB). Tânărul şi dinamicul preşedinte al KGB, Aleksandr Şelepin, a câştigat sprijinul lui Hruşciov pentru a utiliza mişcările de eliberare naţională şi forţele antiimperialiste într-o nouă strategie agresivă în Lumea a Treia, îndreptată împotriva „principalului adversar“ (Statele Unite). Deşi Hruşciov avea să-l înlocuiască curând pe Şelepin cu un personaj mai obedient şi mai puţin ambiţios, Vladimir Semiceastnîi, marea strategie a KGB a supravieţuit.

Sesizarea dimensiunii ambiţiilor KGB-ului în Lumea a Treia a fost complicată de moştenirea McCarthyismului. Aşa după cum invenţiile frauduloase ale senatorului Joseph McCarthy, care au servit vânătorii anticomuniste de vrăjitoare, au contribuit la orbirea opiniei liberale cu privire la ofensiva fără precedent a spionajului sovietic împotriva Statelor Unite, la fel şi teoriile simpliste despre conspiraţii derivate din planurile sovietice de cucerire a lumii i-au făcut pe cei mai mulţi teoreticieni ai non-conspiraţiei să fie sceptici, ba chiar nerealişti în evaluarea intenţiilor sovieticilor din Lumea a Treia. McCarthy şi alţi teoreticieni americani ai conspiraţiei anticomuniste au fost, fără să-şi dea seama, printre cei mai influenţi agenţi KGB ai Războiului Rece. Reacţia împotriva exagerărilor lor rizibile ne ajută să înţelegem de ce KGB-ul a fost lăsat în măsură aşa de mare în afara istoriei Războiului Rece.

După ce Hruşciov a fost silit să plece de la putere în 1964, fiind înlocuit cu Leonid Brejnev, convingerea că Războiul Rece poate fi câştigat în Lumea a Treia a continuat să persiste cu mai multă putere la Centru decât la Kremlin sau la Ministerul de Externe. Viitorul şef al spionajului KGB, Nikolai Leonov, pe atunci tânăr ofiţer de informaţii la Direcţia Principală Doi (America Latină) avea să-şi aducă aminte mai târziu: „În esenţă, fireşte, ne conduceam după ideea că destinul confruntării mondiale dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică, dintre capitalism şi socialism, se va rezolva în Lumea a Treia. Aceasta era premisa de bază.“

Această strategie a fost sprijinită cu entuziasm de Iuri Andropov din momentul în care i-a succedat lui Semiceastnîi ca preşedinte al KGB în 1967. Un an mai târziu, el afirma la o şedinţă a Direcţiei Principale Doi (Securitate internă şi contrainformaţii):

> Trebuie să înţelegem că lupta între organele securităţii statului şi organele speciale [de informaţii] ale adversarului în condiţiile actuale reflectă stadiul actual al ascuţirii luptei de clasă. Şi aceasta înseamnă că lupta este mai nemiloasă. Astăzi se decide aceeaşi chestiune ca în primele zile ale puterii sovietice: cine domină pe cine? Numai că astăzi chestiunea nu se decide în interiorul ţării noastre, ci în cadrul întregului sistem mondial, într-o luptă globală între cele două sisteme ale lumii.

Inițiativa „luptei globale“ a aparținut mai mult KGB-lui decât Ministerului de Externe. În cele mai dramatice momente ale penetrării sovietice în Lumea a Treia, de la stabilirea primului „cap de pod“ al KGB în emisfera vestică (ca să folosim numele conspirativ dat de KGB Cubei lui Fidel Castro), până la apărarea dezastruoasă a regimului comunist din Afganistan, Centrul a avut o influență mai mare decât Ministerul de Externe.

De Andrei Gromîko, cel care a fost atât de mult timp Ministru de Externe al sovieticilor, ambasadorul cu state la fel de lungi ca şi el în post la Washington, Anatoli Dobrînin, îşi aminteşte ca despre „un om precaut, care se opunea unei confruntări serioase cu Statele Unite“ :

> … Lumea a Treia nu era primul lui domeniu de preocupări. Considera că evenimentele de acolo nu pot influența în mod decisiv relațiile noastre fundamentale cu Statele Unite; şi s-a dovedit că acesta a fost un factor pe care în mod clar l-a subestimat. Mai mult chiar, prin tradiție, ministrul nostru de Externe nu avea de-a face cu liderii mişcărilor de eliberare din Lumea a Treia, de care se ocupa Secția Internațională a Partidului, condusă de secretarul acestuia, Boris Ponomariov. Acesta îl disprețuia pe Gromîko; sentimentul era reciproc.

Aşadar, politica Uniunii Sovietice de avansare în Lumea a Treia era condusă de KGB cu sprijinul Secției Internaționale a CC al PCUS. Hruşciov îl poreclise pe doctrinarul rigid al Secției *ponomar* (preot în Biserica Ortodoxă). „Ponomar“, spunea el, „e un activist de partid valoros, dar la fel de ortodox ca un preot catolic.“ În cadrul Biroului Politic, politica de expansiune era sprijinită şi de ideologul principal al partidului, Mihail Suslov, al cărui prestigiu în anii ’70 era întrecut numai de cel al lui Brejnev. „Înveşmântat în mantia infailibilității doctrinare“, îşi aminteşte un diplomat sovietic, „[Suslov] emitea în permanență memento-uri a ceea ce considera el că este politica marxist-leninistă justă.“ Vorbind *ex cathedra*, Suslov declara că prăbuşirea a ceea ce mai rămăsese din imperiile coloniale occidentale şi slăbirea sistemului capitalist în fața marşului glorios al socialismului şi al forțelor progresiste, antiimperialiste era „istoric inevitabilă“.

Invitația frecvent adresată de Gromîko lui Andropov de a prelua inițiativa în Lumea a Treia reflecta propria lui lipsă de interes pentru aceasta. Aşa cum îşi amintea Leonov mai târziu:

> Ministerul de Externe al URSS şi şeful acestuia, A. A. Gromîko, şi-au manifestat pe față disprețul pentru „lumea a treia“. Andrei Andreevici [Gromîko] îi vizita şi îi primea pe colegii lui din micile state europene cu mai multă plăcere decât pe cei care tulburau pacea țărilor din „lumea a treia“. Nici chiar Biroul Politic nu a reuşit să-l convingă să viziteze Orientul Apropiat, Africa sau America Latină. Călătoriile în țările din această regiune au fost nişte incidente izolate în cariera sa aparent fără sfârşit în calitate de ministru al Afacerilor Externe.“

Atunci când prelua câte o inițiativă în Lumea a Treia, Andropov avea grijă să nu lase impresia că îl calcă pe bătături pe Gromîko. „Relațiile lor personale“, notează Anatoli Dobrînin, „nu erau rele, pentru că Andropov avea suficientă grijă să nu se amestece în problemele curente de politică externă, iar Gromîko, la rândul lui, ținea seama de influența crescândă a lui Andropov în cadrul Biroului Politic. Treptat, cei doi bărbați au devenit copromotori ai celor mai importante propuneri de politică externă prezentate în fața Biroului Politic al lui Brejnev.

Politica de expansiune către Lumea a Treia a mai fost încurajată şi de schimbarea balanței puterii la ONU în anii ’60. Odată cu creşterea rapidă a numărului noilor state independente, Occidentul şi-a pierdut majoritatea anterioară din cadrul Adunării Generale. Mişcarea de nealiniere avea tot mai mult tendința să voteze alături de blocul sovietic şi mai puțin cu Occidentul, în care mai multe state erau marcate de trecutul lor colonial. În comunicatul final al Conferinței țărilor nealiniate de la Belgrad, iulie 1969, se făcea o pledoarie pentru „sprijinirea eroicului popor din Vietnam“, care se opunea agresiunii americane, dar nu se pomenea nimic despre invadarea Cehoslovaciei de către Uniunea Sovietică cu numai un an în urmă. În toată perioada care a mai urmat din Războiul Rece, KGB-ul a văzut în mişcarea de nealiniere pe „aliații noştri fireşti“. „Orientarea fundamentală a activităților lor“, declara şeful Direcției Principale Unu (Informații externe), Vladimir Aleksandrovici Kriucikov, în 1984, „este antiimperialistă.“

Înfrângerea Statelor Unite în Vietnam a consolidat încrederea Centrului în strategia Lumii a Treia. Reportajele TV fără precedent din Vietnam aduceau ororile războiului în casele clasei de mijloc americane şi din întreaga lume. Ele au contribuit în mod dramatic şi la publicitatea globală antirăzboinică din Statele Unite, al cărei refren zilnic era „Hei, hei, LBJ, câți copii ai mai ucis astăzi?“ şi l-au determinat pe preşedintele Lyndon B. Johnson să nu mai candideze pentru a fi reales în 1968. Atât Johnson, cât şi succesorul lui, Richard Nixon, au crezut în mod eronat că în spatele protestelor antirăzboinice americane se afla o conspirație comunistă internațională, mai ales în campusurile universitare. Richard Helms, directorul Informațiilor Centrale (DCI) mărturisea mai târziu că „Preşedintele Johnson o căuta tot timpul“. La fel şi Nixon. Deşi era sceptic în privința teoriilor conspirațiilor de la Casa Albă, Helms a inițiat operațiunea CHAOS pentru a descoperi dimensiunile reale ale influenței externe asupra disidenților interni. Pe parcursul desfăşurării operațiunii, Agenția a început să-i spioneze în mod ilegal pe radicalii americani din campusuri. Aşa după cum a recunoscut Helms: „Dacă ar fi aflat cineva de existența operațiunii CHAOS, ar fi fost deosebit de stânjenitor pentru toți cei implicați“. Deşi constatările au fost negative, CHAOS nu a reuşit să-i convingă nici pe Johnson, nici pe Nixon şi a adus prejudicii reputației CIA la mijlocul anilor ’70, când a fost dezvăluită publicului, alimentând astfel din nou cu muniție „măsurile active“ ale KGB-ului.

Cu numai două săptămâni înainte de retragerea definitivă a americanilor de la Saigon, care a avut loc la 30 aprilie 1975, lui Andropov tot nu-i venea să creadă

că Statele Unite chiar fuseseră învinse. La o şedinţă convocată special la sediul din Iasenovo pentru problema Vietnamului, el a spus:

> Vă mai amintiţi războiul din Coreea şi cursul desfăşurării lui? Şi atunci trupele nord-coreene au ocupat aproape întreg teritoriul Coreei de Sud… Apoi americanii au organizat o operaţiune majoră de debarcare în spatele nord-coreenilor, tăind legăturile şi distrugând secţiunea principală a armatei nord-coreene. În câteva zile cursul războiului s-a schimbat. Iar acum se conturează o situaţie extrem de asemănătoare. Toate forţele Vietnamului de Nord au fost trimise în sud, ca să-i ajute pe patrioţi. Acum Vietnamul de Nord este lipsit de apărare în faţa oricăror intenţii şi scopuri. Dacă americanii fac ceva asemănător cu manevra din Coreea, lucrurile ar putea să ia o întorsătură proastă… Oricum, drumul către Hanoi este deschis pentru toate intenţiile şi scopurile.

Abia două săptămâni mai târziu, când a văzut imaginile extraordinare de la televizor cu câţiva americani şi aliaţi ai lor sud-vietnamezi care erau salvaţi în grabă de un elicopter de pe acoperişul ambasadei SUA în momentul în care Vietcongul comunist îşi făcea intrarea triumfală în Saigon, Andropov a acceptat ideea că Statele Unite fuseseră într-adevăr înfrânte.

Umilirea fără precedent a Statelor Unite de la sfârşitul războiului, care a dezbinat societatea americană mai mult ca oricare alt conflict survenit de la Războiul Civil, părea să demonstreze capacitatea mişcării de eliberare naţională din Lumea a Treia, inspirată de ideologia marxist-leninistă, de a învinge chiar şi o supraputere imperialistă. Aşa cum a recunoscut succesorul lui Nixon, preşedintele Gerald Ford, „Aliaţii noştri din întreaga lume au început să pună sub semnul întrebării fermitatea noastră“. Printre reportajele din presa străină care au produs o impresie deosebită asupra lui Ford şi, fără îndoială, şi asupra KGB-ului s-a numărat un editorial din *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, intitulat „America – un uriaş neputincios“.

Identificarea Statelor Unite cu puterile coloniale occidentale, în pofida sprijinului puternic acordat de americani decolonizării de după cel de-al Doilea Război Mondial, a fost facilitată şi de utilizarea creatoare a definiţiei date de Lenin imperialismului ca „stadiul cel mai înalt al capitalismului“. În felul acesta comentatorii sovietici puteau să susţină că întreaga Lume a Treia, indiferent dacă era independentă din punct de vedere politic sau nu, era ţinta atacului imperialist: „Constatând că este imposibil să remodeleze harta politică a lumii aşa cum a făcut în trecut, imperialismul se străduieşte să submineze suveranitatea statelor eliberate pe căi ocolitoare, folosind în mod deosebit de activ pârghiile economice…“

Astfel de argumentări nu au dus lipsă de susţinători în Occident şi nici în Lumea a Treia. Vorbind la Radio Hanoi în timpul războiului din Vietnam, marele filosof britanic Bertrand Russell le-a spus soldaţilor americani că sunt folosiţi „pentru a proteja avuţia câtorva oameni bogaţi din Statele Unite: fiecare magazin

alimentar şi fiecare staţie de benzină din America are nevoie în capitalism de perpetuarea producţiei de război“. Vietnamul a popularizat în jurul lumii ideea Statelor Unite ca lider al imperialismului mondial, având drept scop zdrobirea libertăţii statelor din Lumea a Treia în interesul capitalismului occidental al cărui exemplar de frunte era. Russell a declarat:

> În ziua de astăzi, Statele Unite sunt o forţă a suferinţei, reacţiunii şi contrarevoluţiei în întreaga lume. Pretutindeni unde oamenii sunt flămânzi şi exploataţi, oriunde sunt asupriţi şi umiliţi, această rasă există cu sprijinul şi aprobarea Statelor Unite… [care a purtat război în Vietnam] pentru a menţine controlul continuu al capitaliştilor americani asupra bogăţiilor din regiune.

„Balada nemulţumirii studenţeşti“, devenită celebră în campusurile studenţeşti în timpul războiului din Vietnam datorită lui Bob Dylan, ridiculiza lipsa de înţelegere de către Washington a ostilităţii crescânde din Lumea a Treia faţă de „imperialismul“ american:

> Vă rog să nu daţi foc acestei limuzine
> Şi aruncaţi cu roşii vă rog în submarine.
> Gândiţi-vă la tot ce am făcut noi pentru voi
> Aveţi numai nişte vânătăi ale exploatării.

Înainte de războiul din Vietnam, denunţarea imperialismului occidental de către vestici se limitase în mare parte la atitudinea adoptată de câţiva membri ai cercurilor academice, ai partidelor şi sectelor marxiste. Dar omul de ştiinţă marxist Bill Warren avea totuşi dreptate când susţinea că, pe parcursul războiului, conceptul de imperialism a devenit „dogma politică dominantă a epocii noastre“:

> Împreună cu derivatul său, noţiunea de „neocolonialism“, ea oferă majorităţii oamenilor o viziune comună asupra lumii în ansamblu. Nu numai masele educate în spirit marxist din lumea comunistă, ci şi milioane de locuitori din oraşele Americii Latine, ţăranii semipolitizaţi din Asia şi clasele muncitoare foarte bine educate şi profesionalizate din ţările capitaliste industrializate şi-au însuşit această viziune despre lume şi ramificaţiile ei. Ea reprezintă, firește, nu doar o simplă recunoaştere a existenţei imperiilor moderne, formale sau neoficiale, şi a moştenirii vii a acestora. Şi ceea ce este încă şi mai important, întruchipează un set de teze foarte specifice (deşi uneori destul de vag articulate) referitoare la dominaţia imperialismului în problemele rasei umane în ansamblu şi în particular la actualul dezastru economic, politic şi cultural pe care capitalismul l-a provocat, chipurile, şi continuă să-l provoace în cea mai mare parte a omenirii.

Deşi autorii sovietici au contribuit relativ puţin în comparaţie cu marxiştii occidentali la studierea imperialismului în timpul Războiului Rece, atmosfera

antiimperialistă care a însoțit războiul din Vietnam și care a urmat după el a creat un teren fertil pentru măsurile active ale KGB-ului în Lumea a Treia. În anii '70, Bill Warren scria:

> … Editorii burghezi au alocat mai mult spațiu subiectului antiimperialismului decât oricărei alte teme sociale, politice sau economice, poate cu excepția inflației. Dacă mai adăugăm la aceasta și literatura consacrată viziunii masochiste moderne despre povara omului alb, inspirată mai mult sau mai puțin direct de viziunea asupra unui imperialism dezastruos în mod uniform, marxismul poate înregistra cel mai mare triumf al publicațiilor și propagandei din istoria sa… În niciun alt domeniu marxismul nu a reușit să influențeze în asemenea măsură, ba chiar să domine gândirea omenirii.

Ultima perioadă a războiului din Vietnam a fost însoțită, în mod surprinzător, de un nivel fără precedent de destindere între Washington și Moscova. Pentru Administrația Nixon, dornică să se retragă din Vietnam cu cât mai puține prejudicii aduse prestigiului SUA, existau avantaje clare în detensionarea relațiilor cu Uniunea Sovietică, precum și beneficiul pe termen mai lung al stabilizării Războiului Rece. Majoritatea membrilor Biroului Politic vedeau convorbirile SALT cu Statele Unite ca o modalitate de prevenire a escaladării în continuare a bugetului militar deja enorm al URSS. În mai 1972, Nixon a devenit primul președinte american care a vizitat Moscova, unde, în atmosfera festivă a mărețului Palat de la Kremlin, el și Brejnev au semnat acorduri de înghețare a forțelor de atac nuclear (SALT I) și de limitare a dispozitivelor de apărare antibalistice. În anul următor, Hrușciov a întors vizita și s-a dus la Washington. „Relațiile sovieto-americane", scria Dobrînin, „au atins un nivel de prietenie nemaicunoscut în epoca postbelică." Deși niciun factor de decizie politică sovietic nu a recunoscut niciodată progresul destinderii ce va împiedica Uniunea Sovietică să-și extindă influența în Lumea a Treia în detrimentul Statelor Unite, a existat un dezacord cu privire la măsura în care trebuie să crească această influență. Brejnev, care adora latura pompoasă și ceremonialul întâlnirilor lui cu Nixon atât în Rusia, cât și în Statele Unite, era în tabăra porumbeilor*. În discuțiile particulare cu președintele, el i-a criticat pe câțiva dintre colegii săi din Biroul Politic rostindu-le chiar numele și ulterior i-a trimis președintelui o notă personală de simpatie și sprijin „din străfundul inimii" în momentul în care scandalul Watergate începuse să-i amenințe rămânerea în funcție. Centrul a avut o atitudine mult mai puțin sentimentală. În perioada 1973–1974 se pare că au existat dezacorduri în cadrul conducerii sovietice între cei care susțineau o ofensivă ideologică mai viguroasă împotriva Adversarului Principal în Lumea a Treia (inclusiv folosirea mai susținută a măsurilor active) și cei care se temeau de prejudicierea destinderii cu Statele Unite. Susținătorii ofensivei, probabil în frunte cu Andropov, au câștigat disputa.

* Aluzie la jocul „ulii și porumbeii" (n. tr.).

În următorul deceniu a survenit un nou val de revoluții în mai multe părți din Africa, America Centrală şi Asia – cele mai multe dintre ele susținute activ de KGB, deşi nu au fost inițiate de acesta. Detaliile complexe ale evenimentelor din Lumea a Treia îl depăşeau pe Brejnev. Pe măsură ce vederea i se deteriora, îi venea tot mai greu să citească mai mult decât nişte scurte informări şi la început personalul lui a cerut ca dimensiunea literelor cu care se tipăreau rapoartele pentru el să fie cât mai mare cu putință, apoi să fie scrise cu majuscule. Tot mai des, telegramele îi erau citite. De la mijlocul anilor ’70 s-a implicat foarte puțin în guvernarea țării. La coada caravanei de limuzine negre cu care călătorea prin Moscova se afla un vehicul de resuscitare. În 1979, la o întâlnire la nivel înalt de la Viena, viitorului DCI, Robert Gates, nu-i venea să creadă cât de slăbit era Brejnev:

> Atunci când ieşea şi intra în ambasade, doi ofițeri KGB uriaşi – şi când spun uriaşi, chiar aşa erau – îl țineau de braţe şi, de fapt, îl duceau pe sus. William Odom, expert în probleme sovietice [ulterior şeful agenției SIGINT din SUA], şi cu mine am fost la un moment dată prinşi într-un coridor îngust şi când KGB-işti care îl cărau pe Brejnev au trecut pe lângă noi, mai că ne-au doborât la pământ.

În ciuda mersului târşâit, a vorbirii dezarticulate şi a dependenței de pastilele de dormit, Brejnev, care era foarte sensibil la linguşiri, a rămas convins că „marea lui experiență şi înțelepciune“ făceau indispensabilă prezența lui la conducere. I se dădeau, de asemenea, tot felul de asigurări cu privire la succesul politicii sovietice în Lumea a Treia şi la aşa-zisul respect enorm de care se bucura din partea liderilor de acolo. Brejnev a deschis cel de-al XXVI-lea Congres al PCUS din 1981 anunțând cu toată seninătatea şi fără niciun pic de simț al absurdului:

> La prima plenară a Comitetului Central, care s-a desfăşurat într-o atmosferă de excepțională unitate şi solidaritate, organele de conducere ale partidului nostru au fost alese în unanimitate. Plenara a numit în unanimitate ca secretar general al Comitetului Central al PCUS pe tovarăşul L. I. Brejnev.

Întreaga audiență a sărit în picioare şi a „aplaudat furtunos“ în mod servil ca de obicei. În pofida războiului din Afganistan, Brejnev continua să aibă încredere în politica sovietică din Lumea a Treia, în timp ce se poticnea în discursul său, salutând numărul tot mai mare de state cu „orientare socialistă“ care apăruseră în cei cinci ani scurşi de la congresul anterior, victoria revoluțiilor din Etiopia, Nicaragua şi Afganistan şi încheierea tratatelor de prietenie cu Angola, Etiopia, Mozambic, Afganistan, Siria şi Republica Populară Democrată Yemen.

Centrul nu se îndoia de faptul că „măsurile sale active“ de influențare a operațiunilor avuseseră o contribuție majoră la canalizarea opiniei majorității

țărilor din Lumea a Treia împotriva Statelor Unite. În 1974, după statisticile KGB, peste 250 de măsuri active erau îndreptate numai împotriva CIA, ceea ce a condus – susțineau ei – la denunțarea abuzurilor Agenției, atât a celor reale, cât şi (mai adesea) a celor imaginare, în presă, dezbateri parlamentare, demonstrații şi discursuri ale unor politicieni de frunte din întreaga lume. Deşi Mitrokhin nu a înregistrat statisticile pe anii următori, volumul de măsuri active a crescut în mod sigur, ajutate şi de uluitoarele dezvăluiri de la Casa Albă şi de la Agenție. Scandalul Watergate care l-a obligat pe Nixon să demisioneze în 1974 a fost urmat în 1975 de „Anul informațiilor", când au ieşit la iveală „trucurile murdare" ale CIA, printre care se numărau operațiunea CHAOS şi comploturile în vederea asasinării unor oameni de stat străini. Succesorul lui Helms ca DCI, William Colby, se plângea că „CIA este supusă celei mai detaliate şi mai dure analize din partea opiniei publice pe care o cunoscuse vreodată un astfel de serviciu nu numai în această țară, ci şi oriunde în lume". Deşi privea cu simpatie Agenția, preşedintele Ford se confrunta cu o dilemă dificilă. Cea mai bună modalitate de a apăra CIA ar fi fost evidențierea faptului că, aşa cum se afirma într-un raport ulterior al Congresului, „departe de a fi scăpat de sub control, ea reacționa foarte prompt la instrucțiunile preşedintelui şi ale asistentului preşedintelui pentru problemele de securitate națională". Dar apărarea CIA ar fi venit în contradicție cu scopul primar al lui Ford de a reabilita preşedinția. Pentru a restabili încrederea în Casa Albă după trauma reprezentată de Watergate, preşedintele şi consilierii lui au luat decizia de a se disocia de acuzațiile aduse împotriva Agenției, care continuau să se înmulțească.

În realitate, comploturile de asasinat, întreprinse toate cu aprobarea preşedintelui, eşuaseră sau fuseseră abandonate – parțial şi din cauza faptului că, spre deosebire de KGB, CIA nu avea un grup de asasini antrenați. Şocați de dezvăluirile „Anului informațiilor", majoritatea americanilor au acceptat teoria conspirației, pe care KGB s-a străduit din răsputeri s-o încurajeze, încercând chiar să demonstreze că CIA fusese implicată în asasinarea preşedintelui John F. Kennedy. Dacă, aşa cum continua să creadă majoritatea americanilor şi majoritatea oamenilor din întreaga lume, CIA fusese implicată în asasinarea propriului preşedinte, era logic să se tragă concluzia că nu existau niciun fel de limite pe care Agenția să nu le încalce ca să submineze regimurile din străinătate sau să asasineze alți oameni de stat care îi displăceau. Măsurile active ale KGB-ului au promovat ideea că metodele folosite de CIA pentru a încerca să-l ucidă pe Fidel Castro şi pentru a destabiliza regimul acestuia erau aplicate împotriva guvernelor „progresiste" din întreaga lume. În 1975, o astfel de operațiune de „măsuri active" din Orientul Mijlociu şi-a propus să identifice patruzeci şi cinci de oameni de stat din întreaga lume care au fost victimele unor tentative de asasinat reuşite sau eşuate ale Agenției în ultimul deceniu. Indira Gandhi a fost unul dintre numeroşii lideri proeminenți ai Lumii a Treia care s-au lăsat fără să vrea influențați de

dezinformările fabricate de KGB şi care au devenit obsedaţi de aşa-zisele comploturi ale CIA împotriva lor.

Potrivit doctrinei KGB a „măsurilor active“, operaţiunile ei de influenţare „erau radical diferite în esenţă de dezinformările la care recurgeau agenţiile occidentale pentru a înşela opinia publică“:

> Operaţiunile de dezinformare ale KGB-ului sunt progresiste. Ele sunt destinate să inducă în eroare nu popoarele, ci pe duşmanii acestora – cercurile conducătoare ale capitalismului – pentru a-i face să acţioneze într-un anumit fel sau pentru a-i determina să se abţină de la acţiuni contrare intereselor URSS; ele promovează pacea şi progresul social; servesc destinderii internaţionale; creează condiţii pentru lupta nobilă pentru viitorul strălucitor al omenirii.

Campaniile de măsuri active ale KGB au fost sprijinite în mod susţinut de aliaţii din blocul sovietic. După cum afirmă Ladislav Bittman din Securitatea Cehoslovaciei:

> Campaniile de propagandă antiamericană sunt tot mai uşor de realizat. Este suficient un singur articol în presă cu ştiri senzaţionale despre o „nouă conspiraţie“ americană. Alte ziare îşi manifestă imediat interesul, publicul este şocat, autorităţile guvernamentale din ţările în curs de dezvoltare au o nouă ocazie să protesteze împotriva imperialiştilor, în timp ce demonstranţii se grăbesc să spargă geamurile Ambasadei americane.

Măsurile active al KGB aveau, de asemenea, scopul de a servi o agendă politică internă prin obţinerea sprijinului pentru conducerea sovietică în favoarea unei politici de expansiune în Lumea a Treia. Centrul furniza Kremlinului rapoarte periodice menite să demonstreze succesul său în influenţarea politicienilor şi a opiniei publice din Lumea a Treia. „Succesele“ enumerate în aceste rapoarte se pare că s-au schimbat foarte puţin de la Brejnev la Gorbaciov. Printre documentele eliberate din arhivele Comitetului Central ca urmare a loviturii de stat eşuate din 1991 de la Moscova, s-au aflat şi un raport de la Andropov, în care acesta elogia capacitatea KGB-ului de a organiza mari demonstraţii de protest în faţa ambasadei SUA din Delhi pentru suma de 5000 de dolari şi o scrisoare foarte asemănătoare trimisă douăzeci de ani mai târziu lui Gorbaciov de şeful KGB-ului la vremea respectivă, Vladimir Kriucikov, în care se raporta o satisfacţie similară provocată de recrutarea unui număr mai mare de agenţi din parlamentul din Sri Lanka şi de „recunoştinţa sinceră faţă de Moscova“ , chipurile exprimată de liderul Partidului Libertăţii pentru „sprijinul financiar“ sovietic.

Având în vedere controlul foarte strict al presei sovietice şi, practic, imposibilitatea de a se organiza demonstraţii ale disidenţilor la Moscova, nu este de mirare că Biroul Politic a fost impresionat de aparenta capacitate a KGB-ului

de a influența opiniile din țările Lumii a Treia. Anumite măsuri active ale KGB-ului erau mai puțin destinate să influențeze restul lumii şi mai mult să măgulească conducerea sovietică şi aparatul de partid. Neputând să raporteze la Moscova că singurul aspect al congreselor PCUS care făceau o impresie foarte puternică în lumea din afara blocului sovietic era plictiseala năucitoare a procedurilor lor, rezidenții din străinătate se simțeau obligați să inventeze nişte dovezi care să sprijine doctrina oficială, potrivit căreia „Congresele PCUS sunt întotdeauna evenimente de importanță internațională majoră: ele sunt ca nişte făclii care luminează calea deja parcursă şi cea care stă în fața noastră“. În 1977, Mitrokhin nota că pe tot parcursul anului, rezidenții din întreaga lume au fost foarte ocupați îndemnându-i pe demnitarii locali să trimită felicitări conducerii sovietice cu ocazia celei de-a 60-a aniversări a „Marii Revoluții din Octombrie“ şi a introducerii noii constituții sovietice „Brejnev“ aşa-zis epocale (în realitate, fără vreo semnificație deosebită). Aceste felicitări regizate cu grijă şi relatate pe larg în presa sovietică, erau fără îndoială incluse în buletinele informative zilnice elaborate de Serviciul FCD 1 (evaluarea informațiilor), semnate de Andropov, şi distribuite membrilor Biroului Politic şi ai Secretariatului Comitetului Central de tineri ofițeri KGB, înarmați cu pistoale Makarov, care călătoreau în limuzine Volga negre.

În Lumea a Treia ca şi în altă parte, ofițerii KGB trebuiau să piardă timpul pentru a satisface capriciile şi pretențiile conducerii politice. Hruşciov, de pildă, s-a simțit jignit de fotografiile din presa americană, care îl înfățişau bând coca-cola, băutură pe care el o considera un simbol al imperialismului, şi a cerut ca astfel de „provocări“ să fie preîntâmpinate. Aşadar, rezidenții au stat cu ochii pe sticlele de coca-cola în timpul numeroaselor vizite ale lui Iuri Gagarin şi ale Valentinei Tereşkova, primii oameni care fuseseră în spațiu. Totul a mers bine până la un banchet din 1963, în Mexic, când un ofițer KGB vigilent a observat un fotograf care tocmai era pe punctul de a-i face Valentinei o fotografie în timp ce în spatele ei aştepta un chelner cu o sticlă de coca-cola. Un membru al misiunii din Ciudad de Mexico a scris mai târziu: „«Provocarea» pregătită pentru cosmonauți nu a scăpat ochilor noştri vigilenți. Prima femeie cosmonaut, o femeie sovietică, să facă propagandă pentru o coca-cola burgheză! Nu, nu puteam permite aşa ceva. Ne-am adresat imediat colegilor noştri mexicani ca să ne ajute.“ Colegii mexicani (probabil ofițeri locali de securitate) au împiedicat difuzarea fotografiei.

Vanitatea tot mai irațională a lui Brejnev, pe care decrepitudinea sa fizică nu a reuşit s-o diminueze, trebuia să fie alimentată nu numai de un număr tot mai mare de medalii, superior celor care fuseseră acordate tuturor liderilor sovietici anteriori luați la un loc, ci şi de o avalanşă de elogii venite din întreaga lume, dintre care unele erau fabricate chiar de KGB. De exemplu, în 1973, un agent marocan plătit, cu numele conspirativ de AKMET, care scria mereu articole pe baza materialelor furnizate de Serviciul A, a publicat o carte în care preamărea ajutorul sovietic acordat țărilor africane. La îndemnul rezidentului local, i-a trimis

o copie şi lui Brejnev, ca tribut al profundei lui recunoştinţe şi al respectului personal. Oricât de banal ar fi fost episodul, i s-a acordat o asemenea importanţă de către Centru, încât cartea cu dedicaţie a fost trimisă lui Brejnev cu o scrisoare personală de însoţire din partea lui Andropov – care fără îndoială că nu a menţionat faptul că la originea ei se afla o măsură activă a KGB-ului. Brejnev era, firește, protejat cu grijă pentru a nu fi asociat cu cultul personalității pentru lumea din afară – idee sugerată de Joan Baez care în 1979 a compus şi a cântat un cântec satiric de ziua lui de naştere:

La mulți ani, Leonid Brejnev!
Ce drăguță aniversare de 75 de ani!
Am văzut petrecerea la TV
Se pare că nu te-ai formalizat prea mult,
Dar ce inimă puternică trebuie să ai în piept,
Dacă poți să ții pe el patruzeci şi nouă de medalii!

Pe lângă dovezile fabricate despre popularitatea globală a conducerii sovietice, KGB-ul mai recurgea şi la imagini igienizate şi „politic corecte“ ale lumii externe. Pe tot parcursul epocii sovietice a existat un contrast izbitor între succesele frecvente ale strângerii de informaţii şi calitatea slabă a analizei datelor. Întrucât analiza, în toate statele cu un singur partid politic, este distorsionată de cerința insistentă de corectitudine politică, rapoartele de informaţii externe mai mult consolidează decât corectează conceptele greşite ale regimului. Deşi politizarea informațiilor degradează uneori evaluarea chiar şi în sistemele democratice, în cazul regimurilor autoritare ea face parte chiar din sistem. Rapoartele de informaţii externe din timpul lui Stalin şi din anii imediat următori constau, de regulă, în compilaţii selective de informaţii relevante cu privire la anumite subiecte cu foarte puține încercări de a se interpreta sau analiza, de teamă că aceasta ar putea contrazice vederile conducerii politice. Deşi analiza informațiilor s-a îmbunătățit în timpul lui Andropov, după standardele occidentale, ea prezenta serioase lacune. Leonov, care în 1971 a avut surpriza să fie numit adjunct al Secției de evaluare din Serviciul Unu, estima că acesteia i se rezervă numai 10% din importanța pe care o are în Direcția de Informații (Analiză) de la CIA. Şi prestigiul său era, în mod corespunzător, la fel de scăzut. În Serviciului Unu domnea o atmosferă de deprimare generală, acesta fiind considerat un fel de „loc de pedeapsă“. A fi transferat aici de la o secție operativă, aşa cum i s-a întâmplat lui Leonov, echivala cu mutarea de la un regiment de gardă din capitală la o garnizoană dintr-un orăşel de provincie.

În 1973 Leonov a fost promovat şef al Serviciului Unu şi curând a reuşit să se opună tendinței de a trimite aici pe toți cei respinşi de la alte secții operaționale. Libertatea dezbaterii, susținea el, s-a manifestat în secția lui mult mai devreme

decât în informațiile externe, în general, ca să nu mai vorbim de restul KGB-ului. Dar aceste dezbateri erau totuşi marcate de teoriile despre conspirație ale lui Leonov în legătură cu Statele Unite care erau încă la modă în ultimii ani ai Uniunii Sovietice. Şi nici în standardele corectitudinii politice cerute în rapoartele de informații pentru conducerea sovietică nu au suferit schimbări prea mari:

> Toate etapele de filtrare… trebuia parcurse cu grijă, astfel ca informațiile critice, alarmante, să nu ajungă sub ochii şefilor. Asemenea informații erau furnizate într-o formă atenuată, cu toți spinii smulşi dinainte.

Vadim Kirpicenko, care ulterior a ajuns prim-adjunct al informațiilor externe, îşi aminteşte că, în epoca lui Brejnev, informațiile pesimiste erau ascunse de el, pe motiv că „îl întristează pe Leonid Ilici".

Atunci când politica sovietică din Lumea a Treia suferea eşecuri care nu puteau fi ascunse, analiştii ştiau că îşi consolidează poziția dacă dau vina pe maşinațiile imperialiştilor, mai ales pe cele ale Statelor Unite, şi nu pe neajunsurile sistemului sovietic. Aşa cum a recunoscut un ofițer de informații la sfârşitul Războiului Rece, „pentru a le face pe plac superiorilor noştri, trimiteam informații falsificate şi deformate, conform principiului «Dă vina pe americani şi totul va fi OK»". În timpul lui Andropov, la Centru era imposibil să-ți exprimi o părere mult mai sinceră despre problemele din Lumea a Treia, de pildă despre perspectivele sovietice în Egipt după moartea lui Nasser sau despre colapsul economic provocat de Allende în Chile, decât cea comunicată conducerii politice. Din momentul în care conducerea KGB adopta o anumită poziție, agenții din informații stăteau cu capul plecat. Atunci când, de exemplu, Andropov a ajuns la concluzia că Administrația Reagan plănuieşte un atac nuclear împotriva Uniunii Sovietice, niciunul dintre scepticii probabil numeroşi din misiunile KGB din întreaga lume nu a îndrăznit să sufle un cuvânt pe față împotriva acestei opinii.

În pofida naturii cosmetizate a rapoartelor Centrului către conducerea politică, optimismul său în legătură cu Lumea a Treia era autentic. La mijlocul anilor '70, KGB era convins că va câştiga Războiul Rece în Lumea a Treia, împotriva unui „Adversar Principal" tot mai demoralizat şi discreditat. Aşa cum a recunoscut mai târziu Henry Kissinger:

> Este puțin probabil că Fidel Castro ar fi intervenit în Angola sau Uniunea Sovietică în Etiopia, dacă nu ar fi existat sentimentul că America se prăbuşise în Indochina, că era demoralizată de Watergate şi că se retrăsese după aceea într-un cocon.

Dar în timp ce Washingtonul se confrunta cu lipsa de încredere în sine, Moscova se lupta cu problemele economice. Problemele structurale ale economiei sovietice şi ale puterii armate care depindea de ea erau cu mult mai grave decât

pierderea temporară a încrederii în sine de către americani, care a urmat după Vietnam. În iunie 1977, guvernul sovietic a fost obligat să cumpere 11,5 milioane tone de cereale din Occident. În august, s-a ajuns la concluzia că este nevoie de încă 10 milioane de tone pentru contracararea lipsurilor din producția sovietică. Însă trei luni mai târziu, cu ocazia sărbătoririi celei de-a 65-a aniversări a Revoluției din Octombrie, Brejnev a declarat pe fundalul aplauzelor furtunoase: „Aceasta este epoca trecerii de la socialism la comunism… şi aceasta este calea pe care urmează să meargă întreaga omenire“. Deşi optimismul economic naiv care domnea în epoca lui Hruşciov se evaporase în mare parte, obloanele ideologice care limitau viziunea lui Brejnev, Andropov şi a altor sovietici devotați cauzei îi puneau în imposibilitatea de a-şi da seama că economia sovietică centralizată nu putea concura cu succes cu economiile de piață din Occident.

În pofida tuturor dovezilor în sens contrar, Andropov a crezut cu tărie că „Tot ceea ce s-a realizat aici [în Uniunea Sovietică] situează socialismul cu mult înaintea celor mai democratice state burgheze“. În timp ce sistemul sovietic avea să-şi rezolve problemele, cele ale Occidentului capitalist erau insolubile. Mersul înainte al socialismului în Lumea a Treia demonstra inevitabilitatea triumfului său global final. Aşa cum afirma cu încredere Karen N. Brutents, prim-adjunct de şef de secție la Secția Internațională: „Lumea mergea aş acum doream noi“. CIA se temea că Brutents s-ar putea să aibă dreptate. În 1979 raporta la Casa Albă că „În atmosfera sovietică pluteşte ideea unei forțe motrice în favoarea URSS în Lumea a Treia“. Brejnev şi conducerea sovietică, conchidea CIA, „pot să-şi privească cu satisfacție poziția pe care o ocupă în lume“.

Modul în care KGB-ul şi-a propus să câştige Războiul Rece în Lumea a Treia şi consecințele acțiunilor sale fac obiectul cărții de față.

America Latină

America Latină
1. Mexic
2. Guatemala
3. Belize
4. Honduras
5. El Salvador
6. Nicaragua
7. Costa Rica
8. Panama
9. St Kitts & Nevis
10. Dominica
11. Martinique
12. St Lucia
13. St Vincent
14. Barbados
15. Grenada
N
Havana
CUBA
REP. DOMINICANA
HAITI
JAMAICA
Kingston
MareaCaraibelor
OCEANUL ATLANTIC DE NORD
Caracas
VENEZUELA
GUYANA
SURINAM
Bogota
COLUMBIA
I. Galapagos
Quito
ECUADOR
BRAZILIA
Lima
PERU
La Paz
BOLIVIA
Brasilia
PARAGUAY
Asuncion
Rio de Janeiro
OCEANUL PACIFIC
CHILE
ARGENTINA
URUGUAY
Santiago
Buenos Aires
Montevideo
I. Falkland

2

America Latină: Introducere

Preşedintelui Ronald Reagan îi plăcea să citeze ceea ce susținea el că este descrierea făcută de Lenin cu privire la planul sovietic principal de ocupare a emisferei vestice:

> Mai întâi vom ocupa Europa de Est, apoi vom organiza hoardele din Asia… apoi ne vom duce în America Latină; după ce vom cuceri America Latină, nu va mai trebui să luăm Statele Unite, ultimul bastion al capitalismului, pentru că vor cădea singure în mâna noastră întinsă, ca un fruct prea copt.

Reagan a fost atât de impresionat de acest citat, încât l-a repetat de două ori în memoriile sale. Dar Lenin nu a spus aşa ceva. Singura lui referire publică la America Latină o întâlnim în lucrarea: *Imperialismul: Stadiul cel mai înalt al capitalismului*, unde citează aprobator un economist german care susținea că „America de Sud, şi în special Argentina, se afla sub controlul financiar al Londrei şi era aproape o colonie comercială britanică".

Timp de peste patruzeci de ani după revoluția bolşevică, Moscova s-a îndoit de propria capacitate de a face față influenței americane pe un continent privit drept „curtea din spate" a Statelor Unite. Operațiunea de spionaj sovietic, de departe cea mai importantă în America Latină în timpul lui Stalin, a fost destinată nu să submineze regimurile aflate la putere, ci să-l asasineze pe marele eretic rus Lev Troțki, care se refugiase în Ciudad de Mexico. În 1951, cu doi ani înainte de moartea sa, Stalin a făcut din mână un gest de dispreț la adresa celor douăzeci de republici latino-americane, majoritatea anticomuniste prin tradiție, pe care le considera „o armată obedientă a Statelor Unite". În restul deceniului, Uniunea Sovietică a menținut misiuni diplomatice şi reşedințe KGB „legale" numai în trei capitale din America Latină – Mexico, Buenos Aires şi Montevideo. Deşi din 1955 KGB a început să furnizeze în secret ajutoare câtorva partide promoscovite, sumele au rămas mici în comparație cu cele acordate partidelor de frunte din Occident şi din Asia.

Interesul manifestat de Centru şi apoi de Kremlin în direcţia contestării supremaţiei Statelor Unite chiar în „curtea lor din spate“ a fost trezit mai întâi de apariţia unei noi generaţii de lideri charismatici revoluţionari în America Latină, cel mai important dintre ei fiind Fidel Castro. Nikolai Leonov, principalul expert al KGB-ului în problemele Americii Latine şi primul care a realizat contactul cu Fidel Castro, scria mai târziu: „Cuba ne-a obligat să examinăm din nou întregul continent, care până atunci ocupa, prin tradiţie, ultimul loc în prioritățile sistemului de conducere sovietic“. Apelurile charismatice ale lui Fidel Castro şi Che Guevara s-au răspândit cu mult dincolo de graniţele Americii Latine. Deşi Noua Stângă din Occidentul anilor ’60 nu era foarte interesată de acţiunile conducerii îmbătrânite a Uniunii Sovietice, ea îi idolatriza şi pe Fidel Castro şi pe Che Guevara, revărsând asupra lor adulaţia lipsită de spirit critic cu care o bună parte din Vechea Stângă înconjurase presupusul stat al muncitorilor şi ţăranilor lui Stalin din anii ’30. În campusurile studenţeşti, numărul tricourilor cu chipul lui Che Guevara depăşea confortabil pe cel al tricourilor cu oricare alt chip de politician, în viaţă sau mort, şi asta chiar şi în anii alegerilor prezidenţiale. Deşi erau lucruri cu adevărat admirabile în asistenţa medicală şi învăţământul cubanez, în pofida naturii tot mai dictatoriale a statului unipartinic cubanez, pelerinii radicali de la Havana, din anii ’60, aveau o atitudine la fel de lipsită de spirit critic ca şi cei care mergeau la Moscova în anii ’30 şi despre care Malcolm Muggeridge scrisese că: „Încântarea lor faţă de tot ceea ce vedeau şi li se spunea şi expresia pe care o dădeau acestei încântări constituie, fără îndoială, una dintre minunile zilelor noastre“. Una dintre minunile anilor ’60 era încântarea de tipul celei exprimate de Paul Sweezy, specialist în economie politică, după pelerinajul lui în Cuba:

> Să fii cu oamenii aceştia, să vezi cu ochii tăi cum reabilitează şi transformă o întreagă naţiune, să împarţi cu ei visurile sarcinilor şi realizările măreţe care stau în faţa lor – toate acestea reprezintă o experienţă purificatoare şi eliberatoare. Pleci de acolo cu încrederea renăscută în rasa umană.

Deşi nutrea simpatie pentru revoluţia cubaneză, Frances Fitzgerald nota în mod corect că: „Mulţi radicali nord-americani care vizitează Cuba sau locuiesc acolo şi-au amputat cumva spiritul critic şi şi-au redus conversaţia la un fel de discuţie copilărească în care totul este minunat, inclusiv liftul care nu funcţionează şi tancurile sovietice la parada militară, care se află în „mâinile poporului“.

Exemple similare de astfel de chirurgie pe creier autoadministrată au fost foarte numeroase şi în Occident şi în Lumea a Treia. Chiar şi Jean-Paul Sartre, în pofida reputaţiei lui de analist filosofic riguros, a devenit la un moment dat incoerent în idolatrizarea eroului:

> Pentru aceşti oameni perfect treji, în culmea puterilor lor, somnul nu pare să fie o necesitate firească, ci o rutină de care s-au eliberat mai mult sau mai puţin… Au exclus alternarea de rutină dintre prânz şi cină din programul lor zilnic. …Dintre toţi aceşti gardieni de pază, Fidel Castro este cel mai treaz. Dintre toţi aceşti oameni care postesc, Castro poate să mănânce cel mai mult şi să postească cel mai mult… exercită o adevărată dictatură asupra necesităţilor lor… depăşesc limitele posibilului.

Afirmarea lui Castro, după o oarecare şovăială, drept persoana loială şi de nădejde a Moscovei a fost de o deosebită importanţă atât pentru politica externă sovietică, cât şi pentru operaţiunile KGB-ului. Dacă ar fi împărtăşit o mare parte din atitudinea disprețuitoare a Noii Stângi față de birocrația sovietică şi față de conducerea tot mai îmbătrânită, situându-se de partea Primăverii de la Praga şi a altor manifestări ale „socialismului cu față umană“ (aşa cum mulți s-au aşteptat să facă după ce tancurile Pactului de la Varşovia au invadat Cehoslovacia în august 1968), Castro ar fi creat încă o problemă Moscovei, în loc să devină unul dintre cele mai prețioase „achiziții“ internaționale ale sale. Cu Castro şi alți lideri charismatici de partea sa în lupta împotriva imperialismului american, prestigiul Uniunii Sovietice în Lumea a Treia a crescut simțitor şi imaginea sa revoluționară vetustă a întinerit considerabil.

De foarte multe ori KGB-ul şi nu Ministerul de Externe era cel care prelua rolul de conducere în America Latină. Aşa cum a recunoscut Hruşciov ceva mai târziu, primul ambasador sovietic în Cuba lui Castro s-a dovedit a nu fi potrivit pentru a lucra într-o țară care abia ieşise din revoluție şi a fost înlocuit cu rezidentul KGB, care s-a dovedit a fi o alegere excelentă. Nikolai Leonov descrie mai târziu cum „a lucrat şi cu mulți alți lideri latino-americani… pentru a-i susține pe cât posibil în atitudinea lor antiamericană“. Primele contacte cu Salvador Allende înainte de alegerea lui ca preşedinte al Chile în 1970 şi cu Juan şi Isabel Perón înainte de întoarcerea lor în Argentina în 1973 au fost realizate tot de KGB şi nu de Ministerul de Externe. Aşa cum a recunoscut Leonov, inițiativa a venit adesea de la experții în problemele Americii Latine de la Centru:

> Ne elaboram singuri programul acțiunilor şi ne orientam singuri… Aş putea recunoaşte, de asemenea, că uneori doream să atragem atenția asupra noastră, să demonstrăm că munca noastră este importantă. Asta pentru ca să protejăm Direcția America Latină şi să n-o lăsăm să se dizolve. În ansamblu, am reuşit să convingem conducerea KGB că America Latină reprezenta o trambulină politică atractivă, unde sentimentul antiamerican era puternic…

Operațiunile CIA au fost sprijinite de reacția greoaie şi oarecum brutală a americanilor la mişcările revoluționare din America Latină. Încercarea prost planificată şi necorespunzător executată de debarcare a lui Castro din Golful Porcilor, din aprilie 1961, a fost probabil cel mai concludent exemplu de

incompetență din întreaga politică externă a SUA din timpul Războiului Rece. Dar umilința suferită în Golful Porcilor nu l-a împiedicat pe Kennedy să autorizeze ulterior o serie întreagă de planuri de asasinare a lui Fidel Castro, care, din fericire, au degenerat tot în farse. Unele dintre ele, cum ar fi bunăoară propunerea de a se plasa o mină explozivă pe fundul mării atunci când Castro făcea scufundări, probabil că nu au trecut de faza de proiectare. Se pare că schema cea mai practică elaborată în timpul președinției lui Kennedy a fost planul potrivit căruia una dintre iubitele lui Castro trebuia să-i pună în băutură două capsule cu otravă. În timp ce aştepta să i se ofere ocazia, femeia le-a ascuns într-un borcan cu cremă. Când a încercat să le recupereze, a constatat că acestea se topiseră. Dar nu este foarte probabil că le-ar fi folosit.

Jurnalismul de investigație și investigațiile oficiale de la mijlocul anilor ’70 au scos la iveală o serie de astfel de farse macabre. Au fost dezvăluite, de asemenea, încercările CIA, care urma instrucțiunile prezidențiale, de a destabiliza regimul marxist din Chile al lui Salvador Allende de la începutul anilor ’70. Printre dezvăluiri s-a numărat şi aceea a preşedintelui Richard Nixon, care, aproape în pragul apoplexiei, i-a ordonat directorului CIA, Richard Helms, să „facă economia chiliană să urle“.

Specialiştii KGB în măsuri active nu puteau nici măcar să spere să li se ofere o materie primă mai potrivită ca bază a campaniilor lor decât această serie de dezvăluiri scandaloase ale trucurilor murdare americane din America Latină, de la Golful Porcilor la Iran Contra un sfert de secol mai târziu. Serviciul A a reuşit să exploateze şi vechea tradiție a resentimentului împotriva imperialismului yankeu, care a fost menținută în viață în timpul Războiului Rece prin tendința recurentă a SUA de a pretinde că hotărârea de a smulge din rădăcini influențele comuniste din America Latină oriunde este posibil era, în realitate, o nobilă încercare de a apăra valorile democratice şi interesele latino-americanilor înşişi. Convins fiind în 1965, în pofida părerii şi sfatului contrar al Departamentului de Stat, că o lovitură de stat din Republica Dominicană a fost inspirată de comunişti, preşedintele Johnson s-a hotărât să justifice intervenția militară a SUA printr-o retorică bombastică ce nu dădea greş niciodată când era vorba să-i scoată din minți pe latino-americani: „America nu şi-a propus nicicând să suprime libertatea, ci întotdeauna să o salveze. Scopul Americii nu este să ia libertatea, ci întotdeauna s-o redea.“

Dar intervenția americană nu prea avea nimic comun cu reinstituirea democrației. Când afirmațiile lui extravagante despre trupurile decapitate care zăceau pe străzile din Santo Domingo au fost contestate de oponenții intervenției SUA, Johnson i-a dat telefon ambasadorului SUA şi a făcut apel la el: „Pentru numele lui Dumnezeu, vezi dacă nu poți să găseşti nişte trupuri decapitate“. Regimurile de stânga înlăturate de la putere cu ajutorul sau aprobarea americanilor în Guatemala, în 1954, în Republica Dominicană, în 1965, şi în Chile, în 1973, au fost înlocuite prin dictaturi militare.

Victoria forțelor sandiniste din Nicaragua în 1979 a reînviat aceleaşi speranțe şi temeri față de revoluția din America Centrală, ce fuseseră generate douăzeci de ani mai devreme de victoria lui Fidel Castro în Cuba. Aşa cum nota unul dintre sprijinitorii lor, forțele sandiniste au inspirat o „reînnoire a credinței în posibilitatea revoluției". „Backwater Nicaragua a devenit centrul mondial al Noii Stângi", spunea scriitorul de stânga Paul Berman. Pentru ziarista Claudia Dreifus „a fi în Managua a fost ca şi când m-aş fi aflat în maşina timpului. Era un loc ce părea să fie condus de oamenii precum şi radicalii anilor '60. Oriunde te duceai, oamenii erau tineri, cântau cântece politice şi strigau «Puterea-Poporului»."

Campania Administrației Reagan împotriva regimului sandinist a fost un dezastru al relațiilor publice la scară globală. Aşa după cum preşedintele Kennedy îşi amintea de invazia din Golful Porcilor ca de cel mai cumplit moment din viața lui, tot aşa cel mai jos nivel de popularitate pentru Ronald Reagan s-a înregistrat atunci când a ieşit la iveală că profiturile din vânzarea în secret de arme Iranului, pe atunci un stat care sponsoriza terorismul, fuseseră deturnate în mod ilegal pentru a-i sprijini pe rebelii Contra din Nicaragua în încercarea lor de a răsturna regimul marxist sandinist. În 1985, când Reagan a aflat că acest episod a fost descoperit de procurorul general, şeful lui de personal notează că în clipa aceea „culoarea a pierit din obrajii preşedintelui".

O anchetă efectuată la mijlocul anilor '80 a constatat că cele mai respingătoare țări după părerea cercurilor academice mexicane erau Statele Unite şi Chile a lui Pinochet. Deşi URSS ocupa în această clasificare locul al treilea, 72% din cei intervievați considerau că relatările despre „represiunile" din Uniunea Sovietică sunt exagerate. E clar că țara cea mai admirată era Cuba. Este aproape imposibil să estimăm cât de mult a contribuit dezinformarea practicată de Serviciul A la creşterea neîncrederii Americii Latine față de imperialismul yankeu. Putem totuşi identifica anumite cauze ale indignării antiamericane larg răspândite care erau clar de origine sovietică. Printre acestea se numărau fabulațiile despre „piesele de schimb umane", care pretindeau că americanii bogați cumpără şi măcelăresc copii din America Latină pentru a le folosi organele la transplanturi. Povestea a fost preluată de organizațiile sovietice din prima linie, Asociația Internațională a Avocaților Democrați, şi prezentată pe larg în presa din peste cincizeci de țări. Printre cei implicați în aceste acțiuni de intoxicare s-au numărat şi grupări foarte departe de KGB, cum ar fi Martorii lui Iehova, care au publicat relatarea în 1989 în revista lor *Awake*, ce avea un tiraj de 11 milioane de exemplare tipărite în cincizeci şi patru de limbi. În 1990, corespondentul american din Mexic nota că povestea cu „organele de copii" mai apărea frecvent în „presa respectabilă":

> S-a raportat că în Mexic copiii sunt răpiți în mod curent, trecuți în ascuns peste frontieră şi ucişi pentru organele lor vitale, care sunt apoi transplantate copiilor americani bolnavi, care au părinți bogați… Milioane de oameni cu sau fără studii, mai ales în America

Latină, cred ferm că Statele Unite au creat, în esență, o rețea internațională de ucigaşi de copii, sprijinită de cumplite echipe de măcelari medicali.

În pofida numeroaselor diferențe dintre ele, măsurile active ale KGB-ului şi politica americană în America Latină aveau astfel un efect izbitor de asemănător – consolidau neîncrederea tradițională în imperialismul *yankeu*.

3

„Capul de pod“, 1959–1969

Una dintre cele mai impresionante fotografii din 1960 îl înfățișa pe Fidel Castro Ruz, Liderul Suprem al revoluției cubaneze, înalt, tânăr şi cu barbă, în momentul în care este întâmpinat la Națiunile Unite din New York cu o îmbrățișare ca de urs de către Nikita Hruşciov, liderul sovietic mic şi îndesat, cu fața strălucitoare. Îmbrățișarea intempestivă a lui Hruşciov simboliza o schimbare majoră în politica externă sovietică şi în operațiunile KGB. Moscova avea, în sfârşit, un purtător de drapel revoluționar charismatic în Lumea Nouă. Ulterior, Castro a afirmat că era deja marxist-leninist în momentul în care începuse lupta de gherilă împotriva dictaturii proamericane corupte a lui Fulgencio Batista, în anul 1953: „Simțeam că Lenin e cu noi, şi aceasta ne dădea putere în luptă“. Dar aceasta era una din numeroasele încercări făcute de Castro, după ce a venit la putere, de a rescrie istoria carierei sale timpurii nu tocmai ortodoxe. Cuvântul „socialist“ nu a apărut în niciuna din cuvântările lui Castro până în 1961. Castro a fost crescut într-o familie bogată de proprietari de terenuri cubanezi şi s-a inspirat inițial nu de la Lenin, ci de la naționalistul şi republicanul Partid al Poporului Cubanez şi din ideile întemeietorului său antimarxist, Eduardo Chibás. Până în 1958, Partidul Comunist Cubanez – cu denumirea sa oficială de Partidul Socialist Popular (PSP) – a continuat să insiste, cu sprijinul Moscovei, că Batista nu putea fi înlăturat de la putere de gherilele lui Castro, ci numai printr-o răscoală populară condusă de comuniști. Până în octombrie 1958, cu trei luni înainte ca Batista să fugă din fața lui Castro care intra triumfător în Havana, Hruşciov vorbea cu pesimism despre „eroica, dar inegala luptă a poporului cubanez“ împotriva asupririi imperialiste. Abia la 27 decembrie Kremlinul a aprobat ca cehii să furnizeze un număr limitat de arme gherilelor lui Castro. Dar chiar şi atunci a insistat să se trimită numai arme germane din timpul celui de-al Doilea Război Mondial sau arme de producție cehă, de teamă ca nu cumva transporturile sovietice de arme să fie descoperite şi să provoace astfel o criză în relațiile cu Statele Unite. Armele au ajuns însă prea târziu şi nu au fost de prea mare ajutor. Când a bătut miezul nopții

noului an 1958, Batista a fugit din Cuba, lăsându-l pe Castro să intre în triumf în Havana în fruntea gherilelor sale.

Secția de spionaj a KGB, Direcția Principală Unu, şi-a dat seama de potențialul lui Castro mai devreme decât Ministerul de Externe şi decât Secția Externă a PCUS. Primul care a sesizat acest lucru a fost un nou recrut al secției, Nikolai Sergheievici Leonov, care fusese trimis la Ciudad de Mexico în 1953 ca să se perfecționeze în limba spaniolă, înainte de a intra în KGB. În drum spre Mexic, Leonov a devenit foarte bun prieten cu fratele mai tânăr al lui Fidel Castro, de orientare mai de stânga, Raúl Castro, la congresul tineretului socialist din Praga, apoi a traversat Atlanticul împreună cu el la bordul unui vas italian cu destinația Havana. Foarte jenat, la sosirea la Havana, Leonov a insistat ca Raúl să-i dea toate negativele fotografiilor pe care i le făcuse în timpul traversării, de teamă că acestea ar putea fi folosite ca „provocare". La puțin timp după sosirea lui Leonov în Mexic, Fidel Castro a condus un atac nereuşit împotriva unei cazărmi a armatei, ceea ce a avut drept consecință arestarea lui şi a fratelui lui, care au stat apoi doi ani la închisoare. După eliberarea sa, Fidel Castro a petrecut un an în exil, în Mexic, şi a apelat la Ambasada sovietică pentru a-i pune la dispoziție arme în sprijinul unei campanii de gherilă împotriva lui Batista. Deşi cererea lui a fost refuzată, Leonov s-a întâlnit cu Castro pentru prima dată în 1956 şi a fost imediat impresionat de potențialul lui de lider charismatic al gherilei. Ulterior, a început să se întâlnească periodic cu el şi i-a acordat un sprijin moral susținut. În particular, Leonov considera că politica lui Castro este imatură şi incoerentă, dar a observat că cei mai apropiați consilieri ai lui, Raúl Castro şi argentinianul Ernesto Che Guevara păreau să fie marxişti devotați. „Eu sunt unul dintre aceia", scria Che Guevara în 1957, „care cred că soluția pentru problemele acestei lumi se află dincolo de ceea ce numim Cortina de Fier."

Viziunea de perspectivă a lui Leonov şi prietenia lui timpurie cu frații Castro l-au lansat într-o carieră care a dus, în cele din urmă, la numirea sa în 1983 ca adjunct de şef de secție la Direcția Principală Unu. În această calitate, el răspundea de operațiunile KGB în America de Sud şi de Nord. Însă evaluarea lui timpurie cu privire la Fidel Castro nu a făcut cine ştie ce impresie la Centru (sediul KGB). Chiar şi în 1959, când Castro a preluat puterea, Moscova tot se mai îndoia de capacitatea lui de a se opune presiunii americane. Neavând un rezident în Havana, KGB obținea cele mai multe informații despre Cuba de la Partidul Socialist Popular, care nu privea cu ochi buni caracterul aparent moderat al noului regim. Pe la mijlocul verii însă, moderații au fost dați afară din guvern, cabinetul fiind transformat într-o simplă ştampilă de cauciuc pe deciziile luate de Castro, „Liderul Suprem", şi consilierii acestuia. Deşi inițial a fost reținut în afirmațiile sale publice, în particular Castro considera Statele Unite drept „dușmanul de moarte al națiunii noastre". Cu câteva luni înainte de a veni la putere, Castro scrisese: „Când acest război [împotriva lui Batista] se va încheia, voi începe altul, mult mai lung şi mai

mare, un război al meu personal: războiul pe care îl voi duce împotriva americanilor. Îmi dau seama că acesta va fi adevăratul meu destin.“ Ostilitatea americană avea să determine ulterior alianța cu Uniunea Sovietică, dar nu aceasta o cauzase. Inițiativa alianței i-a aparținut Havanei.

Încă de la bun început, KGB a fost puternic implicat în stabilirea relației sovieto-cubaneze. În iulie 1959, Castro şi-a trimis şeful spionajului, pe Ramiro Valdés, la Ciudad de Mexico, pentru a purta convorbiri secrete cu ambasadorul sovietic şi rezidentul KGB. Trei luni mai târziu, o „delegație culturală“ sovietică în frunte cu fostul rezident KGB din Buenos Aires, Aleksandr Ivanovici Alekseiev, a sosit la Havana, pentru a-l instala pe primul rezident din Cuba. Alekseiev i-a făcut cadou lui Castro o sticlă de votcă, mai multe borcane cu icre negre şi un album cu fotografii din Moscova, apoi l-a asigurat de „marea admirație“ a poporului sovietic atât pentru el personal, cât şi pentru revoluția cubaneză. Castro a deschis sticla şi a trimis după pâine ca să întindă caviarul pe ea. „Ce votcă bună, ce caviar bun!“ a exclamat el. „Cred că merită să stabilim relații comerciale cu Uniunea Sovietică!“ Apoi Castro „l-a uluit“ pe oaspetele său declarând că Marx şi Lenin erau călăuzele lui intelectuale. „La vremea respectivă“, spunea Alekseiev mai târziu, „nici nu ne puteam imagina că [Fidel Castro] cunoaşte teoria marxistă.“

În timpul întâlnirii cu Alekseiev, Castro l-a invitat să viziteze Cuba pe Anastas Mikoian, prim-adjunct al primului-ministru sovietic, emisarul personal preferat al lui Hruşciov şi un funcționar de stat mai în vârstă, a cărui carieră începuse în timpul revoluției bolşevice. În timpul lui Brejnev, oamenii caracterizau cariera lui Mikoian prin formula: „De la Ilici la Ilici [de la Lenin la Brejnev] fără niciun atac de inimă sau paralizie“. Înainte de a pleca la Havana ca cel mai înalt reprezentant sovietic care vizita America Latină, Mikoian l-a convocat pe Leonov şi l-a întrebat dacă era adevărat că îi cunoştea pe frații Castro. Printre dovezile care l-au convins pe Mikoian să-l ia ca interpret figurau şi fotografiile făcute de Raúl în timpul traversării Atlanticului cu şapte ani mai înainte. Principalele convorbiri sovieto-cubaneze au avut loc nu la Havana, în jurul unei mese de conferință, ci după lăsarea întunericului, într-un pavilion de vânătoare al lui Fidel din apropierea lagunei, în liniştea nopții punctată de orăcăitul broaştelor şi bâzâitul țânțarilor. În cea mai mare parte mâncarea a constat din peşte prins şi gătit chiar de ei în lagună sau era luată de la cantinele muncitorilor. Au dormit pe pardoseala de beton, înfăşurați în mantale groase soldățeşti şi încălzindu-se din când în când cu cafea aromată şi tare. Mikoian se simțea transportat înapoi, de la viața de birocrat de frunte din Moscova, la originile sale revoluționare. „Da, aceasta este o revoluție adevărată“, i-a spus el lui Leonov. „Exact ca a noastră. Mă simt ca şi când m-aş fi întors în tinerețe!“ Printr-un acord comercial semnat în timpul vizitei, Uniunea Sovietică a fost de acord că achiziționeze aproximativ o cincime din exportul de zahăr al Cubei, să furnizeze petrol mult sub prețul mondial şi să acorde Cubei un împrumut cu dobândă mică în valoare de 100 de milioane de dolari pentru proiectele de dezvoltare economică.

La 15 martie 1960, curând după întoarcerea lui Mikoian, Hruşciov i-a trimis primul mesaj personal lui Castro. Însă în loc să-l scrie, a dat instrucţiuni ca acesta să fie transmis verbal de KGB. Alekseiev l-a informat pe Castro că Hruşciov dorea să-i dea asigurări cu privire la „simpatia şi tovărăşia noastră". Pentru a-l flata pe Castro personal, i s-a spus că va primi un onorariu pentru publicarea cuvântărilor şi articolelor lui în limba rusă. După cum susţinea Alekseiev, Liderul Suprem a fost „vizibil mişcat" de ştirea potrivit căreia cuvintele lui se bucurau de o asemenea stimă la Moscova. Hruşciov a mai anunţat că statul cubanez era liber să achiziţioneze orice fel de arme dorea din Cehoslovacia şi – „dacă va fi necesar, după aceea şi direct din Uniunea Sovietică". După cum a afirmat cehul care era responsabil general cu găzduirea delegaţiei cubaneze „Vila lor era, firește, împănată cu microfoane, dar nu am aflat nimic altceva în plus față de ceea ce oaspeții noștri erau dispuşi să ne spună". În timpul vizitei lui Raúl la Praga, Leonov a primit personal instrucţiuni din partea şefului spionajului extern, Aleksandr Mihailovici Saharov, şeful Direcţiei Principale Unu, să meargă la Praga, să stea cu rezidentul KGB şi, fără ştirea cehilor şi a Ambasadei sovietice, să descopere o modalitate de a-i adresa o invitaţie personală din partea lui Hruşciov pentru a vizita Moscova.

Stabilirea contactului cu Raúl Castro s-a dovedit a fi mai dificilă decât îşi închipuise Leonov. Vila lui Raúl se afla într-o incintă închisă a oraşului, călătorea întotdeauna înconjurat de gărzi înarmate şi nu exista niciun orar al deplasărilor lor cunoscut dinainte. În cele din urmă, Leonov a decis să se aşeze pe o bancă din stradă pe unul din traseele pe care trebuia să treacă maşina lui Raúl în drum către vilă. Raúl avea să-l recunoască pe Leonov şi să spună şoferului să oprească. Dincolo de acest punct, Leonov urma să improvizeze. Planul a funcţionat: Raúl l-a luat pe Leonov şi l-a dus la vilă, unde gardienii i-au dat voie să intre numai în momentul în care a prezentat paşaportul diplomatic sovietic. Leonov a aşteptat un moment când gardienii nu puteau să-l audă şi i-a şoptit lui Raúl că adusese cu el o invitaţie personală de la Hruşciov. Două zile mai târziu, la 17 iulie, Raúl a zburat la Moscova atât de prins în conversaţie, încât Leonov a uitat că protocolul îi interzicea să fie văzut însoţindu-l pe Raúl la coborârea din avion, unde un comitet de întâmpinare şi o orchestră militară aşteptau pe pistă. Când Leonov a ieşit împreună cu Raúl în capul scărilor avionului, a fost împins la o parte de gărzile de corp KGB furioase, şi crede că ar fi fost bătut măr de acestea, dacă Raúl n-ar fi strigat în urma lui: „Nikolai, trebuie să ne mai vedem încă o dată, neapărat!" Pe parcursul vizitei lui Raúl au fost negociate alte livrări de arme, precum şi trimiterea de consilieri militari sovietici în Cuba, unii dintre aceştia fiind republicani spanioli exilaţi care locuiau la Moscova şi care luptaseră în Armata Roşie în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei.

Ca şi atunci când aranjase vizita lui Raúl Castro la Moscova, KGB-ul a jucat un rol mult mai important decât Ministerul de Externe în dezvoltarea alianţei cu Cuba. Fidel Castro îl considera pe Alekseiev, rezidentul KGB, prietenul lui per-

sonal şi îi împărtăşea „plăcerea pe care o simţea că se puteau întâlni direct, fără intermediul Ministerului de Externe şi în afara tuturor regulilor de protocol“. Liderul Suprem nu s-a apropiat prea mult de Serghei Kudreavţev, care a sosit ca ambasador oficial al Moscovei în urma stabilirii formale în mai 1960 a relaţiilor diplomatice între Cuba şi Uniunea Sovietică. Kudreavţev îi respingea pe cubanezi, pentru că se purtau cu aceeaşi „aroganţă ca unii din generalii lui Batista“. Şi părea în permanenţă preocupat de propria securitate, purtând adesea o vestă antiglonţ când mergea prin Havana. Castro a continuat să folosească KGB-ul ca principal canal de comunicare cu Moscova. Alekseiev, şi nu Kudreavţev, a rămas principalul lui contact cu Ambasada sovietică. La KGB s-a înfiinţat încă o Direcţie, Direcţia Doi, specializată în problemele Americii Latine, care până atunci intraseră în sfera de atribuţii a Direcţiei Unu (America de Nord). Leonov a fost numit şef al secţiei pentru Cuba.

În ciuda prezenţei KGB la Havana, politica influenţei lui Hruşciov în Cuba lui Castro era distorsionată în mod deliberat de rapoartele inexacte ale GRU şi KGB din Statele Unite. În general, pe parcursul Războiului Rece, rezidenţii din Washington şi New York nu prea au reuşit să furnizeze informaţii din interiorul guvernului federal, aşa cum făcuseră în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Limitările lor au fost scoase la iveală în mod clar în cei doi ani care au condus la cel mai periculos moment din istoria Războiului Rece, criza rachetelor cubaneze din 1962. Teoria conspiraţiei a devenit un substitut al informaţiilor de bună calitate. La 29 iunie 1960, preşedintele KGB, Aleksandr Şelepin, i-a înmânat personal lui Hruşciov o evaluare alarmistă a politicii americane, pe baza unui raport plin de dezinformări întocmit de un ofiţer de legătură NATO cu CIA:

> La CIA se ştie că factorii de decizie ai Pentagonului sunt convinşi de nevoia de a iniţia un război cu Uniunea Sovietică „cât mai curând posibil“… În momentul de faţă, SUA are capacitatea de a distruge bazele sovietice de rachete şi alte ţinte militare cu forţele bombardierelor lor. Dar peste puţin timp, forţele de apărare ale Uniunii Sovietice vor creşte… şi oportunitatea va dispărea… Ca rezultat al acestor presupuneri, şefii de la Pentagon speră să iniţieze un război de prevenire împotriva Uniunii Sovietice.

Hruşciov a luat act de acest raport periculos de inexact. La 9 iulie a emis un avertisment pentru Pentagon „să nu uite că, aşa cum s-a dovedit la ultimele testări, avem rachete care pot ateriza într-un punct stabilit la o distanţă de 13 000 km“. „Artileriştii sovietici“, a declarat el, „pot sprijini poporul cubanez cu rachetele lor, dacă forţele Pentagonului vor îndrăzni să iniţieze o intervenţie în Cuba.“ În timpul vizitei sale la Moscova de la sfârşitul lui iulie, Raúl Castro a transmis recunoştinţa lui Fidel pentru cuvântarea lui Hruşciov. Şi-a exprimat şi admiraţia personală pentru KGB şi a rugat să fie trimişi la Havana câţiva dintre ofiţerii acestuia pentru a-i instrui pe ofiţerii cubanezi de informaţii. În august 1960, Centrul

a decis să adopte o nouă denumire conspirativă pentru Cuba – AVANPOST – (Capul de pod). Datorită în special lui Castro şi KGB-ului, Uniunea Sovietică pusese acum pentru prima dată în istoria sa un picior în America Latină.

Castro şi principalii lui colaboratori nu au făcut niciun secret din dorinţa lor de a furniza celorlalte state din America Latină exemplul lor revoluţionar. Încă din aprilie 1959, opt vase de gherilă au ridicat ancora din Cuba într-o încercare demnă de opera comică de a „elibera“ Panama, încheiată cu propria lor predare în faţa Gărzii Naţionale din Panama. Che Guevara, ale cărui fantezii revoluţionare erau şi mai măreţe decât ale lui Castro, i-a spus lui Kudreavţev în octombrie 1960 că „America Latină a atins punctul de fierbere, iar anul viitor ne putem aştepta la explozii revoluţionare în mai multe ţări…“ Deşi exploziile s-au dovedit a fi mai mult nişte fâsâituri, în jurul lor s-a făcut mult mai puţină publicitate decât în cazul încercării stângace a CIA, aprobată de Casa Albă, de a răsturna regimul lui Castro prin debarcarea „Brigăzii cubaneze“ sprijinite de americani în Golful Porcilor în aprilie 1961, ceea ce i-a conferit Liderului Suprem reputaţia de David revoluţionar angajat într-o luptă eroică cu un Goliat american imperialist. Pe tot parcursul desfăşurării operaţiunii Golful Porcilor, Leonov s-a aflat în biroul lui Vladimir Semiceastnîi, succesorul lui Şelepin la preşedinţia KGB-ului, un om lipsit de experienţă pe care îl informa la două-trei ore cu privire la cele mai importante evoluţii. Pusese două hărţi mari pe peretele biroului preşedintelui KGB: una care înfăţişa cursul evenimentelor raportate de americani, cealaltă bazată pe sursele sovietice din Cuba. Nici Leonov şi nici Semiceastnîi nu şi-ar fi putut închipui că operaţiunea CIA se va încheia atât de rapid şi cu o înfrângere atât de umilitoare. În Golful Porcilor au fost capturaţi peste 1000 de prizonieri care au fost duşi pe un stadion din Havana, unde Fidel Castro i-a interogat în mod spectaculos în faţa camerelor televiziunii. La un moment dat, transmisiunea TV de la programele de ştiri difuzate în toată lumea îi prezenta pe prizonieri aplaudându-l pe liderul pe care veniseră să-l răstoarne de la putere. Invazia eşuată a contribuit atât la creşterea popularităţii personale a lui Castro, cât şi la accelerarea transformării Cubei într-un stat monopartinic. În fruntea mulţimilor care ovaţionau de 1 Mai victoria cubaneză împotriva imperialismului american, Castro a anunţat că de acum înainte Cuba era un stat socialist, care nu va mai organiza alte alegeri. Revoluţia, a declarat el, era expresia directă a voinţei poporului.

La Washington, preşedintele John F. Kennedy, care preluase funcţia de numai trei luni în momentul dezastrului din Golful Porcilor, îl întreba siderat pe consilierul său special, Theodore Sorensen: „Cum am putut să fiu aşa de prost?“ La un summit cu Kennedy, în iunie, la Viena, Hruşciov a cerut pe un ton belicos să se pună capăt statutului de ocupare de către cele trei puteri a Berlinului de Vest şi să se încheie tratatul de pace cu Germania până la finele anului. Ulterior, Kennedy i-a spus ziaristului James Reston: „Cred că [Hruşciov] a făcut asta din cauza eşecului nostru în Golful Porcilor. S-a gândit probabil că o persoană atât de tânără şi lipsită

de experienţă încât s-a lăsat implicată într-o asemenea încurcătură poate fi manevrată şi dacă nu reuşea să facă faţă situaţiei, aceasta însemna că nu are nici pic de vlagă. Aşa că a scos untul din mine."

Inspirându-se de la Hruşciov, şi KGB-ul şi-a propus să „scoată untul" din Statele Unite, exploatând capul de pod din Cuba. La 29 iulie 1961, Şelepin i-a trimis lui Hruşciov schiţa unei noi strategii globale agresive şi de amploare împotriva Adversarului Principal, menită să „creeze în diferite părţi ale lumii situaţii care vor contribui la abaterea atenţiei Statelor Unite şi ale aliaţilor acestora şi le vor lega de mâini şi de picioare în timpul perfectării tratatului de pace cu Germania şi al rezolvării problemei Berlinului de Vest". Prima parte a planului propunea să se utilizeze mişcările de eliberare naţională din Lumea a Treia pentru a se asigura un avantaj în lupta Est-Vest şi „pentru a se activa prin toate mijloacele disponibile ale KGB-ului insurecţiile armate împotriva guvernelor reacţionare pro-occidentale". În fruntea acestei liste, Şelepin plasa regimurile „reacţionare" din America Centrală, aşadar chiar din curtea Adversarului Principal. Planul lui avea în vedere crearea unui al doilea cap de pod antiamerican în Nicaragua, unde nou înfiinţatul Front Sandinist de Eliberare Naţională era destinat să urmeze exemplul revoluţiei cubaneze şi să răstoarne dictatura brutală proamericană a dinastiei Somoza. Se spune că preşedintele Franklin Roosevelt şi-ar fi justificat sprijinul acordat respingătorului întemeietor al dinastiei prin maxima cinică: „Ştiu că este un ticălos, dar este ticălosul nostru". Pentru Centru, probabil că Somoza părea la fel de vulnerabil în faţa unui atac de gherilă ca Batista în Cuba. Şelepin a propus ca KGB-ul să coordoneze în secret „frontul revoluţionar" din America Centrală în colaborare cu cubanezii şi sandiniştii. La 1 august, cu numai câteva amendamente minore, marea strategie a fost aprobată ca directivă a Comitetului Central.

Liderul Frontului Sandinist de Eliberare, Carlos Fonseca Amador, cu numele conspirativ de GIDROLOG, „Hidrologul", era un agent de încredere al KGB-ului. În 1957, în vârstă de douăzeci şi unu de ani, Fonseca fusese singurul nicaraguan care participase la al şaselea Festival al Tineretului şi Studenţilor de la Moscova, după care mai rămăsese încă patru luni în URSS. Cartea lui, *Un nicaraguan la Moscova*, pe care a scris-o la întoarcere, era plină de admiraţie pentru Uniunea Sovietică ca democraţie populară cu o presă liberă, în care domnea libertatea totală a religiei şi – ceea ce era încă şi mai improbabil – cu admirabile industrii de stat. Fonseca manifesta acelaşi entuziasm şi faţă de Fidel Castro. „Prin victoria revoluţiei cubaneze", spunea el mai târziu, „spiritul rebel nicaraguan şi-a recăpătat strălucirea… Marxismul lui Lenin, Fidel, Che Guevara şi Ho Şi Min era preluat de Frontul Sandinist de Eliberare Naţională, care pornise din nou pe drumul dificil al războiului de gherilă… Lupta de gherilă ne va conduce la eliberarea finală."

La câteva luni după victoria gherilelor lui Castro din ianuarie 1959, Tomás

Borge, unul dintre întemeietorii Frontului Sandinist de Eliberare Națională, a sosit la Havana, unde i s-a promis tot „sprijinul posibil“ din partea lui Che Guevara. Dar deşi îi admira foarte mult pe Che Guevara şi pe Fidel Castro, Fonseca era un alt tip de personalitate – de care unul dintre admiratorii lui îşi amintea ca de un om „aproape întotdeauna serios“ şi despre care fiul lui spunea că este „super auster, foarte disciplinat, metodic, precaut. Nu bea şi nu fuma“. Fonseca era un revoluționar devotat, cu un simț al umorului mai puțin dezvoltat şi cu o figură solemnă. Numai într-o singură fotografie publicată apare cu un zâmbet pe buze.

A doua infiltrare majoră a KGB-ului printre sandinişti a constituit-o probabil recrutarea de către rezidentul din Ciudad de Mexico în 1960 a exilatului nicaraguan Edelberto Torres Espinosa (cu numele său conspirativ de PIMEN), prieten apropiat al lui Fonseca şi secretar general al Frontului Nicaraguan Unit anti-Somoza din Mexic, preşedinte al Societății de Prietenie cu America Latină. Contactul inițial cu Torres fusese stabilit atunci când fiica lui a venit la Ambasada sovietică cu o cerere de a studia la Universitatea Patrice Lumumba din Moscova. Rezidentul din Ciudad de Mexico a raportat Centrului că Torres era devotat cauzei eliberării întregii Americi Latine şi vedea revoluția din Nicaragua ca pe unul din paşii ce trebuia făcuți pe această cale. Un biograf şi admirator al lui Fonseca îl descrie pe bătrânul Torres drept „mentorul“ său. Printre proiectele la care lucraseră împreună se număra şi un studiu asupra poetului antiimperialist nicaraguan din secolul al XIX-lea, Rubén Darío. Fonseca şi-a sărbătorit ulterior căsătoria în casa lui Torres din Ciudad de Mexico.

În iulie 1961, Şelepin îi raporta lui Hruşciov:

> În Nicaragua în momentul de față, prin intermediul KGB şi al contactelor confidențiale* PIMEN, GIDROLOG şi LOT – KGB influențează şi furnizează ajutor financiar Frontului Revoluționar Sandinist şi celor trei detaşamente de partizani din cadrul Frontului Intern de Rezistență Revoluționară, care lucrează în colaborare cu prietenii săi [serviciile de informații cubaneze şi ale blocului sovietic]. Pentru a obține arme şi muniție, se propune acordarea a încă 10 000 de dolari acestor detaşamente din fondurile KGB.

Principalul obiectiv timpuriu al penetrării KGB în Frontul Național Sandinist a fost crearea în interiorul acestuia a ceea ce Centrul numea „un grup de terorism şi sabotaj“, condus de Manuel Ramón de Jesus Andara y Ubeda (cu numele conspirativ PRIM), un chirurg nicaraguan care lucra în Mexic. La 22 noiembrie

---

* În conformitate cu regulile KGB, agenților li se cerea să coopereze în secret cu un reprezentant al serviciului oficial de informații şi să îndeplinească în mod conştiincios, sistematic şi în cel mai mare secret misiuni de informare. „Contactele confidențiale“ erau cei care „comunicau ofițerilor de informații chestiuni care prezentau interes pentru aceştia şi îndeplineau sarcini confidențiale, care în esență erau de natura informațiilor“; spre deosebire de agenți, nu acceptaseră obligația oficială de a efectua misiuni de informații.

1961, Aleksandr Saharovski, şeful Direcţiei Principale, îi raporta lui Semiceastnîi, preşedintele KGB:

> În conformitate cu planul pe termen lung al operaţiunilor de informaţii KGB în America Latină şi cu Decizia nr. 191/75-GS a înaltelor autorităţi din data de 1 august 1961 [prin care se aproba marea strategie a lui Şelepin pentru Lumea a Treia], rezidenţa noastră din Mexic a luat măsuri pentru asigurarea asistenţei în edificarea mişcării naţionale de eliberare din Nicaragua şi în crearea unui focar de tulburări pentru americani în această zonă. Rezidenţa, prin agentul de încredere GIDROLOG [Fonseca] din Mexic, a selectat un grup de studenţi nicaraguani (12 persoane), condus de doctorul patriot nicaraguan *Prim* [Andara y Ubeda] şi a organizat instruirea lor operativă. Toate operaţiunile din grupul Prim sunt conduse de GIDROLOG în numele organizaţiei revoluţionare sandiniste „Frontul Sandinist" al cărui lider este el, GIDROLOG. Supervizarea activităţilor viitoare ale grupului şi ajutorul financiar acordat acestuia vor fi asigurate prin GIDROLOG. În momentul de faţă, grupul lui PRIM este pregătit pentru a fi trimis în Honduras, unde va absolvi un curs suplimentar de instruire şi îşi va completa rândurile cu noi luptători de gherilă, după care grupul va fi trimis pe teritoriul nicaraguan. Pe parcursul perioadei iniţiale, grupul lui Prim va avea următoarele misiuni: organizarea unui detaşament de partizani pe teritoriul nicaraguan, completarea rândurilor cu persoane din populaţia locală, crearea bazelor de sprijin cu arme şi muniţii. În plus, detaşamentul va întreprinde raiduri individuale împotriva instituţiilor guvernamentale şi a întreprinderilor care aparţin americanilor, creînd imaginea unei lupte masive de partizani pe teritoriul nicaraguan. Pentru a echipa grupul lui Prim şi pentru a asigura instruirea sa finală în operaţiuni de combat, este nevoie de un ajutor în valoare de 10 000 de dolari. Autorităţile supreme şi-au dat consimţământul cu privire la utilizarea sumei mai sus indicate pentru aceste scopuri.
> Cer aprobarea dumneavoastră.

Deşi abia fusese numit preşedinte al KGB, fiind ales de Hruşciov pentru loialitatea lui politică şi nu pentru cunoştinţele lui în domeniul informaţiilor, Semiceastnîi nu a ezitat. A doua zi după ce a primit raportul lui Saharovski, şi-a dat aprobarea. Semiceastnîi nu ar fi îndrăznit să facă acest lucru, dacă nu ar fi fost sigur de sprijinul lui Hruşciov. Nu există decât puţine îndoieli referitoare la faptul că Hruşciov împărtăşea optimismul exagerat al KGB-ului cu privire la perspectivele unui al doilea cap de pod în Nicaragua, după modelul cubanez.

După ce a obţinut aprobarea lui Semiceastnîi, Saharovski a dat instrucţiuni rezidentului KGB de la Ciudad de Mexico să-i ofere lui Andara y Ubeda (PRIM) 6000 de dolari ca să achiziţioneze arme şi să-i ceară să trimită un prim grup de şapte luptători de gherilă, care urma să crească apoi la douăzeci şi doi, din Mexic în Nicaragua. Grupul lui de gherilă urma să se strângă la o bază din Nicaragua la 1 martie 1962, fiind pregătit să înceapă operaţiunile de sabotaj împotriva bazelor americane două săptămâni mai târziu. Andara y Ubeda a insistat, fără îndoială în mod corect, că oamenii lui nu erau suficient instruiţi pentru a lansa atacuri împotriva bazelor SUA atât de bine păzite. În schimb, s-au angajat în lupte de

gherilă şi operaţiuni de spionaj împotriva regimului Somoza, a organizaţiilor nemilitare americane şi a refugiaţilor cubanezi anti-Castro. Între noiembrie 1961 şi ianuarie 1964, Andara y Ubeda a primit pentru gherilele lui 25 000 de dolari prin rezidentul din Ciudad de Mexico. La început, Andara y Ubeda nu a ştiut că era finanţat de KGB. Torres (PIMEN) îi spusese că banii sunt de la membrii „burgheziei progresiste" care dorea să răstoarne dictatura lui Somoza. Lui Andara y Ubeda i s-a cerut – şi el a acceptat – să semneze un manifest politic, chipurile pregătit de sprijinitorii lui din rândurile burgheziei progresiste (elaborat în realitate de KGB) care chema la revoluţia nicaraguană ca parte a luptei socialiste împotriva imperialismului.

Torres ţinea KGB-ul la curent cu activităţile altor mici grupuri de gherilă sandiniste, care erau instruite cu mai mult sau mai puţin succes în junglele din Honduras şi Costa Rica. Rezidentul din Ciudad de Mexico raporta Centrului că Torres nu se considera un agent sovietic, ci membru al mişcării naţionale de eliberare care lucrează cu Uniunea Sovietică pentru eliberarea popoarelor din America Latină din sclavia economică şi politică a Statelor Unite. Ofiţerii care s-au ocupat de dosarul Torres, V. P. Nefedov şi V. V. Kostikov, îl considerau totuşi „un agent KGB de nădejde şi valoros", care îşi îndeplinea întotdeauna misiunile.

În primii ani ai revoluţiei cubaneze, Centrul era se pare convins că exemplul acesteia va putea să inspire mişcări similare sandiniştilor în multe părţi din America Latină. Grupurile de gherilă au apărut astfel în Columbia, Venezuela, Peru şi Guatemala. În 1961, organizaţia de spionaj a lui Castro a fost reorganizată sub numele de Dirección General de Inteligencia, pe lângă Ministerul de Interne. În timp ce Ramiro Valdés, primul şef al spionajului lui Castro, era ministru de Interne, Manuel Pińeiro Losada, poreclit „Barbă Roşie" din cauza bărbii sale abundente şi roşii, a devenit şef al Direcţiei Generale de Informaţii. Principala prioritate a lui Pińeiro a fost exportul revoluţiei cubaneze. DGI conţinea şi o Direcţie pentru Eliberarea Naţională cu trei „Comitete de eliberare" care răspundeau, respectiv, de exportul revoluţiei în Caraibe, America Centrală şi de Sud. Pińeiro şi Che Guevara au petrecut multe seri, de regulă până noaptea târziu, uneori chiar până în zori de zi discutând perspectivele unei revoluţii cu aşa-zişii revoluţionari din America Latină şi din Caraibe. În timpul discuţiilor lor, pe masă se afla întotdeauna întinsă o hartă mare a ţării în discuţie, pe care Che Guevara o examina în detaliu, pufăind din când în când din trabuc şi bând ceai tare argentinian – *mate* – printr-un pai.

În timp ce Che Guevara şi Pińeiro îşi făceau visuri revoluţionare şi imaginau operaţiuni de gherilă pe hărţile lor până noaptea târziu, KGB căuta în mod metodic să-şi întărească legăturile cu DGI şi influenţa exercitată asupra acesteia. Printre cele mai concludente dovezi ale apropierii integrării DGI în comunitatea de spionaj a blocului sovietic figura colaborarea sa în utilizarea „ilegalilor", ofiţeri de informaţii şi agenţi care operau sub identităţi false şi (de regulă) naţionalităţi

fictive. În 1961, ofițerul KGB Vladimir Vasilievici Grincenko (care ulterior a primit numele conspirative de RON şi KLOD), vorbitor de limbă spaniolă, care obținuse cu zece ani mai înainte un paşaport argentinian sub o identitate falsă, a sosit în Cuba, unde şi-a petrecut următorii trei ani în calitate de consilier DGI pentru operațiuni ilegale.

În continuare, exploatarea de către KGB a „capului de pod" cubanez a fost întreruptă dramatic de criza rachetelor din octombrie 1962. În mai, Hruşciov l-a convocat pe Alekseiev, rezidentul KGB din Havana, pe neaşteptate la Moscova şi i-a spus că urmează să-l înlocuiască pe antipaticul Kudreavțev în funcția de ambasador sovietic. Două săptămâni mai târziu, Hruşciov l-a luat din nou prin surprindere pe Alekseiev, spunându-i că a decis să instaleze rachete nucleare ofensive în Cuba îndreptate împotriva Statelor Unite. O mică delegație din care făcea parte şi Alekseiev a fost trimisă la Havana pentru a obține aprobarea lui Castro. „Dacă ar fi fost vorba numai de apărarea noastră", a spus Castro mai târziu, „nu am fi acceptat rachetele." Castro a fost de acord cu instalarea rachetelor, a insistat el, în interesul mai larg al solidarității cu blocul sovietic – sau, aşa cum prefera să se exprime Moscova, „cu comunitatea socialistă". Deşi Hruşciov a cerut sprijinul KGB-ului pentru cimentarea alianței cu Castro, nu s-a obosit să-i ceară şi evaluarea reacției probabile a americanilor la ideea de a construi baze de rachete în Cuba. Acționând, la fel ca Stalin, în calitate de propriu analist de informații, a ajuns rapid la concluzia că „americanii vor accepta rachetele dacă le vom instala înainte de alegerile lor pentru Congres de la mijlocul mandatului, programate pentru noiembrie". Descoperirea şantierelor de construcție pentru bazele rachetelor de către avioanele de spionaj americane U-2 în octombrie 1962 a dus la cea mai periculoasă criză din timpul Războiului Rece.

Decizia lui Hruşciov de a rezolva criza anunțând – fără a-l consulta pe Castro – retragerea unilaterală a „tuturor armelor ofensive sovietice" din Cuba l-a jignit pe Castro. Furios, acesta le-a spus studenților de la Universitatea din Havana că „Hruşciov nu are c…" În particular, l-a denunțat pe liderul sovietic numindu-l „ticălos, fiu de cățea şi nemernic". Într-o scrisoare bizară şi emoțională către Hruşciov, Castro a declarat că retragerea bazelor de rachetă a adus lacrimile „în nenumărați ochi ai oamenilor cubanezi şi sovietici care doreau să moară cu demnitate". Alekseiev a avertizat Moscova după incidentul rachetelor că „va fi nevoie de o muncă atentă şi migăloasă de aproximativ doi ani cu Castro pentru ca el să-şi însuşească spiritul partinic marxist-leninist".

În încercarea de a salva capul de pod cubanez, Hruşciov i-a trimis o invitație personală lui Castro să viziteze Uniunea Sovietică pentru a „face cunoştință cu Uniunea Sovietică şi marile victorii realizate de popoarele ei", şi „pentru a discuta chestiuni referitoare la relațiile dintre popoarele Uniunii Sovietice şi Cuba şi alte chestiuni de interes comun". În aprilie 1963, Castro şi suita lui au sosit la Moscova, intenționând să stea numai câteva zile. Dar Castro a fost convins să

facă o vizită de patruzeci de zile prin URSS, care, în mijlocul unor aplauze aproape neîntrerupte, l-a purtat de la Leningrad la frontiera cu Mongolia. Bătrânii bolşevici din Leningrad i-au spus că, de la Lenin încoace, nimeni altcineva nu se mai bucurase de o astfel de primire entuziastă. Îmbrăcat în salopeta lui de luptă verde-oliv când vremea era suficient de călduroasă, Castro a vorbit în faţa mulţimilor entuziaste de pe stadioane, din fabrici şi din centrele oraşelor în întreaga Uniune Sovietică. A inspectat bazele de rachete şi Flota Nordului, a participat la parada de 1 Mai alături de Hruşciov privind de pe zidul Kremlinului, a primit titlul de Erou al Uniunii Sovietice şi i s-a decernat Ordinul Lenin cu steaua de aur. Castro a răspuns cu laude pline de efuziune la adresa realizărilor comunismului sovietic şi mulţumiri pentru sprijinul acordat revoluţiei cubaneze. În faţa unei mulţimi adunate în Piaţa Roşie a spus:

> Revoluţia cubaneză a fost posibilă numai pentru că revoluţia rusă din 1917 a avut loc cu mult înainte. (*Aplauze*) Fără existenţa Uniunii Sovietice, revoluţia din Cuba socialistă ar fi fost imposibilă… Puterea Uniunii Sovietice şi a întregului lagăr socialist a oprit agresiunea imperialistă împotriva ţării noastre. Este cât se poate de firesc să nutrim sentimente de profundă şi eternă recunoştinţă faţă de Uniunea Sovietică. (*Aplauze*) … Popoarele din întreaga lume trebuie să privească succesul nostru ca pe propriul lor succes. (*Aplauze*)

Hruşciov a spus Prezidiului că discuţiile lui personale cu Castro au durat câteva zile „…Imediat ce terminam micul dejun, venea şi mă aştepta. Stăteam împreună până la ora 14:00. După aceea luam prânzul şi stăteam din nou împreună… Era foarte mulţumit.“ În tot timpul turneului său triumfal de patruzeci de zile prin Uniunea Sovietică, Castro a fost însoţit de Alekseiev şi de Nikolai Leonov, tânărul ofiţer KGB care identificase pentru prima dată potenţialul revoluţionar al lui Castro la mijlocul anilor 1950. Leonov îndeplinea rolul de interpret al lui Castro şi după încheierea vizitei s-a lăudat la Centru că, acum, el şi Liderul Suprem erau cei mai buni prieteni. Ca urmare a vizitei lui, Centrul a primit primul grup de ofiţeri cubanezi de spionaj pentru a-i pregăti la KGB.

Însă abia se întorsese Castro în Cuba, că în mintea gazdelor ruse au apărut din nou îndoielile cu privire la loialitatea şi maturitatea lui politică. Moscova era deranjată în mod special de sublinierea tot mai frecventă la Havana a expresiei „exportul de revoluţie“. În septembrie 1963, Che Guevara a publicat un nou articol despre războiul de gherilă, foarte des citat. Înainte insistase asupra importanţei unei serii de condiţii preliminare pentru înfiinţarea bazelor de gherilă, aşa cum ar fi absenţa unui guvern constituţional ales. Dar acum părea să susţină că nu era nevoie de niciun fel de condiţie preliminară. „Revoluţia, declara el, poate fi înfăptuită în orice moment, oriunde în lume.“ Mai rău chiar, după părerea Moscovei, era faptul că ereziile lui Che Guevara păreau să aibă binecuvântarea

regimului lui Castro. În pofida apropierii sale personale de Castro, chiar şi Alekseiev a fost şocat. O telegramă de la Ambasada sovietică din Havana către Moscova îl acuza pe Che Guevara că ignoră „tezele de bază ale marxism-leninismului“ şi denunța eseul lui ca fiind „ultrarevoluționar, vecin cu aventurismul“. Che Guevara nu a acordat nicio atenție criticilor stârnite de ideile lui la Moscova şi nici opoziției manifestate din partea partidelor comuniste din America Latină. De aceea, urma să fie în continuare implicat în exportul revoluției cubaneze.

Alarmată tot mai mult de „aventurismul“ cubanez, Moscova era dezamăgită şi de incapacitatea sandiniştilor de a se ridica la nivelul aşteptărilor ei. Prima forță de gherilă a Frontului Național Sandinist de Eliberare, îmbrăcată în mod nefericit în uniforme verde-oliv (care, deşi nu se potriveau cu clima, fuseseră alese pentru a se păstra imaginea de luptători pentru libertate), a dus o viață mizerabilă într-o bază muntoasă de la frontiera dintre Honduras şi Nicaragua. Aşa cum îşi amintea Borge mai târziu: „Nu aveam nimic de mâncare, nici măcar animale ca să le vânăm… Nu numai foamea era cumplită, ci şi frigul îndurat douăzeci şi patru de ore pe zi… Eram în permanență uzi până la piele din cauza ploii mărunte din această parte a țării…“ Pentru a supraviețui, luptătorii de gherilă erau nevoiți să ceară mâncare de la țărani. În 1963 forțele de gherilă demoralizate au fost zdrobite de Garda Națională Nicaraguană. În următoarele câteva zile, după cum relatează unul dintre sprijinitorii lui, Frontul Național Sandinist de Eliberare „nu a mai avut nici armele, nici numărul necesar de oameni sau sistemul de organizare necesar pentru a înfrunta din nou Garda Națională“. În 1964, cu ajutorul lui Torres, rezidentul din Ciudad de Mexico a reconstituit un grup de sabotaj şi spionaj din rămăşițele forțelor de gherilă ale lui Andara y Ubeda (PRIM). Grupul a primit unul dintre cele mai mărețe nume conspirative din istoria sovietică, ales de Lenin pentru ziarul pe care îl înființase în 1900: ISKRA „Scânteia“. Însă în 1964, optimismul extravagant de la Centru cu privire la perspectivele revoluției latino-americane care inspirase planul magistral al lui Şelepin din 1961 se diluase. KGB considera că vor mai trece câțiva ani până când „scânteia“ sandinistă avea să aprindă revoluția nicaraguană.

În timpul concediului său din vara anului 1964, Şelepin i-a spus lui Alekseiev să discute chestiunea cubaneză cu Leonid Brejnev. Era primul indiciu pe care îl primea cu privire la pregătirea loviturii de stat asistate de KGB care avea să ducă la înlăturarea lui Hruşciov de la putere în octombrie şi la instaurarea lui Brejnev ca lider sovietic. La scurt timp după lovitura de stat, Mihail Suslov, ideologul şef al partidului, a spus Comitetului Central că Hruşciov a fost mult prea generos în promisiunile pe care le-a făcut altor state. Deşi nu a menționat statele în cauză, Suslov probabil că se gândea în primul rând la Cuba. Kremlinul privea îngrozit cum aliații săi cubanezi risipeau ajutorul său economic pe frivolități cum ar fi uriaşul palat al înghețatei, Coppelia. La resentimentele provocate de costurile

sprijinirii economiei prost administrate a Cubei s-a adăugat iritarea tot mai mare din cauza indisciplinei revoluționare a lui Castro. La mijlocul anilor 1960, în pofida opoziției partidelor comuniste latino-americane şi a Moscovei, Cuba a făcut o încercare nereuşită de a-şi instala gherilele în Peru, Argentina, Venezuela, Guatemala şi Columbia.

Principalii emisari ai revoluției cubaneze erau „ilegali“ care aparțineau sau erau controlați de DGI. Activiştii ilegali cubanezi fuseseră instruiți mult mai repede decât omologii lor KGB-işti: în parte, pentru că DGI era mai puțin exigentă şi acorda mai puțină atenție elaborării unor „legende“ sigure, în parte pentru că era mai uşor pentru cubanezi să-şi asume o altă identitate latino-americană decât pentru un rus să pozeze în vest-european. În loc să fie trimişi direct la destinațiile lor, mulți activişti ilegali cubanezi erau desfăşurați prin Cehoslovacia. Potrivit statisticilor ținute de Cehoslovacia (şi înmânate KGB-ului) din 1962 până în 1966, un număr total de 650 de activişti ilegali cubanezi au trecut prin Cehoslovacia. Marea majoritate aveau paşapoarte şi acte de identitate dominicane, argentiniene şi columbiene. În cele mai multe cazuri, documentele erau autentice, cu excepția fotografiei care era înlocuită.

Un semn al distanțării KGB-ului de încercarea cubaneză de a exporta revoluție l-a reprezentat întoarcerea în 1964 la Moscova a lui Grincenko, care în ultimii trei ani fusese consilier al DGI pentru operațiuni ilegale. Se pare că nu a mai fost înlocuit. Dar în 1965, în încercarea de a întări colaborarea cu DGI, Semiceastnîi (care călătorea sub pseudonimul Ielenin) a venit în Cuba în fruntea unei delegații. Când s-au întâlnit la reşedința de la țară a ambasadorului sovietic, relațiile apropiate dintre Alekseiev şi Castro au creat rapid o atmosferă prielnică unei discuții neoficiale în timpul unei mese cu şaşlâc. Semiceastnîi a remarcat fascinația lui Castro pentru arta spionajului. Mai târziu, în timp ce priveau un film al KGB despre urmărirea şi interogarea lui Oleg Penkovski, ofițerul superior GRU care furnizase SIS şi CIA informații cruciale referitoare la şantierul bazelor rachetelor sovietice înainte de criza rachetelor din Cuba, Castro s-a întors către ministrul său de Interne, Valdés, şi ofițerii DGI care îl însoțeau şi i-a îndemnat să afle amănunte de la delegația KGB în timpul şederii acesteia în țară. În pofida entuziasmului pentru arta KGB-ului, Castro continua totuşi să îngrijoreze Centrul prin ceea ce acesta considera un exces de zel revoluționar. În ianuarie 1966, neimpresionată de rezervele Moscovei, Havana a găzduit o Conferință Trilaterală în sprijinul marşului revoluționar din Africa, Asia şi America Latină. „Pentru revoluționarii cubanezi“, spunea Castro, „câmpul de luptă împotriva imperialismului cuprinde întreaga lume… Şi astfel decretăm că mişcarea revoluționară din orice colț al lumii poate conta pe luptătorii cubanezi.“

Retorica încrezătoare în sine a lui Castro a fost contrazisă de eşecul mişcării revoluționare din America Latină. În vara anului 1967, sandiniştii au lansat o nouă ofensivă, pe care Centrul a condamnat-o, considerând-o prematură. Baza

trupelor de gherilă din jungla muntoasă de la frontiera cu Hondurasul era mult mai bine organizată decât pe vremea dezastrului din 1963, datorită sprijinului mult mai consistent oferit de țăranii locali. După cum afirma unul dintre luptătorii de gherilă: „Şi-au asumat sarcina de a şterge urmele pe unde trecuseră coloanele; tovarăşii atârnau cârpe colorate ca să ne avertizeze despre pericole; au inventat semnale pentru noi cu diferite sunete… Aveam o întreagă echipă de fraţi şi surori ţărani care cunoşteau zona aşa cum îşi cunoşteau propriile buzunare“. Cu toate acestea, în august 1967, pe muntele Pancasan, sandiniştii au suferit o nouă înfrângere dezastruoasă din partea Gărzii Naţionale Nicaraguane. Printre cei ucişi a fost şi liderul ISKRA, Rigoberto Cruz Arguello (cu numele conspirativ GABRIEL). Centrul a pus acest dezastru pe seama „lipsei de loialitate“ a conducerii FSLN (care se strânseseră cu toţii la baza trupelor de gherilă), a resurselor nepotrivite pentru lupta cu Garda Naţională şi a „stării de nepregătire“ a populaţiei locale. Dictatorul nicaraguan, Tachito Somoza, jubila şi se lăuda că zdrobise gherilele sandiniste. Sfârşitul anilor 1960 şi începutul anilor 1970 a reprezentat o perioadă de linişte pentru FSLN, pe parcursul căreia membrii săi au continuat să jefuiască bănci pentru a-şi finanţa existenţa ilegală, dar au evitat ciocnirile deschise cu Garda Naţională.

În scurt timp a urmat o înfrângere majoră a încercării cubaneze de a „exporta revoluţie“. În 1966, Che Guevara a elaborat un plan nerealist de a înfiinţa o bază în Bolivia, cea mai săracă ţară din America Latină, pentru a antrena luptătorii de gherilă din toate colţurile continentului şi pentru a răspândi revoluţia în emisfera vestică. Che Guevara era convins că va transforma Bolivia într-un al doilea Vietnam. Argentina şi Brazilia vor interveni şi vor provoca proteste de masă care se vor solda cu înlăturarea de la putere a regimurilor lor militare. Potrivit planului fantezist al lui Che Guevara de revoluţie continentală, Statele Unite urmau să fie şi ele atrase în această acţiune. Povara purtării unui război de gherilă şi în Vietnam şi aici, în America Latină, va forţa Washingtonul să instaureze o dictatură a cărei dezintegrare inevitabilă va distruge statul burghez şi va deschide calea către revoluţie chiar în Statele Unite.

Pentru a-şi ascunde călătoria în Bolivia şi prezenţa aici cât mai mult timp, Che Guevara a recurs la o serie de tehnici utilizate de Direcţia activiştilor ilegali din DGI. Şi-a ras barba şi mustaţa, şi-a tuns părul scurt, a îmbrăcat un costum elegant şi s-a dat drept funcţionar uruguaian. Fotografia lui fusese aplicată pe două paşapoarte uruguaiene false, fiecare pe alt nume. În octombrie 1966, Che Guevara a zburat la Moscova, apoi – ca cei mai mulţi activişti cubanezi ilegali – s-a întors în America Latină prin Praga cu unul dintre paşapoarte. În noiembrie a sosit în Bolivia, unde schema lui grandioasă de a pune continentul pe jar s-a redus la operaţiuni de gherilă într-o zonă restrânsă din bazinul fluviului Rio Grande. Cu numai câţiva ani mai înainte, când retorica lui nu pierduse încă total contactul cu realitatea Americii Latine, Che insistase: „Un război de gherilă este un război al

poporului… Încercarea de a purta un astfel de război fără sprijinul populației este preludiul unui dezastru inevitabil“. Aventura boliviană a lui Che s-a încheiat cu un „dezastru inevitabil“ exact din acest motiv. Niciun singur țăran din bazinul Rio Grande nu a intrat în gherilele lui. Și nici chiar Partidul Comunist Bolivian (acuzat de trădare de către Guevara) nu l-a sprijinit. Guevara nota supărat în jurnalul său: „Masele de țărani nu ne sunt de niciun ajutor și se transformă mai curând în informatori“.

În timpul unei vizite efectuate în iulie 1967 la Havana, primul-ministru sovietic, Aleksei Kosîghin, s-a plâns că încercările cubanezilor de a exporta revoluția „făceau jocul imperialiștilor și subminau eforturile lumii socialiste de a elibera America Latină“. Refuzul lui Castro de a da curs sfatului sovieticilor a adus mari prejudicii carierei fulminante de până atunci a prietenului său, Aleksandr Alekseiev, fostul rezident KGB, devenit ambasador sovietic la Havana, care a fost acuzat de către Centru că nu a reușit să tempereze aventurismul lui Castro. În vara anului 1967, Alekseiev a fost rechemat la Moscova, chipurile pentru a fi supus unui tratament medical. Succesorul lui ca ambasador era un diplomat de carieră dur, Aleksandr Soldatov, care a sosit la Havana abia anul următor. Consilierul șef al KGB la DGI, Rudolf Petrovici Șleapnikov, a fost și el rechemat în vara anului 1967, după ce DGI l-a acuzat că a conspirat cu o „microfacțiune“ pro-Moscova din Partidul Comunist Cubanez.

Operațiunile de gherilă ale lui Che Guevara s-au încheiat în octombrie 1967 cu capturarea lui și executarea de către forțele boliviene pregătite în SUA. Moartea lui i-a sporit enorm reputația, înlocuind imaginea reală a unui luptător de gherilă curajos, dar incompetent, cu cea a unui martir revoluționar. Într-o cuvântare deosebit de emoționantă adresată poporului cubanez, Castro a declarat că ziua de 8 octombrie, când fusese prins Che Guevara, avea să devină pentru totdeauna Ziua luptătorului erou de gherilă:

> Așa cum îi aducem cu toții omagiu, așa cum toate gândurile noastre se îndreaptă către Che Guevara, privim înainte cu încredere către viitor, către victoria finală a poporului, și îi spunem cu toții lui și tuturor eroilor care au luptat și au căzut la datorie: Tot înainte către victorie!

La început, Moscova nu a sesizat valoarea simbolică a martirului Che Guevara ca armă în războiul propagandistic împotriva imperialismului american. *Pravda* a publicat un articol al unui comunist argentinian în care se denunța inutilitatea politicii cubaneze a exportului de revoluție. Leonid Brejnev se gândea în mod clar la Che Guevara atunci când a condamnat public ideea că „o conspirație a eroilor“ ar putea înfăptui o revoluție socialistă.

KGB-ul și-a dat seama mult mai târziu de popularitatea mondială pe care o câștigase mitul lui Che Guevara ca element util în campaniile de măsuri active

împotriva imperialismului american. În octombrie 1967, un grup mic de studenți din America Latină s-au adunat pentru a comemora moartea lui Che Guevara, în fața ambasadei SUA. În schimb, la Washington, peste 50 000 de americani, cei mai mulți de la diferite facțiuni ale Noii Stângi care se răspândise în campusurile americane la sfârșitul anilor 1960, s-au adunat în fața Memorialului Lincoln și și-au plecat capul în semn de omagiu tăcut adus marelui oponent al imperialismului SUA. În 1968, mulți studenți americani au descoperit că se identifică cu Che Guevara mai mult decât cu orice altă personalitate, în viață sau moartă.

Imediat după martiriul lui Che Guevara și după critica foarte puțin voalată exprimată de ruși la adresa aventurismului cubanez, Castro și-a manifestat în mică măsură dorința de a-și îmbunătăți relațiile cu Moscova. În ianuarie 1968 a respins cu dispreț câteva dintre ideile „avansate în numele marxismului" ca fiind „adevărate fosile", având evident în minte ideile sovietice: „Marxismul trebuie să se dezvolte, să depășească o anumită sclerozare, să interpreteze realitățile prezentului într-un mod obiectiv și științific, să se comporte ca o forță revoluționară și nu ca o bisericuță pseudorevoluționară".

Pentru ascultătorii lui Castro era clar că „forța revoluționară" o reprezenta Cuba, iar „biserica pseudorevoluționară" se identifica cu Uniunea Sovietică, ce suferea de scleroză ideologică. Curând după aceea, Liderul Suprem a organizat un proces demonstrativ al unei „microfacțiuni" a loialiștilor prosovietici din cadrul Partidului Comunist Cubanez, ce au fost găsiți vinovați de „diversionism ideologic" care prejudicia „unitatea și fermitatea forțelor revoluționare". În timpul procesului, șeful DGI, Manuel Piñeiro, a produs dovezi potrivit cărora membrii microfacțiunii avuseseră legături cu KGB-ul.

Sub amenințarea prăbușirii „capului de pod" sovietic din Cuba, marea strategie concepută de KGB în 1961 de a orchestra „insurecții armate împotriva guvernelor reacționare prooccidentale" din America Latină părea să fie total compromisă. Optimismul inițial al Centrului în legătură cu perspectivele unei revoluții sandiniste în Nicaragua a dispărut. La sfârșitul anilor 1960, Centrul părea mai interesat să folosească gherilele FSLN în operațiuni de recunoaștere a țintelor de sabotaj din sudul Statelor Unite, în loc să le pregătească pentru revoluția din Nicaragua. În 1966, s-a format un grup de sabotaj și spionaj al KGB pe baza formațiunii ISKRA, la frontiera mexicano-americană, cu baze de sprijin în apropierea localităților Ciudad Juárez, Tijuana și Ensenada. Liderul acesteia, Andara y Ubeda (PRIM) a plecat la Moscova ca să se pregătească pentru operațiuni de tipul Liniei F. Printre principalele ținte ale sabotajului se aflau baze militare americane, baze de rachete, instalații radar și conducta petrolieră (cu numele conspirativ de START) care mergea de la El Paso din Texas la Costa Mesa, în California. Pe coasta americană au fost alese trei locații pentru debarcarea DRG, precum și containere de mare capacitate în care trebuia depozitate mine, explozivi, detonatori și alte materiale de sabotaj. Un grup de sprijin cu numele conspirativ

SATURN a primit sarcina de a folosi mişcările muncitorilor imigranți (*braceros*) pentru a ascunde transferul agenților şi al munițiilor peste frontieră.

Anul 1968 a fost foarte greu pentru KGB atât în Europa, cât şi în America Latină. Procesul demonstrativ intentat microfacțiunii prosovietice de la Havana a fost urmat rapid de ceea ce Moscova considera o oribilă manifestare a subversiunii ideologice în Cehoslovacia. Încercarea reformatorilor de la Praga de a crea „socialismul cu față umană“ a fost interpretată de KGB ca o contrarevoluție. Prăbuşirea aproape totală a cenzurii oficiale a culminat cu o paradă de 1 Mai la Praga cu pancarte care transmiteau Moscovei mesaje foarte impertinente: „Trăiască URSS – dar pe cheltuială proprie!“ KGB-ul a jucat un rol major atât în ceea ce priveşte ajutorul acordat în timpul invadării Cehoslovaciei de către forțele Pactului de la Varşovia în august 1968, şi în „normalizarea“ care a urmat după revenirea țării la ortodoxia prosovietică.

Toată lumea se aştepta ca Fidel Castro să se situeze de partea reformatorilor praghezi şi să condamne invadarea Cehoslovaciei. Şi-a început însă primul discurs radiodifuzat de după invazie spunând că ceea ce urma să declare „va contraveni sentimentelor multor oameni“. Castro a recunoscut că invadarea nu avea nicio bază legală, dar a insistat că, în interesul suprem al „luptei poporului împotriva imperialismului“, ea era justificată:

> Pe scurt, regimul cehoslovac se îndrepta către capitalism şi mergea în mod inexorabil către imperialism. În legătură cu aceasta, nu avem nici cea mai mică îndoială… Indiferent dacă acceptăm sau nu lucrul acesta, esențial este dacă blocul socialist poate permite dezvoltarea unei situații politice care a dus la destrămarea unei țări socialiste şi la căderea ei în brațele imperialismului. Din punctul nostru de vedere, nu este admisibil şi blocul socialist are dreptul să împiedice acest lucru într-un fel sau altul.

Toate acestea erau o muzică pe placul celor de la Moscova. Liderul Suprem a demonstrat în următoarele luni că este fidel Moscovei, ceea ce i-a permis Uniunii Sovietice să repare capul de pod pe cale să se prăbuşească din Cuba.

Probabil că motivul schimbării radicale de atitudine ideologică a lui Castro la numai câteva luni după procesul demonstrativ şi arestarea membrilor de partid credincioşi Moscovei din cadrul Partidului Comunist Cubanez era o criză economică severă care a subliniat şi mai mult dependența Cubei de ajutorul economic sovietic. Industria cubaneză şi centralele electrice funcționau cu ajutorul petrolului sovietic trimis din porturile Mării Negre. La începutul anului 1968, Moscova a început să reducă exporturile de petrol ca semn al nemulțumirii ei, la Havana s-au produs dese întreruperi de curent electric, iar fabricile de zahăr nu au mai putut funcționa. Castro însuşi a agravat criza prin dezastruoasa „ofensivă revoluționară“ din martie, menită să distrugă ultimele rămăşițe ale întreprinderilor libere, când a naționalizat 55 000 de întreprinderi mici, care acopereau o treime

din vânzările cu amănuntul ale Cubei. Ca recompensă pentru loialitatea de curând redobândită, Uniunea Sovietică a cumpărat pur şi simplu întreaga economie cubaneză. La sfârşitul anului 1969, Cuba datora Uniunii Sovietice 4 miliarde de dolari.

Decizia lui Castro de a se situa de partea Moscovei împotriva reformatorilor cehoslovaci reflecta şi stilul lui autoritar de conducere şi neplăcerea pe care i-o provocau libertăţile politice promovate de Primăvara de la Praga. La mijlocul anilor ’60, adevăratele realizări ale revoluţiei cubaneze – reformele din domeniul sănătăţii şi al educaţiei şi mai ales încheierea gangsterismului – au fost umbrite tot mai mult de o retorică revoluţionară găunoasă care nu avea legătură nici cu proasta gestionare a economiei precare şi nici cu intoleranţa faţă de disidenţi. În 1965, Castro însuşi a recunoscut că în închisorile cubaneze se aflau 20 000 de deţinuţi politici. O uriaşă reţea de supraveghere stătea la pândă pentru a decela până şi cel mai mic semn de disidenţă ideologică. DGI era asistată de Comitetele pentru Apărarea Revoluţiei, o reţea naţională de asociaţii pe cartiere, care raportau orice fel de activităţi suspecte. Întemeiate în 1960, Comitetele s-au dezvoltat în deceniul următor, ajungând să cuprindă aproximativ o treime din populaţia adultă. Imediat după aprobarea de către Castro a înăbuşirii Primăverii de la Praga, acţionând în conformitate cu instrucţiunile primite de la DGI, Comitetele au organizat o serie de demonstraţii „spontane“ în sprijinul cuvântării lui. În felul acesta, în Cuba s-a dezvoltat un sistem de control social asemănător cu cel condus de KGB şi aliatele lui din ţările est-europene, dar mai frapant decât acestea. La sfârşitul anilor 1960, Castro folosea Comitetele pentru a dicta până şi lungimea părului bărbaţilor şi a fustelor femeilor. În noiembrie 1968, părinţii tinerilor care purtau părul lung şi al fetelor cu fuste mini au fost convocaţi în faţa autorităţilor locale. Castro avea o deosebită aversiune faţă de homosexuali şi a dat instrucţiuni ca acestora „să li se interzică să ocupe funcţii care să le dea posibilitatea să exercite influenţă asupra tinerilor“. Homosexualilor li se refuza, de regulă, dreptul de a locui în blocurile noi. Adesea, ei erau trimişi la muncă forţată în unităţile speciale.

Exact aşa după cum unii membri ai Vechii Stângi din anii 1930 s-au lăsat seduşi de imaginea mitică a Uniunii Sovietice ca primul stat al muncitorilor şi ţăranilor şi au fost orbi în faţa realităţii sălbatice a Rusiei lui Stalin, tot aşa o generaţie mai târziu, mulţi dintre membrii Noii Stângi ai anilor ’60 s-au făcut că nu văd natura tot mai autoritară (deşi mai puţin criminală) a regimului lui Castro şi încălcarea uneori brutală de către acesta a drepturilor fundamentale ale omului. Imaginea eroică a lui Castro ca revoluţionarul David în luptă, blocat în insula lui de Goliatul imperialismului american avea priză la publicul internaţional şi a fost exploatată atât de propagandiştii sovietici, cât şi de cei cubanezi. Printre cei mai naivi susţinători occidentali entuziaşti ai lui Castro se numărau americanii din organizaţia Brigada Venceremos (Vom învinge), care începând din 1969 au venit

să taie trestie de zahăr în Cuba şi să-şi manifeste solidaritatea cu revoluţia cubaneză. Castro le-a adus un omagiu public membrilor brigăzii pentru curajul lor de a „sfida mânia imperialiştilor“.

În particular însă nu vedea cu ochi buni mişcările de eliberare ale homosexualilor şi lesbienelor din cadrul Noii Stângi americane. Feminiştii Venceremos erau şi ei, la rândul lor, uluiţi de comportamentul cântăreţelor cubaneze trimise să-i distreze pe membrii brigăzii: „ Aveau adesea părul vopsit, fuste strâmte şi făceau gesturi obscene flirtând cu publicul. Ştiam că, atunci când nu cântau, aceste femei erau probabil revoluţionare devotate, care munceau din greu. Însă ni se părea greu de acceptat o asemenea lipsă de consecvenţă“.

Reflectând, fără îndoială, părerile Liderului Suprem, DGI s-a plâns în faţa KGB-ului că mulţi dintre *brigadierii* Noii Stângi erau homosexuali şi dependenţi de droguri. Homosexualii Venceremos, raporta în mod straniu DGI, au întrevăzut „posibilitatea de a folosi homosexualitatea pentru a ilustra degenerarea fizică a imperialismului american“. Brigada s-a dovedit însă a fi o valoroasă sursă de documente de identitate americană, care puteau fi utilizate în operaţiunile de spionaj. Brigadierii erau priviţi şi ca surse importante de propagandă.

Revenirea lui Castro la atitudinea loială faţă de Moscova a avut un efect imediat asupra relaţiilor DGI cu KGB. Aşa cum a afirmat mai târziu un ofiţer DGI, rolul acesteia „a fost întotdeauna limitat de faptul că ipotezele strategice ale lui Fidel Castro, convingerile şi intuiţiile lui personale erau total deplasate. Spionajul cubanez nu le putea contesta sau nega“. În conformitate cu dorinţele Liderului Suprem, în timpul iernii 1968–1969, toţi şefii DGI din străinătate au fost rechemaţi la Havana pentru a primi noi instrucţiuni de cooperare cu KGB. Şeful DGI, Manuel Pińeiro, i-a informat că survenise „o diminuare a contradicţiilor“ între Cuba şi Uniunea Sovietică şi că trebuiau să participe la mişcarea amplă de colectare a informaţiilor ştiinţifice şi tehnologice pentru URSS. Însă Pińeiro a stârnit nemulţumirea Centrului din cauza investigaţiilor făcute mai înainte în legătură cu contactele KGB-ului cu facţiunea promoscovită înainte de procesul demonstrativ din ianuarie 1968. La începutul anului 1969, presiunile exercitate de KGB au dus la înlocuirea lui cu José Méndez Cominches, o persoană care prezenta mai multă încredere pentru sovietici. Din acest moment principala prioritate a DGI a fost strângerea de informaţii şi mai puţin exportul de revoluţie. Asistenţa acordată mişcărilor naţionale de eliberare a fost transferată unei direcţii noi şi independente, Dirección de Liberación Nacional, ulterior Departamentul America, condus de Pińeiro. În urma unei călătorii la Moscova a lui Raúl Castro în primăvara anului 1970, au fost apoi epuraţi toţi acei ofiţeri din DGI care păreau reticenţi faţă de cooperarea cu KGB. Un consilier superior din KGB a primit un birou chiar lângă şeful DGI, Méndez.

Capul de pod cubanez părea din nou foarte solid.

4

Regimurile „progresiste“ şi „socialismul cu vin roşu“

La începutul anilor 1970, cea mai mare parte a Americii Latine era încă, aşa cum s-a exprimat Andropov, „un domeniu nou pentru activitatea sovietică de politică externă“. El a scris într-un memorandum surprinzător de sincer: „Liderii noştri ştiu foarte puţin despre America Latină. Trebuie să scriem mai mult despre aceste ţări, să atragem atenţia asupra lor“. Andropov era decis ca extinderea influenţei sovietice în America Latină să se desfăşoare sub conducerea KGB-ului şi nu a Ministerului de Externe:

> Trebuie să ţinem minte că, atunci când se pune problema să aruncăm lumină asupra situaţiei din America Latină, fără noi, nici Ministerul Afacerilor Externe şi nici Ministerul Comerţului Exterior nu vor fi capabile să întreprindă acţiuni eficiente. Trebuie să fim primii care să stabilim contacte cu persoane importante din aceste ţări unde nu avem ambasade şi să ne trimitem ofiţerii acolo în vizite pe termen mai scurt sau mai lung.

Andropov era nerăbdător să exploateze noile oportunităţi pentru operaţiunile KGB oferite de apariţia regimurilor militare „progresiste“ din Peru şi Bolivia şi de alegerea unui preşedinte marxist în Chile. În loc să aplice strategia riscantă de a încerca să recruteze preşedinţi latino-americani şi alţi politicieni de frunte ca agenţi sovietici, Andropov a preferat să realizeze cât mai multe „contacte confidenţiale“ cu persoane dispuse să aibă legături clandestine cu ofiţerii KGB care urmăreau să le influenţeze politica, mai ales faţă de SUA. Recrutarea agenţilor s-a făcut numai la un nivel scăzut în ierarhia politică şi oficială latino-americană, precum şi în presă şi alte profesiuni.

Cel mai important atu al KGB-ului în realizarea contactelor confidenţiale şi a reţelei de agenţi era resentimentul generalizat în America Latină faţă de aroganţa colosului yankeu de la nord. Principalul expert al Centrului pentru America Latină,

Nikolai Leonov, care identificase de timpuriu potențialul revoluționar al lui Fidel Castro, a recunoscut mai târziu:

> Toate eforturile politice ale guvernului sovietic şi, de aici, ale serviciilor de informații din țara noastră, aveau drept scop să submineze cât mai mult dominația nord-americană în această parte a lumii. Aşadar, am sprijinit din punct de vedere politic, uneori trimițând arme şi alt fel de ajutoare, pe oricine era împotriva dominației SUA – orice guvern, orice mişcare de eliberare națională, orice grupare revoluționară. Cu toate acestea, cu puține excepții, extrema stângă [alta decât partidele pro-Moscova] nu se bucura de prea mare popularitate la Kremlin la data respectivă. Producea teamă şi de aceea era ținută la distanță. Dar forțele patriotice rezonabile de centru stânga din America Latină au găsit întotdeauna un sprijin puternic în URSS. Personal am luat parte la numeroase operațiuni de acest gen. Am lucrat cu mulți lideri latino-americani, încercând cel puțin să-i încurajăm, să-i sprijinim pe cât posibil în atitudinea lor antiamericană.

Suspiciunile Moscovei cu privire la „extrema stângă" se datorau, în mare parte, temerii că aceasta era contaminată de erezia maoistă. O temă subsidiară a operațiunilor KGB în America Latină era contracararea provocării chineze lansate comunismului sovietic. În 1972, Alistair Horne scria:

> Se pare că nu în Asia de sud-est, nici în Orientul Mijlociu şi nici în Africa nu se duce bătălia ideologică a anilor 1970 , ci în America de Sud. Aici avem sentimentul că se află câmpul de bătălie pe care comunismul sovietic va triumfa definitiv împotriva maoismului sau invers.

Această estimare s-a dovedit a fi exagerată, deşi la începutul secolului XXI, principalele vestigii ale mişcărilor revoluționare maoiste – în special *Sendero Luminoso* (Calea luminoasă) din Peru – se aflau în America Latină. Însă la începutul anilor 1970, profeția lui Horne părea să aibă o bază reală.

Prima juntă „progresistă" din America Latină care a atras atenția Centrului a fost cea din Peru. Pentru marxişti-leninişti, conflictul de clasă din Peru părea să se fi ascuțit suficient pentru a genera o revoluție. De la întemeierea Republicii Peru în 1821, bogății uriaşe fuseseră concentrate în mâinile elitei urbane, în timp ce comunitatea rurală, cea mai mare parte aparținând populației băştinaşe, trăia într-o mizerie cruntă. Proprietatea funciară era distribuită mai inegal decât în oricare alt stat din America Latină. În anii '60, 9% din proprietari dețineau 82% din pământ, în timp ce milioane de țărani nu aveau deloc pământ. Cocioabele care înconjurau capitala țării, Lima, locuite în cea mai mare parte de țărani incapabili să-şi asigure existența la țară, erau printre cele mai jalnice din întregul continent. Reforma funciară începută fără prea mare entuziasm a fost stopată la mijlocul anilor 1960 de un Congres conservator. Teoria dependenței, care a devenit foarte populară în anii 1950 şi 1960, dădea vina pe imperialismul american pentru

starea de înapoiere din Peru. Pentru a-şi asigura propria prosperitate, Statele Unite promovau, chipurile, „subdezvoltarea“ sau „dependența“ Americii Latine, controlând accesul la principalele resurse naturale, menținând controlul financiar şi militar şi prin alte metode menite să-i împiedice pe vecinii din sud să scape de sărăcie. Compania Petrolieră Internațională deținută de SUA, o sucursală a Exxon care domina industria petrolului din Peru, simboliza pentru stânga latino-americană modul în care puterea capitalului american submina suveranitatea națională peruană.

Istoria politică a republicii Peru era punctată de lovituri de stat militare. Cu toate acestea, junta condusă de generalul Juan Velasco Alvarado, care a pus mâna pe putere în octombrie 1968, a încălcat tradiția. Era prima lovitură de stat peruană condusă de radicali de stânga, dintre care mulți aveau pregătire ca ofițeri de informații. „Informațiile“, susținea unul dintre radicali „…ne-au deschis ochii şi ne-au făcut să vedem necesitatea schimbării din țara noastră.“ La câteva zile după lovitura de stat, în ceea ce s-a numit „Ziua Demnității Naționale“ Compania Petrolieră Internațională a fost naționalizată de Velasco fără compensație şi s-au declanşat pregătirile pentru o serie de alte naționalizări. Junta a anunțat un program radical de reformă agrară şi a încercat să împiedice plasarea capitalului în conturile bancare din Elveția, arogându-şi dreptul de a inspecta depozitele bancare. Junta a interzis carnavalul anual rebel de la Lima şi i-a arestat pe cei care au încălcat standardele tradiționale de comportament sexual din parcurile publice.

Întrucât Uniunea Sovietică nu stabilise relații diplomatice cu Peru în momentul loviturii de stat, nu avea ambasadă şi nicio rezidență legală care să raporteze despre noul regim. Nikolai Leonov, care fusese de curând promovat în postul de adjunct de şef de secție la Direcția Principală Doi (America Latină) a fost trimis să cerceteze şi s-a instalat la un hotel din Lima în calitate de corespondent al agenției de presă Novosti. Cu ajutorul oficiului de presă al Ministerului de Externe din Peru, Leonov a reuşit să stabilească contacte cu o serie de membri şi susținători ai noului regim. Şederea lui a fost totuşi foarte dificilă – mai ales, credea el, pentru că CIA dezvăluise identitatea lui reală mai multora dintre contactele lui locale. Drept urmare, Leonov a susținut mai târziu că a primit mai multe telefoane de amenințare în limba rusă şi se bucurase de atenția nedorită a unui fotograf, care i-a făcut mai multe fotografii în timp ce lua masa în diferite restaurante. Odată a fost „urmărit pe stradă de o maşină plină cu fete pe jumătate dezbrăcate“ – poate că erau dansatoare de festival ale căror intenții de a se amuza fuseseră greşit interpretate de Leonov ca o provocare din partea CIA. O altă dificultate a fost faptul că de la Lima nu putea comunica cu Centrul decât prin poştă. Când se ducea la poşta centrală, i se atrăgea atenția să nu-şi sigileze scrisorile cu bandă adezivă, probabil ca să fie mai uşor de deschis. La un moment dat, la începutul anului 1969, când a vrut să trimită la Moscova o telegramă cifrată foarte secretă, a fost nevoit să se ducă până la reşedința KGB din Chile pentru aceasta.

Deşi Mitrokhin nu a notat textul raportului lui Leonov, tonul lui era în mod clar optimist. „Lucrăm acum pe plan politic împotriva Statelor Unite, a spus Leonov, şi punem suflet în ceea ce facem.“ Centrul nu se putea să nu se lase impresionat de noile oportunităţi din Peru pentru operaţiunile împotriva Statelor Unite. În februarie 1969, după o perioadă neîntreruptă de cooperare între forţele armate americane şi peruane care data încă din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, toate misiunile militare americane au fost expulzate. Pentru prima dată, Peru s-a adresat Uniunii Sovietice spre a cere asistenţă militară. În încercarea de a consolida sprijinul popular pentru politicile de reformă, regimul lui Velasco a devenit prima juntă militară latino-americană care a încheiat o alianţă tactică nedeclarată cu comuniştii. Deşi Partidul Comunist Peruan, care fusese scos în afara legii, şi-a menţinut acest statut, i s-a permis să acţioneze deschis de la sediul său din Lima şi să-şi publice propriul ziar.

În august 1969, ca urmare a statornicirii relaţiilor diplomatice peruano-sovietice, KGB-ul şi-a stabilit prima rezidenţă la Lima, condusă de Arseni Feodorovici Orlov. Acesta raporta plin de optimism că guvernul militar adoptase „o linie progresistă, antiimperialistă“ cu sprijinul Partidului Comunist. În iunie 1970, când comuniştii înarmaţi au ocupat sediul Sindicatului lucrătorilor bancari, guvernul nu a intervenit. Cea mai populară manifestare a noii legături dintre sovietici şi Peru a fost sosirea Circului de Stat din Moscova, care a dat spectacole în Lima, în Plaza de Toros, timp de o lună întreagă.

Rezidenţa KGB din Lima a stabilit rapid „contacte confidenţiale“ în cadrul juntei. Despre unul dintre ele s-a raportat că este „cel mai de încredere confident“ al preşedintelui Velasco şi un „ferm sprijinitor“ al colaborării dintre comunitatea de spionaj peruană şi KGB. Orlov a raportat că, datorită bunelor oficii ale unui alt membru al juntei, „Rezidenţa a stabilit un contact cu preşedintele“. Unul dintre consilierii superiori ai lui Velasco (identificat în notiţele lui Mitrokhin) a fost recrutat ca agent KGB. După cum se arată într-un raport din 1971 elaborat de rezidenţă, în care se înregistrează plata a 5000 de dolari: „se bucură de încrederea preşedintelui Velasco Alvarado. Prin el se exercită influenţă asupra preşedintelui şi a membrilor guvernului peruan şi tot el este cel care modelează opinia publică. Are sub controlul său două ziare guvernamentale“.

Pentru a-i impresiona pe liderii sovietici, de regulă KGB-ul îşi exagera capacitatea de a „modela“ opinia publică şi s-ar putea să fi procedat la fel şi în acest caz. Însă este cert faptul că rezidenţa din Lima aproba cenzura exercitată de regimul lui Velasco împotriva presei de opoziţie. În ianuarie 1972 au avut loc proteste în întreaga lume împotriva sechestrării celui mai important ziar din Peru, *La Prensa*, cel mai influent dintre criticii juntei. Clădirea proprietarului ziarului, Don Pedro Beltrán, care data din secolul al XIX-lea şi făcea parte din patrimoniul cultural al oraşului, a fost demolată sub pretextul lărgirii străzii. Ziarul *New York Times* a denunţat „vendeta sălbatică împotriva unuia dintre cei mai respectaţi ziarişti din cele două Americi“.

Încurajat de contactele rezidenței din Lima cu junta, KGB a propus o cooperare formală cu omologul său peruan, Servicio de Inteligencia Nacional (SIN), care a primit numele conspirativ de KONTORA. Negocierile dintre reprezentanții KGB şi SIN au dus la elaborarea unui proiect de acord care prevedea schimbul de informații, cooperarea în măsurile de securitate, instruire KGB pentru ofițerii SIN şi furnizarea de către KGB de „echipament tehnic operațional". În iunie 1971, CC al PCUS a aprobat proiectul de acord. La Lima au fost instalați doi ofițeri operativi şi un specialist tehnic pentru a menține legătura cu SIN. Întâlnirile între ofițerii de informații KGB şi SIN se desfăşurau cam o dată pe săptămână, de regulă în apartamentele protejate ale SIN. Rezidența din Lima nota cu satisfacție că una din consecințele imediate ale acordului a constituit-o faptul că SIN a încetat să mai supravegheze ambasada şi alte birouri sovietice. Cu ajutorul KGB, SIN a stabilit un post de supraveghere chiar în apropierea Ambasadei SUA, de unde îi fotografia în secret pe toți cei care intrau şi ieşeau, înregistrându-le şi numele într-o listă. Ulterior, SIN a folosit echipamentul KGB pentru a înregistra convorbirile telefonice de la ambasadă şi pentru a intercepta mesajele radio. Centrul a afirmat că colaborarea cu SIN a dus la „neutralizarea unei rețele de agenți americani care lucrau în sindicatele peruane şi la lichidarea unui grup tehnic operațional de spionaj american". A mai afirmat că meritul pentru „dezvăluirea activității conspirative" a revenit Ministerului Afacerilor Interne, generalului Armando Artola, care se pare că se opusese legăturilor cu sovieticii şi fusese apoi demis.

Inițial, ofițerii de legătură ai KGB au constatat că unii dintre membrii SIN erau „rezervați" în contactele cu ei. După cum reiese din dosarele KGB, mulți dintre ei au fost câştigați prin informații curente, daruri, felicitări cu ocazia zilelor de naştere şi alte gesturi prietenești. În urma studierii dosarelor KGB, Mitrokhin a ajuns la concluzia că informațiile obținute prin „contactele confidențiale" din juntă şi de la SIN „au fost foarte apreciate" la Centru. În 1973, noul şef al SIN, generalul Enrique Gallegos Venero, a vizitat Moscova pentru a discuta cu Andropov, Feodor Mortin, şeful FCD, şi alți ofițeri superiori din KGB. În timpul vizitei s-a căzut de acord să se extindă colaborarea în domeniul informațiilor, incluzându-se şi informațiile militare peruane (denumite conspirativ ŞTAB). Deşi părea satisfăcut de rezultatele vizitei lui Gallegos, Centrul a avut o opinie destul de critică cu privire la comportamentul ofițerilor SIN, de la gradul de căpitan la cel de locotenent-colonel. Aceştia au fost invitați la Moscova pe cheltuiala sa (inclusiv biletul de avion) pentru a participa la cursurile de instruire. Un raport al KGB conchidea sever:

> Peruanii care au studiat la Secțiile speciale P-2, P-3 şi P-4 din Institutul Steagul Roşu au fost foarte activi în stabilirea de contacte cu fete şi femei de moravuri uşoare din Moscova, au avut relații intime cu acestea, după care aceste cunoştințe au fost prezentate altor studenți pentru a întreține relații intime. Studenții nu s-au opus încercărilor supraveghetorilor de an de a-i da în vileag.

În general însă, Centrul s-a felicitat pentru succesul colaborării cu Peru în domeniul informațiilor. Un raport din 1975 făcea o „evaluare pozitivă" a activității rezidentului din Lima. Informațiile cu privire la „situația din cercurile conducătoare din Peru", dintre care unele aveau să fie transmise Biroului Politic, au fost considerate drept „deosebit de valoroase". Cooperarea dintre KGB şi SIN împotriva țintelor SUA a dus la expulzarea mai multor ofițeri CIA din țară şi la restrângerea activităților Corpului Păcii şi a celor desfăşurate în cadrul cursurilor de limba engleză sponsorizate de SUA. O rudă a soției președintelui Velasco, care ocupa „o funcție înaltă" în administrație, a fost denunțată ca presupusă „agentă CIA". Rezidența din Lima a întreprins şi „ample măsuri active" împotriva țintelor SUA. KGB-ul a trimis experți tehnici de la Centru pentru a-i instrui pe ofițerii SIN în utilizarea filajului KGB, a ascultatului şi a echipamentului fotografic în acțiuni îndreptate împotriva ambasadelor SUA, Mexicului şi Republicii Chile din Lima. Cu sprijinul financiar al KGB, agenții SIN au fost trimişi să efectueze misiuni în Chile, Argentina şi în alte părți ale Americii Latine.

Începând din 1973, Peru a achiziționat masiv arme din Uniunea Sovietică, în valoare totală de peste 1,6 miliarde dolari în următorii 12 ani. În emisfera vestică, numai Cuba primea mai mult. Afirmațiile Centrului potrivit cărora reuşise să „amplifice măsurile progresiste ale guvernului Velasco" erau destinate probabil numai să impresioneze conducerea sovietică. Influența KGB-ului asupra politicii guvernului din domeniul securității, apărării şi politicii externe nu s-a extins şi asupra programului de reforme interne. În 1972, de pildă, ministrul Afacerilor Interne, generalul Pedro Richter Prado, era îngrozit de ceea ce văzuse într-o vizită la gospodăriile colective din Polonia şi Cehoslovacia. Agricultura blocului socialist, i-a spus el lui Alistair Horne, „mergea înapoi". Junta a declarat în mod public că „Peru nu sprijină nici comunismul, nici capitalismul". Horne a tras concluzia că, la vremea respectivă, preferințele sale politice confuze se situau undeva între Iugoslavia lui Tito şi Franța lui de Gaulle. La gestionarea defectuoasă a agriculturii se adăugau problemele financiare ale importurilor de arme sovietice. Aproape un sfert din bugetul național alocat forțelor armate, de două ori mai mult decât în țara vecină, Columbia. Veniturile din rezervele mari de petrol recent descoperite în bazinul Amazonului dispăreau rapid.

De regulă, Centrul nu făcea rapoarte către Biroul Politic în care să-şi nege propriile afirmații cu privire la capacitatea sa de a-i influența pe liderii străini. De aceea probabil că nu a raportat conducerii politice despre perspectivele în declin ale juntei peruane „progresiste" care se lupta să facă față consecințelor proastei administrări a economiei. Lovitura de stat condusă de generalul Francisco Morales Bermúdez care l-a înlăturat de la putere pe Velasco în august 1975 a marcat începutul unei faze mai conservatoare a regimului militar. Dar KGB a afirmat că a obținut o victorie răsunătoare împotriva maoismului peruan. În iunie 1975, rezidența din Lima a stabilit un „contact operațional" cu unul dintre liderii

Partidului Marxist-Leninist prochinez din Peru, cu numele conspirativ de VANTAN. KGB şi-a arogat meritele pentru întreruperea Congresului din 1976 al Partidului, cu ajutorul VANTAN. După cum se arată într-un sumar de dosar, adnotat de Mitrokhin: „La acest Congres, Partidul a criticat foarte dur politica Pekinului, inclusiv linia lui de dezbinare a mişcării comuniste şi muncitoreşti şi a decis să se disocieze de maoism şi să se autodizolve. Această operaţiune a avut repercusiuni foarte grave pentru ţările Americii Latine“.

Următorul stat latino-american după Peru care a avut ceea ce KGB-ul considera un guvern militar „progresist“ a fost Bolivia, vecinul său din sud fără ieşire la mare. Istoria politică tulbure a Boliviei fusese punctată de mai multe lovituri de stat militare decât în oricare altă parte a lumii. La începutul anilor ’70, palatul prezidenţial din La Paz (situat la 4000 de metri altitudine, cea mai mare de pe continent), mai era încă marcat de urmele de gloanţe ale loviturilor de stat precedente care, dată fiind natura violentă a schimbărilor de regim, nu mai fuseseră înlăturate. În faţa palatului se afla un stâlp de iluminat cu o inscripţie care amintea faptul că preşedintele fusese spânzurat de el în 1946.

Liderul juntei care a preluat puterea în aprilie 1969, generalul Alfredo Ovando Candía, fusese comandant-şef al armatei boliviene pe vremea când Che Guevara fusese prins şi ucis cu optsprezece luni mai înainte. Dar se credea că de atunci se lăsase întrucâtva sedus de mitul revoluţionarului Che Guevara şi se simţea vinovat pentru că ordonase executarea lui. Odată ajuns la putere, Ovando a urmat exemplul peruan şi a naţionalizat companiile deţinute de americani, stabilind relaţii diplomatice cu Uniunea Sovietică şi solicitând sprijinul muncitorilor, ţăranilor şi al studenţilor. În octombrie 1970, ca urmare a unei lovituri de stat eşuate organizate de ofiţerii de dreapta din armată şi a revoltelor studenţilor de stânga, Ovando a fost înlăturat de la putere de zgomotosul general antiimperialist Juan José Torres González, care fusese demis din funcţia de comandant-şef pentru ceea ce Ovando considera că era adularea excesivă a lui Fidel Castro.

Rezidentul din La Paz, Igor Evghenievici Şolohov, a primit instrucţiuni să-l contacteze pe Torres (numit conspirativ de KGB CAESAR) „pentru a-l folosi în vederea aplicării măsurilor de raliere a forţelor antiamericane din Bolivia“. În atmosfera încărcată de după „Revoluţia din Octombrie“ care îl adusese pe Torres la putere, studenţii de la Universitatea San Andrés din La Paz au organizat demonstraţii violente împotriva imperialismului american. Torres nu a luat nicio măsură când birourile SUA au fost sparte şi jefuite, iar comunităţile de yankei s-au văzut nevoite să trăiască sub asediu. Diplomaţii americani şi-au scos plăcuţele CD de pe maşini de teamă să nu fie atacaţi; chiar şi Clínica América din La Paz a fost nevoită să-şi schimbe numele în Clínica Metodista. KGB era încrezător datorită relaţiei strânse a lui Torres cu comuniştii precum şi datorită ostilităţii lui faţă de yankei. La scurt timp după ce acesta devenise preşedinte, primul-secretar al

Partidului Comunist Bolivian, Jorge Kolle Cuerto, i-a raportat lui Șolohov că Torres „lua măsuri pentru a implica Stânga într-o cooperare cu guvernul“ şi se oferise să-i ajute pe comuniști să-şi înființeze grupuri paramilitare pentru a face față amenințării unei lovituri de stat de dreapta.

În iulie, Andropov îi scria lui Brejnev:

> Ținând seama de natura progresistă a schimbărilor produse în Bolivia, dorința lui Torres de a dezvolta o cooperare multilaterală cu URSS şi atitudinea pozitivă a prietenilor din Bolivia [comuniștii] față de președinte, merită să examinăm posibilitatea de a furniza arme Boliviei şi de a-i acorda ajutor economic lui Torres… în scopul creşterii influenței lui în armată şi al dejucării planurilor de conspirație ale reacționarilor, câştigând astfel timpul necesar pentru ca forțele democratice ale țării să-şi întărească pozițiile.

Dar evaluarea lui Andropov era mult prea optimistă. În momentul în care le scria acest raport, perspectivele lui Torres de a supraviețui erau deja foarte slabe. „Schimbarea progresistă“ din Bolivia s-a transformat rapid în anarhie. Armata era puternic divizată între facțiunile de stânga şi cele de dreapta. În iunie 1971, clădirea pustie a Congresului din apropierea Palatului Prezidențial a fost ocupată de mai multe facțiuni de stânga care s-au autointitulat Adunarea Poporului şi au început să funcționeze ca guvern paralel. În mod inevitabil, facțiunile au început să se certe între ele; Partidul Comunist îi denunța pe maoiști ca „mici-burghezi gata să conducă clasa muncitoare către o nouă aventură.“ Retorica extravagantă şi confuză a Adunării şi neputința vizibilă a lui Torres în fața ei au favorizat declanşarea în august 1971 a celei de-a 18-a lovituri de stat, condusă de colonelul de dreapta Hugo Banzer Suárez, care fusese demis de Torres din funcția de comandant al Academiei Militare. După descoperirea unei mari cantități de arme din Uniunea Sovietică şi din Cehoslovacia expediate la cererea lui Torres, Bazer a ordonat o expulzare în masă a diplomaților şi ofițerilor sovietici de informații.

În pofida dezamăgirii provocate de înlăturarea lui Torres, KGB-ul a continuat să caute ocazii pentru a-i cultiva pe ceilalți lideri din America Latină. Înainte de alegerile prezidențiale din 1970 din Costa Rica, a avut discuții secrete cu candidatul de succes José Figueres Ferrer (cu numele conspirativ KASIK). Figueres era un politician de frunte al generației sale. În calitate de şef al juntei care întemeiase a Doua Republică după război, a avut inițiativa de a desființa armata şi de a transforma Costa Rica într-o democrație fără armată – fapt fără precedent în istoria celor două Americi. Primul contact al lui Figueres cu spionajul sovietic, deşi el nu şi-a dat seama de aceasta, data din 1951, când numise fără să vrea ca trimis la Roma (şi trimis nerezident pentru Belgrad) pe un KGB-ist ilegal, Iosif Grigulevici, care se prezenta ca Teodoro Castro, fiul nelegitim al unui notabil costarican (în realitate, mort fără urmaşi). Fără ca Figueres să ştie, la începutul anului 1953, Grigulevici primise misiunea foarte periculoasă de a-l asasina pe mareşalul Tito.

În martie, după moartea lui Stalin s-a renunțat la această misiune, iar „Teodoro Castro“ a dispărut, începând o viață nouă la Moscova sub numele lui adevărat, Grigulevici, în calitate de expert academic în problemele Americii Latine.

Figueres a fost ales președinte pentru prima oară în 1953 și a rămas în această funcție până în 1958. Dușmănia lui de lungă durată împotriva regimului dictatorial al lui Somoza, sprijinit de americani în Nicaragua vecină, care a continuat și după încheierea mandatului președinției lui, pare să fi stârnit interesul KGB-ului. Când președintele Somoza l-a provocat la un duel, Figueres a fost de acord, cu condiția ca acesta să aibă loc pe puntea unui submarin sovietic pe care Somoza pretindea în mod fals că l-ar fi capturat. În ciuda antimilitarismului lui, Figueres a devenit un sprijinitor fervent al sandiniștilor. Înainte de alegerile prezidențiale din 1970, KGB-ul i-a trimis în secret prin intermediul Partidului Comunist din Costa Rica un „împrumut“ de 300 000 de dolari, pentru a contribui la finanțarea campaniei lui în schimbul promisiunii că, dacă va fi ales, va stabili relații diplomatice cu Uniunea Sovietică. Odată instalat în fruntea țării ca președinte, Figueres și-a ținut promisiunea. În 1971, CC al PCUS l-a autorizat pe A. I. Mosolov, șeful rezidenței recent înființate la San José, să stabilească un contact cu el.

Mosolov și Figueres au căzut de acord să se întâlnească periodic în secret cu ajutorul unui om de încredere al președintelui. Înainte de fiecare întrevedere, acesta se întâlnea cu Mosolov într-un loc prestabilit din San José, apoi îl ducea cu mașina lui personală să se întâlnească cu Figueres. Unele dintre rapoartele lui Mosolov de la aceste întrevederi au fost considerate suficient de importante de către Centru pentru a fi înaintate Biroului Politic. Motivele KGB-ului erau probabil mai puțin legate de importanța intrinsecă a conținutului rapoartelor și mai mult de dovada pe care o furnizau cu privire la nivelul înalt al contactelor sale din străinătate. La fel ca și în Peru și Bolivia, Centrul dorea să demonstreze conducerii sovietice că pe un continent cândva dominat de imperialismul american, acum avea acces direct chiar la președinți și junte. Susținea, exagerând probabil, că KGB putea exercita „o influență folositoare“ asupra lui Figueres.

Figueres a întocmit rapoarte confidențiale despre celelalte țări din America Centrală și Caraibe și a discutat cu rezidentul KGB și propriul său viitor politic, probabil în speranța că va obține în continuare sprijin financiar sovietic. I-a spus lui Mosolov că intenționa să păstreze controlul asupra partidului său politic și să influențeze deciziile guvernului chiar și după 1974, când a încetat să mai fie președinte. „Pentru a face aceasta“, raporta Mosolov, „a achiziționat o stație de radio și un post de televiziune și se pregătește să-și scoată propriul ziar.“ Toate acestea erau privite de KGB ca instrumente utile pentru măsurile active.

Ambasadorului sovietic din San José, Vladimir Nikolaievici Kazimirov, la fel ca și colegilor lui din mai multe alte capitale, îi displăcea profund faptul că legăturile politice ale rezidentului erau superioare față de cele ale lui. În august 1973, în timp ce se afla în concediu la Moscova, a solicitat o întrevedere cu

Andropov şi s-a plâns că Mosolov nici măcar nu se obosea să-l informeze despre contactele lui cu Figueres. Odată se dusese în vizită la preşedinte şi descoperise că Mosolov fusese la el cu o oră mai înainte. Kazimirov susţinea că agenţii americani din Costa Rica încercau să folosească contactele preşedintelui cu KGB-ul ca să-l compromită. Obiecţiile ambasadorului nu au prea avut efect. Întâlnirile KGB-ului cu Figueres şi subvenţiile acordate acestuia au continuat. Centrul l-a informat pe Brejnev în ianuarie 1974: „Ţinând seama de faptul că Figueres a fost de acord să publice materiale avantajoase pentru KGB, i s-au dat 10 000 de dolari, sub pretextul că am cumpărat acţiuni la ziarul lui. Când a acceptat aceşti bani, Figueres a declarat că apreciază foarte mult sprijinul sovietic."

Însă treptat, relaţiile cu Figueres s-au răcit. În 1976 Manuel Piñeiro, şeful Departamentul Cubanez pentru America, i-a spus unui ofiţer superior KGB că Figueres era un „demagog notoriu" care ţinea un adevărat arsenal privat de arme printre care mitraliere şi bazooka la vila sa din apropiere de San José. O evaluare a KGB-ului a condus la concluzia că „vederile şi acţiunile" lui Figueres erau inconsecvente.

De departe cel mai important dintre contactele confidenţiale ale KGB-ului în America de Sud a fost Salvador Allende Gossens (cu numele conspirativ LEADER), a cărui alegere ca preşedinte al Republicii Chile în 1970 a fost salutată de un comentator de la Moscova ca „a doua după revoluţia cubaneză în ceea ce priveşte importanţa loviturii date sistemului imperialist din America Latină". Allende a fost primul marxist din lume care a câştigat puterea prin urna de vot. Victoria lui în Chile, după apariţia guvernelor militare „progresiste", a fost citată de *Pravda* şi de alte organe oficiale sovietice ca o dovadă a „multitudinii formelor cu ajutorul cărora America îşi pava drumul către adevărata independenţă".

Allende atrăsese pentru prima dată atenţia KGB-ului la începutul anilor '50, când, în calitate de lider al Partidului Socialist Chilian, încheiase o alianţă cu Partidul Comunist, pe atunci interzis. În 1952 a participat şi cu ajutorul acestuia la alegerile prezidenţiale, dar a câştigat numai 6% din voturi. Deşi pentru moment în Chile nu exista o rezidenţă KGB, aici opera probabil un ofiţer de informaţii, Sveatoslav Feodorovici Kuznețov (cu numele conspirativ LEONID), sub acoperirea de corespondent al Agenţiei Novosti. Acesta a stabilit un contact cu Allende în anul următor. La alegerile prezidenţiale din 1958, candidând pentru alianţa de stânga, Frontul de Acţiune Populară, Allende a ieşit al doilea cu o diferenţă de numai 35 000 de voturi. Ceea ce descrie KGB-ul drept „contact sistematic" cu el a început după înfiinţarea în 1961 a unei reprezentanţe economice sovietice în Chile care a oferit acoperire pentru prezenţa KGB-ului. Se spune că Allende „şi-a manifestat disponibilitatea de a coopera în mod confidenţial şi de a asigura asistenţa necesară , deoarece se considera un prieten al Uniunii Sovietice. A furnizat de bunăvoie informaţii politice…" Deşi a devenit un „contact confidenţial" al KGB, nu a fost clasificat niciodată ca agent. KGB şi-a arogat

anumite merite pentru rolul jucat de Allende în campania care a dus la stabilirea relațiilor diplomatice sovieto-chiliene în 1964. Noua ambasadă sovietică de la Santiago conținea și prima rezidență legală a KGB-ului pe teritoriul chilian.

La alegerile prezidențiale din 1964, candidând din nou pentru Alianța FRAP, Allende a fost mai departe de victorie decât cu șase ani mai devreme, căci a fost înfrânt net de un candidat puternic de centru în ceea ce a devenit de fapt „o cursă între doi cai". Dar, cu 39% din voturi, s-a descurcat suficient de bine ca să demonstreze că, dacă voturile antimarxiste vor fi împărțite la următoarele alegeri, va avea o șansă serioasă de victorie. Nedreptățile sociale strigătoare la cer, dintr-o țară în care jumătate din populație trăia în orașe mizere sau în sărăcia de la țară, păreau să favorizeze victoria stângii. Arhiepiscopul din Santiago i-a spus ambasadorului britanic că „ținând seama de condițiile de viață cumplite cu care trebuie să se împace marea masă a populației, nu este de mirare că sunt atât de mulți comuniști în Chile. Surprinzător părea faptul că clasele sărace nu erau în întregime comuniste până la ultimul om. Rata înaltă a natalității și nivelul imigrației sporeau tensiunile sociale din Chile. În anii 1960, populația a crescut cu aproape o treime.

Deși recunoștea avantajele alianței electorale cu Allende, conducerea Partidului Comunist Chilian a declarat KGB-ului că îl considera un demagog și un politician slab și inconsecvent, cu simpatii maoiste:

> Trăsăturile lui caracteristice erau aroganța, vanitatea, dorința de glorie și de a fi în centrul atenției cu orice preț. Se lăsa ușor influențat de personalități mai puternice și mai hotărâte. Era inconsecvent și în atitudinea față de Partidul Comunist. LEADER și-a exprimat atitudinea față de Partidul Comunist făcând referire la poziția lui de lider al Partidului Socialist căruia trebuia să-i fie loial în calitatea lui de membru de partid. Vizitase China de mai multe ori și îl situa pe Mao alături de Marx, Engels și Lenin.

Rezidența din Santiago raporta că și comuniștii chilieni erau îngrijorați de legăturile strânse ale lui Allende cu francmasoneria. Bunicul lui patern fusese Mare Maestru al Ordinului Masonic Chilian, iar Allende însuși era mason încă de dinainte de cel de-a Doilea Război Mondial. Loja lui masonică, se plângeau comuniștii KGB-ului, avea „rădăcini adânci în rândurile burgheziei mici și mijlocii". Allende nu semăna cu niciun stereotip de lider marxist. În timpul vizitelor lui la Havana în anii '60, fusese disprețuit de anturajul lui Castro pentru gusturile lui aristocrate: vinuri fine, obiecte de artă scumpe, costume bine croite și femei bine îmbrăcate. Allende era și foarte afemeiat. Gabriel García Márquez, laureat al Premiului Nobel pentru literatură, îl descria ca pe un „bărbat galant cu o alură de modă veche, bilețele parfumate și întâlniri secrete". În ciuda disprețului pe care îl stârnea în rândurile aliaților comuniști, înfățișarea burgheză și standardul ridicat de viață ale lui Allende erau atuuri electorale, care dădeau asigurări clasei

de mijloc că existențele lor vor continua în mod normal şi în timpul preşedinției lui Allende. Aşa cum recunoşteau şi unii dintre oponenții lui Allende, avea un mare farmec personal. Nathaniel Davis, care a devenit ambasador SUA în Santiago în 1971, a fost izbit de „extraordinarele lui calități umane… Avea instinctul social al unei mari personalități politice de prim rang".

În 1970 Allende a candidat din nou la preşedinție în numele unei coaliții largi de stânga: Uniunea Populară a comuniştilor, partidele socialist şi radical şi trei alte mici grupări de stânga – API, MAPU şi SDP. Şansele lui de succes au fost amplificate de divizarea voturilor antimarxiste între Partidul Creştin Democrat şi Partidul Național. Ofițerul KGB care răspundea de Allende, Sveatoslav Kuzunțov, care pe atunci lucra în Ciudad de Mexico, a fost trimis în Chile pentru a menține legătura cu el pe tot parcursul campaniei electorale şi pentru a coordona acțiunile sub acoperire destinate să-i asigure succesul.

Atât CIA, acționând conform instrucțiunilor de la Casa Albă şi ale Comitetului 40 (care supraveghea acțiunea sub acoperire a SUA), cât şi KGB au cheltuit sume considerabile în încercarea de a influența rezultatul votului. Deşi CIA a cheltuit 425 000 de dolari în tentativa de a provoca înfrângerea lui Allende, banii ei au fost folosiți cu mult mai puțină eficacitate decât cei ai KGB-uliu. Comitetul 40 a aprobat o campanie de propagandă sub acoperire pentru „ a preveni poporul chilian cu privire la pericolele pe care le prezenta Allende şi un guvern marxist", dar a interzis să fie sprijiniți candidații care se opuneau lui Allende. Directorul CIA, Richard Helms, era foarte sceptic în privința succesului operațiunii CIA, spunând că „nu poți să înfrângi pe cineva fără să-i opui pe altcineva". În schimb, banii KGB-ului au fost mult mai bine direcționați. Allende a făcut apel în mod personal, şi probabil prin intermediul lui Kuznețov, la fondurile sovietice. La fel ca şi celelalte partide „frățeşti" din lume, comuniştii chilieni primeau subvenții anuale de la Moscova, transmise în secret de KGB. Pe tot parcursul anilor '60 au fost plătiți mai bine decât oricare alt partid comunist din America Latină. Alocația lor inițială pentru 1970 a fost de 400 000 de dolari. Însă la sugestia KGB-ului, Biroul Politic a mai aprobat încă o alocație la 27 iulie pentru a ajuta partidul să-şi joace rolul în campanie. A aprobat şi o subvenție personală de 50 000 de dolari care să fie înmânată direct lui Allende. Partidul Comunist Chilian i-a oferit lui Allende încă 100 000 de dolari din propriile fonduri. KGB-ul a mai dat 18 000 de dolari unui senator de stânga pentru a-l convinge să nu candideze la preşedinție şi să rămână în cadrul coaliției Unității Populare. Având în vedere rezultatele foarte strânse, chiar şi un vot putea să încline balanța în favoarea lui Allende sau împotriva lui. Cel puțin aceasta era părerea KGB-ului.

La 4 septembrie 1970, Allende a câştigat alegerile prezidențiale cu 36,3% din voturi; oponenții lui naționalişti şi creştin-democrați au obținut respectiv 35 şi 27,8 %. În raportul său către Comitetul Central, KGB îşi aroga anumite merite în victoria lui Allende. Deşi fără îndoială că nu-şi subestima importanța rolului,

rezultatele atât de strânse sugerează într-adevăr că KGB-ul ar fi putut să joace un rol important, nepermițând ca Allende să iasă al doilea. Allende a câştigat cu numai 39 000 de voturi dintr-un total de 3 milioane de voturi exprimate. Ținând seama de faptul că niciunul dintre candidați nu a întrunit 50% din voturi, alegerile pentru preşedinție au fost reluate la şedința comună a celor două camere ale Congresului chilian la 24 octombrie. Deşi precedentele rezultate înclinau în favoarea lui Allende, Andropov a rămas neliniştit în legătură cu votul final. La 23 septembrie el raporta Comitetului Central:

> Întrucât problema alegerii preşedintelui va fi decisă definitiv de un vot în Congres la 24 octombrie, Allende mai trebuie să facă față unei lupte hotărâte cu oponenții săi politici şi s-ar putea să fie nevoie de resurse materiale foarte însemnate pentru aceasta. În vederea întăririi legăturilor confidențiale cu Allende şi a creării condițiilor pentru continuarea cooperării cu el în viitor, ar trebui să i se acorde un ajutor material în valoare de 30 000 de dolari dacă este nevoie.
> În acelaşi timp, Comitetului Securității de Stat (KGB) va lua măsuri pentru consolidarea victoriei lui Allende şi alegerea lui ca preşedinte al țării. Departamentul Internațional al PCUS (tovarăşul V. V. Zagladin) sprijină această propunere.

Îngrijorarea KGB-ului în legătură cu confirmarea parlamentară a victoriei electorale a lui Allende era de înțeles. Rezultatul alegerii prezidențiale îl făcea pe preşedintele Richard Nixon „să-şi iasă din pepeni“ de furie. După ce îi certase timp de un deceniu pe democrați pentru că permiseseră Cubei să devină comunistă, Nixon se confrunta acum cu perspectiva ca el, un preşedinte republican, să vadă că Chile urmează acelaşi exemplu. Le-a spus foarte furios lui Kissinger şi lui Richard Helms că există „probabil numai o şansă din zece“ să împiedicăm confirmarea lui Allende, dar trebuie să facem această încercare pentru „a salva Chile de comunism“. CIA a elaborat un plan în două părți. Partea întâi prevedea să se găsească o metodă pentru a convinge Congresul chilian să nu-l voteze pe Allende. Partea a doua presupunea organizarea unei lovituri de stat militare. Amândouă au dat greş. La 24 octombrie Allende a fost ales în mod oficial preşedinte prin votul Congresului chilian.

Contactul regulat cu Allende după alegerea sa a fost menținut de ambasadorul sovietic, şi de Kuznețov, care a primit instrucțiuni de la Centru să „exercite o influență favorabilă asupra politicii guvernului chilian“. După cum reiese din dosarul LEADER de la KGB:

> Lui Allende i s-a dat de înțeles într-un mod foarte delicat că trebuie să reorganizeze armata şi serviciile de informații, şi să stabilească o relație între serviciile de informații din Chile şi cele ale URSS. Allende a reacționat pozitiv.
> KGB şi-a concentrat atenția asupra consolidării poziției antiamericane a lui Allende. În acest scop, informațiile obținute de rezidența KGB din Chile cu privire la activitățile

ofițerilor americani de informații care încercau să ia legătura cu liderii armatei şi ai serviciilor de informații erau transmise lui Allende. Conform planului, au fost efectuate operațiuni importante şi cu un scop precis.

Acțiunile sub acoperire realizate de CIA împotriva lui Allende au continuat în timpul preşedinției lui. Imediat după alegerile din septembrie, Nixon a dat instrucțiuni „ca economia statului chilian să fie făcută să urle", deşi proasta conducere a economiei de către regimul lui Allende a provocat fără îndoială daune mult mai multe decât CIA. Informațiile furnizate de Kuznețov lui Allende în legătură cu operațiunile CIA în Chile au inclus şi o anumită cantitate de dezinformare, aşa cum ar fi afirmația că Nathaniel Davis, care a sosit la Santiago ca ambasador al SUA în octombrie 1971, era ofițer CIA. Nu există nicio dovadă că Allende şi-ar fi dat seama că fusese înşelat. În 1971 i-a făcut cadou lui Kuznețov un ceas Longines, ca dovadă a respectului său personal.

Kuznețov stabilea întâlnirile periodice cu Allende prin secretara personală a preşedintelui, Miria Contreras Bell, cunoscută sub numele de „La Payita" şi purtând numele conspirativ KGB de MARTA. Se pare că „La Payita" a fost amanta preferată a lui Allende în timpul preşedinției sale. După cum susține Nathaniel Davis:

> Se pare că Allende a cumpărat pentru „La Payita" şi pe numele ei El Cańaveral, o moşie din suburbia El Arrayán din apropiere de Santiago. Această moşie servea şi ca teren de antrenament pentru garda de corp a preşedintelui, loc pentru întâlniri politice şi, se spune, loc intim unde se proiectau filme erotice şi unde preşedintele şi amicii lui petreceau împreună cu prietenele lor şi se lăsau fotografiați în timp ce făceau acest lucru.

Ceva mai discret, Kuznețov raporta că, „după informațiile disponibile", Allende petrecea foarte mult timp împreună cu „La Payita": „Allende este foarte atent cu doamnele şi încearcă să se înconjoare de femei fermecătoare. Relațiile lui cu soția sa au fost tensionate de multe ori datorită acestui fapt." Dar în pofida aventurilor lui, soția sa, Hortensia, i-a rămas loială. Kuznețov s-a străduit din răsputeri să cultive prietenia cu ea şi cu soțul ei.

Spionajul cubanez a stabilit, de asemenea, relații strânse cu familia lui Allende. Garda personală a lui Allende, Grupul de Prieteni personal, beretele negre, includeau numeroşi cubanezi. Fiica lui, Beatriz, care se ocupa de securitatea prezidențială, se căsătorise cu un ofițer de informații cubanez, Luis Fernández Oña, cu porecla derutantă de „tiro fijo" („rapid pe trăgaci"). Unul dintre ofițerii CIA staționați în Chile îşi aminteşte că avea „foarte mult respect pentru spionajul cubanez. Ofițerii de informații cubanezi erau mult mai eficienți decât ruşii în sensul că mai aveau fervoare revoluționară, erau pregătiți să facă sacrificii, vorbeau limba spaniolă şi erau dispuşi să se amestece cu *campesinos*.

În mai 1971, Serviciul Unu (Analiza informațiilor), unde devenise șef adjunct Leonov, i-a trimis lui Kuznețov o listă lungă de subiecte și l-a însărcinat să obțină opinia lui Allende despre ele:

- opinia președintelui cu privire la situația politică internă din țară și planurile lui de a frâna activitățile subversive ale opoziției de dreapta;
- opinia președintelui despre situația economică din țară și măsurile planificate pentru întărirea economiei;
- relațiile dintre guvern și partide în cadrul coaliției de Unitate Populară;
- atitudinea președintelui față de acțiunile unilaterale ale partidelor din cadrul blocului, în special partidul comunist;
- posibilitatea și condițiile necesare pentru unificarea comuniștilor și a socialiștilor într-un singur partid;
- deciziile președintelui de a întări conducerea forțelor armate chiliene și guvernul cu susținători din partidele de stânga;
- perspectivele de dezvoltare a relațiilor economice, politice și militare dintre Chile și URSS, Cuba și celelalte țări socialiste și China;
- relațiile dintre Chile și Statele Unite;
- politica statului chilian cu privire la celelalte țări din America Latină.

Era o recunoaștere a faptului că Kuznețov avea acces la președinte și că putea astfel să obțină un răspuns complet la toate aceste chestiuni. Nikolai Leonov l-a lăudat pentru calitatea informațiilor obținute de la Allende. Rapoartele bazate pe acestea au fost înaintate Biroului Politic. În octombrie 1971, la indicația Biroului Politic, Allende a primit 30 000 de dolari pentru a „consolida relațiile de încredere" cu el. Allende a menționat în fața acestuia și dorința lui de a achiziționa „una sau două icoane" pentru colecția lui particulară de artă. I s-au făcut cadou două icoane, evaluate de Centru la 150 de ruble.

La 7 decembrie, într-un memorandum către Biroul Politic, semnat personal de Andropov, KGB propunea să i se dea lui Allende încă 60 000 de dolari pentru ceea ce numea el eufemistic „munca lui [adică mituirea] cu liderii partidelor politice, comandanții militari și membrii parlamentului". Allende trebuia îndemnat să-și întărească autoritatea prin stabilirea unui „contact neoficial" cu șefii securității chiliene și „prin folosirea resurselor prietenilor [comuniștii] din Ministerul de Interne". KGB a propus să se mai ofere încă 70 000 de dolari unei publicații lunare chiliene care era deja subvenționată de KGB pentru „ca aceasta să devină mai combativă și fermă în apărarea intereselor Unității Populare și în demascarea intrigilor reacționarilor și ale imperialiștilor locali". Propunerile au fost aprobate de Biroul Politic.

În iunie 1972, relația strânsă a lui Kuznețov cu Allende a fost tulburată de sosirea la Santiago a unui nou ambasador sovietic foarte dur, Aleksandr Vasilievici

Basov, care era membru al Comitetului Central al PCUS, ceea ce ilustra atât rangul lui în cadrul nomenclaturii de partid, cât şi importanţa acordată de Moscova relaţiilor cu Allende şi Chile. Spre deosebire de predecesorul său, Basov nu era dispus să fie vioara a doua pe lângă ofiţerul KGB. Relaţiile lui cu rezidenţa s-au deteriorat imediat după sosirea lui la Santiago, când a descoperit în pereţi, atât la biroul lui, cât şi acasă, dispozitive americane de ascultat şi transmiţătoare miniaturale care puteau fi activate de la o anumită distanţă. Basov a învinovăţit fără îndoială KGB-ul pentru că nu a fost în stare să protejeze ambasada. KGB-ul la rândul lui a dat vina pe Partidul Comunist Chilian care recomandase firma utilizată pentru lucrările de renovare la ambasadă. Liderul partidului, Luis Corvalán Lepe (cu numele conspirativ SHEF) a fost informat în secret de KGB că firma nu era demnă de încredere şi că fusese penetrată de „agenţi ostili“ care instalaseră acele dispozitive.

Iniţial, Basov a insistat să-l însoţească pe Kuznețov la întâlnirile cu Allende, perturbând astfel desfăşurarea acţiunilor KGB-ului, pe care rezidentul nu dorea să le discute în prezenţa ambasadorului. Dar câteva luni mai târziu, Basov se străduia deja să-l înlocuiască pe Kuznețov în calitatea lui de principal contact cu Allende. Rezidenţa de la Santiago se plângea la Centru:

> Ambasadorul intenţionează să stabilească el însuşi linia întâlnirilor cu LEADER-ul (Allende) şi se duce la întâlnirile cu LEADER însoţit nu de LEONID (Kuznețov), ci de alte persoane oficiale. Ambasadorul este „gelos“ pe vizitele lui LEONID la LEADER, pentru că îi ia pâinea de la gură (chestiunea cea mai importantă). De aceea, cere planuri detaliate ale întâlnirilor şi rapoarte amănunţite asupra acestora. Încearcă să ne supravegheze în această chestiune.

Scopul final al lui Basov era să reducă toate contactele sovietice cu Allende la un „singur canal“, controlat chiar de el. Rezidenţa s-a plâns că un singur canal „este insuficient pentru a se aplica măsurile active şi alte operaţiuni speciale“. De aceea Kuznețov a stabilit o relaţie foarte strânsă cu soţia lui Allende şi cu fiica acestuia, Beatriz. Amândouă se adresau direct lui LEONID (după cum susţine KGB) pentru diverse solicitări. Dar Basov a trasat sarcina menţinerii legăturii cu familia lui Allende unuia dintre membrii personalului său şi s-a străduit să-l împiedice pe Kuznețov să se mai întâlnească cu soţia lui Allende. În decembrie 1972, Kuznețov a reuşit să reînnoiască contactul cu Hortensia şi Beatriz Allende în timp ce acestea se aflau la sanatoriul Barviha din Uniunea Sovietică. În timpul şederii lor este mai mult ca sigur că, fără a-l informa pe Basov, Centrul a făcut o rezervare de două săptămâni la sanatoriu pentru Kuznețov şi soţia acestuia, Galina. Din tonul rapoartelor următoare ale KGB-ului reiese că – din nou fără ca ambasadorul să ştie – Kuznețov a reuşit să stabilească un contact discret „pentru a rezolva cele mai confidenţiale şi mai delicate chestiuni“ direct cu Allende.

Tonul rapoartelor KGB din Chile din anul 1972 a fost oarecum mai rezervat decât în anul precedent. Vizita lui Nixon la Moscova în 1972 şi vizita de răspuns a lui Brejnev la Washington în anul următor au reprezentat un punct culminant al destinderii sovieto-americane. Andropov, la fel ca întreaga conducere sovietică, era cât se poate de grijuliu să nu provoace Administrația Nixon prin contestarea prea ostentativă a influenței americane în America Latină – cu atât mai mult cu cât Statele Unite păreau să accepte în mod tacit că Uniunea Sovietică era liberă să acționeze cum doreşte în cadrul propriei sfere de influență din Europa Centrală şi de Est. „America Latină", scria Andropov, „este sfera intereselor speciale ale SUA. SUA ne-a permis să acționăm în Polonia şi în Cehoslovacia. Trebuie să ținem minte lucrul acesta. Politica noastră în America Latină trebuie să fie precaută."

Un alt motiv de precauție în privința nivelului sprijinului sovietic pentru Allende era instabilitatea generală a regimurilor din America Latină – aşa cum se văzuse de curând în Bolivia, unde preşedintele Torres fusese înlăturat de la putere în august 1971, la numai o lună după ce Andropov sugerase să i se furnizeze arme şi ajutor economic. În ianuarie 1972, când s-a propus reînnoirea contactului cu Torres, Andropov şi-a dat acordul fără prea mult entuziasm:

> Se pare că este ceva ce trebuie făcut, deşi experiența din alte țări a demonstrat că este aproape imposibil pentru un preşedinte demis să-şi recâştige poziția pe care a pierdut-o. Este un fel de lege ireversibilă a istoriei. Poate că ar fi mai bine să ne îndreptăm atenția către noii lideri care vor apărea fără îndoială în Bolivia.

În timpul exilului lui Torres în Chile şi în Argentina, rezidențele locale ale KGB-ului au menținut în secret contactul cu el, folosindu-l pentru campaniile de măsuri active (în legătură cu care notațiile lui Mitrokhin nu dau detalii) şi asigurându-i asistență financiară. Dar previziunea lui Andropov că Torres nu va mai reveni niciodată la putere s-a dovedit în întregime corectă.

Centrul era tot mai îngrijorat pentru că Allende nu reuşea să-şi consolideze poziția punând sistemul forțelor armate şi al securității sub controlul său. Andropov a decretat că principala prioritate a Direcției în America Latină pentru 1972 o constituia întărirea – discretă – a poziției sovietice în Chile şi Peru. Ambele poziții, după concluzia lui, erau nesigure:

> Principalul este să controlăm mersul evenimentelor, să obținem informații multiple şi obiective despre situația de acolo şi despre corelarea forțelor. Este necesar să direcționăm cursul evenimentelor şi să ne asigurăm că acestea nu ne iau prin surprindere, în aşa fel încât să nu avem niciun fel de surprize şi să sesizăm imediat semnele unei schimbări iminente şi ale unor evenimente – putând astfel să le raportăm conducerii la timp.
> Există o chestiune în mod deosebit care poate că nu ne afectează pe noi [KGB] direct, dar care nu poate fi evitată şi aceasta este interpretarea evenimentelor din Chile şi Peru din presa noastră şi accentul care s-a pus pe rolul Uniunii Sovietice acolo. Se creează

impresia că presa [sovietică] se laudă prea mult. Nu cred că prietenilor [partidele comuniste din Peru şi Chile] le place acest lucru.

Deşi dorea să sprijine regimul Allende prin stabilirea de legături strânse între KGB şi spionajul chilian, Andropov a dat instrucțiuni să nu se facă niciun fel de încercări de a se forța un ritm contraproductiv:

Să nu permiteți nimic din ceea ce ar putea provoca plângeri în legătură cu activitatea noastră din Peru sau Chile.
Nu forțați stabilirea de legături cu serviciul de informații din Chile. Treziți-le interesul prin transmiterea unor informații de mare importanță prin LEADER.

Pe parcursul anului 1972, Moscova şi-a temperat considerabil evaluarea perspectivelor regimului Allende. În iulie, un ziar sovietic de frunte continua să afirme: „Cazul Republicii Chile demonstrează că mai multe țări din America Latină pot să adopte o formă de construcție a socialismului“. Dar în octombrie, greva transportatorilor, chipurile sprijinită cu fonduri CIA, a paralizat practic economia timp de trei săptămâni, furnizând dovada dramatică a slăbiciunii guvernului Unității Populare şi a puterii oponenților acesteia. La o şedință a CC al PCUS din noiembrie, s-a afirmat în mod oficial că Chile nu construieşte socialismul, ci caută numai „o dezvoltare liberă şi independentă pe calea democrației şi a progresului social“. Dovezile proastei gestionări cronice a economiei au făcut ca Moscova să fie mai reticentă în acordarea de sprijin pe scară largă. Allende s-a întors dezamăgit dintr-o vizită făcută în decembrie la Moscova. În acelaşi timp, *Sunday Times* a publicat un reportaj semnat de unul din corespondenții lui de frunte din străinătate, David Holden, intitulat „Chile, colapsul unui experiment marxist?“. „Însăşi supraviețuirea lui Allende este îndoielnică“, prezicea Holden… „Furia, teama şi hotărârea de a lupta sunt acum mai evidente şi la cei de dreapta, şi la cei de stânga.“

Andropov era şi el îngrijorat şi considera că KGB trebuie să facă tot posibilul pentru a împiedica înfrângerea regimului Allende prin vot sau printr-o lovitură militară. La 25 decembrie 1972 a trimis Biroului Politic un memorandum în care oferea o imagine oarecum exagerată asupra capacității KGB-ului de a influența politica chiliană:

KGB întreține relații confidențiale cu Allende şi cu un senator de stânga precum şi cu personalități proeminente din partidele socialist, radical şi creştin-democrat.
Alegerile parlamentare vor avea loc în martie 1973.
Ținând seama de situația din timpul perioadei preelectorale, s-au prevăzut măsuri pentru strângerea relațiilor cu persoanele mai sus-menționate, precum şi pentru stabilirea de noi contacte cu cercurile guvernamentale, de partid şi parlamentare, inclusiv cu anumiți

reprezentanți ai opoziției de dreapta și cu organizația extremistă Mișcarea Revoluționară de Stânga.

Prin contacte neoficiale cu oamenii influenți din țară și pe alte căi, s-a plănuit concentrarea eforturilor KGB asupra următoarelor direcții: ajutor în consolidarea forțelor care sprijină guvernul chilian; crearea de obstacole în calea cooperării dintre creştin-democrați și partidele naționale în cadrul opoziției; exercitarea de influență asupra forțelor armate pentru a împiedica utilizarea lor împotriva Unității Populare.

KGB plănuieşte, de asemenea, să-şi folosească capacitățile pentru a întreprinde o serie de măsuri active în America Latină și în alte țări în scopul demascării amestecului imperialiştilor în afacerile interne ale Republicii Chile și pentru a exercita influența necesară asupra opiniei publice, determinând astfel elementele antiimperialiste și progresiste să sprijine mai activ Unitatea Populară.

Pentru a finanța aceste măsuri, pe lângă operațiunile împotriva guvernului și a personalităților politice (inclusiv influențarea unora dintre ei prin mijloace financiare), este nevoie de 100 000 de dolari. O parte din acești bani vor fi dați lui Allende pentru a lucra cu propriile lui contacte din cercurile politice și militare.

Aprobarea pentru plata celor 100 000 de dolari din fondul de rezervă al Consiliului de Miniştri pentru „măsurile speciale“ ale KGB din Chile a fost dată de Biroul Politic la 7 februarie 1973. O „recompensă monetară“ suplimentară în valoare de 400 de dolari i-a fost acordată lui Allende pentru „informații valoroase“ nespecificate, pe care le-a furnizat.

Un alt raport adresat de Andropov Biroului Politic în 1973 oferă o evaluare optimistă a influenței KGB-ului asupra lui Allende în timpul întâlnirii lui cu Kuznețov:

Allende a stabilit acest canal pe lângă contactele guvernamentale neoficiale și l-a folosit pentru a rezolva cele mai delicate și mai confidențiale chestiuni (stabilirea contactelor între forțele armate ale URSS și ale Republicii Chile, consultările cu privire la folosirea materiilor prime atomice din Chile, organizarea cooperării între serviciile de securitate chiliene și sovietice și alte chestiuni) prin transmiterea de informații și discutarea problemelor politice curente. KGB reuşeşte să exercite o influență clară asupra lui Allende. Aceasta contribuie la o mai bună înțelegere de către preşedinte a politicii chineze, precum și la decizia lui de a strânge legăturile dintre armatele chiliană și peruană, în scopul exercitării unei influențe pozitive asupra conducerii forțelor armate chiliene. În schimb, Allende ne informează în mod sistematic despre situația din țară și din Unitatea Populară, despre planurile lui personale etc.

Întâlnirea ofițerului nostru cu Allende, în timpul căreia au discutat chestiuni curente, s-a desfăşurat în particular. Preşedintele l-a invitat să-l viziteze oricând – fie la lucru, fie acasă – fără să-l anunțe în prealabil, ori de câte ori apărea o necesitate stringentă în acest sens.

Strângerea relațiilor ofițerului nostru cu Allende a fost facilitată de ajutorul material pe care i l-am acordat, de atenția personală și de îndeplinirea cererilor lui personale.

Pentru ca legătura noastră cu Allende să fie mai eficientă și mai benefică, se propun următoarele:

– întărirea poziției lui Allende și a autorității lui atât în țară, cât și pe continentul latino-american pe canalele neoficiale de care dispunem;
– extinderea capacității lui Allende de a evalua situația din țările Americii Latine, ținând seama de faptul că el poate să-și trimită propriii emisari în unele dintre ele;
– măsuri pentru a obține informații prin Allende cu privire la politicile guvernului chinez, inclusiv folosirea persoanelor de încredere ale președintelui, pe care le poate trimite acolo;
– asistență materială pentru Allende, pentru activitatea lui cu oamenii de legătură din cercurile politice și militare, mai ales în perioada preelectorală, până la 50 000 de dolari – din fondurile alocate KGB-ului prin Rezoluția CC al PCUS nr. P-78/31 din 13 februarie 1973.

Neajunsurile din raportul lui Andropov erau semnificative pentru multe alte documente similare. Scopul lui principal era să impresioneze Biroul Politic cu abilitatea KGB-ului de a dobândi acces pe căi clandestine la un lider străin și de a exercita influență asupra lui. Caracteristic este și faptul că s-a evitat menționarea oricăror probleme care ar fi putut umbri succesul KGB-ului. În particular, Centrul era tot mai îngrijorat de perspectivele de supraviețuire ale lui Allende. Andropov nu lasă însă să se întrevadă în niciun fel aceste temeri în fața Biroului Politic. Memorandumul lui, inclusiv cererea de finanțare suplimentară, au fost aprobate.

Centrul era îngrijorat din cauza deficiențelor din sistemul de securitate și de spionaj al lui Allende, ceea ce îi mărea vulnerabilitatea față de o lovitură de stat militară. Încă o dată, el a oferit conducerii politice o imagine în roz a ameliorărilor în curs de realizare. Centrul i-a raportat lui Brejnev că la 17 februarie 1973 ofițerul operativ KGB răspunzător de legătura cu serviciile de securitate chiliene (care nu este identificat în însemnările lui Mitrokhin) s-a întâlnit în secret cu Allende într-o vilă de la periferia orașului Santiago:

> Allende și-a exprimat o parte din opiniile cu privire la reorganizarea serviciilor de securitate. În conformitate cu planul lui, se va crea un aparat eficient cu funcții atât de spionaj, cât și de contraspionaj care îi va raporta direct lui. Ca bază a acestui aparat, avea intenția să utilizeze o componentă a Serviciului de Investigații [Serviciul chilian de securitate] și să recruteze personal de încredere de la partidele socialist și comunist. Principalele eforturi ale acestui organ vor fi îndreptate către descoperirea și suprimarea activității subversive a americanilor și a forțelor reacționare locale și către organizarea activității de spionaj din cadrul forțelor armate, deoarece poziția acestora era un factor decisiv care va determina soarta procesului revoluționar chilian.
> Allende contează foarte mult pe ajutorul sovietic în această chestiune.

Încercarea de reorganizare nu s-a soldat cu rezultate deosebite. Serviciul de Investigații a reușit să intimideze cu succes câțiva oponenți ai regimului și și-a câștigat reputația de a fi transformat celule de detenție de la sediul său în camere

de tortură. Nathaniel Davis, ambasadorul SUA, nota totuşi că Serviciul „era măcinat de neînţelegerile personale dintre socialişti şi comunişti“. Orice încercare de a se întări comunitatea de spionaj civilă se confrunta cu o dilemă aproape imposibilă. Măsurile necesare pentru realizarea unei lovituri de stat – în special orice încercare de a obține informații cu privire la comploturile din cadrul serviciilor armatei – i-ar fi provocat pe militari să declanşeze exact acțiunea pe care trebuiau s-o împiedice.

La alegerile din martie pentru Congres, Unitatea Populară a lui Allende a câştigat 44% din voturi, în comparație cu cele 56% ale opoziției. Nathaniel Davis a caracterizat rezultatele drept „descurajante pentru ambele părți…Unitatea Populară s-a ales cu o minoritate previzibilă pentru viitorul apropiat, iar opoziția a obținut o majoritate insuficientă pentru a impune o schimbare legitimă“. Nu există nicio dovadă că KGB ar fi încercat să explice Biroului Politic de ce „relațiile sale confidențiale“ cu politicienii chilieni de frunte din întregul spectru politic nu au dus la victoria UP, aşa cum dăduse asigurări Biroului Politic cu trei luni mai devreme. Preferând ca de obicei să se concentreze asupra propriului succes, KGB a subliniat disponibilitatea preşedintelui de a asigura şi în viitor asistență pentru operațiunile sale. Andropov i-a scris lui Brejnev pentru a-i cere aprobarea de a finanța colectarea de informații de către Allende în alte țări din America de Sud, în numele KGB-ului:

> Ofițerul nostru a avut o discuție cu Allende în legătură cu primirea de informații despre America Latină cu ajutorul preşedintelui. Allende a manifestat interes în această chestiune şi a formulat mai multe idei personale. În mod deosebit, şi-a exprimat disponibilitatea de a-şi trimite propriii oameni de încredere în țările din America Latină, unde ar putea să stabilească contacte cu prietenii. Astfel ar fi putut să-şi trimită emisarii în Venezuela în scopul evaluării situației din această țară în ajunul alegerilor prezidențiale care vor avea loc în noiembrie anul curent. Printre contactele lui personale de încredere, Allende l-a numit pe Luis Beltrán Prieto [Figeroa], liderul partidului progresist din Venezuela, numit Mişcarea Electorală a Poporului.
> În plus, preşedintele este dispus să coopereze în obținerea informațiilor despre Argentina şi Ecuador, unde situația se caracterizează prin complexități şi contradicții.

Brejnev a scris „Se aprobă“ pe cererea lui Andropov. Dar Andropov era tot mai pesimist în ceea ce priveşte perspectivele de supraviețuire ale lui Allende. Într-o zi din primăvara anului 1973, a făcut o vizită inopinată la sediul KGB-ului din Iasenovo. După cum afirmă Nikolai Leonov:

> I-a convocat pe toți cei care aveau ceva de-a face cu America Latină şi ne-a pus tuturor o întrebare simplă: Ce părere avem despre cazul Chile? Avea vreo şansă sau nu? Merită să ne angajăm resursele, sau era deja prea târziu pentru a ne asuma un asemenea risc? Am ajuns la concluzia că măsura care se discuta – un împrumut în numerar, cred în

valoare de 30 de milioane de dolari – nu va putea salva situația din Chile. Ar fi ca și când ai petici un cauciuc uzat.

După părerea KGB-ului, eroarea fundamentală a lui Allende era refuzul acestuia de a folosi forța împotriva oponenților săi. Fără stabilirea unui control deplin asupra mașinăriei statului, puterea lui nu putea fi sigură. „Am avut toată simpatia pentru experimentul lui Allende", își amintește Leonov, „dar nu am crezut în succesul lui." În următoarele câteva luni, rezidența din Santiago a raportat ceea ce considera că sunt „semnele alarmante de tensiune crescută".

Prima încercare de răsturnare a regimului a fost făcută de activiștii mișcării de extremă dreaptă, „Patrie și Libertate", care a organizat un complot cu câțiva ofițeri nemulțumiți din cadrul Regimentului Doi Blindate pentru a-l răpi pe Allende la 27 iunie. Rezidența din Santiago a informat Centrul că obținuse informații cu privire la planul loviturii și îl prevenise pe Allende. Dar realizarea KGB-ului a fost mai puțin impresionantă decât se vedea de la Moscova. Securitatea complotiștilor era așa de slabă, încât s-a aflat despre planurile lor și lovitura planificată pentru 27 iunie a fost amânată. În ziua de 29, trei grupe de combat cu tancuri și mașini blindate și cu aproximativ 100 de soldați au părăsit cazărmile și s-au îndreptat către centrul orașului Santiago. Lovitura a eșuat, transformându-se într-un fel de farsă. Așa cum nota Nathaniel Davis, „coloana a oprit la toate stopurile și cel puțin unul dintre tancuri a ieșit din formație ca să facă plinul la o stație de benzină". Aspectul cel mai semnificativ al loviturii eșuate a fost reacția apatică a muncitorilor chilieni, care ar fi trebuit să fie principalul sprijin al lui Allende. Allende a transmis un apel către „popor … să vină în centrul orașului" pentru a apăra guvernul. Dar nu a venit nimeni. Acest fapt semnificativ a fost înregistrat ca atare de generalul Augusto Pinochet Ugarte, șeful Statului-Major al armatei.

Următoarele zece luni au fost o perioadă de continuă criză politică, economică și militară. De la alegerea lui Allende în 1970, moneda chiliană fusese devalorizată pe piața liberă cu amețitoarea cifră de 10 000%. David Holden și-a intitulat un reportaj din Santiago: „Chile: Drumul pieței negre către socialism" și relata că „oricine are timp să stea la coadă ca să cumpere benzină în mod legal, poate să se îmbogățească revânzându-și rația zilnică la un preț de 30 de ori mai mare decât cel oficial… Pentru cineva din afară, pare un drum aparte către socialism – sau în orice altă direcție".

În apelul său fără succes adresat muncitorilor chilieni la 29 iulie să vină și să apere regimul, Allende declarase: „La momentul potrivit, poporul va avea arme" – prima lui declarație publică potrivit căreia va mobiliza grupările paramilitare de stânga dacă se va confrunta cu o revoltă militară. În luna august, forțele armate au organizat percheziții incredibile de arme deținute ilegal – așa cum era de prevăzut concentrându-se asupra celor deținute de stânga. KGB-ul s-a plâns mai târziu că Allende a acordat prea puțină atenție avertismentelor sale cu privire la o

lovitură de stat iminentă. Când Pinochet şi junta militară au declanşat lovitura în primele ore ale zilei de 11 septembrie, Corvalán şi conducerea comunistă, care fuseseră şi ei informaţi de KGB, erau mai bine pregătiţi decât Allende. Ziarul Partidului Comunist din dimineaţa aceea publica editorialul „Toată lumea la posturile de luptă!“ „Muncitorii de la oraşe şi sate“ erau convocaţi să lupte pentru „a respinge încercarea grăbită a reacţionarilor care sunt decişi să răstoarne guvernul constituţional.“ În timp ce Corvalán şi conducerea comunistă acţionau în subteran, directori comunişti ai fabricilor au început să-i mobilizeze pe muncitorii din zona industrială.

Allende nu s-a ridicat la înălţimea promisiunii făcute cu şase săptămâni mai înainte. La 11 septembrie, când s-a declanşat lovitura de stat, în loc să caute sprijin în zonele muncitoreşti din Santiago, s-a retras la birourile prezidenţiale din La Moneda, unde era apărat de numai cincizeci-şaizeci de cubanezi şi câţiva ofiţeri de la Serviciul de Investigaţii. Lipsa de pregătire a lui Allende pentru a face faţă loviturii deriva şi din preferinţa lui pentru improvizaţii în detrimentul unei planificări prealabile. Confidentul lui francez, Régis Debray, a afirmat mai târziu că „nu planifica nimic niciodată cu mai mult de 48 de ore înainte“. Dar Allende dorea să evite vărsarea de sânge. Convins că o rezistenţă populară va fi zdrobită de trupele lui Pinochet, a decis în mod curajos să se sacrifice el însuşi, în loc să-i sacrifice pe susţinătorii săi. Castro şi mulţi dintre suporterii lui Allende au afirmat mai târziu că a fost ucis cu pistoalele mitralieră de forţele lui Pinochet în momentul când acestea au ocupat La Moneda. În realitate, pare mult mai plauzibil faptul că, atunci când a fost confruntat cu înfrângerea inevitabilă, Allende s-a aşezat pe o canapea din Salonul Independenţei din La Moneda, şi-a fixat o puşcă sub bărbie şi s-a sinucis.

Allende – scrie David Holden – a fost „canonizat imediat ca cel mai recent martir de stânga al lumii occidentale“, devenind peste noapte „cea mai proeminentă personalitate de cult după prietenul său, Che Guevara“. Adulatorii cultului lui Allende au fost de acord cu afirmaţia lui Castro că Allende nu se sinucisese, ci fusese împuşcat cu sânge rece de trupele lui Pinochet. Ziarul *Guardian* declara la 17 septembrie: „Pentru socialiştii acestei generaţii, Chile este Spania noastră… este cel mai crunt fascism pe care l-am văzut de mai multe generaţii“. Regimul lui Pinochet a fost detestat în anii ’70 la fel de mult ca dictatura lui Franco în anii ’30.

Pe lângă faptul că a făcut tot ce a putut pentru a promova cultul lui Allende, KGB-ul a organizat măsuri active pentru a stabili şi un al doilea cult în jurul figurii eroice a liderului comunist Luis Corvalán, care fusese capturat după lovitura de stat şi, împreună cu câţiva dintre foştii miniştri ai lui Allende, fusese trimis la închisoare în condiţii severe de detenţie în Insula Dawson din Strâmtoarea Magellan. KGB a recurs la apeluri internaţionale pentru eliberarea lui Corvalán şi a încercat să elaboreze o metodă de salvare a lui şi a celorlalţi prizonieri din

Insula Dawson printr-un raid de comando organizat de Direcția Acțiuni Speciale V, care a fost aprobat în principiu de Andropov la 27 martie 1974. Direcția V a făcut fotografii din satelit şi le-a folosit pentru a construi o machetă a închisorii. Planul de răpire prevedea ca un vas comercial foarte mare să intre în Strâmtoarea Magellan cu trei sau patru elicoptere ascunse sub punte. Când vasul ar fi fost la cincisprezece kilometri de Dawson, elicopterele urmau să decoleze cu trupe de comando care să ucidă gardienii relativ puțin numeroşi ai închisorii, să-l salveze pe Corvalán şi pe ceilalți deținuți şi să-i transfere pe un submarin din apropiere. Elicopterele urmau apoi să fie distruse şi scufundate în largul oceanului, nelăsând astfel nicio dovadă care să împiedice vasul de transport sovietic să-şi continue drumul. Dar planul de salvare nu a fost pus în aplicare. După cum afirmă Leonov: „Atunci când planul a fost prezentat conducerii, oamenii s-au uitat la noi de parcă am fi fost pe jumătate nebuni şi toate încercările noastre de a-i convinge să-l studieze în detaliu s-au dovedit a fi inutile, deşi armata a fost de acord să ne furnizeze mijloacele necesare pentru aducerea lui la îndeplinire".

Exista şi o altă schemă potrivit căreia ar fi trebuit răpit un membru al familiei Pinochet, sau al guvernului militar, care să fie apoi schimbat cu Corvalán. Toate aceste scheme au fost apoi abandonate, Corvalán fiind în cele din urmă schimbat cu un disident sovietic supus unor persecuții severe, Vladimir Bukovski.

Pentru KGB, Pinochet reprezenta ticălosul perfect, o contrapondere ideală pentru martirizatul Allende. Pinochet a dat el însuşi apă la moară propagandiştilor ostili. Cărțile marxiste au fost arse pe străzi, iar Pinochet vorbea amenințător, spunând că va extirpa „tumoarea malignă" a comunismului din viața chiliană. Direcția de Investigații Naționale (DINA) a început să transpună în realitate retorica lui Pinochet. Din 1973 până în 1977, directorul acesteia, generalul Manuel Contreras Sepulveda, i-a raportat direct lui Pinochet. Comisiile oficiale stabilite de guvernele civile din Chile după încheierea regimului militar în 1990 au consemnat un număr total de 3197 de execuții extrajudiciare, morți în timpul torturii şi „dispariții" în perioada lui Pinochet. Şi întrucât nu totul putea fi consemnat în documente, cifrele adevărate erau fără îndoială mai mari. Un raport al guvernului chilian din 2004 conchidea că au fost torturați sau închişi în mod ilegal un număr de 27 000 de persoane.

Măsurile active ale KGB-ului au deteriorat şi mai mult reputația oribilă, dar binemeritată a DINA. Operațiunea TOUCAN, aprobată de Andropov la 10 august 1976, a avut un deosebit succes în popularizarea şi exagerarea operațiunilor externe ale DINA împotriva exilaților chilieni de stânga. DINA a fost fără îndoială implicată în asasinarea fostului ministru de Externe al lui Allende, Orlando Letelier, care avea să fie ucis de o maşină cu bombă în Statele Unite în 1976, şi s-ar putea să fi fost implicată şi în asasinarea altor susținători ai lui Allende care trăiau în exil. Operațiunea TOUCAN a reprezentat astfel o bază plauzibilă pentru operațiunile DINA. TOUCAN se baza pe o scrisoare contrafăcută a lui Contreras

către Pinochet, datată 16 septembrie 1975, care se referea la cheltuielile implicate de extinderea operațiunilor externe ale DINA, mai ales a planurilor de a-i „neutraliza“ (asasina) pe oponenții regimului Pinochet din Mexic, Argentina, Costa Rica, Statele Unite, Franța și Italia. Falsificatorii de la Serviciul A au imitat cu grijă documentele DINA aflate în posesia lor și semnătura directorului. Scrisoarea a fost acceptată ca autentică de câteva ziare principale și stații de radio din Europa de Vest, precum și din America. Comentariul din presa occidentală care producea cea mai mare plăcere Centrului era probabil speculația cu privire la legătura dintre DINA și CIA. Reputatul jurnalist american Jack Anderson, care cita falsurile KGB-ului, susținea că DINA opera în mod liber în Statele Unite, iar CIA avea deplină cunoștință de aceasta. Comisia pentru afaceri externe a Senatului, afirma el, investiga activitățile DINA.

Regimul militar al lui Pinochet a fost mult mai des denunțat în presa occidentală decât alte regimuri cu dosare încă mai cumplite în domeniul drepturilor omului. Măsurile active ale KGB-ului au avut și ele meritul lor. În timp ce operațiunea TOUCAN era în culmea succesului, Pol Pot și Khmerii Roșii se aflau în centrul unui regim al terorii în Cambodgia, care în numai trei ani a ucis 1,5 milioane de oameni din populația de 7,5 milioane a țării. În 1976, *New York Times* a publicat șaizeci și șase de articole despre abuzurile împotriva drepturilor omului din Chile, și numai patru despre Cambodgia. Dificultatea în obținerea informațiilor din Cambodgia nu oferă o explicație nici măcar pe departe satisfăcătoare cu privire la această extraordinară discrepanță.

ANEXĂ: SERVICIUL A – FALSIFICĂRI – IMPLICAT
ÎN OPERAȚIUNEA TOUCAN

Secret către Serviciul de Spionaj din Chile
Către Secretariatul Președintelui Republicii Exemplarul 1

DINA /R / Nr. 1795/107

Explicarea cererii de creștere a cheltuielilor estimate
DINA Santiago, 16 septembrie 1975
De la Directorul Agenției Naționale de Informații către Președintele Republicii
În conformitate cu înțelegerea noastră cu dvs., vă prezint motivele cererii de creștere a cheltuielilor DINA cu 600 000 dolari SUA în anul financiar curent.

1. 10 noi membri ai DINA vor fi trimiși în misiuni în străinătate: doi în Peru, doi în Brazilia, doi în Argentina, unul în Venezuela, unul în Costa Rica, unul în Belgia și unul în Italia.

2. Este nevoie de cheltuieli suplimentare pentru a-i neutraliza pe oponenții activi ai Juntei din străinătate, mai ales din Mexico, Argentina, Costa Rica, SUA, Franța și Italia.
3. Cheltuielile pentru operațiunile noastre din Peru în sprijinul aliaților noștri din forțele armate și din presă (*Equise* și *Opinion Libre*).
4. Costurile de întreținere pentru lucrătorii noștri care se ocupă de grupurile antipartizane ale SNI din centrul orașului Manaus, Brazilia.

Al dvs. sincer,
Colonel Manuel Contreras Sepulveda
Director al Informațiilor Naționale
Ștampila oficială a DINA.

5

Prioritățile serviciilor de informații după Allende

În februarie 1974, Biroul Politic a efectuat ceea ce se pare că era prima sa analiză generală a politicii din America Latină de după lovitura de stat din Chile. El a definit cele trei scopuri principale ale politicii sovietice: „să lărgească şi să întărească continuu poziția URSS pe continent; să ofere sprijin elementelor progresiste antiamericane care luptă pentru independența politică şi economică; şi să se opună activ penetrării chineze“. Semnificativ este faptul că nu s-a menționat nici încurajarea mişcărilor revoluționare din America Latină şi nici perspectiva altui guvern marxist-leninist în afara Cubei după modelul Allende. Principalele priorități ale KGB-ului erau să „demaşte planurile SUA şi ale aliaților lor împotriva forțelor progresiste, patriotice şi a URSS“; să ofere „acoperire totală şi la timp prin serviciul de informații“ a întregii Americi Latine (inclusiv a ceea ce numea Centrul „petele albe“ – adică acele țări cu care Uniunea Sovietică cu avea legături diplomatice); să extindă numărul de contacte confidențiale cu regimurile din America Latină fără a recurge la procesul mai riscant al recrutării de agenți; şi să mențină contactul clandestin cu cele nouăsprezece partide comuniste, din care două treimi erau în continuare ilegale sau semilegale.

Principalele cinci ținte ale operațiunilor KGB identificate în 1974 erau Cuba, Argentina, Peru, Brazilia şi Mexic. Semnificativ este faptul că nici Nicaragua, nici Chile nu se mai numărau printre țintele prioritare. În Nicaragua, perspectiva unei revoluții sandiniste nu mai era luată în serios de către Centru. În Chile, puterea fermă exercitată de regimul militar al lui Pinochet părea să excludă orice altă experiență a „socialismului cu vin roşu“ pentru viitorul previzibil.

Ca unic regim marxist supraviețuitor în America Latină după răsturnarea regimului lui Allende, Cuba era clar prioritatea nr. 1 a KGB-ului. După părerea Centrului şi a Biroului Politic: „Cuba joacă un rol important ca propagator al

ideilor socialiste. Reorientarea lui Fidel Castro în problemele politice importante (renunțarea la politica exportului de revoluție și acceptarea unei singure forme a socialismului pe baza doctrinei marxist-leniniste) este de mare importanță.

La Congresul SSIV al PCUS, ținut în marele Palat al Kremlinului în 1971, Fidel Castro a fost întâmpinat cu aplauze mai furtunoase decât oricare altă delegație frățească, spre marea iritare – exprimată în particular – a unora dintre ele. Multor birocrați străini ai partidului îmbrăcați în costumele lor sobre, oficiale, trebuie să li se fi părut incorect că, după atâția ani în care nu se abătuseră niciodată de la linia Moscovei, prezența lor stârnea mai puțin entuziasm decât flamboaiantul Fidel Castro, care până nu de mult se jucase de-a revizionismul.

Popularitatea lui Castro la Moscova se datora printre altele și faptului că se afirmase drept cel mai convingător avocat al Uniunii Sovietice în Lumea a Treia. Fusese actorul vedetă la a Patra Conferință a Mișcării de Nealiniere care se întrunise la Alger în 1973, susținând dosarul sovietic mai elocvent decât ar fi putut s-o facă orice purtător de cuvânt al sovieticilor. Țara gazdă, Algeria, sprijinea politica tradițională a nealiniaților de echidistanță între Est și Vest, susținând că existau „două imperialisme": unul capitalist, altul comunist. Castro a insistat însă că țările din blocul sovietic erau aliații firești și necesari ai nealiniaților:

> Cum poate fi etichetată Uniunea Sovietică drept imperialistă? Unde sunt corporațiile ei monopoliste? Unde sunt participațiile ei la companii multinaționale? Ce fabrici, ce mine, ce câmpuri petrolifere posedă ea în țările subdezvoltate? Ce muncitor este exploatat de capitalul sovietic în vreo țară din Asia, Africa sau America Latină?
> …Numai alianța cea mai strânsă între toate forțele progresiste din întreaga lume ne va conferi puterea necesară pentru a depăși forțele încă puternice ale imperialismului, colonialismului, neocolonialismului și rasismului și pentru a duce o luptă încununată cu succes pentru aspirațiile de pace și dreptate ale tuturor popoarelor lumii.

Delegații au fost cel puțin parțial convinși. Conferința a respins opiniile gazdei algeriene, nu a calificat Uniunea Sovietică drept imperialistă și a denunțat „imperialismul agresiv" al Occidentului ca „cel mai mare obstacol în calea către emanciparea și progresul țărilor în curs de dezvoltare".

Pe lângă faptul că era un sprijinitor elocvent al cauzei sovietice în arena internațională, Cuba era și un important aliat în spionaj. Centrul a stabilit ceea ce considera că sunt „relații de bună conlucrare" cu șeful DGI, José Méndez Cominches. În 1973, dacă nu chiar mai înainte, Méndez Cominches participa la ședințele șefilor serviciilor de informații din blocul sovietic. La vremea respectivă, șaptezeci și opt de ofițeri cubanezi de informații urmau școlile de instruire ale KGB-ului. Centrul oferise gratuit DGI echipamente tehnice în valoare de 2 milioane de ruble. Misiunea de legătură cu KGB la Havana avea experți în toate „liniile" principale ale operațiunilor de informații care le ofereau cubanezilor

„asistență în planificarea muncii lor“. După expulzarea în masă a ofițerilor de informații sovietici din Londra în 1971, oficiul DGI din Londra a preluat o parte din operațiunile KGB în desfăşurare în Marea Britanie. În 1973, probabil chiar înainte de această dată, KGB-ul menținea „contact operațional“ cu DGI în şase capitale străine, inclusiv în Havana. În anii 1970, KGB-ul a apelat din ce în ce mai des la asistența DGI în operațiunile împotriva Adversarului Principal atât în interiorul, cât şi în exteriorul Statelor Unite. În 1976, de exemplu, KGB şi DGI au căzut de acord asupra „cultivării în comun“ a țintelor din Agenția de Securitate Națională, din Pentagon şi din bazele militare SUA din America Latină şi din Spania. DGI era considerată deosebit de folositoare în cultivarea hispanicilor şi a negrilor. Doi dintre cei cinci „descoperitori de talente“ din Statele Unite selectați de KGB pentru „cultivarea în comun“ cu DGI în 1976 erau ofițeri de cifru afro-americani.

În anii ’70 DGI avea mai puține rezidențe legale în America Latină decât KGB, în principal din cauza numărului mai mic de state cu care Cuba stabilise relații diplomatice. În 1976–1977 se pare că existau rezidențe DGI numai în Ecuador, Jamaica, Guyana, Mexic, Panama, Peru şi Venezuela. Deşi notațiile lui Mitrokhin oferă numai informații fragmentare, se pare că toate acestea au ajutat KGB-ul în diverse operațiuni. În 1977, DGI a informat oficiul de legătură KGB din Havana că are o serie de agenți în „înalte poziții oficiale“ în Mexic, inclusiv Ministerul de Interne şi forțele de poliție, şi a sugerat ca acestea să fie gestionate împreună. Mitrokhin nu menționează dacă această ofertă a fost acceptată.

Se pare că Centrul era foarte bine informat chiar şi în legătură cu cele mai strict secrete aspecte ale activității DGI – operațiunile sale secrete. La începutul anilor 1970, DGI avea aproximativ patruzeci şi cinci de agenți secreți, şi toți aceştia făcuseră un curs de câte un an la Moscova. Unii dintre agenții secreți KGB cu identități false de latino-americani fuseseră trimişi în Cuba pentru a-şi perfecționa cunoştințele de limbă spaniolă şi pentru a se obişnui cu traiul într-un mediu latino-american, înainte de a fi trimişi la destinația lor finală. În 1976, o delegație la nivel înalt a KGB, din care făceau parte atât şeful cât şi adjunctul Direcției Agenți Secreți, Vadim Alekseievici Kirpicenko şi Marius Aramovici Iuzbaşean, a sosit la Havana ca să discute despre instruirea câtorva agenți secreți latino-americani pentru a fi plasați împotriva țintelor americane, latino-americane, spaniole şi maoiste. DGI a fost de acord ca KGB-ul să poată utiliza sistemul de radiocomunicații pentru a transmite mesaje agenților săi secreți care operau în Statele Unite şi în America Latină. În timpul vizitei de răspuns la Moscova în anul următor, şeful Direcției Agenți Secreți DGI a fost de acord să recruteze alți doi sau trei agenți secreți pentru KGB.

Cuba era şi una dintre cele mai importante baze ale KGB-ului pentru operațiunile SIGINT, mai ales împotriva țintelor SUA. După cum reiese din dosarul KGB cu privire la costurile curente ale posturilor de interceptare ale rezidențelor

KGB din întreaga lume, bugetul postului din Havana (numit TERMIT-S) era al treilea ca mărime, după posturile din Washington şi New York. Un post încă şi mai mare de interceptare, îndreptat tot spre Statele Unite, era situat în masiva bază SIGINT înfiinţată de GRU la Lourdes în Cuba la mijlocul anilor 1960, pentru a monitoriza comunicaţiile Marinei Militare americane şi alte transmisii de înaltă frecvenţă. La 25 aprilie 1975, un decret secret al guvernului sovietic (nr. 342–115) a autorizat înfiinţarea unei noi staţii SIGINT a KGB (numită TERMIT-P) în cadrul bazei de la Lourdes, care a început să opereze în decembrie 1976. Administrată de Direcţia 16, TERMIT-P avea o antenă fixă sub formă de disc cu o înălţime de 12 metri şi o antenă mobilă de 7 metri montate pe un camion acoperit, cu care putea intercepta comunicaţiile pe microunde „descărcate" de pe sateliţii SUA sau transmise prin turnurile cu microunde.

Pe lângă faptul că întreţinea legături strânse de cooperare cu DGI în diverse operaţiuni de spionaj, KGB mai dispunea şi de o rezidenţă nedeclarată la Havana, care monitoriza îndeaproape regimul lui Castro şi atitudinea populaţiei. În 1974 a trimis 205 rapoarte telegrafiate şi 64 prin valiza diplomatică. Printre sursele ei se aflau 63 de agenţi şi 67 de persoane cooptate din cadrul numeroasei comunităţi sovietice. Serviciul de spionaj cubanez producea mari nelinişti rezidenţei din Havana din cauza securităţii sale interne. Deşi brutală după standardele occidentale, supravegherea internă cubaneză îi şoca pe cei de la Centru prin slăbiciunea ei inacceptabilă. Secţia însărcinată cu combaterea subversiunii ideologice avea un număr total de numai 180 de persoane, din care mulţi – după părerea KGB-ului – slab calificaţi. După cum susţine un raport de la rezidenţa din Havana, datând din 1976, un ofiţer de la secţia antisubversiune recrutase 5 din cei 14 membri ai unei orchestre cubaneze pur şi simplu pentru eventualitatea în care orchestra ar fi plecat peste hotare. Centrul era supărat în mod deosebit pentru că nu reuşea să convingă DGI să împărtăşească obsesia sovietică legată de „subversiunea sionistă". Ofiţerul de legătură KGB a atras atenţia DGI asupra prezenţei a 17 organizaţii sioniste în Cuba, dar s-a plâns Centrului că nu s-au întreprins niciun fel de acţiuni împotriva lor.

După standardele sovietice, departamentul de filaj cubanez nu avea suficient personal. Cu un număr total de angajaţi de 278 în Havana şi 112 în provincii în anul 1976, rezidenţa KGB a calculat că nu puteau desfăşura decât 12 grupuri de filaj de 9 sau 10 persoane pe zi. Din cauza sistemului de lucru în două schimburi, aceasta însemna că nu putea să supravegheze neîntrerupt decât 6 ţinte în mişcare. KGB era nemulţumit şi de amploarea supravegherii convorbirilor telefonice şi a corespondenţei. Cei 260 de oameni angajaţi să monitorizeze convorbirile telefonice puteau asculta în medie numai 900 de convorbiri internaţionale. Cenzura cubaneză monitoriza aproximativ 800 de adrese în mod permanent şi traducea aproximativ 300–500 de scrisori în limbi străine pe zi.

Îngrijorarea provocată Centrului de faptul că spionajul cubanez nu reproducea

propriul său model absurd de intens de filaj şi urmărirea obsesivă până şi a celor mai banale forme de subversiune ideologică a fost foarte evidentă în lunile de dinaintea vizitei lui Brejnev în Cuba, care a avut loc la începutul anului 1974. Rezidența din Havana era îngrijorată şi de tratamentul prea blând aplicat deținuților politici cubanezi. Din cei 8000 de oameni „condamnați pentru activitate contrarevoluționară" se raporta că multora li se permisese să meargă acasă o dată pe lună, cu ocazia sărbătorilor legale. O îngrijorare specială era stârnită de faptul că unii dintre „contrarevoluționari", dat fiind tratamentul indulgent de care beneficiau, făcuseră în trecut „declarații antisovietice" şi s-ar fi putut afla pe străzi cu ocazia vizitei lui Brejnev.

Cu toate acestea, niciun disident nu a tulburat ceremonia de bun-venit pusă în scenă pentru vanitosul şi decrepitul lider sovietic în Piața Revoluției din Havana, unde a fost salutat de o mulțime apreciată la peste un milion de oameni. Prin cuvintele sale de bun-venit, Castro a ajuns la noi profunzimi de platitudine în servilismul lui. „Niciun alt vizitator străin din Cuba", a declarat el, „nu a fost salutat vreodată de poporul nostru cu atâta bucurie sau cu asemenea entuziasm copleşitor ca tovarăşul Brejnev." Castro a elogiat banalitățile bâlbâite ale lui Brejnev, considerându-le drept „declarații politice majore de o uriaşă importanță" pentru întreaga lume:

> Trebuie să amintim faptul că acordăm o importanță uriaşă istoriei Uniunii Sovietice ca atare şi rolului jucat de PCUS. Mă refer atât la rolul URSS în dezvoltarea istoriei întregii omeniri şi la rolul jucat de URSS şi PCUS în cauza solidarității cu Cuba… Pentru noi, tovarăşul Brejnev – cel mai eminent lider sovietic – este personificarea întregii politici a URSS şi a PCUS. Şi acesta este motivul pentru care poporul nostru a aşteptat cu nerăbdare sosirea sa şi s-a grăbit să-şi exprime sentimentele de prietenie, profund respect şi gratitudine față de Uniunea Sovietică.

Dar Castro nu a considerat necesar să-i linguşească şi pe alți lideri ai blocului sovietic. KGB a raportat că vizita în Cuba a liderului est-german, Erich Honecker, care a urmat la puțin timp după vizita lui Brejnev, n-a decurs în cele mai bune condiții. La întâlnirile particulare, Castro a acuzat Germania de Est şi celelalte „țări socialiste" că fac foarte puțin ca să ajute Cuba şi profită de pe urma acesteia, refuzând să plătească un preț corect pentru zahărul cubanez. Se relatează că Honecker a răspuns „pe un ton furios şi necontrolat": „Dacă aş fi ştiut că Fidel Castro va reacționa în felul acesta la vizita noastră", a spus el personalului, „n-aş fi venit aici". S-a afirmat că atmosfera de pe aeroport la plecarea lui Honecker era „extrem de rece". Anturajul şi-a petrecut cea mai mare parte a drumului înapoi, spre casă, încercând să-l liniştească şi temându-se – după cum susține KGB – ca ştirea disputei lui cu Castro să nu ajungă în Occident. În culise însă, conflictul a continuat. În 1977, Johann Münzel, ofițerul de legătură est-german al Ministerului

Securității Statului (Stasi), i-a spus unuia dintre colegii lui din KGB că cei din conducerea Cubei făceau foarte puțin pentru a-şi rezolva problemele economice şi aşteptau, pur şi simplu, ca celelalte țări socialiste să-i scoată la liman, în numele „internaționalismului proletar". În acelaşi timp, DGI s-a plâns la KGB că ofițerilor din Stasi le plăcea să le țină predici, în loc să-i trateze ca pe nişte colegi.

Dar Moscova considera certurile particulare cu unele dintre statele membre ale Pactului de la Varşovia de la mijlocul anilor '70 mai puțin importante decât contribuția sa la instaurarea unor noi regimuri marxiste în Africa. FCD a declarat într-un raport către Andropov din 1976: „Africa s-a transformat într-o zonă a luptei globale între cele două sisteme [comunist şi capitalist] pentru o bună perioadă de timp de aici înainte". Ajutorul cubanez în această luptă avea o importanță crucială. Două evenimente aproape simultane, destrămarea imperiului colonial portughez şi răsturnarea împăratului etiopian Haile Selassie, au adus la putere regimurile marxiste autoproclamate din Angola, Mozambic şi Etiopia. În Angola, cea mai bogată dintre coloniile portugheze, sfârşitul dominației portugheze a fost urmat în 1975 de un război civil care a cuprins întreaga țară şi în care Mişcarea Populară Marxistă pentru Eliberarea Angolei (MPLA) s-a confruntat cu Frontul Național de Eliberare din Angola (FNLA) şi Uniunea Națională pentru Independența Totală a Angolei (UNITA). Deşi sovieticii acordaseră un sprijin restrâns pentru MPLA, condusă de Agostinho Neto, cu un deceniu mai devreme, factorul decisiv în lupta pentru putere l-a constituit sosirea în țară a trupelor cubaneze începând din toamna anului 1975. Dezamăgit de perspectivele tot mai slabe ale unei revoluții în America Latină, Castro şi-a îndreptat privirile către Angola, văzând aici o oportunitate ce se afirma ca mare lider revoluționar pe scena mondială şi de a reînvia elanul revoluționar de acasă. După cum susține prietenul lui Castro, scriitorul columbian Gabriel García Márquez:

> A ales personal comandanții batalionului de forțe speciale care au plecat primii şi i-a condus chiar el cu jeep-ul lui sovietic până la scara avionului. Nu exista niciun loc de pe harta Angolei pe care să nu-l fi memorat. Concentrarea lui asupra războiului era atât de intensă, încât ar fi putut cita orice cifră legată de Angola, ca şi când s-ar fi referit la Cuba şi vorbea despre oraşele din Angola, despre obiceiurile şi poporul angolez ca şi când ar fi trăit acolo toată viața.

Deşi inițiativa intervenției în Angola a fost cubaneză, din octombrie 1975 Moscova a încurajat-o cu mult entuziasm. În următoarele trei luni, Comandamentul Suprem sovietic a asigurat transportul a aproximativ 12 000 de soldați cubanezi în Africa pe mare şi pe calea aerului şi le-a furnizat tehnică militară. Moscova era încântată de dorința lui Castro de a respecta primatul său politic în Angola. Însărcinatul sovietic cu afaceri din Luanda, G. A. Zverev, raporta în martie 1976: „Coordonarea strânsă [sovieto-cubaneză] din Angola în timpul războiului a avut

rezultate pozitive“. Ambasada de la Luanda şi-a demonstrat zelul misionar distribuind cantităţi uriaşe de materiale propagandistice sovietice. În timpul verii a rămas fără portretele lui Lenin şi a cerut să i se mai trimită încă un transport.

Centrul era încântat şi de nivelul colaborării dintre serviciile de spionaj. Castro l-a trimis pe şeful DGI, Méndez Cominches, să se ocupe personal de operaţiunile de informaţii din Angola unde, după cum reiese din dosarele KGB, a oferit în mod regulat „informaţii operaţionale şi politice valoroase“. Vladimir Kriucikov, şeful FCD, a obţinut aprobarea lui Andropov de a-i trimite în mod regulat lui Méndez Cominches pachete cu alimente de la Moscova, evaluat fiecare la 500 de ruble, pentru a-l încuraja să continue colaborarea. Pedro Pupo Pérez, şeful în DGI din Havana în timpul absenţei lui Méndez Cominches, a oferit şi el informaţii cu privire la Africa şi America Latină şi a fost răsplătit cu un cadou în valoare de 350 de ruble, menit să consolideze „relaţiile confidenţiale“. Printre operaţiunile DGI din Angola efectuate pentru a ajuta KGB s-au numărat infiltrarea Ambasadei braziliene şi obţinerea de informaţii cu privire la sistemul ei de cifru. Un tehnician specialist de la Direcţia Şaisprezece a KGB (SIGINT) a venit cu avionul de la Moscova şi a adus echipament care i-a dat posibilitatea agentului DGI să fotografieze sistemul de conexiuni al maşinii de cifrat TS-803 de fabricaţie elveţiană a ambasadei. KGB şi-a manifestat în mod regulat aprecierea faţă de ministrul de Interne cubanez, Sergio del Valle, care răspundea de DGI, pentru că îi ţinea la curent în legătură cu „chestiuni politice şi operaţionale importante“. În timpul unei vizite efectuate la Moscova în 1975, Viktor Cebrikov, preşedinte adjunct (şi viitor preşedinte) al KGB i-a oferit un cadou în valoare de 160 de ruble. În ianuarie 1977, în timpul altei vizite la Moscova, Andropov a aprobat ca del Valle să primească din partea lui Kriucikov un alt cadou în valoare de 600 de ruble „ca recompensă pentru informaţii şi pentru a consolida relaţiile“. Legăturile lui Del Valle cu ofiţerii superiori din KGB au devenit atât de apropiate, încât acesta era uneori dispus chiar să li se plângă de iluziile de grandoare ale lui Castro, care se credea mare lider revoluţionar internaţional.

Spre sfârşitul anului 1977, colaborarea sovieto-cubaneză din Angola s-a extins şi în Etiopia pentru a sprijini junta militară de orientare marxistă, condusă de locotenent-colonelul Mengistu Haile Marian în războiul său împotriva Somaliei. În iarna 1977–1978, avioanele militare sovietice au transportat cantităţi uriaşe de arme şi 17 000 de soldaţi cubanezi la Addis Abeba. Forţele cubaneze lucrau în strânsă conlucrare cu consilierii militari sovietici pentru a coordona mişcările de trupe şi tactica militară. Prezenţa lor în Etiopia, iniţial ţinută în secret, a fost recunoscută în mod public de Castro la 15 martie 1978. „Luptătorii internaţionalişti cubanezi“, a declarat el, „s-au remarcat prin extraordinara lor eficacitate şi admirabilele calităţi de combatanţi.“ Era de-a dreptul „admirabil“ să vezi „cât de mulţi fii ai poporului nostru sunt capabili să se ducă în acea ţară îndepărtată şi să lupte acolo ca şi când ar fi luptat în propria lor ţară“. Atât la Moscova, cât şi la

Havana, intervenția militară cubaneză şi înfrângerea decisivă a forţelor somaleze au fost sărbătorite ca un triumf al internaționalismului proletar. Un raport comun din aprilie al Ministerului Sovietic de Externe şi al Departamentului Internațional al Comitetului Central consemna cu satisfacție: „Uniunea Sovietică şi Cuba mențin permanent legătura în scopul coordonării acțiunilor lor în sprijinul revoluției etiopiene".

Nivelul de colaborare dintre informațiile şi armata cubaneză la mijlocul anilor '70 s-a ridicat la nivelul aşteptărilor Centrului şi ale Biroului Politic la analiza politicii din 1974. O delegație KGB în frunte cu Vadim Petrovici Pirojkov, adjunctul preşedintelui, le-a făcut cadou lui Fidel şi Raúl Castro pistoale PSM cu muniție. Raúl a mai primit şi un serviciu de masă şi un pachet cu alimente în valoare de 450 de ruble. În schimb, operațiunile KGB-ului în celelalte patru ținte prioritare din America Latină convenite în 1974 – Argentina, Peru, Mexic şi Brazilia – nu s-au soldat cu rezultatele scontate de Centru.

Imediat după lovitura de stat a lui Pinochet din Chile, principala oportunitate identificată de KGB pentru a extinde influența sovietică în America de Sud a fost Argentina. La douăsprezece zile după moartea lui Allende, Juan Domingo Perón a fost ales preşedinte. Cea de-a treia soție a lui Perón, María Estela (Isabel) Martínez, o legătură confidențială a KGB-ului, a devenit vicepreşedinte. Naționalismul peronist, cândva considerat de Moscova drept un fenomen „fascist", era în concordanță cu strategia KGB de subminare a preponderenței SUA în America Latină prin cultivarea liderilor antiamericani.

Ales pentru prima oară preşedinte al Argentinei în 1946, Perón fusese obligat să plece în exil, în Spania, iar amanta lui minoră fusese trimisă la o şcoală de corecție după lovitura de stat militară din 1955. Optsprezece ani mai târziu, destinul politic i-a surâs din nou prin alegerea ca preşedinte în mai 1973 a unui candidat peronist, Héctor José Cámpora. Singurii şefi de stat străini care au participat la înscăunarea lui Cámpora, boicotat de aproape toți ceilalți lideri politici, au fost cei doi preşedinți marxişti din America Latină: Salvador Allende din Chile şi Osvaldo Dorticós din Cuba. În câteva zile, Cámpora a stabilit relații diplomatice cu Cuba, Germania de Est şi Coreea de Nord. Şi a readus foarte rapid în legalitate Partidul Comunist Argentinian, aflat în afara legii. Conştient de faptul că Cámpora fusese ales numai pentru a netezi calea pentru Perón, Centrul a obținut permisiunea lui Brejnev de a folosi un deputat peronist, care fusese recrutat ca legătură confidențială de către rezidența din Buenos Aires, pentru a-l aborda pe Perón încă de pe când se afla în exil, în Spania, ca să-i sondeze opiniile cu privire la politica față de Uniunea Sovietică şi ca să-i propună „un contact neoficial cu reprezentanții sovietici" după ce va deveni preşedinte. Deşi lui Perón nu i s-a spus acest lucru, „reprezentanții sovietici" urmau să fie ofițeri KGB. Isabel Perón a fost abordată mai direct de KGB. Vladimir Konstantinovici Tolstikov (cu numele

conspirativ LOMOV), care îi urmase lui Leonov în funcția de șef al Direcției Doi (America Latină) în 1971, s-a dus în Spania pentru a stabili personal contactul cu ea, dându-se drept reprezentant al unei agenții de export de filme sovietice și aducând cu el numeroase cadouri.

La 13 iulie, Cámpora a demisionat din funcția de președinte pentru a-i da posibilitatea lui Perón să participe la noile alegeri prezidențiale din septembrie. CPA i-a propus imediat o alianță electorală. Deși Perón a refuzat oferta și i-a epurat pe marxiști din mișcarea peronistă, a acceptat totuși sprijinul comuniștilor în timpul campaniei. La ceremonia înscăunării lui ca președinte din octombrie a participat și o delegație sovietică, din care făcea parte și Tolstikov; acesta călătorea acum sub numele de Serghei Sergheievici Konstantinov. Nedorind să atragă atenția asupra sa printr-o abordare directă a vicepreședintei Isabel Perón, Tolstikov a stabilit un contact indirect cu ea printr-un reputat exilat chilian din Argentina, generalul Carlos Prats González, fost comandant-șef al armatei chiliene, pe care Allende îl ridicase la rangul de ministru de Interne cu un an înainte de lovitura de stat. Prats a primit 10 000 de dolari din fondurile alocate de Comitetul Central pentru „munca cu rezistența chiliană și comunitatea emigranților", după răsturnarea regimului Allende. La cererea lui Tolstikov, Prats i-a amintit Isabelei Perón de întâlnirea lor din Spania și de darurile pe care le primise de la Tolstikov și i-a cerut să aranjeze o întâlnire între acesta și soțul ei după plecarea restului delegației sovietice. Tolstikov nu s-a prezentat ca ofițer KGB. A pretins că este specialist superior în America Latină în cadrul Ministerului de Externe care putea așadar să ofere un canal direct confidențial către conducerea sovietică. Isabel Perón a aranjat ca Tolstikov să fie primit de președinte la reședința lui privată în ziua de 21 octombrie, ora 9 dimineața.

KGB nu-și făcea niciun fel de iluzii cu privire la perspectiva de a-l transforma pe Juan Perón într-un Allende argentinian. Întâlnirea lui secretă cu Tolstikov a confirmat însă potențialul lui de aliat împotriva Adversarului Principal. Perón a denunțat „politica economică expoliatoare a Statelor Unite față de Argentina" și atitudinea arogantă a companiilor americane: „Capitalul american pătrunde prin toate crăpăturile ca o infecție". I-a spus lui Tolstikov să nu se lase indus în eroare de declarațiile lui publice de „prietenie față de Statele Unite": „Dacă nu avem posibilitatea de a ne apăra de dușman, atunci trebuie să încercăm să-l păcălim". Perón i-a prezentat lui Tolstikov și o expunere a filosofiei sale politice confuze, susținând că „ideea lui de *justicialismo*, adică o societate bazată pe corectitudine, se deosebea foarte puțin de socialism". Cu toate acestea, „transformarea societății se desfășoară armonios și în stadii, modificând treptat structurile sociale și nu supunându-le unor schimbări radicale, care provoacă mari rupturi și ruină economică". Tolstikov a trebuit să asculte răbdător în timp ce Perón i-a prezentat opiniile lui dezlânate despre diverse alte subiecte. Pentru Centru însă, întâlnirea dintre Tolstikov și Perón trebuie să fi însemnat un mare succes. Pentru prima oară

de la moartea lui Allende, KGB a deschis un canal direct, secret către preşedintele unui stat important din America de Sud.

Tolstikov a avut discuţii şi cu José Gelbard (cu numele conspirativ BAKIN), influentul ministru al Economiei, un contact confidenţial al rezidenţei din Buenos Aires încă din 1970 care, spera Centrul, va putea „să exercite o influenţă utilă“ asupra lui Perón. După cum reiese din dosarele KGB, Gelbard a fost descris de Castro drept comunist nedeclarat. Împreună cu alţi doi oameni de afaceri evrei, a contribuit în secret la finanţarea Partidului Comunist Argentinian şi avusese întâlniri regulate cu rezidentul KGB, Vasili Mihailovici Muraviev, într-una din casele oamenilor de afaceri. Înainte de fiecare întrevedere, omul de afaceri îl lua pe rezident cu maşina de la un loc stabilit din Buenos Aires şi îl ducea la casa lui pentru a se întâlni cu Gelbard, care intra pe uşa din spate şi furniza ceea ce KGB considera că sunt „informaţii economice şi politice importante“. Întâlnirile cu conducerea comunistă aveau loc uneori în aceeaşi casă.

În decembrie 1973, Tolstikov a raportat Centrului că Gelbard era, aşa cum se aşteptaseră, „în favoarea strângerii relaţiilor politice şi economice cu URSS“. „Crede că cooperarea cu URSS în domeniile energiei hidroelectrice, al petrochimiei, construcţiilor de vase şi pescuitului vor ajuta Argentina să pună capăt dependenţei de SUA şi vor consolida tendinţele progresiste ale politicii guvernamentale.“

Gelbard i-a cerut lui Tolstikov ca o delegaţie comercială sovietică să fie trimisă în Argentina. Solicitarea lui a fost susţinută şi de secretarul general al Partidului Comunist Argentinian, Arnedo Alvarez, care i-a spus lui Tolstikov că delegaţia va consolida legăturile lui Perón cu „forţele democratice“. Întâlnirea dintre Tolstikov şi Gelbard a fost considerată atât de importantă, încât Centrul i-a prezentat lui Brejnev un raport asupra ei, iar acesta s-a grăbit să aprobe trimiterea unei misiuni comerciale. Perón a transformat sosirea delegaţiei sovietice în ianuarie 1974 într-un circ public, în contrast izbitor cu primirea rece care i se făcuse cu o lună mai înainte unei delegaţii americane. Centrul considera multe dintre rapoartele pe care le primea de la rezidenţa din Buenos Aires drept „deosebit de valoroase“ şi a transmis câteva dintre ele chiar lui Brejnev.

În mai 1974, Gelbard şi o puternică delegaţie argentiniană numărând 140 de persoane au făcut o vizită de răspuns, foarte mediatizată în blocul sovietic. Importanţa acordată vizitei a fost subliniată de numeroasele covoare roşii întinse pentru Gelbard la Moscova, unde i s-a acordat o audienţă particulară de către Brejnev, Aleksei Kosîghin, primul-ministru, şi Nikolai Podgornîi, preşedintele Sovietului. Radio Moscova a felicitat Argentina „pentru că le-a demonstrat celorlalte ţări din America de Sud cum să-şi întărească independenţa şi cum să se elibereze din cătuşele corporaţiilor multinaţionale“. În timp ce se afla la Moscova, Gelbard a semnat acorduri de cooperare comercială şi economică prin care Uniunea Sovietică se angaja să acorde credite pe termen lung în valoare de 600 de milioane

de dolari – aproape de două ori mai mari decât cele oferite lui Allende. Acorduri similare cu alte țări din blocul sovietic au prevăzut alocarea de credite în valoare totală de încă 350 milioane de dolari. Existau avantaje pentru ambele părți în aceste acorduri. Uniunea Sovietică, obligată de falimentul agriculturii colective să importe cantități masive de cereale, avea un interes clar în creşterea numărului de furnizori şi mai ales în limitarea dependenței sale de importurile din SUA. Argentina, confruntată cu protecționismul Comunității Europene şi cererile de contractare din alte părți ca urmare a creşterii dramatice a prețului la petrol în 1973, era doritoare să găsească noi piețe.

Dar speranțele Centrului pentru operațiunile din Argentina, crescute datorită alegerii lui Juan Perón în septembrie 1973, au pălit curând după moartea lui subită ca urmare a unui atac de cord, la 1 iulie 1974. Deşi văduva şi succesoarea lui, Isabel, era un contact confidențial al KGB-ului, ea nu avea nici autoritatea personală şi nici capacitatea politică a soțului ei. În 1975, Gelbard a fost demis din funcția de ministru al Economiei. În martie 1976, Isabel Perón a fost înlăturată de la putere ca urmare a unei lovituri militare de dreapta, condusă de generalul Jorge Videla, care a început o campanie împotriva „subversiunii comuniste". Moscova s-a străduit din răsputeri să salveze ce se mai putea salva din conexiunile ei în Argentina. Prin faptul că s-a abținut să denunțe în public regimul Videla, Partidul Comunist Argentinian n-a avut de suferit. Delegația sovietică de la Națiunile Unite a recurs la procedura de veto împotriva tuturor încercărilor americane de a asigura condamnarea de către ONU a dosarului înfricoşător al regimului la capitolul drepturilor omului. Din punct de vedere politic, nu s-a realizat decât un exercițiu de „salvare a obrazului". Dar au existat şi beneficii economice reale. În 1980, 80% din exportul de cereale al Argentinei se făcea către Uniunea Sovietică.

La sfârşitul anilor '70, KGB şi-a pierdut în mare măsură pozițiile pe care le dobândise în Peru în deceniul precedent. În 1974, Centrul încă mai considera multe dintre rapoartele de la rezidența din Lima drept „foarte valoroase" şi i-a transmis unele dintre ele şi lui Brejnev, fără îndoială din dorința de a demonstra viabilitatea contactelor sale cu junta. Politica economică a juntei, în ciuda apelului constant la Moscova, a dus la inflație cronică, stagnare economică şi creşterea datoriilor. După lovitura de stat din august 1975 condusă de generalul Francisco Morales Bermúdez, guvernul militar a înclinat spre dreapta. Ca şi în Argentina, Moscova a încercat să perpetueze relațiile stabilite în anii precedenți. Cu aprobarea lui Andropov, KGB i-a oferit lui Morales Bermúdez un pistol Makarov cu 200 de cartuşe. În decembrie 1975, Centrul a oferit serviciului de informații peruan, SIN, echipament operațional evaluat la aproximativ 300 000 de dolari. Anul următor, noii şefi ai SIN şi ai informațiilor militare peruane au primit fiecare, la fel ca şi Morales Bermúdez, alte cadouri evaluate la 300 şi 150 de ruble aur. Ofițerii SIN au fost instruiți, pe cheltuiala KGB, la Institutul Steagul Roşu în anul 1976.

Dar aceste gesturi nu au avut rezultatul scontat. În august 1976, Tolstikov a

fost informat de către ambasadorul cubanez din Peru şi de către ministrul adjunct al Afacerilor Interne, Abrahantes, că Morales Bermúdez l-a asigurat pe Castro că era „un sprijinitor al schimbărilor revoluționare din Peru“ şi se pregătea să colaboreze la lupta împotriva CIA. În acelaşi timp, însă, îi îndepărta pe funcționarii „progresişti“ şi se îndrepta către dreapta. Regimul cubanez a tras concluzia că Morales Bermúdez nu era demn de încredere şi a suspendat ajutorul acordat Republicii Peru. În 1976, informațiile cubaneze erau pesimiste în ceea ce priveşte perspectivele de a contesta supremația influenței americane în America de Sud. Manuel Piñeiro, şeful Departamentului America, cel care răspundea de exportul de revoluție, i-a spus lui Tolstikov în august că, după turneul efectuat prin cinci țări latino-americane de către Henry Kissinger, „începe să se observe o reacție şi fascizarea regimurilor de acolo“. Pe continentul sud-american, spunea Piñeiro, numai Guyana urma un curs antiimperialist: „[Forbes] Burnham, prim-ministru al Guyanei, împărtăşeşte anumite idei marxist-leniniste, dar din motive tactice este nevoit să ascundă acest lucru“.

Prezența Mexicului pe lista celor cinci priorități ale KGB-ului pentru America Latină în 1974 se datora atât importanței strategice ca stat foarte mare la frontiera sudică a SUA, cât şi aparentelor oportunități create prin alegerea în 1970 a lui Luis Echeverría Alvarez ca preşedinte. În conformitate cu Constituția mexicană, Echeverría a rămas în funcție pentru un mandat de şase ani, fără posibilitatea de a fi reînnoit. În această perioadă, el a avut ultimul cuvânt în toate chestiunile majore de politică. La fel ca şi predecesorii săi, deşi a fost legitimat prin alegerile prezidențiale, îşi datora poziția de preşedinte unui proces secret de selecție în cadrul Partidului Revoluționar Instituțional (PRI), care dominase politica mexicană în ultimii patruzeci de ani.

Ambiția supremă a lui Echeverría (pe care nu şi-a realizat-o nici măcar pe departe) era, aşa cum credea KGB-ul, să devină secretar general al ONU. Aşadar, dorea ca în timpul mandatului său de preşedinte să se afirme ca apărător al cauzelor Lumii a Treia şi a devenit primul preşedinte mexican care a vizitat Cuba, a luat deseori atitudine critică în public față de Statele Unite şi, în 1973, a făcut o vizită puternic mediatizată în Uniunea Sovietică. KGB-ul nu a reuşit să stabilească un contact direct cu Echeverría aşa cum făcuse în cazul lui Juan şi Isabel Perón din Argentina şi cu unii dintre membrii juntei militare din Peru. Dar începând din 1972, rezidența din Ciudad de Mexico pretindea că are un agent şi două contacte confidențiale care reprezintă „canale stabile pentru exercitarea influenței asupra preşedintelui“. Agentul, cu numele conspirativ URAN, era un fost diplomat chilian din perioada lui Allende. Cele două contacte confidențiale, despre care se spunea că pot să influențeze politica externă a lui Echeverría, erau MARTINA, rectorul unei universități mexicane, şi OLMEK, un membru de frunte al Partidului Popular Socialist, unul din cele câteva mici partide pregătite de regulă să încheie acorduri

cu PRI, aflat la putere. Rezidența din Mexic şi-a asumat meritele pentru că l-a convins pe Echeverría să rupă relațiile cu regimul lui Pinochet şi pentru decizia de a recunoaşte regimul marxist MPLA din Angola. S-a raportat că persoanele de contact îi spuseseră lui Echeverría că aceste acțiuni îi vor consolida reputația în Lumea a Treia şi vor spori perspectivele lui de a deveni secretar general ONU. În 1975 a semnat un acord de cooperare reciprocă cu CAER-ul. În acelaşi an, spre încântarea Moscovei, Echeverría a dat instrucțiuni reprezentantului mexican la ONU să sprijine o rezoluție antiisraeliană prin care se condamna sionismul ca formă de rasism – deşi şi-a revizuit întrucâtva atitudinea când aceasta i-a provocat pe liderii evrei din Statele Unite să promoveze un boicot al turismului spre Mexic.

S-ar putea ca KGB să fi exagerat în ceea ce priveşte capacitatea sa de a influența politica lui Echeverría. Atunci când oamenii de stat străini sau presa făceau declarații aliniate la politica sovietică, KGB se grăbea să-şi aroge meritele pentru măsurile sale active. KGB probabil că a exagerat şi în privința influenței pe care o avea asupra presei. În 1974, de exemplu, rezidența din Ciudad de Mexico a raportat că a inserat 300 de articole în presa mexicană, printre care în ziarele *Excélsior*, pe atunci cel mai important ziar din Mexic, *Diario de México* şi *Universal*.

Dar una dintre cele mai spectaculoase măsuri active ale KGB a avut un ricoşeu nedorit. În 1973, agentul dezertor CIA Philip Agee (ulterior primind de la KGB numele conspirativ de PONT) s-a adresat rezidenței din Ciudad de Mexico şi a oferit ceea ce şeful Direcției de Contrainformații, Oleg Kalughin, a descris drept: „crema informațiilor despre operațiunile CIA“. Rezidența, suspectând că este vorba de o activitate de dezinformare a CIA, l-a respins. După cum susține Kalughin, „Agee s-a dus atunci la cubanezi, care l-au primit cu brațele deschise… şi ne-au transmis şi nouă informațiile lui Agee“. Serviciul A, Departamentul de măsuri active, şi-a arogat o mare parte din meritele pentru publicarea în ianuarie 1975 a memoriilor senzaționale ale lui Agee: *Inside the Company: CIA Diary* (În interiorul companiei: jurnal CIA), care se ocupau în cea mai mare parte de denunțarea operațiunilor CIA din America Latină, identificând aproximativ 250 de ofițeri şi agenți ai acesteia. *Inside the Company* a devenit imediat un bestseller, calificat de ziarul intern al CIA drept „o lovitură severă împotriva Agenției“.

Înainte de publicare, s-a renunțat la materialele referitoare la infiltrarea CIA în conducerea partidelor comuniste din America Latină la insistențele Serviciului A. Serviciul A pare să nu fi ştiut totuşi că rezidențele KGB se străduiau să-i cultive pe cei identificați acum public drept agenți sau contacte CIA. Printre ei se număra şi preşedintele Echeverría care, se spunea, în timp ce fusese ministru responsabil cu securitatea internă, avusese numele conspirativ, dat de CIA, LITEMPO-14, stabilise legături strânse cu filiala CIA din Ciudad de Mexico şi dezvăluise procesele nedemocratice prin care, cu mult înainte de alegerea sa din 1970, fusese selectat de PRI, aflat la putere, ca viitor preşedinte. Ministrul de Externe al

Mexicului fusese informat despre implicarea KGB-ului în publicarea cărții lui Agee şi l-a considerat un act neprietenos față de Mexic şi, personal, față de preşedintele acestuia. În urma instrucțiunilor primite de Andropov şi Brejnev, ambasadorul a afirmat fără prea multă convingere că Uniunea Sovietică nu avea niciun fel de responsabilitate pentru carte.

Brazilia îşi datora locul pe care îl ocupa pe lista celor cinci priorități ale KGB-ului în America Latină dimensiunii şi importanței sale strategice:

> Braziliei i se acordă o importanță specială – este o țară mare cu multe bogății care aspiră să devină una dintre puterile majore în viitor, dobândeşte caracteristicile unui stat imperialist şi participă activ la viața internațională. Dar rezidența de acolo este slabă din cauza limitărilor sale [impuse de guvernul brazilian în privința dimensiunii Ambasadei sovietice] şi astfel are capacități modeste.

În general, pe parcursul întregii sale existențe, regimul militar care a deținut puterea în Brazilia din 1964 până în 1985 a făcut din această țară un mediu relativ ostil pentru operațiunile KGB. În anii ’70 au existat puține perspective de a stabili contacte confidențiale în cadrul guvernului, aşa cum se întâmplase în Argentina şi Peru, sau de a se găsi contacte cu acces direct la preşedinte, ca în Mexic. Cele mai bune informații ale KGB din Brazilia au fost probabil obținute datorită capacității sale tot mai mari de a descifra traficul diplomatic. În 1979 postul de interceptare radio (numit conspirativ KLEN) din Brazilia putea intercepta 19 000 de telegrame cifrate trimise şi primite de Ministerul de Externe şi aproximativ 2000 de alte comunicări oficiale secrete.

SIGINT a creat pentru Centru posibilitatea de a monitoriza unele dintre activitățile agentului brazilian, probabil cel mai important, cu numele conspirativ de IZOT, care a fost recrutat în timp ce lucra ca ambasador al Braziliei în blocul sovietic. IZOT a furnizat informații şi a contribuit la recrutarea altor trei diplomați, iar uneori includea în rapoartele sale informații (probabil dezinformări) furnizate de KGB. Evaluat de KGB ca „aderent la linia antiamericană şi la opiniile liberale cu privire la dezvoltarea societății burgheze“, IZOT era un agent plătit. Remunerația lui îmbrăca diferite forme, inclusiv un serviciu de masă din argint, evaluat de Centru la 513 ruble. Centrul avea tot mai multe îndoieli cu privire la loialitatea lui IZOT. Într-o anumită împrejurare, a fost chiar convins că acesta se făcea vinovat de „trădare“, susținând că a transmis informațiile furnizate de KGB la Ministerul de Externe, dar telegramele descifrate au demonstrat că nu făcuse acest lucru.

În timpul preşedinției lui Ernesto Geisel (1974–1979) s-au făcut primele încercări de democratizare a regimului militar autoritar şi oarecum brutal din Brazilia. Dar acesta a rămas în mod ferm anticomunist. În 1976 cenzura oficială

a interzis chiar şi o transmisie TV a spectacolului cu Bolşoi Teatr de teama contagiunii culturale comuniste. În 1978, când Geisel a revocat deciziile de exil pentru cei mai mulți exilați politici, l-a exclus în mod deliberat pe secretarul general al Partidului Comunist Brazilian, aflat de mult timp în această funcție, Luis Carlos Prestes. În mod paradoxal, reînnoirea mandatului prezidențial în martie 1979 al generalului João Batista Figueiredo, şeful Serviciului Național de Informații, a uşurat viața atât pentru Partidul Comunist Brazilian, cât şi pentru rezidența KGB. Comunitatea spionajului brazilian era împărțită între reformatori care erau în favoarea unei tranziții treptate la democrație şi adepții liniei dure, care erau preocupați de pericolul subversiunii. Figueiredo s-a situat de partea reformatorilor. O atitudine similară, ba chiar mai clară, avea principalul consilier politic şi şeful personalului său civil, generalul Golbery do Couto e Silva, care cu cincisprezece ani în urmă fusese principalul arhitect şi şeful Serviciului Național de Informații. În pofida opoziției linei dure, Figueiredo a dat o amnistie pentru cei mai mulți dintre exilații brazilieni rămaşi, printre care şi Prestes şi alți lideri comunişti.

Deşi acceptase acest lucru, în lupta Est-Vest, Brazilia era de partea uriaşului de la nord, însă Golbery s-a pronunțat public în favoarea unei politici externe pragmatice care să evite subordonarea față de Statele Unite: „Ni se pare corect ca şi noi să învățăm să ne târguim pentru prețuri mari [la fel ca SUA]“. Aceasta, după cum părea să creadă Golbery, implica un dialog cu Uniunea Sovietică. În primăvara anului 1980, o delegație parlamentară sovietică condusă de Eduard Şevardnadze, pe atunci membru supleant (fără drept de vot) al Biroului Politic, a vizitat Brazilia. Fără ştirea gazdelor, avionul (zborul special L-62) a transportat echipament de radiorecepție pentru a îmbunătăți performanțele stației SIGINT a rezidenței şi a luat echipamentul vechi atunci când a plecat. Printre membrii delegației se afla asistentul personal al lui Brejnev, Andrei Mihailovici Aleksandrov. Instrucțiunile detaliate date rezidentului cu privire la modul în care trebuia să-l întrețină pe Aleksandrov oferă un foarte bun exemplu al eforturilor făcute de Centru pentru a impresiona conducerea politică. I s-a atras atenția ca ofițerul KGB selectat pentru a-i arăta frumusețile oraşului lui Aleksandrov în timpul vizitei sale să fie îmbrăcat elegant, dar sobru, cu părul tuns scurt şi să se exprime coerent şi concis de fiecare dată.

Răsfățata delegație parlamentară a netezit calea pentru alte contacte mai ascunse ale KGB cu conducerea braziliană. În decembrie 1980, Nikolai Leonov s-a dus în Brazilia pentru a purta convorbiri cu generalul Golbery. Deşi Leonov se prezenta drept profesor universitar care lucra în calitate de consilier al guvernului sovietic, ținând seama de pregătirea lui Golbery şi de informațiile pe care le deținea, pare greu de crezut că nu a reuşit să-şi dea seama că este ofițer superior în KGB. În iunie 1981, cu aprobarea lui Figueiredo, Golbery a trimis un membru al personalului său pentru continuarea discuțiilor la Moscova, la care s-a convenit

să se mai adauge la personalul ambasadei din Brazilia încă un „consilier“ (adică un ofițer KGB) căruia îi revenea sarcina de a stabili în mod periodic întâlniri „neoficiale“ cu președintele. O altă dovadă a noii ere din istoria relațiilor sovieto-braziliene a fost semnarea în 1981 a unei serii de acorduri comerciale în valoare totală de aproximativ 2 miliarde de dolari.

Principala opoziție împotriva sprijinului acordat de Golbery pentru reformele democratice de acasă și pentru îmbunătățirea relațiilor cu blocul sovietic a venit de la militarii adepți ai liniei dure, conduși de generalul Octávio Aguiar de Medeiros, șeful SNI. Golbery se opunea și programelor de austeritate ale ministrului Economiei, António Delfim Neto. În august 1981 el a demisionat în semn de protest împotriva neurmăririi extremiștilor militari implicați în atacurile cu bombă ce vizau opoziția politică. Golbery a fost înlocuit în fruntea personalului civil al lui Figueiredo de João Leitão de Abreu, un avocat mai acceptabil pentru militarii de linie dură. În însemnările lui Mitrokhin referitoare la dosarele braziliene de la sfârșitul anului 1981 nu există nicio indicație cu privire la continuarea sau sistarea întâlnirilor aranjate de Golbery între Figueiredo și un ofițer KGB.

Pentru a contrabalansa insuccesul operațiunilor sale împotriva țintelor prioritare fixate în 1974 KGB-ul a încercat să stabilească „contacte confidențiale“ în rândul liderilor „progresiști“ antiamericani. Printre țintele sale de la mijlocul anilor 1970 s-a numărat și Alfonso López Michelson (cu numele conspirativ MENTOR), liderul Mișcării Revoluționare Columbiene de Eliberare, care a fost ales președinte în 1974 și a declarat o stare economică de urgență, anunțând că, pe viitor, Columbia va respinge ajutorul economic american, pentru că „pâinea străină duce la o dependență economică nesănătoasă și întârzie sau anihilează măsurile care ar trebui luate pentru dezvoltare“. În martie 1975, Biroul Politic a aprobat operațiunea KGB numită REDUT, menită să stabilească „relații neoficiale“ cu președintele López. La Bogotá a fost trimis un ofițer superior KGB, care s-a întâlnit cu López la 29 mai și a obținut acordul lui de a se întâlni și în viitor. Deși în însemnările sale Mitrokhin nu-l identifică pe ofițerul în cauză, acesta era în mod sigur șeful Direcției Doi (America Latină), Vladimir Tolstikov, care s-a întâlnit în mai multe rânduri cu López. La fel ca și în cazul întâlnirilor sale de început cu Perón, Tolstikov s-a prezentat în timpul vizitei la Bogotá ca Serghei Sergheievici Konstantinov, specialist în America Latină din cadrul Ministerului de Externe, și a afirmat că este în stare să asigure un canal direct confidențial de comunicare cu conducerea sovietică. La prima întâlnire cu Tolstikov, neștiind de legătura lui cu KGB, López i-a înmânat un album cu imagini din Columbia și l-a rugat să-l dăruiască lui Brejnev și să-i transmită un mesaj personal din partea lui – un gest diplomatic lipsit de importanță care fără îndoială i-a fost prezentat lui Brejnev ca o mare realizare.

Speranțele exagerate ale Centrului de a stabili „relații neoficiale“ cu López

derivau din neîncrederea lui în Statele Unite, pe care, asemenea multor altor state latino-americane, le învinovățea de exploatarea economică a Americii Latine. După ce Jimmy Carter a fost ales președinte al SUA în noiembrie 1976, se spune că López l-ar fi calificat drept un „politician de provincie înzestrat cu o încăpățânare patologică și raționamentul primitiv al unei persoane care produce și vinde alune – un personaj apărut în mod accidental pe scena politică americană".

Operând sub această identitate diplomatică, Tolstikov a stabilit relații personale bune cu López, care în 1976 l-a răsplătit pe „Serghei Sergheievici Konstantinov" cu Ordinul San Carlos „pentru participarea activă la strângerea relațiilor dintre URSS și Columbia". O realizare ceva mai substanțială a rezidenței din Bogotá au reprezentat-o stabilirea unor contacte secrete cu nivelul superior al serviciilor de informații columbiene, Departamentul Administrativ de Securitate și influențarea evaluării informațiilor după cum pretindea KGB.

Alfonso López a fost primul președinte columbian care a vizitat Republica Panama ce se desprinsese din Columbia în 1903 după o revoltă orchestrată de Statele Unite. Noua republică a fost rapid păcălită pentru a acorda în leasing zona Canalului Panama Statelor Unite pentru totdeauna. López a sprijinit în mod public campania pentru abrogarea tratatului dusă de președintele Republicii Panama, generalul Omar Torrijos Herrera (cu numele conspirativ RODOM la KGB) și a fost de acord cu cererea lui Tolstikov de a-i aranja o întâlnire cu Torrijos. Pentru acest eveniment, Centrul a ales un ofițer cu rang încă și mai înalt care lucra sub acoperire de diplomat, Nikolai Leonov. Cu douăzeci de ani în urmă, acesta fusese primul contact al lui Castro cu KGB și avansase între timp devenind șeful Serviciului UNU (Analiză și raportare). La 28 iunie 1977 Torrijos i-a trimis avionul lui personal la Bogotá pentru a-l aduce pe Leonov la o fostă bază aeriană SUA din Panama, unde discuțiile dintre cei doi au durat patru zile. Deși adusese cu el cadouri evaluate de Centru la 1200 de ruble, inițial l-a găsit pe Torrijos într-o dispoziție proastă. Cu câteva zile mai înainte, Guatemala rupsese relațiile diplomatice cu Panama, după ce Torrijos afirmase în treacăt în fața unui ziarist american că respingea pretențiile de suveranitate ale Guatemalei asupra Insulelor Belize. Torrijos i-a spus supărat lui Leonov: „Nu am de gând să mai primesc niciun străin, nici măcar pe Papă!"

Dar furia lui Torrijos s-a canalizat rapid împotriva Statelor Unite. I-a spus lui Leonov că era hotărât să restabilească suveranitatea Republicii Panama asupra Zonei Canalului și să elimine orice urmă a prezenței americane. „Aceasta este religia vieții mele!" I-a dat lui Leonov un film intitulat *The Struggle of People of Panama for the Canal* (Lupta poporului din Panama pentru Canal) pe care l-a rugat să-l transmită lui Brejnev. La rândul său, Leonov i-a făcut cadou lui Torrijos o pușcă de vânătoare și o selecție de sticle de votcă, iar soției lui o cutie de email. Torrijos și-a afirmat disponibilitatea de a menține „contactul neoficial" cu reprezentanții sovietici și i-a dat lui Leonov numerele de telefon directe ale

secretarei sale prin care urmau să stabilească întâlnirile în viitor. A mai dispus ca lui Leonov să i se acorde o viză care să-i permită să viziteze Panama oricând pe parcursul anului următor. Leonov i-a dat lui Torrijos numărul său de telefon de acasă de la Moscova – o procedură oarecum neobişnuită, aşa cum a recunoscut şi Leonov mai târziu, derutând atât Centrul, cât şi pe acei membri ai familiei lui care întâmplător răspundeau la apelurile lui Torrijos. La scurt timp după ce se întorsese la Moscova, Torrijos i-a telefonat şi i-a spus că dorea să ştie dacă a ajuns cu bine înapoi şi a discutat cu el renegocierea tratatului comercial sovieto-panamez. Torrijos nu se îndoia de faptul că discuţia lui cu Leonov era ascultată de NSA, agenţia SIGINT a americanilor, dar – după cum susţine Leonov – considera că este şi acesta un mijloc de a exercita presiuni asupra Administraţiei Carter, despre care ştia că este foarte sensibil la contactele lui cu sovieticii.

În pofida acoperirii diplomatice folosite de Leonov, mai mult ca sigur că Torrijos şi-a dat seama că este ofiţer KGB. După ce a analizat rezultatele misiunii lui Leonov, Centrul a decis să aranjeze întâlniri cu Torrijos la fiecare şase-opt luni, în principal pentru a-i influenţa politica (fireşte, faţă de Statele Unite). Un ofiţer KGB care lucra sub acoperire în calitate de corespondent TASS, agenţia sovietică de ştiri, a primit sarcina de a se ocupa de detaliile aranjamentelor în vederea acestor întâlniri. Pentru a-l măguli pe Torrijos, a fost trimis un alt ofiţer operaţional, tot sub acoperire de ziarist la TASS, ca să-i înmâneze o scrisoare personală de la Brejnev. Pentru a întări suspiciunile lui Torrijos cu privire la Administraţia Carter, i s-a dat şi un document fals al Departamentului de Stat, fabricat de Serviciul A, care cuprindea date despre modul de tergiversare a negocierilor referitoare la Canalul Panama şi înlăturarea lui Torrijos de la putere.

La 7 septembrie 1977, Torrijos şi preşedintele Jimmy Carter s-au întâlnit la Washington ca să semneze două tratate: Tratatul Canalului, prin care se transfera Zona Canalului sub control panamez în mai multe etape care urmau să se încheie până în 2000, şi un Tratat de Neutralitate, care prevedea apărarea cu forţe unite a neutralităţii Canalului. La o altă întâlnire de la Washington pe 14 octombrie, Carter i-a spus însă lui Torrijos că administraţia avea numai cincizeci şi cinci din cele şaizeci şi şapte de voturi din Senat necesare pentru ratificarea tratatelor. Lunile următoare, Torrijos a trebuit să joace rolul de gazdă jovială în Panama a senatorilor SUA pe care de fapt îi detesta. După cum arată diplomatul american Jack Vaughn:

> [Torrijos] avea o abilitate ieşită din comun ca, atunci când se uita la un VIP, să-şi dea seama ce fel de om este – dacă doreşte să aibă fete în jurul lui, sau dacă este puritan şi încorsetat, sau poate dacă îl interesează o prezenţă intelectuală. Şi, unde doriţi să mergeţi? Îi ducea cu elicopterul în vizite scurte, apoi se dădeau jos şi se plimbau printre locuitorii din zonă. Un spectacol orchestrat cu mare grijă şi deosebit de eficace. Un politician american a remarcat: „Tipul chiar are putere, poate să facă ceva“. Şi a făcut o treabă foarte bună cu Senatul.

Ratificarea a rămas sub semnul întrebării până în ultimul moment. La sfârşitul anului 1977, Torrijos a cerut să se întâlnească cu Leonov ca să discute stadiul negocierilor cu Statele Unite. Ceea ce îl îngrijora probabil cel mai mult erau anumite acuzaţii din partea senatorilor republicani care se opuneau ratificării, potrivit cărora el, Torrijos, ar fi implicat în traficul de droguri. Dar Carter era convins că acuzaţiile n-aveau nicio bază reală. La mijlocul lui februarie 1978, Senatul a organizat o sesiune secretă pentru a asculta dovezile furnizate de Comisia pentru Informaţii a Senatului, care a respins acuzaţiile. În mod ironic, KGB-ul credea în acuzaţiile pe care Carter şi Comisia pentru Informaţii a Senatului tocmai le respinseseră.

Şi nu există motive să ne îndoim că aceste acuzaţii erau întemeiate. După cum susţine Floyd Carlton Caceres, un cunoscut traficant de droguri şi pilot al lui Torrijos şi al şefului informaţiilor, Manuel Noriega Morena (ulterior preşedinte), Torrijos stabilise contactul cu traficanţii de droguri aproape imediat după ce a preluat puterea. În 1971, fratele lui, Moises, „Monchi", Torrijos, care era diplomat, le furniza curierilor transportatori de droguri paşapoarte oficiale panameze pentru ca să poată evita controalele vamale. În 1992, Noriega avea să devină primul şef de stat străin căruia i s-a intentat un proces penal într-un tribunal american; a fost condamnat la patruzeci de ani de închisoare pe opt capete de acuzare legate de traficul de cocaină, jafuri şi spălare de bani.

Dacă acuzaţiile de trafic de droguri formulate împotriva lui Torrijos ar fi fost menţinute în 1978, nu ar fi existat nicio şansă de ratificare a tratatelor cu Statele Unite. Dar la 16 martie, Tratatul de Neutralitate a fost votat în Senat cu un vot în plus faţă de majoritatea necesară de două treimi. Carter îşi amintea mai târziu: „Nu am fost niciodată mai încordat în toată viaţa mea ca atunci când ascultam numărătoarea voturilor la radio". Aparent necunoscut de Carter şi de serviciul american de informaţii, Leonov a sosit în Panama City la 22 martie pentru convorbiri de şase zile cu Torrijos, aducând cu el cadouri pentru familia acestuia în valoare totală de 3500 de ruble. În timpul convorbirilor secrete cu Leonov, Torrijos a profitat de ocazie pentru a da frâu liber resentimentelor sale faţă de yankei pe care nu şi le putea manifesta în public. „Urăsc Statele Unite", i-a spus el lui Leonov, „dar poziţia mea mă obligă să tolerez foarte multe. Cum îl invidiez pe Fidel Castro!"

Discuţia cu Senatul SUA era extrem de tensionată:

> Din noiembrie anul trecut până în martie anul acesta, au sosit în Panama 50 de senatori la invitaţia noastră. Am lucrat cu fiecare din ei personal şi a fost o grea încercare pentru mine. Aproape toţi senatorii sunt răi, aroganţi şi incapabili să asculte vreun argument din partea cealaltă… Sunt nişte oameni ai cavernelor ale căror procese de gândire ţin de secolul trecut.

Torrijos nutrea şi un dispreţ profund faţă de Carter, care era „dureros de nepotrivit pentru funcţia de preşedinte“. Carter, dimpotrivă, avea o anumită admiraţie pentru Torrijos. „Nimeni nu ar fi putut rezolva problemele Republicii Panama şi ale poporului ei într-un mod mai eficient decât acest lider tăcut şi curajos“, spunea el.

Deşi KGB-ul l-a flatat cu multă dibăcie pe Torrijos, nu împărtăşea respectul preşedintelui american pentru el. Dosarul lui Torrijos de la KGB conţine o descriere făcută lui de către Allende care îl numeşte „desfrânat“. Dată fiind propria sa promiscuitate, Allende probabil că dorea să dea de înţeles că la capitolul relaţii sexuale Torrijos se comporta cu mai puţină demnitate decât el. În 1981, în momentul morţii subite a lui Torrijos, iubita lui era o studentă, prietenă cu una dintre propriile lui fiice nelegitime. Dosarul Torrijos include şi rapoartele spionajului cubanez cu privire la implicarea lui, alături de unii dintre membrii familiei şi din cercul lui intim, în comerţul cu droguri şi alte reţele criminale internaţionale. Republica Panama în timpul lui Torrijos începea să rivalizeze cu Cuba de pe vremea lui Batista, acţionând ca un magnet pentru spălarea banilor, contrabanda de arme şi droguri. KGB considera unele dintre comportamentele lui Torrijos drept imitaţii jalnice ale celor adoptate de Castro. La fel ca şi Castro, se îmbrăca în salopete militare, purta pistol şi fuma trabuce cubaneze (dăruite lui de către Castro, fiecare cu o banderolă specială pe care era imprimat numele lui). Tot ca şi Castro, păstra secretul în privinţa rutelor şi programului zilnic şi pretindea că face gesturi şi ia decizii spontane, care, în realitate, erau premeditate cu grijă. Torrijos cerea în mod periodic sfatul lui Castro în privinţa negocierilor lui cu Statele Unite, dar sfatul era secret, fiind ascuns chiar şi de ambasadorul panamez la Havana. KGB a raportat că Noriega venea adesea la Havana, cu un avion particular. Din câte ştia KGB, şi Noriega era în legătură cu CIA.

La 18 aprilie 1978, Tratatul Canalului a trecut, în sfârşit, de Senatul SUA cu aceeaşi majoritate slabă ca şi Tratatul de Neutralitate. După o înţelegere prealabilă cu Centrul, fără îndoială, Leonov i-a dat de înţeles lui Torrijos că cea mai bună modalitate de a împiedica Statele Unite să pretindă drepturi speciale de apărare a Canalului ar fi ca Panama să se transforme într-un „stat permanent neutru, după modelul Elveţiei, Suediei sau Austriei“. Torrijos respingea această idee, în principal pentru că se temea de efectul ei asupra propriei lui autorităţi. „Oare o Panama neutră va putea să-şi construiască propria politică externă?“ l-a întrebat el pe Leonov. „Ar fi posibil să ajutăm mişcarea antiimperialistă? Sau voi deveni un eunuc politic?“ Deşi Torrijos a fost urmat în funcţia de preşedinte în anul 1978 de Ministrul Educaţiei, Aristedes Royo, a continuat să deţină puterea reală în calitate de şef al Gărzii Naţionale, opunându-se cu blândeţe presiunilor din partea lui Leonov de a pune capăt dictaturii militare. A prezentat trei motive pentru care nu dorea să urmeze sfatul lui Leonov de a-şi înfiinţa propriul partid politic:

> În primul rând, aş înceta să mai fiu conducătorul întregii naţiuni şi aş fi numai liderul unui partid. În al doilea rând, după ce voi înfiinţa un partid, va trebui să permit şi formarea unor partide de opoziţie. Şi în al treilea rând, nu vreau să fac acest lucru, pentru că asta este ceea ce doresc americanii de la mine.

Torrijos i-a spus lui Leonov că era totuşi convins că, până în anul 2000, majoritatea statelor din America Latină vor adopta „socialismul într-o formă sau alta". În Panama, singura formaţiune politică ce avea voie să activeze era Partidul Comunist al Poporului, promoscovit, în timp ce partidul rival comunist maoist era persecutat în mod brutal, câţiva dintre liderii lui fiind asasinaţi.

În perioada sa timpurie, regimul lui Torrijos, corupt şi autoritar, făcuse anumite reforme în distribuţia pământului, în domeniul asistenţei medicale şi al învăţământului. Dar progresul către socialismul panamez continua să rămână un deziderat. Partidul Comunist a declarat în mod neconvingător că este vorba de *la yunta pueblo-gobierno* – o uniune strânsă între popor şi guvern. Corupta şi brutala Gardă Naţională a devenit braţul înarmat al poporului – *el brazo armado del pueblo*. După cum reiese din rapoartele KGB, conducerea Partidului Comunist menţinea „contacte clandestine" cu doi miniştri din guvernul Torrijos. Influenţa Partidului Comunist era deosebit de puternică în Ministerul Învăţământului. Reformele de inspiraţie comunistă n-au obţinut însă câştig de cauză în faţa grevelor şi a demonstraţiilor profesorilor. Dezastrul economic şi corupţia au avut drept consecinţă faptul că Panama avea una dintre cele mai mari datorii pe cap de locuitor din întreaga lume.

La 31 iulie 1981, în timp ce Torrijos se îndrepta către iubita lui, spre o vilă de la munte, avionul lui s-a izbit de creasta muntelui şi toţi cei aflaţi la bord şi-au pierdut viaţa. KGB-ul, întotdeauna înclinat spre teoriile conspiraţiei, a ajuns la concluzia că a fost victima unui complot pus la cale de CIA. Cu câţiva ani mai înainte, prin rezolvarea marii plângeri istorice împotriva Statelor Unite, care data încă din perioada întemeierii statului, Torrijos a conferit panamezilor un nou sens al identităţii şi mândriei naţionale. Dar în momentul când a murit, mulţi oameni au fost încântaţi de dispariţia lui. Sărbătoririle în unele din *cantinas*, care au urmat după prăbuşirea avionului lui, au devenit atât de zgomotoase încât a trebuit să fie închise de Garda Naţională. KGB îşi vedea irosite eforturile pe care le făcuse pentru susţinerea regimului Torrijos.

Acelaşi lucru este valabil şi în cazul celor mai multe eforturi ale KGB-ului din anii 1970 de a susţine regimurile „progresiste" antiamericane din America Latină. Seria de succese pe termen scurt pe care KGB le raportase cu mândrie Biroului Politic nu au reuşit să creeze o bază stabilă pentru extinderea influenţei sovietice în America Latină. KGB îşi pierduse încrederea în rămânerea regimului lui Allende la putere cu mult timp înainte ca acesta să fie înlăturat. Contactele secrete cu junta „progresistă" din Peru, Torres în Bolivia, Perón în Argentina şi

Torrijos în Panama au durat numai câțiva ani, până când aceşti lideri au fost îndepărtați sau au murit. La sfârşitul deceniului, totuşi, destinul KGB-ului s-a revigorat pe neaşteptate. Revoluția din America Centrală, la care sperase atât de mult în anii ’60 şi în care ulterior îşi pierduse încrederea, a devenit pe neaşteptate o realitate la sfârşitul anilor 1970.

6

Revoluția din America Centrală

Pentru Fidel Castro anul 1979 a marcat un eşec economic, dar şi un triumf internațional. După două decenii de când se afla la putere, regimul era la fel de dependent de subvențiile mari din partea Uniunii Sovietice pe care şi le putea permite economia precară a acesteia. Nemulțumirea populară era mai vizibilă ca oricând. În anul 1979 au fugit cu bărcile către Florida de zece ori mai mulți cubanezi decât în anul precedent. Dar Castro părea mult mai preocupat de creşterea recunoaşterii internaționale a rolului lui pe arena mondială, subliniată de curând prin alegerea lui ca preşedinte al Mişcării de Nealiniere. Ofițerul de legătură KGB de la Havana raporta o îngrijorare crescândă din cauza iluziilor de grandoare ale lui Castro:

> Influența personală a lui F. Castro asupra politicii Cubei devine tot mai puternică. Prestigiul lui ca „strateg şi comandant şef de excepție" în legătură cu victoriile din Africa (Angola, Etiopia) şi ca politician şi om de stat cu vederi de perspectivă creşte considerabil. Vanitatea lui Fidel Castro devine tot mai vizibilă.
> Forțele Armate Revoluționare ale Cubei sunt ridicate în slăvi. Este nevoie de aprobarea lui Castro pentru orice chestiune, chiar şi pentru cea mai neînsemnată, şi aceasta duce la întârzieri mari, birocrație şi la adunarea unor stive întregi de documente care aşteaptă semnătura lui Castro. Toată lumea vede că este o situație anormală, dar nimeni nu spune nimic de teamă că orice remarcă ar putea fi interpretată ca o atingere adusă autorității incontestabile a şefului suprem. Spiritul revoluționar al Cubei se diluează tot mai mult, se manifestă în schimb servilismul, carierismul şi concurența între agențiile guvernamentale, ai căror lideri încearcă să se arate lui Castro în lumina cea mai favorabilă. Există concurență între Ministerul Afacerilor Interne şi Forțele Armate Revoluționare în cadrul guvernului pentru a contesta poziția ministrului Afacerilor Interne, Sergio del Valle, față de Castro. Relațiile lor cândva amicale s-au răcit.
> Cuprins de exasperare, ministrul Afacerilor Interne, Valle [printre responsabilitățile căruia era inclusă şi Direcția de Investigații], i-a spus lui P. I. Vasiliev, un reprezentat al KGB, următoarele:
> „Dumneavoastră credeți că eu, ca ministru al Afacerilor Interne şi membru al Biroului

Politic, pod să decid totul, dar nu pot – nu pot nici măcar să-i dau un apartament unui funcționar din minister. Chiar și pentru asta trebuie să obțin aprobarea comandantului șef [Fidel Castro].“

Importanța pe care și-o asuma Castro a fost accentuată de răspândirea cu întârziere a revoluției în America Centrală. În martie 1979, Mișcarea Marxistă a Noului Giuvaier condusă de Maurice Bishop a preluat controlul asupra micii insule din Caraibe, Grenada. O lună mai târziu, cincizeci de consilieri cubanezi soseau cu vaporul, aducând cu ei un transport masiv de arme și muniții pentru a sprijini noul regim. În septembrie, 400 de soldați din trupele regulate cubaneze au sosit pentru a instrui noua armată din Grenada. În decembrie, 300 de cubanezi au început construcția unui mare aeroport cu o pistă ce permitea aterizarea și decolarea celor mai mari avioane militare de transport sovietice și cubaneze. Documente cândva secrete ale Mișcării Noului Giuvaier arată clar că marxismul lui Bishop, pe lângă faptul că era inspirat de exemplul cubanez, avea și foarte multe lucruri în comun cu ceea ce studenții revoluționari francezi numeau cândva „tendința Groucho“. Dar Bishop era hotărât să neutralizeze opoziția. Așa cum le-a spus colegilor lui: „Gândiți-vă, tovarăși… cum sunt arestați oamenii în această țară. Nu mergem să vedem cum votează oamenii. Ești deținut atunci când semnez eu un ordin după ce l-am discutat cu Comitetul Securității Naționale al Partidului sau cu un alt organism superior de partid. După ce l-am semnat – indiferent dacă le place sau nu, treaba s-a terminat“.

Satisfăcută că regimul lui Bishop se consolidase, Moscova a început să furnizeze ajutor militar masiv. Un general din Grenada, Hudson Austin, i-a scris la începutul anului 1982 lui Andropov în calitatea acestuia de șef al KGB-ul ca să-i mulțumească „încă o dată pentru uriașa asistență pe care forțele noastre armate au primit-o de la partidul și guvernul dumneavoastră“ și să ceară KGB-ului să instruiască patru ofițeri de informații. În încheierea scrisorii Austin a transmis încă o dată „cele mai călduroase îmbrățișări pentru dumneavoastră și partidul dumneavoastră – pentru fiii și fiicele eroicului Lenin“.

De o importanță mult mai mare decât preluarea puterii de către Bishop în Grenada a fost înlăturarea regimului corupt și brutal al lui Somoza din Nicaragua de către sandiniști. În urmă cu aproape un an, Frontul Sandinist de Eliberare Națională obținuse câteva succese majore. Dar la 25 august 1978, „Terceristas“ (sau „Tendința insurecțională“) au dat una dintre cele mai spectaculoase lovituri din istoria luptei de gherilă. Douăzeci și patru de Terceristas, deghizați ca membri ai unei unități de elită a Gărzii Naționale, au preluat controlul asupra Palatului Național din Managua, unde se desfășura sesiunea Congresului Național dominat de Somoza și i-a luat ostatici pe toți membrii Congresului. Dosarele KGB arată că gherilele au fost instruite și finanțate de Centru, care le-a dat numele conspirativ de ISKRA („Scânteia“) – la fel ca și acela al grupului de sabotaj și informații

sandinist înființat de KGB cu paisprezece ani mai devreme. În ajunul atacului ISKRA împotriva Palatului Național, Vladimir Kriucikov, șeful FCD, a fost informat personal cu privire la operațiune de către ofițerii Departamentului 8 („Operațiuni speciale“) din cadrul Direcției S – Agenți secreți. În schimbul eliberării ostaticilor, regimul Somoza a fost obligat să plătească o răscumpărare uriașă și să elibereze cincizeci și nouă de deținuți sandiniști. În drum spre aeroportul din Managua, unde îi aștepta un avion ca să-i ducă în Cuba, gherilele și deținuții eliberați au fost ovaționați de mulțimea entuziastă. Dar, deși FSLN câștigase inimile și mințile oamenilor, Somoza continua să țină puterea ferm în mână. Insurecțiile urbane din septembrie ale sandiniștilor au fost zdrobite cu brutalitate de Garda Națională.

La Havana, Castro și alți lideri cubanezi au avut o serie de întâlniri cu trei dintre cei mai influenți sandiniști: liderii Terceristas, Humberto și Daniel Ortega Saavedra și singurul membru fondator supraviețuitor al FSLN, Tomás Borge, care fusese eliberat dintr-o închisoare din Nicaragua, ca urmare a operațiunii SIKA. Datorită presiunii mari exercitate de cubanezi asupra lor, cele trei facțiuni ale FSLN s-au reunit formal printr-un acord semnat la Havana în martie 1979. În același timp, Departamentul Cubanez pentru America i-a ajutat pe sandiniști să-și stabilească o bază în Costa Rica, de unde urmau să pregătească ofensiva împotriva regimului Somoza. La sfârșitul lui mai, forțele FSLN au trecut în Nicaragua. Armele și sfaturile tehnice oferite de centrul de operațiuni al Departamentului America din San José au avut o contribuție majoră la victoria rapidă a sandiniștilor. Fostul președinte din Costa Rica, José Figueres, a spus mai târziu că, în absența armelor din Cuba și a sprijinului din Costa Rica pentru operațiunile sandiniștilor, victoria împotriva regimului Somoza „nu ar fi fost posibilă“. Viteza cu care fusese înfrântă rezistența Gărzii Naționale a lui Somoza a luat prin surprindere atât CIA, cât și KGB-ul. Când a început ofensiva sandinistă, CIA a raportat la Casa Albă că are puține șanse de izbândă. Dar la 19 iulie, îmbrăcați în uniforme de culoare verde-oliv și cu berete negre pe cap, membrii FSLN au intrat triumfători în Managua.

Consilierii cubanezi au venit imediat în urma sandiniștilor. Cel mai influent dintre ei, fostul șef al Centrului de operațiuni DA din San José, Julián López Díaz, a fost numit ambasador la Managua. La o săptămână după preluarea puterii, o delegație sandinistă, condusă de comandantul lor militar, Humberto Ortega, a plecat la Havana ca să ia parte la sărbătorirea anuală a zilei de 26 iulie, când atacul împotriva cazărmilor de la Moncada a marcat începutul campaniei lui Castro împotriva regimului lui Batista. Contrar afirmației făcute de Radio Havana, potrivit căreia era vorba de o „demonstrație de bucurie“, o membră a gherilei sandiniste în uniformă de luptă i-a făcut cadou Liderului Suprem o pușcă ce fusese capturată în lupta împotriva Gărzii Naționale a lui Somoza. Castro a adus un omagiu

sentimental acestei „constelații de comandanți eroici, curajoși, inteligenți și capabili ai Frontului de Eliberare Națională Sandinist din Nicaragua“:

> Au obținut victoria mergând pe un drum asemănător cu al nostru. Au dobândit victoria pe singura cale pe care și ei, ca și noi, se puteau elibera de tiranie și de dominația imperialistă – punând mâna pe arme (aplauze), luptând cu abnegație și eroism. Și trebuie să subliniem că revoluția din Nicaragua a fost o dovadă exemplară de eroism, de perseverență, de rezistență a luptătorilor ei – pentru că nu este vorba de victoria unei singure zile, ci este victoria după douăzeci de ani de luptă (aplauze), douăzeci de ani de planificare (aplauze).

La începutul lui august, analiștii CIA au prevăzut corect că sandiniștii vor recurge la ajutorul cubanez pentru „ a transforma forțele de gherilă într-o armată convențională“, Armata Populară Sandinistă. Potrivit aceleiași evaluări de informații, „ne putem, de asemenea, aștepta ca în următoarele luni cubanezii să înceapă să folosească Nicaragua pentru a sprijini gherilele din țările din partea de nord a Americii Centrale“.

Recunoașterea lui Castro ca om de stat de anvergură internațională, sporită deja de revoluția nicaraguană, a venit în septembrie 1979, la Conferința Mișcării de Nealiniere de la Havana. Măsurile active pentru exploatarea lucrărilor conferinței în interesul sovieticilor au fost coordonate în prealabil la ședințele dintre Pedro Pupo Pérez de la DGI și Oleg Maksimovici Neciporenko și A. N. Iţkov de la KGB. În cuvântarea lui inaugurală în calitate de președinte al Mișcării de Nealiniere, Castro i-a denunțat nu numai pe „yankeii imperialiști“, ci și pe „noii lor aliați – guvernul chinez“. Și apoi a adus un omagiu Uniunii Sovietice:

> Suntem recunoscători glorioasei Revoluții din Octombrie pentru că a marcat începutul unei noi ere în istoria omenirii. Ea a făcut posibilă înfrângerea fascismului și a creat în lume condiții care au unit lupta altruistă a popoarelor și a condus la prăbușirea odiosului sistem colonial. A ignora acest lucru înseamnă a ignora istoria însăși. Nu numai în Cuba, ci și în Vietnam, țările arabe atacate, fostele colonii portugheze, procesele revoluționare din multe țări ale lumii, mișcările de eliberare, care militează împotriva asupririi, rasismului, sionismului și fascismului în Africa de Sud, Namibia, Zimbabwe, Palestina și în alte zone au multe motive pentru care trebuie să fie recunoscătoare solidarității socialiste. Mă întreb dacă Statele Unite sau vreuna din țările membre ale NATO au sprijinit vreodată o singură mișcare de eliberare națională din lumea noastră.

După cum reiese din transcrierea oficială a discursului lui Castro, acest pasaj a fost urmat de aplauze. Deși în sală mai erau prezenți alți nouăzeci și doi de șefi de state, Castro s-a situat în centrul atenției. În următorii trei ani a continuat să fie preşedintele Mișcării de Nealiniere.

Prima persoană oficială care a sosit la Managua imediat după ce sandiniștii

au preluat puterea a fost specialistul în America Latină de la Centru, Nikolai Leonov, şeful Serviciului UNU (Analiză şi raportare). „Oraşul încă mai fumega“, îşi aminteşte Leonov, „şi nu aveam ambasadă, dar eram acolo sub acoperire, ca ziarist.“ Aşa cum se întâmplase şi cu douăzeci de ani mai devreme, după revoluția cubaneză, KGB a jucat un rol mult mai important decât Ministerul Afacerilor Externe în stabilirea şi gestionarea relațiilor cu noul regim. Ambasadorul sovietic dintr-o altă țară latino-americană care a sosit la Managua pentru a purta discuțiile oficiale în vederea stabilirii relațiilor diplomatice a creat o impresie încă şi mai proastă decât primul ambasador sovietic în Cuba lui Castro. La sosirea la aeroport, ambasadorul s-a împleticit în timp ce cobora treptele avionului, cu respirația duhnind a alcool, şi s-a prăbuşit în brațele colaboratorilor săi, în fața comitetului de întâmpinare sandinist indignat. S-a anunțat oficial că „i s-a făcut rău din cauza zborului dificil cu avionul“ şi a fost dus la spital unde s-au făcut încercări să fie resuscitat la timp pentru a participa la ceremoniile oficiale care urmau să aibă loc în acea seară pe scena unui teatru din Managua. Ambasadorul a reuşit să ajungă la teatru, dar s-a prăbuşit din nou şi a fost nevoit să plece în toiul cuvântărilor. Colaboratorii lui abia reuşiseră să-i scoată pantofii şi să-l urce în pat, când un ministru sandinist furios a venit să ceară explicații. Leonov a participat la întâlnirea din dimineața următoare de la casa ambasadorului cubanez, unde sandiniştii din conducere doreau să formuleze un protest oficial.

> După ce i-am lăsat pe oaspeții mei indignați să spună tot ce aveau de spus, le-am declarat că împărtăşesc şi eu părerea şi sentimentele lor. Dar nu merita să începem istoria relațiilor noastre cu un protest şi cu un conflict diplomatic. Ambasadorul era şi el om, cu slăbiciunile, bolile şi infirmitățile vârstei… O notă oficială de protest (care se afla pe biroul din fața mea) nu era necesară, pentru că nu reflectă climatul real al relațiilor noastre, ba, dimpotrivă, ar putea să le deterioreze. Le-am promis ferm să informez Biroul Politic despre ceea ce se întâmplase, dar aş prefera să fac acest lucru prin viu grai. Ar fi jenant din partea mea să accept nota deoarece [în calitatea mea de ofițer KGB sub acoperire] nu aveam niciun statut oficial, iar ambasada încă nu fusese deschisă. Am vorbit şi am tot vorbit, ca să câştig timp pentru ca oamenii să se calmeze.

Leonov i-a raportat incidentul lui Andropov printr-o telegramă marcată „strict personal“, iar Andropov l-a informat pe Gromîko, tot personal. Nu peste mult timp, Leonov avea impresia că cel puțin jumătate din Ministerul de Externe aflase despre necazul ambasadorului. Leonov şi sandiniştii au îngropat securea războiului cu ministerul, care, i s-a spus, este „jignit“ de raportul lui.

După ce a predat raportul preliminar la Centru, Leonov s-a întors la Managua în ziua de 12 octombrie pentru o săptămână de convorbiri secrete cu frații Ortega şi cu Borge, cele trei personalități dominante ale noului regim, precum şi cu alți cinci sandinişti de frunte. Leonov a raportat Centrului că:

> Conducerea FSLN decisese să realizeze transformarea acestei formaţiuni într-un partid marxist-leninist, incluzând în el alte partide de stânga şi grupări individuale. Minipartidele de centru şi burgheze care existau deja în ţară urmau să fie păstrate numai pentru că nu prezentau niciun pericol şi serveau drept faţadă foarte convenabilă pentru lumea din afară.

Daniel Ortega i-a spus lui Leonov:

> Nu vrem să repetăm greşelile Cubei în ceea ce priveşte Statele Unite, iar Statele Unite evită în mod clar să repete greşelile pe care le-a făcut în privinţa Cubei. Strategia noastră este să smulgem Nicaragua de pe orbita capitalistă şi, cu timpul, să devenim membri ai CAER.

După cum susţine Leonov, Ortega „privea URSS ca pe un aliat strategic şi de clasă şi considera experienţa sovietică în organizarea partidului şi a statului ca un model de studiat şi folosit pentru acţiunile practice din Nicaragua“. Deşi Mitrokhin nu a notat conţinutul lui, acesta era, fără îndoială, aşa-numitul „Document al celor şaptezeci şi două de ore“ numit în mod oficial „Analiza situaţiei şi sarcinile revoluţiei poporului sandinist“ şi pregătit de către conducerea sandinistă în două şedinţe secrete a câte şaptezeci şi două de ore în septembrie. El denunţa „imperialismul american“ drept „duşmanul înverşunat al popoarelor care luptă pentru a dobândi eliberarea definitivă“ şi îşi exprima intenţia de a transforma FSLN într-un „partid marxist-leninist de avangardă“ care, în alianţă cu Cuba şi cu blocul sovietic, va conduce lupta de clasă nu numai în Nicaragua, ci şi dincolo de frontiere, în America Centrală.

Prima ţară către care conducerea sandinistă spera să exporte revoluţia era El Salvador, cel mai mic şi cel mai dens populat stat din America Latină, condus de un guvern represiv militar. KGB raporta că în august 1979, la o şedinţă a Comitetului Central al Partidului Comunist din Salvador, după ce se discutaseră evenimentele din Nicaragua, se convenise să se facă pregătiri pentru revoluţie. Se considera chiar că, după fuga dictatorului nicaraguan Anastasio Somoza, preşedintele Salvadorului, generalul Julio Rivera, ar putea să predea puterea fără luptă. În septembrie, liderul Partidului Comunist, Schafik Handal, a vizitat Nicaragua şi sandiniştii i-au promis arme. Leonov s-a întâlnit şi el cu Handal, probabil la puţin timp după ce avusese convorbirile cu liderii sandinişti în octombrie şi a discutat cu el planul conform căruia ţările blocului comunist ar fi urmat să le furnizeze arme de fabricaţie occidentală, spre a-şi masca sprijinul pentru revoluţia din Salvador. Dar aceste planuri au fost dejucate de o lovitură de stat din El Salvador, condusă de ofiţerii dornici să menţină poziţia dominantă a forţelor armate. Situaţia politică s-a stabilizat temporar la începutul anilor ’80, când Partidul Creştin-Democrat a fost de acord să formeze o nouă juntă cu militarii

şi cu liderul lor în exil, José Napoleón Duarte. Dar în timp ce guvernul lui Duarte încerca să aplice un program de reformă socială, organizaţia de dreapta, Escadroanele morţii, a continuat campania de teroare împotriva oponenţilor politici.

Atitudinea sovieticilor faţă de perspectivele revoluţiei în America Centrală era ambivalentă. Invadarea Afganistanului în decembrie 1979 făcea ca America să evite alte angajamente militare şi să-şi manifeste dorinţa de a compensa prejudiciile aduse reputaţiei sale internaţionale prin succese în altă parte. Dorinţa lor de a exploata revoluţia sandinistă era contrabalansată de neliniştea lor cu privire la reacţia probabilă a Statelor Unite. Administraţia Carter, deşi îşi exprimase îngrijorarea legată de politicile de stânga ale sandiniştilor, le acordase ajutor economic. În încercarea de a diminua riscurile pe care le presupunea influenţa SUA în America Centrală, Moscova era încântată să cedeze rolul cel mai vizibil lui Fidel Castro.

În anul care a urmat după victoria sandinistă, Castro a zburat în secret în Nicaragua în mai multe rânduri, aterizând pe pista particulară de la una din moşiile fostului dictator Anastasio Somoza. În iulie 1980, a făcut prima vizită oficială la Managua pentru a lua parte la prima aniversare a revoluţiei şi a fost întâmpinat la aeroport de comandanţii sandinişti, îmbrăcaţi cu toţii în uniforme de luptă practic identice cu a lui. „Întrucât sunteţi un popor profund revoluţionar“, a spus el mulţimii care ovaţiona, „noi, cubanezii, ne simţim aici ca şi când am fi acasă!“ Pe parcursul primilor ani ai puterii sandiniştilor, asistenţa militară şi economică pentru noul regim a fost discutată în comitete tripartite, sovieto-cubanezo-nicaraguane. În mai 1980, o delegaţie sandinistă a vizitat Moscova şi a cerut ajutor militar pe scară largă pentru a transforma Armata Populară Sandinistă în cea mai puternică forţă din America Centrală. Deşi Uniunea Sovietică a fost de acord să înarmeze şi să echipeze Armata Populară Sandinistă în următorii câţiva ani, a lăsat ca decizia să fie luată de un comitet tripartit, care urma să se întrunească la Managua abia peste un an.

Între timp, în El Salvador începea războiul civil. În anii ’80, Escadroanele morţii au comis o serie de atrocităţi foarte puternic mediatizate, printre care uciderea arhiepiscopului Oscar Arnulfo Romero în timp ce slujea în biserică, asasinarea mai multor creştini-democraţi de frunte, violarea şi asasinarea a trei călugăriţe americane şi lichidarea unui activist bisericesc. În martie PCS a decis să sprijine „calea armată“ spre revoluţie. Trei luni mai târziu, la o întâlnire secretă de la Havana la care au participat Fidel Castro şi Humberto Ortega, Schafik Handal şi liderii altor patru facţiuni marxiste din El Salvador s-au unit sub denumirea de Direcţia Revoluţionară Unită. KGB a raportat că existau două figuri dominante în DRU: Handal, liderul PCS, şi un fost secretar general al PCS, Cayetano Carpio, liderul unei mişcări disidente. DRU a obţinut o bază sigură în Nicaragua şi, consultându-se cu Ortega, a fost de acord să aplice strategia sandinistă împotriva

regimului Somoza, încercând să creeze o maşină militară suficient de puternică pentru a înfrânge armata statului. Mii de revoluționari sandinişti au fost instruiți rapid în Cuba; câteva sute au fost instruiți în Nicaragua. DRU a fost de acord cu aliații săi cubanezi şi sandinişti cu privire la importanța administrării „unei lovituri decisive“ până în ianuarie 1981, adică înainte de încheierea mandatului Administrației Carter, de teamă că dacă va fi ales preşedinte Ronald Reagan, acesta va furniza un ajutor militar mai activ guvernului lui Duarte (aşa cum acesta a şi decis să facă).

În conformitate cu strategia convenită cu Leonov, Handal a făcut un turneu prin țările blocului sovietic şi pe la doi din aliații săi în iunie şi iulie 1980, pentru a căuta arme şi echipament de fabricație vestică ce urmau să fie utilizate în El Salvador. La sfatul sovieticilor, prima lui oprire a fost la Hanoi, unde liderul Partidului Comunist, Le Duan, l-a primit cu entuziasm şi i-a dat suficiente arme capturate de la americani în timpul războiului din Vietnam pentru a echipa trei batalioane. Următoarea escală a lui Handal a fost Berlinul de Est, unde Honecker i-a promis 3 milioane de mărci est-germane pentru a plăti echipamentul, dar nu a fost în stare să-i furnizeze arme occidentale. La Praga, Vasil Biliak a fost de acord să-i furnizeze arme cehe de tipul existent pe piața deschisă. Liderul Partidului Comunist Bulgar, Dimităr Stanicev, i-a dat 300 de mitraliere germane recondiționate din cel de-al Doilea Război Mondial, 200 000 de lăzi cu muniție, 10 000 de uniforme şi 2000 de truse sanitare. Ungaria nu avea arme occidentale, dar liderul comunist Janos Kadar i-a promis 10 000 de uniforme şi echipament medical. Ultima escală a lui Handal a fost în Etiopia, a cărei armată fusese complet reechipată de Uniunea Sovietică în ultimii câțiva ani. Locotenent-colonelul Mengistu i-a promis să-i furnizeze 700 de arme automate Thompson şi alte arme occidentale rămase de pe vremea lui Haile Selassie. După cum reiese din raportul KGB, Handal a recunoscut că succesul misiunii sale fusese posibil numai datorită sprijinului sovietic:

> Suntem pe deplin conştienți de faptul că, în ultimă instanță, relațiile noastre cu celelalte țări din lagărul socialist vor fi determinate de poziția Uniunii Sovietice şi că vom avea nevoie de sfatul şi recomandările conducerii Comitetului Central al PCUS. Nu putem să declarăm război şi să conducem personalul instruit în luptă fără să fim siguri de întregul sprijin frățesc al comuniştilor sovietici.

După întoarcerea lui Handal în America Centrală, diversele facțiuni de gherilă din El Salvador s-au unit sub denumirea Farabundo Martí de Liberación Nacional (FMLN). KGB a raportat că cubanezii erau convinşi că revoluția va avea succes în El Salvador până la sfârşitul anului. Guvernul din Salvador era considerat atât de dezbinat şi corupt, iar armata sa atât de slab echipată şi motivată, încât victoria gherilei părea certă.

Cu toate acestea, presupusa „ofensivă finală“ din ianuarie 1981 a FMLN, aprobată de cubanezi, a eşuat, obligând gherilele să se refugieze în munți. În același timp, noua Administrație Reagan a lăsat să se înțeleagă foarte clar că intenționa să adopte o linie mult mai dură în America Centrală. Folosind un limbaj surprinzător de nediplomatic, primul secretar de stat al lui Reagan, Alexander Haig, a transmis un avertisment dur Moscovei că „vremea aventurilor lor nelimitate în Lumea a Treia s-a încheiat“. Toți funcționarii din Departamentul de Stat au fost instruiți să repete același mesaj ori de câte ori vor avea de-a face cu funcționarii sovietici. Nedorind să provoace pe față noua administrație, Moscova a preferat să se distanțeze de baia de sânge din El Salvador. La Congresul al XXVI-lea al PCUS din februarie, la care au participat lideri comuniști și alți delegați ai partidelor frățești din întreaga lume, Handal și PCS au frapat asistența prin absența lor – fără îndoială urmând instrucțiunile Moscovei.

Deși era foarte circumspectă în privința declarațiile publice, conducerea sovietică a autorizat totuși o creștere a livrărilor de arme către Cuba, dintre care unele erau destinate în secret altor țări din America Centrală. După cum susțineau oficialitățile americane, în primele opt luni ale anului 1981 au fost trimise în Cuba mai multe arme decât în orice altă perioadă de la criza rachetelor din 1962. În mai 1981, o comisie nicaraguano-sovieto-cubaneză s-a întâlnit la Managua ca să discute livrările de arme sovietice pentru sandiniști. Ca urmare a acordului încheiat în iunie, primele arme grele (tancuri și artilerie) au început să sosească la Port Bluff în iulie. Ulterior Castro s-a plâns că, în loc să discute în continuare cererile de arme cu Cuba, sandiniștii îi abordau acum pe sovietici direct. La 21 noiembrie, Humberto Ortega și mareșalul Ustinov au semnat un tratat militar la Moscova care ratifica acordul încheiat în iunie la Managua. Câțiva ani mai târziu, sandiniștii aveau 100 000 de oameni sub arme și deveniseră cea mai importantă forță militară din istoria Americii Centrale.

Castro compara în mod exagerat instalarea lui Ronald Reagan în funcția de președinte al SUA în ianuarie 1981 cu numirea lui Adolf Hitler în ianuarie 1933 în postul de cancelar al Austriei. După alegerea lui Reagan, survenită cu două luni mai înainte, Castro convocase poporul cubanez pentru a se organiza în miliții teritoriale, și a-și apăra patria împotriva atacului american. Pentru a plăti armele, muncitorii au cedat „voluntar“ salariul pe o zi. Invadatorii yankei, declara Castro, „se vor afla în fața unui mușuroi de furnici, un mușuroi de furnici înarmate, invincibile și necruțătoare, care nu vor ceda niciodată, niciodată!“ Pe lângă avertismentele particulare pe care diplomații americani instruiți de Alexander Haig urmau să le transmită rușilor, Haig a denunțat public Cuba și Uniunea Sovietică fiindcă acționează ca „protectori și furnizori de arme“ pentru revoluționarii din America Centrală. Activitățile Cubei, a declarat el, „nu mai erau acceptabile în această emisferă“. Statele Unite vor rezolva această chestiune tăind răul „de la rădăcină“. Castro a interpretat spusele lui ca o amenințare cu

invadarea. În particular, era foarte supărat pentru că Moscova nu luase o atitudine mai fermă în public față de noua Administrație Reagan. După cum reiese dintr-un raport al KGB, a spus unei delegații militare sovietice care a vizitat Cuba în februarie, sub conducerea șefului Statului-Major al Forțelor Armate, mareşalul Nikolai Ogarkov, că Uniunea Sovietică ar trebui să adopte o politică mai dură față de Statele Unite. În mod special, ar trebui să nu accepte desfăşurarea rachetelor americane de croazieră în Europa. Castro a făcut propunerea surprinzătoare că, dacă desfăşurarea va continua, Moscova ar urma să examineze posibilitatea reinstalării bazelor nucleare din Cuba, demontate după criza rachetelor de acum nouăsprezece ani. Noile miliții cubaneze numărau în prezent 500 000 de oameni, s-a lăudat el.

KGB a raportat că temerile lui Castro de un atac american erau alimentate şi de criza din Polonia, unde autoritatea comuniştilor ca partid unic se erodase din cauza sprijinului popular acordat mişcării Solidaritatea. Deşi nu nutrea mai multă simpatie pentru Solidaritatea poloneză decât avusese pentru reformatorii Primăverii de la Praga din 1968, Castro i-a spus unui reprezentant sovietic (probabil ofițer KGB) că dacă Armata Roşie va interveni în Polonia în 1981, aşa cum a făcut în Cehoslovacia în 1968, aceasta ar putea avea „consecințe serioase pentru Cuba, dată fiind apropierea ei de SUA". Cu alte cuvinte, Castro se temea că o intervenție sovietică în Polonia ar putea provoca o invazie americană în Cuba. În octombrie, când generalul Wojciech Jaruzelski a devenit liderul partidului, Castro a insistat asupra nevoii ca acesta să ia „măsuri decisive" care să facă inutilă intervenția sovietică: „Altfel va fi terminat; atât ca lider militar, cât şi ca personalitate politică". Singura soluție, a argumentat Castro, era ca Jaruzelski să instituie legea marțială, chiar dacă Solidaritatea reacționa prin declanşarea grevei generale: „Nu trebuie să ne temem de greve, deoarece acestea nu pot schimba guvernul". Se pare că Fidel Castro îşi dădea seama de faptul că politica Moscovei era, în esență, aceeaşi cu a lui. Andropov a spus Biroului Politic că intervenția militară sovietică era prea riscantă. Amenințările voalate cu intervenția, pe care Castro le-a luat în serios, trebuiau să-l convingă pe şovăielnicul Jaruzelski să instituie legea marțială şi să scoată Solidaritatea în afara legii, ceea ce a şi făcut în decembrie 1981.

În pofida ortodoxiei ideologice a lui Fidel Castro şi a denunțării revizionismului polonez, iluziile lui de grandoare ca om de stat de importanță majoră în lume continuau să provoace îngrijorare la Moscova. În 1981, KGB a raportat că prezența cubaneză în Africa „dădea naştere unor complicații": „Personalități de frunte din Angola şi din Etiopia se îndoiesc că prezența trupelor cubaneze este dezirabilă pe teritoriul acestor țări. Eforturile cubanezilor de a influența cursul evenimentelor din țările în curs de dezvoltare se transformă într-un amestec în treburile lor interne".

Ingerința cubaneză era tot mai mult respinsă din cauza gestionării defectuoase a propriei economii, ceea ce făcea imposibilă acordarea de ajutor economic. KGB

a mai raportat că Fidel Castro se lăsa luat de valul perspectivei revoluției în America Centrală:

> Victoria Frontului Sandinist de Eliberare Națională din Nicaragua și a forțelor progresiste din Grenada, numărul tot mai mare de incidente din El Salvador și mobilizarea grupărilor de stânga din Guatemala și Honduras dau unora dintre liderii cubanezi impresia că a venit momentul istoric pentru o revoluție totală în America Centrală și că aceasta trebuie impulsionată prin lansarea luptei armate în țările din regiune.
> Raúl Castro raportează că unii membri ai Comitetului Central al Partidului Comunist Cubanez – Manuel Pińeiro, șeful Departamentului pentru America și secretar al Comitetului Central, împreună cu José Abrahantes, prim-adjunct al ministrului de Interne – îl îndeamnă pe Castro să întreprindă o acțiune nesăbuită și să facă apel la exportul de revoluție.

Prima țintă a lui Castro pentru „exportul de revoluție" rămânea El Salvador. În februarie 1981, el i-a spus lui Ogarkov că a convocat o ședință secretă la Havana a liderilor DRU și FMLN pentru a elabora o strategie comună în vederea continuării luptei revoluționare după eșecul a ceea ce se intenționase a fi „ofensiva finală" din ianuarie. Deși în însemnările lui Mitrokhin nu se aminteşte de rezultatele acestei întâlniri, Schafik Handal a informat ulterior un ofițer operativ al KGB-ului că PCS adoptase o politică a războiului de gherilă și a operațiunilor de sabotaj, cu scopul de a forța junta să poarte negocieri cu DRU. În octombrie, DRU a avut o ședință la Managua cu reprezentanții regimului sandinist și șase grupări revoluționare din Honduras. Aceştia au convenit să se pregătească pentru o insurecție a gherilelor din Honduras în cazul în care acest lucru s-ar dovedi necesar pentru a preîntâmpina acțiunea armatei din Honduras împotriva gherilelor FMLN. După cum reiese din rapoartele KGB, s-au făcut presiuni asupra președintelui Hondurasului, generalul Policarpo Paz García, pentru a împiedica atragerea trupelor sale în războiul civil din El Salvador. Forțele de gherilă din Guatemala erau, chipurile, suficient de puternice pentru a respinge o intervenție a armatei guatemaleze. Comuniștii costaricani aveau, se pare, 600 de grupări de gherilă bine instruite și echipate, care erau pregătite să intervină de partea FMLN. Revoluționarii columbieni primiseră arme și muniții în valoare de peste 1,2 milioane de dolari și se spunea că sunt „capabili să inițieze acțiuni de combat în Columbia la comandă". Liderul libian, colonelul Gaddafi, furniza sume mari de bani pentru transportul armelor către grupările de gherilă.

La sfârșitul anului 1981, FMLN a convenit cu Castro asupra unei strategii menite să întrerupă alegerile programate în El Salvador în martie 1982. Armele sovietice trimise de către cubanezi prin Honduras și Belize au fost folosite ca să blocheze drumurile, să distrugă transportul public și să atace centrele de vot și alte clădiri publice. Printre alții, se pare că și Ogarkov era convins că această strategie ar putea să aibă succes. După cum reiese din minutele din Grenada ale

acestei întâlniri de la Moscova cu şeful Statului-Major al Forţelor Armate Revoluţionare din Grenada, cu puţin timp înainte de alegeri:

> Mareşalul [Ogarkov] a spus că acum două decenii în America Latină era numai Cuba, dar acum sunt Nicaragua, Grenada şi în El Salvador se duce o luptă serioasă. Mareşalul Uniunii Sovietice a subliniat apoi că imperialismul din Statele Unite va încerca să împiedice progresul, dar nu existau perspective pentru ca imperialismul să întoarcă istoria înapoi.

Dar strategia FMLN a eşuat. Prezenţa la urne la alegerile din El Salvador, urmărite de sute de observatori şi ziarişti străini, a fost de peste 80%. Astfel că DRU şi FMLN s-au resemnat cu un „război al poporului" prelungit după modelul vietnamez, simbolizat prin lozinca „Vietnamul a câştigat! El Salvador va câştiga" Războiul civil a continuat în El Salvador încă un deceniu.

Se pare că Moscova nu întrevedea perspectiva unei victorii apropiate a FMLN, astfel încât principala prioritate a KGB a devenit exploatarea războiului civil prin măsuri active menite să discrediteze politica SUA. În mod deosebit, şi-a propus să facă în aşa fel, încât ajutorul militar acordat guvernului din El Salvador (crescut de peste cinci ori în timpul Administraţiei Reagan între 1981 şi 1984) să devină atât de nepopular, încât opinia publică să ceară sistarea acestuia. Însemnările lui Mitrokhin cu privire la măsurile active ale KGB-ului constau numai într-un scurt rezumat: „S-a exercitat influenţă asupra opiniei publice din SUA: au fost create aproximativ 150 de comitete în SUA care se pronunţau împotriva amestecului SUA în El Salvador şi s-au stabilit contacte cu senatorii SUA".

Aşa cum se întâmplă adesea, se pare că Centrul exagerase în privinţa capacităţii sale de a influenţa opinia publică occidentală. Majoritatea celor care protestau în SUA nu aveau nevoie de niciun stimulent din partea KGB-ului ca să se opună politicii Administraţiei Reagan în El Salvador. Atât KGB-ul, cât şi Departamentul pentru America din Cuba au jucat totuşi un rol important şi probabil şi-au coordonat eforturile pentru extinderea protestelor. Farid, fratele lui Schafik Handal, a efectuat un turneu prin SUA la începutul anului 1980 care a dus la crearea Comitetului de solidaritate cu poporul din El Salvador, un grup ce servea drept umbrelă pentru coordonarea activităţii mai multor comitete locale care se opuneau amestecului SUA. Cele mai importante contacte ale lui Farid Handal în New York erau Alfredo García Almedo, şeful DA America de Nord, care opera sub acoperirea diplomatică de membru al misiunii cubaneze la ONU şi conducerea Partidului Comunist al Statelor Unite, care era în legătură cu KGB.

Imediat după înfiinţarea sa, Comitetul a distribuit un aşa-zis document despre „Disidenţa cu privire la El Salvador şi America Centrală", care îşi propunea să reflecte îngrijorarea multor „analişti şi oficialităţi actuale şi din trecut" din cadrul Consiliului Securităţii Naţionale, al Departamentului de Stat, Pentagonului şi CIA.

În realitate, documentul era un fals, produs mai mult ca sigur de Serviciul A al FCD. El avertiza cu privire la faptul că, dacă va continua să acorde ajutor militar guvernului din El Salvador, în cele din urmă Statele Unite vor fi obligate să intervină direct şi lăuda aripa locală a FMLN ca „forţă politică legitimă şi reprezentativă“ cu un larg sprijin popular. Printre ziarişti care au citat documentul s-au numărat doi titulari de rubrică de la *New York Times*. Unul dintre ei, Flora Lewis, şi-a cerut ulterior scuze de la cititori pentru că fusese indusă în eroare de un fals. Celălalt, Anthony Lewis (nu era rudă cu ea), nu i-a urmat exemplul.

Atitudinea precaută a sovieticilor faţă de „exportul de revoluţie“ din America Centrală a fost întărită de riscurile crescute de confruntare cu Statele Unite. La 1 decembrie 1981, Reagan a autorizat sprijinirea în secret a opoziţiei „Contras“, aprobând iniţial cheltuieli în valoarea de 19 milioane de dolari pentru instruirea a 500 „de luptători din rezistenţă“. Sprijinul pentru Contras a încetat curând să mai fie un secret şi s-a transformat într-un dezastru al relaţiilor publice, pe care măsurile active ale KGB-ului au încercat să-l exploateze în întreaga lume. Aşa cum a recunoscut ulterior „Marele Comunicator“ în memoriile sale, „Una dintre cele mai mari frustrări ale mele… a fost incapacitatea de a comunica poporului american şi Congresului gravitatea ameninţării cu care ne confruntam în America Centrală“. La 10 martie 1982, *Washington Post* a dezvăluit programul acţiunii secrete aprobat cu trei luni mai înainte şi a arătat că 500 de membri ai forţelor Contras erau instruiţi în secret pentru a distruge centralele electrice şi podurile din Nicaragua, precum şi „pentru a întrerupe linia livrărilor de arme nicaraguane către El Salvador“. Şase luni mai târziu, forţele Contras numărau aproximativ 3500 de persoane. La 8 noiembrie, reportajul principal din *Newsweek*, intitulat „Războiul secret al Americii: Ţinta Nicaragua“ a dezvăluit utilizarea forţelor Contras într-o operaţiune secretă a CIA menită să răstoarne guvernul din Nicaragua şi implicarea ambasadei SUA din Honduras în instruirea şi organizarea lor. Administraţia Reagan a fost nevoită să recunoască faptul că sprijinise în secret forţele Contras, dar a susţinut – puţin plauzibil, de altfel – că se urmărise numai să se exercite presiuni asupra sandiniştilor, şi nu să fie răsturnat guvernul.

Congresul SUA nu s-a lăsat convins. La 8 decembrie, cu o majoritate de 411 la 0, Camera Reprezentanţilor a votat Amendamentul Boland, prin care se interzicea Departamentului Apărării şi CIA de a furniza echipament militar, instruire sau consiliere în scopul răsturnării regimului sandinist. Experienţa încercării sprijinite de SUA de răsturnare a regimului lui Castro prin debarcarea din Golful Porcilor din 1961 ar fi trebuit să demonstreze că operaţiunile paramilitare pe scară largă planificate împotriva regimului sandinist douăzeci de ani mai târziu, în plină epocă a jurnalismului de investigaţie, nu puteau rămâne secrete. „O operaţiune secretă“, scrie George Shultz, care i-a urmat lui Haig ca secretar de stat în 1982, „se transforma în acţiune pe faţă, datorită discuţiilor de pe Colina Capitoliului şi reflectării lor zilnice în presa scrisă şi la televiziune.“ În

vara anului 1983, CIA s-a pronunțat în favoarea prezentării în public a sprijinului american pentru operațiunile Contras şi a transferării gestionării lui către Departamentul Apărării. Dar Pentagonul s-a opus preluării responsabilității pentru un program atât de controversat. Acțiunea secretă a lui Reagan în America Centrală era astfel plină de contradicții care au fost foarte uşor de exploatat atât de adversarii lui politici, cât şi prin măsurile active ale sovieticilor. Ceea ce devenise, în realitate, un program de sprijinire fățişă a forțelor Contras, se implementa în continuare ca operațiune sub acoperire – cu rezultatul – aşa cum se plângea Shultz – că „administrația nu putea să-l apere în mod deschis". Reagan însuşi a complicat lucrurile, promovând în public o anumită politică, în timp ce în secret aplica alta. Scopul declarat al sprijinului pentru forțele Contras era împiedicarea sandiniştilor să-i submineze pe vecinii lor „prin exportul de subversiune şi violență". „Haideți să fim expliciți în privința atitudinii americane față de guvernul din Nicaragua", a spus preşedintele la sesiunea comună a Congresului din 27 aprilie. „Nu dorim răsturnarea lui." Dar KGB-ul ştia foarte bine că adevăratul scop al lui Reagan era tocmai acesta – să răstoarne guvernul din Nicaragua.

Deşi comentatorii sovietici au continuat să exprime „solidaritatea de nezdruncinat" cu poporul din Nicaragua şi „condamnarea hotărâtă" a agresiunii SUA împotriva acestora, nu au inclus Nicaragua în lista statelor de orientare socialistă" din Lumea a Treia – etichetă care ar fi implicat o angajare mai mare în apărarea revoluției sandiniste decât era dispusă să accepte Moscova. Atât Uniunea Sovietică, cât şi Cuba au dat clar de înțeles liderilor sandinişti că nu aveau de gând să-i apere împotriva unui atac american. În martie 1983, în timpul vizitei lui Daniel Ortega la Moscova, acesta a fost obligat – fără îndoială, împotriva voinței sale – să fie de acord cu declarația lui Andropov, făcută în calitate de lider sovietic, că „guvernul revoluționar din Nicaragua are toate resursele necesare pentru a-şi apăra patria". Cu alte cuvinte, nu avea nevoie de asistență din partea Uniunii Sovietice „pentru a-şi apăra libertatea şi independența".

Vizita lui Ortega a coincis cu începutul celei mai tensionate perioade din istoria relațiilor sovieto-americane de la criza rachetelor încoace. Din mai 1981, KGB şi GRU colaborau în operațiunea RYAN, o operațiune globală menită să strângă informații cu privire la presupusele (deşi, în realitate, inexistente) planuri ale Administrației Reagan de a lansa primul atac nuclear împotriva Uniunii Sovietice. În următorii trei ani, Kremlinul şi Centrul au fost obsedate de ceea ce ambasadorul sovietic la Washington, Anatoli Dobrînin, numea o „interpretare paranoidă" a politicii lui Reagan. Rezidențele din capitalele occidentale, Tokyo şi câteva dintre statele Lumii a Treia au fost solicitate să transmită din două în două săptămâni rapoarte foarte ample despre pregătirile SUA şi NATO pentru un atac nuclear. Mulți ofițeri FCD staționați în străinătate erau mult mai puțin alarmişti decât Centrul şi priveau cu oarecare scepticism operațiunea RYAN. Nimeni nu dorea însă să-şi pericliteze cariera contestând aceste afirmații. RYAN a creat astfel

un cerc vicios de strângere şi evaluare a informaţiilor. Rezidenţele erau, într-adevăr, solicitate să raporteze informaţii alarmante, chiar dacă erau sceptice în privinţa lor. Centrul era şi el alarmat în mod corespunzător şi cerea şi mai multe informaţii. În martie 1983 Reagan a anunţat lansarea programului SDI („Războiului stelelor") şi a denunţat în acelaşi timp Uniunea Sovietică drept „imperiul răului", ceea ce a făcut ca temerile Moscovei să sporească şi mai mult. Andropov susţinea că poporul american era pregătit psihologic de către Administraţia Reagan pentru un război nuclear. La 28 septembrie, aflat în stadiul terminal al bolii sale, Andropov a emis de pe patul de suferinţă o denunţare apocaliptică a „psihozei militare demente" care, spunea el, cuprinsese Statele Unite: „Administraţia Reagan, în ambiţiile ei imperiale, merge atât de departe încât începem să ne întrebăm dacă Washingtonul are vreo frână care s-o împiedice să depăşească punctul limită la care orice persoană cu mintea limpede trebuie să se oprească".

Câteva săptămâni mai târziu, răsturnarea regimului marxist din Grenada părea să ofere Moscovei încă o dovadă a „ambiţiilor imperiale" ale Statelor Unite. În octombrie 1983 un conflict mai vechi dintre prim-ministrul Maurice Bishop şi adjunctul acestuia, Bernard Coard, a izbucnit cu violenţă şi a culminat cu împuşcarea lui Bishop, a amantului acestuia şi a câtorva dintre principalii lor sprijinitori în faţa unui memorial al lui Che Guevara. Ronald Reagan şi Margaret Thatcher nu au fost de acord cu privire la interpretarea asasinatelor. Doamna Thatcher credea că noul regim, în pofida creşterii numărului de ucigaşi, nu se deosebea prea mult de precedentul. Reagan, la fel ca şi Bill Casey, considera lovitura de stat ca o escaladare serioasă a ameninţării comuniste din zona Caraibelor. După părerea lui, Grenada este o „colonie sovieto-cubaneză, pregătită ca bastion militar major pentru a exporta teroarea şi pentru a submina democraţia". Reagan era îngrijorat şi pentru soarta a 800 de studenţi medicinişti americani din Grenada. La 25 octombrie, o invazie americană a răsturnat regimul şi i-a salvat pe studenţi. Operaţiunea a alimentat şi mai mult paranoia sovieticilor. Vicepreşedintele Vasili Kuznețov a acuzat Administraţia Reagan că „face planuri demente pentru a domina lumea" împingând omenirea pe marginea dezastrului. Presa sovietică îl descria pe Reagan ca pe un „nebun". Sandiniştii se temeau că Nicaragua ar putea fi următoarea ţintă a invaziei americane. La fel şi KGB-ul.

Impactul invaziei din Grenada asupra Moscovei a fost accentuat şi de faptul că a urmat imediat după cea mai delicată fază a operaţiunii RYAN. În timpul exerciţiului postului de comandă NATO, Able Archer 83, desfăşurat între 2 şi 11 noiembrie pentru a exersa procedurile de lansare nucleară, paranoia de la Centru a atins cote periculoase. Un timp, conducerea KGB-ului a fost dominată de teama că exerciţiul ar fi fost destinat să acopere un prim atac nuclear. Câţiva ofiţeri FCD staţionaţi în Occident erau acum mai îngrijoraţi de alarmismul Centrului decât de pericolul unui atac occidental prin surprindere. Operaţiunea RYAN a murit de moarte naturală în anul 1984, ca urmare a decesului principalilor doi protagonişti,

Andropov şi ministrul Apărării, Ustinov, şi datorită semnalelor primite de la Londra şi Washington, ambele neliniştite de rapoartele spionajului cu privire la creşterea nivelului de paranoia al sovieticilor.

Perioada de tensiune acută dintre SUA şi URSS, care a atins apogeul la sfârşitul anului 1983, a determinat Moscova să nu mai ridice miza din America Centrală. Tratatul armelor dintre Uniunea Sovietică şi Nicaragua din 1981 prevedea livrarea unui escadron de MiG-21 în 1985. Moscova era însă cât se poate de conştientă de faptul că această livrare va întâmpina o opoziţie fermă din partea Statelor Unite. La începutul anului 1984, Castro a încercat să-i convingă pe sandinişti că trebuie să accepte un escadron de elicoptere. Humberto Ortega a reacţionat furios, spunând la o întrunire a Conducerii Naţionale Sandiniste: „Nu mi se pare deloc improbabil ca sovieticii să-i fi cerut lui Castro să ne convingă să renunţăm la MiG-21. Dar nu trebuie să renunţăm niciodată la ele şi nici nu mai trebuie să permitem erijarea Cubei în intermediar între noi şi sovietici". Însă aparatele MiG-21 nu au fost livrate. La mijlocul anilor '80, sprijinul blocului sovietic pentru economia nicaraguană varia între 150 şi 400 de milioane de dolari pe an, totul în credite comerciale bilaterale şi mai puţin în împrumuturi în valută forte – un efort semnificativ pentru resursele sovietice, dar o mică parte din ajutorul pe care îl dădea Cubei.

Din motive diferite, America Centrală a devenit un eşec politic major atât pentru Uniunea Sovietică, cât şi pentru Statele Unite. Forţele Contras dezorganizate (al căror număr, chiar şi potrivit celor mai optimiste estimări, nu a fost niciodată mai mare de o cincime din cele ale EPS) nu aveau nicio şansă să-i învingă pe sandinişti. Campania lor stupidă a slujit în principal ca să-i discrediteze, atât pe ei, cât şi pe suporterii lor americani. La 24 mai 1984, Camera a votat încă un Amendament Boland, mai drastic decât primul. Semnat şi promulgat ca lege de Reagan în octombrie, Boland II (aşa cum a fost cunoscut) interzicea sprijinul militar sau paramilitar pentru forţele Contras din partea CIA, a Departamentului Apărării „sau a altor agenţii ori entităţi implicate în activităţile de informaţii" pentru anul viitor. Directorul adjunct pentru informaţii (şi viitor DCI), Robert Gates, îi scria lui Bill Casey la 14 decembrie 1984:

> Cursul pe care l-am adoptat (chiar şi înainte de tăierea fondurilor) – aşa cum vor dovedi ultimii doi ani – va avea drept rezultat consolidarea în continuare a regimului şi a unui stat comunist în Nicaragua care, în alianţă cu Uniunea Sovietică şi cu prietenii cubanezi, va servi ca motor al destabilizării în America Centrală. Nici chiar mişcarea bine finanţată a forţelor Contras nu poate preîntâmpina acest lucru. Sprijinul acordat forţelor Contras poate de fapt să grăbească rezultatul final nefericit.

Singura modalitate de a-i înlătura pe sandinişti, susţinea Gates, era să se acorde pe faţă asistenţă militară oponenţilor lor, la care se adăugau „lovituri aeriene

menite să distrugă o porțiune considerabilă din structurile militare nicaraguane“. Cu acțiunile secrete problema nu se putea rezolva. Nici Casey, nici Reagan nu erau dispuşi să privească în față acest adevăr neplăcut.

Încercările de a ocoli veto-ul Congresului cu privire la ajutorul acordat trupelor Contras a condus Casa Albă spre comedia neagră „Iran-Contra“ – o tentativă ilegală de a direcționa spre Contras profiturile din vânzările secrete de arme către Iran, urmate de o încercare de acoperire. Deşi expresia „punere sub acuzare“ nu a fost probabil rostită niciodată de către preşedinte sau de către consilierii acestuia în discuțiile lor din timpul crizei Iran-Contra, ea se afla în mintea tuturor după ce afacerea a ieşit la iveală la conferința de presă din 25 noiembrie 1986. Reporterii de la Casa Albă – aşa credea şeful personalului lui Reagan – aveau un singur gând: „Iată un alt preşedinte care era pe cale să se autodistrugă“. În acea seară, preşedintele George Bush dicta pentru jurnalul său o serie întreagă de fraze eliptice reflectând descurajarea care domnea la Casa Albă: „Administrația este în derută – politica externă în derută – acoperirea – Cine a ştiut ce şi când?“ Sprijinul SUA pentru forțele Contras s-a dovedit a fi extrem de contraproductiv, împingând preşedinția Reagan la nivelul ei cel mai de jos.

Deşi eşecurile politicii americane în America Centrală au fost exploatate imediat de măsurile active sovietice, Moscova începea totuşi să-şi piardă răbdarea cu sandiniştii. În mai 1986, în ciuda faptului că Nicaragua datora deja Uniunii Sovietice 1,1 miliarde de dolari, Biroul Politic era în continuare dispus „să furnizeze gratuit uniforme, alimente şi medicamente pentru şaptezeci de mii de soldați ai armatei sandiniste“. În 1987, confruntat cu problemele economice tot mai mari ale Uniunii Sovietice, Gorbaciov era tot mai reticent în privința aruncării banilor în America Centrală. Ministrul nicaraguan al Cooperării Externe, Henry Ruiz, a recunoscut cam fără chef că criticile sovieticilor la adresa proastei administrări cronice a economiei de către sandinişti erau „legitime“. Presiunea economică creată de reducerea sprijinului acordat de blocul sovietic a fost accentuată de un embargo simultan din partea SUA. După cum susținea Alejandro Bendana, secretarul general al Ministerului de Externe sandinist, Moscova a spus brutal că „venise momentul ca problemele de securitate să fie reglementate pe plan regional“. După trei ani de negocieri anevoioase, conflict militar continuu şi termene nerespectate, un plan de pace elaborat în esență de preşedintele din Costa Rica, Oscar Arias Sánchez, a avut în cele din urmă succes. „Aceasta nu s-a datorat strălucirii intelectuale a lui Oscar Arias. Noi am fost aceia care ne-am agățat frenetic de tot ce era acolo, încercând să ne diminuăm pierderile.“ În cadrul planului de pace, sandiniştii au fost de acord cu organizarea de alegeri în februarie 1990, supervizate de la nivel internațional şi – spre marea lor surpriză – au pierdut în favoarea unei coaliții cu bază largă a mai multor partide de opoziție.

Odată cu înlăturarea sandiniştilor, Cuba era din nou singurul stat marxist-leninist din America Latină. La sfârşitul anilor ’80, s-a produs o inversare curioasă

a poziţiilor ideologice ale Cubei şi Uniunii Sovietice. Cu douăzeci de ani mai înainte, Castro fusese suspectat de erezie de către liderii sovietici. În epoca lui Gorbaciov, dimpotrivă, Castro se considera tot mai mult apărătorul ortodoxiei ideologice împotriva revizionismului sovietic. În 1987, misiunea de legătură a KGB-ului în Havana raporta Centrului că DGI îi ţinea tot mai mult la distanţă. Situaţia a fost considerată atât de gravă, încât preşedintele KGB-ului, Viktor Cebrikov, a sosit la Havana pentru a încerca să restabilească relaţiile. Se pare că nu prea a avut succes. La puţin timp după aceea, rezidentul cubanez de la Praga, Florentino Aspillaga Lombard, a fugit în Statele Unite şi a dezvăluit public că DGI începuse să ţintească ţările din blocul sovietic. El a mai susţinut, probabil în mod corect, că Fidel Castro avea un cont secret în Elveţia „folosit pentru a finanţa mişcările de eliberare, pentru mituirea liderilor şi pentru orice capriciu personal al lui Castro". La sărbătoarea anuală de la 25 iulie 1988, când se aniversau 35 de ani de la declanşarea revoluţiei de către Castro, ambasadorul sovietic a fost absent. În cuvântarea lui, Castro l-a criticat public pe Gorbaciov pentru prima dată. Promovarea de către Gorbaciov a principiilor *glasnost* şi *perestroika* erau, a spus el, o ameninţare la adresa principiilor socialiste fundamentale. Cuba trebuie să vegheze asupra purităţii ideologice a revoluţiei. Vizita lui Gorbaciov în Cuba în aprilie 1989 nu a reuşit să îmbunătăţească relaţiile.

Dezintegrarea rapidă a blocului sovietic în acel an, în loc să-l convingă pe Castro de necesitatea reformelor, nu a făcut decât să-i întărească convingerea că liberalizarea ameninţă supravieţuirea regimului său. În mai 1991 a declarat că Gorbaciov era răspunzător „pentru distrugerea autorităţii Partidului Comunist". Ştirea loviturii de stat a celor „duri" a fost întâmpinată cu euforie de conducerea cubaneză. Un diplomat occidental spunea că nu-i văzuse niciodată atât de fericiţi pe colaboratorii lui Castro. Dar euforia a cedat repede locul disperării, atunci când lovitura a eşuat. Guvernele Federaţiei Ruse şi ale celorlalte state care au apărut pe fostul teritoriu al Uniunii Sovietice au rupt rapid relaţiile cu Cuba. Scăderea bruscă a ajutorului din partea blocului sovietic şi a comerţului cu acesta a avut consecinţe devastatoare pentru economia cubaneză. Castro a declarat în 1992 că dezintegrarea Uniunii Sovietice a fost „mai rea decât criza rachetelor din octombrie". Niciodată, nici în cele mai cumplite coşmaruri ale sale nu-şi închipuise că Cuba va fi singurul stat cu un singur partid marxist-leninist din afara Asiei care va supravieţui în secolul al XXI-lea.

Orientul Mijlociu

Orientul Mijlociu spre sfârșitul Războiului Rece
ROM.
BULG.
Marea Neagră
U
R
S
S
Marea Aral
Marea Caspică
Ankara
TURCIA
SIRIA
Iraqi Kurds
Shatt al-Arab
Teheran
CIPRU
LIBAN
MAREA MEDITERANEANĂ
Beirut
Damasc
Bagdad
Tel Aviv
Ierusalim
Gaza
Amman
IRAK
I R A N
Shatt al-Arab
Basra
AFGHANISTAN
Cairo
Canalul de Suez
IORDANIA
ISRAEL
Kuweit
KUWAIT
PAKISTAN
BAHRAIN
EMIRATELE ARABE UNITE
ARABIA
QATAR
Strâmtoarea Hormuz
EGIPT
Riyad
Muscat
Mecca
SAUDITA
Marea Roșie
OMAN
YEMENUL DE NORD
REP. POPULARĂ A YEMENULUI (DE SUD)
N
Khartoum
Sana'a
SUDAN
Aden
Golful Aden
DJIBOUTI
Djibouti
Oceanul Indian
ETIOPIA
Zone ocupate de Israel în războiul din 1967
0
600 km
0
300 mile
SOMALIA
UGANDA
KENYA

7

Orientul Mijlociu: Introducere

Aproape pe tot parcursul Războiului Rece, politicienii sovietici au fost convinşi că au un avantaj inerent în lupta cu Adversarul Principal şi aliaţii acestuia pentru putere şi influenţă în Orientul Mijlociu. Dacă America Latina era „curtea din spate" a Americii, Orientul Mijlociu reprezenta acelaşi lucru pentru Uniunea Sovietică. Relaţia specială a Israelului cu SUA făcea din duşmanii lui arabi, după părerea Moscovei, aliaţii fireşti ai Uniunii Sovietice. Gromîko şi Ponomarev au denunţat împreună Israelul şi sionismul internaţional ca „principalul instrument al atacului imperialismului american împotriva Orientului Mijlociu". Pierderea dramatică a încrederii în lumea musulmană după căderea aliatului său, Şahul Iranului, şi ascensiunea Ayatollahului Khomeini au fost simbolizate de decizia Administraţiei Carter de a nu trimite niciun fel de felicitări liderilor musulmani cu ocazia celebrării celei de-a 1400 aniversări a islamului, în 1979, de teamă ca aceasta să nu jignească pe cineva. Uniunea Sovietică, dimpotrivă, în pofida ateismului ei oficial, a inundat capitalele arabe cu mesaje de felicitări.

Cea mai mare cantitate de informaţii ale sovieticilor din Orientul Mijlociu, ca şi din Lumea a Treia au fost obţinute mai mult prin SIGINT şi mai puţin prin HUMINT. În 1967, spărgătorii de coduri ai KGB-ului reuşeau să descifreze 152 de sisteme de cifru utilizate de un număr total de şaptezeci şi două de state. Deşi nu mai există statistici disponibile, volumul de decriptări a continuat fără îndoială să crească. În fiecare zi, un cerc restrâns din cadrul Biroului Politic – constând în 1980 din Brejnev, Andropov, Gromîko, Kirilenko, Suslov şi Ustinov – primea exemplare ale celor mai importante decriptări. Şefii Direcţiei Unu şi Doi a KGB-ului primeau o selecţie mai amplă. Deşi niciuna dintre decriptări nu a fost încă declasificată, într-o bună zi ele vor reprezenta o sursă majoră pentru istoricii politicii externe sovietice.

Sarcina spărgătorilor de coduri ai KGB şi GRU era mult simplificată de vulnerabilitatea sistemelor de cifrare din Orientul Mijlociu, care era exploatată şi de spionajul american şi englez. În timpul crizei Suezului din 1956, secretarul

englez pentru Afaceri Externe, Selwyn Lloyd, a scris la GCQH pentru a-i felicita atât pentru „volumul“, cât şi pentru „calitatea“ informaţiilor decriptate din Orientul Mijlociu pe care le furnizaseră şi pentru a le spune cât de valoroase se dovediseră a fi. Spărgătorii sovietici de coduri beneficiau de succesele remarcabile ale KGB-ului în obţinerea informaţiilor cu privire la sistemele de cifru prin penetrarea ambasadelor de la Moscova. Deşi Mitrokhin nu a avut acces la decriptări, atât el, cât şi alţi transfugi au oferit informaţii importante cu privire la amploarea acestor penetrări. Ilia Djirkvelov şi-a dezvăluit rolul jucat la începutul anilor ’50 în penetrarea cu succes a ambasadelor Egiptului, Siriei, Iranului, Turciei şi a altor state din Orientul Apropiat aflate la Moscova pentru care el şi alţi colegi au fost răsplătiţi cu ceasuri gravate şi cu titlul de „Cekist de onoare“. Dosarele adnotate de Mitrokhin evidenţiază faptul că în epoca mai târzie a Războiului Rece, cel puţin treizeci şi patru de agenţi KGB şi contacte confidenţiale au luat parte la o operaţiune de mare succes pentru penetrarea ambasadei Siriei la Moscova, pe atunci principalul aliat al Uniunii Sovietice în Orientul Mijlociu. Statele din Orientul Mijlociu nu ştiau aproape deloc în ce măsură fac o diplomaţie pe faţă – cel puţin în relaţie cu Moscova – din cauza vulnerabilităţii sistemelor lor de cifrare.

SIGINT oferea numai informaţii parţiale cu privire la politica din regiune, ţinută în mare secret. Din cauza naturii autocrate a regimurilor din Orientul Mijlociu, telegramele decriptate ale diplomaţilor lor nu dezvăluiau întotdeauna intenţiile reale ale acestora. Anwar al-Sadat era unul din numeroşii conducători din regiune, a cărui diplomaţie secretă nu corespundea adesea cu politica externă oficială a ţării. KGB decripta degeaba cifrul prezidenţial şi traficul diplomatic egiptean. Rămâne neclar dacă KGB a descoperit contactele lui secrete cu Administraţia Nixon prin SIGINT sau prin HUMINT, sau prin amândouă. Descoperirea a provocat o mare nelinişte în Biroul Politic.

Penetrarea cercurilor intime ale celor mai suspicioşi conducători din Orientul Mijlociu era mai dificilă decât penetrarea ambasadelor lor de la Moscova şi a cifrurilor diplomatice. Cu toate acestea, KGB avea legături strânse cu serviciile de informaţii ale lui Gamal Abdel Nasser, primul aliat important al Uniunii Sovietice în Orientul Mijlociu. Principalul lui consilier pe probleme de informaţii, Sami Sharaf, era gata întotdeauna să-şi manifeste recunoştinţa şi prietenia faţă de „tovarăşul Brejnev“ şi afirma că este convins că, în calitate de discipol „al marelui conducător“, Gamal Abdel Nasser, ocupă „o poziţie specială faţă de prietenii lui sovietici“. Probabil că cel mai longeviv agent KGB în Siria a fost diplomatul şi avocatul Tarazi Salah al-Din (cu numele conspirativ IZZAT), care fusese recrutat de KGB în 1954, devenise director general în Ministerul de Externe la începutul anilor ’70 şi era membru al Tribunalului Internaţional de la Haga în momentul morţii sale accidentale, survenite în 1980. KGB a pretins un timp că poate să-l influenţeze pe fratele cel mai tânăr al preşedintelui Asad, Rif’at, care comanda

„Companiile de Elită pentru Apărare“, unitățile cele mai bine instruite şi înarmate din armata siriană, precum şi grupele de comando care operau împotriva disidenților sirieni din afara țării. În pofida sau, poate, datorită fascinației pe care o simțea Saddam Hussein pentru cariera lui Iosif Stalin, se pare că a făcut din Bagdad un loc mai dificil de operat pentru KGB decât Cairo sau Damasc.

În Orientul Mijlociu, spre deosebire de America Latină, nu existau niciun fel de perspective realiste de apariție a unui regim marxist-leninist important, care să joace rolul de model pentru lumea arabă şi să răspândească revoluția în regiune. Deşi Republica Populară Democrată a Yemenului [de Sud] pretindea că este un astfel de regim, luptele sale interne continue şi asasinatele care se țineau lanț o făceau să fie, după părerea Moscovei, mai degrabă o responsabilitate, decât un punct de sprijin. Aşadar, Moscova căuta să-şi bazeze strategia din Orientul Mijlociu pe alianța cu una dintre puterile arabe „progresiste“ care, spera ea, va înainta treptat către marxism-leninism. Principalele ei speranțe între 1955 şi 1970 se îndreptau spre Nasser, de departe liderul arab cel mai charismatic din timpul Războiului Rece, precum şi conducătorul celui mai mare stat din Orientul Mijlociu. În timpul anilor liniştiți ai relației speciale a lui Nasser cu Moscova, a fost unul dintre cei mai elocvenți sprijinitori ai rolului Uniunii Sovietice în Orientul Mijlociu. „Ruşii“ spunea el unui ziarist american care îi lua un interviu în 1957, „ne-au ajutat să supraviețuim. Da, şi ne-au sprijinit pentru a scăpa de dominația Occidentului.“ După moartea subită a lui Nasser în 1970, Moscova nu a mai fost niciodată capabilă să găsească un aliat arab nici măcar pe departe de anvergura lui. Succesorul lui, Sadat, i-a dat afară pe toți consilierii sovietici şi a optat pentru o relație specială cu Statele Unite şi pentru pacea cu Israelul. Deşi la mijlocul anilor 1970 Irakul a devenit principalul beneficiar al ajutorului militar sovietic din Lumea a Treia, suspiciunile lui Saddam Hussein față de politica sovietică – în pofida admirației lui pentru Stalin – au făcut ca acest cap de pod sovietic din Bagdad să nu fie niciodată foarte sigur. Aşadar, tot ce mai rămânea era o alianță cu Siria lui Asad, cunoscută din ce în ce mai mult ca stat sponsor al terorismului şi sursă tot mai importantă de secătuire a economiei sovietice. Nu este de mirare că până şi Gromîko, de regulă prea puțin sentimental, la sfârşitul carierei sale privea înapoi cu nostalgie la vremurile când avea o relație specială cu Nasser, susținând nu foarte convingător că, dacă ar fi trăit numai câțiva ani mai mult, istoria Orientului Mijlociu ar fi fost diferită.

În timpul Războiului Rece, KGB a menținut legăturile şi canalele secrete prin care trimitea subvenții cu aproape toate partidele comuniste din Orientul Mijlociu. Dar niciunul dintre aceste partide nu avea un lider la fel de charismatic ca Guevara, Castro, Allende sau sandiniştii de frunte şi toți puteau fi uşor sacrificați pentru interesele strategice ale sovieticilor. În 1965, într-o perioadă în care Moscova făcea în continuare curte lui Nasser, Partidul Comunist Egiptean a fost convins să se autodizolve şi să le ceară membrilor săi să intre în Uniunea Socialistă Arabă,

aflată la putere. Când Hruşciov i-a acordat lui Nasser titlul de Erou al Uniunii Sovietice, unul dintre membrii Prezidiului i-a reproşat în particular că îl onora pe un lider care „i-a trimis pe comunişti în lagărele de concentrare". În 1972 Moscova a făcut presiuni asupra Partidului Comunist Irakian, care era destul de reticent, pentru a-l face să ajungă la o înțelegere cu regimul Ba'th. Dar la sfârşitul deceniului, când mii de membri de partid au fost întemnițați şi mulți dintre ei torturați sălbatic, Moscova a păstrat tăcere de teamă să nu supere Bagdadul într-un moment când acesta se afla în linia întâi a campaniei care urmărea să împiedice Statele Unite să mijlocească o pace între Egipt şi Israel. În Siria se producea o ruptură tot mai accentuată între liderul de partid cu state de funcțiuni îndelungate şi neostalinistul dogmatic Khalid Bakdash şi majoritatea Biroului Politic care respingea atât conducerea de tip autocrat a lui Bakdash cât şi sprijinul Moscovei pentru la fel de autocratul Asad.

Întrucât Uniunea Sovietică era ea însăşi o putere din Orientul Mijlociu care se învecina cu multe alte state principale din aceeaşi regiune, Orientul Mijlociu reprezenta pentru Gromîko şi Ministerul de Externe o preocupare mai importantă decât America Latină. Din acest motiv, rolul jucat de rezidențele KGB în cele mai mari state din Orientul Mijlociu a fost mai puțin semnificativ decât cel al ambasadelor sovietice. Principala excepție a constituit-o Israelul cu care, în 1967– spre disperarea Ministerului de Externe –, Uniunea Sovietică a rupt relațiile diplomatice. Politica sovietică față de Israel a fost ulterior dominată permanent de obsesia antisionistă a KGB-ului. „Subversiunea sionistă" a reprezentat o obsesie deosebită pentru Andropov care, în calitate de şef al KGB-ului, interpreta orice protest al evreilor cărora li se refuzase viza de emigrare („refuzenik") ca o componentă a conspirației sioniste internaționale împotriva Uniunii Sovietice. Într-o serie întreagă de rapoarte către Biroul Politic, el a insistat asupra necesității de a se întreprinde acțiuni hotărâte pentru a se „neutraliza" până şi cele mai neînsemnate proteste. Chiar şi Brejnev s-a plâns uneori de faptul că KGB nu păstra nicio măsură în campania sa împotriva celor cărora li se refuzase viza. În 1973, după o discuție obositoare din Biroul Politic, el a conchis: „sionismul ne face să arătăm ca nişte proşti". Gromîko s-a spălat pe mâini în chestiunea campaniei antisioniste, spunând personalului său să „nu-l mai plictisească cu… astfel de probleme absurde". Cu toate acestea, Moscova a considerat că rolul său în adoptarea rezoluției ONU nr. 3379 cu privire la denunțarea sionismului ca formă de rasism a reprezentat o victorie diplomatică majoră, demonstrând astfel „uriaşul sprijin acordat de URSS luptei popoarelor arabe". Obsesia sionistă a conducerii KGB-ului a ajuns adesea aproape de pragul unei halucinații paranoice. În 1982, la o conferință a KGB-ului s-a ajuns în mod absurd la concluzia că „practic, niciun incident negativ major nu a avut loc nicăieri în țările socialiste din Europa fără implicarea sioniştilor". Andropov a insistat că până şi expedierea de pască (pâine nedospită) din Occident către evreii sovietici cu ocazia Paştelui lor reprezenta în mod potențial un serios act de sabotaj ideologic.

Exacerbarea neașteptată a terorismului internațional la începutul anilor 1970 și precedentul creat cu câțiva ani înainte de utilizarea de către KGB a gherilelor sandiniste împotriva țintelor SUA din America Centrală și de Nord au încurajat Centrul să reflecteze la utilizarea teroriștilor palestinieni ca marionete în Orientul Mijlociu și în Europa. În 1970, KGB a început livrările secrete de arme către Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei de orientare marxist-leninistă. Secretul a fost păstrat cu o remarcabilă strictețe. Deși au existat mai multe reportaje în presa occidentală referitoare la sprijinul pentru PFLP din partea Siriei, Irakului și Libiei, nu s-a făcut nicio legătură semnificativă cu Uniunea Sovietică. Disponibilitatea KGB-ului de a recurge la alte marionete teroriste a fost inhibată numai de teama ca aceștia să nu-și dea în vileag implicarea – exact așa după cum în cea de-a doua jumătate a Războiului Rece nu și-a adus la îndeplinire niciunul din numeroasele și detaliatele sale planuri de asasinare a dezertorilor KGB, de teamă să nu fie acuzat pentru dispariția lor. În 1978, după moartea celor doi agenți principali sovietici din cadrul PFLP, se pare că legătura directă a KGB-ului cu acesta fusese definitiv sistată. Și se pare că KGB nu a mai stabilit nicio legătură cu niciun alt grup terorist foarte apropiate de PFLP timp de aproape un deceniu. După toate probabilitățile Centrul considera că cei mai activi lideri teroriști ai anilor 1970 și 1980, Ilici Ramirez Sánchez (poreclit și „Carlos Șacalul“) și Sabri al-Banna (cunoscut mai ales sub numele de „Abu Nidal“) erau niște nonconformiști cu care era mai prudent să se evite orice legătură directă. Estimarea Centrului s-a dovedit corectă în ambele cazuri. Carlos era un terorist de paradă, cu un mare apetit pentru asasinate, cu un standard foarte ridicat de viață și o retorică extrem de pompoasă. Cât despre Abu Nidal, pe lângă faptul că ataca ținte din Europa și America, devenea din ce în ce mai paranoic și obsedat de vânarea unor imaginari trădători palestinieni pe care îi supunea unor torturi și execuții oribile. Deși refuza să aibă de-a face direct cu Carlos sau cu Abu Nidal, Andropov era mulțumit dacă alte servicii de spionaj din cadrul blocului sovietic făceau acest lucru. Cu știrea și, fără îndoială, chiar binecuvântarea lui Andropov, Germania de Est a devenit ceea ce ultimul său ministru de Interne, Peter-Michael Diestel, a numit mai târziu „un Eldorado al teroriștilor“. Dar la mijlocul anilor ’80, atât Carlos, cât și Abu Nidal ajunseseră să-și incomodeze atât de mult gazdele din blocul sovietic, încât bazele lor din Europa de Est au fost închise. Amândoi au continuat să primească sprijin din partea principalului aliat al sovieticilor din Orientul Mijlociu, Hafez al-Asad. Mai târziu, într-o răbufnire caracteristică de retorică pe care nu se putea pune prea multă bază, Carlos a afirmat că este „ofițer superior al serviciilor secrete siriene“. Abu Nidal a murit la Bagdad în 2002, chipurile de propria sa mână, dar mai probabil ucis la ordinul fostului său protector, Saddam Hussein.

Relațiile KGB-ului cu Yasser Arafat și OEP au fost ambivalente. Moscova a acordat un sprijin puternic inițiativei arabe din cadrul Adunării Generale ONU pentru recunoașterea OEP ca reprezentant legitim al arabilor palestinieni și pentru

a i se acorda statutul de observator la ONU. În 1975, o delegație a OEP în frunte cu Yasser Arafat a venit la Moscova şi şi-a exprimat profunda recunoştință față de Uniunea Sovietică „pentru sprijinul său neprecupețit acordat luptei poporului palestinian pentru aspirațiile sale naționale, împotriva intrigilor imperialismului, sionismului şi reacțiunii“. Dar în ciuda laudelor aduse în public de Moscova la adresa OEP şi a instruirii în secret de către KGB a gherilelor acesteia, Arafat nu a câştigat niciodată încrederea deplină a Centrului sau a Kremlinului. În 1982, când forțele OEP din Liban au fost înfrânte de o invazie israeliană, Uniunea Sovietică nu a oferit niciun fel de asistență. Deşi Moscova era vădit stânjenită de ura înverşunată care a izbucnit între Asad şi Arafat în 1983, alianța sa cu Siria nu a fost afectată de acest lucru. În ultimii ani ai Războiului Rece, Arafat se bucura de o popularitatela fel de scăzută la Moscova, ca şi la Washington.

8

Creşterea şi declinul influenței sovietice în Egipt

Primul lider arab curtat de Kremlin a fost Gamal Abdel Nasser, care, în 1954, în vârstă de numai treizeci şi şase de ani, a devenit primul conducător nativ al Egiptului independent de la invazia perşilor, care înlăturase de la putere ultimul faraon cu aproximativ 2500 de ani mai înainte. Campania lui Nasser împotriva imperialismului data din perioada copilăriei lui, când protestase împotriva ocupației britanice din Egipt. „Pe când eram mic copil", îşi amintea el, „de fiecare dată când vedeam avioane zburând pe deasupra capului, strigam:

O, Dumnezeule Atotputernic,
fă ca o calamitate să-i distrugă pe englezi!"

În pofida ostilității lui față de britanici la început, nici Kremlinul, nici Centrul nu au fost foarte binevoitori față de Nasser. Hruşciov a recunoscut mai târziu: „Credeam că lovitura de stat a lui Nasser nu era altceva decât o altă preluare a puterii de către militari, cu care ne obişnuiserăm deja în America de Sud. Nu ne aşteptam la mare lucru de aici". Ivan Aleksandrovici Serov, care a devenit în 1954 şeful KGB-ului, ştia atât de puțin despre Egipt, încât îşi închipuia că egiptenii sunt mai mult negri africani şi mai puțin arabi. Iar specialiştii lui în Orientul Mijlociu erau, se pare, mult prea stânjeniți de ignoranța lui ca să-i atragă atenția că greşea.

Moscova a început să-i acorde în mod serios atenție lui Nasser atunci când, la numai şase luni după preluarea puterii, a reuşit să-i oblige pe britanici să-şi retragă trupele din zona Canalului Suez. Două luni mai târziu, în decembrie 1954, tânărul angajat al FCD, Vadim Kirpicenko, venea la Cairo în fruntea unei echipe de ofițeri de informații animat de dorința de a se infiltra în anturajul lui Nasser. Şi

a avut succes imediat, deşi nici memoriile lui Kirpicenko (ceea ce nu ne surprinde) şi nici însemnările lui Mitrokhin nu dezvăluie identitatea persoanei implicate. Kirpicenko o identifică numai ca „un prieten de nădejde care i-a oferit informaţii interesante“, fără a preciza dacă era agent sau un contact confidenţial. Ţinând seama de faptul că anturajul lui Nasser ştia că persoana era uneori în legătură cu Kirpicenko, pare mai probabil ca aceasta să fi fost un contact confidenţial. Într-o perioadă în care ambasadorul sovietic de la Cairo, Daniil Semionovici Solod, era înclinat mai curând să-l considere pe Nasser un naţionalist reacţionar, contactul lui Kirpicenko i-a oferit acestuia prima dovadă solidă asupra direcţiei „spre care Nasser intenţiona să conducă ţara“ – adică spre o relaţie specială cu Uniunea Sovietică. În septembrie 1955, Nasser a încântat Moscova şi a şocat Occidentul semnând un acord de achiziţionare a unei însemnate cantităţi de arme sovietice din Cehoslovacia – acord încheiat într-un secret atât de desăvârşit, încât nici măcar ambasadorul egiptean de la Moscova nu a ştiut de negocierile care s-au purtat în vederea perfectării lui.

Contactul lui Kirpicenko şi-a dovedit valoarea şi în timpul vizitei la Cairo a trimisului personal al lui Hruşciov (care urma să devină curând ministrul lui de Externe), Dmitri Şepilov, în cadrul unei misiuni de recunoaştere din mai 1956. După ce Solod încercase fără succes timp de mai multe zile să aranjeze o întâlnire între Şepilov şi Nasser, la ora 1 noaptea Kirpicenko s-a dus acasă la contactul său pe care nu l-a găsit, dar a reuşit să dea de el cam prin zorii zilei. La ora 9.30 contactul i-a dat telefon lui Şepilov ca să-l anunţe că o coloană de automobile prezidenţiale va veni curând pentru a-l conduce la o întâlnire cu Nasser, programată pentru ora 10. Doi dezertori sovietici, ofiţerul KGB Vladimir Kuzicikin şi diplomatul Vladimir Saharov, amândoi specialişti în problemele Orientului Mijlociu, l-au identificat mai târziu pe informatorul confidenţial al lui Kirpicenko în persoana lui Sami Sharaf, un bărbat pântecos cu o mustaţă pleoştită şi numele conspirativ de ASD (Leul) care, în 1959, în calitate de director al Oficiului Prezidenţial pentru Informaţii, urma să devină principalul consilier pe probleme de informaţii al lui Nasser. Kirpicenko insistă că „Sami Sharaf nu a fost niciodată agentul nostru şi eu nici măcar nu l-am cunoscut“. Cu toate acestea, el recunoaşte că Sharaf era un „sprijinitor înfocat“ al prieteniei sovieto-egiptene care, după moartea lui Nasser, a avut în repetate rânduri discuţii neautorizate despre chestiuni oficiale la Ambasada sovietică – genul de om, cu alte cuvinte, pe care în mod aproape sigur KGB-ul a încercat să-l recruteze cel puţin în calitate de „contact confidenţial“. Când în cele din urmă Sharaf l-a întâlnit pe Brejnev, la un an după moartea lui Nasser, şi-a exprimat foarte emoţionat recunoştinţa şi prietenia:

> Trebuie să-i mulţumesc tovarăşului Brejnev pentru că mi-a dat ocazia să-l văd, în pofida tuturor grijilor pe care le are. Sunt sigur… că aceasta este o favoare specială pentru mine personal. Sunt convins că relaţiile dintre noi se vor menţine totdeauna şi că în anii

ce vin pozițiile pe care le vom adopta vor sta mărturie prieteniei care există între Egipt și Uniunea Sovietică, între partidele, popoarele și guvernele noastre … Sunt ferm convins că, întrucât Sami Sharaf este fiul marelui lider, Gamal Abdel Nasser, el ocupă o poziție specială în relația cu prietenii săi sovietici.

În iulie 1956, Nasser a provocat senzație la nivel internațional prin naționalizarea Canalului Suez, până atunci o concesiune condusă de Compania Canalului Suez, cu sediul la Paris – după părerea arabilor, simbolul suprem al exploatării imperialiste occidentale. Atunci a căutat în grabă sprijinul sovieticilor în legătură cu modul în care urma să reacționeze la opoziția Occidentului. Comedia neagră din noiembrie, reprezentată de tentativa anglo-franceză nereușită, în colaborare cu Israelul, de a relua controlul asupra Canalului Suez prin forța armelor a adus apa la moară atât pentru Hruşciov, cât și pentru Nasser. În Orientul Mijlociu, balanța puterii s-a înclinat în mod decisiv în favoarea forțelor radicale conduse de Egipt, îndreptate împotriva regimurilor conservatoare prooccidentale din Irak și Iordania. Nasser a apărut ca un erou al lumii arabe. Suezul l-a apropiat mai mult de Moscova și de KGB. În ajunul invaziei anglo-franceze, Nasser a primit informații cu privire la planurile de asasinare puse la cale împotriva lui se pare de către Serviciile de Informații Secrete britanice (SIS), la ordinul primului-ministru britanic, Sir Anthony Eden, temporar dezechilibrat, care era obsedat de ideea de „a-l da jos pe Nasser de pe piedestalul său“. Kirpicenko a primit o cerere de la omul lui de contact din anturajul lui Nasser să i se asigure securitate sporită. Doi ofițeri superiori din KGB, Direcția Nouă (Securitate și Protecție) au venit la Cairo și, împreună cu Kirpicenko, au fost invitați la masă la Nasser în ceea ce Kirpicenko a numit „un decor foarte casnic“. Cercetările ulterioare au scos la iveală faptul că securitatea lui Nasser era asigurată numai de un grup de gărzi de corp. În niciuna din clădirile în care locuia și lucra el nu exista vreun sistem de alarmă. Bucătarul lui cumpăra pâinea de la o brutărie de vizavi de reședința prezidențială, carnea și legumele de la cea mai apropiată piață. După ce au remediat aceste defecțiuni de securitate, consilierii KGB au fost solicitați să asigure protecția împotriva radiațiilor și a gazelor toxice. Cea mai bună metodă, au explicat ei, este să se țină colivii cu păsări în toate încăperile în care stă Nasser. Dacă vreuna din păsări murea, clădirea trebuia evacuată. Serviciile de informații egiptene au cerut zadarnic sisteme de securitate și de detecție mai sofisticate, KGB-ul a refuzat să le furnizeze.

În 1958, Nasser a fost primit ca un erou în momentul sosirii sale la Moscova, pentru un turneu triumfal de trei săptămâni prin Uniunea Sovietică, prin care atât Kremlinul, cât și Centrul intenționau să cimenteze relația specială cu el. Toată conducerea sovietică s-a deplasat la aeroport ca să-l salute pe Nasser și a fost proclamat oaspete de onoare la defilarea de 1 Mai. A stat alături de Hruşciov la tribuna de deasupra mausoleului lui Lenin. Rolul important asumat de KGB în

relațiile sovieto-egiptene era vizibil în alegerea lui Kirpicenko, şi nu a unui diplomat, ca interpret în timpul vizitei lui Nasser, tot aşa după cum mai târziu Leonov fusese desemnat ca interpret al lui Castro. Când a sosit la Moscova, Kirpicenko l-a găsit pe Nasser deja obosit şi l-a privit cu compasiune, în timp ce acesta parcurgea lista lungă de întâlniri oficiale pregătite pentru vizita sa. Dar întrucât toate întâlnirile fuseseră aprobate de Hruşciov, Kirpicenko se simțea neputincios – nu avea cum să anuleze niciuna dintre ele. Hruşciov, spre deosebire de oaspetele său, a fost într-o dispoziție de-a dreptul efervescentă pe tot parcursul vizitei. În timpul unui spectacol de la Bolşoi Teatr cu „Lacul lebedelor", în momentul în care lebăda neagră a apărut pe scenă, Hruşciov a exclamat: „Acesta e Dulles! [secretarul de stat al SUA]. Dar nu te teme, tovarăşe Nasser, nu-ți face griji! La sfârşitul actului o să-i rupem aripile…" Kirpicenko a tradus exact. Se pare că Nasser a fost impresionat, dar şi epuizat de seria de primiri entuziaste care i s-au făcut pe tot parcursul vizitei. La întoarcerea la Cairo a spus în fața mulțimii uriaşe care ovaționa că Uniunea Sovietică „este o țară prietenă fără niciun fel de gânduri ascunse, care nutrea o mare stimă pentru poporul arab".

Principalul folos tras de KGB de pe urma vizitei de stat a fost legătura stabilită între Kirpicenko şi şeful principalului serviciu de informații egiptene, Salah Muhammad Nasr, care îl însoțise pe Nasser în vizita sa. „Salah Nasr", scrie Kirpicenko, „a fost atent cu mine şi a încercat în diverse moduri să-mi arate că acorda o mare importanță legăturii dintre noi." S-a convenit ca, după întoarcerea sa la Cairo, Kirpicenko să reînnoiască legătura sub pseudonimul „George". Dar recepționera cu care a vorbit la întoarcerea la biroul lui Nasr i-a spus: „Domnule George, noi ştim cu toții cine sunteți. Ați fost traducătorul preşedintelui nostru. Figurați în toate buletinele de ştiri din toate cinematografele!" Cu toate aceste mici neajunsuri, cei doi au întreținut relații personale bune şi au lucrat împreună în următorii nouă ani, până când Nasr a fost arestat pentru complot împotriva lui Nasser.

Relația specială cu Nasser a cunoscut şi momente de tensiune, în special din cauza faptului că îi persecuta pe comuniştii din Egipt şi din Siria (în timpul uniunii dintre cele două țări sub numele de Republica Arabă Unită, între 1958 şi 1961). Denunțarea de către el a Partidului Comunist din Irak a produs serioase fricțiuni. La începutul anilor 1960, Hruşciov şi Centrul, deşi nu tot Prezidiul, erau convinşi că în Orientul Mijlociu exista „un nou raport de forțe", care trebuia exploatat în lupta împotriva Adversarului Principal. Marea strategie globală agresivă elaborată de preşedintele KGB-ului, Aleksandr Şelepin, şi aprobată de Hruşciov în vara anului 1961, prevedea utilizarea mişcărilor de eliberare națională ca bază a unei politici de înaintare în Lumea a Treia. Victoria lui Castro în Cuba a încurajat şi noua politică de alianță cu naționaliştii antiimperialişti dar neortodocşi din Lumea a Treia, în locul apropierii numai de partidele comuniste ortodoxe, care urmau neabătut linia Moscovei. Pe lângă faptul că îi sprijinea pe cubanezi şi sandinişti,

Şelepin a conceput şi o schemă remarcabilă pentru a sprijini rebeliunea kurdă din nordul Irakului şi pentru a-i spune lui Nasser prin canale „neoficiale“ (probabil KGB) că, dacă rebeliunea va avea succes, „Moscova ar putea privi cu ochi buni integrarea părţii non-kurde a Irakului cu RAU [Republica Arabă Unită], cu condiţia ca Nasser să sprijine crearea unui Kurdistan independent“. Oricât de nerealistă ar părea o astfel de schemă, mai ales în ultimele luni ale existenţei RAU, planul extrem de ambiţios al unei unificări între Egiptul lui Nasser, Siria şi cea mai mare parte a Irakului, pe care Şelepin i l-a înfăţişat lui Hruşciov, ilustrează speranţele Centrului în legătură cu exploatarea uriaşului lui prestigiu ca cel mai popular lider al lumii arabe din secolul al XX-lea şi a disponibilităţii lui de a stabili o relaţie specială cu Uniunea Sovietică.

De-a lungul anilor ’60, speranţele sovietice erau legate de Nasser mai mult decât de oricare alt lider din Lumea a Treia, din afara Americii Latine. Ideologii sovietici au inventat termenul de „cale necapitalistă“ şi „democraţie revoluţionară“ pentru a defini un stadiu progresist, intermediar între capitalism şi socialism. În 1961, decizia lui Nasser de a naţionaliza cea mai mare parte a industriei egiptene a oferit o dovadă încurajatoare a propriului său progres de-a lungul „căii necapitaliste“. Printre agenţii sovietici din mass-media care au elogiat realizările lui Nasser s-a numărat fostul ofiţer SIS, Kim Philby, care, până în 1963, când a fugit la Moscova, a fost corespondentul la Beirut al publicaţiilor *Observer* şi *The Economist*. Într-un articol intitulat „Mândria şi Gloria lui Nasser“ cu ocazia celei de-a zecea aniversări a revoluţiei egiptene din vara anului 1962, Philby a declarat că acesta transformase cu succes Egiptul într-o „democraţie socialistă cooperativă“: „Acum este la fel de greu să concepi Egiptul fără Nasser cum ar fi să ne imaginăm Iugoslavia fără Tito sau India fără Nehru – iar Nasser este încă foarte tânăr“. În cadrul ajutorului sovietic pentru Lumea a Treia între anii 1954 şi 1961, 43% a fost destinat Egiptului. În 1964, Nasser a primit titlul de Erou al Uniunii Sovietice, cea mai înaltă distincţie sovietică. Un an mai târziu, Partidul Comunist Egiptean s-a dizolvat şi membrii lui au făcut cerere de a intra în partidul de guvernământ, Uniunea Socialistă Arabă.

La mijlocul anilor ’60, majoritatea experţilor sovietici în problemele Orientului Mijlociu considerau că echipamentul şi instrucţia sovietică au transformat forţele armate egiptene. Toţi aceştia au fost profund dezamăgiţi de rezultatul Războiului de Şase Zile dintre arabi şi Israel din 1967. Atacul Israelului împotriva Egiptului s-a declanşat la 8.45 dimineaţa (ora Cairoului) în ziua de 5 iunie şi a luat prin surprindere şi Centrul şi pe Nasser. Presa sovietică a aflat de atac înaintea KGB-ului, care a luat cunoştinţă de izbucnirea războiului numai din rapoartele Agenţiei Associated Press pe care le interceptase. Soarta războiului a fost practic decisă în primele trei ore, când raidurile aeriene ale israelienilor au distrus 286 din cele 340 de avioane de luptă ale Egiptului la sol, lăsând armata egipteană fără acoperire aeriană în timpul următoarelor lupte care s-au dat în deşertul Sinai.

La 28 iunie 1967, în cadrul uneia dintre primele lui cuvântări în calitate de preşedinte al KGB, Iuri Andropov a vorbit activiştilor KGB din cadrul Partidului Comunist despre „Politica Uniunii Sovietice cu privire la agresiunea Israelului în Orientul Apropiat“. Pentru a evita pe viitor astfel de lipsuri în serviciile de informaţii şi pentru „a avea informaţii şi prognoze la timp asupra evenimentelor“, KGB „trebuie să atragă specialişti de înaltă calificare în munca de informaţii din diverse domenii academice“. Printre ziariştii şi experţii academici sovietici trimişi în misiune pentru a îmbunătăţi cunoştinţele Centrului despre Orientul Mijlociu s-a numărat şi Evgheni Primakov, cu numele conspirativ de MAKS (ulterior şeful agenţiei postsovietice de informaţii, SVR, şi unul dintre primii miniştri ai lui Elţîn). La sfârşitul anilor 1960, Primakov a reuşit să facă cunoştinţă şi cu Hafez al-Asad din Siria, şi cu Saddam Hussein din Irak. Analiza informaţiilor, care până atunci abia dacă existase într-un KGB înspăimântat la gândul că ar putea oferi opinii care să nu fie în consonanţă cu părerea conducerii politice, a făcut paşi modeşti – deşi întotdeauna corecţi din punct de vedere politic – în perioada lui Andropov.

În public, Moscova a îmbrăţişat cauza lui Nasser şi a arabilor după umilirea din timpul Războiului celor Şase Zile, denunţând agresiunea imperialistă şi (spre regretul său ulterior) a rupt relaţiile diplomatice cu Israelul. În particular însă, s-au formulat critici severe la adresa incompetenţei forţelor arabe şi s-a exprimat indignarea din cauza cantităţii uriaşe de material de război capturate de israelieni. În cadrul Centrului, creştea admiraţia pentru capacităţile militare ale Israelului şi pentru succesul propagandei israeliene, care se străduia să creeze o imagine a laşităţii arabilor în luptă, fotografiind soldaţi egipteni în izmene stând în apropierea tancurilor sovietice neatinse. Dezastrul celor şase zile a lăsat Moscovei numai două opţiuni: fie să-şi asume pierderile, fie să refacă armatele arabe. A ales cea de-a doua soluţie. Preşedintele Podgornîi a vizitat Egiptul cu o suită din care făceau parte şi mareşalul Matvei Zaharov, şeful Statului-Major General sovietic, Kirpicenko, care lucra pe atunci la Centru, şi Primakov. Zaharov a rămas mai mult pentru a oferi consiliere în vederea reorganizării şi a reechipării armatei egiptene. Nerăbdător să-şi redobândească postura de erou al lumii arabe, Nasser era dispus să facă concesii mult mai mari în schimbul ajutorului sovietic decât înainte de Războiul de Şase Zile. I-a spus lui Podgornîi:

> Esenţial pentru noi acum este că ne dăm seama că principalul nostru duşman sunt Statele Unite şi că singura cale posibilă de a ne continua lupta este să ne aliem cu Uniunea Sovietică… Înainte de izbucnirea luptelor, ne era teamă că vom fi acuzaţi de presa occidentală că suntem aliniaţi [cu Uniunea Sovietică], dar nimic de genul acesta nu ne mai interesează. Suntem gata să oferim facilităţi flotei sovietice de la Port Said până la Salloum şi de la al-Arish la Gaza.

Numărul consilierilor sovietici din Egipt a ajuns la 20 000. În 1970, la cererea lui Nasser au fost înființate baze sovietice echipate cu rachete SAM-3 şi avioane de luptă cu echipaje ruseşti, pentru a consolida sistemul de apărare aerian egiptean.

Cele mai importante calități politice ale lui Nasser erau retorica şi prezența sa charismatică, ce i-au dat posibilitatea să supraviețuiască umilirii militare din 1967, de care se făcea răspunzător în mare parte, şi să ofere lumii arabe viziunea seducătoare, dar imposibil de transpus în practică a unei unități panarabe menite să reîntroneze mândria şi onoarea pe care i le răpise imperialismul. Vestitul baraj de la Asuan şi uzinele metalurgice de la Helwan, amândouă finanțate de Uniunea Sovietică şi lăudate ca modele ale realizărilor socialiste, au fost construite fără a se ține seama de condițiile locale. Socialismul egiptean a eşuat. Aşa cum a recunoscut la un moment dat Nasser, „oamenii nu pot să mănânce socialism. Dacă nu ar fi egipteni, m-ar bate cu pantofii [umilința supremă la arabi!]". Principalul domeniu care s-a dezvoltat în epoca lui Nasser a fost serviciul public, care a crescut de la 325 000 la 1,2 milioane de funcționari birocrați în cea mai mare parte ineficienți. Cairo, construit pentru 3 milioane de oameni, era gata să se prăbuşească sufocat de o populație de trei ori mai numeroasă. Conductele de aprovizionare cu apă şi sistemele de canalizare se înfundau regulat, inundând diverse porțiuni ale oraşului. Din punct de vedere politic, Nasser a lăsat în urma lui un stat unipartinic cu o economie precară, construit pe temeliile gemene ale alegerilor dirijate şi ale lagărelor de concentrare pentru terorizarea oponenților.

Marile investiții sovietice din Egiptul lui Nasser, din anii 1950 şi 1960, se sprijineau pe un fundament mult mai şubred decât era dispusă Moscova să recunoască. Afluxul de consilieri sovietici nu făcea decât să sublinieze şi mai mult prăpastia dintre societatea sovietică şi cea egipteană. Ruşii şi egiptenii nu-şi făceau vizite acasă. Deşi aproape jumătate din cei 15 000 de arabi care au studiat în America la sfârşitul anilor '50 şi începutul anilor '60 s-au căsătorit cu americance, nu s-a înregistrat nicio căsătorie între consilierii sovietici şi gazdele lor egiptene. Resentimentul față de aerul distant al consilierilor a fost accentuat şi de aroganța ambasadorului sovietic, Vladimir Mihailovici Vinogradov. „Uniunea Sovietică", se plângea vicepreşedintele Anwar al-Sadat, „consideră că se bucură de o poziție privilegiată în Egipt – în asemenea măsură încât ambasadorul sovietic adoptă o poziție similară cu cea a înaltului comisar britanic din perioada ocupației britanice din Egipt."

Odată cu moartea neaşteptată a lui Nasser în septembrie 1970 şi înlocuirea lui cu Sadat, impunătorul dar fragilul edificiu al influenței sovietice din Egipt a început să se prăbuşească. Aproape două decenii mai târziu, Andrei Gromîko, ministrul de Externe al Uniunii Sovietice, încă mai susținea că, „dacă Nasser ar fi trăit încă câțiva ani, situația din regiune ar fi fost astăzi total diferită". Prim-ministrul sovietic, Aleksei Kosîghin, i-a spus lui Sadat la scurt timp după ce acesta a devenit preşedinte: „Nu am avut niciodată vreun secret față de Nasser şi nici el

nu a avut față de noi“. Prima parte a afirmației, așa cum știa prea bine Kosîghin, era o absurditate; cea de-a doua parte, datorită lui Sami Sharaf și altora ca el, se poate să fi fost uneori mai aproape de adevăr. În prima lui zi ca președinte, Sadat a avut o confruntare imediată cu Sharaf în biroul său. După cum susține Sadat:

> Avea un teanc de hârtii pe care voia să mi le prezinte. „Ce e cu astea?“ am întrebat eu. „Sunt textele dactilografiate ale conversațiilor telefonice dintre anumite persoane aflate sub supraveghere.“ „Regret“, am spus eu, „nu-mi place să citesc asemenea gunoaie… Și, oricum, cine v-a dat dreptul să înregistrați convorbirile telefonice ale acestor oameni? Ia dosarul acesta de aici“. L-am aruncat imediat de pe biroul meu.

Dar au existat și ocazii în care Sadat s-a arătat mai interesat de astfel de „gunoaie“ decât era dispus să recunoască față de Sharaf. Kirpicenko, care s-a întors la Cairo ca rezident în 1970, a descoperit că Sadat „asculta“ conversațiile unui grup de complotiști prosovietici împotriva lui: cei mai importanți dintre aceștia erau vicepreședintele Ali Sabry, ministrul de Interne, Shara'wi Gum'a, ministrul de Război, Muhammad Fawzi și ministrul pentru Afacerile prezidențiale, Sami Sharaf. Grupul pe care Sadat îl numea în particular „crocodilii“ (expresie adoptată și de rezidența sovietică) avea întâlniri frecvente cu Vinogradov și, după cum se exprima eufemistic Kirpicenko, „îi împărtășeau neplăcerea pe care le-o provoca linia lui Sadat“ – cu alte cuvinte, planurile de înlăturare a lui de la putere. Complotiștii au încercat să obțină sprijinul lui Vinogradov, dar, după cum afirmă Nikolai Leonov, ambasadorul era „copleșit de frică“ și nu a dat niciun răspuns.

Rapoartele de la Cairo care alarmau cel mai mult Biroul Politic erau cele în care Kirpicenko susținea că are informații „de încredere“ referitoare la contactele secrete dintre Sadat și președintele Nixon. Aceasta stârnea bănuiala că Sadat intenționa să slăbească legăturile cu Uniunea Sovietică și să se apropie mai mult de Statele Unite. În ianuarie 1971, Fawzi, printre responsabilitățile căruia figura și securitatea din Cairo, a primit un raport cu privire la o transmisie radio neautorizată. Tehnicile de detecție folosite pentru localizarea sursei transmisiilor au scos la iveală faptul că acestea proveneau din casa lui Sadat. Cercetările ulterioare au demonstrat că acesta făcea un schimb secret de mesaje cu Washingtonul – în pofida faptului că relațiile cu Statele Unite fuseseră rupte de Nasser. Fawzi susținea că l-a întrebat pe Sadat, care i-a spus că legăturile lui secrete nu-l priveau pe Fawzi. Acesta ar fi răspuns, chipurile, că era misiunea serviciilor secrete să descopere astfel de lucruri. S-ar putea foarte bine ca Kirpicenko să fi fost informat cu privire la înfruntarea dintre Fawzi și Sadat fie de către unul din „crocodili“, fie de unul din informatorii lui din cadrul serviciilor egiptene de informații. Este la fel de probabil ca mesajele radio de la și către Washington să fi fost interceptate de stația SIGINT (cu numele conspirativ de

ORION) de la rezidența din Cairo. Succesul remarcabil repurtat de KGB în domeniul cifrurilor din Lumea a Treia le-a dat posibilitatea decriptorilor săi să decodifice cifrul prezidențial al lui Sadat mai bine decât oricare agenție egipteană de informații. Având în vedere neliniștea provocată la Moscova de politica lui Sadat, decriptarea mesajelor sale trebuie să fi reprezentat într-adevăr o mare prioritate. La fel de neliniştitoare erau după părerea Moscovei discuțiile secrete de la Cairo din martie şi aprilie, dintre diplomatul american Donald Bergus şi emisarii lui Sadat. Benzile cu conversațiile înregistrate fără ştirea lui Sadat de către o secțiune a spionajului egiptean au fost transmise „crocodililor“ şi, în mod sigur, dezvăluite de aceştia Ambasadei sovietice.

La 28 aprilie 1971, pentru prima dată în cariera sa de ofițer de informații în străinătate, Kirpicenko a fost convocat pe neaşteptate înapoi la Moscova, împreună cu Vinogradov şi un consilier militar superior din Egipt, generalul Vasili Vasilievici Okunev, pentru a raporta cu privire la intențiile lui Sadat chiar în fața Biroului Politic. Vinogradov a fost criticat de către Suslov pentru ceea ce considera el că sunt contradicțiile între tonul „foarte optimist“ al declarațiilor sale verbale (care semănau cu cele ale lui Okunev) şi câteva dintre dovezile specificate în mesajele lui diplomatice. Kirpicenko, spre deosebire de ei, a declarat deschis că Sadat înşela Uniunea Sovietică. Andropov i-a spus după aceea: „Tot ceea ce ai spus a fost mai mult sau mai puțin corect, dar exprimat cam dur“. A mai fost informat că preşedintele Podgornîi a afirmat despre comentariile lui în legătură cu Sadat că „Nu se cuvine să se vorbească despre preşedinți în acest fel!“ Ceea ce i-a mai rămas lui Kirpicenko întipărit în memorie este faptul că, în timp ce pe masa la care şedeau membrii Biroului Politic se aflau icre negre şi icre de Manciuria, precum şi o selecție de alte delicatese de peşte, el şi cei care stăteau de-a lungul peretelui au fost serviți numai cu cârnați şi sandviciuri cu brânză.

Evenimentele din următoarele câteva săptămâni au confirmat pe deplin pesimismul lui Kirpicenko. La 11 mai, un tânăr ofițer de poliție i-a adus lui Sadat o bandă înregistrată în care se demonstra, după părerea lui Sadat, că „crocodilii“ „conspiră ca să mă răstoarne, pe mine şi regimul meu“. (Deşi în memoriile lui Sadat nu se menționează acest lucru, fără îndoială că primise astfel de benzi şi mai înainte.) La o întâlnire cu Vinogradov, principalii complotişti au cerut sprijinul sovieticilor pentru complotul în vederea înlăturării lui Sadat şi a „instaurării socialismului în Egipt“. Dar Moscova nu a îndrăznit să promită sprijin şi Sadat a lovit primul. Momentul arestării „crocodililor“ – în seara de 13 mai – a luat prin surprindere rezidența de la Cairo. Kirpicenko îşi petrecea acea seară, ca cei mai mulți dintre ceilalți reprezentanți sovietici, la o recepție dată în onoarea lor în grădina Ambasadei est-germane. În momentul culminant al petrecerii, exact când pe masă îşi făceau apariția purceii de lapte, a sosit vestea arestării, ceea ce l-a obligat pe Kirpicenko să plece în grabă şi să se întoarcă la ambasada sa.

Dar Sadat a mai continuat multă vreme să-şi ascundă intențiile reale în privința

ruşilor. Două săptămâni mai târziu a semnat la Cairo cu reşedintele Podgornîi un tratat sovieto-egiptean de prietenie şi cooperare. Principalul lui motiv, aşa cum a recunoscut mai târziu, era să „adoarmă neliniştile conducătorilor sovietici" încercând să-i convingă că era angajat într-o luptă internă pentru putere şi nu în reorientarea politicii externe egiptene în direcţia depărtării de Moscova. Când l-a condus pe Podgornîi la aeroport, l-a rugat să transmită Biroului Politic: „Vă rog să aveţi încredere în noi! Aveţi încredere! Încredere!" Dar pledoaria lui nesinceră nu a avut prea mare efect. Încrederea Centrului în Sadat dispăruse aproape complet. Rezidenţa din Cairo nu avea nicio îndoială că Sadat „intenţiona să slăbească relaţiile sovieto-egiptene şi să ia măsuri active pentru a restricţiona activitatea spionajului sovietic în Egipt". Dar pentru moment, Moscova nu şi-a exprimat cu voce tare bănuielile, temându-se că o opoziţie pe faţă împotriva lui Sadat nu va face decât să-i submineze şi mai mult influenţa şi investiţiile uriaşe din Egipt.

Iritarea Centrului provocată de scăderea influenţei sale la Cairo a fost contrabalansată de speranţa preluării puterii de către comunişti la Khartoum. Conducătorii Partidului Comunist Sudanez erau consideraţi de KGB drept cei mai loiali şi devotaţi din Orientul Mijlociu. În iulie 1971, o lovitură de stat organizată de ofiţerii armatei sudaneze, sprijiniţi de comunişti, a reuşit să-l înlăture de la putere pentru scurt timp pe preşedintele Gaafar Muhammad al-Nimeiri. Vinogradov s-a dus la Sadat pentru a-l îndemna să recunoască noul regim. Între cei doi a izbucnit o ceartă urâtă, în timpul căreia Sadat a declarat că „nu pot permite să se instaureze un regim comunist într-o ţară cu care am frontieră comună". Cu ajutorul lui Sadat, lovitura de stat a fost brutal reprimată şi Nimeiri a revenit la putere. Printre cei executaţi pentru participarea la lovitura de stat s-a numărat şi secretarul general al Partidului Comunist Sudanez, Abdel Maghoub. În acelaşi timp, Centrul a descoperit că un diplomat sovietic din Orientul Mijlociu cooptat de KGB, Vladimir Nikolaievici Saharov, lucra pentru CIA. Avertizat printr-un semnal prestabilit – un buchet de flori plasat pe bancheta din spate a maşinii sale – Saharov a fugit exact la timp. Printre secretele pe care le-a dezvăluit la CIA a figurat şi cel referitor la legătura lui Sharaf cu KGB.

În timp ce influenţa sovietică continua să scadă în timpul domniei lui Sadat, comuniştii egipteni regretau tot mai mult decizia luată în 1965 de a-şi dizolva partidul. În 1971, Ambasada sovietică de la Cairo, probabil prin rezidenţa KGB, a plătit suma relativ modestă de 1000 de lire egiptene unui comunist egiptean de frunte cu numele conspirativ SOIUZNIK („Aliatul"), în vederea sprijinirii candidaţilor de stânga pentru Adunarea Poporului. Dar Moscova a avut totuşi grijă să nu-l irite pe Sadat prin resuscitarea defunctului partid comunist. În aprilie 1972, cele trei grupări marxiste principale din ilegalitate s-au unit şi au început să elaboreze rapoarte critice la adresa stării actuale din Egipt. SOIUZNIK şi alţi lideri ai noii mişcări clandestine unificate au cerut în secret Ambasadei sovietice de la Cairo să-i pună în legătură cu conducerea Partidului Comunist al Uniunii

Sovietice. Dar Moscova le-a transmis că încă nu era timpul pentru înființarea unei organizații marxiste în Egipt. SOIUZNIK a răspuns că tovarășii sovietici pur și simplu nu înțelegeau starea reală de lucruri din Egipt, dar că noua mișcare va conta oricum pe sprijinul financiar al partidelor comuniste frățești. Doi ani mai târziu, KGB a început să trimită bani lui SOIUZNIK prin intermediul Partidului Comunist Irakian.

În vara anului 1972, Sadat a decis în secret să-i expulzeze pe toți consilierii militari sovietici. La 8 iulie, l-a convocat pe ambasadorul sovietic la el. După cum afirmă Vinogradov, „Sadat m-a anunțat brusc că toți consilierii noștri militari pot să se întoarcă acasă, căci erau «foarte obosiți»! Eram de-a dreptul furios. «Obosiți, domnule președinte!» l-am provocat eu. «Dacă nu mai aveți nevoie de ei, spuneți-o pe față!»". Potrivit versiunii lui Sadat referitoare la același episod, acesta a anunțat pur și simplu că „decisese să se dispenseze de serviciile experților militari sovietici", și le-a ordonat să părăsească țara în termen de o săptămână. Dar Moscova nu se putea împăca cu gândul să sacrifice ce mai rămăsese din poziția cu greu câștigată în Egipt printr-o ruptură fățișă cu Sadat. Conducerea sovietică a conchis că nu are încotro și trebuie să continue să acorde sprijin politic și militar Egiptului, de teamă ca nu cumva Sadat să se alieze cu Statele Unite. Așadar a optat pentru o declarație oficială în care încerca să-și salveze reputația, spunând nu foarte convingător că „După un schimb de păreri, cele două părți au decis ca personalul militar care fusese trimis în Egipt pentru o perioadă limitată de timp să fie retras". Relațiile cu Egiptul, se afirma în declarație, continuau să se sprijine pe „fundamentul solid al Tratatului sovieto-egiptean de prietenie și cooperare în lupta comună pentru înlăturarea rezultatelor agresiunii israeliene". După o scurtă întrerupere, livrările de armament sovietic către Egipt au fost reluate. În aprilie 1973, Sadat declara: „Rușii ne furnizează tot ce pot să ne dea. Și eu sunt acum cât se poate de mulțumit".

Arestarea de către Sadat a facțiunii prosovietice din conducerea egipteană și expulzarea consilierilor sovietici au afectat moralului rețelei de agenți KGB și a complicat munca rezidenței la Cairo. De teamă să nu fie descoperiți, mai mulți agenți egipteni au început să se distanțeze de ofițerii care răspundeau de ei.

În ianuarie 1973, ca măsură de securitate, Centrul a ordonat încetarea operațiunilor împotriva țintelor egiptene „de pe pozițiile agenților". Agenții existenți, retrogradați acum la nivel de „contacte confidențiale", au continuat în unele cazuri să furnizeze informații importante în legătură cu planurile militare ale lui Sadat.

La fel ca și agențiile de spionaj occidentale, KGB-ul era derutat deoarece nu cunoștea intențiile lui Sadat în privința Israelului. În anii 1972–1973, forțele egiptene au fost mobilizate de douăzeci și două de ori pentru perioade de patrucinci zile, fiind apoi trimise acasă. În primăvara anului 1973, se părea că războiul este iminent, iar Israelul și-a mobilizat forțele. Urmând instrucțiunile lui Andro-

pov, FCD a pregătit un raport cu privire la criza din Orientul Mijlociu care a fost prezentat Biroului Politic la 7 mai:

> Potrivit informațiilor de care dispunea, în armata egipteană se iau măsuri în vederea creşterii capacității de luptă. Pentru a ridica moralul trupelor, Sadat şi conducerea militară superioară fac vizite în rândul acestora. Statul-Major al Forțelor Armate ale Republicii Arabe Egipt a elaborat un plan operațional pentru traversarea Canalului Suez. Măsuri similare se iau în Siria, unde conducerea a decis să se pregătească pentru operațiuni militare de agresiune împotriva Israelului împreună cu armata egipteană.
> Intențiile militare ale Egiptului şi Siriei sunt cunoscute nu numai în cercurile conducătoare ale țărilor arabe, ci şi în Occident şi în Israel.
> Potrivit informațiilor de care dispunem, americanii şi englezii sunt înclinați să creadă că declarațiile liderilor egiptean şi sirian cu privire la confruntarea iminentă cu Israelul sunt destinate exclusiv „uzului intern", dar îşi propun să exercite şi un efect psihologic asupra țărilor occidentale şi a Israelului. În acelaşi timp, nu se exclude posibilitatea ca Sadat să efectueze operațiuni militare specifice.
> Analiza informațiilor de care dispunem arată că acțiunile lui Sadat cu sprijinul colonelului Gaddafi al Libiei şi al preşedintelui Asad al Siriei ar putea duce la un lanț de evenimente necontrolabile în Orientul Apropiat.
> Nu este imposibil ca, în scopul sensibilizării opiniei publice mondiale în problema Orientului Apropiat şi al exercitării de presiuni asupra URSS şi SUA, Sadat să opteze pentru reluarea operațiunilor militare limitate în ajunul viitoarei întâlniri dintre tovarăşul Leonid Ilici Brejnev şi Nixon.

Era extrem de important ca vizita lui Brejnev la Washington programată pentru luna iunie să nu fie afectată de niciun fel de conflict în Orientul Mijlociu. Pentru Brejnev, cunoscut prin slăbiciunea lui pentru pompă şi strălucire, recepția de pe pajiştea de sud a Casei Albe era, după cum susține Dobrînin, ambasadorul sovietic de la Washington, „un moment de triumf. Ce putea conta mai mult pentru el decât şansa de a fi plasat pe picior de egalitate cu preşedintele Americii…?"

„Pentru a-l influența pe Sadat în favoarea noastră" şi a-l convinge să renunțe la războiul împotriva Israelului, KGB-ul a propus să fie trimis un reprezentant superior sovietic care să discute şi cu el, şi cu Asad. De asemenea, a mai propus să se întârzie livrarea către Egipt a rachetelor pe care URSS fusese de acord să le furnizeze. La aceasta se adăuga utilizarea „canalelor neoficiale", mai ales şeful stației CIA de la Cairo, pentru a-i convinge pe americani că „reluarea operațiunilor militare în Orientul Apropiat în momentul de față nu ar fi nici în interesul Uniunii Sovietice şi nici al Americii" şi ar produce presiuni asupra Israelului.

În cele din urmă, niciun fel de conflict din Orientul Mijlociu nu a tulburat şederea la Washington a lui Brejnev, care se considera un lider mondial. „Chiar şi soarele strălucitor pare să accentueze importanța evenimentului", îşi aminteşte cu nostalgie Dobrînin: „Ceremonia solemnă, cu imnurile de stat ale celor două țări şi garda de onoare, liderul Partidului Comunist Sovietic stând alături de

preşedintele Americii în văzul întregii lumi – toate acestea erau pentru conducerea sovietică actul suprem de recunoaştere a puterii şi influenţei sale de către comunitatea internaţională“.

Dar ameninţarea cu războiul din mai 1973 a servit scopului lui Sadat. Mai mult chiar decât alarmele false de dinainte, a convins comunitatea spionajului american şi israelian că mobilizările repetate şi ameninţările cu războiul erau un bluf. Atacul simultan al forţelor siriene şi egiptene din 6 octombrie 1973, în ziua sărbătorii evreieşti de Yom Kippur, a prins Israelul ca şi Statele Unite pe nepregătite. Viitorul DCI, Robert Gates, îşi aminteşte de acea dată ca despre „cea mai cumplită zi a carierei mele din informaţii“. În timp ce îl asigura pe un negociator superior al armatei SUA că nu exista riscul unui conflict, la radio s-a difuzat ştirea izbucnirii războiului. Gates „a zburat afară din birou“. KGB-ul s-a descurcat mult mai bine. Conştient încă de faptul că fusese luat prin surprindere de războiul arabo-israelian din urmă cu şase ani, a reuşit să transmită avertizări timpurii Biroului Politic, înainte de Yom Kippur – probabil ca rezultat al informaţiilor obţinute de la SIGINT şi prin infiltrările din forţele armate egiptene şi în comunitatea de spionaj.

După umilinţa suferită cu ocazia Războiului de Şase Zile din 1967, succesul rapid repurtat în Războiul de Yom Kippur le-a redat arabilor mândria şi încrederea în sine. Dar deşi din punct de vedere militar războiul a început bine pentru Egipt şi Siria, s-a terminat prost, căci forţele israeliene au ajuns la şaizeci de mile de Cairo şi la douăzeci de mile de Damasc. Sadat a tras concluzia că, datorită influenţei lor asupra Israelului, numai Statele Unite ar putea media un acord de pace. În timp ce influenţa sovietică scădea, Henry Kissinger a devenit figura dominantă în procesul de pace. Până la vizita sa din 1973 în Orientul Mijlociu, „globe-troterul“ Henry Kissinger nu mai fusese niciodată într-o ţară arabă. În următorii doi ani de navetă diplomatică a făcut alte unsprezece vizite şi a condus patru runde majore de negocieri. Centrul a încercat cu disperare că elaboreze măsuri active pentru a-l convinge pe Sadat că Henry Kissinger o să-l păcălească. În cadrul operaţiunii IBIS, Serviciul A din cadrul FCD a fabricat o depeşă a ambasadorului elveţian la Washington către ministrul său de Externe în care se raporta că un specialist în problemele Orientului Mijlociu din Departamentul de Stat îi spusese că Statele Unite nu vor încălca niciunul din interesele Israelului. Falsul i-a fost arătat lui Sadat la sfârşitul anului 1973, dar nu a avut niciun efect vizibil asupra lui.

Neliniştea Centrului în legătură cu pierderea influenţei în Orientul Mijlociu în favoarea Statelor Unite s-a reflectat în instrucţiunile lui Andropov către FCD din 25 aprilie 1974 de a elabora măsuri active pentru a împiedica orice altă înrăutăţire a relaţiilor sovieto-arabe, pentru a-i obliga pe politicienii antisovietici să se retragă în defensivă şi pentru a submina influenţa Occidentului şi a Chinei, care creştea tot mai mult, în detrimentul Uniunii Sovietice. Centrul era deosebit de ofensat de legăturile lui Sadat cu CIA. În octombrie 1974 William Colby,

directorul CIA, a vizitat Egiptul în calitate de oaspete personal al lui Sadat. KGB-ul şi-a pus în gând să se răzbune pe secretarul prezidenţial pentru afaceri externe, Ashraf Marwan (ginerele lui Nasser), despre care credea că răspunde de legătura cu CIA. Secţiunea A a întreprins o campanie de măsuri active menite să-l înfăţişeze pe Marwan ca agent CIA. Centrul acorda o asemenea importanţă campaniei încât în mai 1975 l-a trimis la rezidenţa din Cairo pe şeful Direcţiei Unu (America de Nord), Vladimir Kazakov, să supervizeze pregătirile finale pentru implementarea lor. În ziarele libaneze, siriene şi libiene au apărut articole care denunţau aşa-zisele legături ale lui Marwan cu CIA. Pe parcursul campaniei KGB de dezinformare împotriva lui Marwan, acesta a fost acuzat că a luat mită şi a subtilizat sume mari de bani date Egiptului de Arabia Saudită şi de Kuweit pentru procurarea de arme. Rezidenţa din Cairo a răspândit şi zvonuri că Marwan ar fi avut o legătură amoroasă cu soţia lui Sadat, Jihan, şi a raportat că acestea au ajuns chiar la Sadat. Aşa cum era de aşteptat, KGB şi-a asumat toate meritele atunci când Sadat l-a înlocuit pe Marwan din funcţia de secretar pentru relaţii externe.

Măsurile active ale Serviciului A împotriva lui Sadat au ţinut seama de entuziasmul lui din tinereţe pentru Adolf Hitler. Sadat însuşi a recunoscut în autobiografia sa că, pe când avea paisprezece ani şi Hitler a devenit cancelar al Germaniei, fusese impresionat de modul în care Führerul îşi pusese în gând „să reconstruiască ţara“: „I-am adunat pe prietenii mei şi le-am spus că trebuie să luăm exemplu de la Hitler şi să mergem înainte… către Cairo. Au râs şi au plecat“. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Sadat a fost şi un mare admirator al campaniei lui Rommel împotriva britanicilor din Deşertul de Vest, iar mai târziu a înfiinţat şi un muzeu în memoria lui la El-Alamein. În 1953 a afirmat în public că l-a admirat pe Hitler „din adâncul sufletului“. KGB şi-a arogat meritele pentru că inspirase anumite titluri din presă de felul: „Anwar Sadat – de la fascism la sionism“, care îl înfăţişau ca pe un fost agent nazist, vândut CIA. Controlul exercitat de Sadat asupra presei făcea ca măsurile active din Egipt să fie limitate în cea mai mare parte la răspândirea de zvonuri şi de manifeste. În alte ţări arabe, KGB pretindea că este capabil să inspire articole de presă în care Sadat era denunţat drept complice al Statelor Unite şi Israelului în încercarea acestora de a ţine sub control teritoriile ocupate. Printre acuzaţiile fabricate de Serviciul A, figura şi afirmaţia că Sadat obţinuse sprijin prin conturi secrete pe numele lui din băncile controlate de evrei. Alte agenţii de spionaj din blocul sovietic au colaborat la campania de măsuri active. Într-o operaţie cu numele conspirativ de RAMZES, VH din Ungaria a falsificat o depeşă către Departamentul de Stat din partea ambasadorului SUA la Cairo în care se făcea evaluarea psihologică a lui Sadat şi se ajungea la concluzia că era dependent de droguri, nu mai avea relaţii sexuale cu soţia lui şi prezenta o deteriorare evidentă a facultăţilor mentale.

În pofida priorităţii acordate măsurilor active împotriva lui Sadat din lumea arabă şi dincolo de hotarele acesteia în anii care au urmat după Războiul de Yom

Kippur, KGB-ul a continuat să fie extrem de precaut în legătură cu operațiunile din Egiptul propriu-zis. Precauția lui s-a extins şi asupra Partidului Comunist Egiptean care la 1 Mai 1975 şi-a anunțat renașterea prin mesaje frățești adresate celorlalte partide comuniste din întreaga lume. Andropov a dat instrucțiuni Centrului să facă cercetări în legătură cu conducerea şi componența partidului, apoi să pregătească împreună cu Departamentul Internațional al Comitetului Central al PCUS o propunere de acordare de asistență financiară. „Pentru noi este periculos să dăm bani direct Partidului Comunist Egiptean“, a spus el, „fiindcă s-ar putea să se afle.“ De aceea s-a luat decizia să se transmită bani în continuare comuniştilor egipteni prin intermediul Partidului Irakian. În 1976 Sadat a introdus o formă limitată de pluripartitism, ceea ce le-a permis membrilor de frunte ai partidului comunist aflat tot în ilegalitate să-şi facă o campanie publică – iar KGB-ul să mențină contactul cu acesta. Au existat trei platforme de opoziție cărora li s-a permis să conteste alegerile generale din acel an – printre acestea era şi partidul de stânga Uniunea Națională Progresistă, condusă de un lider comunist, Khaled Mohieddin, căruia KGB i-a dat numele conspirativ de LIUBOMIR. În 1976, rezidența de la Cairo a înmânat unui contact comunist două sume de câte 50 000 de dolari (ceva mai mult de 18 000 de lire egiptene): una pentru Partidul Comunist, iar cealaltă pentru campania electorală a Uniunii Naționale Progresiste.

La o întâlnire cu Aleksandr Sergheievici Kulik, succesorul lui Kirpicenko la conducerea rezidenței din Cairo şi conducerea FCCD 18 (Statele arabe) din 1975, Andropov a reafirmat interdicția referitoare la menținerea unor agenți egipteni chiar în Egipt. A mai dat instrucțiuni să nu fie acceptate documente de la contactele confidențiale, probabil de teamă ca ofițerii KGB să nu fie prinşi în timp ce le primeau. Nu există aproape nicio îndoială cu privire la faptul că rezidența din Cairo se simțea frustrată de restricțiile care i se impuneau. În mai 1976, Vladimir Kriucikov şi N. A. Dușin, şeful Direcției Trei a KGB (contrainformații militare) au semnat o declarație comună adresată lui Andropov în care cerea permisiunea să recruteze un ofițer superior de informații din Egipt, cu numele conspirativ de GERALD. „Din ordinul celei mai înalte autorități [instanțe] este interzis să se desfăşoare activități cu agenții în Republica Arabă Egipt.“ GERALD a rămas un contact confidențial. Dosarele FCD adnotate de Mitrokhin conțin o serie de exemple de foşti agenți egipteni, retrogradați la rangul de contacte confidențiale, care au rupt legătura cu rezidența din Cairo – printre aceştia, FEDOR în 1976, colonel în armata egipteană, recrutat la Odessa în 1972, şi MURTARS, funcționar al Oficiului Prezidențial, recrutat la Moscova în 1971. Un raport al Centrului din 1977 conchidea că rezidența din Cairo nu are surse în „cele mai multe ținte de infiltrare“. Mai târziu, pe parcursul aceluiaşi an, s-a descoperit că HASAN, funcționar la Centrul Cultural Sovietic din Cairo, pe care rezidența îl folosise pentru a transmite dezinformările către spionajul egiptean, opera, în realitate, sub control egiptean.

Denunțarea unilaterală de către Sadat a Tratatului de prietenie sovieto-egiptean, survenită în martie 1976, nu a provocat la Centru prea multă surprindere, ci numai o previzibilă indignare. FCD a pretins că această indignare era împărtăşită în cercuri mai largi. În noiembrie, Centrul raporta, probabil exagerând oarecum: „Potrivit informațiilor din cercurile de afaceri egiptene, întreruperea relațiilor cu URSS a creat nemulțumire într-un sector important al burgheziei egiptene…"; „În efortul de a micşora nemulțumirea din țară provocată de politica sa față de Occident, conducerea egipteană întreprinde anumiți paşi vrând să lase impresia că este interesată de normalizarea relațiilor cu Uniunea Sovietică". Cu toate acestea, FCD cita în mod aprobator opinia fostului prim-ministru egiptean, Aziz Sidqi (cu numele conspirativ de NAGIB „Baronul"): „Disponibilitatea lui Sadat de a căuta reconcilierea cu URSS este numai o manevră". Sadat, considera Centrul, intenționa să se apropie mai mult de Statele Unite.

Deşi Centrul a încercat să îmbunătățească înfățişarea rapoartelor sale din Orientul Mijlociu citând conversații confidențiale cu personalități egiptene de frunte, accesul la informații scăzuse considerabil la rezidența din Cairo la începutul anilor 1970. Concludent în acest sens este faptul că a fost luată prin surprindere de protestele populare de masă din ianuarie 1977 împotriva reducerii subvențiilor guvernamentale la produsele alimentare de bază şi gazul pentru gătit. În cele două zile de rebeliune au fost uciși 160 de protestatari şi sute de oameni au fost răniți până când armata a restaurat ordinea. Guvernul lui Sadat a dat vina pentru revolte pe „complotiştii de stânga", care au pus la cale un „act criminal odios". „Multe elemente comuniste", spunea el, s-au infiltrat în Partidul Unității Progresiste şi au încercat să se folosească de el pentru „a răsturna guvernul şi pentru a instaura un regim comunist." Într-o perioadă de trei luni, 3000 de egipteni au fost arestați şi acuzați de „conspirație subversivă". În timpul campaniei împotriva „complotiştilor de stânga" un consilier de la Ambasada sovietică l-a vizitat pe principalul său contact comunist în biroul acestuia. Temându-se că ar putea avea microfoane în birou, acesta a vorbit foarte puțin, dar a scris pe o bucățică de hârtie: „Aproximativ 35 de membri ai organizației noastre au fost arestați şi 17 stau ascunşi. Tipografia organizației nu a fost afectată şi nici cei mai mulți lideri ai organizației. Avem nevoie urgentă de sprijin material, aproximativ 3000 de lire egiptene." Aparent temându-se să-i înmâneze lui Kovtunovici hârtia, omul a aşteptat până când acesta s-a ridicat să plece şi i-a dat-o pe coridor. Probabil că în urma unor experiențe similare, trei comuniști egipteni au fost trimişi în Uniunea Sovietică la instruire în domeniul spionajului, pentru a putea să pună bazele unui serviciu de securitate al partidului. Principalul contact comunist al rezidenței din Cairo a trimis mulțumiri conducerii sovietice. Numai sprijinul lor, a spus el, a menținut partidul pe linia de plutire în 1977.

La 1 octombrie 1977, Uniunea Sovietică şi Statele Unite au semnat o declarație comună cu privire la necesitatea rezolvării conflictului arabo-israelian.

Moscova era convinsă că recuperase o mare parte din terenul diplomatic pe care îl pierduse în Orientul Mijlociu ca urmare a Războiului de Yom Kippur şi obţinuse recunoaşterea de către SUA a rolului Uniunii Sovietice în negocierile de pace. Dar aproape imediat, după cum consemnează istoria oficială a politicii externe sovietice, „Sub presiunea Israelului, Administraţia Carter a încălcat în mod flagrant acordul". La numai şapte săptămâni după semnarea acordului, Sadat a plecat la Ierusalim ca să iniţieze un dialog cu israelienii. Vizita lui a fost una dintre cele mai uimitoare lovituri de teatru din vremurile moderne. În momentul în care Sadat a coborât din avion la Tel Aviv în ziua de 20 noiembrie, un reporter de la Radio Israel a rămas cu gura căscată şi apoi a spus: „Preşedintele Sadat inspectează acum garda de onoare a Forţelor Armate Israeliene. Văd cu ochii mei, dar nu-mi vine să cred!" Fostul prim-ministru al Israelului, Golda Meir, a spus despre Sadat şi actualul prim-ministru, Menachem Begin, la sfârşitul vizitei: „Nu contează Premiul Nobel pentru pace [pe care Sadat şi Begin urmau să-l primească un an mai târziu]. Daţi-le amândurora câte un Oscar!"

Cu tendinţa sa obişnuită de a adera la teoria conspiraţiei, la fel de marcată ca şi atitudinea faţă de sionism şi lobby-ul făcut de evrei în Statele Unite, Centrul a interpretat vizita lui Sadat mai puţin ca o piesă de teatru şi mai mult ca pe un complot cu rădăcini adânci. Sadat, credea Centrul, aranjase călătoria cu americanii, care ştiuseră că aceasta este iminentă în momentul în care ca nişte trădători semnau tratatul cu Uniunea Sovietică. „Acordul pentru pace în Orientul Mijlociu" semnat de Sadat, Begin şi Carter la Camp David în septembrie 1978 a fost imediat denunţat de *Pravda* ca „o vânzare tranzacţionată pe la spatele naţiunii arabe, care serveşte interesele Israelului, ale Americii, imperialismului şi reacţionarilor arabi". Centrul considera că Jimmy Carter şi CIA îl atrăseseră pe Sadat într-un complot americano-sionist cu intenţia de a lichida influenţa sovietică din Orientul Mijlociu. El a reacţionat printr-o campanie de măsuri active acuzându-l pe Sadat că este agent CIA, că are o vilă la Montreux cu securitate asigurată de CIA 24 de ore din 24 pentru momentul când va fi în cele din urmă obligat să fugă de mânia naţiunii arabe pe care o trădase.

În martie 1979, Sadat a revenit în Statele Unite pentru a semna un tratat de pace cu Israelul în cadrul unei ceremonii desfăşurate pe pajiştea de sud de la Casa Albă, la care au participat oaspeţi de seamă şi reporteri de televiziune din întreaga lume. La fel ca şi după Acordul de la Camp David, semnat cu şase luni mai înainte, Sadat a fost întâmpinat la întoarcerea sa la Cairo de o mulţime entuziastă, convinsă că fusese întronată o nouă eră de pace şi prosperitate. S-a raportat că şoferii de taxiuri egipteni se ofereau să-i ducă pe gratis pe israelieni. Iniţial, opoziţia conducerii Partidului Unităţii Naţionale Progresiste faţă de Camp David a provocat resentimente chiar şi în rândurile propriilor membrii de partid. În multe ţări arabe, Sadat era privit ca un paria, vândut Israelului. Egiptul a fost exclus din Liga Arabă, care şi-a mutat sediul de la Cairo la Tunis. Aproximativ două milioane de egipteni

care lucrau în afara granițelor țării, în alte state arabe, au fost trimiși acasă. În Egipt, noua eră de prosperitate a întârziat să sosească; euforia a lăsat locul dezamăgirii. Deşi în martie 1979 a fost semnat un tratat de pace israelo-egiptean, planurile făcute la Camp David pentru rezolvarea conflictului arabo-israelian nu au dat niciun rezultat. Oponenții lui Sadat l-au acuzat pe acesta că a trădat poporul palestinian şi a întărit controlul Israelului asupra teritoriilor ocupate.

Rezidența din Cairo a pretins că în anul 1979, datorită contactelor sale comuniste, a inspirat mai multe articole din presă, şedințe publice şi interpelări în Adunarea Poporului. Procesele din 1978–1979 împotriva celor acuzați de complicitate în „conspirația“ din ianuarie 1977 au oferit Partidului Unității Progresiste o platformă de atac împotriva regimului lui Sadat pe care altfel n-ar fi putut s-o facă publică. Mohieddin a anunțat că Partidul Unității Progresiste a constituit un „comitet democratic pentru apărarea libertăților, incluzând avocați care nu erau membri de partid, reuniți în jurul principiului asigurării garanțiilor de apărare legală pentru cei închişi din cauza opiniilor lor şi pentru a sprijini familiile acestora“. Dovezile împotriva celor mai mulți dintre cei arestați erau foarte inconsistente chiar şi pentru a fi aduşi în fața Curții. În cele mai multe cazuri, inculpații nu au fost găsiți vinovați sau au primit sentințe uşoare. S-au pronunțat numai douăzeci de sentințe de încarcerare, niciuna mai mare de trei ani. Mohieddin însuşi a dat în judecată cu succes presa proguvernamentală când a fost acuzat de comportament nepatriotic din cauza opoziției sale față de politica de pace a lui Sadat în relație cu Israelul şi i s-au acordat daune în valoare de 20 000 de lire egiptene.

Pe lângă faptul că primea aproximativ 100 000 de dolari pentru Partidul Comunist Egiptean, principalul contact comunist al rezidenței a cerut – şi probabil că a primit – o sumă anuală similară pentru Partidul Unității Progresiste. Unul din liderii lui a recunoscut în 1978 că fără cei 100 000 de dolari anual de la Moscova, partidul „era în pericol să se destrame“. Soarta mişcării de stânga din Egipt depindea de aceşti bani. Centrul avea planuri grandioase vizând formarea unui „front anti-Sadat“ bazat pe Partidul Unității Progresiste care, considera el, va organiza opoziția populară împotriva politicilor lui proimperialiste. Dar aceste planuri nu s-au soldat cu rezultate semnificative. În pofida succeselor tactice, partidul nu a fost capabil să mobilizeze sprijinul maselor. La alegerile pentru Adunarea Populară din 1983, a câştigat numai 4% din voturi.

Probabil că niciun alt lider din Lumea a Treia nu a generat atâta ură la Moscova ca Sadat. La sfârşitul anilor 1970, în timp ce era staționat la Centru, Oleg Gordievski a auzit mai mulți ofițeri KGB indignați care spuneau că ar trebui lichidat. Deşi nu există nicio dovadă că Centrul ar fi fost implicat într-un astfel de complot, nu acelaşi lucru se poate spune despre unele din contactele sale. În decembrie 1977, s-a primit informația că la o întâlnire secretă de la Damasc între liderii spionajului sirian şi Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei s-au discutat

planurile pentru asasinarea lui Sadat şi a lui Ashraf Marwan. La 6 octombrie 1981, la aniversarea izbucnirii Războiului de Yom Kippur, Sadat a fost asasinat de fanaticii fundamentalişti, în timp ce asista la o paradă militară. Deşi în dosarele lui Mitrokhin nu există nicio indicaţie că KGB ar fi avut cunoştinţă de complotul de asasinat, ştirea că acesta a reuşit a fost salutată cu entuziasm la Centru – şi fără îndoială şi la Kremlin.

La aproximativ un deceniu după moartea lui Sadat, Gromîko manifesta aceeaşi ură împotriva lui: „A fost numit «Întunericul egiptean» după numele celui mai mare nor de praf din istoria omenirii care s-a abătut peste Egipt acum 3 500 de ani, când a erupt insula vulcanică Santorini… Toată viaţa a suferit de megalomanie, dar proporţiile acesteia au devenit patologice atunci când a ajuns preşedinte“. Strigătul de furie al lui Gromîko izvora din conştientizarea faptului că era lui Sadat a fost martora eşecului total al politicii sovietice din Egipt şi a pierderii celei mai mari investiţii militare, economice şi politice pe care a făcut-o Moscova într-o ţară din Lumea a Treia – ajungând până la gestul fără precedent reprezentat de aprobarea dizolvării Partidului Comunist Egiptean în 1965. Dar sistemul politic care i-a dat lui Sadat posibilitatea să efectueze ceea ce a numit el „revoluţia corectivă“ de la începutul anilor ’70 şi să înlăture grupul prosovietic de la putere fusese pus la punct de Eroul Uniunii Sovietice, Gamal Abdel Nasser. Sistemul prezidenţial implementat de Nasser era o structură foarte slab deghizată de domnie personală care a supravieţuit practic intactă până în secolul al XXI-lea. Principalul efect asupra aşa-ziselor reforme democratice introduse de Sadat şi de succesorul lui, fostul vicepreşedinte Hosni Mubarak, l-a constituit faptul că a consolidat clientelismul pe care se întemeia domnia prezidenţială. Chiar şi Partidul Unităţii Progresiste, de care la începutul anilor ’80 Moscova şi-a legat speranţele de revenire la alianţa sovieto-egipteană, a sucombat în cele din urmă în faţa regimului clientelar al lui Mubarak. Mişcarea Partidului Unităţii Progresiste, de la atitudinea de confruntare la cea de cooperare, a fost simbolizată de numirea de către Mubarak a unuia dintre liderii acesteia, Rifa’at al-Sa’id, în Consiliul Consultativ (Shura). „Era o nebunie“, a declarat Sa’id „să ne izolăm de sistemul din care facem parte.“

9

Iranul şi Irakul

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Armata Roşie, împreună cu forţele aliaţilor occidentali, au ocupat Iranul. Spionajul sovietic a profitat de ocazie pentru a-şi impune cea mai amplă prezenţă de până acum în afara graniţelor, cu aproximativ patruzeci de rezidenţe şi sub-rezidenţe. Rezidenţa principală, cea din Teheran, avea 115 ofiţeri operativi. Principala lor misiune, la fel ca şi în zonele învecinate ale Uniunii Sovietice, era identificarea, răpirea şi lichidarea celor pe care Stalin îi considera „elemente antisovietice". Numai presiunea postbelică foarte puternică atât din partea Statelor Unite, cât şi a Marii Britanii i-a determinat pe sovietici să pună capăt ocupaţiei militare în 1946. Timp de aproape alte două decenii după aceea, Moscova a sperat şi Occidentul s-a temut că o revoluţie iraniană ar putea aduce la putere un regim prosovietic. Muhammad Reza Pahlavi, care a devenit Şah în 1941 cu puţin înainte să împlinească douăzeci şi doi de ani, nu se simţea foarte sigur pe „tronul lui de păun". În 1949, un grup de membri ai Partidului Tudeh (Comunist) din corpul de ofiţeri iranian a atentat la viaţa lui. Deşi Şahul a supravieţuit, autoritatea lui a fost slăbită şi doi ani mai târziu a cedat în faţa presiunilor publice şi a numit ca prim-ministru un naţionalist excentric, dr. Muhammad Mossadeq. Acesta s-a grăbit să naţionalizeze industria petrolului – spre indignarea guvernului britanic care deţinea 50% din acţiunile Companiei Iraniene de Petrol.

Atât britanicii, cât mai ales Statele Unite au exagerat foarte mult susceptibilitatea lui Mossadeq la influenţa comunistă. În ianuarie 1953, când Dwight Eisenhower a devenit preşedintele SUA, Sir Anthony Eden, secretarul de stat în guvernul lui Winston Churchill a constatat că „este obsedat de teama de un Iran comunist". Şase luni mai târziu, CIA şi SIS au organizat împreună o lovitură de stat pentru a-l îndepărta pe Mossadeq şi au restaurat autoritatea Şahului. După cum afirma Kermit Roosevelt, ofiţerul CIA care a răspuns de planificarea loviturii, Şahul i-ar fi spus emoţionat după aceea „Îmi datorez tronul lui Dumnezeu, poporului meu, armatei mele – şi dumneavoastră!" După care a băgat mâna în

buzunar şi i-a făcut cadou lui Roosevelt o tabacheră mare de aur. Pe drumul de întoarcere spre Washington, Roosevelt s-a oprit la Londra ca să-l informeze personal pe Churchill. L-a găsit pe primul-ministru în pat, rezemat de perne, revenindu-şi după o criză, dar foarte dornic să audă o relatare „de la primă mână" despre acea lovitură. „Tinere", a spus Churchill după ce Roosevelt şi-a terminat relatarea, „dacă aş fi fost numai cu câțiva ani mai tânăr, nimic nu mi-ar fi plăcut mai mult decât să servesc sub comanda dumitale în această aventură măreață!" Şi Eisenhower a fost la fel de entuziasmat. A notat în jurnalul său că raportul emoționant al lui Roosevelt „semăna mai mult cu un roman, decât cu relatarea unui fapt istoric". Succesul pe termen scurt al loviturii a fost contrabalansat însă de prejudiciile pe termen lung aduse politicii americane şi britanice în Iran. KGB a încurajat convingerea larg răspândită în Iran că CIA şi SIS continuau să se angajeze în conspirații sinistre în spatele scenei.

Cu toate acestea, timp de un sfert de secol după lovitura de stat din 1953, influența CIA la Teheran a continuat să fie mai mare decât cea a KGB-ului. Interzicerea Partidului Tudeh şi exilarea conducerii lui a demonstrat că, în Iran, Centrul nu se putea baza pe asistența pe care o primea de la liderii partidelor frățeşti din numeroase alte state din Orientul Mijlociu. În 1957, pentru a monitoriza şi pentru a intimida opoziția internă, Şahul a creat cu ajutorul CIA şi al Mossadului o nouă securitate de stat şi o organizație de spionaj, cunoscută mai bine sub numele de SAVAK, care a devenit curând cunoscută prin brutalitatea sa. La doi ani după crearea ei, Iranul şi Israelul au semnat un acord secret cu privire la cooperarea în domeniul informațiilor şi al armatei.

KGB a ripostat cu o serie de măsuri active cărora se pare că le-a acordat o atenție exagerată. La sfârşitul anului 1957, şeful departamentului sovietic al Ministerului de Externe iranian a fost surprins de un agent KGB în momentul, în care, chipurile schimba bani în mod ilegal în timpul unei vizite la Moscova. Faptul a fost adus la cunoştință ambasadorului iranian. După cum reiese dintr-un raport al KGB-ului, a fost demis la ordinul personal al Şahului şi înlocuit cu un succesor mai puțin antisovietic. Cea mai eficace tactică a Centrului era să exploateze sentimentul continuu de nesiguranță al Şahului şi teama recurentă că va fi tras pe sfoară de americani. În februarie 1958, Serviciul A a „fabricat" o scrisoare de la John Foster Dulles, secretarul de stat american, către ambasadorul lui de la Teheran, în care se denigra capacitatea Şahului şi se lăsa să se înțeleagă că Statele Unite complotau să-l înlăture de la putere. Rezidența de la Teheran a pus în circulație exemplare ale scrisorii trimițându-le parlamentarilor influenți şi editurilor cu speranța că unul dintre ele va ajunge şi la Şah, ceea ce s-a şi întâmplat. După cum reiese din dosarul KGB cu privire la această operațiune, Şahul s-a lăsat complet păcălit de aşa-zisa scrisoare a lui Dulles şi a dat personal instrucțiuni să se trimită un exemplar la Ambasada SUA şi să se ceară explicații. Deşi ambasada a afirmat că este un fals, rezidența de la Teheran a raportat că explicațiile ambasadei nu au

fost crezute. Se spunea că referirile jignitoare ale lui Dulles la adresa Şahului erau un subiect frecvent de discuţie în cadrul elitei iraniene. Impactul acestor insulte asupra personalităţii ezitante a Şahului era cu atât mai mare, cu cât practica „adulării Şahului“ de la curtea acestuia de regulă îl proteja împotriva oricărei aluzii critice.

Iritarea Şahului faţă de Statele Unite era accentuată şi de faptul că acestea nu îi furnizaseră ajutorul militar de care avea nevoie. În 1959 a cochetat cu ideea de a semna un pact de neagresiune cu Uniunea Sovietică în cazul în care cererile lui nu vor fi îndeplinite de Washington. În particular, Dulles s-a plâns că Şahul aplica „tacticile de şantaj“. Fricţiunile dintre Teheran şi Washington au fost exacerbate cu dibăcie de către Centru. În 1960 Serviciul A a „fabricat“ nişte instrucţiuni secrete de la Pentagon prin care se ordona misiunilor SUA din Iran şi din alte ţări ale Lumii a Treia să colaboreze în operaţiunile de spionaj împotriva ţărilor unde erau acreditate şi să sprijine operaţiunile de răsturnare a regimurilor cu care nu era de acord Washingtonul. Cĭpii după instrucţiunile false au fost trimise în noiembrie la ambasadele din Teheran ale ţărilor musulmane de către un aşa-zis iranian demis dintr-o misiune militară SUA. Încă o dată, aşa cum intenţiona Centrul, falsul s-a bucurat de crezare din partea guvernului iranian şi a ajuns la Şah. Ambasadorul SUA a fost convocat de către ministrul de Externe care i-a cerut explicaţii. Ca urmare a măsurilor active, după cum susţinea rezidenţa din Teheran, în 1961 a ordonat personal înlocuirea mai multor ofiţeri iranieni proamericani.

KGB a susţinut că l-a influenţat pe Şah şi în alegerea celei de-a treia (şi ultimei) soţii, Farah Diba, în vârstă de douăzeci şi unu de ani, despre care credea în mod eronat că are simpatii comuniste. Centrul s-a lăudat că, pe vremea când domnişoara Diba era studentă la arhitectură, la Paris, un agent KGB îl convinsese pe ataşatul cultural iranian, Djahanguir Tafazoli, s-o prezinte Şahului. Deşi nu ştia nimic despre interesul KGB-ului pentru ea, Farah Diba, în corespondenţa ei cu mama sa, menţionează că exista un sâmbure de adevăr în laudele Centrului. Prima ei întâlnire cu Şahul a avut loc la o recepţie de la Ambasada iraniană în timpul vizitei acestuia la Paris din primăvara anului 1959. Tafazoli a luat-o pe domnişoara Diba de mână cu intenţia de a-i face cunoştinţă cu Şahul. Domnişoara Diba era foarte sfioasă şi s-a tras înapoi, dar în momentul în care, ceva mai târziu, Şahul i s-a adresat, i-a povestit mamei ei că domnul Tafazoli a intervenit imediat şi a adăugat: „*Mademoiselle* este o studentă foarte bună. Este prima în clasa ei şi vorbeşte fluent franceza.“ Domnişoara Diba a afirmat că era foarte drăguţ din partea domnului Tafazoli să spună lucruri atât de frumoase despre ea. O verişoară care participase la recepţie a asigurat-o că îi plăcuse Şahului şi că acesta o urmărise cu privirea în timp ce ieşea din încăpere. „Fireşte“, scrie domnişoara Diba, „astea nu sunt decât vorbe.“ Dar numai câteva luni mai târziu se logodea cu Şahul. Interesul prost plasat al KGB-ului pentru viitoarea împărătească deriva din faptul

că avea un cerc de prieteni, studenți comuniști, în cadrul societății de pe malul stâng al Senei pe care o frecventa. Un prieten care o convinsese să participe la o demonstrație în sprijinul algerienilor „ce luptau împotriva imperialismului francez“ a fost mai târziu închis în Iran ca membru al Partidului Tudeh. Centrul s-a simțit încurajat și de faptul că, fără știrea lui Farah Diba, una din rudele ei era agent KGB cu numele conspirativ de RION. Dar KGB-ul nu și-a dat seama că ea continua să rămână regalistă convinsă, așa cum fusese crescută.

Deși Farah Diba s-a dus la demonstrația algerienilor pentru a-și demonstra că are suficient curaj să facă acest lucru, își amintește că părerea despre lume a colegilor și tovarășilor ei de drum comuniști i se părea „sumbră și profund deprimantă“: „Sunt așa de tineri, dar par deja porniți împotriva întregii lumi, extrem de acriți și de scârbiți. După părerea lor pe planeta asta nu mai merită să rămână nimic altceva decât Uniunea Sovietică.“

Imediat după ce Farah Diba a devenit împărăteasa Iranului în decembrie 1959, s-a văzut foarte clar că KGB-ul o judecase greșit. Radicalismul noii împărătese s-a manifestat nu în politică, ci în gusturile ei artistice. Farah Diba a șocat atât clerul șiit, cât și pe iranienii conservatori prin faptul că patrona arta occidentală de avangardă. Într-o perioadă în care, așa cum s-a exprimat un om de afaceri iranian, „noi abia începeam să ascultăm Bach, interesul împărătesei pentru Stockhausen era șocant“.

Încă câțiva ani după căsătoria cu Farah Diba, poziția Șahului părea departe de a fi consolidată. La întâlnirea la cel mai înalt nivel cu John F. Kennedy de la Viena, din 1961, Hruşciov a prezis în particular că Iranul va cădea ca un fruct răscopt în mâinile sovieticilor. Și CIA considera că în Iran revoluția era iminentă. Un raport estimativ al Informațiilor Naționale din 1961 conchidea că „O schimbare politică și socială profundă într-o formă sau alta este practic inevitabilă“. Printre cei care complotau împotriva Șahului era și brutalul șef al SAVAK, generalul Teimur Bahtiar, pe care Șahul îl concediase după ce primise un avertisment de la CIA. Împotriva Șahului au mai existat și alte câteva tentative de asasinat. După cum susține un dezertor de la KGB, Vladimir Kuzicikin, una dintre încercări a fost orchestrată de KGB și aprobată personal de Hruşciov. În februarie 1962, un Volkswagen plin cu explozibil a fost parcat de un agent KGB pe drumul pe care Șahul mergea la parlament. Când a trecut coloana cu Șahul prin dreptul mașinii, agentul secret a apăsat pe detonator, dar acesta nu a explodat. Nu a mai existat niciun alt complot KGB de asasinare a Șahului, în mare parte și datorită faptului că numărul asasinatelor din străinătate executate de KGB a scăzut drastic după publicitatea internațională foarte dăunătoare pe care a făcut-o în Germania de Vest spre sfârșitul anului procesul unuia dintre asasinii de frunte ai Centrului, Bogdan Staşinski.

În timpul lui Hruşciov, asasinatele au fost înlocuite cu sabotajul, aceasta fiind cea mai importantă dintre „acțiunile speciale“ de care a răspuns FCD.

Planificarea sabotajelor presupunea identificarea țintelor străine, de cele mai multe ori în Occident, şi pregătirile pentru distrugerea lor în vreme de război sau în timpul altor crize de către grupurile de spionaj sovietice (*diversionnîe razvedîvatelnîe gruppî* sau DRG) care operau în colaborare cu comuniştii locali sau alți partizani. În Iran s-au întreprins acțiuni pregătitoare de sabotaj mai importante decât în oricare altă țară occidentală. Între 1967 şi 1973 au fost selectate, fotografiate şi studiate mai multe piste de aterizare, baze şi depozite de arme pentru DRG în Kurdistanul iranian, în Azerbaidjanul iranian şi Abadan, cele mai multe cu ajutorul agenților secreți ai KGB. KGB-iştii din Azerbaidjan, Kazahstan şi Kîrgîzstan au primit ordin să sprijine recrutarea agenților secreți care ar fi putut trece drept membri ai grupurilor etnice iraniene şi stabilirea rezidențelor ilegale de pe teritoriul Iranului. Ca urmare a apelului lui Andropov din 1967 la o nouă „ofensivă pentru paralizarea acțiunilor dușmanilor noştri" principala prioritate a Departamentului V din FCD a devenit planificarea „acțiunilor speciale de natură politică" – adică utilizarea pe timp de pace a sabotajului şi a altor forme de violență şi de promovare a politicii sovietice. Ofițerii de Linia F din rezidențe, care țineau de Departamentul V, au primit instrucțiuni să dea dovadă de mai multă ingeniozitate în elaborarea „acțiunilor speciale" în care implicarea KGB-ului să nu poată fi detectată. Numai la Teheran se făceau pregătiri pentru bombardarea a douăzeci şi trei de clădiri importante, printre care palatele regale, ministerele, principala stație de cale ferată, poliția şi sediul SAVAK, stațiile de radio şi televiziune, precum şi punctele-cheie ale sistemului de furnizare de electricitate şi 15 centrale telefonice. Dar niciuna dintre aceste scheme atât de complicate nu a trecut de stadiul de planificare pe hârtie. În septembrie 1971, dezertarea unui ofițer de Linia F de la rezidența din Londra, Oleg Adolfovici Lealin, a compromis multe din planurile Departamentului V şi a dus la rechemarea celor mai mulți ofițeri de Linie F. Deşi KGB a continuat să planifice „acțiuni speciale", acestora nu li s-a mai acordat niciodată aceeaşi prioritate.

Spre sfârşitul anilor '60, regimul Şahului a părut să se stabilizeze. Statele Unite, al căror sprijin militar era mult mai amplu decât în deceniul precedent, vedeau în parteneriatul cu Iranul şi Arabia Saudită o cale de acces al Occidentului la petrolul din Golful Persic. În Occident, Şahul era perceput ca un despot luminat, care aplica reforme liberale în pofida opoziției bigote. Washingtonul şi alte capitale occidentale se prefăceau că nu observă faptul că Şahul folosea SAVAK pentru a zdrobi protestele militanților de stânga, ale liberalilor cu o gândire independentă şi ale activiştilor islamici, cel mai important dintre aceştia fiind Ayatollahul Khomeini. O informare pentru preşedintele Lyndon Johnson înainte de vizita din 1968 la Washington a primului-ministru iranian, Amir Abbas Hoveyda, avertiza: „Întrebările în legătură cu politica partidului trebuie evitate pentru că parlamentul iranian este un organism unipartinic, ales de Şah în efortul de a realiza o «democrație îndrumată». Libertatea presei este, de asemenea, un subiect delicat."

Deşi Uniunea Sovietică menţinea un ton de cordialitate oficială în relaţiile sale cu Iranul, era perfect conştientă de faptul că pierdea bătălia pentru influenţă la Teheran în favoarea Statelor Unite. În 1973 fostul director al CIA, Richard Helms, a fost numit ambasador al SUA la Teheran, ceea ce părea să demonstreze că relaţia specială dintre Şah şi CIA supravieţuise încercărilor KGB de a aplica măsuri active. Ambasadorul sovietic, Vladimir Erofiev, i-a spus disprețuitor lui Hoveyda: „Am auzit că americanii îl trimit în Iran pe spionul lor nr. 1!“ „Americanii sunt prietenii noştri“, a ripostat Hoveyda. „Cel puţin nu ne trimit spionul lor nr. 10!“

La începutul anilor 1970, cel mai de nădejde aliat al Uniunii Sovietice în Orientul Mijlociu părea să fie principalul oponent regional al Iranului, şi anume Irakul. Preocuparea regimului Ba'th de la Bagdad de a organiza comploturi, probabil chiar mai intensă decât cea a Şahului, a fost exploatată cu dibăcie de LKGB, care îşi aroga meritul de a-i fi alertat pe preşedintele Ahmad Hasan al-Bakr şi pe alţi lideri irakieni cu privire la o conspiraţie împotriva lor din ianuarie 1970. Guvernul irakian a declarat că conspiratorii acţionaseră în colaborare cu „guvernul reacţionar din Iran“ (cu care avea o serioasă dispută teritorială în legătură cu cursul de apă Shatt el-Arab) şi l-a expulzat pe ambasadorul iranian. La rândul său, Iranul a acuzat în decembrie Irakul că complotează pentru a-l înlătura de la putere pe Şah. Relaţiile diplomatice dintre cele două state au fost rupte în anul următor. Rezidenţa din Bagdad a raportat cu satisfacţie că, în urma măsurilor sale active, mulţi ofiţeri „reacţionari“ din armată şi politicieni au fost arestaţi şi executaţi – printre aceştia şi un fost guvernator militar al Bagdadului învinuit de masacrarea comuniştilor irakieni cu şapte ani mai înainte. În 1972, o altă măsură activă, numită FEMIDA, i-a compromis şi mai mult pe „reacţionarii“ irakieni care au fost acuzaţi că întreţin legături cu SAVAK şi SIS. În acelaşi timp, Moscova a exercitat presiuni asupra Partidului Comunist Irakian care era oarecum reticent, pentru a ajunge la o înţelegere cu regimul Ba'th. În aprilie 1972, Uniunea Sovietică şi Irakul au semnat un tratat de prietenie şi cooperare pe cincisprezece ani. O lună mai târziu, doi comunişti au pătruns în Cabinet. În iulie 1973, Partidul Ba'th şi Partidul Comunist Irakian s-au unit în cadrul Frontului Patriotic şi Naţional Progresist, dominat de Ba'th.

În acelaşi timp, KGB-ul menţinea în secret legătura cu nordul Irakului, şi anume cu liderul Partidului Democratic al Kurdistanului, Mullah Mustafa Barzani (cu numele conspirativ RAIS), care petrecuse peste zece ani în exil în Uniunea Sovietică după cel de-al Doilea Război Mondial. Între 1968 şi 1972, KGB-ul a efectuat douăzeci şi trei de operaţiuni pentru a-i trimite fonduri lui Barzani. În 1973, după o serie de ciocniri cu forţele irakiene, Barzani a acuzat în public guvernul de la Bagdad de duplicitate şi politică dublă. Obligată să aleagă între regimul Ba'th şi kurzi, Moscova a optat pentru Ba'th. Trădat de Uniunea Sovietică, Barzani s-a întors către Iran, Statele Unite şi Israel, care i-au acordat sprijin discret. În 1974 între kurzi şi forţele regimului Ba'th a izbucnit un război în toată

regula. În momentul culminant, 45 000 de luptători de gherilă kurzi au reuşit să anihileze 80 000 de soldaţi irakieni, adică 80% din total. După cum se arată într-un raport ONU, 300 000 de oameni au fost siliţi să-şi părăsească locuinţele. Războiul s-a încheiat cu victoria Bagdadului în 1975, când Iranul şi Irakul şi-au rezolvat disputele, iar Şahul şi-a retras ajutorul acordat kurzilor. Barzani a fost silit să plece în exil în Statele Unite, unde a murit patru ani mai târziu. În iulie 1975, Irakul a devenit primul stat din Orientul Mijlociu care a fost primit în CAER cu statutul de observator.

Din 1969, ambasada britanică de la Bagdad l-a identificat în mod corect pe Saddam Hussein drept „moştenitorul de drept" al preşedintelui Bakr. Ambasada îl considera „un tânăr prezentabil, cu un zâmbet cuceritor" care, în pofida reputaţiei sale de „extremist al partidului", ar putea să devină mai flexibil dacă va avea mai multe responsabilităţi. Vorbind cu multă „căldură şi cu ceea ce ambasadorului britanic i se părea a fi sinceritate", Saddam l-a asigurat pe ambasadorul britanic că relaţiile Irakului cu blocul sovietic „au fost impuse cu forţa din cauza problemei centrale a Palestinei" şi şi-a exprimat speranţa aparent sinceră că legăturile cu Anglia şi Statele Unite se vor îmbunătăţi. Ambasadorul britanic l-a descris în concluzie pe Saddam ca pe un „membru formidabil, sincer şi dur al Partidului Ba'th, dar cu care, dacă îl întâlneşti de mai multe ori, s-ar putea face afaceri". Moscova era impresionată de o cu totul altă latură a personalităţii deviante a moştenitorului preşedintelui. Fascinaţia exercitată asupra lui Saddam Hussein de cariera lui Stalin părea să ofere o oportunitate cu totul aparte de strângere a legăturilor sovieto-irakiene. Ucigaşii plătiţi ai lui Saddam trebuiau să asculte adesea relatările acestuia referitoare la puterile de dictator ale lui Stalin. Un politician kurd, dr. Mahmoud Othman, care îl vizita în apartamentele lui private, a fost frapat nu numai de nenumăratele lăzi cu whisky Johnnie Walker, dar şi de rafturile pe care se aflau lucrările lui Stalin traduse în arabă. „Se pare că eşti îndrăgostit de Stalin", i-a spus Othman. „Da", a răspuns Saddam, „îmi place modul în care a guvernat ţara." KGB-ul a aranjat ca Saddam să viziteze în secret toate vilele rezervate pentru uzul privat al lui Stalin pe coasta Mării Negre. Biograful lui Stalin, Simon Sebag Montefiore, a susţinut pe drept cuvânt că una dintre calităţile pe care a admirat-o Saddam cel mai mult la Stalin era plăcerea sadică a acestuia de a se debarasa de duşmanii săi. „Cea mai mare plăcere a mea", a recunoscut odată Stalin, „este să reperez un duşman, să mă răzbun cum se cuvine pe el, apoi să mă duc la culcare."

Speranţele Moscovei de a transforma Irakul în principalul său cap de pod din Orientul Mijlociu s-au reflectat în creşterea investiţiilor sale militare. Între 1974 şi 1978, Irakul a fost principalul beneficiar al ajutorului militar sovietic din Lumea a Treia. Capul de pod de la Bagdad a rămas însă nesigur. După 1975, când rezistenţa kurdă a fost învinsă, brutalul regim Ba'th a avut mai puţină nevoie de sprijinul comunist şi şi-a pus în gând să-şi subordoneze total Partidul Comunist

Irakian. Dorind cu disperare să evite o ruptură fățișă cu Bagdadul, Moscova nu a protestat în public împotriva persecutării comuniștilor irakieni care a început în 1977. Liderul irakian probabil cel mai suspicios în privința legăturii sovieticilor cu PCI era Saddam Hussein, a cărui admirație pentru Stalin nu însemna că nutrește simpatii pentru comuniștii irakieni. Bănuielile lui Saddam cu privire la existența unui complot pentru pregătirea preluării puterii de către comuniști în Irak erau alimentate de sprijinul acordat de sovietici unei lovituri de stat din Afganistan în aprilie 1978, care a adus la putere un regim marxist, în frunte cu Nur Muhammad Taraki. Regimul Ba'th din Irak a denunțat imediat „aservirea PCI față de Moscova". Douăzeci și unu de membri de partid au fost executați sub acuzația că „au format grupări secrete în cadrul forțelor armate irakiene". „Uniunea Sovietică", a declarat Hussein, „n-o să se mulțumească până când întreaga lume nu va deveni comunistă."

Întrucât Partidul Comunist Irakian fusese silit să intre în ilegalitate, un membru al Biroului Politic al acestuia, Zaki Khayri (cu numele conspirativ SEDOI, „Căruntul") l-a rugat pe rezidentul KGB de la Bagdad să preia arhivele partidului pentru a le pune în siguranță. În cadrul unei operațiuni foarte strict elaborate, la 18 august 1978, cu aprobarea Centrului, o mașină a PCI care conținea trei lăzi de documente de partid a pornit pe o rută prestabilită prin Bagdad, sub supravegherea ofițerilor KGB, către un punct de întâlnire secret, unde arhivele au fost transferate într-o mașină a rezidenței. În noiembrie, A. A. Barkovski, ambasadorul sovietic din Irak, a raportat la Moscova că trei dintre cei șapte membri ai Biroului Politic, inclusiv secretarul general, Aziz Muhammad (cu numele conspirativ GLAVNÎI, „Șeful"), plecaseră în străinătate câteva luni mai devreme. După cum afirma ambasadorul, absența lor provocase multe suspiciuni din partea reprezentanților regimului Ba'th, care fără îndoială bănuiau că este vorba de un complot. Bănuielile lor ar fi fost și mai mari dacă ar fi știut că Muhammad era în exil la Moscova și comunica cu PCI prin intermediul rezidenței KGB din Bagdad.

La începutul anului 1979, epurarea membrilor PCI s-a intensificat. Într-un articol publicat în numărul din martie al publicației *World Marxist Review*, comunista irakiană Nazibah Bulaymi a declarat că, pe lângă execuțiile militanților partidului, „peste 10 000 de persoane au fost arestate și supuse unor torturi mentale și fizice". Autoarea și-a exprimat speranța naivă că „partidele comuniste și muncitorești frățești" vor cere „să se pună capăt imediat represiunilor împotriva comuniștilor și prietenilor lor din Irak". Dar Partidul Comunist Sovietic a păstrat tăcerea. În momentul în care Irakul se afla în linia întâi a campaniei arabe pentru a-l împiedica pe președintele Carter să mijlocească tratatul de pace dintre Egipt și Israel, Moscova era cât se poate de atentă să nu irite Bagdadul. Torturarea și executarea comuniștilor irakieni aveau mai puțină importanță în ochii Moscovei decât încercările Irakului de a zădărnici procesul de pace din Orientul Mijlociu.

Persecutarea brutală a comuniștilor irakieni în anii 1978–1979 a coincis cu declinul rapid și prăbușirea Șahului Iranului. La fel ca și agențiile de spionaj

occidentale, KGB-ul a fost luat prin surprindere. În cei doisprezece ani cât a fost prim-ministru Hoveyda (1965–1977) rezidența din Teheran a avut un succes limitat în infiltrarea regimului. Cei mai importanți agenți ai săi iranieni din această perioadă, generalul Ahmad Mogarebi, cu numele conspirativ MAN, şi o rudă a lui Hoveyda, cu numele conspirativ JAMAN, fuseseră recrutați ca agenți ideologici spre sfârşitul Războiului Rece. În ultimii ani ai domniei Şahului, Mogarebi răspunsese de achizițiile de arme din Statele Unite şi din alte state occidentale. După cum susține Vladimir Kuzicikin, care a dezertat ulterior de la rezidența din Teheran, „era considerat cel mai bun agent al rezidenței" şi avea numeroase legături în diverse sfere ale vieții iraniene, inclusiv la curtea Şahului, la guvern şi în SAVAK. Mogarebi a devenit tot mai mult un agent mercenar a cărui importanță în creştere se reflecta în majorarea salariului lunar în 1972 de 150-200 la 350 de ruble convertibile şi în 1976 la 500 de ruble. În 1976 i s-a conferit Ordinul Steagul Roşu. Din cauza lipsei de informații de calitate din alte surse, în anii 1976–1977 rezidența a încălcat regulile şi procedurile normale de securitate, contactându-l pe Mogarebi din două în două săptămâni. Metoda curentă de contact era prin comunicații radio din maşina rezidenței, parcată de regulă la 1500 de metri de casa lui. În vederea întâlnirilor cu legătura lui, Boris Kabanov (de care Kuzicikin îşi aminteşte ca de „favoritul tuturor, cu mult simț al umorului, o fire plăcută, liniştit, întotdeauna zâmbitor…"), Mogarebi pleca de acasă şi se oprea în apropierea maşinii. Faptul că o maşină cu număr diplomatic era văzută din două în două săptămâni în apropiere de casa lui s-ar putea să fi condus la arestarea lui de către SAVAK în septembrie 1977.

KGB-ul considera că în JAMAN se putea avea şi mai puțină încredere decât în Mogarebi. În 1952, când fusese recrutat ca agent ideologic, elogia Uniunea Sovietică, pe care o considera un „bastion al progresului şi al luptei împotriva imperialismului şi a dominației anglo-americane în Iran". Din dosarul lui de la KGB, reiese însă că era uneori „necontrolabil". În 1956, l-a şocat pe omul lui de legătură condamnând reprimarea de către Uniunea Sovietică a revoltei din Ungaria. În momentul în care ruda lui, Amir Abbas Hoveyda, a devenit prim-ministru, angajamentul ideologic al lui JAMAN față de cauza sovietică se estompase mult. Deşi în dosarul lui se afirmă că a adoptat o atitudine mai prooccidentală pentru a nu-şi periclita cariera, se recunoaşte, de asemenea, că a devenit sincer devotat Şahului, căruia îi datora cariera din cadrul birocrației oficiale. Rezidența de la Teheran raporta că, din cauza bogăției sale personale, nu putea să exercite presiuni financiare asupra lui. La mijlocul anilor '70, JAMAN a luat totuşi parte la operațiunile active ale KGB-ului, transmițând dezinformări pregătite de Serviciul A atât Şahului, cât şi contactelor americane, egiptene, pakistaneze şi somaleze. În 1977, JAMAN a primit în dar de la KGB o pereche de butoni în valoare de o mie de dolari, pentru sprijinul acordat în promovarea măsurilor active sovietice.

În vara anului 1977, criza economică şi nemulțumirea tot mai mare provocată

de creşterea preţurilor şi de întreruperea zilnică a curentului electric la Teheran au dus la demisia lui Hoveyda din funcţia de prim-ministru. Anul următor, noul ambasador sovietic, Vladimir Vinogradov, anterior staţionat la Cairo, i-a făcut în mod periodic vizite acasă lui Hoveyda. Firește, SAVAK a început să fie interesat de mişcările lui. La un moment dat, Hoveyda i-a spus lui Vinogradov că văzuse un raport adresat Şahului în care se spunea că au împreună „lungi discuţii politice". Pe măsură ce tulburările erau tot mai frecvente pe străzile Teheranului, lozincile utilizate de demonstranţi deveneau mai mult religioase decât politice: *Allahu Akhbar!,* apoi tot mai mult *Allahu Akhbar! Khomeini Rakhbar!"* („Dumnezeu este Mare! Khomeini este conducătorul nostru!") Mujahedinii şi fedayinii, grupările de stânga care organizau demonstraţii şi greve, au ales aceleaşi lozinci pentru a câştiga sprijinul maselor. Rezidenţa KGB nu a luat în serios efervescenţa religioasă a demonstraţiilor de la Teheran, în schimb şi-a legat speranţele de o revoluţie de stânga menită să-l înlăture pe Şah de la putere. Centrul era mult mai puţin optimist în legătură cu perspectivele stângii iraniene. „Alternativa cea mai probabilă în cazul în care Şahul ar urma să părăsească scena politică", credea Centrul, „ar fi cea a unei guvernări militare. Opoziţia faţă de regimul din Iran este slabă şi nu este coordonată. În general, opoziţia din Iran nu reprezintă un pericol pentru regimul actual…" Dar nici KGB şi nici serviciile de spionaj occidentale nu şi-au dat seama că fundamentalistul şiit în vârstă de şaptezeci şi doi de ani, Ayatollahul Khomeini, care trăise în exil ultimii treisprezece ani, reprezenta de fapt cea mai serioasă ameninţare la adresa Şahului. Gary Sick, ofiţerul care răspundea de Iran în Consiliul Naţional de Securitate al SUA, nota mai târziu: „Ideea unei revoluţii populare care să conducă la instaurarea unui stat teocratic părea atât de puţin probabilă, încât friza chiar absurdul". Asupra acestui punct şi Casa Albă şi Kremlinul erau de acord. Vizitând Teheranul la începutul anului 1978, preşedintele Jimmy Carter declara în cuvântarea de Anul Nou: „Iranul este o insulă de stabilitate într-una din cele mai tulburi părţi ale lumii". Numai un an mai târziu, Şahul era obligat să abdice.

Arestarea puternic mediatizată a lui Mogarebi în septembrie 1977 a produs ceea ce Kuzicikin a descris drept un „vacuum de informaţii" la rezidenţa din Teheran. Ca măsură de precauţie, s-a ordonat suspendarea operaţiunilor cu agenţi şi pregătirea unei evaluări a daunelor. Acum când JAMAN era în străinătate, rezidenţa nu mai avea niciun alt agent în stare să furnizeze informaţii de maximă importanţă în această perioadă critică. Problemele rezidenţei erau agravate de refuzul Iranului de a acorda vize de intrare unor ofiţeri FCD pe care Centrul intenţiona să-i staţioneze în Teheran. În februarie 1978, în timpul unei vizite acasă la Hoveyda, Vinogradov a întrebat dacă acesta nu ar putea interveni pe lângă autorităţi pentru a obţine vizele. Hoveyda a refuzat. „Am să vă spun sincer ce se întâmplă", a declarat el. „Problema este că SAVAK nu vrea să permită KGB-ului să intre în Iran." Între timp, condiţiile de operare din Teheran deveniseră atât de

dificile, iar supravegherea Ambasadei sovietice era atât de strictă, încât rezidența a făcut apel la Centru să ia măsuri similare de represalii împotriva Ambasadei Iranului de la Moscova. Propunerile de hărțuire a personalului ambasadei de la Moscova vizau sustragerea lichidului de frână de la mașinile lor și spargerea cauciucurilor.

Deși ofițerii operativi aflați sub acoperire diplomatică la Teheran abia dacă mai reușeau să-și desfășoare activitatea, agenții secreți ai KGB au reușit în 1977 să ascundă douăzeci și șapte de pistoale Walther și 2500 de cutii de muniție într-una din suburbiile Teheranului, într-o cutie poștală dezactivată. În conformitate cu uzanțele KGB-ului, probabil că aceasta era prevăzută cu un dispozitiv Molniia (Fulger) care urma să-i distrugă conținutul dacă altcineva decât personalul KGB ar fi încercat s-o deschidă. Întrucât este puțin probabil ca KGB să-și fi asumat riscul de a încerca să recupereze armele mai târziu, ascunzătoarea s-ar putea să mai fie tot acolo și să prezinte un mare pericol. (Un echipament de comunicare al KGB-ului din Elveția dotat cu un astfel de dispozitiv și identificat de Mitrokhin, a explodat atunci când s-a tras în el cu un tun cu apă. După cum afirmă Procuratura Federală elvețiană, „oricine ar fi încercat să mute containerul din ascunzătoare și-ar fi pierdut viața".) Deși scopul ascunzătorii cu arme nu este consemnat în notațiile lui Mitrokhin cu privire la operațiunea secretă în cadrul căreia fuseseră puse acolo, armele erau probabil destinate să fie utilizate în cazul unei revolte populare împotriva Șahului. În primăvara anului 1978, un ofițer de la rezidența din Teheran care lucra sub acoperire diplomatică, Viktor Kazakov, a spus confidențial unui contact american că Șahul va fi înlăturat de la putetre de „masele asuprite care se vor ridica pentru a-și scutura cătușele". Partidul Comunist Tudeh, aflat încă în ilegalitate, opera prin intermediul unor organizații de front și a început să dea din nou semne de viață, distribuind broșuri împotriva Șahului, elaborate în secret cu ajutorul rezidenței din Teheran și al agenției sovietice de presă TASS. Dar în primăvara anului 1978, cei mai mulți experți în problemele Orientului Mijlociu de la Centru tot mai credeau că regimul Șahului era prea puternic pentru a fi răsturnat în viitorul apropiat. În iulie 1978, la o întâlnire de la Moscova cu rezidentul de la Teheran, Ivan Anisimovici Fadeikin, Andropov era mai puțin preocupat de eventualele consecințe ale înlăturării Șahului de la putere decât de pericolul reprezentat la frontiera de sud a Uniunii Sovietice de alianța dintre Șah și Statele Unite. Andropov i-a dat instrucțiuni lui Fadeikin să intensifice măsurile active menite să destabilizeze regimul Șahului și să deterioreze relațiile acestuia cu Statele Unite și aliații lor.

Pe măsură ce poziția sa se înrăutățea, Șahul recurgea tot mai mult la teoriile conspirației pentru a-și explica nereușitele. Măsurile active ale KGB-ului probabil că avuseseră, în ultimă instanță, un oarecare succes în întărirea suspiciunilor lui față de Statele Unite. „De ce m-au ales americanii pe mine?" se plângea el unuia dintre consilierii săi în vara anului 1978. KGB-ul l-a alimentat pe Șah cu

dezinformări potrivit cărora CIA plănuia să creeze tulburări în Teheran şi în alte oraşe pentru a-l înlătura de la putere, iar Washingtonul căuta un succesor care ar fi putut să stabilizeze ţara după răsturnarea lui cu ajutorul armatei şi al SAVAK. Erau momente în care Şahul chiar se temea că Washingtonul are de gând să-l părăsească şi să se adreseze fundamentalismului islamic pentru a înălţa o barieră în calea influenţei sovietice din Orientul Mijlociu. Dar nu toate teoriile despre conspiraţie ale Şahului se potriveau cu cele puse la cale de Serviciul A. Uneori, Şahul se temea că Statele Unite şi Uniunea Sovietică conspirau împreună pentru a împărţi Iranul între ele. Unii dintre membrii familiei Şahului aveau teorii încă şi mai bizare. Fiul şi moştenitorul lui, Reza, susţinea că americanii l-au bombardat pe Şah cu radiaţii care îi produseseră limfomul malign de care a şi murit în cele din urmă.

Rezidenţa din Teheran a rămas în mod clar ostilă lui Khomeini. S-a raportat că acesta îi denunţase pe comuniştii iranieni ca marionete nepatriotice ale Moscovei şi era furios din cauza loviturii de stat comuniste din Afganistan, din luna aprilie, care, după părerea lui, zădărnicise posibilitatea instaurării în ţară a unui regim islamic. Deşi înregistra creşterea sprijinului popular pentru Khomeini, rezidenţa nu credea că acesta se pregăteşte chiar să ia locul Şahului. Greşea profund. Deşi Khomeini şi-a început revolta împotriva Şahului fără ambiţii politice personale, cei paisprezece ani de exil l-au făcut să-şi schimbe părerea. Acum scopul lui era să conducă Iranul transformându-l într-o republică islamică, guvernată de cărturarii religioşi şiiţi. Neînţelegerea de către KGB a intenţiilor lui Khomeini deriva nu dintr-o lipsă de informaţii secrete, ci din faptul că nu s-a obosit să studieze cuvântările lui înregistrate pe bandă, care generau puternice reacţii emoţionale în moscheile iraniene. CIA a făcut aceeaşi greşeală. Liberalii iranieni din clasa de mijloc care doreau să scape de autocraţia şi corupţia regimului Şahului erau la fel de surprinşi de consecinţele înlăturării lui de la putere.

La 16 ianuarie 1979, Şahul a plecat din Iran în Egipt, sperând zadarnic că armata va prelua controlul şi îl va ajuta să se întoarcă. În loc să se întâmple aşa, la 1 februarie Khomeini s-a întors din exilul de la Paris şi a fost întâmpinat de o mulţime de 3 milioane de oameni în delir, care au împânzit străzile din jurul aeroportului şi din centrul Teheranului. Într-o săptămână suporterii lui Khomeini au preluat controlul asupra poliţiei şi administraţiei din mai multe oraşe din întreaga ţară. La 9 februarie, în rândul tehnicienilor din cadrul forţelor aeriene a izbucnit o revoltă pro-Khomeini care s-a răspândit şi în alte sectoare ale armatei. Rezidenţa de la Teheran a fost martora transferului dramatic al puterii către noul regim islamic, prin monitorizarea reţelei de radio a poliţiei şi a serviciilor armatei. În ziua de 10 februarie, în timp ce era de serviciu la staţia de intercepţie radio IMPULS a rezidenţei, Kuzicikin asculta staţiile de radio ale guvernului şi cele ale poliţiei controlate de rebeli cum schimbau între ele insulte cu conotaţie sexuală. A doua zi a devenit clar că rebelii câştigaseră. Guvernul a demisionat şi Mehdi Bazargan

a fost numit de Khomeini în funcția de prim-ministru. Printre primele victime proeminente ale revoluției lui Khomeini s-a numărat Amir Abbas Hoveyda, care a fost condamnat la moarte de un tribunal revoluționar condus de „Marele Ayatollah" Hojjat al-Islam Khalkhali şi executat în mai 1979. Khalkhali a păstrat ca suvenir pistolul cu care a fost împuşcat Hoveyda. Ziarele din Teheran au publicat în prima pagină fotografii înspăimântătoare ale trupului plin de sânge. Ofițerul FCD care a închis dosarul Hoveyda din cadrul Centrului a scris la sfârşit: „Păcat de bietul om. Era inofensiv şi util pentru noi."

Ayatollahul Khomeini (căruia KGB îi dăduse numele conspirativ de KHATAB), era încă şi mai înclinat decât Şahul să dea crezare teoriilor conspirațiilor. Orice opoziție împotriva revoluției islamice reprezenta, după părerea lui, rezultatul unei conspirații şi toți conspiratorii iranieni erau în slujba puterilor străine. I-a denunțat pe musulmanii care nu împărtăşeau opiniile lui radicale drept „musulmani americani" şi pe mulți dintre cei de stânga drept „spioni ruşi". Şi întrucât Khomeini pretindea că instaurase „domnia lui Dumnezeu", oponenții lui deveneau în mod automat duşmani ai însuşi Domnului: „Revolta împotriva domniei lui Dumnezeu este o revoltă împotriva lui Dumnezeu. Revolta împotriva lui Dumnezeu este blasfemie." Cel puțin în primii ani ai noii republici islamice din Iran, KGB-ul a constatat că Iranul devenise un teren mai fertil de acțiune pentru măsurile sale active decât pe vremea Şahului. Principalele sale ținte includeau atât Ambasada SUA din Teheran, cât şi pe membrii noului regim despre care se considera că au „tendințe antisovietice". Operațiunile KGB împotriva Ambasadei SUA au devenit nesemnificative, în comparație cu cele ale noului regim. La 4 noiembrie 1979, câteva mii de militanți confirmați oficial, care pretindeau că sunt „studenți ce urmează linia Imamului [Khomeini]" au asaltat Ambasada americană, au declarat-o „bârlog de spioni" şi au luat ostatici peste 50 de membri ai personalului diplomatic. Dar dacă Statele Unite au fost denunțate ca „Marele Satana" de către revoluționarii fundamentalişti, Uniunea Sovietică era „Micul Satan". După invadarea Afganistanului de către Uniunea Sovietică de la sfârşitul anului, Leonid Şebarşin (cu numele conspirativ ŞABROV) care devenise rezidentul de la Teheran cu câteva luni mai înainte, se temea de un atac împotriva Ambasadei sovietice. O primă incursiune din ziua de Anul Nou 1980 nu a produs daune mari şi a fost respinsă de poliție. În momentul când a avut loc un al doilea atac cu ocazia aniversării unui an de la invazia din Afganistan, în jurul ambasadei se instalaseră atâția stâlpi şi bare de metal încât aceasta semăna, după cum afirmă Şebarşin, cu ceva între „grădină zoologică şi închisoare". Nu au fost luați ostatici şi nu s-au confiscat niciun fel de documente. Atenția lumii a rămas ațintită asupra ostaticilor americani, care au fost în cele din urmă eliberați în ianuarie 1981.

Ascunzătoarea mare cu documente diplomatice şi ale CIA descoperită în Ambasada SUA, multe dintre ele refăcute cu trudă de iranieni din fragmente

rupte şi împrăştiate, a reprezentat o nouă bază pentru teoriile conspiraţiilor. Printre victimele teoriilor conspiraţiilor s-a numărat preşedintele relativ moderat al Republicii Islamice, Abolhassan Bani-Sadr, unul dintre foştii tovarăşi de exil ai lui Khomeini. Telegramele şi rapoartele capturate de CIA arătau că Agenţia îi dăduse numele conspirativ de SDLURE-1 şi încercase să-l „cultive şi să-l recruteze“ atât la Teheran, cât şi la Paris. Deşi nu existau dovezi că Bani-Sadr ar fi avut de-a face vreodată în mod conştient cu CIA, simplul fapt că aceasta îşi manifestase interesul pentru el îl condamna în ochii multor militanţi. Bani-Sadr a fost în acelaşi timp şi o ţintă a operaţiunilor active KGB. Deşi însemnările lui Mitrokhin nu oferă niciun fel de detalii, scopul operaţiunilor l-a constituit probabil întărirea suspiciunilor că fusese agent SUA. În iunie 1981 Bani-Sadr a fost nevoit să demisioneze din funcţia de preşedinte.

Nemulţumit de capturarea documentelor compromiţătoare de către forţele militante iraniene de la Ambasada SUA, KGB a organizat o operaţiune comună (cu numele conspirativ de TAIFUN), împreună cu serviciile de informaţii bulgare în anul 1980, folosind o serie de falsuri mult mai senzaţionale care ar fi provenit, chipurile, de la un Consiliu Militar al Salvării ilegal (fictiv) care dorea să-l înlăture pe Khomeini şi să restaureze monarhia. Centrul susţinea că regimul lui Khomeini se impusese prin falsuri şi dădea vina pe inexistentul Consiliu Militar pentru o serie de atacuri împotriva suporterilor acestuia. Alte dezinformări referitoare la comploturile împotriva revoluţiei islamice (inclusiv presupusa încercare de asasinare a lui Khomeini) pusă la cale de CIA, SIS, Mossad, SDECE din Franţa şi BND din Germania au fost transmise de rezidentul KGB din Beirut, cu numele conspirativ de KOLCIN, liderului OEP, Yasser Arafat. După cum reiese din rapoartele KGB, Arafat personal i-a transmis aceste dezinformări lui Khomeini. Serviciul A a fabricat un raport către CIA din partea unui agent iranian fictiv care oferea alte dovezi în sprijinul unei încercări de atentat la viaţa lui Khomeini, sponsorizate de CIA.

Printre principalele ţinte ale măsurilor active ale KGB din cadrul regimului Khomeini, pe lângă Bani-Sadr a fost şi Sadeq Qotbzadeh, care a făcut şi el parte din cercul intim al lui Khomeini în timpul anilor de exil şi a devenit ministru de Externe la scurt timp după ocuparea Ambasadei americane. În primăvara anului 1980, Qotbzadeh a avertizat Moscova că, dacă nu-şi retrage trupele din Afganistan, Iranul va acorda asistenţă militară mujahedinilor. În iulie el a ordonat Ambasadei sovietice de la Teheran să-şi reducă personalul. Deşi niciunul dintre aceste episoade nu a fost menţionat în presa sovietică, Moscova s-a răzbunat în secret. Serviciul A a fabricat o scrisoare către Qotbzadeh din partea senatorului SUA Harrison Williams, care îl cunoscuse cu douăzeci de ani în urmă, pe când Qotbzadeh era student în SUA. Autorul scrisorii îl sfătuia pe Qotbzadeh să nu-i elibereze pe ostaticii americani în viitorul apropiat şi furniza informaţii menite să-l compromită pe Qotbzadeh personal. În iulie 1980, ambasadorul iranian de la Paris a fost

alimentat cu alte dezinformări, în care se pretindea că Qotbzadeh complota cu americanii ca să-l înlăture pe Khomeini. Se mai spunea că Qotbzadeh primise mită în valoare de 6 milioane de dolari pentru a sprijini scoaterea discretă a şase diplomaţi americani din Iran, după ce aceştia se refugiaseră la Ambasada Canadei din Teheran. Deşi nu existau probe, aceste măsuri active probabil că au contribuit la demisia lui Qotbzadeh, survenită în luna august.

KGB-ul îl considera pe Qotbzadeh o ţintă atât de importantă, încât încercarea lui de a-l discredita a continuat şi după ce acesta a încetat să mai fie ministru de Externe. Dovezile contrafăcute prin care se încerca să se demonstreze că era agent CIA au contribuit probabil la arestarea lui în aprilie 1982 sub acuzaţia că a complotat pentru asasinarea lui Khomeini. Serviciul A a continuat să fabrice şi alte documente incriminatorii după arestarea lui. Rezidenţa din Teheran a considerat drept „ultimul cui în sicriu“ o telegramă falsă CIA scrisă de Serviciul A într-un cod uşor de descifrat şi adresată unui agent lesne de identificat ca Qotbzadeh. În septembrie a fost împuşcat împreună cu alţi aproximativ şaptezeci de ofiţeri ai armatei, acuzaţi de conspiraţie.

O altă ţintă a măsurilor active ale KGB-ului, Marele Ayatollah Kazem Shari'atmadari, un cărturar religios de frunte, văzut drept rival de Khomeini, a fost şi el acuzat de complicitate la complot. Ameninţat cu execuţia fiului său, Shari'atmadari a fost silit să se umilească la televiziune şi a implorat iertarea lui Khomeini. Ulterior a devenit primul Ayatollah care a fost vreodată răspopit şi şi-a petrecut ultimii ani ai vieţii în arest la domiciliu.

În pofida succesului său în incriminarea mai multor personalităţi proeminente ale noii republici islamice, KGB-ul a avut numai o influenţă minoră asupra vărsării de sânge, în general. Impactul aşa-ziselor conspiraţii inventate de Serviciul A a fost mult mai mic decât încercarea reală de răsturnare a regimului lui Khomeini din iunie 1981 pusă la cale de Mujahidi yi Khalq (Războinicii Sfinţi) din Iran, care s-au inspirat şi din islamism şi din marxism. Din cei 2665 de deţinuţi politici executaţi de tribunalele revoluţionare între iunie şi noiembrie 1981, 2200 erau mujahedini şi aproximativ 400 membri ai diverselor grupări de stânga – un total de şapte ori mai mare decât cel al monarhiştilor, reali şi presupuşi, executaţi în cele şaisprezece luni anterioare. Tributul morţilor mujahedinilor a continuat să crească în următorii câţiva ani.

Colectarea de informaţii KGB în primii ani ai regimului Khomeini a avut un impact mai mic decât măsurile lui active. În 1979, când a devenit rezident la Teheran, Şebarşin i-a criticat pe câţiva dintre ofiţerii lui operaţionali pentru lipsa de energie în încercarea de a stabili contacte în rândurile armatei şi ale mullahilor, şi pentru încercarea de a ascunde absenţa informaţiilor de calitate. Ironia făcea că unul dintre cei în care avea cea mai mare încredere era Vladimir Kuzicikin, care, aşa cum a descoperit ceva mai târziu, stabilise un contact secret la Teheran cu SIS. Problemele lui Şebarşin s-au complicat şi mai mult în 1981, când şeful

rezidenței pe linie de PR a fost arestat în timp ce se întâlnea cu un om de afaceri străin, pe care dorea să-l recruteze; în ziua următoare autoritățile l-au expulzat din Iran. În urma reorganizării rezidenței care a urmat după aceea, Kuzicikin a fost promovat. În anul următor, după ce acesta a dezertat, Șebarșin a tras concluzia că șeful de linie PR fusese compromis în mod intenționat de Kuzicikin, pentru a putea promova el însuși.

Șebarșin avea probleme și cu comisia specială pentru Iran, înființată de Biroul Politic după căderea Șahului, condusă aparent de Brejnev, dar în care membrul cu cea mai mare influență era Andropov. Rezidența din Teheran a trimis ceea ce Șebarșin considera că sunt rapoarte valoroase de la patru ofițeri FCD de altă origine etnică decât cea rusă – respectiv armean, azer, turkmen și uzbek – care le permitea să se amestece neobservați printre localnici. Dar Comisia Biroului Politic era nemulțumită de lipsa de informații de la surse de nivel înalt din cadrul regimului lui Khomeini și de felul în care era prezentată criza ostaticilor de la Ambasada americană. La 24 aprilie 1980 (o zi de care președintele Carter își amintește ca despre „una din cele mai cumplite zile din viața mea"), o încercare secretă a SUA de a-i salva pe ostatici a dat greș după ce s-au produs mai multe defecțiuni mecanice și accidente la elicopterele și avioanele implicate în misiunea de salvare. La ora 1 noaptea, ora Washingtonului, în ziua de 25, Casa Albă a anunțat eșecul misiunii de salvare. Șebarșin a fost admonestat foarte sever de Centru pentru că nu a reușit să transmită raportul decât a doua zi. Șebarșin susținea în mod rezonabil că nu se poate cere rezidenței să fie la fel de promptă ca presa și că era mai bine să aștepte douăzeci și patru de ore înainte de a elabora o evaluare serioasă. În mai multe ocazii – poate fără să vrea – Șebarșin a comis eroarea politică de a trimite rapoarte care contraziceau părerile eronate ale lui Andropov despre Iran. Șebarșin a raportat corect că știrile despre moartea Șahului în exil din iulie 1980 nu au avut niciun impact semnificativ asupra sprijinului încă foarte entuziast pentru Khomeini și că monarhia pierduse complet terenul. Andropov și-a exprimat în mod clar dezaprobarea pentru raport. După părerea lui Șebarșin, Andropov, la fel ca și alți membri ai Biroului Politic care îl cunoscuseră pe Șah, „i-au supraestimat foarte mult importanța".

Căderea Șahului și venirea lui Khomeini la putere în Iran au fost urmate aproape imediat de triumful lui Saddam Hussein în Irak. La 16 iulie 1979, după desăvârșirea loviturii de stat îndelung pregătite, Consiliul Revoluționar de Comandă din Irak l-a eliberat pe președintele Bakr din toate funcțiile sale și l-a instalat în locul lui pe Saddam, fostul lui adjunct. Șase zile mai târziu, Saddam sărbătorea cucerirea puterii în cadrul unei conferințe filmate a oficialităților Partidului Ba'th care poate fi interpretată ca un omagiu adus modelului său, Iosif Stalin. Ceremonia a început prin anunțarea unui „complot dureros și atroce" și cu o confesiune îndelung exersată, amintind de procesele-spectacol ale lui Stalin, făcută de unul dintre oponenții lui Saddam, Muhi al-Din 'Abd al-Husain Mashhadi,

care a declarat că în ultimii patru ani participase la un complot sirian cu scopul de a-i îndepărta pe Bakr şi pe Saddam. Dar Saddam, spre deosebire de Stalin, şi-a asumat un rol mai activ în procedură. După ce Mashhadi şi-a încheiat confesiunea, Saddam a citit cu voce tare numele a şaizeci şi şase de presupuşi trădători, toţi prezenţi la conferinţă, făcând din când în când câte o pauză ca să-şi aprindă trabucul. În timp ce persoanele respective erau conduse afară pentru a fi executate de tovarăşii lor de partid, publicul a izbucnit în aclamaţii isterice exprimându-şi adeziunea faţă de Saddam şi cerând moartea pentru trădători. O mare parte din energia serviciilor secrete ale lui Saddam, la fel ca şi în cazul celor aflate în slujba lui Stalin, avea să se consume în hăituirea şi vânarea „trădătorilor" de acasă şi din străinătate. Dar admiraţia lui Saddam pentru Stalin ca model de viaţă nu i-a diminuat suspiciunile faţă de politica sovietică. Printre victimele primei lui epurări s-au numărat toţi cei pe care îi suspecta de legături strânse cu Uniunea Sovietică, unul dintre cei dintâi fiind Murtada Sa'd'Abd al-Baqi, ambasadorul irakian de la Moscova.

În momentul în care Saddam Hussein a preluat puterea, Partidul Comunist Irakian a fost trimis în ilegalitate. Deşi Moscova avea mare grijă să evite o ruptură făţişă cu Bagdadul, Biroul Politic a acordat sprijin în secret Partidului pentru ca acesta să poată organiza opoziţia împotriva lui Saddam. În aprilie 1979, un membru al Biroului Politic al Partidului Comunist Irakian, cu numele conspirativ de STOGOV a avut două întâlniri secrete la Teheran cu adjunctul Departamentului OPT FCD (Iran şi Orientul Mijlociu non-arab), Lev Petrovici Kostromin, pentru a raporta despre măsurile luate de Partid în vederea pregătirii „luptei armate". În munţii Kurdistanului irakian se înfiinţase o tabără de antrenament pentru 100 de partizani, cu ajutorul Uniunii Patriotice a Kurdistanului de orientare marxistă, condusă de Jalal Talabani, cu scopul de a se forma un front unit împotriva regimului din Irak. La 19 iulie, Biroul Politic sovietic a autorizat KGB-ul să furnizeze Partidului Comunist Irakian echipament pentru o staţie secretă de radio la baza sa din Kurdistanul irakian. În Uniunea Sovietică s-a asigurat instruirea gratuită a trei irakieni aleşi pentru a deservi staţia radio. În ziua de 19 octombrie, la o întâlnire cu adjunctul şefului Departamentului OPTSPREZECE (Statele Arabe), G. P. Kapustean, liderul Partidului Comunist Irakian, Aziz Muhammad, a raportat că apelurile la rezistenţă împotriva lui Saddam erau difuzate de două mişcări kurde, Uniunea Patriotică a Kurdistanului şi Partidul Democrat din Kurdistan, condus de Mas'ud Barzani (fiul întemeietorului partidului, Mullah Mustafa Barzani). Muhammad a cerut zece staţii de releu, pentru a extinde aria de acoperire a staţiei radio.

Ostilitatea sovieticilor faţă de Saddam Hussein s-a accentuat din cauza denunţării de către acesta a invaziei sovietice din Afganistan, din decembrie 1979. În luna următoare, Cehoslovacia a fost de acord să furnizeze în secret bazei din Kurdistan a Partidului Comunist Irakian 1000 de rachete antitanc şi câteva mii de

mitraliere cu muniția aferentă. Alte efecte militare au fost furnizate apoi de Uniunea Sovietică şi de Ungaria. În afară de faptul că a funcționat ca un canal de transmitere a armelor din blocul sovietic către Kurdistan, Partidul Comunist Irakian a contribuit foarte puțin la consolidarea rezistenței kurde. Aziz Muhammad a recunoscut față de un contact KGB că organizația de partid din interiorul Irakului se destrămase în cea mai mare parte. Planul lui de a muta Biroul Politic al Partidului Comunist Irakian în Kurdistan fusese respins de „câțiva dintre tovarăşii din conducere", care preferau să stea în exil, în țările din blocul sovietic. Muhammad a recunoscut că partidul trebuia să-şi perfecționeze munca ideologică, să-şi rezolve disputele interne, să-şi reorganizeze sistemul de securitate şi de informații, să-şi îmbunătățească conducerea centrală.

În momentul izbucnirii războiului Iran-Irak în septembrie 1980 relațiile sovieto-irakiene au înregistrat punctul lor cel mai scăzut de la instalarea regimului Ba'th. Invadarea Iranului de către Saddam, sub pretextul disputei mai vechi referitoare la cursul de apă Shatt al-Arab, a fost determinată de un amestec de teamă şi agresivitate: teama că Khomeini îi va îndemna pe şiiții majoritari din Irak să se revolte, asociată cu dorința de a profita de dezorientarea din cadrul forțelor armate iraniene provocată de revoluția islamică. Moscova s-a declarat neutră față de țările angrenate în conflict şi a sistat toate ajutoarele militare către Irak, inclusiv pe cele care trebuia livrate conform contractelor deja existente. Dar iluziile de grandoare ale lui Saddam îl făceau să fie foarte încrezător într-o victorie uşoară. O anecdotă foarte răspândită spunea că Irakul are o populație de 28 de milioane de locuitori: 14 milioane de irakieni şi 14 milioane de portrete ale lui Saddam Hussein. Veniturile din exportul de petrol, care crescuseră de la 1 miliard de dolari în 1972, la 21 de miliarde în 1979, alimentau ambițiile lui Saddam. „Irakul", se lăuda el, este la fel de mare precum China, la fel de mare ca Uniunea Sovietică şi la fel de mare ca Statele Unite." Una dintre cele mai frecvente amăgiri ale lui Saddam o constituia încrederea sa nemăsurată în propriul său geniu militar, deşi nu avea niciun fel de experiență militară. Nepriceperea lui crasă a avut drept consecință faptul că, în loc să se termine cu o victorie rapidă, războiul cu Iranul avea să se târăgăneze timp de opt ani şi să se încheie cu lupte pe teritoriul Irakului.

Kurzii au avut şi ei de câştigat, la fel ca şi iranienii, de pe urma incompetenței militare a lui Saddam. La sfârşitul anului 1980, Aziz Muhammad a trimis un mesaj optimist Biroului Politic al PCUS prin intermediul rezidentului KGB din Damasc. Războiul cu Iranul l-a obligat pe Saddam să-şi reducă forțele din Kurdistan. Partidul Comunist Irakian, raporta Muhammad, făcea progrese în unificarea facțiunilor kurde într-o campanie militară în vederea răsturnării de la putere a dictaturii lui Saddam. Unitățile de partizani înarmați din Kurdistanul irakian, inclusiv unii membri ai Comitetului Central, erau gata să se implice în lupta armată. Semnificativ este însă faptul că Muhammad vorbeşte numai de „sute" şi nu de „mii" de partizani comunişti. În realitate, deşi Muhammad a refuzat să

recunoască acest lucru, unitățile Partidului Comunist Irakian nu aveau nicio şansă să reprezinte un pericol real pentru Saddam Hussein sau să asigure conducerea mai multor detaşamente de kurzi. „Dumneavoastră, dragi tovarăşi“, a spus el Biroului Politic sovietic, „rămâneți principalul nostru sprijin şi principala noastră speranță.“ A cerut 500 000 de dolari pentru a sprijini „lupta detaşamentelor noastre de partizani şi activitatea partidului nostru în Irak“, în timpul anului ce se apropia.

Sprijinul sovietic pentru partizanii kurzi din Irak a rămas secret. În timpul celui de-al XXVI-lea Congres al PCUS din primăvara anului 1981, Aziz Muhammad a denunțat campania de „represiuni sălbatice“ împotriva Partidului Comunist Irakian şi a poporului kurd condusă de regimul Ba'th. Dar, cel puțin în versiunea din *Pravda* a cuvântării sale, nu i s-a permis să facă niciun fel de referiri la războiul de partizani în vederea răsturnării regimului lui Saddam Hussein. Lui Muhammad i s-a dat voie să afirme doar în mod vag că Partidul Comunist Irakian folosea „diverse metode de luptă pentru instaurarea unui regim democratic şi a autonomiei poporului kurd“. În ultimă instanță, Moscova nu dorea să acorde sprijin pe scară largă kurzilor pentru a nu-l ajuta pe Khomeini să obțină victoria în războiul dintre Iran şi Irak.

În vara anului 1981, după ce pierduse speranța unei victorii rapide împotriva Iranului, Saddam nu şi-a mai manifestat opoziția față de invadarea Afganistanului de către sovietici. Uniunea Sovietică a reacționat punând capăt în mod discret embargoului său asupra armelor. Livrările de armament sovietic până la sfârşitul anului au fost totuşi insuficiente față de cererile irakienilor. În 1982, soarta războiului a înclinat în favoarea Teheranului. Primăvara, Iranul şi-a recuperat aproape tot teritoriul pierdut de la începutul conflictului. În iunie, Irakul a anunțat retragerea unilaterală din teritoriul iranian. Dar Iranul nu a reacționat la tentativele de pace ale lui Saddam şi a continuat războiul pe teritoriul irakian. Dornică să împiedice victoria Iranului, Moscova a reluat pe scară largă livrările de arme către Irak pentru prima dată de la declanşarea războiului. La rândul său, Saddam a declarat amnistie generală pentru comuniştii irakieni şi i-a eliberat pe mulți dintre ei din închisoare. Uniunea Sovietică nu-şi mai făcea niciun fel de iluzii cu privire la perspectiva transformării Irakului în principalul său cap de pod din Orientul Mijlociu. Dar perspectiva unei victorii a Iranului împotriva Irakului, urmată de incitările proferate de triumfătorul Khomeini pentru a-i îndemna la revoltă pe musulmanii sovietici era absolut inacceptabilă. Amploarea livrărilor sovietice de arme către Bagdad a fost aşadar calculată cu grijă, pentru a împiedica victoria decisivă a vreuneia dintre cele două părți. Kissinger a făcut atunci comentariul său celebru: „Ce păcat că nu pot pierde amândoi!“ care vădeşte o oarecare simpatie pentru Moscova.

Repararea parțială a punților dintre Moscova şi Bagdad a coincis cu un dezastru al spionajului sovietic de la Teheran. La 5 iunie 1982, în timp ce se afla în concediu la un sanatoriu al KGB-ului şi recitea *Război şi pace*, Şebarşin a fost

convocat de urgență să se prezinte la Moscova, unde i s-a spus că Kuzicikin dispăruse de la Teheran cu trei zile în urmă. A urmat o cercetare a KGB-ului care a ajuns în mod corect la concluzia că Șebarșin lucra pentru SIS și trecuse frontiera turcă folosind un pașaport britanic. „Următoarele două luni, scrie Șebarșin, au marcat cele mai dificile momente din viața mea“: „Era dureros să-mi amintesc că mă înțelesesem cândva așa de bine cu Kuzicikin și îl ajutasem să promoveze.“ Șebarșin a fost nevoit să se întoarcă la Teheran ca să lichideze rețelele de agenți pe care Kuzicikin le-ar fi putut deconspira.

Umilirea finală, cel puțin în ceea ce îl privește pe Șebarșin, a reprezentat-o un ordin din partea Centrului de a-i face o vizită șefului misiunii diplomatice britanice, Nicholas Barrington (ulterior învestit cu titlul de cavaler) pentru a-l întreba cum a fost posibil ca un pașaport britanic să ajungă în posesia lui Kuzicikin: „Îmi era foarte clar că acest plan este absurd, dar cineva de la Centru își imaginase că un englez îmi va dezvălui mie tot adevărul. Era încă unul din acele ordine stupide pe care am fost obligat să le execut pe tot parcursul carierei mele în cadrul KGB-ului“.

Șebarșin și Barrington erau în relații amicale de pe la mijlocul anilor ’60, de când se cunoscuseră la posturile lor diplomatice din Pakistan, înainte ca Șebarșin să intre în KGB – dar gama largă de contacte pakistaneze ale lui Barrington îl conduseseră pe Șebarșin la concluzia greșită că Barrington este ofițer SIS. În vara anului 1982, când a plecat de la Ambasada sovietică din Teheran pentru a se duce la întâlnirea aranjată de secretara lui cu Barrington, Șebarșin nu trebuia decât să teacă strada pentru a intra în Ambasada britanică. Dar de la începutul crizei ostaticilor de la Ambasada SUA, deasupra Ambasadei britanice flutura steagul suedez, nu cel britanic. Pentru a-i proteja pe membrii personalului care rămăseseră la Teheran, aceasta devenise secția engleză a ambasadei suedeze. În loc să respecte instrucțiunile absurde ale Centrului și să-l întrebe pe Barrington despre pașaportul britanic eliberat pentru Kuzicikin spre a-l ajuta să treacă frontiera cu Turcia, întrebare la care niciun diplomat britanic nu s-ar fi gândit să răspundă vreodată, Șebarșin s-a mulțumit să-i spună că Kuzicikin a dispărut și să-l întrebe dacă știe ceva în această privință. După aceea, cei doi bărbați au purtat o discuție generală cu privire la pericolele cu care se confrunta un diplomat în Iranul lui Khomeini. „Barrington“, își amintește Șebarșin mai târziu, „a fost amabil, chiar a manifestat înțelegere și mi-a promis că se va consulta cu Londra.“

În Marea Britanie, Kuzicikin a oferit informații ample referitoare la operațiunile spionajului sovietic din Iran, pe care SIS le-a transmis mai departe la CIA. La începutul anului 1983, CIA a transmis multe din acestea la Teheran. Regimul lui Khomeini a reacționat prompt: l-a expulzat pe Șebarșin și alți șaptesprezece ofițeri sovietici de informații și a arestat 200 de militanți Tudeh de frunte, inclusiv întregul Comitet Central, sub acuzația de spionaj pentru Moscova. La 1 Mai, rezidența KGB a fost foarte stânjenită când a văzut la televiziune că

atât secretarul general al Partidului Tudeh, Nureddin Kianuri, cât şi principalul ideolog al acestuia, Ehsan Tabari, au făcut mărturisiri umilitoare de „trădare“ şi „subversiune“ şi au recunoscut că au comis şi alte „crime oribile“. Ulterior au repetat aceste mărturisiri la procesele-spectacol unde au mulţumit în mod politicos autorităţilor pentru „tratamentul uman“ de care s-au bucurat. Deşi amândurora li s-a cruţat viaţa, mai ales datorită marii valori propagandistice a actelor lor de umilire, mulţi alţi militanţi au fost încarceraţi sau executaţi. Partidul Tudeh s-a dezintegrat şi a încetat să mai reprezinte o forţă importantă în politica iraniană. Ziarele din Teheran publicau articole cu titluri ca: „Membri ai Comitetului Central mărturisesc că fac spionaj pentru KGB“, „Partidul Tudeh creat pentru singurul scop de a spiona“ şi „Mărturisiri fără precedent în istoria mondială“.

Astfel, operaţiunile KGB s-au încheiat cu un eşec strategic atât în Irak, cât şi în Iran. Principala lor prioritate pentru ceea ce mai rămăsese din era sovietică a devenit limitarea daunelor. În stadiile finale ale războiului din Irak şi Iran, Gorbaciov a fost de acord să furnizeze Irakului rachete Scud-B a căror utilizare în atacurile împotriva oraşelor iraniene l-a convins pe Khomeini „să bea otravă“, aşa cum s-a exprimat chiar el, şi să accepte un acord de încetare a focului. În pofida faptului că se pierduseră aproximativ un milion de vieţi omeneşti, graniţa dintre Iran şi Irak a rămas exact acolo unde fusese cu opt ani în urmă, când Saddam declanşase războiul.

Invadarea Kuweitului de către Saddam la 2 august 1990 – prima criză internaţională din epoca de după Războiul Rece – a produs o mare divergenţă de opinii în rândul consilierilor lui Gorbaciov. În ziua următoare, Eduard Amrosievici Şevardnadze, ministrul de Externe sovietic, şi James Baker, secretarul de stat al SUA, au condamnat împreună invazia şi au făcut apel la „restul comunităţii internaţionale să fie alături de noi în sistarea la scară internaţională a livrărilor de arme către Irak“. Două săptămâni mai târziu, Gorbaciov a vorbit la televiziune despre cooperarea dintre Uniunea Sovietică şi Statele Unite: „Pentru noi, a acţiona în alt mod ar fi fost inacceptabil, deoarece actul irakian de agresiune a fost comis cu ajutorul armelor noastre, pe care le-am furnizat Irakului pentru a-l ajuta să-şi menţină capacitatea de apărare, nu pentru a ocupa teritorii străine…“

La 25 august, Statele Unite au început blocada navală a Irakului, un avertisment implicit că erau gata să declanşeze războiul, dacă Saddam nu se retrăgea din Kuweit. Dar Centrul se temea ca nu cumva cooperarea cu Statele Unite să slăbească influenţa sovietică în Orientul Mijlociu. Cu sprijinul preşedintelui KGB, Vladimir Kriucikov, şi al ministrului Apărării, Dmitri Iazov, Evgheni Primakov, expertul în problemele Orientului Mijlociu din Consiliul Prezidenţial al lui Gorbaciov care avea legături cu KGB-ul de peste treizeci de ani, l-a convins pe Gorbaciov să-l trimită în misiune la Bagdad. James Baker a fost impresionat de „aptitudinile şi dibăcia“ lui Primakov, precum şi de cunoştinţele lui de istorie arabă, dar îl considera un „apologet al lui Saddam Hussein“. Scopul

declarat al lui Primakov era să ajungă la un compromis care să-i lase lui Saddam cele două insule disputate şi un teren petrolifer în schimbul retragerii lui din restul Kuweitului şi al promisiunii de a convoca o conferinţă internaţională în problema palestiniană. Dar după părerea lui Baker, propunerile lui Primakov erau mai degrabă „o capitulare decât un compromis". „Şi a acceptat strategia lui Saddam de slăbire a coaliţiei arabe [împotriva lui] asociind criza kuweitiană cu conflictul mai larg, arabo-israelian." La fel ca şi Baker, CIA avea mari suspiciuni în legătură cu „jocul de picioare" cu Saddam. La fel şi Şevardnadze, care i-a comunicat în particular lui Baker aceste suspiciuni. Primakov, aşa cum a recunoscut singur mai târziu, şi-a ieşit din fire, ridiculizând cunoştinţele ministrului de Externe despre Irak: „cum îndrăzneşti dumneata", a pufnit el disprețuitor, „un absolvent al cursurilor prin corespondenţă al Colegiului de învăţători din Kutaisi, să-mi ţii mie predici despre Orientul Mijlociu, regiune pe care am studiat-o încă de pe vremea studenţiei!" „Evgheni", a intervenit Gorbaciov, „încetează chiar în această clipă!" „Şevardnadze", scrie Baker, „s-a simţit trădat de Primakov şi umilit de Gorbaciov care, permiţându-i lui Primakov să pună în discuţie o iniţiativă de pace, a uzurpat autoritatea de ministru de Externe a lui Şevardnadze. În decembrie 1990, profund decepţionat de creşterea puterii adepţilor liniei dure de la Moscova, pe care îi bănuia pe bună dreptate că pun la cale o lovitură de stat, Şevardnadze a demisionat din funcţia de ministru de Externe, declarându-şi în mod public sprijinul pentru Gorbaciov, dar spunând că demisia lui este „un protest împotriva instaurării dictaturii".

Însă misiunea lui Primakov la Bagdad nu s-a ridicat la nivelul aşteptărilor. Saddam a devenit foarte bănuitor în privinţa intenţiilor sovieticilor, astfel că a manifestat foarte puţin interes pentru colacul de salvare pe care încerca să i-l arunce Primakov. Le-a spus consilierilor săi că avertismentul lui Primakov potrivit căruia Irakul se va confrunta cu o coaliţie multinaţională dacă nu se va ajunge la o reglementare prin negociere este o simplă încercare a sovieticilor de a-l intimida. Saddam a refuzat să creadă până în ultima clipă că atacul aerian condus de SUA va fi urmat de o ofensivă la sol. Suspiciunea lui la adresa politicii sovietice l-a făcut să nesocotească informaţii de mare importanţă. Chiar înainte de lansarea ofensivei la sol – operaţiunea cunoscută sub numele de „Furtună în Deşert" din februarie 1991 – imaginile prin satelit prezentate conducerii irakiene de experţii militari sovietici ofereau dovezi convingătoare că forţele coaliţiei erau pe punctul de a lansa un atac din flanc şi nu – aşa cum se aştepta toată lumea – o operaţiune amfibie îndreptată direct împotriva armatei de ocupaţie din Kuweit. Dar Saddam a interpretat aceste informaţii ca o încercare din partea sovieticilor de a-l înşela, pusă la cale împreună cu Statele Unite, şi nu a luat niciun fel de măsuri pentru a-şi întări poziţiile împotriva unui atac din flanc. În parte şi ca urmare a acestui lucru, forţele lui au fost anihilate în numai o sută de ore de luptă la sol.

10

Alianța cu Siria

Regimul Ba'th din Siria, dominat de Hafez al-Asad din 1970 până la moartea acestuia survenită treizeci de ani mai târziu, lăsa impresia în anii '70 că este singurul aliat de nădejde al Uniunii Sovietice printre toate statele importante din Orientul Mijlociu. Imediat după lovitura de stat, numită „revoluție", care a adus la putere Partidul Ba'th în martie 1963, Moscova a privit acest nou regim cu o profundă suspiciune – în pofida angajamentului declarat față de socialism şi unitatea arabă. Noii guvernanți ai Siriei susțineau în mod public necesitatea zdrobirii Partidului Comunist şi a celorlalți „duşmani ai revoluției". Moscova a ripostat. Publicația sovietică *Timpuri Noi* a etichetat Partidul Ba'th drept „sinonim pentru brutalitate amestecată cu o demagogie neruşinată". Însă în primăvara anului 1964, încurajată de naționalizarea principalelor fabrici textile din Siria şi a altor industrii mari, Moscova a început să facă distincție între forțele „progresiste" şi cele de dreapta din cadrul noului regim. Ea s-a simțit atrasă şi de retorica antioccidentală lipsită de compromis a regimului Ba'th. În pofida faptului că Partidul Comunist Sirian continua să fie interzis, Uniunea Sovietică a fost de acord să furnizeze Siriei atât arme, cât şi experți militari.

Încă de la bun început KGB-ul s-a infiltrat puternic în serviciile externe ale noului regim şi în comunitatea spionajului. Diplomatul şi avocatul Tarazi Salah al-Din (cu numele conspirativ IZZAT) fusese recrutat de KGB încă din 1954 şi avea să devină unul dintre agenții sovietici cu cele mai impresionante state de serviciu. La începutul anilor '70, era director general la Ministerul de Externe. Un alt funcționar superior din Ministerul de Externe, cu numele conspirativ de KAREAN, a fost recrutat în 1967. Dosarele lui Mitrokhin identifică o infiltrare majoră în spionajul sirian: KERIM, care fusese recrutat de KGB în Berlinul de Est la începutul anilor '60. Rezidența din Damasc şi-a arogat meritele pentru faptul că l-a ajutat să obțină un loc de muncă în principala agenție de informații civile din Siria, Biroul Securității Naționale, după întoarcerea sa în Siria. În 1964, KERIM a jucat un rol central în operațiunea RUCEI, în timpul căreia KGB a

reuşit să instaleze microfoane în mai multe încăperi ale Biroului Securităţii Naţionale.

Aşa după cum măsurile active ale KGB-ului în Iran au reuşit să exploateze amintirile CIA şi SIS despre acţiunea secretă din timpul loviturii de stat din 1953 în vederea răsturnării lui Mossadeq şi a restaurării autorităţii Şahului, la fel a beneficiat şi în Siria de suspiciunile profunde induse de încercările nereuşite ale CIA/SIS din anii 1956-1957 de a iniţia o lovitură de stat în Damasc pentru a submina influenţa crescândă a Partidului Ba'th. La Damasc ca şi în alte capitale din Orientul Mijlociu, teoriile conspiraţiei ofereau un teren fertil pentru falsurile fabricate de Serviciul A. Primul succes major al KGB-ului în domeniul dezinformării după „revoluţia" Partidului Ba'th a fost operaţiunea PULIA („Glonţul"): o serie de măsuri active iniţiate în anii 1964–1965 cu scopul de a demasca un aşa-zis complot pus la cale de CIA în cooperare cu BND din Germania de Vest, pentru a submina regimul Ba'th. În vara anului 1964, ataşatul militar sovietic de la Damasc l-a vizitat pe generalul Amin al-Hafiz, comandantul-şef al armatei siriene, o personalitate din ce în ce mai proeminentă a regimului Ba'th, pentru a-i arăta un raport contrafăcut al spionajului din Germania de Vest, cu scopul de a-i identifica pe ofiţerii din armata siriană aflaţi în contact atât cu BND, cât şi cu CIA, precum şi pe ofiţerii CIA implicaţi în recrutarea lor. Ataşatul primise instrucţiuni foarte stricte să nu lase raportul în posesia lui Hafiz sub pretextul că îşi protejează sursele – în realitate pentru ca falsul să nu poată fi scos la iveală. Cu toate acestea, el i-a permis lui Hafiz să-şi noteze numele ofiţerilor sirieni şi al personalului CIA menţionat în raport. Se pare că lui Hafiz nu i-a trecut prin minte să pună la îndoială autenticitatea raportului. L-a asigurat pe ataşat că va păstra secretul cu privire la existenţa acelui document şi va lua „măsuri eficace" împotriva celor numiţi în el. Puţin mai târziu, rezidenţa KGB a trimis o scrisoare anonimă la Biroul Securităţii Naţionale, cu scopul de a oferi informaţii referitoare la activităţile biroului CIA din Damasc. Pozând în persoană binevoitoare faţă de americani, un ofiţer operativ al rezidenţei a dat un telefon anonim unui ofiţer proamerican din armata siriană pentru a-l preveni că legăturile lui cu Statele Unite erau pe cale de a fi date în vileag. Şocat de acest avertisment, ofiţerul a întrebat dacă trebuie să se ascundă sau să se ducă la Ambasada americană să ceară azil politic. Aşa cum se aştepta KGB, întreaga conversaţie telefonică a fost interceptată de Biroul Securităţii Naţionale. Ofiţerul a fost îndepărtat din delegaţia militară siriană care urma să facă o vizită la Moscova. Soarta lui ulterioară nu mai este consemnată în dosarele lui Mitrokhin.

KGB-ul şi-a asumat meritele pentru că a anunţat în februarie 1956 regimul Ba'th despre descoperirea „unei organizaţii de spioni americani… a cărei misiune era să culeagă informaţii despre armata siriană şi despre tipurile de echipament militar". Curând după aceea, pe fundalul unei denunţări furioase a politicii americane de către presa siriană şi al unor demonstraţii de protest în faţa Ambasadei

SUA, doi sirieni au fost judecaţi şi executaţi sub acuzaţia de spionaj pentru CIA. Un protest al Departamentului de Stat a fost respins de regimul Ba'th pe motiv că „politica americană din Siria se bazează pe spionaj şi crearea de reţele de conspiraţie şi sabotaj în ţară". KGB-ul mai credea că măsurile sale active au convins regimul în 1966 că ambasadorul SUA pregătea o lovitură de stat şi l-a determinat să opereze 200 de arestări la mijlocul lui septembrie.

La 23 februarie 1967, o lovitură de stat militară, elogiată de Moscova ca opera „forţelor patriotice", a adus la putere un regim Ba'th de stânga, condus de austerul Salah Jadid, care apărea foarte rar în public. La loc de frunte pe lista cererilor de ajutor din partea Uniunii Sovietice se afla solicitarea de sprijin financiar pentru construirea barajului de pe Eufrat. Se pare că Moscova a pus trei condiţii, toate acceptate imediat de Damasc: întoarcerea în Siria a comunistului exilat Khalid Bakdash; includerea unui comunist în Cabinet; şi permisiunea pentru Partidul Comunist Sirian să publice un cotidian. Partidul putea acum să funcţioneze, deşi nu fusese legalizat oficial, iar rezidenţa din Damasc a stabilit un contact clandestin regulat cu acesta. Intermediarul comunist, pe numele său conspirativ RASUL, selectat de conducerea de partid, a fost trimis pentru instruire la Moscova, unde i-au fost predate noţiuni de comunicaţii secrete, transmisiuni radio, fotografii documentare, modul de folosire a cutiilor de scrisori dezafectate, modalitatea de semnalare a pericolui şi de stabilire a întâlnirilor de urgenţă cu rezidenţa din Damasc. I s-a dat un mic transmiţător radio, cu numele conspirativ de ISKUL-2, ascuns într-o servietă, care îi permitea să trimită semnale secrete către rezidenţă de la peste 500 de metri distanţă. Din 1968 şi cel puţin până la începutul anilor 1980, un ofiţer operativ al rezidenţei s-a întâlnit cu RASUL o dată sau de două ori pe lună.

Umilinţa suferită ca urmare a Războiului de Şase Zile din iunie 1967 la mai puţin de patru luni de la lovitura de stat din februarie a reprezentat o grea încercare pentru regimul Jadid. În cadrul măsurilor represive care au urmat, Hafez al-Asad, ministrul Apărării şi viitorul lider al Siriei, şi-a păstrat portofoliul numai pentru că se bucura de sprijinul şefului brutal şi deosebit de temut al Biroului Securităţii Naţionale, 'Abd al-Karim al-Jundi. Între Asad şi Jadid s-a produs o ruptură serioasă. Principala preocupare a lui Jadid a rămas în continuare „revoluţia" internă Ba'th. Pentru Asad, dimpotrivă, prioritatea principală era conflictul cu Israelul şi recuperarea Înălţimilor Golan, pierdute în urma Războiului de Şase Zile. Siria intrase în război cu forţe armate slab instruite şi prost echipate cu arme depăşite, casate în cadrul Armatei Roşii. Nu avea rachete pentru apărare antiaeriană şi numai jumătate din cele 500 de tancuri ale sale erau operaţionale. Asad era perfect conştient de faptul că, pentru a se lupta cu Israelul, Siria are nevoie nu numai de soldaţi mai bine instruiţi, ci şi de livrări masive de arme din Uniunea Sovietică.

În timpul ciocnirii dintre Jadid şi Asad, KERIM a continua să opereze ca agent KGB în interiorul Biroului Securităţii Naţionale. Printre operaţiunile la

care a luat parte KERIM şi care sunt înregistrate în dosarele KGB se numără şi pătrunderea pe furiş în Ambasada Germaniei de Vest de la Damasc, pentru a sustrage (şi probabil pentru a fotografia) documente secrete. Operaţiunea, care a început la ora 22, în seara de 10 aprilie, şi s-a încheiat la ora 4 în dimineaţa zilei următoare, a fost asistată de un agent sirian al BNS din interiorul ambasadei. La 24 aprilie, Ambasada germană a fost jefuită din nou în cadrul unei operaţiuni similare, probabil tot cu implicarea lui KERIM.

În noiembrie 1970, cu sprijinul forţelor armate şi al securităţii, Asad l-a înlăturat pe Salah Jadid şi a pus mâna pe putere. „Şeful ţării sunt eu, şi nu guvernul", obişnuia să spună Asad. În realitate, teama de a lua şi cea mai mică decizie care ar putea să nu fie pe placul lui a făcut ca şi cele mai banale chestiuni să fie trimise spre rezolvare preşedintelui Asad. Se pare că KGB-ul a ajuns la concluzia că e greu să se infiltreze în anturajul lui apropiat. În cercul intim al regimului său autoritar, Asad punea mare preţ pe loialitatea personală. Chiar şi funcţionarii şi cei care făceau cafea în cadrul personalului prezidenţial nu erau decât rareori schimbaţi. Membrii-cheie ai regimului său – miniştrii de Externe şi al Apărării, şeful statului-major şi şeful spionajului – au rămas la putere timp de un sfert de veac sau mai mult. La începutul anilor ’70, Muhammad al-Khuly, fostul şef al spionajului din forţele aeriene, a organizat un serviciu de spionaj prezidenţial care era subordonat direct lui Asad. Iar Asad îşi începea fiecare zi de lucru cu informări despre securitate şi spionaj. Faptul că Asad şi majoritatea şefilor săi, care deţineau funcţiile înalte de comandă şi în spionaj, proveneau din secta ’Alawi (ale cărei credinţe îmbinau doctrina şiită cu elemente ale adorării naturii), în ciuda tradiţiei potrivit căreia puterea era deţinută de musulmanii sunniţi, l-a făcut să acorde o atenţie deosebită rapoartelor periodice referitoare la starea de spirit din ţară. Chiar şi Jadid, membru al aceleiaşi secte ’Alawi ca şi Asad, alesese un sunnit pentru funcţia de preşedinte oficial. În cele din urmă, Asad a ajuns să aibă cincisprezece agenţii de securitate şi de informaţii, toate relativ independente una de alta, cu un personal care totaliza 50 000 de oameni (un sirian din 240) şi cu un număr încă şi mai mare de informatori. Fiecare din aceste agenţii era subordonată direct preşedintelui, fiind instruită de extrem de suspiciosul Asad să stea la pândă ca să vadă ce pun la cale ceilalţi. Deşi se considera mai presus de lege, îşi încarcera şi îşi tortura victimele, sistemul de securitate al lui Asad era şi foarte greoi. O investigaţie efectuată de *Human Rights Watch* a condus la concluzia că:

> Un vizitator care vine la Damasc nu poate să nu remarce confuzia ce domneşte la serviciul de imigrări de la aeroport, teancurile de formulare oficiale neatinse şi computerul plin de praf, care nu este folosit. Birourile locale ale securităţii lasă aceeaşi impresie de dezordine cu teancurile lor de formulare îngălbenite şi prăfuite care zac pe mese, cu ofiţerii care sporovăiesc la telefon în timp ce solicitanţii aşteaptă nerăbdători să fie ascultaţi. Este o atmosferă de haos asociat cu o corupţie măruntă şi cu exercitarea unei puteri birocratice care nu transmite imaginea unei poliţii statale dure şi eficiente.

Dar aparenta dezordine din cadrul birourilor securității siriene inducea în eroare. Au fost foarte puțini disidenți care s-au sustras uriaşei ei rețele de filaj. Obsedat de propria securitate, Asad era protejat de o gardă prezidențială formată din 12 000 de persoane. Deşi imaginea lui se afla pretutindeni – pe pereții clădirilor publice, pe camioane, în trenuri şi în autobuze, în birouri, magazine şi şcoli – stilul de conducere al lui Asad a devenit din ce în ce mai distant. În anii '80 cei mai mulți dintre miniştrii Cabinetului nu-l mai vedeau decât cu ocazia depunerii jurământului de Investitură. Numai câteva dintre personalitățile-cheie aveau dreptul să-i telefoneze direct. Cei mai mulți dintre aceştia erau şefii diverselor lui agenții de securitate. În calitate de ambasador britanic la Damasc la mijlocul anilor '80, Sir Roger Tomkys a avut o dată ocazia să telefoneze şefului unei agenții siriene de informații, care i-a răspuns o jumătate de oră mai târziu, după ce tocmai discutase cu Asad.

La începutul anilor '70, rezidența KGB de la Damasc a reuşit să stabilească ceea ce numea ea un „contact semioficial" cu cel mai tânăr frate al lui Asad, Rif'at, cu numele conspirativ de MUNZIR, care făcea parte din cercul lui intim până la începutul anilor '80. După părerea KGB-ului, exprimată într-un raport din 1974, importanța lui Rif'at consta în faptul că era comandantul Brigăzilor de Apărare, unități de elită ale lui Asad, cele mai bine înarmate şi instruite unități din armata siriană care, după cum se credea, aveau şi un rol de frunte în comunitatea spionajului. Spre deosebire de fratele lui retras şi relativ auster, Rif'at al-Asad prinsese gustul călătoriilor în străinătate şi al luxului occidental, nesocotind legea şi folosindu-şi poziția pentru a acumula averi personale. Sub comanda lui, Brigăzile de Apărare organizau un târg săptămânal la Damasc pentru a vinde bunurile de contrabandă aduse ilegal din Liban. Libanezii îl numeau uneori pe Rif'at „Regele covoarelor orientale", deoarece milițiile lui libaneze personale, cunoscute şi sub numele de „Panterele roz", confiscau adesea aceste obiecte apreciate. Aşadar, accesul la Rif'at, care era corupt şi avea un standard de viață foarte ridicat, era mai lesnicios decât la Asad cel retras şi sobru. În 1974, KGB a pretins că, prin măsurile sale active, a reuşit să-l folosească pe Rif'at fără ca acesta să-şi dea seama, dar scurtele însemnări ale lui Mitrokhin de pe raport nu dezvăluie cum anume s-a făcut acest lucru. Un alt raport al KGB-ului din 1974 identifică drept contact confidențial o rudă de-a lui Asad (cu numele conspirativ de KARIB) cu simpatii comuniste, care era funcționar superior la Consiliul de Miniştri al Siriei. După cum reiese din dosarul lui KARIB, acesta a furnizat informații „valoroase şi credibile" despre anturajul lui Asad şi despre politicile acestuia. Dosarele KGB susțin, de asemenea, că SAKR, un şef de departament de la informațiile militare, recrutat în 1974, a fost folosit pentru a transmite dezinformări către Asad şi Înaltul Comandament sirian.

Alte contacte ale KGB-ului în guvernul sirian sau în apropierea acestuia în primii ani ai regimului lui Asad au fost IZZAT, agentul cu state de serviciu

îndelungate, Tarazi Salah al-Din, director general în Ministerul de Externe al Siriei, ulterior membru al Tribunalului Internațional de la Haga. Printre alte contacte ale KGB-ului s-au numărat doi generali din armata siriană, OFIȚER și REMIZ; SARKIS, general în forțele aeriene; PREIER și NIK, amândoi miniștri sirieni; PATRIOT, consilier al primului-ministru al lui Asad, 'Abd al-Ra'hman Khulayfawi (1970–1974); ȘARL (Charles), consilier al celui de-al doilea prim-ministru al lui Asad, Mahmud al-Ayyubi (1974–1976); VATAR, care a furnizat cǎpii ale telegramelor cifrate obținute de spionajul sirian de la Ambasada SUA din Beirut; BRAT, ofițer operativ de informații; FARES și GARGUNIA, proprietari și redactori-șefi ai unor ziare siriene; VALID, funcționar superior la Direcția Centrală de Statistică: și TAGIR, funcționar important al Uniunii Socialiste Arabe Siriene. Nu există nicio indicație că vreunul din aceștia ar fi avut acces direct la Asad. Scurtele însemnări ale lui Mitrokhin cu privire la ei dau foarte puține indicii referitoare la informațiile pe care le-au furnizat și la calitatea lor de agenți sau contacte confidențiale.

Cele mai bune oportunități ale KGB-ului de a infiltra anturajul lui Asad s-au ivit fără îndoială în timpul călătoriilor lui în Uniunea Sovietică, pe care a vizitat-o de șase ori în primii trei ani după preluarea puterii. „Ar putea să pară oarecum ineficient", spunea Andrei Gromîko, „dar în realitate dispune de un excelent autocontrol și este tot timpul în stare de alertă." În timp ce era la Moscova, Asad era găzduit în apartamente luxoase la Kremlin, care în mod inevitabil erau pline de microfoane – „în vederea obținerii de informații în legătură cu planurile și reacțiile lui Hafez Asad și ale anturajului său", după cum reiese dintr-un raport al lui Grigori Feodorovici Grigorenko, șeful Direcției Doi din KGB, către Andropov. Informațiile de cel mai mare interes pentru KGB se refereau probabil la reacția lui Asad la presiunile exercitate asupra lui de a semna Tratatul de prietenie. Deși dorea să primească arme de la sovietici, Asad nu voia să apară în postura de client al sovieticilor. Poate că tocmai datorită microfoanelor pe care le montaseră în apartament în timpul vizitei lui din iulie 1972, KGB-ul a descoperit că era atât de iritat de insistențele lui Brejnev de a semna Tratatul de prietenie, că ordonase delegației sale să-și facă bagajele. Avertizat în legătură cu plecarea lui iminentă, Brejnev i-a făcut o vizită lui Asad în apartamentul acestuia și l-a asigurat că la următoarele convorbiri nu se va mai menționa deloc problema Tratatului. În ultima zi a vizitei lui Asad, Brejnev a recunoscut că, în pofida existenței Tratatului de prietenie sovieto-egiptean, Egiptul tocmai expulzase toți consilierii sovietici din Egipt: „Știu că o să-mi spui că tratatul cu Egiptul nu ne-a scutit de situația jenantă de acolo". Asad a rezistat și în fața presiunilor din partea lui Sadat de a-i expulza pe consilierii sovietici din Siria, declarând public: „Se află aici spre binele nostru".

Deși nu era dispus să semneze un Tratat de prietenie, Asad a oferit și Partidului Comunist Sirian – aflat tot în ilegalitate – două posturi în Cabinetul său. În martie 1972, partidului i s-a dat voie să se unească cu Frontul Național Progresist, dominat

de facțiunea Ba'th, dobândind astfel legitimitate, şi i s-a permis să publice un ziar bilunar, *Nidal al-Sha'b* („Lupta poporului"). Dar intrarea în Front a accentuat şi mai mult ruptura dintre Khalid Bakdash (KGB-ul i-a dat numele conspirativ de BESHIR), un loialist sovietic dogmatic care fusese liderul partidului în ultimii patruzeci de ani şi majoritatea Biroului Politic al Partidului, care nu agrea nici conducerea autocratică a lui Bakdash, nici sprijinul acordat de Moscova lui Asad. În aprilie 1972, criticii lui Bakdash din cadrul conducerii partidului au profitat de absența lui temporară, pe când se afla la Moscova în vederea unei tratament, pentru a vota o rezoluție în care era acuzat de metode staliniste. În iulie facțiunile pro şi contra Bakdash au fost convocate la Moscova pentru a-şi rezolva divergențele în cadrul unei întâlniri organizate de funcționari superiori ai Departamentului Internațional din cadrul PCUS. Deşi unul dintre criticii lui Bakdash susținea că acesta crease un cult al personalității şi suferea de „scleroză ideologică" ce îl făcea „incapabil să identifice fenomenele noi din societatea noastră arabă", *Pravda* a anunțat că întâlnirea s-a desfăşurat într-o „atmosferă caldă, prietenească" şi s-a căzut de acord asupra importanței „unității ideologice, politice şi organizatorice a Partidului Comunist Sirian". Bakdash i-a manipulat pe oponenții săi, jucând rolul unui sprijinitor loial atât al Uniunii Sovietice, cât şi al regimului lui Asad. „Acordul de la Moscova" a acoperit cu hârtie crăpăturile din partid şi a pus atât prietenia sovieto-arabă, cât şi realizările Siriei sub egida lui Asad. În timpul cât a mai rămas până la apusul erei sovietice conflictul dintre Bakdash şi criticii lui din partid a continuat să complice politica sovietică față de Siria.

Cea mai reuşită infiltrare a KGB-ului în timpul regimului lui Asad consemnată în dosarele lui Mitrokhin a fost aceea de la Ambasada siriană de la Moscova. Pe lângă faptul că a instalat microfoane în biroul ambasadorului şi în alte părți ale ambasadei, KGB-ul intercepta în mod regulat curierul diplomatic de la ambasadă către Damasc şi deschidea atât corespondența oficială, cât şi scrisorile personale de la primul ambasador al lui Asad la Moscova, Jamil Shaya, către ministrul de Externe, 'Abd al-Halim Khaddam, marcate „Strict secret, numai destinatarului". Ca de obicei, specialiştii KGB în deschiderea scrisorilor erau foarte atenți să folosească exact aceleaşi cleiuri, benzi adezive şi sigilii utilizate la plicurile şi pachetele din valiza diplomatică. Deşi Shaya ceruse ca toate plicurile să-i fie returnate pentru a putea verifica personal dacă există semne că s-a umblat la ele, se pare că nu a descoperit nimic dubios.

Însemnările lui Mitrokhin din dosarele KGB includ numele conspirative (şi câteva nume reale) a treizeci şi patru de agenți şi contacte confidențiale folosite pentru infiltrarea Ambasadei siriene. Deşi acest număr poate fi incomplet, este suficient pentru a ne face o idee despre anvergura operațiunilor KGB. Majoritatea agenților folosiți erau cetățeni sovietici; numai şase dintre ei pot fi identificați clar ca sirieni. Metodele operaționale erau asemănătoare cu cele utilizate împotriva multor altor ambasade din Moscova. Ca şi în cazul altor infiltrări, agenții aveau

misiunea să prezinte informări despre personalități, precum și opiniile diplomaților. În dosarul ambasadorului Shaya, de exemplu, se specifica faptul că era cam neglijent în respectarea ritualurilor islamice. De asemenea, acesta conține și alte banalități raportate de agentul MARIA, cum ar fi aceea referitoare la intenția lui de a trimite la Damasc un pian pe care îl cumpărase la Moscova. Angajatele sovietice ale ambasadei, de la interprete la femeile de serviciu, trebuiau să evalueze vulnerabilitatea diplomaților sirieni la seducția sexuală. Agenta SOKOLOVA, care lucra la cancelarie, raporta că ambasadorul părea interesat de persoana ei. VASILIEVA îi fusese „plantată" lui Shaya la o recepție de la Ambasada egipteană în speranța – așa cum reiese dintr-un raport KGB – că ambasadorul își va „manifesta interesul față de ea ca femeie". Deși în dosarele lui Mitrokhin nu există nicio dovadă că vreun ambasador sirian (spre deosebire de colegii lui moscoviți) ar fi căzut în „capcana cu miere" o „rândunică" a KGB-ului l-a sedus pe un alt diplomat sirian, cei doi ajungând să trăiască împreună. Schimbul neoficial de valută era o altă metodă curentă de a-i compromite pe diplomații străini. NAȘIT raporta că un funcționar de la biroul sirian de achiziții militare din Moscova schimbase în mod ilegal 300 de dolari pentru Shaya la negru. KGB-ul a făcut un plan pentru arestarea și expulzarea funcționarului, probabil ca mijloc de a exercita presiuni asupra ambasadorului.

Unul dintre ofițerii KGB implicați în operațiuni împotriva Ambasadei siriene avea răspunderea de a organiza expediții de vânătoare pentru ambasador și alți diplomați de rang înalt. Ospitalitatea KGB-ului era cu totul deosebită. La o astfel de partidă de vânătoare pe terenul de stat de la Bezborodovski, Shaya a avut ocazia să împuște elani, bouri și iepuri. Distracția s-a încheiat cu o vizită la o vilă situată într-o livadă de pe Volga. Aceste expediții aveau un dublu scop: să ofere certitudinea că ambasadorul nu se află la ambasadă în timpul unor anumite „operațiuni" cum ar fi fotografierea documentelor secrete și să încurajeze discuțiile confidențiale cu partenerii de vânătoare. Un ofițer KGB sub acoperire, cu numele conspirativ de OSIPOV, care l-a însoțit pe Shaya în expedițiile de vânătoare, raporta la 12 septembrie 1973 că ambasadorul i-a mărturisit că statele arabe nu aveau nicio șansă să distrugă statul Israel în perspectiva următorilor zece, poate chiar cincisprezece ani. Cu toate acestea, în anii imediat următori, vor lansa un atac împotriva Israelului cu scopul mai limitat de a spulbera mitul invincibilității Israelului și pentru a descuraja investițiile și pe imigranții evrei. Drept consecință, KGB a tras concluzia că Shaya avea cunoștințe avansate despre izbucnirea războiului de Yom Kippur, care urma să se producă peste mai puțin de o lună, la 6 octombrie.

Asad a fost profund nemulțumit de performanțele avioanelor MiG-19 și Mig-21 ale Siriei în timpul Războiului de Yom Kippur și furios că Uniunea Sovietică refuzase să-i furnizeze modelul mai avansat, MiG-23. Și-a manifestat nemulțumirea refuzând să trimită obișnuitele felicitări Moscovei cu ocazia

aniversării Revoluției din Octombrie. Vizita efectuată în februarie 1974 în Siria de mareşalul Aerului A. Pokrîşkin pentru evaluarea nevoilor militare ale Siriei nu a reuşit să atenueze fricțiunile dintre Damasc şi Moscova. Un comunicat oficial de după vizita lui Asad la Moscova din aprilie a descris atmosfera ca „sinceră" (expresie codificată care semnifică o dispută serioasă), precum şi – ceea ce era mai puțin convingător – de „înțelegere reciprocă". Dorința Moscovei de a rezolva disputa cu Asad a fost accentuată şi mai mult de atitudinea dușmănoasă a lui Sadat şi orientarea lui către Statele Unite. La o lună după vizita din aprilie a lui Asad, mareşalul Viktor Kulikov, şeful Statului-Major al Forțelor Armate sovietice, a venit la Damasc pentru a face o nouă evaluare a nevoilor Siriei. Pe parcursul anului 1974, Siria a primit peste 300 de avioane de luptă sovietice, inclusiv 45 de MiG-23 cu piloți nord-coreeni şi cubanezi, peste 1000 de tancuri, 30 de rachete Scud (cu o rază de până la 300 de kilometri), 100 de rachete Frog cu rază scurtă de acțiune şi alte echipamente militare. Până la sfârşitul anului, în Siria au fost trimişi peste 3000 de consilieri militari şi în Uniunea Sovietică a început instruirea piloților sirieni pentru MiG-23.

În iunie 1975, şeful Secției Internaționale a PCUS, Boris Ponomarev, a declarat în fața unei delegații Ba'th de la Moscova „cât de mult apreciază poporul sovietic şi partidul acestuia existența în Siria a unui front național progresist cu participarea Partidului Comunist Sirian. În acelaşi timp însă, fără ştirea lui Asad, KGB folosea aripa Bakdash a conducerii partidului pentru a recruta agenți secreți. La o întâlnire de la Moscova cu P. D. Şein, funcționar superior în Direcția S a FCD – Agenți Secreți din 19 martie 1975, Bakdash şi un colaborator apropiat (cu numele conspirativ de FARID) au fost de acord să înceapă căutările pentru depistarea candidaților potriviți imediat ce se vor întoarce la Damasc. Li s-au dat următoarele criterii după care să se conducă în selecția lor:

> [Candidații] trebuie să fie membri devotați şi de nădejde ai Partidului Comunist, care să apere ferm pozițiile marxist-leniniste internaționale, să aibă experiență în munca ilegală de partid, să nu fie foarte cunoscuți în țară ca făcând parte din Partidul Comunist, să fie curajoşi, ingenioşi, înzestrați cu aptitudini organizatorice, cu o sănătate fizică bună, foarte disciplinați şi sârguincioşi, de preferință necăsătoriți, cu vârsta cuprinsă între 25 şi 45 de ani. Este necesar ca aceştia să aibă cunoştințe temeinice în domeniul relațiilor internaționale, să fie capabili să analizeze şi să însumeze informațiile politice. Acești candidați trebuiau să lucreze pentru Arabia Saudită şi în Iran. Pe lângă stăpânirea limbii engleze şi persane (pentru Iran), era necesar să mai aibă şi posibilitatea de a obține personal o viză de intrare pentru Arabia Saudită sau Iran în scopul de a lucra şi pe bază de acorduri pe termen lung; trebuiau să posede calificările necesare pentru țările menționate (cum ar fi inginer, tehnician în domeniul petrochimic, construcții civile, construcții de drumuri şi locuințe, aprovizionarea cu apă şi gaz, electronică, aviație civilă, servicii).
>
> Era de dorit să aibă rude sau contacte personale care să-i poată ajuta să pătrundă în țară şi să se stabilească acolo găsindu-şi un loc de muncă sau începând o afacere pe cont

propriu în comerț ori în producția de bunuri: sau să aibă posibilitatea să obțină un loc de muncă în țara lor sau într-o țară terță la o întreprindere cu reprezentanță ori o filială în Arabia Saudită sau Iran, şi să poată astfel să se ducă să lucreze acolo. Numai secretarul general al partidului sau un asistent de încredere al acestuia trebuie să ştie ce urmează să facă aceşti oameni.

Probabil că Bakdash a salutat cererea KGB-ului, considerând-o o reafirmare a relației sale speciale cu conducerea sovietică de care rivalii lui din conducerea Partidului Comunist Sirian nu beneficiau.

În cuvântarea lui la cel de-al XXV-lea Congres al PCUS din februarie 1976, Brejnev a evidențiat Siria ca cel mai apropiat aliat al Uniunii Sovietice în Orientul Mijlociu şi a declarat că cele două țări „acționau de comun acord în multe probleme internaționale, mai ales în Orientul Mijlociu". Asad nu ştia că „prin canalele reprezentate de agenți", KGB îi planta în acelaşi timp falsuri fabricate de Serviciul A, menite să-i accentueze suspiciunile referitoare la Sadat şi Statele Unite. Printre acestea a existat şi o telegramă falsă din 1976 de la Ministerul de Externe al Franței către ambasadele sale din capitalele țărilor arabe în care se raporta că decizia lui Sadat de a pune capăt Tratatului de prietenie cu Uniunea Sovietică fusese luată sub presiunea Statelor Unite şi făcea parte din strategia lui de a solicita investiții americane şi de a transforma Egiptul într-un canal de exercitare a influenței SUA în țările producătoare de petrol din Orientul Mijlociu.

Prietenia sovieto-siriană a fost afectată în iunie 1976, când Siria a intervenit în războiul civil din Liban, în favoarea creştinilor maroniți împotriva OEP şi a oponenților de stânga, cu care KGB avea relații strânse. Liderul aripii de stânga, Kamal Jumblatt, era unul dintre cei câțiva arabi cărora le fusese conferit Ordinul Lenin pentru pace. Convorbirile din iulie de la Moscova dintre Khaddam, ministrul de Externe al Siriei, şi omologul lui sovietic, Gromîko, s-au încheiat cu un asemenea eşec, încât nu a fost dat publicității niciun comunicat comun. *Pravda* a declarat că Siria „înfigea cuțitul pe la spate" în mişcarea palestiniană. Asad ar fi fost încă şi mai furios dacă ar fi ştiut că rezidența KGB de la Damasc furniza în secret fonduri pentru sprijinirea Partidului Comunist Libanez care se opunea intervenției Siriei. La 26 iulie, o maşină Buick Apollo a KGB, cu număr diplomatic, a pornit de la Damasc către frontiera libaneză, chipurile pentru a prelua corespondența şi alimentele trimise de Ambasada sovietică de la Beirut. În realitate, ea transporta 50 000 de dolari ascunşi în cauciucurile maşinii, destinați Partidului Comunist Libanez. Două luni mai târziu au mai fost transmişi alți 100 000 de dolari.

Principalul efect practic asupra disputei sovieto-siriene din cea de-a doua jumătate a anului 1976 a fost o reducere drastică a livrărilor de arme din Uniunea Sovietică. În replică, Asad a refuzat invitația de a vizita Moscova şi a expulzat circa jumătate din consilierii militari sovietici (pe atunci mai numeroşi în Siria

decât în oricare altă țară din lume). În ianuarie 1977, a dat instrucțiuni Marinei Militare sovietice să-şi ia submarinele şi vasele auxiliare ale acestora din portul Tartus. În următoarele câteva luni, scăderea gradului de implicare a Siriei în războiul civil din Liban a făcut posibilă ameliorarea relațiilor cu Moscova. După asasinarea lui Kama Jumblatt din martie 1977, fiul şi succesorul acestuia, Walid, i-a făcut o vizită lui Asad la încheierea perioadei de 40 de zile de doliu – în ciuda bănuielilor larg răspândite şi evident întemeiate că Asad ordonase asasinarea tatălui său. În aprilie, Asad a decis să reia relațiile cu Uniunea Sovietică şi s-a dus la Moscova, unde a fost întâmpinat la aeroport de Brejnev în persoană. La banchetul oferit la Kremlin, Asad a declarat că relațiile sovieto-siriene au „depăşit dificultățile din calea lor": „Am fost întotdeauna convinşi că relațiile dintre țările noastre se bazează pe identitatea de principii şi pe prietenia şi interesele noastre comune…"

Extrema ostilitate a lui Asad atât față de vizita lui Sadat la Ierusalim, din noiembrie 1977 (o zi de doliu național în Siria) cât şi față de Acordul de la Camp David din septembrie 1978, i-a întărit dorința de a obține sprijin din partea sovieticilor şi a determinat chiar o reconciliere de scurtă durată între Siria şi Irak. Asad a recunoscut mai târziu că, atunci când Sadat l-a vizitat la Damasc cu puțin timp înainte de a pleca la Ierusalim, s-a gândit la un moment dat să-l închidă ca să-l împiedice să se ducă la Ierusalim. După cum reiese din dosarele KGB, în decembrie 1977, Asad a autorizat o întâlnire secretă la Damasc între şefii serviciilor lui de informații şi Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei, la care s-au discutat planurile de asasinare a lui Sadat.

La sfârşitul anilor 1970, Moscova a comis din nou greşeala de a încerca să impună consolidarea alianței sale cu Asad. Într-o referire clară la reînnoirea propunerii sovietice de semnare a unui Tratat de prietenie şi cooperare, Brejnev i-a spus lui Asad în octombrie 1978, în timpul unui banchet de la Moscova în onoarea sa, că Uniunea Sovietică era dispusă să extindă şi mai mult cooperarea cu Siria, „mai ales în domeniul politic". O lună mai târziu, cu ocazia unei vizite la Moscova a şefului Statului-Major General sirian, generalul Hikmat Shihabi, s-au făcut încercări de a se exercita presiuni asupra lui să încheie un pact trilateral cu Uniunea Sovietică şi Irakul. I s-a mai spus că, pentru a se evita riscul expunerii avioanelor siriene MiG-27 unor atacuri prin surprindere din partea Israelului, ar fi mai bine ca acestea să fie staționate în Irak. Shihabi s-a simțit profund jignit şi a plecat acasă cu două zile mai devreme decât fusese prevăzut. Curând după aceea, ambasadorul sirian de la Moscova a fost rechemat la Damasc.

Dar ruptura a fost cârpită încă o dată, mai ales datorită opoziției comune a Uniunii Sovietice şi Siriei față de Acordul de la Camp David şi față de sprijinul acordat falangiştilor maroniți din sudul Libanului. Încurajat de măsurile active ale KGB-ului, care continua să susțină teoria conspirației, Asad vedea în Acordul de la Camp David o parte a uriaşei conspirații americano-israeliene. În martie 1980, Asad a acuzat public CIA că încurajează „sabotajul şi subversiunea" în

Siria pentru a „aduce întreaga lume arabă sub dominația comună americano-israeliană“. Asad a afirmat în repetate rânduri şi, mai mult ca sigur, era şi convins că un element central al planului de subordonare „a întregii lumi arabe“ era conspirația secretă sionistă, cu sprijin american, de a se crea un Israel mai mare. Prietenul lui apropiat şi ministru al Apărării, Mustafa Talas, a susținut în mod absurd mai târziu că „Dacă nu ar fi fost Hafez al-Asad, s-ar fi întemeiat Israelul mare de la Nil la Eufrat“.

Pe parcursul anului 1979, Moscova a furnizat mai multe aparate MiG-27 şi alte arme avansate şi a şters şi 25% din datoria militară a Siriei, estimată la două miliarde de dolari. După invadarea Afganistanului de către Uniunea Sovietică în decembrie 1979, Asad a fost unul din puținii lideri din afara blocului sovietic care nu a făcut parte din corul mondial al condamnării acestui act. Ministrul lui de Externe, Khaddam, a spus într-un interviu: „Am studiat situația şi am ajuns la concluzia că toată această tevatură în legătură cu Afganistanul este numai teatru fără sens, având menirea de a reîmpărți cărțile în regiunea arabă, de a pune capăt izolării lui Sadat şi de a contribui la succesul acordurilor de la Camp David“.

În ianuarie 1980, într-o nouă încercare de a fi pe placul Moscovei, Asad a inclus doi membri ai facțiunii Bakdash a Partidului Comunist Sirian în noul său guvern. De asemenea, i-a permis liderului exilat al Partidului Comunist Irakian, Aziz Muhammad, să se stabilească în Siria. În octombrie, Asad a fost în cele din urmă de acord să semneze un Tratat de prietenie şi cooperare cu Uniunea Sovietică. Pe parcursul anului 1980, importurile siriene de arme din Uniunea Sovietică au depăşit trei miliarde de dolari.

În timp ce îşi întărea alianța cu Asad, Moscova îşi strângea în secret şi legăturile cu Bakdash. În 1978, Bakdash l-a asigurat pe unul din contactele lui cu KGB-ul că, atâta timp cât el va fi conducătorul partidului „nu va exista un Carillo, şi nici chiar un Marchais“ – cu alte cuvinte, partidul va rămâne fidel Moscovei şi corect din punct de vedere ideologic. La Congresul Partidului din 1980 el a spus: „Sunt ferm convins că nu este suficient să declarăm prietenia cu Uniunea Sovietică. Trebuie să sprijinim toate acțiunile din politica ei externă care a fost, este şi va fi întotdeauna în armonie cu interesele tuturor popoarelor“.

Bakdash beneficia şi de sprijin din partea lui Asad. Imediat după semnarea Tratatului de prietenie din octombrie 1980, Asad a început o campanie de intimidare şi teroare împotriva unui grup disident al comuniştilor, conduşi de rivalul lui Bakdash, Riyadh al-Turk. Cei mai mulți dintre suporterii lui al-Turk au ajuns la închisoare, au fost obligați să părăsească partidul, sau să ia calea exilului. Unii dintre ei au fost torturați. După cum raportează Amnesty International şi grupurile pentru drepturile omului din anii ’80, al-Turk a fost torturat în mod sistematic pe tot parcursul deceniului şi a fost internat de urgență în spital cel puțin de şase ori, în pragul morții, pentru a fi resuscitat în vederea supunerii lui la alte abuzuri, printre care şi fracturarea membrelor.

În 1978, 108 comuniști sirieni au participat la cursuri de instruire (fără îndoială, pe cheltuiala sovieticilor) în Uniunea Sovietică. KGB notează că cei mai mulți erau prieteni sau rude ale liderilor de partid. În 1979, rezidența de la Damasc a KGB-ului a efectuat cinci plăți conducerii partidului, în valoarea totală de 275 000 de dolari. Bakdash a informat rezidența că peste 50 000 de dolari au fost cheltuiți pentru înființarea unei tipografii ilegale și a cerut alocații suplimentare. Plățile din 1980 s-au ridicat la cel puțin 329 000 de dolari. Dar sume cu mult mai substanțiale au fost achitate partidului ca rezultat al contractelor sovietice cu companiile comerciale aflate sub controlul partidului. De exemplu, în 1982, rezidența din Damasc a raportat că una dintre companiile înființate cu fondurile partidului va contribui în anul acela cu 1 200 000 de lire siriene la fondurile partidului. La cererea personală a lui Bakdash, rezidența din Damasc a furnizat în secret arme partidului: o sută de pistoale Makarov și muniție, în iunie 1980. Ca măsură de precauție, în cazul că armele ar fi fost descoperite ulterior, acestea au fost împachetate în ambalaje siriene, obținute de KGB la negru. Un alt transport de șaptezeci și cinci de pistoale Makarov cu muniția aferentă a fost transmis în martie 1981. Bakdash a mulțumit KGB-ului pentru „asistența sa frățească și preocuparea constantă pentru nevoile Partidului Comunist Sirian". Un an mai târziu, la o întâlnire cu doi ofițeri operativi de la rezidența din Damasc într-un apartament conspirativ, Bakdash i-a enumerat unul câte unul pe rezidenții cu care stabilise relații strânse de colaborare în cei douăzeci și cinci de ani de când se întorsese din exil. În încheiere a elogiat KGB-ul: „Sunteți singura autoritate sovietică cu care am avut întotdeauna și încă mai avem o înțelegere reciprocă pe cele mai variate chestiuni. Vă rog să transmiteți tovarășului Andropov profunda recunoștință a partidului nostru".

Dar KGB-ul era tot mai preocupat de dezbinarea crescândă din interiorul Partidului Comunist Sirian. Spre sfârșitul anului 1982, Nikolai Fiodorovici Vetrov de la rezidența din Damasc s-a întâlnit de mai multe ori cu Bakdash, care avea pe atunci șaptezeci de ani și fusese lider al Partidului timp de un sfert de veac. Bakdash s-a plâns că „nu toți membrii de partid erau total devotați cauzei marxist-leniniste", și că la vârsta lui și din cauza sănătății precare îi era tot mai greu să exercite un control deplin asupra tuturor activităților partidului. Bakdash era tot mai bănuitor în legătură cu asociatul lui, Farid. I-a spus lui Vetrov că, deși era un bun membru de partid, Farid nu a reușit „s-o rupă definitiv cu mediul mic-burghez din care provenea". Obiecția reală a lui Bakdash împotriva lui Farid izvora însă din teama că acesta complota împotriva lui. I-a mai spus lui Vetrov că Farid nu numai că „promova oamenii care îi erau loiali lui însuși", dar era corupt, căci a împrumutat 50 000 de lire siriene (pe care nu le-a mai dat înapoi) pentru a-și cumpăra o casă la Damasc de la un om de afaceri care făcuse avere din contractele cu Uniunea Sovietică, însă ulterior încetase să mai sprijine partidul. Dar la mijlocul anilor '80, cel care provoca mai multă îngrijorare Centrului era Bakdash, și nu Farid. În

pofida afirmațiilor lui din trecut referitoare la loialitatea față de sovietici, Bakdash nu era capabil să se adapteze noii ere a glasnostului şi a perestroikăi. Când Uniunea Sovietică s-a destrămat, Bakdash l-a apărat pe Stalin şi l-a denunțat pe Gorbaciov.

Invadarea Libanului de către Israel în iunie 1982 într-o încercare nereuşită de a distruge PLO şi a întări poziția aliaților săi maroniți a provocat o nouă criză în relațiile sovieto-siriene. Între 9 şi 11 iunie, Israelul şi Siria s-au angajat într-una din cele mai mari bătălii aeriene a secolului al XX-lea deasupra văii Biqa'. Forțele aeriene israeliene au distrus toate rachetele SAM-6 ale Siriei de pe ambele laturi ale frontierei siriano-libaneze şi au doborât douăzeci şi trei de aparate siriene MiG fără a pierde niciun singur avion. Când pe parcursul verii au fost instalate alte rachete SAM, israelienii le-au distrus şi pe acestea. În spatele scenei, sirienii dădeau vina pentru înfrângerea lor pe calitatea slabă a echipamentului militar sovietic, în timp ce ruşii le reproşau sirienilor incompetența de a-l utiliza. Ambele părți contau pe un ajutor reciproc. „Asad avea nevoie de arme", scrie Patrick Seale, „în timp ce Rusia voia ca Siria să-i reabiliteze reputația armamentului său de înaltă performanță, precum şi poziția politică generală din Orientul Mijlociu." Vizita la Moscova cu ocazia funeraliilor lui Brejnev i-a oferit lui Asad ocazia de a relua relațiile cu noul lider sovietic, Iuri Andropov. În pofida opoziției exprimate de Gromîko şi de Ustinov, ministrul Apărării, Andropov a fost de acord să furnizeze Siriei echipament militar avansat pe care nu-l furnizase niciunei alte țări din Lumea a Treia, unele dintre acestea fiind deservite chiar de personal sovietic.

Memoriile lui Vadim Kirpicenko, unul dintre cei mai de seamă experți ai Centrului în problemele Orientului Mijlociu, conțin un ciudat omagiu adus lui Asad. În timpul a două întâlniri, materializate în cinci ore de conversație cu privire la chestiuni de securitate şi informații, pe parcursul cărora Asad a pus în discuție foarte multe probleme referitoare la structura şi funcționarea KGB-ului, Kirpicenko a ajuns la concluzia că Asad este „o persoană cu o fire plăcută, blândă şi atentă. Nu este deloc nervos, nu se grăbeşte, nu pozează în niciun fel". Şi îi amintea lui Kirpicenko de legendarul ofițer KGB Ivan Ivanovici Agaianț, care fusese rezident la Teheran în timpul războiului şi la Paris după aceea: „Vechii ofițeri de informații încă îşi mai amintesc de acest om înțelept şi cu fire blândă". (Kirpicenko nu menționează că Agaianț fusese mare specialist în înşelătorii, un alt punct comun cu Asad.)

Amintirile edulcorate ale lui Kirpicenko ne dau o idee despre imaginea puternic cosmetizată a Siriei lui Asad, care fusese transmisă conducerii sovietice în momentul semnării Tratatului de prietenie şi colaborare. În realitate, indiferent de standarde, Asad fusese un aliat neatrăgător. Semnarea tratatului a coincis cu începerea celei mai brutale perioade din domnia lui Asad. La începutul anilor '80, regimul lui a ucis cel puțin de 10 000 de oameni dintre propriii lui cetățeni şi a aruncat în închisoare mii de persoane care au fost supuse unui tratament inuman.

Cea mai mare parte a oraşului Hama, unde se concentrase rezistenţa sunnită, cel mai frumos oraş al Siriei şi centru al opoziţiei împotriva regimului 'Alawi a fost distrus, măreaţa moschee fiind transformată într-un morman de ruine. Mulţi libanezi din teritoriul libanez controlat de Siria au dispărut în închisorile siriene şi nu au mai ieşit niciodată de acolo. La fel ca Saddam Hussein şi Muammar al-Gaddafi, Asad şi-a folosit agenţiile de informaţii pentru a-i vâna pe duşmanii săi în străinătate. Pe lângă faptul că a devenit notoriu pentru că a acordat adăpost unora dintre cei mai nemiloşi terorişti din Orientul Mijlociu, regimul lui s-a făcut cunoscut şi prin incapacitatea sa de a-şi acoperi urmele atunci când a efectuat operaţiuni teroriste împotriva disidenţilor emigraţi şi a altor critici ai lumii arabe. La începutul anului 1981, o grupă operativă siriană, acţionând din ordinul fratelui lui Asad, Rif'at, despre care KGB afirmase cândva că poate să-l influenţeze, a intrat în Iordania cu instrucţiuni de a-l asasina pe primul-ministru al Iordaniei, Mudar Badran, pe care Asad îl condamnase public deoarece căzuse la înţelegere cu americanii, sioniştii şi disidenţii sirieni. Întregul grup a fost prins şi a făcut o mărturisire umilitoare timp de trei ore la televiziunea iordaniană, care putea fi urmărită de mulţi telespectatori sirieni. În pofida acestei situaţii jenante, Rif'at a declarat în public că „duşmanii" care au fugit în străinătate vor avea de-a face cu el. În martie 1982 în presa britanică au apărut reportaje bazate pe informaţii de la „surse diplomatice occidentale din Damasc", că „şase grupuri de comando" înarmate au fost trimise în Europa ca să asasineze disidenţi. Un astfel de grup de trei persoane a fost arestat la Stuttgart, în Germania, purtând mitraliere şi explozivi. O lună mai târziu, un atac cu bombă împotriva birourilor din Paris ale unui ziar arab cunoscut pentru poziţia lui împotriva regimului lui Asad a ucis o femeie însărcinată care trecea pe acolo şi a rănit alte şaizeci şi trei de persoane, dintre care douăsprezece foarte grav. Guvernul francez, care nu făcea niciun secret din convingerea lui că regimul lui Asad era răspunzător de atac, a expulzat prompt doi „diplomaţi" sirieni pentru „activităţi inacceptabile". Este foarte puţin probabil ca în ultimii săi ani de viaţă Brejnev să fi fost tulburat cu informaţii despre acest comportament de-a dreptul jenant al regimului cu care tocmai semnase, după ani întregi de persuasiune, un tratat de prietenie.

Indiferent cât de neatrăgătoare devenise Siria ca aliată pentru Uniunea Sovietică, toate celelalte opţiuni ale sovieticilor de alianţă cu puterile majore din Orientul Mijlociu dispăruseră. Încercarea Siriei din următorii câţiva ani de a ajunge la o paritate strategică cu Israelul a făcut-o şi mai dependentă decât înainte de armele sovietice, printre care avioane de luptă, rachete sol-aer şi sol-sol, sistemele de luptă electronice şi de control al traficului aerian. Generalul Dmitri Volkogonov, pe atunci în GRU, îşi amintea mai târziu: „Nicio ţară nu a avut atât de mulţi consilieri sovietici vorbitori de limba rusă ca Siria… În ţară era pe jumătate pace, pe jumătate război. Uniunea Sovietică şi ideologia ei aveau adepţi acolo, dar tancurile, mitralierele şi tehnicienii militari erau foarte apreciaţi."

Spre sfârşitul anului 1985, economia siriană era gata să se prăbuşească sub povara bugetului militar care consuma o jumătate din produsul intern brut. Întrucât Gorbaciov a refuzat să-l scoată din impas, Asad a acceptat destul de reticent în 1986 că paritatea strategică cu Israelul depăşea puterile Siriei. Ambasadorul britanic de la Damasc, Sir Roger Tomkys, a constatat că Asad era extrem de realist în privința schimbării raporturilor de forțe din Orientul Mijlociu. „Dacă aş fi prim-ministru al Israelului!“, i-a spus Asad, „cu actuala superioritate militară şi cu sprijinul celei mai mari puteri a lumii, n-aş face nicio concesie.“

Spre sfârşitul anilor ’80, Moscova a respins cele mai multe cereri de armament adresate de Siria. Cu toate acestea, Asad a considerat dezintegrarea Uniunii Sovietice şi a blocului sovietic ca un dezastru. În pofida tuturor disputelor sale cu Moscova din ultimele două decenii, ajunsese la concluzia că alianța cu sovieticii este esențială pentru securitatea Siriei. Un funcționar superior din Damasc a spus cu tristețe în momentul în care la sfârşitul anului 1991, la Kremlin puterea trecea de la Gorbaciov la Elțîn: „Regretăm prăbuşirea Uniunii Sovietice mai mult decât ruşii“.

11

Republica Populară Democrată a Yemenului

Cel mai apropiat aliat ideologic al Uniunii Sovietice în lumea arabă era Republica Populară Democrată a Yemenului (de Sud), întemeiată în 1970, la trei ani după dobândirea independenței față de Anglia. La fel ca şi în Cuba, Frontul Național de Eliberare, aflat la guvernare, ajunsese la putere cu ajutorul unei campanii de gherilă şi se declarase după aceea partid marxist-leninist. Pe măsură ce prezența sovietică în Oceanul Indian s-a extins tot mai mult în anii ’70, flota sovietică a folosit tot mai frecvent facilitățile portuare din Aden şi Insula Socotra. După cum arată ambasadorul sovietic în Yemen, O. G. Peresîpkin:

> Am pornit de la presupunerea că socialismul ştiințific este o teorie universală şi doream să dovedim că o țară arabă mică şi subdezvoltată, o fostă colonie britanică, va înainta cu paşi uriaşi către un viitor luminos, dacă era înarmată cu lozincile socialismului ştiințific.

Dar lozincile s-au dovedit inutile. Consilierii sovietici care îi secondau pe miniştrii yemeniți le-au transmis ineficiența copleşitoare a economiei centralizate, singura pe care o cunoşteau. Aleksandr Vasiliev, una dintre oficialitățile care au vizitat Yemenul, nota mai târziu: „Când am vizitat Adenul înainte de colectivizare… piața din Aden şi malurile mării erau pline de peşte şi produse din peşte. Când pescarii au fost supuşi colectivizării, peştele a dispărut imediat.“ Privind retrospectiv, Peresîpkin era „înclinat să-i ierte pe liderii din Yemenul de Sud care au adus țara într-o situație dificilă. Îi urmau pur şi simplu orbeşte pe frații mai mari care construiseră socialismul“.

În ciuda speranțelor sale de la început cu privire la transformarea Yemenului într-o torță a „socialismului ştiințific“, Moscova a constatat că acesta îi creează

probleme aproape permanente. Una dintre principalele sarcini ale rezidenței din Aden era să monitorizeze intrigile nesfârşite şi luptele pentru putere care se desfăşurau în Frontul de Eliberare Națională şi apoi în cadrul formațiunii care i-a succedat – Partidul Socialist Yemenit (din octombrie 1978). Dar nu putea face mare lucru pentru a controla aceste lupte. Între 1969 şi 1978 s-a dus o luptă continuă între Abd al-Fattah Isma'il, liderul prosovietic dur al Frontului, şi Salim Ruabi' Ali, şeful statului, de orientare prochineză. În iunie 1978, cu ajutorul sovieticilor şi al cubanezilor, Isma'il a organizat o lovitură de stat reuşită împotriva lui Rubai' Ali, care a fost executat sub acuzația de complot armat în sprijinul Occidentului şi al Arabiei Saudite.

Principalii susținători ai Yemenului de la Centru în anii 1970 au fost Nikolai Leonov şi Serviciul I (analiza informațiilor). În 1975, Leonov i-a prezentat lui Andropov un raport în care afirma că Uniunea Sovietică are câştiguri neînsemnate din investițiile sale în Orientul Mijlociu. Egiptul, Siria şi Irakul nu aveau intenția să-şi plătească datoriile uriaşe. Egiptul încetase să mai fie un aliat de nădejde, legătura cu Irakul era nesigură şi Siria nu dorea să se angajeze printr-un tratat de prietenie. De aceea, Serviciul I propunea ca Moscova să-şi se concentreze eforturile asupra Yemenului de Sud, care nu cerea un ajutor prea mare. Regimul său era „cel mai marxist-leninist", Adenul avea o semnificație strategică majoră, rafinăriile lui de petrol puteau să facă față nevoilor marinei şi aviației sovietice. Raportul cita modul în care Imperiul Britanic folosise Adenul ca pe unul din punctele-cheie ale strategiei sale globale. Yemenul se afla departe de toate zonele principale de conflict din Orientul Mijlociu. Singurul lui obiectiv strategic – realizabil – era să facă pace cu Yemenul de Nord. Ideea Serviciului I de a transforma Yemenul de Sud într-o torță a „socialismului ştiințific" nu a fost privită cu prea multă simpatie de către Andropov. După ce a păstrat raportul la el mai multe zile, acesta l-a înapoiat cu solicitarea de a fi scurtat. A respins şi versiunea scurtată şi a cerut să fie şterse toate propunerile şi să se lase numai informațiile despre poziția actuală a Republicii Yemen. După părerea lui Leonov, tot ceea ce prezentase interes în prima versiune fusese acum înlăturat din document. Nu se îndoia deloc că cererea lui Andropov de a se scurta documentul deriva din discuțiile lui personale asupra propunerilor cu membrii Biroului Politic cărora nu le plăcea ideea unor contacte tot mai strânse cu un regim destinat probabil să fie mereu măcinat de lupte interne.

Cu toate acestea, începând din 1972, Centrul a stabilit legături strânse cu serviciile de informații din Yemen, care îşi numeau cu mândrie ofițerii „cekişti" în onoarea aliaților lui sovietici. La 12 mai 1972, Andropov a avut o întâlnire la Moscova cu Ministrul de Interne al Yemenului, Muhammad Salih Mutiya, în cursul căreia KGB a fost de acord să asigure instruire gratuită pentru ofițerii de informații din Yemen şi pentru personalul cifrului. Faptul că Mutiya a acceptat şi o ofertă sovietică de cifruri gratuite a dat probabil Centrului posibilitatea să

decripteze informațiile transmise de Yemen prin radio. Din iulie 1973, un ofițer de legătură al KGB-ului a fost staționat la Aden (pe lângă personalul nedeclarat al rezidenței din Aden). În mai 1974, KGB şi agenția de informații din Yemen au semnat un acord secret de colaborare în operațiuni de informații împotriva Statelor Unite, a Marii Britanii şi Arabiei Saudite. În cadrul acordului, s-a furnizat Yemenului „echipament special", probabil pentru a fi utilizat în operațiunile de ascultare şi filaj. În 1976, cele două agenții au colaborat în operațiunea HAMSIN, în cadrul căreia au instalat microfoane în Ambasada Arabiei Saudite din Aden.

Dacă Biroului Politic nu-i plăcea să aibă de-a face cu un regim yemenit dezbinat, tot aşa KGB îi disprețuia pe unii dintre aliații săi din domeniul informațiilor. Un prim exemplu l-a reprezentat un ofițer superior de informații yemenit, cu numele conspirativ de AREF, căruia i s-a oferit în 1978 o vacanță gratuită la Sanatoriul Dubovaia Roşa din Jeleznovodsk, unde i s-a pus diagnosticul de insuficiență cardiacă, diabet, insomnie, epuizare fizică şi nervoasă, la care se adaugă şi consumul excesiv de alcool. Dar aceste afecțiuni nu reprezentau principala preocupare a lui AREF. Prioritățile lui erau tratamentul împotriva începutului de chelie şi chirurgia plastică pentru a-şi schimba în bine înfățişarea. Doctorul lui sovietic a ajuns la concluzia că multe dintre problemele lui derivau din masturbarea obsesivă şi o relație homosexuală de tip pasiv cu un ministru yemenit, care îi accentuau starea de tensiune nervoasă şi sexuală. AREF s-a dovedit însă a fi bisexual şi l-a pisat pe interpretul lui, V. Konavalov, ofițer operativ KGB, să convingă o femeie pe care o cunoscuse la clinică să întrețină relații sexuale cu el. Când Konavalov a refuzat, spunând că sarcina lui se limita la asigurarea traducerii şi la administrarea tratamentelor medicale, AREF a replicat: „Tovarăşul Aleksandrov [Kriucikov, şeful FCD] mi-a plătit biletele, mi-a asigurat loc gratuit la sanatoriu şi sunt convins că nu va obiecta dacă întrețin relații sexuale cu femei".

Întrucât Konavalov a continuat să refuze, AREF l-a acuzat că este rasist. Konavalov a mai raportat şi că, deşi AREF adusese cu el câteva lucrări ale lui Marx şi Lenin, nu le-a citit şi le folosea numai ca să le arate celorlalți.

După părerea lui Kirpicenko, „cekiştii" yemeniți formulau solicitări din ce în ce mai numeroase:

> Erau adesea agresivi în negocieri, mai ales atunci când trebuiau să obțină ajutor material şi tehnologic de la noi. „Întrucât suntem în aceeaşi barcă (argumentul lor preferat că erau aliații noştri arabi), trebuie să ne ajutați." Le furnizam, firește, tehnologie operațională şi îi pregăteam pe yemeniți pe gratis la cursurile noastre de scurtă durată… Dar partenerii din Yemenul de Sud îşi exprimau adesea dorințele lipsite de moderație. În ultimii ani ne-au cerut insistent să le construim un Minister al Securității de Stat la Aden, clădiri pentru serviciile de securitate în toate centrele provinciale şi chiar o închisoare.

Dar principala problemă a KGB-ului o reprezenta totuşi Yemenul de Nord, şi nu Republica Populară Democrată a Yemenului (de Sud). În iulie 1972, Yemenul de Nord a devenit prima țară din Liga Arabă care a reluat relațiile diplomatice cu Statele Unite, după ce acestea fuseseră întrerupte cinci ani mai înainte, în urma Războiului de Şase Zile. Îngrijorarea Moscovei a crescut şi mai mult când un regim militar condus de prosauditul locotenent-colonelul Ibrahim al-Hamdi a preluat puterea în iunie 1974 şi a cerut arme Statelor Unite, plătite de saudiții bogați datorită zăcămintelor lor petrolifere. Al-Hamdi a fost nemulțumit de reacția americanilor. Aşa cum raporta la Washington ataşatul militar din capitala Yemenului de Nord, Arabia Saudită voia un Yemen de Nord „puternic, dar nu prea puternic". Statele Unite, la rândul lor, nu doreau să-l jignească pe principalul lor aliat din regiune, Arabia Saudită, dacă satisfăcea cererile lui Al-Hamdi de asistență militară. Relația dintre regimul lui Al-Hamdi şi Washingtonul şi Riyadul nu a ajuns astfel niciodată atât de strânsă pe cât se temea Centrul. Dar KGB s-a angajat totuşi într-o campanie de măsuri active de lungă durată pentru a-i discredita pe cei trei bărbați care după părerea lui exercitau principalele influențe proamericane şi prosaudite din guvernul Yemenului: Abd Allah al-Asnadji, ministrul Afacerilor Externe, M. Khamis, ministrul Afacerilor Interne şi şeful Direcției Securității Naționale, şi Muhammad Salim Basindawa, ministru al Culturii şi Informațiilor. În 1976, KGB i-a trimis o scrisoare anonimă lui al-Hamdi, în care îl acuza pe Khamis că este agent CIA şi anexa un document fals reprezentând chitanța pentru banii americani primiți. Dar Khamis a reuşit să-l convingă pe al-Hamdi că acea chitanță era un fals, deşi, după cum reiese din dosarele KGB, acesta i-a învinuit pentru fals pe saudiți sau pe rebelii şiiți, şi nu KGB-ul.

La 12 octombrie 1977, al-Hamdi a fost asasinat în condiții care au rămas neelucidate. Măsurile active ale KGB-ului urmau să-l convingă pe succesorul lui, Ahmad al-Gashmi, că cel care purta răspunderea pentru asasinarea lui al-Hamdi era Khamis. Agenții sovietici l-au informat pe al-Gashmi că Khamis complota şi el pentru a-l înlătura de la conducerea țării şi conspira pentru a prelua chiar el puterea. La 24 iunie 1978, al-Gashmi a fost asasinat, dar nu de Khamis. Cu o zi înainte, preşedintele Yemenului, Salim Rubai' Ali, îi telefonase lui al-Gashmi ca să-i spună că îi va trimite un emisar special în ziua următoare. Când emisarul a ajuns în biroul lui al-Gashmi a deschis o servietă care a explodat, omorându-i pe amândoi. Două zile mai târziu, Salim Rubai' Ali a fost executat în Aden, chipurile pentru că pusese la cale asasinarea lui al-Gashmi şi organizase o lovitură de stat în Yemen cu sprijinul Occidentului şi al Arabiei Saudite. Susținătorii lui Rubai' Ali au afirmat mai târziu că explozibilul fusese pus în servietă la ordinele rivalului său prosovietic, Abd al-Fattah Isma'il, care i-a succedat ceva mai târziu ca preşedinte. Moscova a inițiat imediat o ofensivă propagandistică în sprijinul lui Isma'il, denunțând orice presupusă amenințare saudită sau americană împotriva Yemenului de Sud şi trimițând cu avionul trupe cubaneze din Etiopia, în sprijinul

noului regim, în timp ce vasele de război sovietice patrulau în Golful Aden.

Succesorul lui al-Gashmi în funcția de președinte al Yemenului, Ali Abdullah Salih, a supraviețuit unui atentat la numai câteva zile după preluarea puterii. Unul dintre obiectivele politicii sovietice era să exploateze nemulțumirea președintelui Salih față de ceea ce considera el că este un nivel nesatisfăcător al livrării de arme din partea SUA. În noiembrie 1978 și în ianuarie 1979, Salih a avut convorbiri foarte mediatizate cu ambasadorul sovietic despre „modalitățile de strângere a relațiilor" – inclusiv despre furnizarea de arme sovietice. Încercările sovieticilor de a-l cultiva pe Salih au fost totuși complicate de un atac al Yemenului de Sud împotriva Yemenului de Nord, la sfârșitul lui februarie 1979. Un comunist sud-yemenit de frunte i-a spus ambasadorului sovietic, fără îndoială, spre marea neplăcere a Moscovei „Da, noi suntem cei care am început războiul. Dacă pierdem, așteptăm să interveniți ca să ne salvați". Dar războiul s-a încheiat într-un mod bizar la 27 martie, cu o întâlnire în Kuweit între președinții Salih și Isma'il, care au semnat un acord de un optimism dezarmant, de a elabora în patru luni un proiect de Constituție pentru unificarea Yemenului de Sud și de Nord (unificarea s-a produs de fapt abia în 1990).

Imediat după întâlnirea lui cu Isma'il, Salih a anunțat demisia ministrului său de Externe, al-Asnadji, și a ministrului Culturii și Informațiilor, Basindawa. Centrul și-a asumat meritele pentru ambele demisii, împotriva cărora – a raportat el – Arabia Saudită se pronunțase foarte ferm. Din momentul în care Salih a devenit președinte, KGB și-a folosit agenții și contactele confidențiale pentru a-l alimenta cu dezinformații potrivit cărora un grup prosaudit, condus de al-Asnadji și care îl includea și pe Basindawa, complota să-l înlăture de la putere împreună cu Arabia Saudită și cu americanii și să-l asasineze. Dar victoria KGB-ului era departe de a fi completă. În ciuda demiterii sale din funcția de ministru de Externe, al-Asnadji a rămas unul dintre principalii consilieri politici ai lui Salih. În iunie 1979, al-Asnadji a vizitat Washingtonul pentru a cere „implicarea militară mai directă a SUA în Peninsula Arabică și în Regiunea Golfului" și trimiterea unor consilieri militari superiori americani pentru a instrui forțele armate yemenite.

În aprilie 1980, politica sovietică în Yemen a fost afectată de o lovitură de stat din Yemenul de Sud care l-a înlăturat de la putere pe aliatul său de nădejde, președintele Isma'il. Una dintre cauzele loviturii de stat a reprezentat-o nemulțumirea față de ajutorul sovietic – mult mai mic decât cel acordat altor aliați ideologici din Lumea a Treia. Întreruperile curentului electric la Aden erau puse de yemeniți pe seama faptului că sovieticii nu terminaseră construcția la centrala electrică promisă. Spre deosebire de predecesorul său, Isma'il a supraviețuit înlăturării de la putere. Probabil datorită intervenției ambasadorului sovietic, i s-a permis să plece în exil la Moscova, în loc să fie executat sau aruncat în închisoare, așa cum intenționau să facă principalii lui oponenți. Moscova s-a grăbit să reînnoiască relațiile cu noul regim din Republica Yemen, invitându-l pe

succesorul lui Isma'il, Ali Nasir Muhammad, să facă o vizită de stat la Moscova la numai o lună după lovitura de stat. Vizita a avut drept rezultat un nou acord cu privire la ajutorul sovietic (inclusiv construirea centralei electrice promise) şi un comunicat comun în care se condamna politica SUA în Orientul Mijlociu şi se sprijinea regimul prosovietic din Afganistan.

În septembrie 1980, KGB-ul a obţinut de la agenţii din serviciile de informaţii yemenite o copie a unei benzi pe care era înregistrată o discuţie între preşedinţii Salih şi Muhammad, ce fusese realizată fără ştirea lor, din dispoziţia lui Khamis. Banda a fost apoi înmânată lui Salih, ca dovadă a trădării lui Khamis. S-au făcut, de asemenea, încercări de a-l convinge pe Salih că Khamis stabilise legături cu CIA. Khamis a fost demis în octombrie şi, după cum reiese din dosarele KGB, „eliminat fizic" în ianuarie 1981. KGB a transmis şi rapoarte lui Salih în care pretindea că al-Asnadji întreţinerea o relaţie amoroasă cu o femeie din Corpul Păcii al SUA, că avea 30 de milioane de dolari într-o bancă din Anglia şi că poseda un hotel şi trei case în suburbiile Londrei. În martie 1981, al-Asnadji şi câţiva dintre susţinătorii lui au fost arestaţi sub acuzaţia că pregătesc o lovitură de stat. Se pare că Salih a fost influenţat de măsurile active ale KGB-ului, care sugerase că complotiştii conspiraseră cu CIA. El a spus consiliului său consultativ la 21 martie că „dacă se confirmă imixtiunea americanilor în organizarea conspiraţiei, atunci se va pune problema prezenţei americanilor în Yemenul de Nord". KGB şi-a asumat meritele şi pentru că l-ar fi convins pe Salih să ordone expulzarea unui consilier militar american, acuzat de spionaj.

Succesele tactice ale KGB-ului în Yemenul de Nord au avut totuşi o semnificaţie redusă. Începând din 1982, când au fost descoperite câmpuri petrolifere în Yemenul de Nord, au urmat o serie de concesionări către companiile SUA. În aprilie 1986, preşedintele Salih şi vicepreşedintele George Bush au participat la ceremonia deschiderii primei rafinării de petrol din Yemenul de Nord. Colaborarea în domeniul petrolului, a declarat Bush, marca „un parteneriat mai puternic între SUA şi poporul yemenit". Între timp, Yemenul de Sud era în fierbere. La 13 ianuarie 1986, mai mulţi oponenţi ai preşedintelui Muhammad au fost mitraliaţi în sala de şedinţe a Biroului Politic. Se pare că rezidenţa din Aden nu a transmis niciun fel de avertismente în legătură cu această nouă baie de sânge. În războiul de paisprezece zile care a urmat, au fost ucişi mii de membri ai Partidului Socialist Yemenit, ai miliţiilor şi ai forţelor armate. Daunele provocate clădirilor şi infrastructurii economice din Aden au fost estimate la 140 de milioane de dolari. Muhammad a pierdut puterea şi a fost obligat să fugă cu câteva mii de susţinători în Yemenul de Nord. Comandantul-şef al forţelor terestre sovietice, generalul Evgheni Ivanovski, care a fost trimis la Aden într-o misiune „de pacificare", a raportat că aproximativ o treime din ofiţerii yemeniţi ucişi în lupte fuseseră instruiţi în academiile militare sovietice. Se spune că Fidel Castro ar fi pus delegaţiei yemenite o întrebare care reflecta în mare măsură frustrările sovieticilor în legătură

cu politica Yemenului de Sud din ultimul sfert de veac: „Când o să încetați să vă mai ucideți unii pe alții?“

În mai 1990, după negocieri îndelungate, Republica Populară Democrată a Yemenului şi Republica Arabă Yemen au reuşit în sfârşit să se unească sub numele de Republica Yemen, ai cărei 16 milioane de locuitori reprezintă peste jumătate din populația Peninsulei Arabice. În aprilie 1994, conducerea mai puternică din Nord a lansat un atac împotriva Sudului, care a avut drept consecință instituirea controlului Nordului asupra întregii țări, încă destul de instabile.

12

Israelul şi sionismul

Subversiunea sionistă a fost una dintre teoriile conspiraționiste cu cel mai durabil impact al KGB-ului. Epoca lui Stalin a lăsat moştenire KGB-ului o tradiție de antisemitism sub masca unui aşa-zis antisionism care se manifesta încă foarte clar şi la mijlocul anilor '80. Cu toate acestea, în 1948, Uniunea Sovietică a fost prima care a recunoscut statul Israel, văzând în crearea lui o lovitură dată imperialismului britanic din Orientul Mijlociu impusă de evreii „progresişti" din Rusia şi Polonia. Moscova conta şi pe recunoştința sionistă pentru rolul hotărâtor jucat de Armata Roşie în înfrângerea lui Hitler. Armele furnizate sioniştilor din Cehoslovacia cu binecuvântarea Moscovei în timpul primului război arabo-israelian, numit de israelieni Războiul de Independență şi de arabi *al-Nakbah* „Dezastrul", precum şi sprijinul diplomatic sovietic au avut o importanță crucială pentru naşterea Israelului. În cadrul noului stat, aripa de stânga, Partidul Mapam (Muncitorii Uniți) se considera la întemeierea sa în anul 1948 „o parte inseparabilă a lagărului revoluționar internațional, în frunte cu URSS". Dr. Moshe Sneh, membru al Comitetului Executiv Mapam şi şeful Ligii Israeliene pentru relațiile de prietenie cu URSS, a spus în cuvântarea lui de bun-venit adresată legației sovietice de la Tel Aviv:

> Poporul nostru iubeşte Uniunea Sovietică şi are încredere în această țară, care ne-a sprijinit şi nu ne-a dezamăgit niciodată. În ceea ce ne priveşte, jurăm că nu vom dezamăgi niciodată Uniunea Sovietică şi nu vom precupeți niciun efort pentru strângerea relațiilor de prieteniei şi încheierea unei alianțe de nezdruncinat cu marele nostru prieten şi apărător al umanității – Uniunea Sovietică.

Spre sfârşitul anului 1947, Andrei Mihailovici Ostroşcenko, şeful Secției Orientul Mijlociu şi Îndepărtat din cadrul Comitetului Informațiilor, care pe atunci răspundea de informațiile externe, a convocat o conferință operativă ca să anunțe

că Stalin trasase Comitetului sarcina de a lua măsurile necesare pentru ca Israelul să devină un aliat al Uniunii Sovietice. Pentru a contracara încercările americanilor de a exploata legăturile Israelului cu comunitatea evreiască din Statele Unite, Comitetul trebuia să facă demersurile necesare pentru ca un număr mare dintre agenții săi să fie incluşi printre evreii cărora li se dădea voie să plece în Israel. Şeful Secției Agenți Secreți din cadrul Comitetului Informațiilor (ulterior FCD), Aleksandr Mihailovici „Saşa" Korotkov, a cărui soție era evreică, a fost însărcinat cu selectarea agenților. Principalul lui asistent, Vladimir Vertiporoh, a fost numit primul rezident în Israel în 1948 sub acoperire diplomatică, cu numele de „Rojkov". Vertiporoh i-a spus unuia dintre colegii săi că îşi făcea probleme în legătură cu noua sa funcție – în parte pentru că nu-i plăceau „evreii vicleni", în parte pentru că se îndoia că va putea să îndeplinească misiunea pe care i-o încredințaseră Comitetul şi Stalin de a transforma Israelul într-un aliat al URSS: „Activitatea pe care va trebui s-o desfăşoare rezidența este atât de serioasă şi de importantă încât, pur şi simplu, mi-e teamă că nu am să fac față şi ştii ce înseamnă asta".

Probabil că cel mai eficient dintre agenții sovietici din prima generație infiltrați în Israel a fost epidemiologul Avraham Marcus Klingberg, care, la vârsta de treizeci de ani, a fost recrutat de primul-ministru al Israelului în aprilie 1948 să pună la punct armele biologice şi chimice. Klingberg a fost mai târziu director adjunct şi unul dintre întemeietorii Institutului Israelian pentru Cercetări Biologice din Ness Ziona, la sud-est de Tel Aviv. El a continuat să lucreze pentru spionajul sovietic şi est-german, timp de o remarcabilă perioadă de 35 de ani. Serviciile de informații din blocul sovietic au cooperat cu Comitetul în problema infiltrării agenților în noul stat Israel; treizeci şi şase din evreii care au părăsit Bulgaria pentru a merge în Israel în perioada 1947–1950, de exemplu, erau agenți bulgari. Deşi însemnările lui Mitrokhin din dosarele KGB oferă foarte puține detalii despre activitățile lor, este clar că au înregistrat câteva succese importante. HAIMOV, de exemplu, a obținut un post la secretariatul primului preşedinte al Israelului, Chaim Weizmann. Contactul cu un alt agent bulgar, PEREȚ, al cărui rol nu este menționat, a continuat până în 1975.

Satisfacția Centrului față de succesele timpurii ale infiltrării agenților în Israel a fost totuşi umbrită de îngrijorarea provocată de entuziasmul evreilor sovietici față de noul stat şi dovezile că Israelul avea legături tot mai strânse cu Statele Unite. La un an după întemeierea Israelului, în politica sovietică s-a produs o întoarcere de 180°. Din acest moment, sionismul a fost condamnat în mod oficial ca parte componentă a unui complot imperialist în vederea subminării Uniunii Sovietice. Activitatea lui Vertiporoh ca rezident la Tel Aviv pare să fi fost dedicată în principal urmăririi teoriilor conspirațiilor antisioniste şi mai puțin strângerii convenționale de informații. În 1949, el a avut trei şedințe prelungite cu Yitzak Rabinovici, fost membru al Agenției evreieşti a Comitetului sovietic de legătură, pentru a discuta în detaliu despre natura sionismului. Un an mai târziu, Rabinovici

a elaborat, la cererea lui Vertiporoh, un raport de cincizeci de pagini referitor la principalele teme abordate în conversația lor.

În ultimii ani ai domniei lui Stalin, campania antisemită împotriva conspirațiilor sioniste imaginare din Rusia s-a răspândit în tot blocul sovietic. În Cehoslovacia, la procesul din 1952 împotriva „Conducerii Centrului Conspirațional Antistatal" condus de fostul lider de partid, Rudolf Slánský, au fost identificați unsprezece din cei paisprezece acuzați, inclusiv Slánský însuși, ca fiind de origine evreiască. Epurarea simultană a evreilor din nomenclatura sovietică nu a fost aplicată nicăieri cu mai multă înverșunare decât la Centru. La începutul anului 1953, toți fuseseră îndepărtați din MGB (predecesorul KGB), cu excepția unui mic număr de „evrei ascunși": persoane de origine parțial evreiască ce erau înregistrate ca membri ai altor grupe etnice. În iarna 1952–1953, MGB a zdrobit un inexistent „complot al doctorilor evrei" care ar fi intenționat să-i asasineze pe Stalin și pe membrii conducerii sovietice, denunțând un grup de medici nevinovați drept „monștri și asasini", aflați în slujba spionajului anglo-american. În urma acestui complot al doctorilor, legația de la Tel Aviv s-a plâns că „isteria sovietică" ajunsese la culmi fără precedent. Întrucât legația nu putea să recunoască realitatea antisemitismului sovietic, îi atribuia în mod absurd guvernului Israelului intenția de a convinge Statele Unite că nu pot conta pe sprijinul Israelului pentru „planurile lor agresive" și pe „continua utilizare a Israelului ca centru de spionaj în țările lagărului socialist", pentru a „distrage atenția populației Israelului de la dificultățile economice cu care se confruntă acasă".

Deși s-a înregistrat o diminuare a paranoiei antisemite și antisionite după moartea lui Stalin, survenită în martie 1953, ea nu a dispărut complet. Niciunul dintre evreii dați afară din MGB în perioada de apogeu a vânătorii antisemite de vrăjitoare nu a fost reangajat. Patruzeci de ani mai târziu, la începutul epocii lui Gorbaciov, evreii erau încă excluși (împreună cu alte câteva minorități) din KGB. Singurele excepții erau câțiva recruți cu mame evreice și tați de altă origine, înregistrați ca membri ai altor grupări etnice. Până și Comitetul Central era mai puțin rigid decât KGB în privința respingerii solicitanților de origine evreiască.

În pofida paranoiei antisemite din ultimii ani ai domniei lui Stalin, serviciul de securitate israelian, Shin Bet, suspecta Mapam că transmite în mod clandestin materiale Uniunii Sovietice și a instalat un dispozitiv de ascultare cu transmițător radio cu baterie sub biroul secretarului general al partidului. În ianuarie 1953, doi ofițeri Shin Bet au fost prinși în flagrant, când intrau prin efracție la sediul Mapam, ca să schimbe bateriile radio. Dar bănuielile Shin Bet erau pe deplin justificate. Dosarele Ministerului de Externe sovietic indică faptul că doi politicieni Mapam de frunte din Knesset furnizau Ambasadei sovietice materiale secrete. Yaakov Riftin, care activa în Comitetul de securitate și afaceri externe al Knessetului, numit de primul-ministru David Ben-Gurion „predicator din Cominform", furniza

în mod regulat ambasadei documente ale comitetului, inclusiv pe cele ale sesiunilor ţinute la cameră. Probabil că Moshe Sneh a furnizat o cantitate mai mică de informaţii despre politica externă a Israelului. Materialul furnizat de Riftin şi Sneh a contribuit la întărirea bănuielilor sovieticilor cu privire la relaţia specială dintre Israel şi Statele Unite. În august 1962, de exemplu, legaţia de la Tel Aviv a raportat la Moscova că, după cum susţine Sneh, ministrul de Externe, Moshe Sharett a declarat că „situaţia Israelului impunea ca acesta să urmeze SUA fără niciun fel de condiţii sau rezerve preliminare".

Pe la mijlocul anilor '50, poate chiar mai devreme, KGB avea un grup de agenţi în interiorul Mapam, cu numele conspirativ TREST (unul dintre cele mai prestigioase nume conspirative din istoria KGB), folosit iniţial în anii '20 pentru o operaţiune de dezinformare de mare anvergură împotriva emigranţilor ruşi albi şi a serviciilor de informaţii occidentale). În 1956 a fost recrutat un curier cu numele de BOKER pentru a menţine legătura cu grupul. Faptul că a avut trei controlori succesivi în anii care au urmat demonstrează că operaţiunea era considerată de o oarecare importanţă. Deşi însemnările lui Mitrokhin nu-i identifică pe membrii grupului de agenţi, probabil că printre aceştia s-au numărat Aharon Cohen, principalul expert al Mapam-ului în probleme arabe. Contactele lui Cohen cu rezidenţa din Tel Aviv au fost descoperite după ce o maşină cu număr diplomatic, înregistrată pe numele unui cunoscut ofiţer operativ KGB, Viktor Sokolov, a fost zărită de un poliţist în faţa intrării principale a kibbutzului lui Cohen din apropiere de Haifa, în aprilie 1958. Shin Bet a supravegheat în continuare întâlnirile dintre Cohen şi ofiţerii KGB şi Cohen a fost arestat. Deşi Cohen a afirmat că relaţiile lui cu ruşii s-au limitat la discuţii academice, a fost condamnat la cinci ani închisoare pentru contacte neautorizate cu agenţi străini; a fost eliberat după ce a ispăşit şaptesprezece luni. Isser Harel, şeful serviciului israelian de spionaj, Mossad, a declarat în mod patetic că Mapam fusese „născut cu o tumoare malignă în pântec – dîbuk-ul [spiritul rău] sovietic".

Chiar şi Mossadul a fost infiltrat de sovietici la mijlocul anilor '50. Agentul poate cel mai important al KGB-ului din primul deceniu de existenţă a Israelului a fost Ze'ev Avni, născut Wolf Goldstein, economist poliglot şi comunist înflăcărat, care stătuse în Elveţia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi în 1943 fusese recrutat de GRU. Avni era un agent angajat din punct de vedere ideologic. „În mintea mea nu exista niciun dubiu", scria el mai târziu, „că făceam parte nu numai din avangarda revoluţiei, ci chiar din elita ei." În 1948, el a emigrat în Israel, a intrat într-un kibbutz şi a contactat Ambasada sovietică pentru a-şi reînnoi legăturile cu GRU. A fost dezamăgit de primirea formală, neangajantă care i s-a făcut – poate şi din cauza lipsei de securitate din kibbutz, unde nu făcuse un secret din convingerile sale comuniste şi a spus unui funcţionar superior din Mapam că ar fi fericit să ajute partidul să stabilească „o legătură directă cu Moscova". În 1950, Avni a intrat în Ministerul de Externe al Israelului unde a avut un

comportament foarte discret. O anchetă a securității făcută mai târziu a descoperit fără dificultate „oameni care ştiuseră că Avni este militant comunist“ la kibbutzul său, dar a constatat „practic o admirație generală“ față de el printre colegii săi diplomați, care nu aveau nici cea mai mică idee că acesta era în principal loial Uniunii Sovietice.

În 1952, Avni a obținut primul său post în străinătate, ca ataşat comercial al Israelului la Bruxelles, unde a fost numit şi ofițer cu securitatea şi i s-au dat cheile de la singurul seif al legației, în care se păstrau documentele secrete. După ce a reluat legătura cu GRU, a început să fotografieze conținutul seifului. Patru ani mai târziu, când a fost arestat, a recunoscut în fața anchetatorului său că „le-am oferit tot ce am avut“. În mod remarcabil, Avni a continuat să fie entuziasmat de Uniunea Sovietică chiar şi după paranoia „complotului doctorilor evrei“. Mai târziu, el i-a spus anchetatorului său că Stalin era un „geniu“ şi la început a contestat autenticitatea „Discursului secret“ al lui Hruşciov din 1956 prin care acesta îl denunța pe Stalin.

În timp ce se afla la Bruxelles, Avni a început să fie folosit şi de Mossad, care a profitat de germana lui fluentă pentru a-l face să pozeze în om de afaceri german şi să ia legătura cu foşti nazişti. La sfârşitul anului 1953, lui Avni i s-a oferit o funcție cu normă întreagă la Mossad şi postul de ataşat comercial la Belgrad şi Atena. S-a căzut de acord ca în timpul următoarei sale misiuni la post să îmbine activitatea de spionaj pentru Mossad cu cea de ataşat comercial, la Belgrad, după care ar fi urmat să ocupe o funcție permanentă la Mossad. Odată ajuns la Belgrad, lui Avni i-a fost repartizat un nou controlor care opera, sub acoperire diplomatică, ca prim-secretar al Ambasadei sovietice. Deşi el credea că încă mai lucrează pentru GRU, fusese transferat – fără ştirea lui – la KGB, sub numele conspirativ de CEH. Dosarul lui de la KGB arată că în timp ce era la Belgrad, acționa ca şef al operațiunilor Mossadului în Germania de Vest şi în Grecia. Printre operațiunile pe care le-a condus personal pentru Mossad, folosindu-se de acoperirea de om de afaceri german, s-a numărat infiltrarea rândurilor foştilor ofițeri germani din Wehrmacht folosiți de Gamal Abdel Nasser, după lovitura lui 1954, în calitate de consilieri militari în Egipt. În 1955-1956, Avni a furnizat rezidenței KGB din Belgrad cifrurile folosite de Mossad în comunicațiile cu stațiile sale din Belgrad şi Atena (ajutându-i, probabil, să le decripteze), precum şi detalii despre personalul Mossadului (probabil atât despre ofițeri, cât şi despre agenți din Franța, Germania, Grecia, Italia, Elveția şi Iugoslavia). La fel ca şi la Bruxelles, a dat superiorului său „tot ce aveam“.

Avni a fost prins la începutul anului 1956 şi a fost condamnat la paisprezece ani de închisoare. Când în cele din urmă s-a împăcat cu ideea că „Discursul secret“ al lui Hruşciov în care era denunțat Stalin nu reprezenta un fals – aşa cum crezuse inițial –, şi-a pierdut credința comunistă lipsită de compromisuri care îl inspirase de la vârsta de cincisprezece ani. Experiența lui, îşi amintește el, semăna

foarte mult cu cea descrisă în mod memorabil de Arthur Koestler: „M-am îndreptat spre comunism aşa cum te duci spre un izvor de apă proaspătă şi am părăsit comunismul aşa cum ieşi dintr-un râu otrăvit plin de resturile oraşelor inundate şi de cadavrele înecaților".

Probabil cam în perioada arestării lui Avni, KGB a realizat contactul inițial cu Yisrael Beer, profesor de istorie militară la Universitatea din Tel Aviv, precum şi comentator militar foarte cunoscut, locotenent-colonel în rezervele Forțelor de Apărare ale Israelului, recrutat ulterior ca agent sovietic. Beer sosise în Palestina venind din Austria în ajunul Anschluss-ului din 1938, pretinzând că a fost membru al Schutzbund-ului, organizația paramilitară de apărare a Partidului Social-Democrat Austriac, şi că luase parte în 1934 la revolta muncitorilor vienezi împotriva cancelarului pronazist Engelbert Dolfuss. În 1936, partidul îl trimisese, chipurile, în Brigăzile Internaționale din Spania, unde îşi luase pseudonimul de José Gregorio şi ajunsese până la gradul de colonel. Ulterior îşi continuase instruirea militară la Moscova, la Academia Militară Frunze. Beer susținea că la începutul anului 1938 dăduse din întâmplare peste biografia întemeietorului sionismului modern, Theodor Herzl: „Am citit-o toată noaptea pe nerăsuflate, iar dimineața… m-am hotărât să plec în Palestina". După arestarea lui survenită în 1961, relatarea lui Beer referitoare la începuturile carierei sale s-a dovedit a fi cu totul falsă. Nu fusese niciodată membru în Schutzbund, nu luptase în Spania în războiul civil şi nici nu fusese înscris la Academia Militară Frunze. În realitate, înainte de a pleca în Palestina în 1938, fusese doar un simplu funcționar la Federația Sionistă Austriacă. În timpul interogatoriului la care a fost supus Avni de Shin Bet, Ambasada britanică de la Tel Aviv a raportat la Londra că „existau anumite îndoieli cu privire la originea evreiască a lui Beer, deoarece nu era circumcis, trăsătură neobişnuită chiar şi în cercurile evreilor asimilați din Austria".

Ulterior s-au făcut speculații în sensul că biografia falsă a lui Beer era o „legendă" fabricată pentru el de spionajul sovietic. Este totuşi de neconceput ca KGB sau predecesorii acestuia să fi inventat o acoperire care să poată fi demascată atât de uşor. Cariera fantezistă a lui Beer în Schutzbund şi în Brigăzile Internaționale era mai degrabă propria lui invenție, şi mai puțin opera Moscovei. Faptul că afirmațiile lui Beer nu au fost contestate în cei douăzeci şi trei de ani dintre sosirea lui în Palestina în 1938 şi arestarea lui din 1961 reflectă, aşa cum a spus Ambasada britanică Ministerului de Externe Britanic, „eterna problemă a securității cu care Israelul, prin însăşi natura sa, trebuie să se confrunte": „Este o țară de imigranți despre a căror origine şi trecut adesea nu se ştie nimic, în afară de ceea ce sunt dispuşi să dezvăluie ei înşişi. S-a subliniat că sute de persoane în funcții de răspundere, teoretic, prezintă acelaşi risc ca şi Beer".

În 1938, la sosirea lui în Palestina, Beer a reuşit să intre în poliția evreiască a coloniştilor. În scurt timp după aceea a devenit membru al Biroului de Planificare din Haganah şi s-a distins în primul război arabo-israelian, devenind apoi mem-

bru fondator al Mapam. Ataşatul militar britanic a raportat mai târziu că Beer devenise „un prieten foarte apropiat al lui Simon Peres“, ambiţiosul şi tânărul ministru adjunct al Apărării. Printre cele mai importante informaţii furnizate de Beer la începutul carierei sale de agent KGB a figurat aceea cu privire la încercările secrete ale lui Peres din 1957 de a obţine ajutor militar din Germania de Vest şi de a cumpăra submarine germane recondiţionate. Când ştirea a ajuns în presă, poate chiar prin Beer, a izbucnit un asemenea scandal, încât primul-ministru, David Ben-Gurion, cu care Beer avea, de asemenea, relaţii strânse de prietenie, a ameninţat că îşi va da demisia. Shin Bet a intrat prin efracţie în apartamentul lui Beer din Tel Aviv dar nu a reuşit să găsească dovezi.

S-a afirmat şi este foarte plauzibil, că Shin Bet n-a fost suficient de prompt în verificarea bănuielilor legate de Beer după 1957, din cauza relaţiilor sale cu primul-ministru. La începutul anului 1961, însă, o echipă de filaj s-a instalat în locuinţa de vizavi de apartamentul lui Beer. La 30 martie, a fost observat în timp ce îi dădea o servietă lui Viktor Sokolov, identificat anterior ca unul dintre ofiţerii care se ocupaseră de Aharon Cohen. Între timp, s-a obţinut un mandat împotriva lui Beer şi acesta a fost arestat în primele ore ale dimineţii următoare. În momentul arestării, servieta era din nou în posesia lui. În interior, fotografiate fără îndoială de rezidenţa de la Tel Aviv, se aflau un raport militar secret şi extrase din jurnalul lui Ben-Gurion. Mai târziu s-a descoperit că jurnalul primului-ministru pe ianuarie – iulie 1956 lipsea. Există probabilitatea ca acesta să se fi aflat printre documentele furnizate de Beer KGB-ului. Ambasada britanică a informat Ministerul de Externe că „Nu numai că Beer era familiarizat cu problemele Ministerului de Interne, dar se împrietenise cu multe persoane aflate în funcţii înalte în cadrul guvernului. Poliţia interogase deja peste o sută de persoane şi multe dintre ele recunoscuseră că vorbiseră cu el mai liber decât s-ar fi cuvenit“. Beer a fost condamnat la cincisprezece ani închisoare în 1962 şi a murit în detenţie patru ani mai târziu.

Niciunul dintre agenţii israelieni recrutaţi la mijlocul anilor 1960, ale căror dosare au fost adnotate de Mitrokhin, nu pare să se fi comparat ca importanţă cu Avni sau Beer. Cel mai bun indiciu al lipsei de surse de înalt nivel ale KGB-ului în Israel este faptul că acesta a fost luat total prin surprindere de izbucnirea Războiului de Şase Zile din iunie 1967. Înainte de război, Ambasada sovietică manifesta dispreţ faţă de capacitatea Israelului de a se măsura cu vecinii săi arabi. În mai, unul dintre principalii informatori ai ambasadei, Moshe Sneh, fost politician Mapam şi la momentul respectiv lider al Partidului Comunist Israelian, i-a spus ambasadorului sovietic, Dmitri Ciubahin, că, dacă ar izbucni încă un război arabo-israelian, Israelul va câştiga. Ciubahin a răspuns disprețuitor: „Şi cine o să lupte pentru Israel? Băieţii din cafenele şi peştii de pe Dizengoff Street [strada principală din Tel Aviv]?“ Centrul a aflat de atacurile-surpriză ale Israelului împotriva ţintelor egiptene, iordaniene şi siriene din dimineaţa zilei de 5 iunie nu de la rezidenţa din

Tel Aviv, ci din interceptarea ştirilor transmise de Associated Press. Imediat după victoria uluitoare a Israelului, rezidența părea şi ea buimăcită. Iată ce afirma un ofițer Shin Bet care răspundea de supravegherea personalului rezidenței:

> Erau ca nişte şoareci speriați. Nu înțelegeau ce se întâmplă, habar nu aveau de unde se abătuse atacul acesta asupra lor din senin şi cine se lupta cu cine. Au făcut câteva încercări de a părăsi ambasada ca să se întâlnească cu agenții lor şi să afle care erau scopurile Israelului. Nu au reuşit să descopere nimic. Aceasta a fost poziția înainte de a fi scoşi afară.

Decizia Moscovei (pe care a regretat-o mai târziu) de a rupe relațiile diplomatice cu Israelul şi de a închide aşadar rezidența legală din legație a provocat o altă mare discontinuitate în operațiunile KGB. Din 1964, Centrul plănuise să instaleze un grup de ofițeri operativi la misiunea Bisericii Ortodoxe Ruse din Ierusalim. După închiderea Ambasadei sovietice, Shin Bet şi-a dat repede seama că rezidența KGB se mutase la misiune. Dar misiunea oferea o bază mult mai mică şi mai puțin sigură pentru operațiunile KGB decât legația. Faptul că bugetul ei reprezenta doar o fracțiune din cel al rezidențelor principale din Orientul Mijlociu dovedeşte declinul operațiunilor de informații din interiorul Israelului după 1967. KGB a pierdut legătura cu mai mulți dintre agenții pe care îi recrutase înainte de Războiul de Şase Zile.

După Războiul de Şase Zile, Markus Wolf, şeful HVA din Germania de Est, constata că KGB, în pofida declinului operațiunilor sale din interiorul Israelului, „avea o fixație pentru Israel ca duşman". Centrul, la fel ca şi Biroul Politic, era alarmat de efectul războiului asupra comunităților evreieşti din Uniunea Sovietică. Un evreu rus., Anatoli Dekatov, a scris mai târziu un articol pe care a îndrăznit să-l trimită spre publicare la *Jerusalem Post:*

> Victoria micului stat Israel împotriva duşmanilor arabi a trezit emoție în inimile evreilor din Rusia, aşa cum s-a întâmplat, probabil, cu evreii din toată lumea. Sentimentul de profundă îngrijorare pentru soarta Israelului cu care evreimea sovietică a urmărit evenimentele a fost urmat de o bucurie fără margini şi o mândrie copleşitoare față de poporul nostru. Mulți oameni, mai ales dintre cei tineri, au devenit conştienți pentru prima dată de identitatea lor evreiască… Campania antiisraeliană din presa sovietică a avut ca efect propagarea sentimentelor sioniste în rândurile evreilor.

Imediat după Războiul de Şase Zile, Moscova a interzis toate emigrările către Israel. Dar un an mai târziu, iritată de faptul că interdicția era denunțată de Occident ca o încălcare a drepturilor omului, Andropov şi Gromîko au propus împreună Biroului Politic să se reia, la o scară ceva mai restrânsă, emigrația „pentru a pune capăt afirmațiilor defăimătoare ale propagandei occidentale cu privire la

discriminarea evreilor din Uniunea Sovietică". KGB, au adăugat ei, va continua să folosească emigrația „în scopuri operaționale" – cu alte cuvinte pentru infiltrarea agenților săi în Israel. În 1969 s-a permis unui număr record de evrei să emigreze în Israel – aproape 3000. Deşi numărul a scăzut la 1000 în 1970, el a crescut brusc la 13 000 în 1971 – mai mult decât pe parcursul întregului deceniu precedent. În 1972 şi 1973, peste 30 000 de evrei au putut pleca în Israel.

Creşterea simțitoare a numărului de vize de ieşire nu reuşea totuşi să țină pasul cu cererea. Paralel cu creşterea fără precedent a cererilor evreilor de a obține permis de emigrare în Israel se intensificau obstrucționismul birocratic şi persecuțiile oficiale. Toți solicitanții tehnicieni, chiar şi cei angajați ca funcționari, au fost dați afară din slujbele lor. Studenții ale căror familii făcuseră cerere de plecare au fost exmatriculați din universități şi obligați să efectueze un stagiu militar de trei ani, după care nu mai puteau cere viză alți cinci ani. KGB examina fiecare cerere şi era, de regulă, răspunzător pentru decizie. În cazul unor persoane foarte cunoscute în Uniunea Sovietică sau în Occident, decizia purta întotdeauna semnătura lui Andropov. În august 1972, s-a introdus o „taxă de diplomă", prin care emigranții absolvenți ai institutelor de învățământ superior erau obligați să ramburseze costul studiilor. Toți solicitanții de vize de plecare erau etichetați ca dușmani ai Uniunii Sovietice.

La începutul anilor '70, aşa-numiții „refiuzenik", cei cărora li se refuzase viza de plecare, s-au organizat în grupuri, au contactat jurnalişti occidentali şi au condus acțiuni de protest, de la demonstrații, la greve ale foamei. KGB a trimis o serie întreagă de rapoarte, adesea semnate chiar de Andropov, la Biroul Politic şi la Comitetul Central, în care se raporta că s-au luat măsuri hotărâte pentru a se „neutraliza" chiar şi cele mai mici proteste. Fiecare protest era interpretat ca parte a unei conspirații sioniste internaționale împotriva Uniunii Sovietice:

> Odată cu creşterea agresivității imperialismului internațional, datele primite atestă faptul că activitatea subversivă a centrelor sioniste împotriva țărilor socialiste a crescut considerabil. În momentul de față, există peste 600 de centre şi organizații sioniste în statele capitaliste cu resurse propagandistice importante. De la agresiunea Israelului împotriva țărilor arabe din iunie 1967, a început o campanie de provocare fățişă împotriva Uniunii Sovietice şi a celorlalte țări socialiste.
>
> Cercurile sioniste, în încercarea lor de a distrage atenția opiniei publice de la acțiunile agresive ale SUA în Indochina şi ale Israelului în Orientul Mijlociu orientând-o către „problema" inexistentă a evreilor din URSS, au dezlănțuit împotriva țării noastre o amplă campanie de denigrare şi în acest scop organizează în străinătate mitinguri, conferințe, adunări, marşuri şi alte acte ostile, antisovietice.
>
> … Alături de cultivarea opiniei publice antisovietice, sioniştii se străduiesc să exercite o influență ideologică asupra populației evreieşti a Uniunii Sovietice pentru a declanşa manifestări negative şi pentru a crea o atmosferă naționalistă în țara noastră.
>
> … Organele KGB s-au concentrat pe operațiuni menite să stăvilească activitățile ostile şi special organizate ale naționaliştilor evrei, mai ales prin metode de împrăştiere,

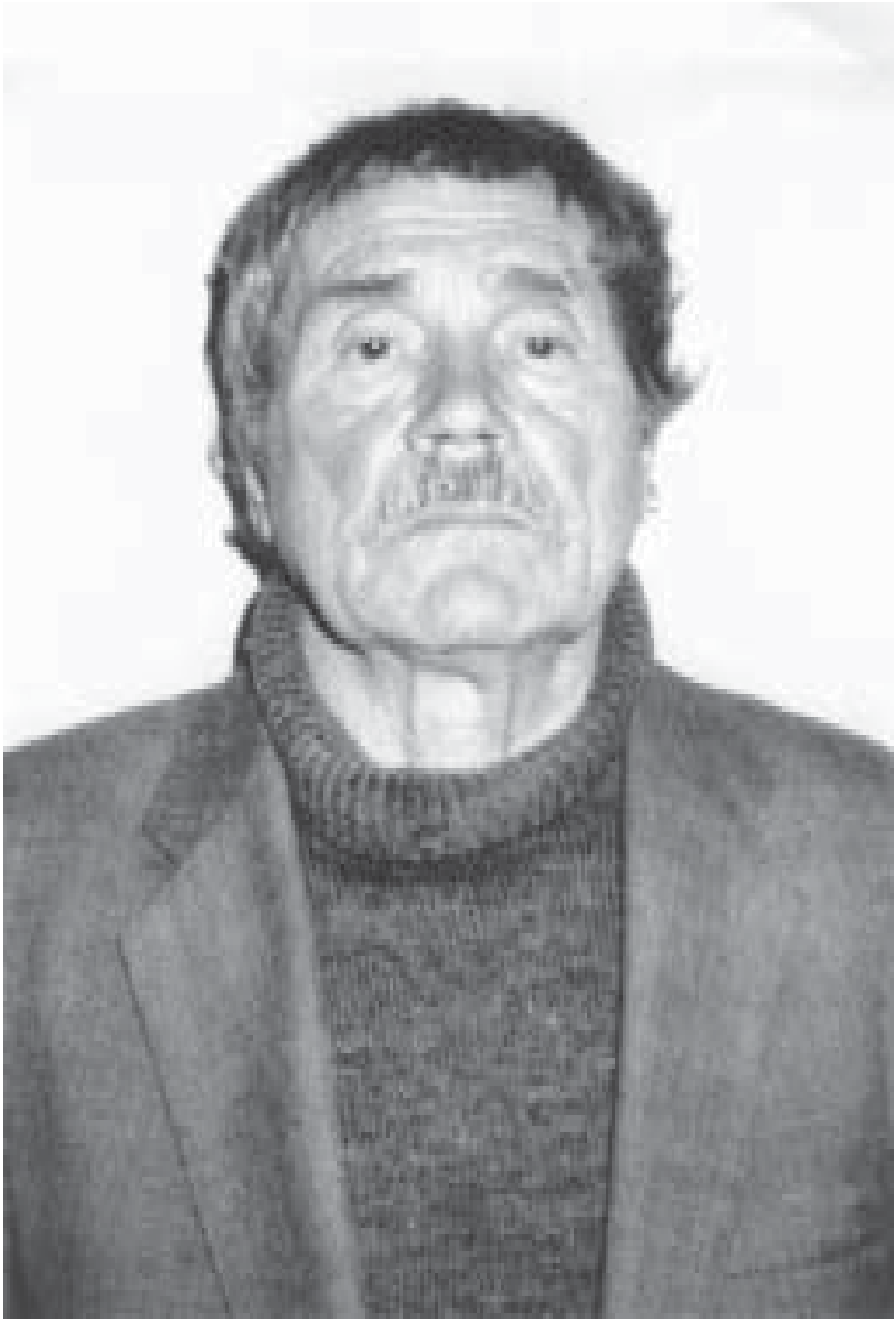

1. Vasili Mitrokhin fotografiat de un ofițer de informații la prima sa întâlnire cu SIS în Țările Baltice la 9 aprilie 1992. Se îmbrăcase în haine ponosite cu scopul de a-i împiedica pe ofițerii de la frontieră să-l pună să-şi deschidă servieta, care conținea un eşantion substanțial din arhiva lui strict secretă.

2. Vasili şi Nina Mitrokhin la începutul căsătoriei lor.

3. Mitrokhin acasă în Anglia, după fuga din Rusia.

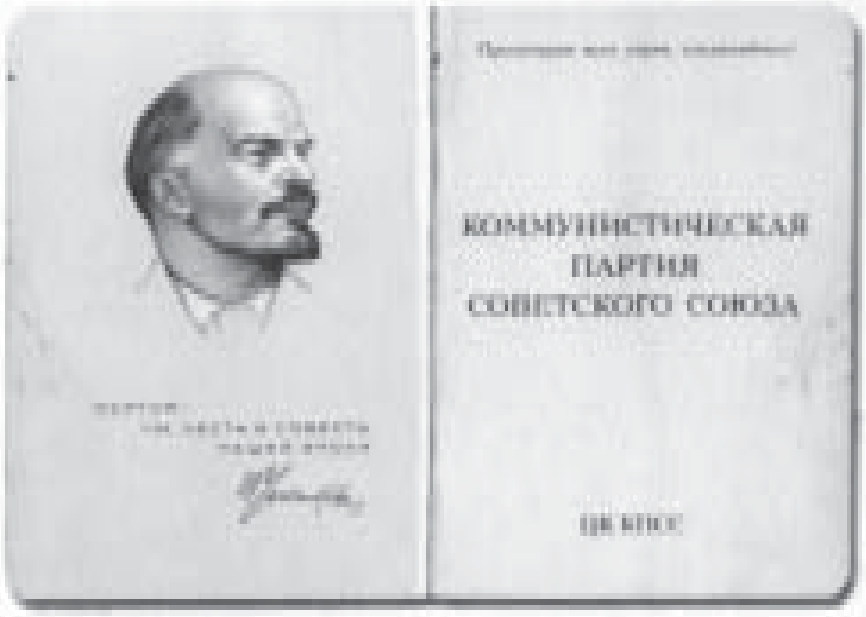

4. Carnetul de Partid al lui Mitrokhin.

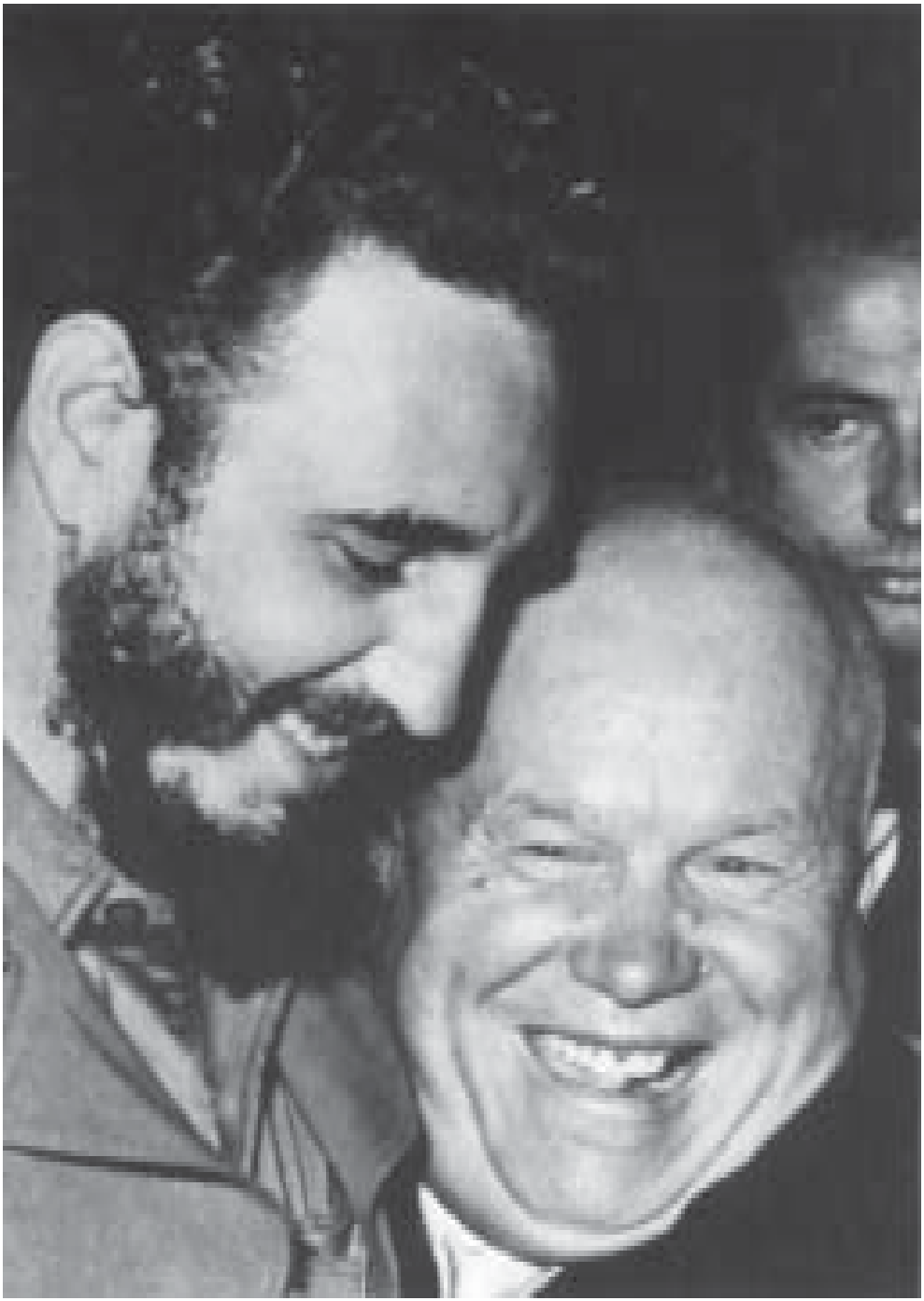

5. Septembrie 1960: Nikita Hruşciov, cel mai exuberant lider al lumii la vremea sa, îl îmbrăţişează pe Fidel Castro, Liderul Suprem al revoluţiei cubaneze, la Organizaţia Naţiunilor Unite.

6. Iunie 1979: Leonid Brejnev, cel mai decrepit lider al lumii din acea vreme, este ajutat de către un ofițer KGB și de președintele american Jimmy Carter să coboare de pe podium la Conferința de la Viena.

7. Castro la vila lui Hruşciov în timpul primei sale vizite în Uniunea Sovietică din mai 1963. În spatele lui Hruşciov, Nikolai Leonov, principalul expert KGB în problemele Americii Latine. În dreapta lui Castro, Aleksandr Alekseiev, ofițer KGB care a devenit ambasadorul sovietic în Cuba.

8. Memoriile lui Vadim Kirpicenko, expert de frunte al KGB în problemele Orientului Mijlociu şi ale Africii. Coperta îl înfățişează pe Kirpicenko în uniforma de general cu impresionanta colecție de medalii care devenise foarte la modă în epoca lui Brejnev.

9. Formularul KGB utilizat în anii 1980 pentru a se înregistra plățile agenților şi altor contacte (original şi traducere engleză).

10. Aleksandr Şelepin, tânărul preşedinte al KGB-ului care în 1961 a elaborat o strategie amplă de utilizare a mişcărilor naţionale de eliberare ca avangardă a politicii avansate în Lumea a Treia.

11. Vadim Kriucikov, singurul şef al serviciilor de informaţii externe (1974-1988) care a devenit preşedinte al KGB, pe podiumul Congresului Deputaţilor Poporului în 1990.
În spatele lui se află Boris Elţân (stânga) şi Mihail Gorbaciov (dreapta). În august 1991, Kriucikov a fost liderul loviturii de stat a liniei dure, al cărei eşec a grăbit destrămarea Uniunii Sovietice.

12. Iuri Andropov, preşedintele KGB cu cele mai lungi state de serviciu din timpul Războiului Rece (1967-1982) şi singurul care a devenit liderul Uniunii Sovietice, lasă impresia că apreciază o glumă a lui Brejnev din 1975. Ministrul de Externe, Andrei Gromîko, pare mai puțin amuzat.

13. Un episod din ofensiva prelungită de linguşire a Indirei Gandhi. Viktor Cerkaşin de la rezidenţa din New Delhi (al doilea din dreapta) la prezentarea unui portret al doamnei Gandhi executat de pictorul sovietic Ilia Glazunov (alături de Cerkaşin).

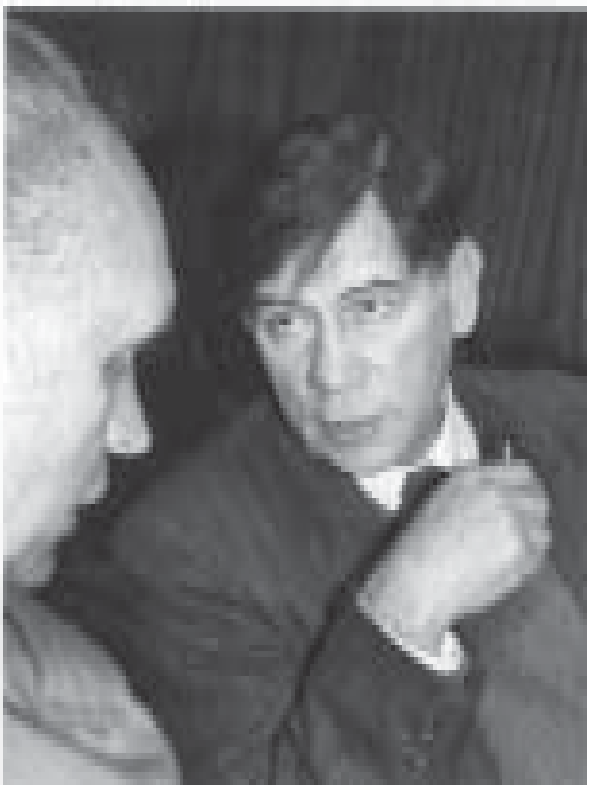

14. Leonid Şebarşin, rezident la New Delhi (1975-1977) şi expert principal al KGB în problemele sub-continentului indian. Ulterior a devenit şeful informaţiilor externe (1988-1991).

15. O fotografie foarte rară a lui Wadi Haddad, teroristul preferat al KGB-ului, șeful operațiunilor externe din Frontul Popular de Eliberare a Palestinei, care a fost recrutat în 1970 ca agentul cu numele conspirativ NAȚIONALIST.

16. Liderul OEP Yasser Arafat, depunând o coroană de flori la Moscova în 1974. Chiar în spatele lui se află Vasili Smolenko, ofițer KGB ales de Centru să cultive relația cu el. A făcut puține progrese. Spre deosebire de Haddad, Arafat nu s-a bucurat niciodată de încrederea KGB-ului.

17. Campania KGB împotriva evreilor care doreau să emigreze în Israel şi li se refuzase viza. Un ofițer KGB în haine civile (dreapta) sfâşie bannerul unui demonstrant. „Sionismul ne face să arătăm ca nişte proşti“, se plângea Brejnev în 1973.

FOREIGN NEWS: DIPLOMACY

A girl's best friend

Claudia Wright explores the often secret relationship between US Ambassador to the UN, Jeane Kirkpatrick, and South Africa

18. KGB a realizat un flux continuu de falsuri menite să discrediteze politica SUA din Africa, furnizând dovezi false referitoare la acordurile secrete ale americanilor cu regimul de apartheid din Africa de Sud. Un astfel de fals a fost piesa centrală dintr-un articol din *New Statesman*, noiembrie 1982, în care era atacată politica SUA.

'US and S Africa in Angola plot'

by GODWIN MATATU

A CONFIDENTIAL memorandum, smuggled out of Paris, claims that secret talks between the United States and South Africa had a secret meeting to discuss destabilisation of the Cuban-backed Government of Angola.

Front page news up to eight days after the alleged meeting in the new UNITA base of Mr Jonas Savimbi.

The document, if proved genuine, will make a stink in the United States, where the new Angola Government is protected by the Clark Amendment passed by Congress in 1976.

A spokesman at the US Embassy in London refused to believe that the document was genuine. "I can assure you we have nothing like that," he said.

The document is a forgery. The people who are working to oust the Government of MPLA (the ruling party in Angola) from working relationship with the United States.

Jonas Savimbi, leader of UNITA, a former Cabinet Minister under Portuguese Rule, said the US Government may be getting a rude shock. It is, he claimed, part of a series of provocations. "If he or they could do, the document was genuine."

The document is headed with the insignia of the Central Intelligence Agency and is addressed to President Mobutu of Zaire. The memorandum is said from the office of the President's special adviser, Bob Van.

The document reports that the meeting of top Americans was attended by a US senior person, three representatives of UNITA delegation, one military and intelligence officer from South Africa. An observer from the Angolan embassy in London was also present at the meeting.

Among the topics discussed were:

■ The supply to Unscia and South Africa of arms and money for rebel groups in Angola.

■ Ways of setting up popular fronting groups in Angola made up of dissidents and members of the MPLA.

■ The best means of bringing pressure to bear on Cuba to withdraw its troops.

The main aim of the meeting, according to the document, was to review the military and political situation in Angola and decide on the best tactics to be used to force a coalition Government between the anti-government forces and the present MPLA regime. The report of the US delegation to the meeting, the document says, called on UNITA and other opposition groups to collaborate more closely and cooperate in the liberated areas. They should also carry out local and political measures to weaken the government's economy, against the regime of Dos Santos, the Cuban and Soviet presence and other Communist countries in Angola. Destabilisation of the country's economy was also urged.

The American officials also stressed the need to isolate post Angola and South Africa and undermine the Luanda regime by the Soviet Government and the Cubans and Russians.

The other documents were also encouraged to put pressure on the leaders of the MPLA leadership to isolate and undermine agents who the Angolan MPLA. The aim is to have part of the Angolan leadership to negotiate with UNITA.

He also called for more military support against the Luanda regime by the South Africans, who had asked Savimbi's military supplies, and Angola had threatened to attack South African bases in Namibia if the US troops supported

20. Preşedintele Afganistanului, Hafizallah Amin, asasinat de forţele speciale KGB la data de 27 decembrie 1979 la începuturile invaziei sovietice şi înlocuit de linguşitorul Babrak Karmal, un vechi agent KGB.

21. Brutalul şef al KHAD, serviciul de informaţii şi securitate afgan susţinut de KGB, dr. Muhammad Najibullah, care uneori îi executa chiar el pe prizonieri prin metode care includeau bătaia până la moarte. În 1986, după ce sovieticii au făcut presiuni asupra lui Karmal să demisioneze, Najibullah l-a înlocuit în funcţia de preşedinte.

22. Forţele sovietice ocupând Kabulul în decembrie 1979.

23. În martie 2002, biserica rusă ortodoxă Sf. Sofia din centrul Moscovei a fost restaurată şi sfinţită de Patriarhul Aleksei al II-lea ca biserica parohială a FSB, succesoarea KGB-ului militant şi ateu.

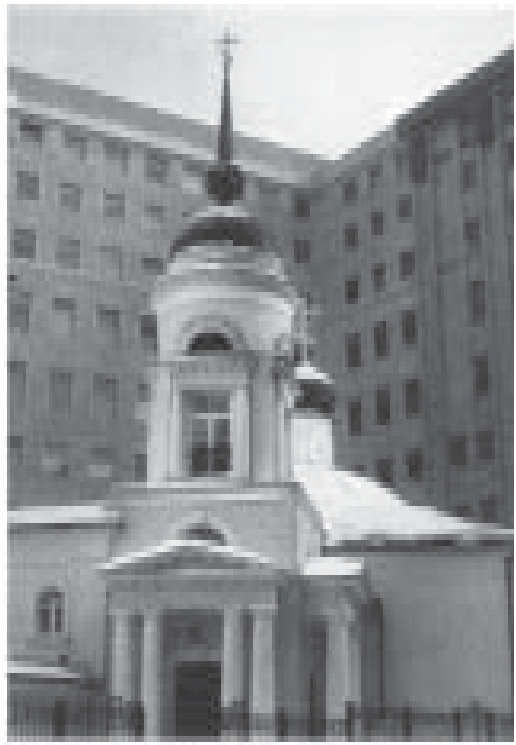

24. Un triptic al Sf. Gheorghe (omorâtorul balaurului) dăruit de şeful FSB, Nikolai Petruşev, bisericii Sf. Sofia. Pe lângă faptul că este patronul Angliei, Sf. Gheorghe este uneori considerat şi patronul ofiţerilor ruşi de informaţii.

separare şi divizare a grupurilor, de compromitere a liderilor lor spirituali şi de izolare a indivizilor înşelaţi de ei.

Politica sovietică oscila între dorinţa de a diminua emigraţia evreilor către Israel şi îngrijorarea provocată de impactul persecutării „refiuzenicilor“ asupra opiniei publice din străinătate. Brejnev era deosebit de neliniştit cu câteva luni înainte de vizita sa la Washington, din iunie 1973. În martie, el a spus Biroului Politic: „În ultimele câteva luni, isteria a crescut în legătură cu aşa-numita taxă pe învăţătură impusă indivizilor care emigrează în străinătate. M-am gândit foarte mult ce să facem“. În mod cu totul neobişnuit, l-a criticat pe Andropov pentru că nu a respectat instrucţiunile lui de a desfiinţa această taxă. „A fost greşeala mea că am întârziat implementarea instrucţiunilor dumneavoastră cu şase zile“, a mărturisit Andropov. „Pur şi simplu, este vorba de înţepeneala aparatului nostru.“ Pe măsură ce continua să se plângă, tonul lui Brejnev devenea tot mai autocompătimitor. „Sâmbătă şi duminică nici măcar n-am ieşit din casă“, a spus el Biroului Politic, „şi acum va trebui să-mi consacru şi mai mult timp acestor chestiuni.“ A încheiat discuţia cu un monolog bizar şi dezlânat care era expresia confuziei din politica sovietică:

> De ce să nu le dăm evreilor un mic teatru cu 500 de locuri pentru un spectacol de varieteu evreiesc care să fie cenzurat de noi şi să aibă un repertoriu supervizat de noi? Tuşa Sonea n-are decât să cânte cântece de nuntă evreieşti acolo. Dar nu vreau să propun asta, vorbesc numai aşa… Vorbesc liber pentru că încă nu am ridicat mâna pentru nimic din ceea ce spun. Deocamdată, îmi ţin mâinile lângă corp şi mă gândesc la lucrurile astea, aceasta e problema… sionismul ne prosteşte şi cerem bani chiar şi de la o bătrână care a terminat o facultate.

Izbucnirea Războiului de Yom Kippur i-a dat lui Andropov posibilitatea de a-şi recâştiga o parte din prestigiul personal în cadrul Biroului Politic. Atacul simultan al Egiptului şi Siriei din ziua de 6 octombrie 1973 a luat Statele Unite – dar nu şi KGB-ul – prin surprindere. Conştient încă de faptul că fusese prins descoperit de Războiul de Şase Zile, KGB a reuşit să trimită din timp avertismente Biroului Politic înainte de Yom Kippur, probabil pe baza informaţiilor primite ca urmare a infiltrărilor din forţele armate egiptene şi din comunitatea de spionaj.

Se pare că KGB nu realizase o infiltrare similară în Forţele de Apărare ale Israelului şi în agenţiile de spionaj ale acestuia, deşi inclusese un număr mare de agenţi printre cei cărora le permisese să emigreze în Israel. După cum afirmă Oleg Kalughin, şeful Contraspionajului FCD:

> Mulţi au promis că vor lucra pentru noi în străinătate, dar aproape invariabil şi-au uitat promisiunile în momentul în care au trecut frontiera sovietică. Câţiva ne-au ajutat, ţinând

KGB la curent cu planurile şi activităţile grupurilor de emigranţi evrei şi de „refiuzenik“. Scopul nostru final era să-i plasăm pe aceşti emigranţi evrei, dintre care mulţi erau oameni de ştiinţă, în funcţii importante ale guvernului occidental, în domeniul ştiinţei sau în complexul militar industrial. Dar ne-am bucurat de foarte puţin succes şi în momentul în care, în 1980, plecam de la conducerea Serviciilor de Contrainformaţii, nu cunoşteam nici măcar un singur informator evreu emigrat în Vest care să lucreze pentru KGB.

Nici alte serviciu de informaţii din blocul sovietic nu au avut mai mult succes decât KGB. Markus Wolf a recunoscut mai târziu că în timpul celor treizeci şi trei de ani, cât a fost şeful HVA din Germania de Est, „niciodată nu am reuşit să ne infiltrăm în informaţiile israeliene“.

KGB a constatat că este mai uşor să-şi infiltreze agenţii în Israel decât să-i controleze după ce ajungeau acolo. Mica rezidenţă de la Biserica Ortodoxă Rusă din Ierusalim, care era ţinută sub supraveghere strictă de Shin Bet, nu putea face faţă cererilor formulate de Centru. În octombrie 1970, Centrul a aprobat planul de extindere a operaţiunilor de spionaj din Israel trimiţând o serie de agenţi secreţi în misiuni pe termen scurt şi luând în acelaşi timp măsurile necesare pentru stabilirea unei rezidenţe ilegale permanente. Printre agenţii secreţi trimişi în Israel în 1971–1972 pentru a-i contacta pe agenţii existenţi şi pentru a cultiva eventuali noi recruţi s-au numărat KARSKY, PATRIA, RUN şi IORIS, care se prezentau drept canadian, spaniol, mexican şi, respectiv, finlandez. În 1972, a început să opereze şi o rezidenţă ilegală din Israel, condusă de Iuri Fiodorovici Linov (cu numele conspirativ de KRAVCENKO) care se dădea drept austriacul Karl-Bernd Motl. Exista planul de a i se încredinţa lui Linov controlul asupra unei reţele de cinci agenţi: LEON, cercetător medical cu legături în spionajul israelian, care fusese recrutat în 1966, în timpul unei vizite în Uniunea Sovietică; KIM, un fals refugiat evreu trimis în Israel în 1970, unde se înscrisese la Universitatea Ebraică din Ierusalim pentru a infiltra organizaţii precum Prizonierii Asociaţiei Sionului care făcea campanii pentru ca „refiuzenicilor“ sovietici să li se dea voie să plece din Uniunea Sovietică; PETRESKU, alt agent evreu KGB care venise în Israel în 1970; GERDA, angajată a Ambasadei Germaniei: şi RON, un ambasador străin din Israel.

Noua rezidenţă ilegală a lui Linov a supravieţuit însă numai un an. Primul semnal de pericol, a cărui importanţă se pare că nu a fost apreciată de Centru, l-a constituit apariţia pe neaşteptate şi neautorizată a lui KIM în Berlinul de Vest în februarie 1973, unde s-a plâns că Shin Bet manifesta interes pentru el. O lună mai târziu, Linov a fost arestat în timp ce desfăşura o operaţiune de spionaj. Centrul a tras concluzia că fusese trădat de LEON, care s-ar fi putut foarte bine să fie un agent dublu, controlat de Shin Bet. Şi PETRESKU a fost suspectat că devenise agent israelian. Deşi contactul cu RON (şi probabil cu GERDA) a continuat, Centrul a notat că RON „părea să fie cam lacom“ în cererile lui financiare.

După arestarea lui Linov, Centrul a pus la păstrare planurile rezidenței ilegale și a anulat vizitele agenților secreți în Israel. Planurile AVH din Ungaria de a-l trimite pe agentul lor secret YASAI în Israel, acesta prezentându-se drept evreu născut în Franța, au fost puse și ele la păstrare când agentul a refuzat să se lase circumcis. Doi ofițeri FCD, V. N. Ohulov și I. F. Hohlov, au luat parte la negocierile secrete prelungite cu ofițerii de informații din Israel pentru a obține eliberarea lui Linov. Pe tot parcursul negocierilor i s-a spus pe numele lui fals austriac Motl. Israelienii cereau în schimbul lui eliberarea lui Heinrich Speter, un evreu bulgar condamnat la moarte pe baza unei acuzați nefondate de spionaj, și a altor șaisprezece evrei sovietici aflați în închisoare pentru o așa-zisă încercare de deturnare a unui avion sovietic. KGB a insistat la început pentru un schimb simplu Linov – Speter, susținând că ambii bărbați fuseseră găsiți vinovați de delicte similare de spionaj. În cele din urmă însă Centrul a fost de acord s-o elibereze și pe Silva Zalmonson, membră a presupusului grup care încercase să deturneze avionul, și să permită altor doi tovarăși ai ei să emigreze în Israel după ce își ispășesc sentința în închisoare. Ca o condiție a schimbului, negociatorii israelieni au insistat să nu se menționeze în public eliberarea lui „Motl" – probabil pentru a nu se crea impresia că Israelul era dispus să facă schimb de spioni sovietici capturați pentru evrei persecutați în blocul sovietic.

Sosirea în Israel a lui Speter și a Silvei Zalmonson în septembrie 1974 a fost astfel interpretată de observatorii occidentali ca o dovadă că Kremlinul se decisese să adopte o politică mai conciliantă față de emigrația evreiască. Corespondentul de la Moscova al publicației *Time* a văzut în eliberarea lor o încercare a sovieticilor de a influența Congresul SUA, făcând un gest umanitar. Andropov părea încântat de rezultatele negocierilor pentru eliberarea lui Linov și le-a trimis lui Ohulov și Hohlov scrisori oficiale de felicitări. Centrul era însă mai puțin mulțumit de Linov. Ofițerii din Direcția Agenți Secreți a FCD credeau că divulgase mai mult decât ar fi trebuit în timpul interogatoriilor la care fusese supus de israelieni.

La mijlocul anilor 1970, politica sovietică față de emigrația evreiască s-a înăsprit din nou. Cauza imediată a fost adoptarea de către Congres în 1974 a amendamentelor Jackson–Vanik și Stevenson la Tratatul Comercial SUA–URSS din 1972, condiționând obținerea clauzei națiunii celei mai favorizate de reducerea restricțiilor impuse emigrației. Numărul de vize de plecare definitivă acordate la mijlocul anilor '70 a scăzut de la numerele record de peste 30 000 din anii 1972–1973, la 20 000 în 1974 și mai puțin de 15 000 în anii 1975–1976. Andropov a continuat să se implice personal, obsedat de supravegherea potențialilor emigranți evrei și a tuturor contactelor dintre evreii sovietici și suporterii lor din străinătate. Considera că până și expedierea de pască (pâine nedospită) din Occident pentru evreii sovietici era o chestiune de o importanță atât de mare, încât trebuia discutată în cadrul Biroului Politic. În 1975, el scria:

Experienţa anilor precedenţi demonstrează că trimiterea acestor pachete se repercutează nefavorabil asupra populaţiei evreieşti din URSS, încurajând-o să emigreze.
În acest sens, şi ţinând seama de faptul că în momentul de faţă comunităţile evreieşti sunt aprovizionate cu pască făcută pe plan local, Comitetul Securităţii Statului consideră că este necesar ca pachetele cu pască trimise din străinătate să fie confiscate.

Afirmaţia că evreii sovietici erau aprovizionaţi cu pască pe plan local cu ocazia sărbătorii de Paşti era o dezinformare menită să evite opoziţia împotriva propunerii lui Andropov manifestată de unii membri ai Biroului Politic care, la fel ca Brejnev, îşi dădeau seama uneori că obsesia legată de conspiraţia sionistă ne „făcea să arătăm ca nişte proşti". Andropov considera convorbirile telefonice din străinătate drept un pericol şi mai mare decât pasca de import, din cauza tendinţei condamnabile a evreilor sovietici de a se plânge străinilor în legătură cu diferitele forme de persecuţii la care erau supuşi. În 1975, el raporta personal Biroului Politic cu privire la succesul măsurilor KGB „de a preveni utilizarea canalelor de comunicare internaţionale pentru transmiterea în străinătate a informaţiilor defăimătoare" de către evreii sovietici. În cei doi ani precedenţi, peste o sută de linii telefonice utilizate de „naţionaliştii evrei" pentru a telefona în străinătate fuseseră deconectate, „dându-se în felul acesta o lovitură decisivă organizaţiilor sioniste din străinătate". În ultima vreme, însă, evreii începuseră să utilizeze cabinele telefonice de la oficiile poştale, dând personalului nume neevreieşti pentru a nu crea suspiciuni şi folosind liniile telefonice cu legătură directă în străinătate, unde nu exista operator care să le ia urma.

Sionismul era, după Statele Unite (Adversarul Principal), a doua ţintă a măsurilor active ale KGB-ului. Pentru anumiţi teoreticieni ai conspiraţiei de la Centru şi din alte părţi ale Moscovei, cele două ţinte erau oricum foarte strâns legate. Arkadi Şevcenko, subsecretar general al Naţiunilor Unite la mijlocul anilor '70, nu înţelegea mirarea Moscovei că Statele Unite pot să funcţioneze cu o asemenea eficienţă tehnologică, în pofida faptului că există aparent atât de puţine reglementări: „Mulţi sunt înclinaţi să creadă că trebuie să existe un centru secret de control undeva în Statele Unite". Puterea din culise – susţineau – era un monopol despre care mulţi îşi imaginau că se identifică cu lobby-ul evreiesc.

Centrul a acordat o atenţie deosebită măsurilor active antisioniste din interiorul Statelor Unite care, sperau sovieticii, vor discredita şi lobby-ul evreiesc. Probabil că cea mai reuşită tactică a Centrului a fost exploatarea activităţilor organizaţiei extremiste Liga de Apărare Evreiască, întemeiată de rabinul din Brooklyn, Meir Kahane, a cărui retorică înfierbântată susţinea nevoia ca evreii să se protejeze prin „toate mijloacele necesare" – inclusiv prin violenţă. Liga se potrivea atât de bine cu imaginea violentă şi rasistă a sionismului pe care KGB dorea s-o promoveze încât, dacă nu ar fi existat, probabil că Serviciul A s-ar fi gândit să inventeze o mişcare extremistă similară clandestină cu baza în SUA. În septembrie

1969, misiunile arabe de la ONU au primit telegrame de amenințare de la Ligă, în care se afirma că sunt „ținte legitime“ ale atacurilor întreprinse ca formă de răzbunare pentru actele teroriste comise de arabi. Un an mai târziu, la 4 octombrie 1970, ofițerii KGB de la New York au trimis prin poştă scrisori contrafăcute conținând alte amenințări asemănătoare, chipurile ca din partea Ligii şi a altor organizații extremiste, adresate şefilor misiunilor diplomatice arabe. Centrul a estimat că aceste scrisori vor provoca proteste ale misiunilor atât pe lângă U Thant, secretarul general al ONU, cât şi la guvernul SUA.

În primele ore ale zilei de 25 noiembrie 1970 s-a produs un atac cu bombă împotriva birourilor din Manhattan ale liniilor aeriene sovietice Aeroflot, urmat de un telefon anonim la Associated Press din partea atentatorului care şi-a asumat răspunderea pentru atac şi a folosit sloganul Ligii, „Niciodată din nou!“ Un alt atac cu bombă din 8 ianuarie 1971, de astă dată în fața Centrului Cultural sovietic din Washington, a fost urmat de un telefon similar şi de utilizarea aceluiaşi slogan. Un purtător de cuvânt al Ligii a negat implicarea acesteia în atentate, dar a refuzat să le condamne. Încă o dată, Centrul s-a hotărât să imite exemplul Ligii. La 25 iulie, şeful Secției Unu a FCD (America de Nord), Anatoli Tihonovici Kireiev, a dat instrucțiuni rezidenței de la New York să pună în aplicare operațiunea PANDORA: instalarea unui dispozitiv cu explozie întârziată în „cartierul negru al New Yorkului, de preferință la unul din colegiile negrilor“. După explozie, rezidența a primit ordin să dea un telefon anonim organizațiilor negrilor şi să-şi asume responsabilitatea în numele Ligii. PANDORA a fost cea mai dramatică dintr-o serie de măsuri active menite să intensifice ostilitățile locale între comunitățile negrilor şi cele evreieşti. În acelaşi timp, Andropov a aprobat distribuirea unor manifeste false în numele Ligii, fabricate de Serviciul A, în care se denunțau crimele comise de „corciturile negre“. Şaizeci de scrisori au fost trimise studenților negri şi grupurilor de tineri de culoare în care se relatau atrocități fictive comise, chipurile, de Ligă, adresându-se un îndemn la răzbunare. Alte pamflete antisemite, răspândite în numele unei organizații inexistente, „Partidul Renaşterii Naționale“, făceau apel la albi să salveze America de evrei. Principala bază de date folosită de Serviciul A în campaniile sale de măsuri active din 1973 împotriva țintelor sioniste a fost obținută în timpul operațiunii SIMON, executată de un agent de la rezidența din Viena, cu numele conspirativ de CIUB (Buclă), împotriva sediului de la Paris al Congresului Mondial al Evreilor. În urma acțiunii preliminare de recunoaştere efectuate de CIUB s-a constatat că sediul nu era păzit pe timpul nopții şi că nu exista alarmă antiefracție. Folosind o dublură a cheii de la intrarea principală, acesta a intrat în birourile Congresului în noaptea de 12 -13 februarie 1972 şi a sustras toată lista de nume şi adrese ale celor 20 000 de suporteri francezi ai Congresului, împreună cu detaliile referitoare la contribuțiile lor financiare, registrele ce conțineau adresele a peste 30 000 de persoane din cincizeci şi cinci de țări la care era distribuit periodicul de limbă

franceză *Information Juiv*e, dosarele de finanțe referitoare la activitățile Comitetului Executiv European al Congresului şi detalii cu privire la finanțarea unei cărți despre antisemitism în Polonia. La ora 11 a.m. în ziua de 14 iunie, CIUB a predat tot acest material, transportat în două serviete şi o sacoşă de cumpărături, Consulatului sovietic de la Paris, apoi s-a întors la Viena folosind un paşaport fals.

Serviciul A a petrecut tot anul următor plănuind cum să producă falsuri pe baza documentelor furate, menite să discrediteze Congresul Mondial al Evreilor şi sionismul. La 4 ianuarie 1973, N. A. Kosov, şeful Serviciului A, a prezentat un plan amplu de măsuri active bazate pe falsuri care a fost aprobat de Andropov în ziua următoare. Multe dintre documentele fabricate au fost trimise la adrese din Europa şi America de Nord în următorii câțiva ani în numele unei organizații fictive, Uniunea Tinerilor Sionişti; printre acestea era şi o scrisoare de la unul dintre liderii filialei franceze a Congresului Mondial al Evreilor ce conținea informații compromițătoare referitoare la Organizația Sionistă Mondială care, prin organul său executiv, Agenția Evreiască, răspundea de emigrația evreilor în Israel; documente financiare care încercau să arate că liderii Congresului au fraudat sume mari de bani colectați pentru a se acorda ajutor Israelului; dovezi că o serie de ziare au fost mituite ca să publice propagandă proisraeliană; şi materiale menite să demonstreze că Congresul Mondial al Evreilor avea legături cu extremiştii evrei care încercau în secret să provoace izbucniri de antisemitism pentru a încuraja emigrația spre Israel. Nu există însă nicio dovadă că acest complicat exercițiu de dezinformare ar fi avut vreun impact semnificativ. Niciuna din campaniile de măsuri active ale KGB-ului nu a fost capabilă să contracareze publicitatea negativă generată de persecutarea „refiuzenicilor". Obsesia Centrului pentru pericolul subversiunii sioniste a introdus în campanie şi un element uneori absurd prin exagerare. S-a decis, de pildă, să se exploateze asasinarea în octombrie 1973 a unei rude a viitorului preşedinte al Franței, Valéry Giscard d'Estaing, şi au fost distribuite – în numele unui grup de sprijin fictiv franco-israelian – broşuri fabricate în care se spunea că a fost ucisă de sionişti ca răzbunare pentru rolul jucat de Giscard cu câțiva ani mai înainte în urmărirea unui grup de finanțişti evrei. Centrul era atât de incapabil să înțeleagă inutilitatea măsurii sale active, încât s-a declarat mândru de ea.

Deşi este extrem de dificil să estimăm impactul măsurilor active antisioniste şi antiisraeliene ale KGB-ului, acestea par să fi înregistrat succese marginale. Printre aceste succese marginale s-a numărat şi vizita în Uniunea Sovietică a rabinului-şef al Marii Britanii, Immanuel (ulterior Lord) Jakobovits, în decembrie 1975. La întoarcere, *Jerusalem Post* i-a consacrat un articol cu următorul titlu: *Jakobovits „păcălit" de sovietici, spun cei care au trăit acolo*. Deşi afirmația era exagerată, rabinul-şef a dat dovadă de naivitate când, în timpul vizitei, a fost supus unei serii întregi de măsuri active pregătite cu minuțiozitate de KGB. Chiar

şi nouă ani mai târziu, când şi-a scris memoriile în legătură cu vizita, se pare că nu i-a trecut prin minte că evreii ruşi cu care avusese discuţii lungi în timpul vizitei erau de fapt agenţi KGB foarte bine instruiţi. Însemnările lui Mitrokhin conţin numele conspirative a unsprezece dintre aceştia; sarcina lor era, printre altele, să transmită „informaţii distorsionate despre Uniunea Sovietică".

Deşi Jakobovits s-a întâlnit cu disidenţi şi cu reprezentanţi oficiali pe parcursul vizitei sale, s-a întors cu o falsă imagine asupra numărului celor care doreau să emigreze şi a spus publicului care se înghesuise în sinagoga St. John Wood: „Deşi porţile Uniunii Sovietice au fost larg deschise pentru emigrare, potrivit celor mai optimiste estimări doar circa o jumătate de milion de evrei vor profita de această ocazie, în timp ce unii cred că cifra nu va trece cu mult peste 100 000".

Faptul că Jakobovits a menţionat ipoteza foarte puţin plauzibilă că numai 100 000 de evrei sovietici ar dori să emigreze dovedeşte că fusese puternic influenţat de „informaţiile distorsionate" transmise lui de agenţii KGB. În realitate, la douăzeci de ani după vizita lui, numărul total al emigranţilor ajunsese la peste un milion. Convins că „marea majoritate a evreimii sovietice" nu doreşte să emigreze, rabinul-şef a pus accentul pe îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă ale evreilor din Uniunea Sovietică şi pe sprijinirea celor cărora li se refuzase viza. Dar dacă Jakobovits a dat dovadă de naivitate, şi KGB a făcut acelaşi lucru. Agentul ŞCERBAKOV a primit misiunea imposibilă de a-l cultiva pe directorul executiv al Biroului rabinului, Moshe Davis, cu scopul recrutării lui pentru KGB.

Probabil că cel mai mare succes al campaniei sovietice antisioniste a KGB-ului a derivat din rolul pe care l-a jucat în promovarea adoptării de către Adunarea Generală a ONU în noiembrie 1975 cu şaizeci şi şapte de voturi la cincizeci şi cinci (cu cincisprezece abţineri) a Rezoluţiei 3379 prin care se denunţa sionismul ca o formă de fascism. După părerea lui Jakobovits, „Rezoluţiile ONU ostile Israelului reprezintă ceva obişnuit, dar niciuna nu se poate compara cu virulenţa acesteia. Impactul ei asupra evreilor de pretutindeni a fost devastator…" Majoritatea antioccidentală care a votat pentru Rezoluţia 3379 a fost obţinută mai ales prin lobby pe lângă ţările arabe şi cele din blocul sovietic. Deşi ofiţerii KGB care operau sub acoperire diplomatică la New York şi în altă parte au avut fără îndoială un rol de jucat aici, în niciunul din dosarele lui Mitrokhin nu există vreo indicaţie că KGB ar fi avut o contribuţie substanţială la succesul votului. Se pare că diplomaţia sovietică a contribuit mult mai mult decât spionajul sovietic la adoptarea Rezoluţiei 3379.

În 1977 Uniunea Sovietică a început să mărească treptat numărul vizelor de plecare definitivă acordate potenţialilor emigranţi evrei în încercarea de a demonstra că respectă prevederile referitoare la drepturile omului din Acordurile de la Helsinki, din 1975. Aproape 29 000 de evrei au emigrat în 1978, urmaţi de un număr record de 51 000 în 1979. Dar presiunile exercitate de KGB asupra „refiuzenicilor" au continuat ca şi până acum. În martie 1977, cel mai proeminent

dintre aceştia, Anatoli (Natan) Şcearanski, a fost arestat. Un an întreg, Şcearanski a rezistat interogatoriilor de la KGB care încercau să-l înduplece să colaboreze la propriul proces-spectacol, recunoscând că a lucrat pentru CIA. Andropov nu era dispus să se recunoască învins. În iunie 1978 a informat în mod fals Biroul Politic că „Şcearanski îşi recunoaşte vinovăția; a participat la acțiuni de spionaj şi putem prezenta dovezile corespunzătoare". Oricât de grea ar fi sentința pentru Şcearanski, a spus Andropov, aceasta „va depinde de modul în care se va comporta la tribunal". Procesul, care a trecut aproape neobservat în Uniunea Sovietică, s-a încheiat cu victoria morală a lui Şcearanski, care a pronunțat un zguduitor discurs final:

> Timp de două mii de ani, poporul evreu, poporul meu, a fost împrăştiat în întreaga lume şi lipsit de orice speranță de întoarcere. Cu toate acestea, în fiecare an evreii şi-au spus unul altuia cu încăpățânare şi, aparent, fără să facă apel la rațiune: „Anul viitor la Ierusalim!" Şi astăzi, când sunt mai departe ca oricând de visul meu, de poporul meu şi de soția mea Avita, când mă aşteaptă mulți ani grei de închisoare şi de lagăr, spun soției mele şi poporului meu: „Anul viitor la Ierusalim!"
> Iar Curții, care nu are altceva de făcut decât să citească o sentință ce a fost pregătită de mult – vouă nu am nimic să vă spun.

Şcearanski a fost condamnat la treisprezece ani de închisoare şi detenție în lagăr pe baza unei acuzații de spionaj şi trădare de țară. Nu există nicio îndoială că Andropov însuşi a fost răspunzător pentru persecutarea lui. În ciuda teoriilor conspiraționiste despre sionism, alți membri ai Biroului Politic – probabil cei mai mulți – abia dacă auziseră de numele lui Şcearanski sau ale altor „refiuzenici". În septembrie, preşedintele Jimmy Carter a pus în discuție cazul Şcearanski la o întâlnire cu Gromîko de la Casa Albă. Gromîko a răspuns că nu auzise niciodată numele de Şcearanski. Dobrînin, care era prezent la întâlnire, credea la vremea respectivă că Gromîko dăduse dovadă de „mare abilitate diplomatică în tratarea acestui subiect atât de delicat, prefăcându-se că nu ştie nimic despre el". Dar după întâlnire, Dobrînin a descoperit spre surprinderea sa că ignoranța lui Gromîko era autentică: „Dăduse instrucțiuni subordonaților săi de la Moscova să nu-l plictisească cu ceea ce numea el aceste chestiuni «absurde»".

După răcirea relațiilor Est-Vest provocată de invadarea sovietică a Afganistanului în decembrie 1979, a urmat o scădere drastică a numărului de vize de plecare definitivă acordate evreilor sovietici. Numărul emigranților s-a redus de la 51 000 în 1979 la 25 000 în 1980 – mulți dintre ei probabil cu vize eliberate înainte de schimbarea politicii sovietice. În 1981 au fost mai puțin de 10 000, în 1982, sub 5000, iar în anii următori maximum 2000 pe an. În prima jumătate a anilor '80, „refiuzenicii", la fel ca şi toți ceilalți disidenți din Uniunea Sovietică, se aflau în situația cea mai grea de la sfârşitul anilor '60 încoace, când apăruseră pentru prima dată aceste fenomene. Cei care mai erau în libertate se aflau sub

supravegherea continuă a KGB. Andropov şi succesorii lui în funcţia de şef al KGB, Fedorciuk şi Cebrikov, raportau cu mândrie Biroului Politic şi Comitetului Central cu privire la succesele lor în eforturile de a contracara activităţile „antisovietice“ ale „refiuzenicilor“. În mai multe rânduri, KGB a exploatat antisemitismul popular pentru a-i intimida pe „refiuzenici“. Andropov raporta în mai 1981, de exemplu, că o încercare a „naţionaliştilor evrei“ de a ţine o întâlnire într-o pădure din apropiere de Moscova pentru a comemora Holocaustul şi a protesta împotriva refuzului vizelor de plecare fusese preîntâmpinată „cu participarea activă a publicului sovietic“.

Mandatul lui Andropov ca lider sovietic, între 1982 şi 1984, a marcat perioada de cea mai mare tensiune din relaţiile sovieto-americane de la criza rachetelor din Cuba, 1962. Teoriile conspiraţioniste ale Centrului în legătură cu colaborarea sionisto-americană în vederea subminării blocului sovietic a dat un nou impuls activităţilor KGB-ului împotriva ţintelor sioniste. În 1982, KGB a ţinut o conferinţă internă la nivel înalt la Leningrad, dedicată „Principalelor tendinţe ale activităţii subversive a centrelor sioniste din străinătate şi ale naţionaliştilor evrei din ţară şi chestiunilor actuale referitoare la creşterea eficacităţii agenţiilor KGB în combaterea acestei activităţi în condiţiile actuale“. Întrunită la scurt timp după suprimarea mişcării poloneze Solidaritatea (al cărei mic număr de lideri evrei a stârnit un interes disproporţionat de mare din partea Centrului) conferinţa a împărtăşit punctul de vedere potrivit căruia „practic, niciun fel de incident negativ major nu a avut loc în ţările socialiste din Europa fără implicarea sioniştilor“. Câţiva vorbitori au afirmat că pătrunderea sioniştilor în conducerea politică a multor ţări occidentale le-a conferit o influenţă majoră asupra politicii occidentale care exacerba tensiunile Est-Vest şi „tendinţele trădătoare“ manifestate în rândurile evreilor sovietici. În vara anului 1982, probabil ca urmare a acestei conferinţe, rezidenţii au primit un plan amănunţit pe patru ani, „plan de muncă împotriva sionismului în perioada 1982–1986“, în care erau avertizaţi că blocul sovietic este ameninţat de „tot felul de operaţiuni subversive“ organizate de sionişti în complicitate cu Israelul şi „serviciile de spionaj imperialiste“ , în special CIA. Acestea a trebuit să fie contracarate de o intensificare a strângerii de informaţii referitoare la „planurile, formele şi metodele subversiunii sioniste“, precum şi printr-o gamă largă de măsuri active menite să slăbească şi să dezbine mişcarea sionistă.

La începutul anului 1984, făcând analiza operaţiunilor din străinătate, Vladimir Kriucikov, şeful FCD, a afirmat că pe parcursul celor doi ani precedenţi „Activitatea subversivă a organizaţiilor şi asociaţiilor naţionaliste, sioniste şi a emigranţilor din străinătate a înregistrat o creştere importantă“. Principalul obiectiv care figura în planul de muncă al FCD pe anul 1984 îl reprezentau ţintele de contrainformaţii: „Planurile de acţiuni subversive sau secrete ale serviciilor speciale ale adversarului, ale centrelor de diversiune ideologică şi ale

naţionaliştilor, în special ale sioniştilor şi ale altor organizaţii antisovietice, împotriva URSS şi a altor ţări din comunitatea socialistă.“

La începutul epocii lui Gorbaciov, mai existau încă mulţi oameni la Centru care considerau „complexul militar-industrial“ american ca fiind dominat de lobby-ul evreiesc. Printre sprijinitorii teoriilor sioniste extreme se număra şi L.P. Zamoiski, adjunct al Direcţiei FCD pentru Informaţii şi Spionaj. Deşi se bucura de reputaţia de a se număra printre cei mai talentaţi analişti ai Centrului, Zamoiski susţinea că sionismul are în spatele lui nu numai capitalul financiar evreiesc, ci şi puterea ocultă a francmasoneriei, ale cărei rituri ar fi fost de origine evreiască. Era un „fapt“, insista el, că francmasonii făceau parte integrantă din conspiraţia evreiască.

La începutul carierei sale, Mihail Gorbaciov a împărtăşit cel puţin o parte din prejudecăţile sioniste care făceau parte din modul de gândire al PCUS. Aceste prejudecăţi s-au manifestat vizibil la o şedinţă a Biroului Politic din 19 august 1985, la care s-a discutat cazul disidentului de frunte Andrei Saharov şi al soţiei de origine evreiască a acestuia, Elena Bonner. Amândoi fuseseră exilaţi la Gorki cu cinci ani mai înainte. Cebrikov, şeful KGB, a declarat (incorect) că Elena Bonner îl influenţa în proporţie de 100% pe soţul său şi îi dicta acţiunile. „Asta este mâna sionismului!“ a glumit Gorbaciov. Liderul sovietic a fost cel care în următorii patru ani a jucat un rol esenţial în rezolvarea problemei „refiuzenicilor“. Gorbaciov şi-a dat seama că nicio reformă democratică şi nici normalizarea relaţiilor Est-Vest nu sunt posibile atât timp cât va continua exilul lui Saharov şi persecutarea disidenţilor. Din cauza opoziţiei KGB-ului şi a membrilor din vechea gardă a Biroului Politic, a fost nevoit să procedeze cu multă precauţie. Abia în decembrie 1986, la douăzeci şi una de luni după ce devenise secretar general, a considerat că Biroul Politic era pregătit pentru a accepta întoarcerea lui Saharov şi a Elenei Bonner din exilul intern. Vechea gardă a reacţionat încă şi mai puternic împotriva încheierii persecuţiilor „refiuzenicilor“ decât în cazul disidenţilor neevrei. Eliberarea lui Natan Şcearanski din gulag în 1986 şi plecarea lui în Israel, unde a fost întâmpinat ca un erou, a marcat un moment de cotitură în lupta pentru emigraţia evreiască.

În august 1987, la cererea conducerii KGB, Biroul Politic a fost de acord cu o campanie de propagandă destinată să-i descurajeze pe potenţialii emigranţi evrei care doreau să plece în Israel, precum şi cu adoptarea unor măsuri cum ar fi înfiinţarea unor asociaţii cultural evreieşti care să ofere stimulente pentru rămânerea în Uniunea Sovietică. Între timp, politica lui Gorbaciov viza îndepărtarea obstacolelor din calea emigrării „refiuzenicilor“, concomitent cu încurajarea celorlalţi de a rămâne pe loc. Deşi vedea în plecarea profesioniştilor evrei o „scurgere de creiere“ care ameninţa să încetinească procesul de perestroika, a renunţat la încercarea de a-i ţine pe loc pe cei decişi să plece. Din cei 8000 de emigranţi evrei din 1987, 77% erau cei cărora anterior li se refuzase viza de plecare definitivă.

Noile asociații culturale evreieşti au fost supuse unei serii de atacuri antisemite. În 1988, de exemplu, „refiuzenic“-ul Judith Lurie a sosit la întrunirea uneia dintre asociații, dar a găsit un lacăt pe uşă şi doi ofițeri KGB care stăteau de pază. Într-un anunț fixat pe uşă se spunea că: „De ce trebuie ca noi, slavii măreți şi frumoşi, să considerăm drept un fenomen normal convieţuirea cu jidanii? Cum pot evreii aceştia murdari şi împuțiți să adopte un nume atât de mândru şi eroic ca acela de «ruşi»?“

În 1989, când campania pentru descurajarea emigrației evreieşti era într-un evident regres, porțile ecluzei s-au deschis, în sfârşit, definitiv. În acel an, 71 000 de evrei au părăsit Uniunea Sovietică, urmați în doi ani de alți 400 000. Pentru vechea gardă a KGB-ului, amărăciunea pricinuită de prăbuşirea Uniunii Sovietice s-a împletit cu durerea provocată de ceea ce considerau ei că este victoria subversiunii sioniste.

13

Terorismul din Orientul Mijlociu şi palestinienii

Precedentul creat de utilizarea de către KGB a gherilelor sandiniste împotriva ţintelor SUA din America Centrală şi de Nord în anii 1960 a încurajat Centrul să se gândească la utilizarea teroriştilor palestinieni în Orientul Mijlociu şi în Europa. Principalul răspunzător pentru exportul de terorism palestinian în Europa a fost dr. Wadi Haddad, lider adjunct şi şef al operaţiunilor în străinătate al Frontului Popular de Eliberare a Palestinei (PFLP), pe numele său conspirativ HUTOR, al cărui şef era dr. George Habash. În momentul în care forţele israeliene i-au distrus familia din Galileea, Haddad jurase că îi va urmări pe israelieni tot restul vieţii sale.

Convins de inutilitatea unui atac împotriva ţintelor militare ale Israelului după umilinţa suferită prin Războiul de Şase Zile, Haddad a conceput o nouă strategie de deturnare a avioanelor şi de atacuri teroriste împotriva ţintelor „sioniste“ din Europa care au ţinut prima pagină a ziarelor în întreaga lume şi au stârnit interesul Centrului. „Să omori un evreu departe de câmpul de luptă“, a declarat el, „are mai mult efect decât lichidarea a sute de evrei în luptă.“ Prima deturnare organizată de Haddad s-a produs în iulie 1968 la bordul avionului El Al Boeing 707 cu destinaţia Tel Aviv. Ea a fost executată de doi piraţi ai aerului membri ai PFLP, numiţi „Eliberarea Palestinei 007“, iar avionul a fost silit să aterizeze la Alger. Deşi Israelul a declarat în mod public că nu va negocia niciodată cu teroriştii, Haddad l-a obligat să facă exact acest lucru. După mai mult de o lună de negocieri, pasagerii israelieni de la bord au fost schimbaţi cu şaisprezece palestinieni aflaţi în închisorile Israelului. Probabil că în urma acestei deturnări KGB a stabilit primul contact cu Haddad. KGB a rămas în legătură cu el în timpul valului de deturnări organizate de PFLP şi de atacuri împotriva ţintelor evreieşti din capitalele europene din următorii câţiva ani.

În 1970, Haddad a fost recrutat de KGB ca agent sub numele de NAŢIONALIST. Andropov îi raporta lui Brejnev în mai:

> Natura relațiilor noastre cu W. Haddad ne dă posibilitatea să controlăm operațiunile externe ale PFLP într-o oarecare măsură, să exercităm influență într-un mod favorabil pentru Uniunea Sovietică şi să aplicăm măsuri active în sprijinul intereselor noastre în toate locațiile organizației respectând în acelaşi timp caracterul secret al conspirațiilor.

Cariera lui Haddad de agent KGB s-a încheiat la numai câteva luni după ce a început. În seara de 1 iulie, avea o întâlnire în apartamentul său din Beirut cu unul dintre piraţii PFLP, Laila Khalid, în vârstă de douăzeci şi patru ani, figură foarte fotogenică ce atrăsese atenţia presei şi devenise cea mai bine-cunoscută teroristă din lume. În timp ce discutau, şase rachete sovietice tip Katiuşa – lansate aproape sigur de Mossad din apartamentul de vizavi– au lovit apartamentul lui. În mod surprinzător, Haddad şi Laila Khalid au suferit numai răni uşoare.

Unul dintre motivele pentru care Haddad a devenit agent KGB a fost probabil acela de a obține arme pentru PFLP. Cu aprobarea lui Brejnev, în iulie au fost livrate cinci lansatoare manuale de grenade antitanc RPG-7, după care a urmat o operațiune mai elaborată, numită VOSTOK (Estul) în timpul căreia a fost livrat un transport masiv de arme şi muniţii către PFLP pe mare, în apropiere de Aden, la adăpostul întunericului. Pentru ca armele sau muniţiile să nu poată fi asociate cu KGB în cazul în care ar fi fost capturate, transportul a constat din cincizeci de pistoale din Germania de Vest (zece cu amortizor), cu 5000 de seturi de muniție; cincizeci de mitraliere MG.ZI capturate cu 10 000 de seturi de muniție; cinci automate Sterling fabricate în Marea Britanie cu amortizor şi 36 000 de seturi de muniție; cincizeci de automate americane AR-16 cu 30 000 de seturi de muniție; cincisprezece mine confecționate din materiale străine; cinci mine SNOP activate prin radio, asamblate în acelaşi mod, din materiale străine. Cele două tipuri de mine se numărau printre cele mai avansate arme mici din uriaşul arsenal sovietic şi, la fel ca şi unele dintre amortizoare, nu fuseseră furnizate nimănui până atunci, nici chiar membrilor Pactului de la Varşovia.

Haddad a fost folosit pentru prima dată ca om al KGB-ului în operațiunea VINT: încercarea – aprobată de Brejnev personal – de a-l răpi pe adjunctul misiunii CIA din Liban, cu numele conspirativ VIR, şi de „a-l duce în Uniunea Sovietică". Andropov l-a asigurat pe Brejnev că nimeni nu va bănui implicarea KGB-ului:

> Ținând seama de faptul că organizațiile palestiniene de gherilă şi-au intensificat recent acțiunile în Liban împotriva spionajului american şi a agenților acestuia, autoritățile libaneze şi americane îi vor suspecta pe palestinieni de executarea operațiunii [VINT]. Scopul final al operațiunii va fi cunoscut numai de NAȚIONALIST [Haddad], dintre străini, şi de ofițerii KGB direct implicați în planificarea şi executarea operațiunii, din partea sovietică.

În ciuda tuturor acestor preparative atât de elaborate, operațiunea VINT a eşuat. VIR s-a abătut de la rutina zilnică şi oamenii lui Haddad nu au reuşit să-l răpească. Un alt plan al ucigaşilor de a-l asasina a eşuat la rândul lui.

Dar multe alte operațiuni ale PFLP împotriva Mossadului şi a CIA au reuşit. În 1970, o persoană cu numele conspirativ de SOLIST, care fusese cultivată de rezidența KGB din Beirut, a trezit suspiciuni că lucrează pentru israelieni după ce fratele său a fost arestat la Cairo, sub acuzația că este agent Mossad. SOLIST a fost răpit de un comando al PFLP, condus de Ahmad Yunis (cunoscut şi sub numele de Abu Ahmad), şeful serviciului de securitate al PFLP din Liban, şi adus la rezidența din Beirut pentru a fi interogat. Curând după aceea, Yunis a devenit contact confidențial KGB (dar nu agent recrutat, aşa ca Haddad) cu numele conspirativ de TARŞIH.

KGB a fost complice la mai multe alte răpiri efectuate de Yunis. În august 1970, serviciul lui de securitate a răpit un universitar american, pe profesorul Hani Korda, despre care credea – şi se pare că şi KGB la fel, deşi eronat – că este ofițer CIA sub acoperire care operează în Liban împotriva țintelor palestiniene. În apartamentul lui din Beirut au găsit un carnet cu numele şi adresele contactelor lui din țările arabe. Korda a fost scos pe furiş din Liban şi dus la baza PFLP din Iordania, dar, deşi a fost interogat cu brutalitate, a refuzat să mărturisească şi a reuşit să se sinucidă. În octombrie, PFLP l-a răpit pe Aredis Derounian, ziarist american de origine armeană din Beirut, suspectat că are legături cu CIA. Deşi Derounian era cunoscut mai ales pentru atacurile lui împotriva simpatizanților fascişti, realizate sub pseudonimul John Roy Carlson, PFLP avea în vedere activitatea lui prosionistă şi antiarabă. În apartamentul lui au fost găsite două paşapoarte şi mai multe documente pe care le-a predat KGB-ului. Derounian a avut mai mult noroc decât Korda. După ce a fost ținut prizonier câteva zile într-un lagăr de refugiați din Tripoli, a reuşit să evadeze şi să se refugieze la Ambasada SUA.

Colaborarea KGB cu Haddad a fost chiar mai strânsă decât cu Yunis. Haddad îl trimitea pe secretarul lui cu maşina la o întâlnire cu ofițerul operativ KGB care îl urma, tot cu maşina, către o locație aleasă de Haddad, care se schimba întotdeauna de la o întâlnire la alta. KGB-ul urmărea ca prin intermediul acestor întâlniri să-l încurajeze pe Haddad să întreprindă acțiuni speciale propuse şi aprobate de KGB şi să preîntâmpine operațiunile PFLP care contraveneau intereselor sovietice. Datorită lui Haddad, KGB avea întotdeauna informații despre principalele atacuri teroriste ale PFLP.

Cea mai dramatică operațiune organizată de Haddad în 1970, în ziua de 6 septembrie, a fost planul unei deturnări aproape simultane a patru avioane cu destinația New York şi trimiterea lor către o bază îndepărtată a RAF din Iordania, cunoscută sub numele de Dawson's Field. Misiunea cea mai dificilă a revenit Lailei Khalid, încă foarte fotogenică, în pofida chirurgiei plastice care îi schimbase înfățişarea de la ultima deturnare, şi americanului de origine nicaraguană Patrick Arguello. Cei doi se dădeau drept tineri căsătoriți. Avionul lor, un Boeing 707 al

companiei El Al plecat de la Tel Aviv, era unul din cele patru care, ca urmare a deturnărilor anterioare de avioane, avea la bord şi un poliţist înarmat. Şi Laila Khalid şi Arguello au reuşit să introducă la bord pe ascuns arme şi grenade, însă deturnarea a eşuat. Arguello a fost împuşcat de poliţist şi Laila, care avea să fie împiedicată de alţi pasageri să scoată grenadele pe care le ascunsese în sutien, a fost arestată după ce avionul a făcut o aterizare forţată la Heathrow. Piraţii de la bordul avioanelor Boeing 707 al companiei TWA şi DC 8 al companiei Swissair au reuşit să le deturneze cu succes la Dawson's Field, pe care l-au botezat imediat Aeroportul Revoluţiei. Un avion Boeing 747 al companiei Pan Am, considerat prea mare pentru a putea ateriza pe acea pistă, a aterizat în schimb la Cairo, unde pasagerii şi echipajul au fost evacuaţi rapid, iar avionul a fost aruncat în aer. Un al cincilea avion, un VC10 al companiei BOAC, a fost deturnat trei zile mai târziu şi a ajuns la Aeroportul Revoluţiei pentru a oferi ostatici englezi în schimbul Lailei Khalid. În cele din urmă, s-a efectuat schimbul între ostatici şi Laila Khalid şi teroriştii palestinieni închişi în Germania de Vest şi Elveţia, iar avionul a fost distrus de răpitori.

Materialul lui Mitrokhin nu conţine niciun fel de indicaţii despre sfatul pe care experţii în „acţiuni speciale" ai FCD i l-au dat lui Haddad în legătură cu răpitorii PLFP. Dovada că a fost sfătuit în legătură cu atacurile teroriste este oferită de dosarul operaţiunii NASOS: un atac împotriva petrolierului israelian *Coral Sea*, în timp ce efectua un transport sub pavilion liberian.

KGB l-a sfătuit pe Haddad atât cu privire la metoda, cât şi la locaţia atacului din strâmtoarea Bab El Mandeb, în apropierea insulei Mandaran. La 13 iunie 1971, doi terorişti PFLP, cu numele conspirative CIUK şi GHEK date de KGB, s-au urcat la bordul unei ambarcaţiuni de mare viteză pe coasta Yemenului de Sud şi au lansat un atac împotriva petrolierului, folosind trei din lansatoarele manuale de grenade antitanc RPG-7 furnizate de KGB cu un an înainte. După cum reiese din raportul de după operaţiune al KGB, au fost trase între şapte şi nouă rachete, dintre care cinci şi-au atins ţinta. Deşi *Coral Sea* a lua foc, totuşi nu s-a scufundat. CIUK ŞI GHEK au reuşit să se refugieze pe coasta Yemenului de Nord. Şeful FCD, Fiodor Mortin, s-a simţit suficient de încurajat de succesul parţial al operaţiunii NASOS pentru a-i recomanda ulterior lui Andropov ca KGB „să-l folosească mai des pe NAŢIONALIST şi pe oamenii acestuia pentru a lansa atacuri îndreptate direct împotriva Israelului". Relaţiile cu Haddad s-au complicat şi din cauza tulburărilor din interiorul PFLP. În 1972, Habash, liderul PFLP, s-a disociat în mod public de terorismul internaţional, provocând a ruptură dramatică cu Haddad, care şi-a stabilit un nou sediu la Bagdad, unde a înfiinţat o grupare derivată din PFLP, Grupul de Operaţiuni Speciale. KGB a continuat totuşi să-l sprijine pe Haddad.

Moscova a manifestat ceva mai puţin interes faţă de Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei (OEP, cu numele conspirativ KARUSEL), organizaţia-

umbrelă pentru toate mişcările palestiniene care îşi aveau sediul în Iordania până în anul 1970, decât pentru organizaţia lui Haddad. Deghizat în tehnician egiptean, preşedintele OEP, Yasser Arafat (iniţial avusese numele conspirativ de AREF), l-a însoţit pe Nasser într-o vizită în Uniunea Sovietică în 1968 şi, probabil ca urmare a sprijinului lui Nasser, i s-a promis că i se vor da arme. În următorii câţiva ani, Arafat a fost cultivat cu oarecare succes de un ofiţer FCD, Vasili Fiodorovici Samoilenko. Arafat însă nu ştia că, începând din 1968, KGB a avut un agent, cu numele conspirativ GIDAR, în biroul şefului informaţiilor sale personale şi cel mai de încredere sfătuitor, Hani al-Hasan.

În septembrie 1970, regele Hussein al Iordaniei, înfuriat de faptul că PFLP deturnase de curând un avion către un aeroport iordanian, ca şi de apariţia OEP ca stat practic independent în cadrul regatului său, a recurs la armata sa ca să-i dea afară. Mii de palestinieni au fost ucişi în ceea ce a rămas cunoscut în istorie ca Septembrie Negru. O organizaţie teroristă din umbră cu acest nume fusese înfiinţată în cadrul mişcării Fatah a lui Arafat în inima OEP, atunci când aceasta s-a regrupat în Liban. Printre atrocităţile săvârşite de Septembrie Negru, pentru care Arafat şi-a asumat nonşalant responsabilitatea, s-a numărat şi atacul împotriva atleţilor israelieni care au participat în august 1972 la Olimpiada de la München, când unsprezece dintre ei au fost ucişi.

În 1972, Arafat a făcut prima sa vizită oficială la Moscova, în fruntea unei delegaţii a OEP, dar nu a impresionat în mod deosebit Centrul, care nu avea încredere în caracterul distorsionat al informaţiilor pe care le oferea şi a constatat că este foarte dornic să menţină relaţiile cu „regimurile arabe reacţionare“, precum şi cu blocul sovietic. Deşi în însemnările lui Mitrokhin nu se menţionează acest lucru, Centrul era fără îndoială cât se poate de conştient şi de faptul că afirmaţiile lui Arafat că s-a născut în Ierusalim n-aveau o bază reală; de fapt, deşi părinţii lui erau palestinieni devotaţi cauzei palestiniene, el se născuse la Cairo şi îşi petrecuse primii douăzeci şi opt de ani de viaţă în Egipt. Centrul mai ştia şi că în timpul războiului din Suez din 1956, când Arafat pretinsese că fusese ofiţer în armata egipteană şi luptase pentru apărarea oraşului Port Said, de fapt participase la o conferinţă studenţească sponsorizată de comunişti în Cehoslovacia. Faptul că Arafat avea relaţii prieteneşti cu dictatorul comunist rebel din România, Nicolae Ceauşescu, a întărit suspiciunile Moscovei legate de el. Arafat era mai sincer cu Ceauşescu decât cu Kremlinul. După cum susţine şeful serviciilor de securitate române, Ion Pacepa, în timpul vizitei sale la Bucureşti din octombrie 1972, Arafat a afirmat că Hani al-Hasan, care îl însoţea, era răspunzător de atacul produs de Septembrie Negru împotriva atleţilor de la München.

Vizita lui Arafat la Bucureşti a dus la stabilirea unei relaţii strânse între OEP şi serviciile de informaţii române. Probabil ca reacţie la dorinţa Centrului de a nu fi eclipsat de România, Rezoluţia Biroului Politic din 7 septembrie 1973 dădea instrucţiuni KGB-ului să menţină în secret relaţia cu serviciul de informaţii al lui

Arafat. Interesul Moscovei pentru el a crescut în anul următor, după ce a devenit primul şef al unei organizaţii neguvernamentale care a fost invitat să ia cuvântul în faţa sesiunii plenare a Naţiunilor Unite. „Am venit purtând o ramură de măslin într-o mână şi puşca luptătorului pentru libertate în cealaltă“, a declarat Arafat. „Nu lăsaţi ramură de măslin să cadă din mâna mea.“ În 1974, în timpul unei vizite a lui Arafat la Moscova un comunicat oficial a recunoscut OEP ca „unica reprezentantă legitimă a poporului arab al Palestinei“. Pe parcursul vizitei, Samoilenko, ofiţerul KGB care îl cultivase pe Arafat de la sfârşitul anilor 1960, s-a fotografiat cu el la o ceremonie de depunere de coroane de flori. Moscova a anunţat în mod oficial că autorizase OEP să-şi deschidă un birou la Moscova – deşi a mai durat încă doi ani până a permis efectiv deschiderea biroului. Singura mişcare naţională de eliberare căreia i s-a mai acordat un astfel de statut în Uniunea Sovietică a fost Frontul Naţional de Eliberare a Vietnamului.

Centrul avea însă mai multă încredere în Haddad decât în Arafat. Uniunea Sovietică dorea să se distanţeze de terorism în public, continuând însă să-i acorde sprijin în secret, promovând atacurile teroriste ale palestinienilor. Atunci când cerea aprobarea Biroului Politic pentru operaţiunile teroriste ale lui Haddad, Andropov îl inducea în eroare referindu-se la acestea ca la operaţiuni „speciale“ sau „de sabotaj“. Dar în realitate nu exista o linie clară de demarcaţie între atacurile teroriste cu care „în principiu“ conducerea sovietică nu era de acord şi „operaţiunile de sabotaj“ pe care părea dispusă să le sprijine. La 23 aprilie 1964, Andropov l-a informat pe Brejnev că Haddad ceruse „alte dispozitive tehnice speciale“ pentru viitoarele sale operaţiuni:

> În prezent, Secţia lui Haddad a PFLP este angajată în pregătirea mai multor operaţiuni speciale, inclusiv lovituri împotriva principalelor rezervoare de petrol din diferite părţi ale lumii (Arabia Saudită, Golful Persic, Hong Kong şi în alte locuri); distrugerea tancurilor şi a supertancurilor petroliere; operaţiuni împotriva reprezentanţilor americani şi israelieni din Iran, Grecia, Etiopia şi Kenya; un raid împotriva clădirii Centrului Diamantelor din Tel Aviv şi a altor ţinte.

Andropov şi-a repetat asigurările de mai înainte că, prin Haddad, KGB avea capacitatea „de a controla într-o oarecare măsură activităţile departamentului extern al PFLP şi de a le influenţa în favoarea Uniunii Sovietice“. Trei zile mai târziu, Brejnev a aprobat furnizarea de „dispozitive tehnice speciale“ destinate lui Haddad. În iunie 1978, Andropov a probat acorduri detaliate pentru furnizarea în secret de armament lui Haddad şi pregătirea instructorilor din Grupul de Operaţiuni Speciale al PFLP pentru utilizarea minelor şi a echipamentului de sabotaj. În septembrie, Haddad a vizitat Rusia şi a stat împreună cu soţia şi fiul într-o vilă a KGB-ului (cu numele conspirativ de BARVIHA-1). În timpul discuţiilor despre viitoarele operaţiuni a fost de acord să delege câţiva dintre

oamenii săi pentru vânătoarea de dușmani și dezertori ai Uniunii Sovietice. Armele furnizate lui Haddad erau pistoale fabricate în străinătate și arme automate prevăzute cu amortizoare, precum și mine controlate prin radio, construite din materiale străine, la prețul de 50 000 de dolari, pentru a se ascunde faptul că erau de fapt de fabricație sovietică. Printre alte transporturi de arme livrate lui Haddad și aprobate de Biroul Politic s-a numărat și cel din mai 1975, incluzând cincizeci și trei de automate produse în străinătate, cincizeci de pistoale (zece cu amortizor) și 34 000 de seturi de muniție. Brejnev a fost informat că Haddad era singurul în afară de ruși ce cunoștea sursa armelor care, ca și în cazul primei livrări de arme cu cinci ani în urmă, fuseseră transferate pe mare, în apropiere de Aden, la adăpostul întunericului. Printre alte ajutoare date de KGB lui Haddad în anul 1975 figura și suma de 30 000 de dolari.

Prin rezidența din Beirut, KGB a stabilit legătura cu două grupuri de terorişti care au devenit vestite după atacurile împotriva civililor israelieni din primăvara anului 1974: Frontul Democratic pentru Eliberarea Palestinei (DFLP), condus de Nayif Hawatmeh (cu numele conspirativ INJENER), un grec creştin-ortodox; şi Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei, Comandamentul General, o aripă derivată din PFLP condusă de un fost ofițer sirian, Ahmad Jibril (cu numele conspirativ MAIOROV). Rezidența din Beirut a aranjat întâlniri cu Hawatmeh de două sau trei ori pe lună (nu se știe cât de mult timp) și a inserat dezinformări fabricate de Serviciul A în ziarul DFLP *Hurriya*, în valoare de 700 de lire libaneze pagina. Însemnările lui Mitrokhin nu conțin detalii referitoare la contactele KGB cu Jibril.

Cea mai spectaculoasă operațiune teroristă de la mijlocul anilor ’70, în privința căreia fără îndoială că KGB fusese înștiințat dinainte de Haddad, a reprezentat-o raidul Grupului Special de Operațiuni al PFLP împotriva unei reuniuni a miniştrilor petrolului din țările OPEC ținută la sediul din Viena în decembrie 1975. Raidul a fost efectuat de un grup de comando germano-palestinian condus de Ilici Ramirez Sánchez, cunoscut mai bine sub numele de „Carlos Şacalul“. Carlos era fiul răsfățat al unui comunist venezuelan milionar care își botezase cei trei fii Vladimir, Ilici și Lenin în onoarea liderului Revoluției din Octombrie. KGB l-a cunoscut pe Carlos în 1968, când a fost admis, împreună cu fratele său, Lenin, la Universitatea Lumumba din Moscova, destinată studenților din Lumea a Treia. După cum spunea un lider comunist venezuelan, Carlos nu s-a preocupat prea mult de studii: „Nimeni nu putea să-l controleze. Primea o mulțime de bani, cânta la chitară, alerga după fete“. Și nu greșim dacă vom trage concluzia că KGB nu a văzut în el un recrut potrivit. În 1970, a fost exmatriculat de la Universitatea Lumumba pentru „provocare antisovietică și indisciplină“. După exmatricularea sa, Carlos a plecat în Iordania și a intrat în PFLP, devenind mai târziu unul dintre principalii ucigaşi terorişti de la Londra și Paris. Deși pretindea că este revoluționar marxist, pasiunea lui pentru terorism deriva din propria lui

vanitate de a fi numit „marele Carlos“. „Revoluția“, a declarat el cu emfază, „este euforia mea supremă.“

Fazele timpurii ale atacului lui Carlos împotriva sediului slab apărat al OPEC de la Viena din decembrie 1975 s-au desfășurat fără incidente. Toți miniștrii petrolului au fost luați ostatici, iar guvernul austriac a cedat în fața cererilor lui Carlos de a i se pune la dispoziție un avion cu care să-i transporte în afara țării. Haddad îi dăduse instrucțiuni lui Carlos să zboare cu ostaticii în jurul lumii şi să-i elibereze unul câte unul în capitalele lor, în schimbul unor declarații de sprijin pentru cauza palestiniană, însă a ordonat ca ministrul saudit şi cel iranian, pe care îi considera „criminali“, să fie executați. Dar Carlos nu i-a ucis pe niciunul din ei şi i-a eliberat în schimbul unei sume considerabile ca răscumpărare. Furios, Haddad i-a spus lui Carlos că i-a nesocotit ordinele şi l-a dat afară din „echipa operativă“.

În următorii doi ani, Haddad a suferit două înfrângeri umilitoare. În iulie 1976, teroriştii din grupul de Operațiuni Speciale PFLP au deturnat un avion Airbus al companiei Air France cu peste o sută de israelieni la bord către aeroportul Entebbe din Uganda. Dar ostaticii au fost salvați şi teroriştii uciși într-un raid curajos al unui comando israelian. În octombrie 1977, un Boeing 737 al Companiei Lufthansa a fost deturnat către Mogadishu, cei optzeci şi şase de pasageri ai săi fiind luați ostatici. Deşi liderul instabil psihic al piraților aerului l-a ucis pe căpitan în timpul unei escale în Yemenul de Sud, avionul a fost luat cu asalt la Mogadishu de un comando german care a eliberat restul ostaticilor.

În pofida acestor dezastre, Haddad a menținut o strânsă legătură cu KGB. În 1976, zece din teroriştii lui au fost trimişi la un curs de trei luni la Institutul Steagul Roşu al FCD (cunoscut ulterior sub numele de Institutul Andropov), unde au studiat tehnici de informații, contrainformații, interogatoriu, filaj şi sabotaj. Alte cursuri s-au ținut în 1977–1978. În martie 1977, Haddad a vizitat Moscova în vederea unei discuții operative cu şeful FCD pentru „operațiuni speciale“, Vladimir Grigorievici Krasovski, şi adjunctul acestuia, A. F. Hlîstov. Ajutorul acordat lui Haddad a inclus şi 10 000 de dolari şi zece pistoale Walther prevăzute cu amortizor. La cererea KGB-ului, Haddad a fost de acord să acționeze ca intermediar în stabilirea contactului cu reprezentantul provizoriu al IRA la Alger, cu numele conspirativ IGROK („Jucătorul“), despre care se credea că are informații utile despre operațiunile de spionaj britanice. Din 1974, KGB a avut un alt doilea agent în cadrul conducerii PFLP, şi anume pe Ahmad Mahmud Samman (cu numele conspirativ VASIT), un arab născut la Ierusalim în 1935. Scurtele însemnări ale lui Mitrokhin de pe dosarul lui Samman atestă că acesta a furnizat KGB-ului informații referitoare la operațiunile PFLP, dar nu sunt oferite alte detalii.

În 1978, Centrul şi-a pierdut ambii agenți din PFLP. Haddad a murit din cauza unei hemoragii cerebrale în timp ce se afla în Germania de Est. Dosarul lui de la KGB consemnează că, în pofida disputei de mai înainte, liderul PFLP, George Habash, a declarat într-un discurs foarte emoționant la înmormântarea lui Haddad

de la Bagdad: „Fie ca duşmanii noştri să ştie că el nu a murit, ci trăieşte în inimile noastre, iar numele lui este în mâinile noastre; este legat organic de poporul nostru şi de revoluţia noastră“. Samman, după cum reiese din însemnarea lui Mitrokhin de pe dosarul lui, a fost „lichidat de PFLP ca urmare a unor disensiuni interne (probabil după moartea lui Haddad) şi a activităţilor serviciilor speciale siriene“. Rezidenţa din Beirut a pierdut şi ea probabil persoana de contact cea mai importantă de la PFLP, pe Ahmad Yunis, şeful serviciului de securitate PFLP din Liban. În 1978, Yunis a fost găsit vinovat de un tribunal al PFLP de moartea unuia dintre colegii lui şi de încercarea de asasinare a altuia şi a fost executat.

Ultima însemnare făcută de Mitrokhin în dosarul lui Haddad se referea la o decizie a Centrului de a stabili contactul cu succesorul acestuia. Mitrokhin nu a descoperit însă nicio dovadă că KGB ar fi stabilit cu vreun terorist important legături la fel de strânse ca cele pe care le avusese cu Haddad. Carlos, care fusese expulzat de Haddad din grupul de Operaţiuni Speciale ale PFLP, a profitat de moartea acestuia pentru a-şi forma propriul grup terorist, Organizaţia Luptei Armate Arabe, compusă din militanţi sirieni, libanezi, vest-germani şi elveţieni, şi pentru a continua să se afirme ca vedetă de frunte a terorismului revoluţionar. A obţinut un paşaport diplomatic de la regimul marxist-leninist din Yemenul de Sud pe numele de Ahmad Ali Fawaz, din care reieşea că este născut la Aden, şi şi-a exagerat meritele în faţa autorităţilor yemenite afirmând că fusese instruit ca ofiţer KGB şi opera în misiuni aprobate de Centru. În februarie 1979, după cum reiese din dosarul lui, Carlos a stabilit contacte regulate cu agenţia de securitate a OEP. Până la sfârşitul anului a făcut un turneu extraordinar prin ţările blocului sovietic, început primăvara în Berlinul de Est, pentru a stabili contacte cu agenţiile locale de informaţii. Deşi lui Carlos i s-a permis să-şi stabilească baze în Berlinul de Est şi la Budapesta, a fost ţinut la distanţă de KGB. Când Erich Mielke, ministrul est-german al Securităţii Statului, a transmis Moscovei afirmaţiile lui Carlos, aşa cum îi fuseseră redate de omologul său yemenit, că lucra pentru KGB, a primit o negare oficială de la Mihail Andreievici Usatov, adjunctul FCD, şi de la Iakov Prokofeievici Medeanik, pe atunci şeful Departamentului Africa. În cele din urmă, Carlos a devenit o prezenţă foarte stânjenitoare pentru gazdele lui din blocul sovietic. După cum afirmă Markus „Mischa“ Wolf, şeful HVA, secţia de informaţii externe a Stasi, „Carlos avea gura mare, era un aventurier imposibil de controlat. Îşi petrecea nopţile în baruri, cu un pistol atârnat la centură, înconjurat de fete şi bând ca un peşte“. În cele din urmă, în 1985, a fost expulzat din bazele din Berlinul de Est şi din Budapesta şi s-a mutat la Damasc, în Siria, cel mai de nădejde aliat al lui în lumea arabă.

Şi Moscova devenise circumspectă în privinţa colaborării cu liderul libian, colonelul Muammar al-Gaddafi, probabil cel mai activ stat sponsor al grupărilor teroriste de la PFLP până la IRA. În 1979 a fost semnat un acord secret sovieto-libian în probleme de informaţii şi securitate, urmat de desemnarea unui ofiţer

de legătură FCD la ambasada din Tripoli. KGB a organizat cursuri de instruire la Moscova pentru ofițerii de informații libieni, a oferit consiliere în probleme de filaj în interiorul Libiei şi a furnizat informații despre activitățile SUA în Mediterana de Est. În schimb, Libia transmitea informații despre Egipt, Africa de Nord şi Israel şi ajuta KGB-ul în penetrarea misiunilor diplomatice occidentale din Tripoli. Colaborarea s-a redus însă treptat, pe măsură ce Moscova a devenit tot mai îngrijorată din cauza reputației lui Gaddafi de naş al terorismului internațional. Prima vizită a lui Gaddafi la Moscova din 1981 a contribuit şi mai mult la periclitarea poziției lui. La Centru, atitudinea lui arogantă şi uniformele extravagante au fost interpretate ca o încercare de a-l eclipsa prin virilitatea lui pe Brejnev a cărui decrepitudine era vizibilă. La o şedință restrânsă a diplomaților sovietici şi a ofițerilor KGB de la Londra, în 1984, Aleksandr Bovin, comentator-şef pe probleme de politică la *Izvestia*, l-a denunțat pe Gaddafi ca „criminal şi fascist".

La începutul anilor '80, se pare că Centrul renunțase la speranțele pe care şi le pusese un deceniu mai înainte în colaborarea cu PFLP şi cu grupările derivate din ea. Contactele cu OEP (în special cu grupul Fatah, dominat de Arafat), s-au ameliorat întrucâtva. În iunie 1978, Abu Iyad (cu numele conspirativ de KOCIUBEI), membru al Comitetului Central Fatah şi şef al serviciului de informații al lui Arafat, a vizitat Moscova pentru a discuta cu KGB la Departamentul Internațional. Abu Iyad s-a plâns de comportamentul dur şi lipsit de tact al lui Lev Alekseievici Bausin, ofițer KGB sub acoperire diplomatică la rezidența din Beirut care răspundea de contactele cu OEP şi alte grupări palestiniene. În mod cu totul neobişnuit, Centrul şi-a manifestat dorința de a stabili relații mai bune rechemându-l pe Bausin şi înlocuindu-l cu Nikolai Afanasievici Kuznețov, care la prima sa întâlnire cu Arafat s-a prezentat ca ofițer KGB.

Moscova a salutat încercările tot mai numeroase ale lui Arafat de a dobândi respectabilitate internațională. În 1979, a fost invitat la o întâlnire a Internaționalei Socialiste de la Viena şi a lansat o ofensivă diplomatică europeană încununată de succes. În 1980, țările Comunității Europene, dar nu şi Statele Unite, au căzut de acord că OEP trebuie să fie implicată la negocierile de pace din Orientul Mijlociu. Secretarul britanic pentru externe, Lordul Carrington, a declarat: „OEP ca atare nu este o organizație teroristă". Succesul lui Arafat în tentativa de a crea disesiuni între Statele Unite şi aliații săi europeni a sporit şi mai mult interesul Centrului pentru el.

Cursurile de instruire militară organizate de Moscova pentru OEP au produs anumite resentimente de ambele părți. Un raport cu privire la un curs din 1981 pentru 194 de ofițeri din 10 facțiuni diferite ale OEP prezintă serioase deficiențe atât în ceea ce priveşte instruirea sovietică, cât şi în calitatea multora dintre recruții OEP. După cum afirma comandantul OEP, colonelul Rashad Ahmad, „Participanții la curs nu au înțeles corect implicațiile politice ale trimiterii de delegații militare

în străinătate. Drept urmare, eşalonul superior al delegației, şi anume participanții la cursurile pentru ofițerii de batalion, au refuzat să învețe şi au cerut să se întoarcă, invocând tot felul de pretexte ilogice". Ahmad a raportat că fusese obligat să exmatriculeze treisprezece ofițeri de la cursul de instruire pentru infracțiuni printre care se numărau consumul de alcool, falsificarea de bani şi „perversiunile sexuale". Dacă ar fi aplicat foarte strict normele de conduită – spunea el – ar fi fost nevoit să trimită acasă peste jumătate din ofițeri. Ahmad a pledat pentru asigurarea unui standard mai ridicat al viitorilor recruți pentru cursurile din Uniunea Sovietică. Germania de Est a asigurat instruire suplimentară pentru OEP în folosirea explozivilor, a minelor şi a armelor de foc cu amortizor.

În 1981, Brejnev a acordat în sfârşit OEP recunoaştere diplomatică. Dar limitele sprijinului sovietic s-au manifestat totuşi anul următor, când Israelul a invadat Libanul într-o încercare de a distruge OEP ca forță efectivă şi de a institui o nouă ordine politică sub conducerea aliaților săi creştini maroniți. Moscova – s-a plâns Abu Iyad – a reacționat cu „cuvinte frumoase", dar fără niciun fel de asistență practică. În prima fază a atacului Israelului, ambasada sovietică şi rezidența de la Beirut aproape că au devenit incapabile să funcționeze. După cum afirmă Markus Wolf:

> În Beirutul aflat în ruine, a existat un interval în care Moscova a pierdut legătura cu ambasada ei şi ofițerii KGB din capitala Libanului. Ofițerii noştri au fost singurii capabili să mențină contactul radio şi personal cu liderii OEP şi, acționând ca reprezentanți ai Moscovei, oamenii noştri au primit instrucțiuni să transmită reacția OEP la evenimente. Ei şi-au riscat viața printre împuşcături şi bombe pentru a-i întâlni pe partenerii lor palestinieni.

În război nu au existat câştigători clari. După şaptezeci şi cinci de zile de lupte sălbatice, OEP a fost obligată să părăsească Libanul şi să-şi stabilească o bază nouă în Tunisia, la periferia lumii arabe. Dar Israelul nu şi-a atins scopul de a institui o nouă ordine politică proisraeliană în Liban. În momentul în care trupele sale s-au retras în vara anului 1983, războiul slăbise guvernul israelian, dezbinase poporul şi îi afectase reputația internațională. O comisie oficială israeliană a tras concluzia că Israelul purta răspunderea indirectă pentru masacrarea palestinienilor de către milițiile creştine din taberele de refugiați libanezi de la Sabra şi Shatila. Departe de a expedia problema palestiniană plasând-o pe un plan secundar, aşa cum intenționase Israelul, războiul a atras atenția opiniei publice internaționale asupra necesității de a se găsi o soluție.

Dar găsirea unei soluții nu se afla pe lista de priorități a Uniunii Sovietice. Dificultățile Moscovei în relațiile cu OEP erau accentuate şi de dușmănia care a izbucnit în 1983 între principalul său aliat din Orientul Mijlociu, Asad, şi Arafat. Asad l-a expulzat pe Arafat din Damasc, a sprijinit o revoltă armată eşuată din

cadrul Fatah împotriva conducerii lui şi a susţinut campania de asasinare împotriva locotenenţilor lui Arafat, condusă de duşmanul lui palestinian de moarte, Abu Nidal, un terorist labil, care se referea de regulă la Arafat spunând „fiul evreicei". Arafat, marele supravieţuitor, şi-a păstrat poziţia de lider al OEP, dar nu a reuşit să recâştige încrederea Moscovei. Pentru diplomaţii sovietici ca şi pentru mulţi diplomaţi occidentali, credibilitatea lui era subminată de interminabilele lui manevre între diferitele facţiuni din cadrul OEP. Până la sfârşitul erei sovietice, Moscova a fost implicată numai periferic în găsirea unei rezolvări a problemei palestiniene. Deşi în cele din urmă, în 1988, Arafat a reuşit să obţină invitaţia de a vizita Moscova, Gorbaciov nu a dorit să-l primească. „Ce rost are să mă întâlnesc cu el?" a întrebat Gorbaciov. Când s-a lăsat convins să-l primească, i-a spus lui Arafat direct că disputa arabo-israeliană nu mai era legată de rivalitatea sovieto-americană şi că un conflict armat ar dăuna foarte mult cauzei palestiniene. Comunicatul de la sfârşitul întâlnirii nu făcea nicio referire la înfiinţarea unui stat palestinian. „Convorbirile", scria un colaborator al lui Gorbaciov, Anatoli Cerneaiev, „nu au condus, de fapt, la niciun rezultat… I-au dat numai şansa lui Arafat să se împăuneze şi mai mult."

Asia

Asia spre sfârșitul Războiului Rece
UNIUNEA SOVIETICĂ
MONGOLIA
Ulan Bator
XUAR
CHINA
TIBET
Beijing
Shanghai
COREEA DE NORD
COREEA DE SUD
JAPONIA
Tokyo
Hokkaido
Kyushu
AFGHANISTAN
Kabul
Islamabad
PAKISTAN
New Delhi
Delhi
NEPAL
Kathmandu
BANGLADESH
Dhaka
BIRMANIA (MYANMAR)
LAOS
Vientiane
Hanoi
THAILANDA
Bangkok
VIETNAM
Phnom Penh
CAMBODGIA
Rangoon
Sri Lanka
Colombo
MALAYSIA
Singapore
Borneo
INDONEZIA
Sumatra
Java
PAPUA NOUA GUINEE
Taiwan
Marea Filipinelor
Marea Chinei de Sud
FILIPINE
OCEANUL PACIFIC
Oceanul Indian
Golful Bengal
0 400 1200 km
0 400 800 mile
a Heilongjiang
b Mongolia Interioară
c Jilin
d Liaoning
e Hebei
f Shanxi
g Shaanxi
h Ningxia AR
i Gansu
j Xinjiang (XUAR)
k Qinghai
l Sichuan
m Henan
n Shandong
o Jiangsu
p Anhui
q Hubei
r Chongqing
s Guizhou
t Jiangxi
u Zhejiang
v Hunan
w Fujian
x Guangdong
y Guangxi
z Yunnan
1 Himachal Pradesh
2 Punjab
3 Haryana
4 Rajasthan
5 Uttar Pradesh
6 Bihar
7 Madhya Pradesh
8 Gujarat
9 Bengalul de Vest
10 Orissa
11 Andhra Pradesh
12 Maharashtra
13 Goa
14 Karnataka
15 Tamil Nadu
16 Kerala

14

Asia: Introducere

Cele mai importante cuceriri ale comunismului în timpul războiului rece s-au înregistrat în Asia, unde acesta a cuprins statul cu cea mai numeroasă populație a planetei, China, pe vecina acesteia, Coreea de Nord, întreaga fostă Indochina franceză (Vietnamul de Nord şi de Sud, Laosul şi Cambodgia) şi Afganistanul. Dar printr-o ironie a sorții, tocmai inima comunismului asiatic a fost aceea care, începând din 1960, a devenit cea mai dificilă țintă pentru operațiunile de spionaj sovietice. Mao Tzedun şi Kim Ir Sen şi-au transformat țările brutalizate în societăți obsedate de securitate în care KGB a constatat că este la fel de greu de operat pe cât de dificil era şi pentru agențiile occidentale să opereze în Uniunea Sovietică de pe vremea lui Stalin.

Până şi Stalin cel „bolnav de suspiciune“ (cum l-a numit pe drept cuvânt Hruşciov) se pare că nu şi-a imaginat nicio clipă că va veni o zi când Mao şi Kim vor îndrăzni să conteste rolul Uniunii Sovietice de conducător al lumii comuniste. La sfârşitul anului 1949, când Mao a vizitat Moscova după proclamarea Republicii Populare Chineze, a fost răsplătit cu aplauze frenetice pentru că a făcut elogiul lui Stalin cu ocazia sărbătoririi zilei de naştere a acestuia la Bolşoi Teatr. Kim Il Sung, deşi ardea de nerăbdare să invadeze Coreea de Sud, nu şi-a lansat atacul până când nu a primit permisiunea lui Stalin. Stalin a fost de acord ca războiul coreean să izbucnească în iunie 1950 mai ales pentru că se înşelase în legătură cu politica americană. Informațiile din Statele Unite, după ce acestea nu interveniseră pentru a împiedica victoria comunismului în China, indicau, după părerea lui, că „tendința generală este aceea de a nu se interveni în Coreea“. Această concluzie eronată se baza, se pare, pe interpretarea greşită a unui document al Consiliului Securității Naționale a SUA (furnizat, probabil, de agentul KGB Donald Maclean), care excludea Asia continentală din perimetrul de apărare al Statelor Unite. Aşadar, în urma acestui calcul greşit, Stalin era dispus pentru prima dată să-i permită lui Kim să atace Sudul.

Divergențele sino-sovietice de la începutul anilor ’60 au dus la o încheiere

brutală a deferenței manifestate de Republica Populară Chineză față de Stalin, pe care acesta o considera firească. Primul atac public împotriva Moscovei a fost lansat de veteranul securității lui Mao, Kang Sheng, ale cărui epurări sălbatice din perioada așa-numitului Mare Salt Înainte al lui Mao fuseseră inspirate în mare măsură de tehnicile pe care şi le însuşise la Moscova, în perioada Marii Terori. Din partea sovietică, disputa ideologică cu China a fost accentuată de ura împotriva lui Mao – „Marele Cârmaci“ – şi o aversiune mai generală față de populația chineză. Hruşciov a spus în repetate rânduri unei delegații românești cu puțin timp înainte de înlăturarea lui de la putere din 1964, că „Mao Tzedun este bolnav, nebun, că ar trebui dus la un azil etc.“. Potrivit unei evaluări a caracterului național chinezesc transmisă rezidenților KGB de către Centru doisprezece ani mai târziu, chinezii erau cunoscuți pentru „firea lor răutăcioasă şi ura care îi domina“.

Ceea ce irita cel mai mult Kremlinul şi Centrul era insolența cu care Beijingul se proclama capitala rivală a comunismului mondial, încercând să smulgă partidele comuniste din starea lor de vasalitatea față de Uniunea Sovietică. Moscova dădea vina pentru ororile regimului lui Pol Pot (de care prefera să nu se ocupe în detaliu) pe „clica antipopulară, pro-Beijing“ care se instalase la cârma Partidului Comunist Cambodgian. Decizia celui mai mare partid comunist din Asia care nu era partid de guvernământ, Partidul Comunist din Japonia, de a trece de partea Republicii Populare Chineze a privat KGB-ul de ceea ce fusese mai înainte un important avantaj în domeniul spionajului, transformându-l chiar într-o țintă ostilă. Partidul Comunist Japonez se plângea că facțiunea sa minoritară promoscovită era susținută de spionii şi informatorii sovietici. Centrul a fost atât de iritat de avalanşa de portrete ale lui Mao care erau expuse în unele capitale africane, încât a ordonat să se ia contramăsuri cum ar fi afişarea de caricaturi în graffiti ale Marelui Cârmaci pe zidurile din Brazzaville.

Observatorii occidentali considerau că, dintre țările asiatice cu regimuri comuniste, Republica Democrată Vietnam [de Nord] îi crea Uniunii Sovietice cele mai puține probleme. Pe lângă faptul că furniza Hanoiului cele mai multe din armele utilizate de acesta în timpul războiului din Vietnam, Moscova era cât se poată de generoasă în laude publice la adresa „rezistenței eroice“ împotriva imperialismului american şi a gherilelor sud-vietmaneze: „Cu sprijinul militar al Republicii Democrate Vietnam, patrioții din Vietnamul de Sud au lovit regimul de la Saigon, regim al generalilor, birocraților şi latifundiarilor cu o asemenea forță, încât nu a putut fi salvat nici de implicarea în război a celei mai mari puteri imperiale“.

Mai mult chiar decât încercările americane de a-l înlătura de la putere pe Fidel Castro, războiul din Vietnam a unit cea mai mare parte a Lumii a Treia, precum şi ceea ce Moscova numea „națiunile progresiste ale lumii“, inclusiv Statele Unite, în exprimarea foarte vehementă a opoziției împotriva imperialismului SUA. Atât preşedintele Kennedy, cât şi Johnson au făcut greşeala de a vedea principalul

focar al războiului din Vietnam mai puțin la Hanoi şi mai mult la Moscova. Teoriile conspiraționiste ale lui Johnson referitoare la manipulările puse la cale de Moscova s-au extins chiar şi în rândurile senatorilor americani: el susținea în mod absurd că senatorii William Fulbright şi Wayne Morse, doi dintre oponenții de frunte ai politicii referitoare la Vietnam, erau „în mod clar sub controlul Ambasadei sovietice" – prin care înțelegea, firește, rezidența KGB de la Washington.

În realitate, naționalistul Ho Şi Min (al cărui nume era rostit în demonstrațiile antiamericane din întreaga lume) şi regimul nord-vietnamez erau decişi să nu accepte nici controlul Moscovei, nici al Beijingului. Deşi aparent se declarau în favoarea cooperării frățeşti cu aliatul sovietic, serviciile de spionaj ale Vietnamului de Nord țineau KGB la distanță. Preşedintele KGB-ului din anii 1960, Vladimir Semiceastnîi, nu a fost niciodată mulțumit de posibilitățile oferite ofițerilor săi de a-i interoga pe prizonierii de război americani. În mai multe rânduri, interogatoriile erau oprite exact atunci când păreau că încep să dea roade. Semiceastnîi era frustrat şi datorită faptului că nord-vietnamezii nu le permiteau experților militari sovietici să aibă acces la armele americane capturate pentru a examina tehnologia acestora. El a ridicat de mai multe ori „problema delicată" a accesului la prizonierii şi armele americane când ministrul Afacerilor Interne (care răspundea şi de informații) a venit în vizită la fiica sa, care studia la Moscova. Singura reacție a Hanoiului a fost să îi trimită în dar mai multe suveniruri, printre care şi un pieptene făcut dintr-un fragment de bombardier american doborât.

Kremlinul era cât se poate de conştient de incapacitatea sa de a exercita influență asupra politicii Vietnamului de Nord. În 1968, un corespondent al publicației *Izvestia* de la Hanoi a trimis la CC al PCUS un raport asupra unei discuții pe care o avusese cu un ziarist vietnamez, care îl întrebase în bătaie de joc: „Ştii cât reprezintă ajutorul primit de Vietnam din partea Uniunii Sovietice şi cât reprezintă influența ei politică aici (dacă aceasta s-ar putea măsura în procente)? Cifrele sunt, respectiv, 75–80% pentru prima şi 4–8% pentru a doua". Corespondentul de la *Izvestia* considera că prima cifră era probabil cu 15–20% prea mare, dar evaluarea influenței Uniunii Sovietice în Vietnamul de Nord era corectă. Pe lângă „legăturile frățeşti", rezidența KGB din Hanoi a efectuat în mare parte aceleaşi operațiuni ostile ca într-o capitală occidentală. În 1975 conducea o rețea de 25 de agenți şi 60 de contacte confidențiale cărora le revenea sarcina de a strânge informații despre instalațiile militare vietnameze, situația internă şi frontiera cu China. La fel ca şi în capitalele occidentale, rezidența dispunea de o stație radio IMPULS care monitoriza mişcările personalului de securitate vietnamez şi sistemul lor de filaj în încercarea de a se asigura că acestea nu se interferează cu contactele KGB sau cu rețeaua sa de agenți. Deşi mult mai puțin ostil decât Beijingul şi Phenianul, Hanoiul era totuşi la fel de dificil ca domeniu de operare. Sursa de informații de cel mai înalt nivel identificată de Mitrokhin, ISAIEIEV, ofițer superior de informații recrutat probabil în timpul cât

a fost staționat la Moscova, le-a oferit informații despre colegii lui din spionaj contra unor sume de bani, dar a refuzat să stabilească contacte la Hanoi, de teamă de a nu fi descoperit.

Succesele spionajului în Asia cu care Centrul se mândrea cel mai mult au fost înregistrate în India, al doilea stat ca populație din lume şi cea mai mare democrație. În mod de-a dreptul ironic, KGB a constatat că poate opera cu mai mare uşurință în mediul democratic din India decât în China comunistă, în Coreea de Nord şi în Vietnam. Oleg Kalughin, care în 1973 a devenit cel mai tânăr general din FCD, îşi aminteşte de India ca de o țintă prestigioasă şi, în acelaşi timp, „un model de infiltrare a KGB-ului într-un guvern din Lumea a Treia". Caracterul deschis al democrației indiene, combinat cu corupția foarte puternică din presă şi din sistemul politic, a oferit numeroase oportunități serviciilor sovietice de spionaj. Pe lângă ceea ce numea Kalughin „nenumărate surse de informații în tot guvernul indian – spionaj, contraspionaj, apărare şi afaceri externe, poliție", infiltrarea cu succes a ambasadelor indiene (în operațiuni împotriva Japoniei, Pakistanului şi a altor țări asiatice) a contribuit la decriptarea unei cantități probabil apreciabile – deşi încă necuantificate – de corespondență diplomatică indiană.

Conducerea sovietică privea relația specială cu India ca fundamentul politicii sale din Asia de Sud. Preocuparea crescândă a guvernelor de la Moscova şi New Delhi față de amenințarea din partea Chinei a adăugat o valoare în plus acestei relații. Gromîko şi Ponomariov au declarat împreună: „Uniunea Sovietică şi India merg umăr la umăr în lupta pentru destindere, pace şi securitate mondială… India s-a bizuit întotdeauna pe ajutorul sovietic în arena internațională în apărarea intereselor sale împotriva forțelor coloniale".

Scopul primordial al măsurilor active ale KGB-ului în India l-a constituit încurajarea sprijinului pentru relația specială şi creşterea suspiciunilor la adresa Statelor Unite. După cum susținea Leonid Şebarşin, care a fost rezident la New Delhi la mijlocul anilor '70, „influența CIA putea fi detectată în anumite ziare indiene. Noi, firește, le-am plătit cu aceeaşi monedă… La fel ca şi noi, CIA a făcut cu stăruință, dar nu întotdeauna cu succes ceea ce trebuia să facă. Erau instrumente ale politicii guvernului lor; noi am aplicat politica statului nostru. Ambele părți aveau dreptate să facă acest lucru".

Deşi KGB-ul tindea să exagereze succesul măsurilor sale active, totuşi se pare că acestea s-au desfăşurat pe scară mai largă decât cele ale CIA. La începutul anilor '80 existau aproximativ 1500 de societăți de prietenie indo-sovietice, față de numai două societăți de prietenie indo-americane. Conducerea sovietică a tras, se pare, o concluzie eronată din acest succes aparent spectaculos, dar, în realitate, nesemnificativ. Cultura populară americană nu avea nevoie de societăți de prietenie pentru a-şi asigura dominația în defavoarea blocului sovietic. Nicio seară de filme subvenționate a unei societăți de prietenie sovieto-indiene nu putea spera că concureze cu atracția exercitată de Hollywood sau Bollywood. Şi la fel, erau

puțini studenți indieni care, în pofida aversiunii lor față de politica externă a SUA, sperau să obțină burse de studii în blocul sovietic, în loc de Statele Unite.

În India, ca pretutindeni în Lumea a Treia, măsurile active ale KGB-ului erau destinate parțial consumului intern sovietic – pentru a oferi poporului sovietic şi mai ales liderilor acestuia o imagine exagerată a stimei de care se bucura URSS. Rezidența de la New Delhi a făcut eforturi considerabile pentru a oferi conducerii politice sovietice o imagine exagerată a propriei popularități de care se bucura în India. Înainte de vizita oficială a lui Brejnev în 1973, Şebarşin îşi amintea:

> Împreună cu ambasada, reprezentanții agenției de ştiri *Novosti* şi societățile de prietenie sovieto-indiene, rezidența a luat măsuri pentru a crea o atmosferă favorabilă în țară înainte şi în timpul vizitei, pentru a preveni pe cât posibil manifestările ostile din partea opoziției şi a aliaților secreți ai Adversarului nostru Principal. Aveam contacte extinse cu partidele politice, printre ziariști şi organizațiile publice. Toți au fost introduşi cu entuziasm în joc.

Prioritatea acordată de KGB operațiunilor din India este ilustrată şi de promovarea ulterioară a câtorva dintre ofițerii de frunte de la rezidența din New Delhi. La un deceniu după ce a părăsit India, Şebarşin a devenit şeful FCD. Veaceslav Trubnikov, care a lucrat şi el la New Delhi în anii ’70, a devenit şef al Serviciului de Spionaj postsovietic, cu acces direct la preşedintele Elțîn. Ulterior el a devenit şi confidentul preşedintelui Putin, fiind numit ministru adjunct al Afacerilor Externe şi, din august 2004, ambasadorul Rusiei la New Delhi. Întoarcerea lui Trubnikov în India a fost pusă de comentatorii de presă ruşi pe seama dorinței reciproce a Rusiei şi Indiei de „a-şi îmbunătăți parteneriatul strategic“.

În regiunile musulmane ale Asiei, prioritatea principală a KGB-ului înainte de războiul din Afganistan a reprezentat-o monitorizarea loialității față de Moscova a republicilor sovietice cu populație predominant musulmană. De la cel de-al Doilea Război Mondial încoace „piatra de temelie a politicii sovietice față de popoarele musulmane, la fel ca şi față de Biserica Ortodoxă Rusă, a fost crearea unei ierarhii bisericeşti subversive. Dar în ciuda infiltrării importante şi a influenței KGB-ului asupra ierarhiei oficiale a islamului sovietic viața musulmanilor a rămas în general în afara controlului Centrului. Islamul era mai puțin dependent decât creştinismul şi iudaismul de un cler oficial. Orice musulman care ştia să citească Coranul şi respecta ritualurile islamice putea să oficieze ceremonii cum ar fi căsătoria şi înmormântarea. Stăpânirea sovietică din republicile musulmane era o față dă corectă din punct de vedere politic care ascundea însă realitatea potrivit căreia populația privea mai mult către Mecca decât către Moscova, condusă de o elită politică ale cărei convingeri marxist-leniniste nu erau decât de suprafață. Chiar şi în sediul local al KGB-ului domnea corupția. Războiul din Afganistan nu

numai că a canalizat opinia publică mondială împotriva Uniunii Sovietice, dar a subminat şi încrederea Moscovei în supuşii ei musulmani. Presa din Asia Centrală a trecut de la sărbătorirea propagandistică a aşa-zisei „prietenii“ dintre musulmanii sovietici şi „fratele mai mare“ rus la sublinierea capacităţii „fratelui mai mare“ de a-i elimina pe „trădători“ şi de a respecta legea şi ordinea.

Decizia invadării Afganistanului în decembrie 1979 pentru a se asigura supravieţuirea regimului comunist de acolo a fost luată, în esenţă, de o comisie pentru Afganistan alcătuită din patru persoane – Andropov, Gromîko, Ponomariov şi ministrul Apărării, mareşalul Ustinov – care au obţinut consimţământul lui Brejnev – grav bolnav la data aceea – în cadrul unei întâlniri private de la biroul acestuia din Kremlin. Dar este clar că influenţa lui Gromîko în luarea acestei decizii a fost net inferioară celei a lui Andropov şi Ustinov. Forţele speciale ale KGB-ului au jucat un rol mult mai important în invadarea Afganistanului decât în oricare alt conflict precedent şi au fost însărcinate să-l asasineze pe aşa-zisul preşedinte trădător, Hafizullah Amin. „Iluzia Kremlinului“, îşi aminteşte un ofiţer superior KGB, „era că o mare victoria în Afganistan va demonstra lumii eficacitatea sovieticilor, confirmând faptul că forţele comunismului reprezentau un sistem politic în ascensiune.“ Dar cel care-şi făcea asemenea iluzii era mai degrabă Andropov decât Brejnev.

Afirmarea lui Andropov drept cel mai influent membru al Biroului Politic a fost demonstrată de alegerea lui ca lider al partidului în 1982, după moartea lui Brejnev. Dar între timp Afganistanul devenise, aşa cum se exprimase un general KGB, „Vietnamul nostru“: „Suntem blocaţi într-un război pe care nu-l putem câştiga şi nu-l putem abandona. Dar, în timp ce înfrângerea SUA în Vietnam a avut drept rezultat numai o pierdere temporară a încrederii de care se bucurau SUA în problemele internaţionale, războiul din Afganistan a contribuit la subminarea temeliilor sistemului sovietic. Mulţi cetăţeni sovietici au început să numească războiul din Afganistan „Af-gavni-stan“ (Af-rahat-stan). Aşa dezastruos cum a fost, războiul a demonstrat încă o dată rolul jucat de KGB în politica sovietică în Lumea a Treia. Dacă entuziasmul generaţiei anterioare KGB stârnit de Fidel Castro reuşise să lanseze politica sovietică în Lumea a Treia, intervenţia sovietică dezastruoasă din Afganistan, pentru care conducerea KGB poartă cea mai mare răspundere, i-a pus capăt.

15

Republica Populară Chineză

De la „Prietenia eternă“ la „Ura veşnică“

Colaborarea între spionajul sovietic şi Partidul Comunist Chinez data din anii 1920. În urma unui raid al poliției efectuat în 1927 la consulatul sovietic din Beijing s-au descoperit o mulțime de documente despre spionajul sovietic din China, despre implicarea Partidului Comunist Chinez şi instrucțiunile primite de acesta de la Moscova „de a adopta toate măsurile necesare, inclusiv jafuri şi masacre“ pentru a provoca ciocniri între occidentali şi populația locală. În 1931, arestarea reprezentantului Cominternului de la Shanghai, Iakov Rudnik, a condus la capturarea unui mare număr de dosare despre operațiunile spionajului sovietic şi despre mişcarea comunistă ilegală. Un raport al spionajului britanic conchidea că dosarele „ofereau o oportunitate unică de a arunca o privire în interior şi o dovadă irefutabilă a funcționării unei ample organizații comuniste ilegale“. Printre documentele care au atras atenția în mod deosebit s-au numărat mai multe scrisori de la „comunistul înverşunat şi notoriu Nguyen Ai Quac“, cunoscut mai târziu mai ales sub numele de Ho Şi Min. Dar „documentul cel mai important“, după părerea spionajului britanic, era un raport al Partidului Comunist Chinez cu privire la asasinarea membrilor familiei unui aşa-zis trădător comunist, Ku Shun-chang, efectuată sub conducerea viitorului prim-ministru al lui Mao Tzedun, Ciu Enlai. În 1933, şeful securității lui Mao, Kang Sheng, a sosit la Moscova în calitate de adjunct al şefului delegației chineze la Comintern şi şi-a petrecut următorii patru ani învățând din exemplul NKVD din epoca sa de tristă amintire. Kang s-a dovedit a fi un discipol sârguincios. În timpul Marii Terori, a înființat Oficiul pentru eliminarea contrarevoluționarilor şi a epurat comunitatea chineză comunistă emigrată, cu un zel exemplar, pentru crime imaginare. La sfârşitul anului 1937 a revenit cu un avion sovietic la baza stabilită de Mao în Yan'an după Lungul Marş şi a continuat vânătoarea de vrăjitoare pe care o începuse la Moscova, punând bazele gulagului chinezesc, *laogai* (abreviere de la *laodong gaizo* „reformă prin muncă“). Pentru subordonații lui a devenit „Venerabilul Kang“; pentru alții „Beria al Chinei“. Deşi era un cunoscător rafinat al artelor şi meşteşugurilor tradiționale

chinezeşti, fiind el însuşi un caligraf talentat, ambidextru, Kang l-a depăşit chiar şi pe Beria, delectându-se în mod special cu supervizarea torturilor la care erau supuşi presupuşii contrarevoluţionari. Kang l-a ajutat pe Mao să-şi cizeleze versurile şi proza şi i-a îmbogăţit şi colecţia personală de obiecte erotice.

Nikolai Leonov afirmă că, în anii 1930 şi 1940, spionajul sovietic a construit o reţea foarte extinsă şi bine pusă la punct de informaţii pe teritoriul chinez. În vara anului 1949, în ajunul victoriei forţelor lui Mao împotriva Gomindanului naţionalist, condus de Cian Kai-şi, o delegaţie la nivel înalt sosită la Moscova s-a plâns, probabil exagerând foarte mult, că o mare parte din acea reţea fusese infiltrată de Cian şi de americani. În parte şi datorită faptului că era obsedat de teoria conspiraţiilor, Stalin a luat plângerea în serios. „Situaţia", a declarat el, „impune unificarea eforturilor organizaţiilor noastre de informaţii şi suntem gata să facem imediat acest lucru. Să acţionăm pe un front unit." În conformitate cu instrucţiunile lui Stalin, numele tuturor persoanelor aflate în reţeaua de informaţii din China au fost transmise conducerii Partidului Comunist Chinez. În acelaşi timp, Partidul Comunist Chinez a cerut ca toţi cei care au lucrat pentru serviciile sovietice de informaţii să declare acest lucru partidului.

Iuri Tavroski, sinolog de frunte la Secţia Internaţională a CC al PCUS, a descris după aceea relaţiile sino-sovietice din perioada de după întemeierea Republicii Populare Chineze din octombrie 1949 ca fiind caracterizate prin două faze total diferite: un deceniu de „prietenie eternă" între cele mai mari ţări socialiste din lume urmată, începând din anii 1960, de epoca „urii veşnice". Pe tot parcursul deceniului de „prietenie eternă" a existat o colaborare strânsă între serviciile de informaţii sovietice şi chineze. Din ordinul lui Hruşciov KGB a continuat să ofere aliaţilor săi chinezi date cu privire la reţelele de informaţii din China. Până în 1957, o serie de agenţi secreţi KGB de origine chineză, mongolă, turcică şi coreeană au primit identităţi false în Republica Populară Chineză, de cele mai multe ori cu colaborarea ministrului chinez al Securităţii Publice, înainte de a fi trimişi în primele lor misiuni în străinătate. Vizita lui Hruşciov la Beijing în anul 1958 a fost marcată de o răcire considerabilă a „prieteniei eterne". Deşi Mao fusese dispus, într-o oarecare măsură, să se plece în faţa lui Stalin, nu era cuprins de admiraţie în faţa lui Hruşciov, a cărui experienţă revoluţionară o considera inferioară celei dobândite de el. Aşa după cum gazdele chineze aflaseră fără îndoială, Hruşciov nu ştia să înoate şi a făcut o figură penibilă în fotografiile realizate cu Mao la bazinul de înot. Dar şi mai important a fost faptul că propunerea lui Hruşciov de a se înfiinţa o flotă comună sovieto-chineză sub conducerea unui amiral sovietic şi aceea de a se instala posturi de ascultare radio pe teritoriul chinez au fost respinse categoric de Mao. Viitorul preşedinte al KGB, Iuri Andropov, care pe atunci răspundea de relaţiile cu partidele comuniste din străinătate, le-a reproşat mai târziu chinezilor că nu l-au avertizat pe Hruşciov în timpul vizitei sale că deciseseră să bombardeze două insule din largul Strâmtorilor Taiwan,

care erau încă în stăpânirea lui Cian Kai-şi, aproape imediat după plecarea lui din Beijing.

La sfârşitul anilor 1950, Kang Sheng, care intrase într-un con de umbră în perioada precedentă, chipurile din cauza unei boli mentale, a reapărut în calitate de consilier apropiat (şi furnizor de adolescente) pentru Mao. Epurarea „deviaţioniştilor de dreapta" din timpul Marelui Salt Înainte începută în 1958 a fost o copie a multora dintre ororile din timpul Marii Terori la care Kang participase cu entuziasm la Moscova cu două decenii mai devreme. După cum susţine doctorul lui Mao, „misiunea lui Kang Sheng era să-i distrugă pe colegii săi membri de partid" şi „investigaţiile" lui continue de la începutul anilor '60 au pus bazele viitoarei Revoluţii Culturale. Între 1958 şi 1962, probabil că aproximativ 10 milioane de „reacţionari ideologici" reali şi imaginari au fost băgaţi la închisoare; multe alte milioane de chinezi au murit ca urmare a foametei.

Kang a fost primul care a recunoscut disputa sino-sovietică. La o conferinţă a Pactului de la Varşovia din 1960, a ţinut o cuvântare în care a atacat politica sovietică, apoi a avut un schimb înfierbântat de replici cu Hruşciov. „Nu eşti în măsură să discuţi cu mine", a strigat Hruşciov la Kang. „Eu sunt secretarul general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice." „Meritele tale sunt mult mai mici decât ale mele!" a ripostat Kang într-o rusească aproximativă. După cum afirmă unul dintre participanţi „Kang putea să te îngheţe cu privirea. Tuturor le era frică de el. L-am comparat cu Beria din tabăra sovietică. Puteai să-ţi dai seama de la prima privire că este un om rău şi nemilos". Deşi cuvântarea lui Kang nu a fost publicată la Moscova, textul integral al acesteia a apărut la Beijing. În aprilie, o serie de articole din publicaţiile chineze *Ziarul Poporului* şi *Steagul Roşu*, tipărite cu ocazia celei de-a nouăzecea aniversări a naşterii lui Lenin, au acuzat efectiv Moscova de „revizuirea şi trădarea" învăţăturii leniniste. În iunie, Hruşciov a replicat public, denunţându-l pe Mao ca „ultrastângist, ultradogmatic şi revizionist de stânga".

O lună mai târziu, toţi experţii sovietici din China au fost rechemaţi. În următorii câţiva ani, mulţi dintre sinologii din KGB şi din Ministerul de Externe sovietic au încercat să se transfere în alte locuri de muncă de teamă că reputaţia lor ar putea să le afecteze carierele. Dar Moscova tot mai spera să preîntâmpine transformarea rupturii cu Beijingul într-o mare schismă care ar fi dezbinat lumea comunistă. La începutul anilor '60, URSS şi Republica Populară Chineză au lansat atacuri reciproce prin intermediul unor terţe părţi. În timp ce Moscova i-a denunţat pe albanezii de linie dură, Beijingul i-a condamnat pe revizionistii iugoslavi. Moscova a mai făcut o ultimă încercare de a astupa crăpăturile din relaţiile sovieto-chineze propunând o întâlnire între funcţionarii superiori ai celor două partide în iulie 1963. Delegaţia Partidului Comunist Chinez, condusă de viitorul lider Deng Xiaoping, nu a manifestat niciun interes pentru a se ajunge la un acord. Cele mai înverşunate atacuri la adresa conducerii sovietice au venit din nou din partea lui

Kang Sheng, care l-a apărat cu înflăcărare pe Stalin împotriva „cuvintelor învrăjbitoare şi blestemate“ cu care susținea că Hruşciov îi defăimase memoria:

> Este oare posibil cu adevărat ca PCUS care a manifestat atâta timp iubire şi respect pentru popoarele revoluționare din întreaga lume să fi avut un „bandit“ ca lider atâtea decenii? Din ceea ce ați spus reiese că mişcarea comunistă internațională care a crescut şi a devenit mai puternică cu fiecare an s-a aflat sub conducerea unui om de nimic.

Aşadar, Kang a îndrăznit să spună ceea ce probabil nimeni nu mai spusese la o întâlnire a funcționarilor superiori de partid de la Moscova după „Discursul secret“ a lui Hruşciov din 1956. L-a zeflemisit pe Hruşciov citând câteva dintre numeroasele lui elogii linguşitoare la adresa lui Stalin pe care îl numea „un mare geniu, învățător, mare conducător al umanității“ şi a reamintit participarea activă a lui Hruşciov (alături de Kang) la încercarea din timpul Marii Terori de „a şterge gunoiul troțkist de dreapta de pe fața pământului“. Impactul extraordinarei cuvântări a lui Kang asupra ascultătorilor sovietici şocați a fost accentuat şi mai mult de faptul că a rostit-o cu dinții încleştați.

Eşecul discuțiilor de la Moscova din vara anului 1963 a fost urmat de cea mai stridentă polemică din întreaga istorie a mişcării comuniste internaționale. În aprilie 1964, o persoană oficială sovietică a acuzat chiar Beijingul de încercarea rasistă de a ațâța rasa galbenă şi neagră împotriva rasei albe, politică ce nu se deosebea cu nimic, spunea acesta, de nazism. Republica Populară Chineză era, de asemenea, acuzată că vinde droguri pentru a finanța Marele Salt Înainte. Virulența atacurilor sovietice reflecta indignarea profundă generată la Moscova de schisma sino-sovietică. Timp de aproximativ o jumătate de secol după revoluția bolşevică, Uniunea Sovietică se putuse bizui pe loialitatea necondiționată a celorlalte partide comuniste din întreaga lume. Acum se vedea acuzată de erezie de conducătorii comuniști ai celei mai populate țări din lume. Alarma Moscovei era accentuată şi de ofensiva Beijingului în direcția atragerii țărilor din Lumea a Treia. În Asia, China a stabilit legături strânse cu Pakistanul, Birmania şi Indonezia. În 1964, Beijingul a stabilit relații diplomatice cu paisprezece state africane, care n-au mai recunoscut regimul chinez naționalist din Taiwan, împotriva căruia ridica pretenții Republica Populară Chineză. Centrul era foarte iritat de rapoartele potrivit cărora, în unele din aceste țări, portretele liderilor blocului sovietic fuseseră înlocuite de portretele lui Mao şi a cerut să se țină o evidență a numărului acestor portrete. Markus Wolf, şef al serviciilor est-germane HVA cu îndelungate state de serviciu, se plângea că, la cererea KGB, fusese nevoit să efectueze „exercițiul lipsit de sens“ de a număra portretele Marelui Cârmaci expuse în fiecare din țările africane unde operau serviciile lui. Testarea cu succes a primei bombe atomice chineze în octombrie 1964 a făcut să crească prestigiul internațional al

Chinei în Lumea a Treia şi a sporit în mod dramatic pericolul pe care China îl reprezenta pentru Uniunea Sovietică.

„Prietenia eternă“ de odinioară cedase locul „duşmăniei veşnice“. Rezidenţele din multe părţi ale lumii au primit ordin să privească Linia K (K de la Kitai, denumirea rusească a Chinei) ca prioritate operaţională majoră, depăşită în importanţă numai de operaţiunile îndreptate împotriva Adversarului Principal şi a aliaţilor lui de frunte. Dar în China, decizia anterioară a lui Stalin de a se dezvălui conducerii Partidului Comunist Chinez identităţile tuturor membrilor reţelelor sovietice a paralizat strângerea de informaţii. Pentru tot restul erei sovietice, KGB a rămas cu ceea ce Nikolai Leonov numea „o lacună inimaginabilă în sursele noastre de informaţii despre China“. Cei mai mulţi dintre foştii agenţi chinezi ai KGB-ului, ale căror nume fuseseră transmise Ministerului Securităţii Statului, au fost executaţi sau trimişi în *laogai*. Faptul că Beijingul cunoştea identităţile chineze false atribuite în Republica Populară Chineză în anii ’50 făcea imposibilă utilizarea lor împotriva ţintelor chineze. Drept urmare, cele mai multe din operaţiunile Liniei K au fost efectuate în afara Republicii Populare Chineze. Oficialii chinezi staţionaţi în străinătate aveau însă instrucţiuni foarte stricte să iasă numai în grupuri de doi sau mai mulţi. De aceea, după cum îşi aminteşte un ofiţer occidental de informaţii, „Nu puteai să-l întâlneşti pe niciunul din ei singur“. Din acest motiv, Linia K şi-a petrecut mult timp încercând să racoleze alţi cetăţeni în afara celor chinezi, care să aibă acces la oficialităţile Republicii Populare Chineze. Printre agenţii de frunte din anii ’60 s-a numărat omul de afaceri finlandez Harri Ilmari Hartvig (cu numele conspirativ de UNTO), care făcea parte din Comitetul Societăţii de prietenie chino-finlandeze şi avea întâlniri frecvente cu ambasadorul chinez şi alţi diplomaţi ai RPC. Întâlnirile între membrii Comitetului şi diplomaţii chinezi aveau loc în apartamentul lui Hartvig în care, fără ştirea acestuia, fusese instalat, în bufet, un dispozitiv de ascultare al KGB. Extrasele dintr-o transcriere a uneia dintre întâlnirile la care a participat ambasadorul chinez şi unde s-a discutat problema relaţiilor sino-sovietice şi politica RPC faţă de Scandinavia şi Iugoslavia au fost transmise Biroului Politic. Faptul că informaţiile culese de Hartvig se bucurau de o asemenea importanţă, deşi aparent nu includeau niciun fel de documente secrete, este o dovadă în plus a ineficienţei activităţii de strângere a informaţiilor la KGB.

„Revoluţia Culturală“ (denumită oficial „O revoluţie pe scară largă pentru înfiinţarea unei culturi a clasei muncitoare“) lansată de Mao în 1966 a făcut din China un loc încă şi mai periculos pentru operaţiunile KGB decât oricare altul din lume. Într-o extraordinară încercare de a remodela societatea chineză conform unui model revoluţionar utopic, Mao a dezlănţuit o teroare generală. Milioane de membri fanatici şi tineri ai Gărzilor Roşii au fost îndemnaţi să smulgă din rădăcini tendinţele burgheze şi revizioniste oriunde le găseau – şi le-au găsit peste tot. Oficialităţi comuniste de frunte, veterani şi intelectuali au fost plimbaţi pe stradă

cu pălării de nebuni pe cap, batjocoriți, aruncați în închisoare și, în unele cazuri, determinați să se sinucidă. Reprezentanții conducerii Uniunii Sovietice au fost denunțati ca „cei mai mari trădători și renegați ai istoriei". La fel ca în timpul Marii Terori a lui Stalin cu treizeci de ani în urmă, cei mai mulți dintre dușmanii poporului demascați și persecutați de Gărzile Roșii comiseseră numai crime imaginare. Și la fel ca în Rusia lui Stalin, baia de sânge a fost însoțită de o formă dezgustătoare de adorare a Împăratului. Mao era numit „Marele Cârmaci", „Soarele cel mai roșu din inimile noastre". Fiecare zi începea cu un „dans al loialității": „Îți pui mâna pe cap și apoi pe inimă, după care faci o piruetă, ca să arăți că inima și mintea ta sunt pline de nemărginită dragoste pentru președintele Mao". Facțiunile rivale s-au întrecut pe ele însele în terorizarea dușmanilor imaginari ai Marelui Cârmaci, fiecare pretinzând că este mai maoistă decât cealaltă.

Recrutarea agenților în China în timpul Revoluției Culturale a fost, așa cum a recunoscut mai târziu președintele KGB, Semiceastnîi, o sarcină imposibilă. „La Beijing, fiecare din oamenii noștri, de la diplomați la șoferi, era la fel de vizibil ca o cioară albă." O directivă din septembrie 1967 a lui Aleksandr Saharovski, șeful FCD, consema că rezidența din Beijing era obligată să opereze în condiții de asediu. Contactele sovietice cu oficialitățile chineze erau minime și foarte strict supravegheate. Mania spionajului și xenofobia Gărzilor Roșii făceau ca diplomaților să le fie greu chiar să și meargă pe jos prin Beijing. Cei care posedau cărți străine erau obligați să se târască în genunchi pe străzi copleșiți de rușine; cei care erau prinși că ascultă posturi de radio străine ajungeau la închisoare. Așa cum se arată într-un raport chinezesc de mai târziu, „Capacitatea de a vorbi o limbă străină sau o vizită efectuată în trecut într-o țară străină deveneau *dovada* faptului că ești *agent secret* pentru acea țară". Strada care ducea către Ambasada sovietică asediată a fost redenumită „Drumul antirevizionismului". Familiile diplomaților sovietici și ai ofițerilor KGB au fost tratate cu asprime când au părăsit aeroportul din Beijing îndreptându-se spre Moscova în 1967.

Cele mai bune rapoarte directe primite de Centrul din Beijing în timpul Revoluției Culturale au venit de la ofițerii KGB de origine mongolă sau central-asiatică ce puteau trece drept cetățeni chinezi și erau scoși pe furiș din complexul Ambasadei sovietice în mașinile diplomatice, după lăsarea întunericului. Erau dați jos pe neobservate atunci când se ivea ocazia și lăsați apoi să se amestece cu mulțimile uriașe care mărșăluiau prin oraș cu lozinci, citeau gazetele de perete și afișele (pe care le declarau interzise străinilor), participau la acțiuni politice și cumpărau „mici ziare" cu știri din întreaga Chină. La sfârșitul anului 1967 au văzut primele afișe care îl denunțau pe șeful statului, Liu Shaoqi, drept „persoana numărul unu care duce țara pe drumul capitalismului". În anul următor Liu Shaoqi a fost aruncat în închisoare și peste 22 000 de persoane au fost arestate ca presupuși simpatizanți ai acestuia. Până și un gunoier de noapte, care fusese fotografiat în timp ce era felicitat de Liu la o conferință a muncitorilor, a fost plimbat pe străzi

cu o pancartă de gât şi maltratat până şi-a pierdut minţile. Acţionând conform principiului: „Copiii revoluţionarilor sunt eroi, iar copiii reacţionarilor sunt nişte păduchi“, Gărzile Roşii l-au ucis pe unul dintre copiii lui Liu aşezându-l pe şinele unui tren care venea în viteză. Bătut cu brutalitate şi suferind de pneumonie şi diabet pentru care i s-a refuzat tratamentul medical, Liu însuşi a murit gol pe pardoseala unei închisori în 1969.

Deng Xiaoping, secretarul general al partidului şi „Persoana numărul doi care ducea poporul pe calea capitalismului“, a fost demis şi trimis la muncă de jos, dar, probabil, ca urmare a instrucţiunilor lui Mao, i s-a permis să supravieţuiască. Gărzile Roşii s-au răzbunat însă pe fiul lui cel mai mare, student la fizică, aruncându-l pe fereastră de la etajul doi al Universităţii Pekin. Niciun coleg nu a îndrăznit să vină în ajutorul lui şi niciun doctor nu a fost dispus să-l opereze. A rămas paralizat de la brâu în jos. Alimentat cu o serie nesfârşită de rapoarte despre haos şi atrocităţi, Centrul a interpretat Revoluţia Culturală nu ca pe o convulsie a statului cu un singur partid, ci ca o particularitate chineză derivată din barbarismul oriental. Deşi probabil că în timpul Revoluţiei Culturale au fost persecutaţi aproximativ 30 de milioane de chinezi, numărul celor ucişi (aproximativ un milion) a fost mai mic decât cel al victimelor din timpul Marii Terori a lui Stalin.

Planul FCD pentru operaţiunile de informaţii din Republica Populară Chineză şi din Hong Kong în perioada 1966–1967, aprobat în 1966 de Semiceastnîi în calitate de preşedinte ale KGB, nu făcea niciun fel de referiri la sarcina imposibil de îndeplinit a recrutării de agenţi în China continentală. Se concentra în schimb asupra propunerilor de folosire a agenţilor ilegali şi a celor infiltraţi de-a lungul frontierei de nord a Chinei cu Uniunea Sovietică şi în Republica Mongolă dominată de sovietici. S-au elaborat planuri pentru stabilirea în Hong Kong a unei rezidenţe ilegale şi pentru efectuarea unor vizite ilegale de scurtă durată în RPC (unele dintre ele în colaborare cu agenţia de informaţii mongolă), dar s-a recunoscut faptul că planificarea referitoare la înfiinţarea unei rezidenţe ilegale a KGB în RPC nu putea merge mai departe de un stadiu preliminar. Cea mai ambiţioasă parte a planului pentru 1966–1967 se referea la pregătirile pentru operaţiunile transfrontaliere în cooperare cu unităţile KGB din regiunile de frontieră şi cu serviciile de securitate mongole.

Zona cea mai vulnerabilă pentru penetrarea KGB era cea îndepărtată şi foarte slab populată a Provinciei Autonome Uigure Xinjiang din nord-vestul Chinei, o uriaşă întindere de munţi şi deşert la graniţa cu republicile Kazahă, Kirghiză şi cu Mongolia cu care avea legături etnice, culturale şi religioase mult mai strânse decât cu restul RPC. Deşi acoperă o şesime din suprafaţa Chinei (o zonă de mărimea Europei Occidentale), regiunea nu reprezintă decât 1,4% din populaţia Chinei (17 milioane din 1,2 miliarde). Chiar şi astăzi jumătate din populaţie se compune din grupuri etnice musulmane de origine non-chineză, dintre care cea

mai mare este gruparea uigură. Înainte de proclamarea RPC, proporția era cu mult mai mare. În 1944, o mișcare condusă de uiguri în nordul provinciei Xinjiang înființase statul independent al Turkestanului de Est. Deși și-a pierdut independența în 1950, când a fost încorporat cu forța în RPC, Beijingul a ținut seama de amenințarea reprezentată de separatismul regiunii pe tot parcursul secolului. Imigrația chinezilor Han, promovată de Beijing și respinsă puternic de uiguri, a mărit numărul membrilor acestor comunități de la numai 6% din populație în 1949, la 40% treizeci de ani mai târziu. Personalitățile oficiale din conducerea Partidului Comunist Chinez la aproape toate nivelurile au fost și au rămas până astăzi numai chinezi. Ororile Revoluției Culturale au fost chiar mai cumplite pentru minoritățile naționale din provincia Xinjiang, Mongolia Interioară (chineză) și Tibet, a căror existență era pusă în pericol, decât pentru populația chineză Han care reprezenta 94% din populația RPC. Directorul adjunct cu probleme religioase din Kashgar, unul dintre cele mai religioase orașe musulmane din Xinjiang, recunoștea mai târziu:

> În timpul Revoluției Culturale am văzut cu ochii mei, în fața Marii Moschei din Kashgar, teancuri de exemplare din Coran și alte cărți care au fost arse. Niște oameni au ordonat musulmanilor să ardă chiar ei cărțile… Am văzut și oameni care încercau să dărâme minaretele de lângă Marea Moschee. Mulțimea era foarte indignată, dar nu putea face nimic.

Majoritatea moscheilor din provincie au fost închise. Unele dintre ele au servit drept depozite pentru carnea de porc și familiile de uiguri au fost obligate să crească porci. Budiștii din Tibet au avut și mai mult de suferit decât musulmanii din provincia Xinjiang, dar Tibetul se afla la o distanță prea mare și accesul la el era mult prea dificil pentru a se organiza acolo operațiuni KGB importante (deși Centrul a examinat posibilitatea de a infiltra anturajul lui Dalai Lama aflat în exil). Dar provincia avea o frontieră de 1500 de kilometri cu Kazahstanul și una de 1 200 kilometri cu Mongolia. În 1968, KGB-ul din Kazahstan a primit instrucțiuni să înființeze o rezidență ilegală în Urumqi, capitala Provinciei Autonome Uigure, și să infiltreze grupuri de agenți în mai multe alte zone, inclusiv în zona de testări nucleare Lop Nor. Biroul Politic a autorizat, de asemenea, KGB să furnizeze arme și să facă instrucție în Kazahstan cu membrii rezistenței ilegale împotriva stăpânirii chineze din provincie, care în limba rusă a primit numele politic corect de Voenno-Trudovaia Narodnaia Revoliuționnaia Partia (Partidul Militar Muncitoresc Popular Național), cu numele conspirativ PATRIOTÎ. KGB-ul din Kazahstan a primit instrucțiuni să tipărească ziare antichineze în limbile uigură, kazahă, kirghiză, dungană și alte limbi ale provinciei, care urmau apoi să fie trecute prin contrabandă peste granită. *Sherki Türkestan Evasi* (Vocea Turkestanului de Est) publicată la Alma Ata, capitala Kazahstanului, îi chema pe

uiguri „să se unească împotriva şovinismului chinez şi să proclame înfiinţarea unui stat liber independent bazat pe principiul autodeterminării, potrivit legii constituţionale a Naţiunilor Unite“. Emisiunile staţiilor de radio Alma Ata şi Taşkent încercau să-i convingă pe uiguri că nivelul de trai al uigurilor sovietici era net superior celui din Provincia Autonomă Uigură.

În aprilie 1968, Biroul Politic a aprobat şi consolidarea în continuare a forţelor sovietice de-a lungul celor 6000 de kilometri de frontieră cu China, cea mai lungă frontieră înarmată din lume. Aproximativ o treime din forţele armate sovietice au fost în cele din urmă desfăşurate împotriva Republicii Populare Chineze. Moscova se temea că Mao are intenţia să recucerească o mare parte din teritoriul cedat Rusiei ţariste prin „tratatele nedrepte“ din secolul al XIX-lea. În 1969 s-au produs mai multe ciocniri armate de-a lungul frontierei. Prima, survenită pe o fâşie îndepărtată de pământ de pe malul râului Usuri la peste 300 de kilometri de Vladivostok, se pare că nu a fost planificată nici de Moscova, nici de Beijing. Necazurile au început când pe partea chineză a râului, soldaţii jigniţi de comportamentul aşa-zis agresiv al unui locotenent sovietic de cealaltă parte, s-au întors cu spatele, şi-au dat jos pantalonii şi s-au strâmbat la gărzile sovietice de la frontieră. Când episodul s-a repetat, soldaţii sovietici au ridicat în sus portrete ale lui Mao, făcându-i astfel pe soldaţii chinezi să manifeste o gravă lipsă de respect faţă de Marele Cârmaci. Acesta şi alte episoade similare au condus la ambuscada din 2 martie, în care chinezii au prins o patrulă sovietică pe o mică insulă disputată de pe râul Usuri. Au fost ucişi douăzeci şi trei de membri ai patrulei. Atât Moscova, cât şi Beijingul au ripostat violent, denunţându-se reciproc. Era pentru prima oară când cele două părţi raportau o ciocnire armată de-a lungul frontierei. La 7 martie, 100 000 de moscoviţi au atacat Ambasada chineză şi i-au spart geamurile. Ca să nu se lase mai prejos, Radio Beijing a afirmat că 400 de milioane de chinezi, adică jumătate din populaţia ţării, au luat parte la demonstraţii.

La mijlocul lui aprilie 1969, s-au produs ciocniri la 3000 de kilometri vest pe frontiera kazaho-uigură, urmate de alte conflicte sporadice din aceeaşi zonă în următoarele nouă luni. Henry Kissinger, numit de curând de preşedintele Nixon consilier în probleme de securitate naţională, a fost iniţial înclinat să dea crezare afirmaţiilor sovieticilor că aceste ciocniri erau provocate de partea chineză. Când a examinat apoi o hartă detaliată a regiunii de frontieră, şi-a schimbat părerea. Întrucât ciocnirile se produseseră în apropiere de nodurile sovietice de cale ferată şi la câteva sute de kilometri distanţă de orice cale ferată chineză, Kissinger a tras concluzia că „liderii chinezi nu ar fi ales un loc atât de nefavorabil pentru a ataca“. Concluzia lui că forţele sovietice erau agresorul a fost confirmată şi de dovezile din dosarele KGB. La 4 iunie, doi agenţi KGB din Partidul Militar Muncitoresc Popular Naţional, cu numele conspirative de NARIMAN şi TALAN, amândoi din Kazahstan, au trecut în secret în provincia uigură pentru a stabili contactul cu conducerea partidului. La întoarcere, în ziua de 9 iulie, au raportat, exagerând

probabil, că Partidul Militar Muncitoresc Popular Național are 70 000 de membri şi un Prezidiu format din 41 de membri, dintre care 10 „supleanți“ (fără drept de vot). Dar misiunea nu a fost chiar în întregime încununată de succes. La câteva zile după sosirea lor în provincia uigură, armele automate şi radiotelefoanele le-au fost furate de rudele lui TALAN. NARIMAN şi TALAN au explicat că nu putuseră să plaseze nici cutia poştală la locația convenită din cauza hoardelor de nomazi. Ei au raportat că mulți dintre foştii membri ai Prezidiului Partidului Militar Muncitoresc Popular Național erau la închisoare. Serviciul de securitate mongol a ajuns la concluzia că Partidul Militar Muncitoresc Popular Național nu era pregătit pentru „operațiuni active“ şi trebuia să-şi concentreze eforturile în direcția consolidării organizației sale ilegale. Deşi în însemnările lui Mitrokhin nu este menționat acordul Centrului, cu siguranță că şi acesta trebuie să fi ajuns la aceeaşi concluzie.

În august şi septembrie Moscova a început să sondeze Washingtonul şi partidele comuniste europene cu privire la reacția lor la o posibilă lovitură de preemțiune a Uniunii Sovietice împotriva instalațiilor nucleare chineze înainte ca acestea să poată amenința Uniunea Sovietică. O serie de articole din presa occidentală semnate de un ziarist cooptat de KGB, Victor Louis (născut Vitali Evghenievici Lui), menționau posibilitatea unui atac aerian sovietic împotriva terenului de teste nucleare Lop Nor din Provincia Autonomă Uigură. Louis afirma că o stație de radio clandestină din Republica Populară Chineză a dezvăluit existența forțelor anti-Mao (probabil o referire la Provincia Autonomă Uigură), care ar putea cere „ajutor frățesc“de la celelalte țări socialiste. Nici chiar ofițerii KGB care răspândeau astfel de zvonuri nu ştiau cu certitudine dacă erau angajați într-o măsură activă menită să-i intimideze pe chinezi sau avertizau Occidentul în privința unor măsuri serioase care se aflau în vederile Statului-Major General. Retrospectiv privind lucrurile, totul pare să fi fost mai degrabă o campanie de măsuri active. Deşi ministrul sovietic al Apărării, mareşalul Andrei Greciko, se pare că ar fi propus un plan de „a scăpa odată pentru totdeauna de pericolul chinez“, cea mai mare parte a colegilor lui din Biroul Politic nu erau dispuşi să-şi asume riscul.

Ca urmare a lipsei de surse de informații de la nivel înalt din Beijing, se pare că Moscova nu a ştiut de reacția dramatică a lui Mao la campania ei de intimidare după ciocnirile de la frontieră. Mao a înființat un grup de studiu format din patru mareşali, cărora le-a dat instrucțiuni să revizuiască în mod radical relațiile Chinei cu Uniunea Sovietică şi Statele Unite. Mareşalii Chen Yi şi Ye Jianying au avansat propunerea fără precedent ca Republica Populară Chineză să răspundă amenințării sovietice mizând „pe cartea americană“. Teama de un atac de preemțiune sovietic pare să fi justificat în principal decizia chinezilor de a începe discuții secrete cu Statele Unite, care au dus în cele din urmă la vizita lui Nixon la Beijing şi la o apropiere sino-americană, absolut de neconceput cu câțiva ani mai înainte. În

timpul vizitei lui Nixon, Kissinger i-a dat mareşalului Ye Jianying câteva informaţii cu privire la desfăşurarea forţelor sovietice la frontiera chineză, care, a spus el, erau strict secrete astfel încât chiar şi unele persoane oficiale din serviciul de informaţii al SUA nu aveau acces la ele.

În anii ’70 la Centru au avut loc dezbateri aprinse cu privire la măsura în care Republica Populară Chineză era îndreptăţită acum să poarte titlul de „Adversar Principal“, aplicat până acum în exclusivitate Statelor Unite. În cele din urmă, i s-a acordat statutul de „Adversar Major“ în jargonul KGB, iar Statele Unite şi l-au păstrat pe cel de „Adversar Principal“ unic. În schimb, pentru China era clar că Uniunea Sovietică devenise Adversarul Principal. Suspiciunile lui Mao faţă de Moscova au crescut când i-au ajuns la ureche rapoarte cu privire la un complot al succesorului lui de drept, Lin Biao. În vara anului 1970, după cum susţinea doctorul lui, Li Zhisui, paranoia lui Mao era la apogeu. Lui Li îi era frică să-i spună lui Mao că are pneumonie ca să nu fie acuzat că este implicat în complotul lui Lin Biao. „Lin Biao doreşte ca plămânii mei să putrezească“, i-a spus Mao. În august 1971, lui Mao i s-a comunicat că fiul lui Lin a înfiinţat o organizaţie secretă de spionaj în cadrul forţelor aeriene pentru a pregăti o lovitură de stat. În seara zilei de 12 septembrie, Mao a fost informat că Lin Biao decolase de pe aeroportul Shanhaiguan. Li notează că „ Mao a rămas cu gura căscată la auzul veştii“. Avionul lui Lin decolase în asemenea grabă, încât nu fusese alimentat suficient cu combustibil, nu avea operator radio şi nici copilot la bord. Întrucât, la decolare, avionul lovise o cisternă de aprovizionare şi îşi pierduse o parte din trenul de aterizare, era clar că va avea dificultăţi la aterizare. Radarele chinezeşti au luat urma avionului lui Lin: acesta a traversat mai întâi Mongolia Interioară, apoi a luat-o brusc spre nord, survolând frontiera cu Republica Populară Mongolă şi îndreptându-se spre Uniunea Sovietică. În ziua următoare, Mao a primit vestea că avionul se prăbuşise înainte să ajungă la frontiera sovietică, iar toţi cei aflaţi la bord îşi pierduseră viaţa. Dacă avionul ar fi ajuns în Uniunea Sovietică, fără îndoială că disputa publică dintre Beijing şi Moscova ar fi fost escaladată, ajungând la noi culmi de isterie. Chiar şi după prăbuşirea avionului, chinezii i-au acuzat pe sovietici de complicitate la trădarea lui Lin Biao. Mao nu a recunoscut niciodată că Revoluţia Culturală fusese o greşeală dezastruoasă. Dar, după părerea doctorului Li, „perfidia lui Lin Biao îl convinsese că trebuie să-şi schimbe strategia. L-a pus pe Ciu Enlai să-i reabiliteze pe mulţi dintre liderii pe care îi neutralizase“.

În timpul cât a mai rămas din era sovietică, KGB s-a străduit, dar fără prea mare succes, să compenseze incapacitatea de a infiltra guvernul de la Beijing prin alte două strategii: infiltrarea agenţilor transfrontalieri, mai ales din Kazahstan în Provincia Autonomă Uigură, şi infiltrarea grupărilor Republicii Populare Chineze din străinătate. În 1969, KGB-ul din Kazahstan a primit încă cincizeci şi cinci de ofiţeri operativi, la care s-au mai adăugat alţi optzeci şi unu în 1970. Pentru a face rost de garderoba potrivită pentru agenţii KGB, au fost luate hainele

refugiaților chinezi care treceau granița în Kazahstan. În 1970 operațiunea ALGA, inițiată de KGB-ul din Kazahstan în colaborare cu ofițerii pentru „acțiuni speciale“ de la Centru, şi-a propus să creeze o bază de sabotaj în Provincia Autonomă Uigură cu ascunzătoare pentru arme şi explozivi. După ce o expediție preliminară de trecere a frontierei efectuată de doi ofițeri a avut probleme, operațiunea a fost suspendată, fiind considerată prematură, şi planurile de infiltrare a unui grup înarmat de şapte sau opt refugiați înapoi în Provincie au fost anulate.

În următori câțiva ani s-au mai făcut câteva încercări eşuate de infiltrare. Îl menționăm în acest sens pe MITOU, fost şef al Facultății de Literatură Chineză a unui institut tehnic, care fugise în Uniunea Sovietică în 1968, în momentul de apogeu al Revoluției Culturale, când institutele de învățământ superior au fost închise timp de mai mulți ani. După ce a fost recrutat ca agent KGB şi instruit pentru a învăța să folosească cutiile poştale dezactivate, comunicațiile radio, cifrurile şi fotografiile, a fost trecut clandestin peste frontiera mongolă în Provincia Autonomă Uigură în august 1971. Deşi MITOU a ridicat banii şi cupoanele pentru alimente care îi fuseseră lăsate în cutia poştală, nu s-a mai auzit nimic despre el. În dosarul lui este inserată concluzia că, probabil, era prea înspăimântat ca să mai continue munca de agent. LIVENȚOV a fost un alt agent chinez infiltrat în Provincia Autonomă Uigură prin Mongolia. În 1972, el a participat la operațiunea STRELA care avea drept scop să efectueze recunoaşterea vizuală a uzinelor industriei nucleare de apărare. Fusese învățat să distingă diferitele tipuri de fum şi emisii ale coşurilor înalte ale fabricilor, să ia probe de sol şi apă şi să facă însemnări detaliate cu privire la ceea ce observa. La fel ca şi în cazul lui MITOU, încercarea de infiltrare a lui LIVENȚOV s-a încheiat cu un eşec total.

Probabil că, din cauza ratei mari a eşecurilor în rândurile agenților chinezi infiltrați peste frontieră, KGB a inventat o metodă neobişnuită de testare a gradului lor de loialitate în condiții operaționale. În operațiunea ZENIT, agenților care erau testați li s-a spus că vor traversa frontiera chineză într-o zonă din apropierea râului Usuri, mai întâi ca să localizeze o cutie poştală dezactivată şi să înlocuiască un radio care nu mai funcționa, lăsat în ea ca model de lucru, apoi să se întâlnească cu un agent care opera în interiorul Chinei, la o locație prestabilită, pentru a primi instrucțiuni. Dar agenții testați nu ştiau că zona în care efectuau aceste operațiuni se afla, de fapt, în interiorul Uniunii Sovietice, şi oamenii erau observați de aproape de la posturile de supraveghere echipate cu instalații pentru vedere pe timp de noapte şi magnetofoane. ZENIT a fost una din cele cinci zone de frontieră în care s-au desfăşurat teste similare. În 1974, şaizeci şi şase de agenți au fost testați; în 1975, numărul acestora a crescut la 107. Pe lângă faptul că a trimis agenți să traverseze pe jos frontiera de nord a Chinei în locuri îndepărtate, KGB a examinat posibilitatea folosirii altor două metode de infiltrare: pe mare, utilizând mici bărci gonflabile care puteau fi ascunse după acostare, şi într-un mod încă şi mai ingenios, prin ascunderea unui agent în conducta de ventilație a vagoanelor de poştă care

traversau frontiera chineză. Cea de-a doua metodă a fost considerată practicabilă numai vara, căci în timpul iernii agentul ar fi murit înghețat de frig. Din dosarele văzute de Mitrokhin nu reiese clar dacă aceste metode au fost utilizate sau nu.

Condițiile de operare din Republica Populară Chineză erau pur și simplu prea dificile pentru infiltrarea transfrontalieră. Așa cum scria Jung Chang mai târziu în *Lebedele sălbatice*, „Toată China era ca o închisoare. Fiecare casă, fiecare stradă era păzită chiar de oameni. În această întindere uriașă nu aveai unde să te ascunzi. Străinii sau cei care aveau un comportament ciudat trezeau imediat bănuieli. Un agent chinez trecut clandestin peste râul Amur din Orientul Îndepărtat sovietic după zece ani de absență din China a descoperit că țigările care i se dăduseră deveniseră disponibile numai în magazinele pe valută rezervate străinilor. Și a mai făcut o greșeală: a rămas fără țigări și i-a cerut o țigară unui străin – obicei pe care îl căpătase în Uniunea Sovietică și care a atras imediat atenția. Obișnuit între timp cu sistemul metric, agentului îi venea greu să utilizeze unitățile de măsură chinezești și șovăia în mijlocul propoziției când trebuia să facă mici socoteli în cap. Chiar și atunci când întreba încotro s-o ia, avea dificultăți. În Rusia se obișnuise cu noțiunile de „la stânga“ sau „la dreapta“ în loc să se refere la punctele cardinale, așa cum procedau chinezii. La un moment dat, când a întrebat unde se află intrarea într-un restaurant, i s-a spus că este pe ușa de sud, iar când a întrebat care este aceea, i s-a răspuns că este vizavi de ușa de nord.

Pe la sfârșitul anului 1973, Centrul a trimis o directivă rezidențelor din întreaga lume intitulată „Măsuri destinate să îmbunătățească activitatea desfășurată împotriva Chinei din terțe țări“ pentru perioada 1974–1978. Rezidențele au primit instrucțiuni să-i cultive pe cetățenii chinezi care trăiau în străinătate, precum și pe membrii diasporei chineze, pe cetățenii taiwanezi și pe străinii cu contacte în Republica Populară Chineză. Li s-a spus, de asemenea, să infiltreze grupurile maoiste și centrele de studii chineze, să planteze „dispozitive operaționale“ (microfoane) pe țintele respective, să aplice măsuri active și să întocmească rapoarte despre agenți care puteau fi trimiși în misiune în RPC. Rezidența KGB din Praga raporta în 1975 că folosea treizeci de agenți ca să infiltreze Ambasada chineză. Din cei șaptezeci și doi de cetățeni cehoslovaci care au participat la o recepție de la ambasadă în octombrie 1975 pentru a celebra aniversarea întemeierii Republicii Populare Chineze, douăzeci și trei erau agenți ai KGB-ului sau ai StB cehoslovace. În niciunul din dosarele lui Mitrokhin nu există vreo dovadă că aceasta sau alte încercări de infiltrare ar fi dus la rezultate palpabile. Cele mai multe ambasade chineze par să fi fost ținte la fel de dificile ca însăși Republica Populară Chineză.

Nu este de mirare că în dosarele văzute de Mitrokhin nu se identifică niciun agent KGB cu acces la documente secrete chineze. Dar rezidența din Beijing a obținut totuși anumite materiale de la un diplomat nord-coreean demis, cu numele conspirativ FENIKS, care, în particular, critica cultul lui Mao (și, fără îndoială,

cultul încă şi mai deşănţat al lui Kim Ir Sen din Coreea de Nord). Un ofiţer PR sub acoperire diplomatică, A. A. Jemciugov, a început să-l cultive pe FENIKS la recepţiile diplomatice şi cu prilejul altor contacte diplomatice de rutină. În mai multe rânduri, Jemciugov a aranjat să-l întâlnească la el acasă. Rezidenţa a raportat că FENIKS dădea dovadă de abilitate în disimularea scopului întrevederilor sale cu Jemciugov, respecta reguli stricte de securitate şi părea calm şi încrezător în sine în timpul întrevederilor lor, care, treptat, au devenit tot mai frecvente. Datorită relaţiilor apropiate dintre regimurile de la Beijing şi de la Phenian de la mijlocul anilor 1970, Ambasada nord-coreeană primea cŏpii ale unei serii de documente secrete ale Comitetului Central Chinez, dintre care unele au fost transmise de FENIKS. Printre alte materiale pe care le-a furnizat s-a numărat şi o scrisoare de la Yao Wenyuan, membru al Biroului Politic, care avea să devină după moartea lui Mao unul dintre membrii „Bandei celor Patru". Deşi documentele furnizate de FENIKS au fost menţionate în mai multe rapoarte ale KGB-ului către Biroul Politic, acesta i-a spus clar lui Jemciugov că intenţionează să-şi păstreze libertatea de acţiune şi nu era dispus să devină agent KGB. Cu toate acestea, datorită disponibilităţii lui de a furniza materiale secrete şi, din 1976, de a avea un contact clandestin cu un ofiţer de caz, FENIKS a fost catalogat începând din acel an drept contact confidenţial. Din noiembrie 1976 i-a transmis materiale lui Jemciugov atingându-l în treacăt într-un magazin universal din Beijing.

În vara anului 1976, când se aprecia în mod corect că moartea lui Mao este iminentă, Biroul Politic a înfiinţat o comisie de înalt nivel menită să evalueze viitorul relaţiilor sino-sovietice. Condusă de ideologul şef al partidului, Mihail Suslov (considerat pe atunci cel mai probabil succesor al lui Brejnev), comisia îi includea pe Gromîko, ministrul Afacerilor Externe, Ustinov, ministrul Apărării, Andropov, şeful KGB, şi pe Konstantin Cernenko, pe atunci şeful Departamentului General al Comitetului Central, care, în pofida denumirii sale nevinovate, controla arhivele secrete ale partidului. După moartea lui Mao, survenită la 9 septembrie, atacurile împotriva Chinei din presa sovietică au fost suspendate până când s-a clarificat politica succesorilor săi. Rezidenţele KGB din întreaga lume au primit instrucţiuni să raporteze orice semn de schimbare de atitudine a oficialităţilor chineze faţă de Uniunea Sovietică. De asemenea, li s-a trimis o informare amplă „Despre unele caracteristici naţional-psihologice ale chinezilor şi evaluarea lor în contextul activităţii de informaţii", care erau menite să impulsioneze recrutarea de agenţi:

> Experienţa a arătat că succesul în activitatea operaţională cu agenţii de naţionalitate chineză depinde în mare măsură de existenţa unui personal de informaţii cu cunoştinţe solide în domeniul particularităţilor lor naţionale şi psihologice. O apreciere corectă a trăsăturilor caracterului chinez este esenţială pentru studierea surselor potenţiale de informaţii, pentru a îmbunătăţi munca de recrutare a agenţilor.

Deşi sublinia importanța „stabilirii unei relații solide de prietenie cu chinezii pe baza respectului pentru individ şi pentru cultura chineză“, scrisoarea exprima în acelaşi timp ura Centrului față de cetățenii Republicii Populare Chineze. Aceştia aveau – după cum susținea informarea – o viziune egocentrică despre lume; şi deveneau „incontrolabili“ atunci când mândria lor era atinsă. Se distingeau prin temperamentul lor înfierbântat, excitabilitate maximă şi o tendință spre treceri bruşte de la o extremă la alta; posedau un talent înnăscut de a disimula, ceea ce îi făcea să fie o națiune de actori; caracterul lor era în general marcat de „perfidie, cruzime şi furie“; erau cunoscuți pentru „atitudinea lor disprețuitoare“; şi manifestau indiferență față de mizeria şi nefericirea altor oameni. Din cauza obsesiei lor de „a nu se face de râs“, se recurgea la „compromitere pentru a-i determina pe chinezi să colaboreze“. Aprecierii similare, presărate cu înjurături în care limba rusă este extrem de bogată, erau frecvent formulate în conversațiile despre China ale celor de la Centru. La baza atitudinii KGB față de RPC se afla ura rasială foarte puțin disimulată şi rivalitatea ideologică şi strategică.

La mai puțin de o lună după moartea lui Mao, văduva lui, Jiang Qing, şi principalii ei asociați radicali, aşa-numita „Bandă a celor Patru“, au fost arestați şi denunțați ca trădători în serviciul naționaliştilor chinezi. Ofițerii KGB îşi aminteau probabil în particular afirmațiile la fel de absurde de după arestarea şi execuția lui Beria cum că acesta ar fi fost agent englez. În următorii câțiva ani, după ce s-a pus în cele din ură capăt Revoluției Culturale, „Banda celor Patru“ a devenit un țap ispăşitor foarte convenabil pentru toate ororile din timpul regimului lui Mao care acum puteau fi recunoscute în public. Aşa cum nota Philip Short, corespondentul BBC:

> Toată lumea ştia că membrii „Banda celor Patru“ fuseseră adepții cei mai înfocați ai lui Mao, dar fiecare persoană oficială chineză fără excepție îi descria drept cei mai înverşunați dușmani ai lui Mao… Orice conversație oficială începea cu: „Din cauza amestecului şi a sabotajului Bandei celor Patru…“, urmată de o înşiruire a păcatelor pe care, chipurile, le comiseseră.

Serviciul A a încercat să creeze confuzie printre partidele maoiste din afara Chinei fabricând un aşa-zis testament final al lui Mao către Jiang Qing în care făcea apel la ea „să continue munca pe care am început-o eu“. Falsul a circulat în numele sprijinitorilor „Bandei celor Patru“, adresând un îndemn marxist-leniniştilor de pretutindeni să condamne trădarea moştenirii lui Mao de către regimul aflat la putere.

Deşi Moscova a salutat căderea în dizgrație a „Bandei celor Patru“, a rămas sceptică în privința perspectivelor reconcilierii cu succesorii lui Mao. Lista de informații a Centrului pe anul 1977 se încheia cu ideea că „cercul conducător din China rămâne, la fel ca şi mai înainte, naționalist, hegemonist şi antisovietic.

China, recunoştea Centrul, rămânea „o enigmă“. FCD dorea informaţii cu privire la lupta pentru putere dintre conducerea partidului şi Armata Populară de Eliberare, la perspectivele lui Deng Xiaoping (cel mai în vârstă supravieţuitor al celor epuraţi de revoluţia culturală) şi la schimbările de politică din epoca postmaoistă. Deşi nu vedea niciun fel de perspective de îmbunătăţire a relaţiilor sino-sovietice, spera într-o „detronare parţială a maoismului şi o înlăturare parţială a celor mai odioase aspecte ale acestuia“, ceea ce ar fi dus la o „abordare mai realistă“ a relaţiilor Chinei cu Uniunea Sovietică.

În iulie 1977, un afiş roşu de 20 de metri lungime cu litere negre de aproape 70 de centimetri plasat pe o clădire oficială anunţa că Comitetul Central l-a repus în drepturi pe Deng Xiaoping; transmiterea comunicatului oficial prin care se confirma repunerea lui în drepturi a fost urmată de zgomotul focurilor de artificii în tot Beijingul şi de demonstraţii cu steaguri fâlfâind, răpăit de tobe şi bătăi de gong în Piaţa Tiananmen. Deşi demonstraţia fusese orchestrată, bucuria era autentică. Pentru demonstranţi, silueta mărunţică a lui Deng Xiaoping, cel mai scund dintre principalii lideri ai lumii, reînvia speranţa într-o viaţă mai bună după ororile trecutului. Reabilitarea lui Deng şi afirmarea lui ulterioară ca lider chinez dominant a stârnit sentimente amestecate la Centru. Deşi se credea că este mai mult un pragmatic decât un ideolog fanatic, dosarul lui din trecut atesta că are o atitudine clar antisovietică. FCD a ajuns la concluzia că Deng are două obiective fundamentale în străinătate: în primul rând, să obţină concesii de la Statele Unite; în al doilea rând, să amelioreze în mod demonstrativ relaţiile cu Uniunea Sovietică pentru ca să poată da vina pe ea pentru lipsa de progres real. Programul lui de modernizare economică, la început bazat în principal pe tehnologia, capitalul şi experienţa occidentale, a provocat şi mai multă neîncredere la Moscova.

În ianuarie 1978, rezidenţii KGB au fost informaţi printr-o circulară de la Centru că regimul Deng era pe un „curs de coliziune cu URSS“ şi că modernizarea forţelor armate chineze cu ajutorul Occidentului reprezenta „un pericol special“. Operaţiunile de informaţii împotriva RPC erau însă serios frânate de „intensificarea continuă a celor de contrainformaţii de la Beijing“. Aşadar, era imperios necesar să se compenseze carenţele activităţii de strângere a informaţiilor din RPC prin intensificarea operaţiunilor împotriva ţintelor chineze din străinătate. Deşi se spunea că anumite rezidenţe din terţe ţări au obţinut rezultate pozitive, „lipsa unui aparat esenţial de agenţi“ continua să fie un handicap sever. Rezidenţii erau admonestaţi pentru lipsa lor de energie pe Linia K şi li s-a ordonat să-şi dubleze eforturile.

Centrul a subliniat în mod special necesitatea extinderii operaţiunilor împotriva ţintelor chineze din Hong Kong. În aprilie 1978, rezidenţii au primit o listă detaliată a ţintelor:

> S-a constatat o creştere simţitoare a numărului de misiuni oficiale chineze în Hong Kong în ultimii câţiva ani şi, la fel, în diverse organizaţii locale şi întreprinderi aflate sub controlul Beijingului. Astfel, RPC controlează peste patruzeci din băncile din Hong

Kong, un mare număr de firme comerciale şi industriale, precum şi mai multe ziare locale. Influența chineză este foarte puternică și în sindicatele din Hong Kong.

Printre alte ținte se numărau şi misiunile străine din Hong Kong, posturile de spionaj americane şi britanice şi instituțiile ştiințifice ai căror studenți erau priviți ca potențiali agenți ai Liniei X. Deşi unele dintre țintele potențiale au fost alese cu mult discernământ, s-au semnalat şi câteva omisiuni ciudate, ceea ce sugerează existența unor lacune serioase în privința informațiilor KGB despre Hong Kong. De exemplu, referirile la „ziarele cel mai bine informate despre scena chineză“ nu menționează *Ming Pao*, considerat de unii sinologi occidentali drept cel mai bine informat dintre toate.

Măsurile active, precum şi strângerea de informații s-au dovedit a fi mult mai dificile împotriva chinezilor decât împotriva principalelor ținte occidentale. Incapacitatea KGB-ului de a recruta agenți în stare să furnizeze documente autentice de la ministerele chineze ale Afacerilor Externe, Apărării şi Securității Publice a pus Serviciul A în imposibilitatea de a executa falsuri plauzibile de materiale emise de aceste ministere comparabile cu falsurile după documentele CIA, ale Departamentului de Stat şi ale Pentagonului. În ianuarie 1978 Centrul s-a plâns că „Viitoarea creştere a eficienței măsurilor active referitoare la China este afectată de absența unui aparat esențial de agenți“. Documentele de partid furnizate de FENIKS (şi poate şi de alții), au dat totuşi posibilitatea Serviciului A să imite formatul cuvântărilor lui Deng Xiaoping şi ale altor lideri chinezi de la şedințele închise de partid. În cadrul operațiunii AUT, au fost transmise ambasadelor din Indonezia, Thailanda, Malaysia şi Singapore transcrieri ale presupuselor cuvântări rostite la 29 septembrie 1977 de Deng Xiaoping şi de ministrul adjunct de Externe la Beijing, în fața susținătorilor de frunte ai RPC din cadrul diasporei chineze, în care se sublinia rolul lor ca „verigă de legătură cu revoluția mondială“. Pentru a compensa lipsa de documente chineze oficiale care să fie utilizate ca şabloane pentru falsuri, Serviciul A a falsificat adesea rapoarte ostile referitoare la RPC atribuite acelor agenții străine de spionaj şi ministere de externe de la care avea diferite modele de documente. De exemplu, în august 1978, un raport fals al serviciului malaysian de informații, cu pretinse detalii asupra activităților subversive ale agenților chinezi trimişi în Malaysia şi Thailanda de Beijing, a fost înmânat ambasadorului Thailandei de la Kuala Lumpur. O lună mai târziu, alte dezinformări au fost transmise preşedintelui Asad al Siriei (sub forma unui raport iranian cu privire la discuțiile cu o delegație chineză), chipurile dezvăluind o şedință secretă dintre ministrul Chinez de Externe, Huang Hua, şi un emisar al lui Menachem Begin, primul-ministru al Israelului. S-a raportat că Asad s-a lăsat păcălit în totalitate. „Întotdeauna i-am privit cu suspiciune pe chinezi“, i-a spus el informatorului sovietic, „dar cu toate acestea, nu mă aşteptam la aşa ceva din partea lor.“

Centrul a recurs la măsuri active şi în încercarea de a strica relaţiile Chinei cu regimurile comuniste din afara blocului sovietic. În 1967 a pus la cale o operaţiune îndreptată împotriva liderului României, Nicolae Ceauşescu: o versiune contrafăcută a comentariilor particulare ale lui Ciu Enlai după întoarcerea sa dintr-o vizită efectuată la Bucureşti cu un an mai înainte. Se afirma că Ciu Enlai elogiase capacităţile primului-ministru al României, Ion Gheorghe Maurer, „adevăratul lider al partidului şi al guvernului", ale adjunctului acestuia, Emil Bodnăraş, care „îl detestă pe Ceauşescu" şi ale altor membri ai Prezidiului din România. L-a catalogat pe Ceauşescu drept un „parvenit necioplit" care, în ciuda vanităţii lui notorii, nu era decât al cincilea în ierarhia influenţei din partid. Centrul nu se îndoia să Ceauşescu se va simţi atât de jignit de această insultă personală, încât „în relaţiile României cu Republica Populară Chineză avea să se producă o schimbare radicală".

Serviciul A a încercat să bage zâzanie şi între China şi Coreea de Nord. În 1978, în timpul vizitei generalului Zia ul-Haq la Beijing, Ambasada Coreei de Nord din Islamabad a primit un document pakistanez contrafăcut produs de Serviciul A, în care se raporta că, potrivit informaţiilor primite de acesta, conducerea chineză îl informase pe secretarul de stat Cyrus Vance că acceptau necesitatea ca trupele americane să rămână în Coreea de Sud. Aşa cum sperase Centrul, relaţiile chinezo-nord-coreene s-au deteriorat serios la sfârşitul deceniului. Dar motivele ţineau mult mai puţin de măsurile active ale KGB-ului şi mai mult de apropierea sino-americană. La 1 ianuarie 1979, Statele Unite şi RPC au stabilit relaţii diplomatice. În februarie, forţele chineze au invadat Vietnamul, aliatul Uniunii Sovietice, şi timp de o lună s-a desfăşura primul război între state „socialiste". Livrările de arme sovietice către Coreea de Nord, care fuseseră suspendate în 1973, au fost reluate în 1979. De ziua Armatei Roşii din februarie 1980, la Phenian s-a sărbătorit din nou „prietenia militantă" dintre forţele sovietice şi nord-vietnameze.

Agentul de influenţă care s-a bucurat probabil de cea mai mare autoritate în campania de măsuri active ale KGB-ului în Occident împotriva RPC la sfârşitul anilor '70 a fost Jean Pasqualini, cunoscut şi sub numele de Bao Ruowang. Născut din tată corsican şi mamă chinezoaică, Pasqualini a fost arestat în 1957, fiind acuzat de „activităţi contrarevoluţionare", imaginare. Catalogat drept „agent al imperialiştilor şi câine de pază al americanilor" el şi-a petrecut următorii şapte ani în *laogai*. A atras pentru prima oară atenţia rezidenţei din Paris la începutul anilor '70 când şi-a scris, împreună cu un ziarist francez, memoriile, evocând experienţa traumatizantă din lagărul de muncă în cartea *Prizonierul lui Mao*. „De-a lungul anilor", scria Pasqualini, „poliţia lui Mao şi-a perfecţionat metodele de interogatoriu în asemenea măsură, încât desfid pe oricine, fie el chinez sau de altă naţionalitate, care ar pretinde că le poate face faţă." Deşi ulterior şi-a revenit după această spălare a creierului, în momentul în care a fost condamnat simţea că

„îl iubea sincer pe Mao, politica lui şi Tribunalele Poporului“. KGB-ul a fost fără îndoială impresionat de faptul că, deşi fusese folosit „ca sclav la muncă“, Pasqualini nu a ieşit din acel *laogai* ca anticomunist. Cu toate că era ostil faţă de regimul lui Mao, admira „cinstea şi devotamentul celor mai multe dintre cadrele comuniste“ şi a insistat că lucrarea lui nu dorea să ofere sprijin pentru CIA. Publicată pentru prima dată în Statele Unite în 1973, *Prizonierul lui Mao* a văzut lumina tiparului doi ani mai târziu şi în Marea Britanie, apoi a fost tradusă în chineză, franceză, germană, spaniolă şi alte limbi. A rămas o lucrare clasică aflată în fruntea listei de cărţi evocate de cei care fac campanie împotriva lagărelor de muncă *laogai*. Pasqualini a fost contactat pentru prima dată de rezidenţa din Paris în 1972 şi a devenit agent KGB în 1975, cu numele conspirativ de CHAN, fiind plătit cu 1500 de franci pe lună. A fost solicitat să predea cursuri la Paris la *Ecole des Langues Orientales* şi în 1978 i s-a adresat invitaţia de a ţine o serie de prelegeri la Universitatea Oxford pe tema încălcării drepturilor omului în RPC. Ca şi în prelegerile susţinute la Oxford, Pasqualini s-a arătat dispus să adauge la experienţa sa autentică din *laogai* şi informaţiile transmise lui de KGB, în care erau incluse, după cum reiese din dosarul lui, mai multe documente contrafăcute de Serviciul A. Între iunie 1977 şi decembrie 1978 a avut patruzeci şi opt de întâlniri cu ofiţerul lui de caz, care era convins de „sinceritatea“ lui. Dar în 1979, KGB a descoperit că Pasqualini era supravegheat de DST, serviciul francez de securitate. Greşeala care dusese la punerea lui sub supraveghere aparţinuse, fără îndoială, rezidenţei din Paris. În iunie 1979, cel mai important agent de influenţă al rezidenţei, Pierre-Charles Pathé, a fost arestat în timpul întâlnirii cu ofiţerul lui de caz care fusese urmărit de DST. Însemnările lui Mitrokhin asupra dosarului lui Pasqualini se încheie în 1979 şi nu este clar dacă legăturile lui cu KGB-ul au fost reluate.

Pentru poporul chinez, semnalul cel mai dramatic al noii ere care a urmat după victoria lui Deng în lupta pentru succesiune de după moartea lui Mao a fost reabilitarea postumă a celei mai cunoscute victime a Revoluţiei Culturale, Liu Shaoqi, în februarie 1980, urmată în noiembrie de începerea procesului „Bandei celor Patru“, care a durat două luni. Liu a fost declarat victima „celei mai mari înscenări din istoria partidului nostru“ şi i s-au organizat funeralii naţionale cu întârziere. La procesul „Bandei celor Patru“, din dorinţa de a se păstra neîntinată memoria lui Mao, cei Patru au fost acuzaţi de defăimarea lui Shaoqi şi de toate atrocităţile Revoluţiei Culturale. O dovadă a existenţei unei lacune serioase în informaţiile sovietice de nivel înalt referitoare la aceste convulsii politice este faptul că un raport al ministrului francez de Externe cu privire la vizita preşedintelui Giscard d'Estaing în China, în octombrie 1980, furnizat de agentul SEN din Paris, a fost înaintat Biroului Politic ca document de importanţă specială.

Într-un raport de la începutul anului 1984 asupra operaţiunilor KGB din ultimii doi ani, Vladimir Kriucikov, şeful FCD, afirma că: „Beijingul blochează normalizarea relaţiilor chino-sovietice… Beijingul doreşte să obţină avantaje pentru sine din

manipularea țărilor socialiste şi a Occidentului şi încearcă să şantajeze Occidentul cu amenințarea îmbunătățirii relațiilor sale cu Uniunea Sovietică".

În general, Kriucikov era nemulțumit de performanțele Liniei K:

> FCD a obținut anumite rezultate utile în ultimii doi ani în activitatea sa împotriva Chinei, dar succesele au reprezentat, în general, episoade izolate. Multe rezidențe acționează încă foarte lent în îndeplinirea sarcinilor speciale care derivă din recrutarea de agenți. Nu se acordă suficientă atenție unor categorii promițătoare de cetățeni chinezi aflați în afara granițelor cum sunt specialiştii, studenții şi cursanții. Se face prea puțin efort în vederea selectării agenților pentru perioade mai lungi în RPC, Hong Kong şi Taiwan. Rezidențele trebuie să-şi intensifice străduaniile de a obține rezultate semnificative în recrutarea persoanelor de naționalitate chineză. Ofițerii cel mai bine formați şi agenții cei mai experimentați trebuie să fie îndrumați către această muncă. Nu trebuie să ratăm oportunitățile create de schimbarea de personal din administrația de stat chineză, procesul de discreditare a ideologiei maoiste şi epurarea care se desfăşoară în partid.
> Nicăieri nu este mai multă nevoie de circumspecție, răbdare, rezistență şi apreciere obiectivă a caracteristicilor chinezilor decât în activitățile îndreptate împotriva Chinei.

Planul FCD pentru 1984 a inclus măsuri active pentru „contracararea apropierii militare şi politice dintre RPC şi SUA şi alte țări imperialiste ostile Uniunii Sovietice". Printre acestea s-au numărat şi măsurile active destinate să provoace o ruptură în relațiile anglo-chineze în legătură cu viitorul Hong Kongului. În Declarația Comună semnată în decembrie 1984, Marea Britanie şi RPC au căzut de acord că Hong Kongul va reveni sub suveranitatea deplină a Chinei în 1997, după expirarea contractului de leasing asupra coloniei, dar că, în următoarea jumătate de veac, sistemul capitalist se va menține în Hong Kong în conformitate cu formula „O țară, două sisteme". KGB a încercat – şi a reuşit cu un succes remarcabil – să răspândească în media teza că Marea Britanie, slăbită şi îngenuncheată, a suferit o umilire majoră din partea chinezilor.

La începutul epocii lui Gorbaciov, KGB continua să considere China drept una dintre țintele sale majore cel mai greu de infiltrat. În aprilie 1985, o analiză a operațiunilor împotriva Chinei organizate de Direcția T (Spionaj ştiințific şi tehnologic), una dintre secțiile FCD cu cel mai mare succes, a dezvăluit existența unor „neajunsuri" grave şi persistente. Din informațiile culese de către rezidențe reiese că numai 1% se refereau la China şi calitatea lor era considerată „slabă". Rezidenții au fost informați în legătură cu aceste constatări în mai, printr-o circulară care îi admonesta pentru o serie de „neglijențe" – dintre care cea mai importantă era lipsa de contacte cu chinezii, care era descrisă ca o „sursă de extremă îngrijorare". Îngrijorarea se extindea asupra tuturor aspectelor culegerii de informații împotriva țintelor chineze. Aşa cum recunoştea Nikolai Leonov după prăbuşirea Uniunii Sovietice, „Exista o lacună imposibil de acoperit în sursele noastre de informații despre China".

Mai rămâne totuşi o enigmă. Mitrokhin nu a avut acces la arhivele SIGINT ale Direcţiilor Opt şi Şaisprezece ale KGB-ului, care conţin decriptările materialelor diplomatice. Dosarele adnotate de el includ puţine indicii referitoare la capacitatea KGB de a intercepta şi decripta comunicaţiile RPC. Ca şi în alte capitale importante, rezidenţa din Beijing poseda o staţie SIGINT, numită conspirativ KRAB. Bugetul ei pe 1979, o fracţiune din acela pentru rezidenţele SUA şi cu mult mai mic decât cel alocat pentru principalele capitale europene, nu sugerează – ţinând seama de standardele KGB – o activitate de nivel foarte înalt. Probabil că în cadrul operaţiunii ALPHA de la mijlocul anilor 1970, s-a reuşit „infiltrarea tehnică a Ambasadei Republicii Populare Chineze şi a altor aşezăminte chineze de la Ulan Bator“, dar însemnările lui Mitrokhin nu ne oferă niciun fel de indicaţii cu privire la informaţiile care au fost obţinute. Viktor Makarov, fost ofiţer KGB care a lucrat la Direcţia Şaisprezece din 1980 până în 1986, crede că importanţa SIGINT a scăzut considerabil la începutul anilor 1980. Din 1981 i s-a permis să intre în biroul folosit de criptanaliştii chinezi în care până atunci accesul fusese interzis. Makarov a dedus, probabil pe bună dreptate, că rata succesului acestuia nu mai justifica înaltul nivel de securitate de care beneficiase anterior biroul. Deşi comunicaţiile chineze erau interceptate şi de alte secţii ale vastei reţele SIGINT a KGB şi GRU, se pare că decriptarea documentelor nu a putut să compenseze eşecurile din domeniul recrutării agenţilor.

16

Japonia

Cu excepția lui Kim Philby, cel mai cunoscut dintre toți spionii sovietici a fost agentul secret de origine germană al GRU, Richard Sorge, care a fost staționat la Tokyo în 1933, pozând cu atâta succes drept corespondent de presă nazist în următorii opt ani, încât un ziarist japonez l-a descris ca un „nazist tipic, arogant, iute la mânie și mare bețiv". Așa după cum susține agenta sovietică Hede Massing, era și „extraordinar de chipeș". Pe lângă faptul că s-a infiltrat în Ambasada germană de la Tokyo și a sedus-o pe soția ambasadorului, Sorge a condus cercul de spioni din Japonia în fruntea căruia se afla un tânăr idealist marxist dintr-o familie înstărită, Hotsumi Osaki, membru al corpului de consilieri ai unui politician de frunte, prințul Konoye. Sorge a prevăzut în mod corect atât invadarea Chinei de către Japonia din 1937, cât și invadarea Uniunii Sovietice de către Germania în 1941, dând de fiecare dată asigurări de importanță vitală, conform cărora Japonia nu avea intenția să invadeze Siberia. Până la 22 iunie 1941, când Wehrmachtul a declanșat atacul împotriva Uniunii Sovietice, Stalin a refuzat să dea crezare informațiilor referitoare la invazia germană, etichetându-l pe Sorge drept un mincinos „care are acces la câteva făbricuțe și bordeluri din Japonia". Cu toate acestea, cu puțin timp înainte de arestarea lui, survenită în octombrie 1941, Sorge a primit un mesaj întârziat de mulțumire de la Moscova. În 1964, la douăzeci de ani după ce fusese executat de japonezi, a primit titlul de Erou al Uniunii Sovietice, fiind onorat cu o serie de hagiografii aprobate oficial și – ceea ce este foarte neobișnuit pentru un agent străin – cu o emisiune specială de timbre poștale. Deși Sorge lucrase pentru organizația rivală, GRU, Centrul l-a considerat un model demn de urmat de membrii noii generații de agenți secreți KGB. În 1971, la cel de-al XXIV-lea Congres al PCUS, ofițeri superiori ai KGB i-au abordat pe liderii partidelor comuniste occidentale pentru a le cere ajutorul în recrutarea de agenți secreți din țările lor. În fiecare caz, ca o indicație cu privire la genul de agenți pe

care îi aveau în vedere, dădeau întotdeauna exemplul lui Richard Sorge. În acel moment însă, o serie întreagă de agenți de la Ministerul de Externe al Japoniei furnizau un volum mai mare de documente secrete despre politica externă japoneză (deşi, într-o perioadă mai puțin critică din istoria relațiilor sovieto-japoneze) decât obținuse cercul de spioni ai lui Sorge din generația anterioară. Numele lor, spre deosebire de cel al lui Sorge, nu au fost niciodată făcute publice.

Înfrângerea Japoniei în războiul din Pacific din august 1945 a fost urmată de ocupația militară americană care i-a impus o nouă Constituție democratică. În septembrie 1951, semnarea unui tratat de pace într-un loc atât de neașteptat cum era Opera din San Francisco a pus capăt ocupației, care s-a încheiat practic în luna aprilie a anului următor. Cu toate acestea, un tratat de securitate, semnat în aceeaşi zi, prevederea menținerea bazelor militare americane nu numai pentru a apăra Japonia de atacuri străine şi pentru a contribui la menținerea păcii şi a securității în Orientul Îndepărtat, ci şi – aşa cum a solicitat guvernul japonez – pentru a ajuta la „înăbuşirea revoltelor interne de amploare şi a tulburărilor din Japonia, provocate de instigarea sau intervenția din afară a unei Puteri a Puterilor". Uniunea Sovietică a refuzat să semneze tratatul de pace de la San Francisco şi a condamnat tratatul de securitate. Refuzul său de a renunța la cele patru insule din sudul lanțului Kurilelor de la nord de Hokkaido (cunoscute în Japonia sub denumirea de „Teritoriile Nordice"), pe care le ocupase după terminarea războiului, a făcut imposibilă încheierea tratatului de pace în următoarea jumătate de secol. În 1956, Uniunea Sovietică s-a oferit să retrocedeze cele două insule aflate cel mai la sud, Shikotan şi Habomais, în schimbul unui tratat de pace încheiat în condiții dictate de ea. Oferta nu a reuşit să rezolve situația şi ulterior a fost retrasă.

Pe tot parcursul Războiului Rece, principala prioritate a măsurilor active întreprinse de rezidența din Tokyo a constituit-o învrăjbirea Japoniei şi Statelor Unite. Şi prima mare ocazie în acest sens a apărut odată cu negocierea tratatului de securitate revizuit, care a avut loc în ianuarie 1960. Campania împotriva ratificării, inițiată de Partidul Socialist Japonez, de Partidul Comunist Japonez, de Consiliul General al Sindicatelor (Sohyo) şi de Federația Studenților (Zengakuren) s-a transformat în cea mai mare mişcare de mase din istoria politică a Japoniei. În momentul culminant al protestelor, în mai şi iunie 1960, mai multe milioane de oameni din Tokyo şi din principalele oraşe au luat parte la demonstrațiile de stradă, urmate de oprirea lucrului, au participat la mitinguri şi au semnat petiții. În Dietă au apărut disensiuni, iar pe stradă au izbucnit revolte, în timpul cărora o studentă de la Universitatea din Tokyo a fost călcată în picioare şi omorâtă. Aşa cum s-a întâmplat de regulă cu toate mişcările de protest cu care era de acord, KGB şi-a asumat meritele pentru ele. Rezidența din Tokyo a provocat cel puțin o parte din incidentele antiamericane – printre care şi o demonstrație de la aeroport, condusă de studenții comuniști din organizația Zengakuren împotriva sosirii secretarului de presă al preşedintelui Dwight D. Eisenhower, James Hagerty.

În iunie, Partidul Democrat Liberal al lui Nobusuke Kishi, aflat la guvernare, a suferit umilința de a trebui să anuleze vizita iminentă a lui Eisenhower însuşi pe motiv că nu-i putea garanta securitatea personală. „Privit din acest unghi“, scria Eisenhower mai târziu, „evenimentul a reprezentat o victorie a comuniştilor.“ Aşa cum era de aşteptat, Centrul şi-a asumat meritele pentru această victorie. Rezidența din Tokyo a reuşit, de asemenea, să facă publicitate unor anexe secrete contrafăcute ale tratatului, fabricate de Serviciul A, care susțineau că scopul prelungirii tratatului îl reprezenta menținerea acordului pentru folosirea trupelor americane în vederea înăbuşirii revoltelor civile şi pentru a extinde cooperarea americano-japoneză în întregul Orient Îndepărtat, de la Pacificul sovietic, până la coasta chineză.

Însă succesele tactice al KGB-ului au avut o importanță strategică redusă. La câteva zile după anularea vizitei lui Eisenhower, Tratatul de Securitate americano-japonez a fost ratificat de Dieta japoneză. Demisia guvernului Kishi la scurt timp după aceea a dezamorsat mişcările de protest. Mişcările de stânga nu au reuşit să facă din tratat o problemă majoră la alegerile din noiembrie la care partidul de guvernământ, Liberal Democrat, care a dominat politica japoneză din 1955 până în 1993, a câştigat o altă majoritate confortabilă. Partidul Comunist Japonez şi-a adjudecat mai puțin de 3% din voturi şi a obținut numai 3 locuri.

Centrul considera Japonia drept un membru efectiv al NATO ceea ce a determinat activitatea susținută din anii ’60 a Liniei F (Acțiuni speciale) de la rezidența din Tokyo. În cazul unui război cu NATO, Moscova plănuise o campanie masivă de sabotaje şi blocări ale activității în spatele liniilor inamicului. În fiecare an, rezidențele din țările membre NATO şi din alte câteva țări europene neutre trebuiau să elaboreze planuri detaliate de sabotaj pentru patru sau şase ținte majore. Acelaşi lucru era valabil şi pentru Japonia, unde erau vizate atât instalațiile japoneze, cât şi cele americane. În 1962, de pildă, Linia F a făcut pregătiri pentru sabotarea a patru rafinării de petrol importante din diferite zone ale Japoniei, precum şi a bazelor americane din Okinawa. La fel ca şi în cazul țărilor membre NATO, Linia F din Tokyo a primit instrucțiuni să execute operațiuni de recunoaştere la bazele din timpul războiului aflate în teritorii izolate din Japonia pentru a fi eventual sabotate de sovietici şi de grupurile de spioni (DRG). De exemplu, în 1970, Linia F a identificat patru posibile locuri de aterizare din nord-vestul coastei insulei Hokkaido. Fiecare dosar referitor la o posibilă bază DRG conținea o hartă precisă, referințe şi descrieri detaliate ale terenului, precum şi un jargon codificat standard. Fiecare zonă de aterizare DRG este cunoscută sub numele de DOROJKA (pistă); fiecare locație pentru o bază DRG a fost numită ULEI (stup de albine).

Rezidența din Tokyo a elaborat şi planuri de sabotaj pe timp de pace, pentru a deteriora relațiile nipono-americane. În jargonul Liniei F, fiecare act de sabotaj a fost numit „crinul“ (*lilia*), dispozitivele de explozie „buchet“ (*buket*), detonatorul „floricică“ (*țvetok*), explozia unui dispozitiv „împroşcare“ (*zaplîv*) şi sabotorul

„grădinar“ (*sadovnik*). Printre planurile de sabotaj elaborate în cadrul operațiunii Liniei F intitulată VULKAN, era inclus şi un atac împotriva bibliotecii Centrului Cultural american din Tokyo, care a fost planificat să coincidă cu demonstrațiile împotriva războiului din Vietnam din octombrie 1965. Agentul secret NOMOTO trebuia să lanseze o bombă într-un dulap din bibliotecă cu puțin timp înainte de ora de închidere, împreună cu un detonator ascuns într-un pachet de țigări americane, reglat să explodeze în primele ore ale dimineții. Pentru a masca implicarea KGB-ului în această operațiune, Serviciul A trebuia să pregătească pliante şi broşuri în care să-i îndemne pe extremiştii naționaliști japonezi să comită atacuri împotriva proprietăților americane. Schema cea mai dramatică elaborată de Linia F pentru a provoca o criză majoră în relațiile americano-japoneze a reprezentat-o planul din 1969 de a împrăştia materiale radioactive în Golful Tokyo, în speranța că acestea vor fi puse pe seama submarinelor nucleare americane care foloseau baza navală din Yokohama şi vor provoca o revoltă națională. Deşi planul a fost sprijinit de rezidentul de la Tokyo, Centrul l-a anulat, din cauza dificultății de a se obține material radioactiv potrivit din Statele Unite şi a pericolului ca materialul de origine sovietică să fie detectat. Doi ani mai târziu, s-a renunțat la multe din planurile KGB de „acțiuni speciale“, după ce o parte din ele au fost compromise de fuga la Londra a lui Oleg Lealin, ofițer în cadrul Liniei F.

Principala problemă cu care s-a confruntat Linia PR în anii 1960 a fost pierderea celui mai mare avantaj pe care îl avusese până atunci, şi anume sprijinul Partidului Comunist Japonez, cel mai mare partid comunist din Asia, care nu se afla la guvernare. Pe măsură ce s-a accentuat ruptura chino-sovietică, conducerea Partidului Comunist Japonez s-a apropiat tot mai mult de partea chineză. În 1964, Moscova, angajată deja cu Beijingul în cea mai înverşunată polemică din istoria comunismului internațional, a acuzat Partidul Comunist Japonez că se ploconeşte în fața Partidului Comunist Chinez şi că declară război Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. În replică, Partidul Comunist Japonez a denunțat încercările „insolente şi de neiertat“ ale acestuia de a-i domina pe tovarăşii săi japonezi: „Cauza principală a dezbinării mişcării comuniste internaționale şi a lagărului socialist în ziua de astăzi este tocmai îngâmfarea voastră, amestecul flagrant în treburile interne ale altor state şi atacurile împotriva partidelor frățeşti, dezlănțuite în mod insolent de voi“.

Partidul Comunist Japonez s-a plâns şi de „activitățile destructive ale membrilor Ambasadei sovietice şi ale corespondenților de presă împotriva partidului nostru“ – fără îndoială, referindu-se la activitățile rezidenței din Tokyo. El a acuzat în mod corect Moscova de faptul că utilizează spioni şi informatori ca să mențină contactul şi să apere interesele acelor comuniști japonezi care desfăşoară activități antipartinice şi promoscovite. Preşedintele Comitetului Central al Partidului Comunist Japonez, Hakamadi Satomi, se lăuda că arde literatura PCUS pentru a-şi încălzi *ofuro* (baie japoneză). În decurs de câțiva ani, Partidul

Comunist Japonez s-a transformat dintr-un important aliat al KGB în domeniul informațiilor, într-o țintă ostilă.

Operațiunile din Japonia ale Centrului au avut de suferit în 1963, ca urmare a pierderii a ceea ce pare să fi fost principala rezidență ilegală a KGB de la Tokyo, condusă de un veteran comunist chinez prosovietic, JIMMY, care, cu ajutorul serviciilor chineze de informații, reușise să înființeze o companie de import-export cu sediul la Hong Kong și Tokyo și făcea rost de acte de identitate false din Hong Kong pentru alți agenți secreți KGB. Când JIMMY nu s-a mai întors dintr-o vizită în China unde se dusese să-și vadă rudele, Centrul a decis să desființeze rezidența lui, temându-se probabil să nu fi fost compromisă. Semnificativ pentru lipsa de informații de la surse de nivel înalt a rezidenței din Tokyo este și faptul că la mijlocul anilor '60 cel mai productiv agent al său în perioada 1962–1967 a fost un ziarist de la *Tokyo Shimbun*, cu numele conspirativ KOCHI, care se pare că a cunoscut bârfele de înalt nivel din cabinet și de la Ministerul de Externe, dar probabil că n-a avut acces și la documentele clasificate.

Principala strategie a Liniei PR după ruptura cu Partidul Comunist Japonez a reprezentat-o recrutarea de membri din aripa de stânga a principalului partid de opoziție din Japonia, Partidul Socialist Japonez, căruia i-a dat numele conspirativ de KOOPERATIVA, și folosirea acestora ca agenți de influență. La 26 februarie 1970, Biroul Politic a aprobat plata de către KGB a unei sume de 100 000 ruble convertibile (circa 14 000 de yeni) mai multor personalități de frunte din Partidul Socialist Japonez pentru a subvenționa ziarul partidului. Subvenții similare au fost plătite după cât se pare în fiecare an. Probabil că în momentul în care Biroul Politic a aprobat subvențiile secrete pentru Partidului Socialist Japonez, cinci membri influenți ai acestuia fuseseră deja recrutați ca agenți KGB: Seiichi Katsumata (cu numele conspirativ GAVR), care candidase la alegerile din 1966 pentru postul de secretar general al partidului și în 1974 primise 4 milioane de yeni pentru a-și consolida poziția în partid; Tamotsu Sato (cu un nume conspirativ foarte transparent: TASO), liderul facțiunii marxiste din cadrul Partidului Socialist Japonez, folosit pentru a plasa materiale referitoare la măsurile active în patru periodice ale partidului; ALFONS, care a primit 2,5 milioane de yeni în 1972 și i-a folosit pentru a plasa articole în cotidianul Partidului Socialist, *Shakai Shimpo;* DUG, oficialitate a Partidului Socialist, foarte apropiat de președintele partidului, care a primit în 1972 390 000 de yeni pentru campania sa electorală și DIK, plătit cu 200 000 de yeni în 1972 pentru a tipări pliante și postere. Alte persoane recrutate în anii 1970 au fost: JACK (deputat al Partidului Socialist și sindicalist de frunte; Shigero Ito (cu numele conspirativ GRACE), deputat și membru al Comitetului Central al Partidului, DENIS, care fusese un colaborator apropiat al fostului președinte al Partidului Socialist Japonez, Saburo Eda. Printre contactele confidențiale ale KGB-ului se numărau un fost comunist pe nume KING, care devenise una dintre personalitățile de frunte din partid, și KERK, membru al

facțiunii Katsumata a Partidului Socialist din Dietă. Însemnările lui Mitrokhin despre DENIS şi GRACE atestă că motivația lor era şi ideologică, şi financiară. Acelaşi lucru era valabil şi pentru cei mai mulți dintre ceilalți agenți ai partidului. Operațiunile KGB de influențare a Dietei au fost asistate şi de academicianul YAMAMOTO, descris în dosarul lui ca apropiat de Moscova din punct de vedere ideologic. După ce a fost recrutat ca agent în 1977, formula cu succes cel puțin două întrebări parlamentare în fiecare sesiune a Dietei care, după evaluarea, firește, optimistă a rezidenței, aveau un impact semnificativ.

Dintre politicienii recrutați de KGB în afara Partidului Socialist, cel mai important a fost Hirohide Ishida (cu numele conspirativ HOOVER), deputat parlamentar proeminent, reprezentant al partidului de guvernământ – Partidul Liberal Democrat – fost ministru al Muncii. În februarie 1973, Ishida a devenit preşedinte al recent înființatei Asociații de Prietenie sovieto-japoneze (cu numele conspirativ LOBBY) şi a condus o delegație în Uniunea Sovietică între 27 august şi 6 septembrie, cu puțin timp înainte de vizita lui Kakuei Tanaka, prima vizită a unui prim-ministru japonez în ultimii şaptesprezece ani. Cu ocazia acestei vizite şi a celor care au mai urmat la Moscova, la cererea Centrului, Ishida a fost primit de Brejnev, de preşedintele Nikolai Podgornîi, de primul-ministru Aleksei Kosîghin şi de alte notabilități. KGB şi-a dat, de asemenea, osteneala să-l flateze pe Ishida şi să-l asigure de marele respect pe care i-l purtau liderii sovietici. Prestigiosul ziar japonez *Asahi Shimbun*, unde KGB avea cel puțin un agent bine plasat, scria după vizita lui Ishida la Moscova din vara anului 1973: „Astăzi, Uniunea Sovietică a spus că va elibera imediat patruzeci şi nouă de pescari japonezi arestați pentru pătrunderea în apele teritoriale ale Uniunii Sovietice. Anunțul a fost făcut de preşedintele Prezidiului Sovietului Suprem în timpul întâlnirii sale cu Hirohide Ishida, şeful delegației parlamentare japoneze care vizitează Moscova."

După cum afirmă Stanislav Levcenko, pe atunci aflat la Secția Japonia a FCD, pescarii japonezi eliberați în onoarea lui Ishida erau arestați şi eliberați frecvent, fiind folosiți ca monedă de schimb. Ishida a fost, de asemenea, cooptat în rețeaua de linguşire globală pe care o folosea KGB pentru a satisface apetitul vorace de recunoaştere mondială al lui Brejnev. Ishida a fost convins de Vladimir Pronnikov, şeful Liniei PR de la rezidența din Tokyo, să-şi manifeste satisfacția pentru eliberarea pescarilor făcându-i cadou lui Brejnev o limuzină Nissan maro, pe care acesta urma s-o adauge la impresionanta lui colecție de maşini de lux străine. Levcenko, care bănuia – probabil în mod corect – că limuzina Nissan fusese achiziționată din banii KGB, şi-a asumat răspunderea pentru maşină, care a fost livrată într-o ladă de lemn la sediul FCD, pentru ca să nu se fure părți din ea înainte de a fi înmânată oficial lui Brejnev. În 1974, când era deja contact confidențial al KGB-ului, Ishida a fost recrutat în calitate de agent de către Pronnikov, căruia i s-a acordat în compensație Ordinul Steagul Roşu. Ishida a

devenit unul dintre cei mai importanți agenți de influență ai rezidenței de la Tokyo.

Prioritatea acordată de Centru operațiunilor din Japonia la începutul anilor ’70 s-a reflectat în faptul că bugetul alocat în 1973 a fost aproape la fel de mare ca cel pentru India şi de aproape trei ori mai mare decât al oricăreia dintre celelalte unsprezece state asiatice de care răspundea pe atunci Departamentul Şapte al FCD. Măsurile active ale KGB-ului înainte şi în timpul vizitei lui Tanaka la Moscova din 1973 aveau drept scop să promoveze un tratat de pace şi acordul asupra relațiilor japono-sovietice pe baza liniilor convenite de către Biroul Politic la 16 august. Dacă în timpul negocierilor se obțineau progrese, lui Tanaka urmau să i se retrocedeze insulele Habomais şi Shikotan, precum şi drepturile de pescuit, în schimbul abrogării Tratatului de Securitate americano-japonez şi al închiderii bazelor militare americane. Deşi nu se spera ca Tanaka să accepte aceşti termeni, se lua în calcul creşterea sprijinului public japonez pentru un acord pe această linie. Dar vizita nu s-a încheiat cu rezultatul scontat. Tanaka a insistat asupra retrocedării tuturor teritoriilor nordice, ceea ce reprezenta condiția preliminară obligatorie pentru cooperarea economică şi alte forme de relații îmbunătățite cu Uniunea Sovietică.

În continuare, Ishida a fost utilizat în anii ’70 ca agent de influență în cadrul Partidului Liberal Democrat şi al Asociației Parlamentare de Prietenie Japonia–URSS. În 1977, la cererea KGB, el s-a plâns personal primului-ministru, Takeo Fukuda, că ambasadorul japonez de la Moscova şi soția lui au făcut greşeala de a stabili contacte cu disidenții şi că era timpul să fie rechemați. În anii ’70 au mai existat încă cel puțin două alte recrutări în cadrul Partidului Liberal Democrat. FEN, confident al lui Kakuei Tanaka, şi KANI, deputat a cărui carieră fusese îndeaproape sprijinită de KGB. Cheia infiltrării KGB în politica conservatoare o reprezenta corupția endemică în unele facțiuni ale Partidului Liberal Democrat şi în alte sectoare ale societății japoneze. Tanaka îşi datora o mare parte a succesului său fenomenal în ascensiunea sa până la funcția de ministru în Cabinet la vârsta de numai treizeci şi nouă de ani, în ciuda faptului că nici măcar nu absolvise liceul, măiestriei cu care ştiuse să folosească arma corupției pentru ca prefectura sa îndepărtată, Niigata, să devină „dintr-o obscură zonă rurală, o provincie a bunăstării moderne“. Toți cei care câştigau contracte pentru numeroasele lucrări publice din Niigata trebuiau să contribuie cu sume consistente la bugetul de război politic al lui Tanaka. În decembrie 1974 a fost obligat să demisioneze, chipurile din motive de sănătate, după ce anumite detalii cu privire la corupția lui au apărut în presă. În 1976 au ieşit la iveală alte documente mult mai compromițătoare care atestau că Lockhead, o companie americană, îi plătise lui Tanaka şi altor politicieni liberali de frunte sume importante pentru a câştiga contractul prin care furnizau avioane companiei Liniilor Aeriene Nipone. Lockhead urma o tradiție deja îndelungată a mitei oferite de firmele străine. KGB, deşi putea să exploateze această tradiție, nu a fost niciodată capabil să concureze din punct de vedere

financiar cu ofertele unor companii atât de importante cum era Lockhead şi, în parte şi din acest motiv, nu a infiltrat niciodată cu adevărat nivelul de comandă al politicii conservatoare japoneze.

Cei mai mulţi dintre agenţii KGB din mass-media aveau probabil motivaţii pecuniare similare. Dosarele lui Mitrokhin identifică cel puţin cinci reputaţi jurnalişti japonezi care erau agenţi KGB în anii '70: BLIUM de la *Asahi Shimbun*, SEMION de la *Yomiuri Shimbun*, KARL sau KARLOV de la *Sankei Shimbun*, FUDZIE de la *Tokyo Shimbun* şi ODEKI, identificat ca unul dintre cei mai importanţi corespondenţi politici de la un ziar japonez de frunte. Ziaristul ROY care, după cum reiese din dosarul lui, considera activitatea sa pentru KGB drept o simplă tranzacţie comercială, era valoros în special pentru contactele lui de informaţii şi prin intermediul lui a fost recrutat KHUN, ofiţer japonez superior din serviciul de contrainformaţii, care furniza informaţii despre China. Dar nu toţi agenţii din presa japoneză erau recrutaţi de bunăvoie. Însemnările lui Mitrokhin cu privire la dosarul lui SEMION atestă că, în timpul unei vizite la Moscova de la începutul anilor '70, „A fost recrutat pe baza unui material compromiţător": schimba bani la negru (probabil în cadrul unei ambuscade regizate anume pentru el) şi manifesta un „comportament imoral" (fără îndoială una din nenumăratele „capcane cu miere" ale KGB-ului). În timpul celor şase ani cât a lucrat ca agent sovietic, SEMION a încercat adesea să pună capăt colaborării sale cu KGB-ul. În cele din urmă Centrul a întrerupt contactul cu el, după ce s-a descoperit că transmite contrainformaţii.

Stanislav Levcenko a identificat ulterior mulţi alţi ziarişti folosiţi pentru măsurile active KGB, dintre care se pare că cel mai important era Takuji Yamane (cu numele conspirativ de KANT), redactor-şef adjunct şi consilier personal al editorului cotidianului conservator *Sankei Shimbun*. După cum susţine Levcenko, unul dintre controlorii lui, Yamane a ascuns cu dibăcie simpatiile sale prosovietice în spatele unei faţade de naţionalism antisovietic şi antichinez şi a devenit unul dintre principalii agenţi de influenţă ai rezidenţei. Printre falsurile fabricate de Serviciul A pe care le-a popularizat s-a numărat un „Testament" contrafăcut al lui Ciu Enlai, elaborat la puţin timp după moartea acestuia în 1976, care conţinea numeroase referiri la luptele interne şi persoanele nedemne de încredere din conducerea chineză şi avea drept scop să întrerupă negocierile sino-japoneze pentru tratatul de pace. Centrul a calculat fără îndoială că documentul contrafăcut va avea un impact mai puternic dacă va fi publicat într-un ziar conservator decât într-unul aparţinând Partidului Socialist Japonez. KGB credea chiar că Beijingul, care făcea eforturi disperate să descopere originea documentului, nu a fost sigur la început dacă documentul este sau nu autentic. După cercetări amănunţite, serviciile japoneze de informaţii au catalogat în mod corect testamentul lui Ciu drept un fals. Nici aceasta şi nici măsurile active nu au reuşit să împiedice semnarea tratatului de pace sino-japonez care, spre marea nemulţumire a Moscovei, conţinea

o clauză prin care ambele semnatare se angajau să se opună încercărilor din partea oricărei puteri de a obține hegemonia (o exprimare care pentru Beijing semnifica o referire codificată la politica sovietică).

În toamna anului 1979, Linia PR de la rezidența din Tokyo avea un număr total de treizeci şi unu de agenți şi alte contacte confidențiale. Aceste statistici şi exemple de dezinformații ale KGB-ului plantate în mass-media erau fără îndoială folosite de Centru pentru a impresiona conducerea politică sovietică – mai ales că japonezii deveniseră cei mai avizi cititori de ziare din lume. Rezultatele sondajelor de opinie demonstrează totuși că măsurile active ale KGB-ului din Japonia îndreptate împotriva Statelor Unite şi a Chinei, deşi au fost încununate de o serie de succese tactice, s-au încheiat cu o înfrângere strategică. În anii ’60, aproximativ 4% din japonezi considerau Uniunea Sovietică drept țara străină care le plăcea cel mai mult. În ciuda eforturilor combinate ale Serviciului A, Liniei PR din Tokyo şi a unei importante rețele de agenți de influență, atât în Partidul Socialist Japonez, cât şi în mass-media, popularitatea sovietică a scăzut, de fapt, în anii ’70, ajungând la sub 1% după invadarea Afganistanului şi nemaireuşind să crească peste 2% nici măcar pe vremea lui Gorbaciov. Dimpotrivă, procentajul celor care considerau Statele Unite drept țara străină preferată era de regulă peste 10%, cu excepția scăderii din anii ’70, datorată războiului din Vietnam. După normalizarea relațiilor dintre Tokyo şi Beijing din 1972, şi China – deşi nu a rivalizat niciodată cu Statele Unite – a devenit mult mai populară decât Uniunea Sovietică.

Strângerea de informații s-a dovedit mult mai eficientă în Japonia decât măsurile active. Cea mai reuşită infiltrare executată de rezidența din Tokyo a fost probabil cea de la Ministerul de Externe. De la sfârşitul anilor ’60 cel puțin până la (şi probabil şi după) dezertarea lui Levcenko din 1979, doi diplomați japonezi, cu numele conspirative RENGO şi EMMA, au furnizat un material foarte bogat, atât de la Tokyo, cât şi de la posturile lor din străinătate. Dosarele lor îi descriu pe amândoi ca „agenți valoroşi“. La începutul carierei, controlorul EMMEI i-a dat acesteia o poşetă prevăzută cu un aparat de fotografiat Minox pe care femeia o lua întotdeauna la lucru ca să fotografieze documentele diplomatice. RENGO acționa şi ca descoperitor de talente. Diplomatul OVOD, care fusese victima a două „capcane cu miere“ în timpul când se afla la post la Moscova, de două ori la şase ani distanță în timp, s-a dovedit a fi un recrut mult mai recalcitrant. A doua oară, după ce a fost sedus de agenta MARIANA, care era angajată ca profesoară de limbi străine şi – conform practicilor KGB – fusese confruntat cu fotografii din timpul întâlnirilor lor amoroase, OVOD i-a spus posomorât ofițerului lui de caz: „Acum n-o să mai scap de KGB tot restul carierei mele diplomatice“.

Cea mai reuşită „capcană cu miere“ a KGB-ului în care a fost implicată o țintă a recrutărilor japoneze a reprezentat-o în mod sigur seducerea ofițerului de cifru MIŞA de către „rândunica“ KGB LANDÎŞ în timp ce se afla la post la

Moscova la începutul anilor ’70. MIŞA este probabil acelaşi ofiţer de cifru care lucra la Ministerul de Externe din Tokyo la sfârşitul anilor ’70 sub noul nume conspirativ de NAZAR. Informaţiile transmise de NAZAR erau considerate atât de importante, încât ofiţerii lui de caz din Tokyo, mai întâi Valeri Ivanovici Umanski, apoi Valentin Nikolaievici Belov, au fost scutiţi de orice alte îndatoriri. Din motive de securitate, NAZAR se întâlnea foarte rar cu ofiţerul lui de caz, lăsând materialele într-o cutie poştală dezactivată sau transmiţându-le direct, atunci când atingea în treacăt o persoană. Ori de câte ori trebuia să facă vreo livrare, ofiţerii operativi verificau locaţia unde urma să aibă loc schimbul ca să se asigure că nu este sub supraveghere şi, dacă era necesar, jucau rolul de momeală în cazul în care în zonă apărea vreo persoană suspectă. Depeşele diplomatice furnizate de NAZAR, incluzând şi corespondenţa dintre Tokyo şi Ambasada japoneză de la Washington, erau uneori atât de voluminoase, încât cei de la rezidenţă nu puteau să le traducă înainte de a le transmite la Centru. Asistenţa acordată spărgătorilor de coduri de la Centru prin materialul de cifrare al lui NAZAR a fost probabil considerată şi mai importantă decât copiile după corespondenţa diplomatică japoneză. Trebuie să fi existat momente în care, datorită lui NAZAR şi spărgătorilor sovietici de coduri, Ministerul de Externe al Japoniei făcea, fără să ştie, un fel de diplomaţie fără secrete în relaţiile sale cu Uniunea Sovietică.

Un alt mare succes al rezidenţei din Tokyo în anii ’70 l-a reprezentat creşterea volumului de informaţii ştiinţifice şi tehnologice strânse de către Linia X, şi raportate la Centru către Direcţia T. În anii ’60, rata anuală de dezvoltare a Japoniei a fost în medie de peste 10%. Valoarea exporturilor a crescut de la 4,1 miliarde dolari în 1960 la 19,3 miliarde zece ani mai târziu. În 1970, Japonia avea cele mai puternice industrii constructoare de nave, radio şi televiziune din lume. Industriile de consum le-au depăşit cu mult pe cele din Uniunea Sovietică. În mai puţin de un deceniu, Japonia a trecut de la epoca celor „Trei Comori Sacre“ (maşină de spălat, frigider, TV alb-negru) la era celor „Trei C“ (*car, cooler, Colour TV* – maşină, aer condiţionat, TV color). În 1971, Ministerul Comerţului Internaţional şi al Industriei a elaborat o nouă agendă de tehnologie de vârf pentru economia japoneză, axată pe trecerea la industriile „bazate pe cunoaştere intensivă“, cum sunt semiconductorii şi circuitele integrate.

În iunie 1971, agentul TONDA, şeful unei companii de tehnologie de vârf din regiunea Tokyo, a furnizat rezidenţei două volume de documente secrete referitoare la un nou sistem de computer microelectronic destinat forţelor aeriene ale SUA şi rachetelor. Printre cei mai apreciaţi dintre agenţii care au furnizat informaţii despre semiconductorii japonezi şi americani şi mostre ale acestora s-a numărat TANI, proprietarul unei companii care se specializase în proiectarea semiconductorilor. TANI i-a spus ofiţerului lui de caz că nu considera că lucrează pentru KGB, ci că este angrenat pur şi simplu în spionajul industrial care, lăsa el să se înţeleagă, este o caracteristică a lumii afacerilor moderne. Unii dintre agenţii

Liniei X, dacă nu chiar cei mai mulți, aveau probabil o părere la fel de cinică. Un alt agent care a furnizat informații despre produsele de ultimă oră din industria semiconductorilor a fost LEDAL, directorul echipei de cercetare a semiconductorilor din cadrul Universității Japoneze. Însemnările lui Mitrokhin referitoare la dosarele KGB identifică un număr total de şaisprezece agenți cu funcții superioare în industria tehnologiei de vârf din Japonia şi din institutele de cercetare în anii '70. Această listă, care nu include contactele confidențiale, este, fără îndoială, departe de a fi completă. Chiar şi echipamentul folosit de rezidența KGB pentru a monitoriza schimbul de comunicații între echipele de filaj ale poliției din Tokyo şi sediul lor se baza pe tehnologia furată din Japonia.

După cum afirmă Levcenko, nu era ceva neobişnuit ca trimiterile expediate de Linia X la Moscova prin curierul diplomatic odată la paisprezece zile să cântărească chiar şi o tonă. Erau transportate la zborurile Aeroflot care plecau de pe aeroportul din Tokyo într-un microbuz al ambasadei. Statisticile referitoare la strângerea de informații de natură ştiințifică şi tehnologică în 1980, furnizate de un agent francez de la Direcția T, ilustrează o situație mai puțin dramatică. Deşi Japonia era a cincea sursă ca importanță, ea urma după Statele Unite. În 1980, 61,5% din informațiile despre ştiință şi tehnologie proveneau din surse americane (nu toate în SUA), 10,5% din Germania de Vest, 8% din Franța, 7,5% din Marea Britanie şi 3% din Japonia. Deşi producea tehnologie avansată pentru scopuri militare, Japonia nu poseda industrii mari ale apărării, care erau ținta principală a Direcției T. Cele trei procente din volumul global uriaş al informațiilor sovietice de natură ştiințifică şi tehnologică atestă faptul că de materialul japonez beneficiau aproximativ 100 de proiecte de cercetare şi dezvoltare din anii '80. Această statistică ilustrează importanța operațiunilor de natură ştiințifică şi tehnologică din Japonia. În conformitate cu „planul de muncă" al Direcției T pe anii 1978–1980 ofițerii Liniei X trebuiau să respecte următoarele instrucțiuni:

- să cultive şi să recruteze cetățeni americani din Japonia;
- să-i cultive şi să-i recruteze pe japonezii care lucrează în instituțiile americane din Japonia şi în organizațiile americane implicate în cooperarea nipono-americană în domeniile ştiințific, tehnic şi economic;
- să-i cultive pe japonezi şi persoanele de alte naționalități angajate în spionajul industrial din SUA în numele monopolurilor japoneze;
- să formeze şi să instruiască agenți care să recruteze şi să depisteze persoane capabile să lucreze cu cetățenii americani din Japonia şi din SUA;
- să infiltreze colonia japoneză din SUA;
- să obțină informații de proveniență americană;
- să caute în mod sistematic, să cultive şi să recruteze japonezi cu scopul de a-i plasa în SUA unde umau să acționeze ca agenți de sprijin.

Linia X a pus la punct şi modalităţi de a ocoli embargoul Comitetului de Coordonare a Comerţului Est-Vest (COCOM) menţinut de NATO şi Japonia cu privire la exportul de tehnologie cu aplicaţii militare spre Uniunea Sovietică. Direcţia T considera drept o lovitură majoră negocierea în 1977 a unui contract important cu un constructor japonez de vase, Ishikawajima-Harima Heavy Industries, pentru un doc plutitor cu o capacitate de peste 80 000 de tone, chipurile pentru utilizarea exclusivă de către flota de pescuit sovietică. Lui Levcenko îi venea greu să creadă că „japonezii erau atât de naivi încât să ia în serios acele asigurări". S-ar putea ca Ministerul Industriilor şi Comerţului, care a aprobat contractul, să se facă pur şi simplu că nu vede importanţa militară a docului plutitor, pentru a nu pierde o comandă atât de importantă pentru exportul ţării. Ministerul Apărării, care fără îndoială că ar fi avut altă părere, nu a aflat de contract decât după semnarea lui. La câteva luni după livrarea lui în noiembrie 1978 la Vladivostok, principala bază a flotei sovietice din Pacific, docul uscat era folosit pentru a efectua reparaţii la submarinele nucleare şi portavionul *Minsk*.

Rezidentul de la Tokyo, Oleg Aleksandrovici Gurianov, a spus personalului său la sfârşitul anilor '70: „Profiturile din reparaţii pe care aceşti ofiţeri (ai Liniei X) le scot în fiecare an, ar fi suficiente să acopere cheltuielile pentru întreaga noastră rezidenţă din Tokyo şi încă ar mai rămâne bani. În realitate, în întreaga lume, spionajul tehnic acoperă toate cheltuielile serviciului de informaţii al KGB-ului".

Dinamicul şi ambiţiosul şef al Direcţiei T, Leonid Sergheievici Zaiţev, a emis pretenţii similare şi a făcut fără succes o campanie susţinută pentru ca direcţia lui să devină independentă faţă de FCD. Deşi informaţiile de natură tehnică şi ştiinţifică erau cruciale pentru ca tehnologia militară sovietică să nu rămână serios în urma celei occidentale, ea avea o pondere mult mai mică în cadrul economiei sovietice în ansamblul său. Adevăratul beneficiu economic adus de secretele ştiinţifice şi tehnologice occidentale şi japoneze, deşi estimat de Direcţia T la nivelul a miliarde de dolari, era sever limitat de neajunsurile economiei centralizate. De aici şi paradoxul anilor '70 şi '80 că, în pofida existenţei unui mare număr de oameni de ştiinţă şi ingineri calificaţi şi a unui uriaş volum de cunoştinţe ştiinţifice şi tehnice, tehnologia sovietică a rămas în permanenţă în urma celei occidentale şi japoneze.

Dezertarea lui Stanislav Levcenko în toamna anului 1979 a provocat daune majore operaţiunilor KGB din Japonia, mai ales celor ale Liniei PR. În seara zilei de 24 octombrie, puţin după ora 20.00, Levcenko l-a abordat pe un comandor naval al SUA în hotelul Sano din apropiere de Ambasada americană de la Tokyo şi l-a rugat să-i fixeze imediat o întâlnire cu un ofiţer CIA. În zorii zilei următoare, Levcenko avea deja o viză SUA în paşaport şi un bilet de avion clasa întâi la Pan Am pentru Washington. După ce a refuzat să se întâlnească cu reprezentanţii Ambasadei sovietice, Levcenko şi însoţitorul lui de la CIA, înconjuraţi de poliţişti

japonezi, au traversat pista de la aeroportul Narita, îndreptându-se către un avion care îi aştepta. Între timp, Centrul a luat măsuri de limitare a daunelor. A fost suspendat contactul cu mai mulți agenți ai rezidenței din Tokyo şi s-a planificat o nouă rețea a Liniei PR. Cel mai important dintre agenții compromişi de dezertarea lui Levcenko a fost probabil NAZAR. Împreună cu alți agenți puşi „la păstrare" de rezidență, probabil că şi-a petrecut următorii câțiva ani aşteptând neliniştit să vadă dacă va fi expus sau nu în public. Dificultățile întâmpinate de rezidența din Tokyo în găsirea înlocuitorilor pentru agenții Liniei PR compromişi de Levcenko s-au reflectat în directivele trimise în 1980 rezidențelor din alte douăsprezece state incluzând instrucțiuni de a cultiva şi recruta japonezi.

Întreruperea furnizării de informații politice a coincis cu înrăutățirea relațiilor sovieto-japoneze ca urmare a unei creşteri a numărului de rachete sovietice cu rază medie de acțiune SS-20 staționate în Orientul Îndepărtat, a construirii unor noi baze militare în Insulele Kurile („Teritoriile Nordice") şi a începerii războiului din Afganistan. În 1980, primul-ministru Kenko Suzuki declara: „Dacă Uniunea Sovietică doreşte să îmbunătățească relațiile cu Japonia, trebuie să satisfacă cele două cereri ale Japoniei: retragerea trupelor sovietice din Afganistan şi retrocedarea Teritoriilor Nordice". Ulterior, el a mai adăugat şi o a treia cerere referitoare la îndepărtarea rachetelor sovietice SS-20 din Orientul Îndepărtat sovietic. La 7 februarie 1981, guvernul Suzuki a inaugurat Ziua Teritoriilor Nordice, pentru a solicita sprijinul public în favoarea retrocedării celor patru insule.

În noiembrie 1982, când Suzuki şi ministrul lui de Externe, Yoshio Sakaruchi, au venit la Moscova cu ocazia funeraliilor lui Brejnev, l-au invitat pe Gromîko să facă o vizită la Tokyo pentru a purta discuții în vederea îmbunătățiri relațiilor dintre cele două state, însă demersul lor a fost întâmpinat cu un refuz categoric. Kurilele, a declarat Gromîko, erau un teritoriu sovietic, iar „momentul şi atmosfera" nu erau potrivite pentru o vizită. Relațiile s-au deteriorat şi mai mult în decembrie când Levcenko a făcut publice primele dezvăluiri cu privire la operațiunile KGB în Japonia de la dezertarea lui. Acestea includeau şi senzaționala ştire că „printre cei mai eficienți agenți KGB s-au numărat foşti membri ai guvernului japonez, mai mulți funcționari superiori ai Partidului Socialist din Japonia, unul dintre cei mai reputați sinologi care avea relații foarte apropiate cu funcționarii guvernamentali şi mai mulți membri ai Parlamentului japonez". Deşi Centrul se aşteptase fără îndoială la aceste dezvăluiri, ele au reprezentat totuşi un dezastru public care a subminat multe din măsurile sale active.

Ținând seama de existența bazelor militare din Japonia, era inevitabil ca relațiile sovieticilor cu Tokyo de la începutul anilor '80 să sufere din cauza temerii Centrului şi a Kremlinului că Administrația Reagan făcea pregătiri pentru un prim atac nuclear. Principala prioritate pentru rezidența din Tokyo, ca şi pentru rezidențele din Occident, era să strângă informații despre aceste pregătiri inexistente în cadrul operațiunii REAN. Între timp, până şi Partidul Socialist

Japonez, care cu numai câțiva ani în urmă era considerat de Centru un instrument important pentru măsurile active, privea cu îngrijorare escaladarea înarmării sovieticilor în Orientul Îndepărtat. În 1983, conducerea Partidului Socialist Japonez a informat în mod oficial Partidul Comunist al Uniunii Sovietice că bazele sovietice de rachete SS-20 din Asia sovietică erau „un motiv de îngrijorare pentru poporul japonez şi pentru alte popoare din această zonă a Asiei". În conformitate cu sondajele de opinie, proporția populației japoneze care era îngrijorată de „un pericol militar venind din Uniunea Sovietică" a crescut de la 55% în 1981 la 80% în 1983.

„Planul de muncă" al spionajului extern pentru anul 1984, transmis rezidenței din Tokyo şi din alte locuri în noiembrie 1983, în toiul operațiunii REAN, prevedea: „Amenințarea izbucnirii unui război nuclear este extrem de puternică. Statele Unite îi implică pe aliații săi din NATO şi Japonia în urmărirea proiectelor sale agresive". Japonia a fost ridicată, împreună cu Statele Unite, aliații săi din NATO şi China, la statutul de una dintre „principalele ținte" pentru infiltrările de agenți KGB. Rezidențele au fost instruite să întreprindă măsuri active pentru „exacerbarea contradicțiilor dintre SUA, Europa Occidentală şi Japonia".

Zorii epocii Gorbaciov au împrăştiat tensiunea periculoasă de la începutul anilor '80, dar nu au contribuit cu nimic la perfectarea întârziatului tratat de pace cu Japonia. În timp ce Gorbaciov imprima un nou curs politicii externe, Gheorghi Arbatov, directorul Institutului SUA-Canada, încerca să-l convingă că Uniunea Sovietică „ar trebui să dea înapoi două sau chiar toate cele patru insule [Kurile] japonezilor, altfel n-o s-o scoatem la capăt cu ei". Gorbaciov nu l-a ascultat. În aprilie 1991, cu opt luni înainte de prăbuşirea Uniunii Sovietice, el s-a plâns în timpul unei cuvântări din Orientul Îndepărtat, în ajunul primei sale vizite la Tokyo: „Toată lumea mă întreabă… câte insule am intenția să cedez". Atunci când din public s-au auzit voci: „Nu da niciuna!", el a răspuns: „Asta e şi părerea mea".

În pofida prejudiciilor aduse Liniei PR şi rețelei acesteia ca urmare a dezertării lui Levcenko, Linia X se pare că a fost puțin afectată şi chiar şi-a extins activitățile cel puțin până în primăvara anului 1987. În mai 1987, s-a aflat că o sucursală Toshiba se unise cu o firmă suedeză ca să vândă Uniunii Sovietice instrumente sofisticate şi computere care înlesneau fabricarea de elice pentru submarine cu emisie scăzută de zgomot, ceea ce le făcea greu detectabile. Aproape în acelaşi timp s-a descoperit o rețea de spionaj japoneză care lucra pentru serviciul sovietic de informații şi furniza documente secrete despre tehnologia AWACS spionajului sovietic. Guvernul japonez a reacționat prin expulzarea unui ofițer de la rezidența din Tokyo. Moscova a ripostat prin expulzarea ataşatului naval japonez şi a unui director de la Mitsubishi.

Deşi ofensiva KGB-ului în Japonia a fost încununată cu numeroase succese tactice, ea s-a încheiat printr-un eşec strategic. Enorma cantitate de informații de

natură ştiinţifică şi tehnologică strânsă de Linia X din Occident şi din Japonia nu a putut salva sistemul sovietic de la prăbuşirea economică. Măsurile active ale KGB-ului nu au reuşit nici să convingă Tokyo să semneze un tratat de pace acceptabil pentru Moscova. La începutul secolului al XXI-lea Rusia şi Japonia erau singurele puteri combatante din cel de-al Doilea Război Mondial care încă nu-şi „normalizaseră“ relaţiile.

17

Relația specială cu India

Partea I: Supremația Congresului Național Indian

În Lumea a Treia a existat o țară asupra căreia KGB şi-a concentrat în ultimă instanță cele mai multe eforturi operaționale în timpul Războiului Rece, şi anume India. Pe vremea lui Stalin, India era privită ca o marionetă imperialistă. *Marea Enciclopedie Sovietică* îl eticheta pe Mohandas „Mahatma" Gandhi, cel care a condus India spre independența dobândită în 1947, drept un „reacționar … care şi-a trădat poporul şi i-a ajutat pe imperialişti împotriva intereselor acestuia; îi maimuțărea pe asceți; pretindea în mod demagogic că este un susținător al independenței Indiei şi dușman al englezilor; a exploatat pe larg prejudecățile religioase". În pofida aversiunii pe care i-o provocau atacurile staliniste, Jawaharlal Nehru, cel dintâi prim-ministru al Indiei independente, „nu se îndoia de faptul că revoluția sovietică însemnase un mare salt înainte în societatea omenească şi aprinsese o flacără strălucitoare care nu mai putea fi stinsă". Deşi a fost elogiat ulterior de scriitorii sovietici ca „lider de talie internațională", şi „una dintre cele mai strălucite minți ale secolului al XX-lea", Nehru era foarte conştient de faptul că, până la moartea lui Stalin, survenită în 1953, şi el, la fel ca şi Gandhi, era considerat reacționar. În primii ani ai independenței indiene, corespondența secretă dintre Moscova şi Partidul Comunist al Indiei (PCI) era adesea interceptată de Filiala de Informații din New Delhi (la fel ca şi atunci când lucra pentru serviciul britanic Raj). După cum susține şeful acestui serviciu, B. N. Mullik, până la începutul anilor '50 „toate instrucțiunile transmise de la Moscova subliniau cât de necesar şi de important este ca Partidul Comunist Indian să răstoarne regimul *reacționar* al lui Jawaharlal Nehru". La începutul anului 1951, Mullik i-a dat lui Nehru o copie a ultimelor indicații de la Moscova către Partidul Comunist Indian, care includeau şi avertismentul că nu trebuie să cadă în mâinile guvernului. Nehru „a râs cu gura până la urechi şi a remarcat că, după cum se vede, Moscova nu ştie cât sunt de istețe serviciile noastre de informații".

Dar nici Nehru şi nici serviciul de informații nu şi-au dat seama cât de temeinic fusese infiltrată Ambasada indiană de la Moscova de către KGB care folosise ca

de obicei „capcanele sale cu miere“. Diplomatul indian PROHOR a fost recrutat probabil la începutul anilor ’50 cu ajutorul unei „rândunici“ (agentă), cu numele conspirativ NEVEROVA, care probabil că l-a sedus. KGB era în mod clar încântat de materialele pe care le furniza PROHOR, în două rânduri acestea conținând chiar manualul de codificare al ambasadei şi tabelele de cifrare, întrucât din 1954 remunerația lui lunară a crescut de la 1000 la 4000 de rupii. Un alt diplomat indian, RADAR, a fost recrutat în 1956, tot cu ajutorul unei „rândunici“, care de astă dată a pretins (probabil neîntemeiat) că este însărcinată. O a treia „rândunică“ a KGB-ului a convins un ofițer de cifru de la Ambasada indiană, ARTUR, să se îndatoreze din greu pentru a-l face astfel mai uşor de compromis. A fost recrutat ca agent în 1957, după ce fusese prins (probabil cu afaceri ilegale cu valută) de către un ofițer KGB care se dădea drept afacerist de pe piața neagră. Ca urmare a acestor infiltrări în ambasadă, spărgătorii sovietici de coduri au reuşit probabil să decripteze un volum considerabil de corespondență diplomatică indiană.

Pe măsura extinderii operațiunilor KGB în India în anii ’50 şi ’60, se pare că Centrul a descoperit amploarea infiltrării anterioare a serviciului de informații în Partidul Comunist Indian. După cum reiese dintr-un raport al KGB-ului, o cercetare a lui Promode Das Gupta, care în 1959 a devenit secretar al Partidului Comunist din Bengal, a ajuns la concluzia că acesta fusese recrutat de serviciul de informații în 1947. Alte infiltrări importante au fost descoperite în partidele din Kerala şi Madras. În anii ’60, infiltrarea KGB-ului în comunitatea indiană de informații şi în alte sectoare ale birocrației oficiale a creat posibilitatea schimbării situației. După ce KGB a devenit principalul canal de legătură atât pentru bani, cât şi pentru comunicațiile secrete de la Moscova, infiltrările de înalt nivel ale Partidului Comunist Indian au devenit mai dificile. Ca şi în cazul altor partide comuniste, acest canal secret a fost cunoscut numai de un număr mic de oameni din conducere. În 1959, secretarul general al partidului, Ajoy Gosh, a plănuit, de comun acord cu rezidența din Delhi, înființarea unei întreprinderi de import-export pentru comerțul cu blocul sovietic, condusă de un membru de partid de rang superior cu numele conspirativ de DED, ale cărei profituri urmau să intre în fondurilor partidului. În mai puțin de un deceniu, profiturile ei anuale au trecut de 3 milioane de rupii. Agenția de presă sovietică *Novosti* oferea şi ea alte subvenții, plătind în mod regulat editurii Partidului Comunist Indian cu 50% mai mult decât prețul perceput în mod normal de aceasta.

Interesul Moscovei pentru Nehru a fost sporit în mod considerabil ca urmare a afirmării acestuia (alături de Nasser şi Tito) drept unul din liderii Mişcării de Nealiniere, care a început să prindă contur la Conferința de la Bandung din 1955. Un schimb oficial de vizite între Hruşciov şi Nehru din acelaşi an a deschis o nouă eră în relațiile sovieto-indiene. În decembrie, la întoarcerea sa din India, Hruşciov a raportat Prezidiului că fusese primit foarte călduros, dar a criticat reprezentarea „primitivă“ a Indiei în publicațiile şi filmele sovietice, care dovedeau

existența unor lacune în înțelegerea culturii indiene. Hruşciov fusese în mod clar încântat de informațiile şi securitatea asigurate de KGB în timpul deplasării sale şi a propus ca ofițerii respectivi să fie decorați şi să beneficieze de majorarea salariului.

America se bizuia pe Pakistan ca aliat strategic şi contrapondere pentru influența sovietică în Asia, ceea ce a încurajat India să se orienteze către URSS. În 1956, Nehru a declarat că nu a întâlnit niciun alt caz „de agresiune flagrantă" ca invazia anglo-franceză în Egipt, dar s-a abținut să condamne reprimarea brutală de către sovietici a revoluției ungare din același an. India a votat împotriva unei rezoluții a ONU care pleda pentru alegeri libere în Ungaria şi pentru retragerea forțelor Uniunii Sovietice. Kremlinul a început să aprecieze tot mai mult sprijinul Indiei, în timp ce reprezentanții Mişcării de Nealiniere tindeau să voteze în ONU alături de blocul sovietic şi mai rar alături de Occident. În anii 1960, India şi Uniunea Sovietică au mai descoperit şi o altă cauză comună împotriva Chinei lui Mao.

În interiorul Partidului Congresului, aflat la guvernare, KGB a început să-l cultive pe conducătorul aripii de stânga şi consilier apropiat al lui Nehru, Krishna Menon, care în 1957 a devenit ministru al Apărării, după ce în deceniul anterior al carierei îndeplinise funcția de Înalt Comisar al Indiei la Londra şi reprezentant al acesteia la ONU. Andrei Gromîko, ministrul sovietic de Externe, nutrea convingerea că „Menon era un prieten personal al Uniunii Sovietice. Îmi spunea cu înflăcărare: «Nici nu vă puteți imagina ura pe care o simțea şi pe care încă o mai resimte poporul indian pentru colonişti, pentru britanici… Metodele folosite de capitalul american pentru a exploata țările înapoiate poate că sunt indirecte, dar sunt la fel de dure»".

În mai 1962, Prezidiul sovietic (care în timpul lui Hruşciov înlocuise Biroul Politic), a autorizat rezidența KGB de la New Delhi să întreprindă măsuri active masive pentru consolidarea poziției lui Menon în India şi pentru a-i spori popularitatea, probabil în speranța că acesta va deveni succesorul lui Nehru. În timpul cât Menon a fost ministru al Apărării, importul de arme al Indiei s-a axat cu precădere pe Uniunea Sovietică în detrimentul Occidentului. Decizia Indiei din vara anului 1962 de a achiziționa MiG-21 în loc de Lightning de la britanici s-a datorat în cea mai mare măsură lui Menon. Înaltul Comisar britanic de la New Delhi a raportat la Londra: „Krishna Menon a reuşit încă de la bun început să învăluie această chestiune într-un secret ministerial desăvârşit, răspândind cu dibăcie relatări în favoarea MiG şi împotriva avionului occidental". Dar cariera lui Menon a fost întreruptă în octombrie 1962 odată cu invadarea Indiei de către China. Întrucât nu luase în serios posibilitatea unei invazii până în preziua atacului, Menon a fost pus în situația de țap ispăşitor pentru lipsa de pregătire a Indiei. Ca urmare a înfrângerii forțelor indiene de către chinezi, Nehru l-a demis oarecum împotriva voinței sale la data de 31 octombrie. Două săptămâni mai târziu,

Prezidiul a autorizat măsuri active la rezidența din Delhi, inclusiv finanțarea în secret pentru un ziar care îl sprijinea pe Menon într-o încercare disperată de a-i resuscita cariera politică. Deşi măsurile active similare ale KGB-ului în favoarea lui Menon de dinainte de alegerile din 1967 nu au avut efectul scontat, un mesaj secret către Menon din partea Comitetului Central al PCUS (trimis probabil de Secția Internațională), exprima aprecierea pentru atitudinea sa pozitivă față de Uniunea Sovietică.

Sprijinul KGB nu a contribuit prea mult la îmbunătățărea situației lui Menon. Înainte să devină ministru al Apărării, acesta lucrase în principal în afara Indiei – douăzeci şi opt de ani în Marea Britanie, unde îndeplinise peste un deceniu funcția de consilier laburist la Londra. Drept urmare, în ciuda sprijinului susținut al unor discipoli devotați din Partidul Congresului (dintre care cel puțin unul primea o finanțare serioasă din partea KGB-ului), Menon nu avea adepți personali în India. Când s-a întors în India din exil, singura limbă pe care o vorbea era engleza, nu mai suporta mâncarea picantă indiană şi prefera jachetele de tweed şi pantalonii de flanel în locul veşmântului tradițional indian. După ce nu a mai fost nominalizat pentru Congres în circumscripția sa din Bombay la alegerile din 1967, Menon a rămas un independent oarecare. Doi ani mai târziu, cu sprijinul comuniştilor, a fost ales ca independent în Bengalul de Vest. Câteva dintre elementele pe care şi-a bazat campania îndreptățesc presupunerea că a fost influențat de măsurile active ale KGB-ului – de exemplu, cererea lui ca trupele americane din Vietnam să fie judecate pentru genocid şi afirmația lui că au sfârtecat pântecele femeilor însărcinate ca să le scoată la iveală pruncii nenăscuți. Cu mult înainte de decesul său, survenit în 1974, Menon încetase să mai fie o voce în politica indiană.

În urma declinului politic al lui Menon, candidatul preferat al Moscovei la succesiunea lui Nehru după moartea acestuia din mai 1964 a fost Gulzarilal Nanda, ministrul de Interne şi numărul doi în Cabinet. Rezidența de la New Delhi a primit ordin să facă tot posibilul pentru a susține candidatura acestuia, dar să-l sprijine pe Lal Bahadur Shastri, un alt colaborator apropiat al lui Nehru, în cazul în care campania lui Nanda ar fi eşuat. Nu există niciun indiciu în însemnările lui Mitrokhin potrivit căruia KGB ar fi fost în contact cu Nanda sau cu Shastri. Principalul motiv pentru care Moscova îi susținea avea, mai mult ca sigur, o componentă negativă – pentru a-l împiedica pe tradiționalistul hindus de dreapta, Morarji Desai, care îşi începea fiecare zi bând un pahar din propria urină (practică folosită în vechea medicină tradițională indiană), să devină succesorul lui Nehru. În cele din urmă, după ce Desai s-a lăsat convins să se retragă oarecum fără voia lui din competiție, Shastri a fost ales prim-ministru cu sprijinul unanim al Congresului. Dar în ianuarie 1966 Shastri a murit subit, iar cabala liderilor Congresului („Sindicatul“) a ales-o pe fiica lui Nehru, Indira Gandhi (cu numele conspirativ dat de KGB: VANO), ca succesoare, nutrind convingerea greşită că aceasta va fi o persoană cu popularitate pe care însă vor putea s-o manipuleze cu uşurință.

Primul contact prelungit al KGB-ului cu Indira Gandhi a avut loc în 1953, în timpul primei ei vizite în Uniunea Sovietică, la câteva luni după moartea lui Stalin. Direcția Principală Doi a ținut-o sub o supraveghere continuă și a plasat în același timp în jurul ei admiratori frumoși și foarte atenți. Neștiind că primirea călduroasă fusese orchestrată de KGB, Indira a fost copleșită de atențiile revărsate asupra ei. Deși în scrisorile către tatăl ei nu pomenea de admiratori, Indira îi spunea: „Toți – adică rușii – sunt foarte drăguți cu mine… sunt tratată ca și când aș fi copilul unic al cuiva – am să fiu îngrozitor de răsfățată când am să plec. Nimeni nu a fost niciodată atât de drăguț cu mine." Indira mai povestește despre o vacanță la Marea Neagră organizată pentru ea: „Nu cred că am mai avut parte de o astfel de vacanță de ani de zile". Mai târziu, la Leningrad, i-a spus lui Nehru că „s-a lăfăit în lux". Doi ani mai târziu, Indira l-a însoțit pe tatăl ei în prima sa vizită oficială în Uniunea Sovietică. La fel ca și Nehru, era vizibil impresionată de succesele aparente ale planificării sovietice și ale modernizării economice, prezentate de gazde într-o vizită foarte bine regizată în fabricile sovietice. În timpul călătoriei ei, Hrușciov i-a făcut cadou o haină de blană de hermină care a devenit apoi unul din articolele preferate ale garderobei ei – în ciuda faptului că cu numai câțiva ani mai înainte o criticase pe ambasadoarea indiană de la Moscova pentru că acceptase un cadou similar.

Încercările sovieticilor de a o cultiva pe Indira Gandhi în anii '50 au fost motivate mai mult de dorința de a-l influența pe tatăl ei decât de conștientizarea propriului ei potențial politic. La fel ca și Sindicatul Congresului și Partidul Comunist Indian, Moscova încă o mai subestima în momentul în care a devenit prim-ministru. La primele ei apariții în parlament, doamna Gandhi parcă avea limba legată și nu reușea să gândească cu mintea ei. Porecla jignitoare inventată de un parlamentar socialist, „păpușa proastă", a început să se răspândească. Strategia Moscovei în 1966 pentru alegerile din 1967 s-a bazat pe încurajarea Partidului Comunist Indian și a Partidului Comunist Marxist al Indiei să se unească într-o alianță de stânga pentru a se opune doamnei Gandhi și guvernării Congresului. KGB a subvenționat Partidul Comunist Indian și câteva grupări de stânga în campania pentru alegerile din 1967 și a mai finanțat și campaniile mai multor agenți și contacte confidențiale din Congres. Cel mai serios agent identificat în dosarele lui Mitrokhin a fost un ministru cu numele conspirativ ABAD, care era considerat de KGB drept „extrem de influent".

În timpul campaniei electorale, KGB a recurs frecvent la măsurile active, multe dintre ele bazate pe documente americane contrafăcute, realizate de Serviciul A. Un agent de la departamentul de informații al Ambasadei SUA din New Delhi, cu numele conspirativ MIHAIL, a furnizat documente și modele de semnături care au contribuit la executarea unor falsuri convingătoare. Printre ofițerii de operațiuni care au făcut publicitate documentelor contrafăcute produse pentru campania electorală din 1967 s-a numărat Iuri Modin, fost controlor al celebrei

echipe de la Cambridge a „Celor Cinci Magnifici“. În încercarea de a-l discredita pe S. K. Patil, unul dintre anticomuniştii de frunte din Sindicatul Congresului, Modin a răspândit o scrisoare contrafăcută de la consulul general din Bombay către ambasadorul american din New Delhi care se referea la „intrigile politice cu pakistanezii“ şi generoasele subvenţii americane care, chipurile, i-ar fi fost acordate. Deşi Patil era unul dintre cei mai înalţi demnitari ai partidului învinşi în alegeri, este greu de apreciat în ce grad îşi datorează înfrângerea măsurilor active ale KGB-ului. Modin a publicat şi o telegramă falsă trimisă la Londra de către Înaltul Comisar, John Freeman, în care se raporta că Statele Unite dădeau sume mari de bani partidelor şi politicienilor de dreapta. Faptul că KGB se pare că nu avea un agent MIHAIL în Înalta Comisie a făcut ca Serviciul A să comită o gravă eroare cu această ocazie. În documentul fals, Înaltul Comisar britanic era numit *Sir* John Freeman.

Alte falsuri ale Serviciului A au avut mult mai mult succes. Printre acestea s-a numărat şi o scrisoare ca din partea lui Gordon Goldstein de la Biroul de Cercetări Navale al SUA în care se dezvăluia existenţa unor arme americane pentru un preţios război bacteriologic în Vietnam şi Thailanda. Publicată iniţial în *Free Press Journal* din Bombay, scrisoarea a fost reluată de *London Times* la 7 martie 1968 şi folosită de Radio Moscova în emisiunile destinate Asiei ca dovadă că America provocase epidemii în Vietnam. Săptămânalul indian *Blitz* a intitulat un reportaj bazat pe acelaşi fals „SUA recunoaşte existenţa războiului biologic şi nuclear“. Ulterior s-a descoperit că semnătura lui Goldstein şi antetul oficial fuseseră copiate de pe o invitaţie la un simpozion ştiinţific internaţional trimisă de el cu un an înainte.

După alegerile din februarie 1967, KGB susţinea, fără îndoială într-o manieră foarte optimistă, că putea influenţa 30-40% din membrii noului parlament. Congresul şi-a pierdut 21 din locuri. Conflictul dintre Indira Gandhi şi principalul ei rival, Korarji Desai, făcea ca majoritatea de 44 de locuri să fie destul de precară, ceea ce a obligat-o să-l accepte pe Desai ca prim-ministru. În 1968, Desai şi Kamaraj, şeful Sindicatului, căzuseră de acord asupra necesităţii de a o înlocui pe doamna Gandhi. Congresul se îndrepta în mod inexorabil către o sciziune.

În 1969 s-au produs reorientări atât la Moscova, cât şi la Delhi. Ameninţarea crescândă din partea Chinei a convins Kremlinul să situeze relaţia specială cu India la baza politicii sale din Asia de Sud. În acelaşi timp, doamna Gandhi a hotărât să-şi asigure sprijinul aripii de stânga împotriva Sindicatului. În iulie 1969, a naţionalizat paisprezece bănci comerciale. Desai a fost demis din funcţia de ministru de Finanţe şi a demisionat din funcţia de prim-ministru adjunct. Încurajat de Moscova, Partidul Comunist Indian şi-a orientat sprijinul către doamna Gandhi. Infiltrându-şi membrii şi simpatizanţii în Forumul Congresului pentru Acţiune Socialistă (cu numele conspirativ SECTOR) Partidul Comunist Indian şi-a consolidat poziţia în cadrul partidului de guvernământ. În noiembrie, Sindicatul

a declarat-o pe doamna Gandhi vinovată de sfidarea conducerii Congresului şi expulzat-o din partid, care atunci s-a scindat în două: Congresul (O) care urma linia Sindicatului, şi Congresul (R), care o sprijinea pe doamna Gandhi. Sindicatul insinua că doamna Gandhi intenționează să „vândă“ India Uniunii Sovietice şi îl folosea pe principalul său secretar particular, Parmeshwar Narain Haksar, ca legătură directă cu Moscova şi cu Ambasada sovietică.

Între 1967 şi 1973, Haksar, fost protejat al lui Krishan Menon, a fost consilierul de încredere al doamnei Gandhi. Unul dintre biografii ei, Katherine Frank, îl descrie ca pe un personaj charismatic, care a devenit „probabil cel mai influent şi mai puternic membru al guvernului“, precum şi „cel mai important funcționar public din țară“. Haksar a transformat o funcție publică neutră din punct de vedere politic, cel puțin în principiu, într-o „birocrație angajată ideologic“. El a fost cel care a influențat întoarcerea doamnei Gandhi către stânga, ceea ce s-a soldat cu naționalizarea băncilor şi scindarea Partidului Congresului. Tot Haksar s-a aflat şi în spatele transferului controlului comunității de informații către secretariatul primului-ministru. Dar orientarea lui spre stânga îşi avea sorgintea mai mult în convingerile lui socialiste şi mai puțin în manipularea de către KGB. Însă atât el, cât şi doamna Gandhi „deveneau mai puțin rigizi când era vorba de amestecul în sistemul democratic sau în structura guvernului pentru a-şi atinge scopurile politice.“ Ziaristul Inder Malhotra consemna existența unei „culturi a curtezanului“ în anturajul Indirei Gandhi: „Centrul puterii din cea mai mare democrație a lumii se transforma încet într-un *durbar*.“

La alegerile din februarie 1971, doamna Gandhi a obținut o victorie categorică. Cu şaptezeci de locuri mai mult decât câştigase Congresul nedivizat în 1967, Congresul ei (R) avea acum o majoritate de două treimi. Forumul Congresului pentru Acțiune Socialistă se bucura de sprijinul a aproximativ 100 de membri ai noului parlament. Doamna Gandhi l-a numit în funcția de ministru al Minelor pe cel mai gălăgios purtător de cuvânt al acestuia, fostul comunist Mohan Kumaramangalam; una din primele lui acțiuni a fost naționalizarea minelor de cărbune. Kumaramangalam părea că doreşte să aplice o teză pe care o susținuse pentru prima oară în 1964: potrivit acesteia, întrucât Partidul Comunist Indian nu putea câştiga puterea prin forțe proprii, cât mai mulți dintre membrii şi simpatizanții lui trebuie să intre în Congres, să facă front comun cu congresiştii „progresişti“ şi să oblige conducerea partidului să aplice politici socialiste. O altă personalitate de frunte din Forumul Congresului pentru Acțiune Socialistă a fost recrutată în 1971 ca agentul RERO şi plătită cu 100 000 de rupii pe an pentru ceea ce KGB considera că sunt informații politice importante şi datorită faptului că acționa şi ca agent de recrutare. Printre cei care au lucrat cu el în calitate de controlori s-a numărat şi Leonid Şebarşin, viitorul şef al FCD.

În august 1971, doamna Gandhi a semnat un tratat de pace, prietenie şi cooperare cu Uniunea Sovietică. După cum afirmă T. N. Kaul, secretar perma-

nent al Ministerului de Externe al Indiei, „A fost una dintre puținele negocieri strict secrete purtate de India. Dintre indieni, abia dacă erau douăsprezece persoane care știau de ele, printre care primul-ministru și ministrul de Externe. Mass-media nu a aflat nimic despre negocieri.“ Gromîko declara încântat la ceremonia de semnare: „Importanța tratatului este incontestabilă“. Popularitatea doamnei Gandhi în Uniunea Sovietică, afirma el mai târziu, a fost demonstrată de „numărul mare de copii sovietici cărora li s-a dat numele neobișnuit de Indira“. Se pare că Uniunea Sovietică își asigurase sprijinul celei mai mari puteri din Mișcarea de Nealiniere. Ambele țări au dat imediat un comunicat comun prin care cereau retragerea trupelor SUA din Vietnam. India se putea bizui pe livrările sovietice de arme și pe sprijinul diplomatic al Uniunii Sovietice în conflictul cu Pakistanul care părea iminent. După cum susține Leonid Șebarșin, care fusese trimis la post la New Delhi în calitate de șef al Liniei PR (Informații politice), într-un „moment în care India beneficia la maximum de tehnologia militară sovietică“, Centrul – spre deosebire de multe persoane din Ministerul de Externe – a tras concluzia că războiul este inevitabil. Șebarșin și-a dat seama că războiul începuse în momentul în care la o recepție diplomatică din seara de 2 decembrie de la Ambasada sovietică luminile s-au stins brusc. Privind afară pe geam, Șebarșin și-a dat seama că pana de curent afectase întreaga capitală. Părăsind în grabă ambasada, s-a dus la o cabină telefonică aflată ceva mai departe ca să contacteze un membru al rețelei de agenți a rezidenței care i-a confirmat că ostilitățile începuseră. Un alt membru al rețelei a aranjat o întâlnire între Șebarșin și un comandant superior indian:

> Ar însemna să subestimăm situația dacă am spune că domnește optimismul. Știa precis când și cum se va încheia războiul: pe 16 decembrie cu capitularea orașului Dacca (ulterior numit Dhaka) și a armatei pakistaneze (din Pakistanul de Est)… Nu sunt în stare să reziste și nu vor apăra Dacca, pentru că nu au de la cine să aștepte ajutor. „Cunoaștem armata pakistaneză“, a spus interlocutorul meu. „Orice soldat profesionist s-ar comporta la fel în locul lor.“

În pofida sprijinului diplomatic primit din Statele Unite și din China, Pakistanul a suferit o înfrângere zdrobitoare în războiul de paisprezece zile cu India. Pakistanul de Est și-a dobândit independența sub numele de Bangladesh. Pakistanul de Vest, care număra doar 55 de milioane de oameni, nu mai putea reprezenta un pericol pentru India. Cei mai mulți indieni considerau că acesta era momentul culminant pentru doamna Gandhi. Un diplomat sovietic de la ONU exulta: „Este pentru prima oară în istorie când Statele Unite și China au suferit o înfrângere comună!“

La Centru, relația specială indo-sovietică a fost sărbătorită tot ca o victorie a KGB-ului. În semn de recunoștință rezidența din New Delhi a fost ridicată la rangul de „rezidență principală“. Șeful ei din perioada 1970–1975, Iakov

Prokofievici Medeanik, a primit titlul de „rezident principal“ iar şefii Liniilor PR (Informaţii politice), KR (Contrainformaţii) şi X (Informaţii ştiinţifice şi tehnice) au primit statutul de rezident – în locul celui anterior de rezident adjunct. Medeanik răspundea şi de supervizarea a trei alte rezidenţe, situate în consulatele sovietice de la Bombay, Calcutta şi Madras. La începutul anilor ’70, prezenţa KGB-ului în India a devenit mai semnificativă decât în orice altă ţară dinafara blocului sovietic. Indira Gandhi nu a fixat niciun fel de limite în privinţa numărului de diplomaţi şi reprezentanţi comerciali sovietici, permiţând astfel GRU şi KGB să aibă oricâte posturi de acoperire îşi doreau. Şi, spre deosebire de multe alte state, Indira nu a obiectat nici împotriva ofiţerilor sovietici de informaţii care fuseseră expulzaţi de alte regimuri. Expansiunea operaţiunilor KGB pe subcontinentul indian (şi mai ales în India) în anii 1970 a impus crearea unei noi secţii în FCD. Din acest moment, operaţiunile din India ca şi din restul Asiei de Sud şi de Sud-Est necomuniste au intrat în atribuţiile Direcţiei a Şaptea. În 1974, recent înfiinţata Secţie a Şaptesprezecea a devenit răspunzătoare pentru subcontinentul indian.

Oleg Kalughin, căruia i s-a încredinţat funcţia de şef al Direcţiei K (Contrainformaţii) în 1973, îşi aminteşte de India ca de „un model de infiltrare KGB într-un guvern din Lumea a Treia“: „Aveam nenumărate surse de informaţii în tot guvernul indian – la informaţii, contrainformaţii, ministerele Apărării şi de Externe, la poliţie“. În 1978, Direcţia K, care răspundea de infiltrarea agenţiilor străine de informaţii şi securitate, coordona prin Linia KR din rezidenţele indiene peste treizeci de agenţi – dintre care zece erau ofiţeri indieni de informaţii. Kalughin îşi aminteşte o împrejurare în care Andropov personal a refuzat o ofertă din partea unui ministru indian de a-i furniza informaţii în schimbul a 50 000 de dolari pe motiv că KGB dispunea de suficiente informaţii de la ministerele Apărării şi de Externe: „Parcă toată ţara era de vânzare; KGB – şi CIA – infiltraseră puternic guvernul indian. După un timp, niciuna din părţi nu mai transmitea informaţii importante indienilor, deoarece îşi dădea seama că în ziua următoare duşmanul le va cunoaşte“.

KGB, după părerea lui Kalughin, a avut mai mult succes decât CIA, în parte datorită capacităţii sale de a exploata corupţia care a devenit endemică în timpul regimului Gandhi. Aşa cum nota Inder Malhotra, deşi corupţia nu reprezenta nimic nou în India:

> Oamenii se aşteptau ca partidul Indirei Gandhi, care se angajase că va instaura socialismul în ţară, să fie mai cinstit decât vechiul Congres nedivizat. Dar aceasta s-a dovedit a fi o speranţă deşartă. Dimpotrivă, raportate la bogăţiile adunate de unii dintre asociaţii ei apropiaţi, fărădelegile membrilor demişi ai Sindicatului, consideraţi cândva drept naşii congresmenilor corupţi, păreau acum nişte fleacuri.

Se spunea că serviete întregi cu bani erau duse în mod regulat acasă la primul-ministru. Circula zvonul că fostul membru al Sindicatului S. K. Patil ar fi afirmat că Indira Gandhi nu dădea înapoi nici măcar servietele.

Este puțin probabil ca primul-ministru să fi acordat prea multă atenție provenienței unora dintre fondurile care intrau în seifurile Congresului. Era o sarcină pe care o lăsa în seama lui Lalit Narayan Mishra, cel care strângea fonduri pentru ea şi care – deşi ea cu siguranță că nu știa – primea şi bani de la sovietici. Cel puțin o dată, un cadou de două milioane de rupii de la Biroul Politic pentru Congres (R) a fost livrat personal după miezul nopții de şeful Liniei PR de la New Delhi, Leonid Şebarşin. Un alt milion de rupii a fost oferit cu aceeaşi ocazie unui ziar care o sprijinea pe doamna Gandhi. Scund de statură şi obez, cu mai multe rânduri de guşi, Mishra părea potrivit pentru rolul de politician corupt pe care îl juca din ce în ce mai frecvent. Indira Gandhi, în ciuda faptului că ducea o viață austeră, conta pe banii pe care îi strângea el din diverse surse pentru a finanța Congresul (R). La fel şi fiul şi moştenitorul ei oficial, Sanjay, ale cărui ambiții neinspirate de a construi prima maşină populară indiană şi de a deveni un Henry Ford al Indiei depinde tot de favorurile guvernamentale. În 1975, când Mishra a fost asasinat, doamna Gandhi a susținut că era vorba de un complot cu implicarea unor „elemente străine", expresie folosită fără îndoială de ea ca eufemism pentru CIA. Rezidența principală de la New Delhi i-a oferit văduvei acestuia 70 000 de rupii din fondul său pentru măsuri active.

Deşi au existat unele plângeri din partea conducerii Partidului Comunist Indian cu privire la utilizarea fondurilor sovietice pentru a o sprijini pe doamna Gandhi şi Congresul (R), finanțarea secretă pentru Partidul Comunist Indian nu pare să fi fost afectată. Până în 1972, întreprinderea de import-export înființată de Partidul Comunist Indian cu un deceniu mai înainte pentru a face comerț cu Uniunea Sovietică contribuise cu peste 10 milioane de rupii la fondurile partidului. Alte subvenții secrete, totalizând cel puțin 1,5 milioane rupii, au ajuns la partidele comuniste, la persoane individuale şi organe de presă asociate cu Partidul Comunist Indian. Fondurile trimise de la Moscova la sediul partidului prin KGB erau tot mai mari. În primele luni ale anului 1975, ele au atins peste 2,5 milioane rupii.

La mijlocul anilor '70, fondurile sovietice pentru Partidul Comunist Indian erau transmise prin ofițerii operativi de la rezidența principală din New Delhi unui membru de rang superior din Consiliul Național al Partidului, cu numele conspirativ BANKIR, în diferite locații. Cele mai simple transferuri de fonduri se făceau atunci când ofițerii KGB sub acoperire diplomatică aveau un pretext pentru a vizita birourile lui BANKIR, cum ar fi de pildă informările cu ocazia vizitelor delegațiilor de presă din blocul sovietic. Existau însă şi aranjamente mult mai complexe. Într-unul din dosarele lui Mitrokhin se vorbeşte despre o partidă de pescuit la un lac nu departe de Delhi, organizată spre a oferi acoperire pentru un transfer de fonduri către BANKIR. Şebarşin şi doi ofițeri operativi de la rezidența principală au plecat de la ambasadă la ora 6.30 dimineața, au sosit cam pe la ora 8.00 şi au petrecut două ore şi jumătate pescuind. La 10.30 au plecat de la lac şi s-au îndreptat către un loc de întâlnire fixat dinainte cu BANKIR, stabilind contactul

vizual cu maşina lui la 11.15. În momentul în care maşina rezidenţei a depăşit-o pe a acestuia pe un sector de drum care nu putea fi văzut din nicio parte, pachetele de bancnote au fost aruncate pe fereastra deschisă a maşinii lui BANKIR. Rajeshwar Rao, secretar general al Partidului Comunist Indian între 1964 şi 1990, a dat mai târziu chitanţă pentru sumele primite. Alte sume considerabile au ajuns la Congresul de orientare comunistă al Sindicatelor din Întreaga Indie, conduse de S. A. Dange.

Pe vremea Indirei Gandhi, India a fost probabil zona cu cele mai multe măsuri active ale KGB din întreaga lume, deşi importanţa lor se pare că a fost în mare măsură exagerată de Centru, care şi-a supraestimat capacitatea de a manipula opinia publică indiană. După cum reiese din dosarele KGB, în 1973 existau zece ziare indiene pe statul său de plată (care din motive juridice nu pot fi identificate), precum şi o agenţie de presă care era sub „controlul" său. În 1972, KGB susţine că a plasat 3789 de articole în ziarele indiene – probabil mai multe decât în oricare altă ţară necomunistă din lume. Din aceleaşi dosare reiese că acest număr a scăzut la 2769 în 1973, dar a crescut la 4486 în 1974 şi la 5510 în 1975. În câteva ţări importante care erau membre ale NATO, în pofida campaniilor de măsuri active, KGB nu a reuşit să plaseze decât 1% din articolele pe care le-a plasat în presa indiană.

Printre cele mai semnificative contacte confidenţiale ale KGB-ului din presă s-a numărat şi unul dintre cei mai influenţi ziarişti ai Indiei, cu numele conspirativ NOK. Recrutat în 1976 în calitate de contact confidenţial de către A. A. Arhipov, NOK a fost ulterior controlat de doi ofiţeri ai Liniei PR care operau sub acoperire de jurnalişti; mai întâi de A. I. Haceaturian, corespondent oficial al publicaţiei *Trud*, apoi de V. N. Cerepahin de la agenţia de ştiri *Novosti*. Din dosarul lui NOK reiese că a publicat materiale favorabile Uniunii Sovietice şi a furnizat informaţii referitoare la anturajul Indirei Gandhi. Contactul cu el a încetat în 1980, ca urmare a deteriorării stării lui de sănătate. Deşi aparent nu ştia de implicarea KGB-ului în campania de măsuri active, P. N. Dahr credea că stânga „manipulează presa… pentru a menţine adeziunea doamnei Gandhi faţă de linia lor ideologică". India era şi unul dintre cele mai favorabile medii pentru diversele organizaţii ale sovieticilor. Între 1966 şi 1986, şeful celei mai importante dintre acestea, Consiliul Mondial al Păcii, a fost comunistul indian Romesh Chandra. În bilanţul pe anii 1960 prezentat la Congresul Mondial al Păcii din 1971, Chandra a denunţat „NATO, organizaţia dominată de SUA" drept „cea mai mare ameninţare la adresa păcii" din întreaga lume: „Colţii NATO se simt în Asia şi în Africa, la fel ca şi în Europa… Forţele imperialismului, mai ales ale NATO… poartă răspunderea pentru foamea şi sărăcia sutelor de milioane de oameni din întreaga lume".

KGB era încrezător, de asemenea, în capacitatea sa de a organiza demonstraţii de masă la New Delhi şi în alte oraşe importante. În 1969, de exemplu, Andropov informa Biroul Politic că „Rezidenţa KGB din India are posibilitatea să organizeze

o demonstrație de protest cu peste 20 000 de musulmani în fața Ambasadei SUA din India. Costurile demonstrației vor fi de 5 000 de rupii şi vor fi acoperite din bugetul pentru misiuni speciale în India. Propun să fie avută în vedere". Brejnev a scris „De acord" pe cererea lui Andropov. În aprilie 1971, la două luni după victoria strălucită a doamnei Gandhi în alegeri, Biroul Politic a aprobat înființarea unui fond secret de 2,5 milioane de ruble convertibile (cu numele conspirativ DEPO) pentru finanțarea măsurilor active din India pe următorii patru ani. În această perioadă, rapoartele KGB de la New Delhi susțineau – cu foarte puține dovezi, însă – că au contribuit la succesul Congresului (R) în alegerile pentru adunările de stat.

Printre măsurile active care i-au luat lui Leonid Şebarşin, în calitatea lui de şef al Liniei PR, cel mai mult timp pentru a fi aplicate, au figurat pregătirile pentru vizita de stat a lui Brejnev din 1973. Ca de obicei, era necesar să se asigure că secretarul general va fi primit cu ceea ce trebuia să pară un entuziasm debordant şi să se inventeze dovezi menite să ateste că platitudinile din cuvântările lui vor fi privite drept „declarații politice de importanță capitală". Şi întrucât Brejnev era probabil cel mai slab orator dintre toți oamenii de stat ai vremii, această sarcină nu era deloc uşoară, mai ales atunci când călătorea în afara blocului sovietic. Publicul sovietic se obişnuise să asculte respectuos frazele lui lungi şi să-l răsplătească cu aplauze din când în când. Dar publicul indian nu avea experiența auditoriului sovietic. Brejnev s-ar fi simțit jignit dacă i s-ar fi propus să rostească numai o cuvântare scurtă, deoarece el credea în legătura directă dintre lungimea discursului şi importanța vorbitorului. Discursul lui rostit în aer liber, în piața mare din fața vestitului Fort Roşu din New Delhi, unde Nehru declarase independența Indiei cu douăzeci şi şase de ani mai înainte, reprezenta astfel o provocare cu totul aparte. După estimările exagerate ale KGB-ului, au fost prezenți aproape două milioane de oameni – probabil cel mai numeros public în fața căruia a vorbit Brejnev vreodată. Aşa cum a recunoscut Şebarşin mai târziu, cuvântarea era extrem de lungă şi greoaie. Ambasada complicase şi mai mult lucrurile, traducând discursul într-o hindusă pe care majoritatea oamenilor n-o înțelegeau. În timp ce Brejnev îşi continua discursul pe un ton tărăgănat, se înserase şi oamenii au început să plece, dar, după cum spune Şebarşin, au fost întorşi de poliție pentru a nu-l ofensa pe liderul sovietic. Deşi Brejnev însuşi a simțit că ceva era în neregulă, ulterior i s-au dat asigurări de către sicofanții din jurul lui că nu e nicio problemă.

Şebarşin a reuşit să convingă pe toată lumea, inclusiv pe sine însuşi şi Centrul, că vizita în ansamblu a fost un mare succes. KGB şi-a asumat o mare parte din meritele pentru „crearea condițiilor favorabile" care au asigurat triumful indian al lui Brejnev.

Faptul că măsurile active întreprinse de Şebarşin în calitatea sa de şef al Liniei PR au fost considerate un succes explică promovarea lui în funcția de rezident principal în 1975 şi lansarea într-o carieră care în 1988 l-a propulsat la

conducerea FCD. Într-un interviu dat după retragerea sa din KGB, Şebarşin vorbea „cu nostalgie despre zilele de odinioară, despre dezinformări, documente false, crearea unor elemente de suspans pentru presă“. Fără îndoială că avea în vedere în special zilele petrecute în India.

Printre cele mai reuşite măsuri active ale KGB s-au numărat cele care îşi propuneau să dezvăluie comploturile CIA pe subcontinent. Probabil că Centrul avea dreptate atunci când îşi aroga meritele pentru că o convinsese pe Indira Gandhi că CIA plănuieşte înlăturarea ei de la putere. În noiembrie 1973, ea i-a spus lui Fidel Castro în timpul unui banchet de la New Delhi: „Ce i-au făcut lui Allende vor să-mi facă şi mie. Sunt aici oameni aflaţi în legătură cu aceleaşi forţe care au acţionat în Chile, care ar dori să mă elimine şi pe mine“. Nu a pus la îndoială afirmaţia lui Castro (susţinută şi de KGB) că Allende fusese ucis cu sânge rece de trupele lui Pinochet sprijinite de SUA. Convingerea că CIA îi rezerva şi ei aceeaşi soartă ca lui Allende a devenit un fel de obsesie. Atunci când cineva a afirmat (pe drept cuvânt) că, în realitate, Allende se sinucisese în timpul asaltului împotriva palatului său, doamna Gandhi a declarat: „Când o să fiu ucisă, o să se spună că am aranjat eu însămi să fiu asasinată“.

Doamna Gandhi s-a lăsat uşor convinsă că CIA, şi nu greşelile din propria ei administraţie, reprezintă explicaţia pentru creşterea opoziţiei din guvernul ei. La începutul anului 1974, răscoalele din Gujarat, în care au fost ucişi peste 100 de oameni, au dus la arestarea altor 8000 şi au provocat dizolvarea Adunării de Stat. Toate acestea i-au întărit convingerea că există o conspiraţie americană împotriva ei. Iritat de o serie de cuvântări ale doamnei Gandhi în care aceasta denunţa ameninţarea omniprezentă a subversiunii CIA, ambasadorul SUA la New Delhi, Daniel Patrick Moynihan, a ordonat să se facă o investigaţie care a scos la iveală două împrejurări de pe vremea când tatăl ei era prim-ministru când CIA alocase în secret fonduri pentru a-i ajuta pe oponenţii comuniştilor în alegerile statale, o dată în Kerala şi o dată în Bengalul de Vest. După cum susţine Moynihan:

> De fiecare dată, banii au fost daţi Partidului Congresului care îi ceruse. Odată i s-au fost înmânat chiar doamnei Gandhi, care pe atunci era persoană oficială a partidului. Dar întrucât nu i-am mai oferit bani, probabil că se întreabă cui anume dăm. Însă nu este o practică ce trebuie încurajată.

O scurtă vizită a lui Henry Kissinger în octombrie 1974 în India a oferit o altă ocazie pentru o campanie KGB de măsuri active. Agenţilor de influenţă li s-au relatat alte poveşti inventate despre conspiraţiile CIA pentru a le raporta primului-ministru şi altor personalităţi marcante din guvern şi din parlament. KGB susţinea că a plasat peste şaptezeci de reportaje în presa indiană prin care se condamna subversiunea CIA şi că a început campanii de scriere de scrisori şi de postere. Rezidenţa principală din Delhi susţinea că, datorită acestei campanii,

doamna Gandhi a abordat problema operațiunilor CIA din India în timpul convorbirilor ei cu Kissinger.

La 28 aprilie 1975, Andropov a aprobat o altă măsură activă în India vizând răspândirea unor dovezi contrafăcute ale subversiunii CIA. Şaisprezece pachete conținând material incriminatoriu pregătite de Serviciul A pentru trei ofițeri CIA staționați sub acoperire diplomatică la Ambasada SUA au fost trimise anonim de rezidența din Delhi la presă şi au generat o serie de articole în ziarele indiene. După cum reiese din dosarele KGB, doamna Gandhi a trimis o scrisoare personală primului-ministru din Sri Lanka, Sirimavo Bandaranaike, în care erau incluse câteva documente CIA contrafăcute şi o serie de articole din ziarele indiene. Potrivit dosarelor respective, doamna Bandaranaike a ajuns la concluzia că subversiunea CIA reprezenta o amenințare serioasă pentru Sri Lanka şi a înființat un comitet de investigații.

Unul dintre criticii doamnei Gandhi, Piloo Moody, a ridiculizat obsesia ei legată de subversiunea CIA arborând un medalion pe care scria „Sunt agent CIA". Dar pentru doamna Gandhi, CIA nu era subiect de glumă. În vara anului 1975, suspiciunile ei legate de o vastă conspirație a oponenților săi politici, ajutați şi instigați de CIA, ajunsese, după părerea biografei ei, Katherine Frank, la „ceva foarte apropiat de paranoia". Starea ei sufletească s-a înrăutățit şi mai mult în 12 iunie, când o decizie a Înaltei Curți din Allahabad la care făcuse apel a invalidat alegerea ei ca membră a parlamentului pe motivul unor nereguli comise la alegerile din 1971. Două săptămâni mai târziu a reuşit să-i convingă atât pe preşedinte, cât şi Cabinetul să declare stare de necesitate. Într-o cuvântare către națiune difuzată de Radio India la 26 iunie, doamna Gandhi a declarat că o „larg răspândită conspirație" a „dospit mereu din momentul în care am început să aplic unele măsuri progresiste în favoarea bărbaților şi femeilor de rând din India". Liderii opoziției au ajuns la închisoare sau li s-a impus arest la domiciliu, şi a fost introdusă cenzura în presă. În primul an al instituirii stării de necesitate, după cum susține Amnesty International, peste 110 000 de persoane au fost arestate şi reținute, fără a fi judecate.

Potrivit rapoartelor primite de la rezidența principală din New Delhi din perioada 1975 – 1977 semnate de Leonid Şebarşin, acestuia îi reveneau meritele (ceea ce probabil era o exagerare) pentru utilizarea agenților de influență ca s-o convingă pe doamna Gandhi să declare starea de necesitate. Comitetul Executiv Central al Partidului Comunist Indian şi-a exprimat „opinia fermă că măsurile prompte luate de primul-ministru şi de guvernul Indiei împotriva forțelor reacționare şi contrarevoluționare de dreapta erau necesare şi justificate. Orice slăbiciune manifestată în acest moment critic ar fi fost fatală". În mod previzibil, CIA era acuzată că sprijină conspirația contrarevoluționară. Asasinarea şeicului Mujibur Rahman şi a mai multor membri ai familiei lui în Bangladesh la 14 august a alimentat în continuare teoriile conspiraționiste ale doamnei Gandhi. Şi

de această dată s-a avansat ideea că în spatele acestor asasinate s-ar fi aflat CIA.

După cum arată Şebarşin, atât Centrului cât şi conducerii sovietice le venea greu să înţeleagă că starea de necesitate nu o transformase pe Indira Gandhi în dictator căci ea trebuia să răspundă în faţa opiniei publice şi a opoziţiei: „La faţa locului, ambasada şi personalul nostru de informaţii au văzut toate acestea, dar pentru Moscova Indira a devenit India, iar India – Indira“. Rapoartele de la rezidenţa din New Delhi care conţineau accente critice cu privire la orice aspect al politicii ei erau primite cu răceală la Centru. Şebarşin nu crede ca vreunul din ele să fi fost înaintat la Comitetul Central sau să fi ajuns la liderii sovietici. Deşi doamnei Gandhi îi plăcea să spună în particular că statele nu au prieteni şi duşmani constanţi, ci numai interese constante, „Uneori Moscova se comporta ca şi când India ar fi făcut un jurământ de iubire şi loialitate faţă de prietenii ei sovietici“. Chiar şi cele mai mici animozităţi în relaţii provocau consternare. În anul 1975, au fost cheltuite 10,6 milioane de ruble pentru măsurile active din India, menite să consolideze sprijinul pentru doamna Gandhi şi să submineze poziţia oponenţilor ei politici. Sprijinul sovietic era deopotrivă făţiş şi discret. În iunie 1976, într-o perioadă în care doamna Gandhi avea un statut aproape de semiparia în cele mai multe ţări din Occident, a fost primită ca un erou în timpul unei călătorii în Uniunea Sovietică. În ajunul sosirii ei au apărut în traducere rusă mai multe cuvântări, articole şi interviuri ale ei. A participat la mitinguri organizate în onoarea ei în toată Uniunea Sovietică. Vizita s-a încheiat, aşa cum a şi început, într-o atmosferă de adulare reciprocă.

Dar Kremlinul era îngrijorat din cauza rapoartelor referitoare la atitudinea ireverenţioasă faţă de Uniunea Sovietică a fiului şi succesorului oficial al Indirei Gandhi, Sanjav, admirator al lui Ferdinand Marcos, preşedintele anticomunist corupt din Filipine. La P. N. Dhar (şi probabil şi la rezidenţa principală din New Delhi) au ajuns rapoarte în care se spunea că unul dintre prietenii lui Sanjav se întâlnea periodic cu o persoană oficială de la Ambasada SUA ceea ce stârnea „mari suspiciuni“. La puţin timp după întoarcerea mamei sale din vizita triumfală în Uniunea Sovietică, Sanjav a acordat un interviu în care ridica în slăvi marile întreprinderi, denunţa naţionalizarea şi îşi exprima disprețul faţă de comunişti. Plictisit probabil de plângerile împotriva corupţiei lui, a spus despre Partidul Comunist Indian: „Nu cred că veţi găsi oameni mai bogaţi sau mai corupţi în altă parte“. După cum a recunoscut chiar ea, Indira s-a înfuriat atunci când comentariile lui au fost date publicităţii şi i-a spus lui Dhar că fiul ei „jignise grav“ Partidul Comunist Indian şi „crease probleme serioase cu întregul bloc sovietic“. Sanjav a fost convins să clarifice lucrurile, dar n-a retractat afirmaţiile făcute.

Starea de necesitate s-a încheiat la fel de brusc cum a început. La 18 ianuarie 1977, doamna Gandhi a anunţat că alegerile se vor ţine în martie. Cenzura presei a fost suspendată şi liderii opoziţiei şi-au recăpătat libertatea ca urmare a suprimării arestului la domiciliu. Rezidenţa principală din New Delhi, la fel ca şi doamna

Gandhi, era cât se poate de încrezătoare în rezultatul alegerilor. Pentru a-i asigura succesul, s-a organizat o operaţiune majoră, cu numele conspirativ KASKAD, în cadrul căreia au avut loc peste 120 de întâlniri cu agenţii în timpul campaniei electorale. Nouă dintre candidaţii Congresului (R) la alegeri erau agenţi KGB. Dosarele adnotate de Mitrokhin identifică după nume şi douăzeci şi unu dintre politicienii necomunişti (patru dintre ei miniştri), ale căror campanii electorale au fost subvenţionate de KGB. Presa sovietică a făcut apel la „unitatea de acţiune a tuturor forţelor democratice“ şi mai ales la partidul de guvernământ, Congresul Naţional Indian şi la Partidul Comunist al Indiei. S-au exercitat presiuni repetate asupra conducerii Partidului Comunist Indian atât din partea rezidenţei principale din New Delhi, cât şi a Moscovei, în vederea asigurării sprijinului pentru Indira Gandhi. Secretarul General al Partidului Comunist Indian, Rajeshwar Rao, şi Secretarul Consiliului Naţional al Partidului, N. K. Krishna, au fost convocaţi la Ambasada sovietică la 12 februarie pentru a primi un mesaj de sprijin de la CC al PCUS. Alte mesaje au fost transmise personal la 15 februarie de o delegaţie sovietică formată din trei persoane. Dosarele KGB consemnează că Rao şi Krishna au afirmat că apreciază foarte mult sfaturile colegilor lor sovietici şi erau consecvenţi în sprijinul acordat doamnei Gandhi. Aprecierea lor reflecta şi nivelul extrem de înalt al subvenţiilor sovietice din timpul campaniei de alegeri a PCI – peste 3 milioane de rupii în primele două luni ale anului 1977.

Rapoartele agenţilor au confirmat încrederea rezidenţei principale din New Delhi că Indira Gandhi va obţine o nouă victorie în alegeri. Rapoartele în care se spunea că există posibilitatea să se confrunte cu o înfrângere în circumscripţia ei nu au fost luate în seamă. În cele din urmă, doamna Gandhi a suferit o înfrângere zdrobitoare. Janata, noua opoziţie necomunistă unită, a câştigat 40% din voturi faţă de 35% ale Congresului (R). Una dintre „oile negre“ ale KGB-ului, Morarji Desai, a devenit prim-ministru. Când a fost anunţat rezultatul alegerilor, scrie Katherine Frank, biografa doamnei Gandhi, „India s-a bucurat aşa cum n-o mai făcuse din ajunul proclamării independenţei faţă de britanici, cu 30 de ani în urmă.“ La Delhi, înfrângerea doamnei Gandhi a fost sărbătorită cu dansuri pe stradă.

18

Relația specială cu India

Partea a 2-a. Declinul şi căderea Congresului

Rezultatul alegerilor din India din martie 1977 a provocat şoc şi consternare atât la Centru, cât şi la rezidența principală. Leonid Șebarşin, rezidentul principal, a fost chemat în grabă la Moscova pentru consultări. Centrul se temea de consecințele politice ale înfrângerii doamnei Gandhi, dar era şi foarte stânjenit de modul în care alegerile demonstrau conducerii sovietice limitele mult lăudatelor campanii de măsuri active şi aşa-zisa sa capacitate de a manipula politica indiană. Raportul FCD cu privire la eşecul activității sale de spionaj şi informații era în mare măsură o încercare de autojustificare. Se sublinia că victoria în alegeri a doamnei Gandhi fusese prevăzută atât de observatorii occidentali, cât şi de cei indieni (inclusiv serviciul indian de informații), iar mulți dintre aceştia făcuseră chiar greşeli mai mari. Raportul explica în continuare erorile comise de FCD prin marea diversitate a uriaşului electorat indian şi divizarea în familii, caste, clase etnice, religioase, partide şi linii ceea ce făcea aproape imposibilă previzionarea comportamentului la vot. Dar nu erau decât vorbe goale. Complexitatea politicii indiene nu putea oferi o explicație credibilă pentru faptul că KGB (şi alți observatori) nu fuseseră în stare să înțeleagă retragerea sprijinului pentru doamna Gandhi în întreaga lume hindi, acolo unde se afla centrul de putere al Congresului şi unde câştigase numai două locuri, precum şi transformarea lui într-un partid regional din India de Sud, unde a continuat să păstreze controlul.

FCD a mai invocat, în apărarea sa, şi faptul că decizia anterioară a doamnei Gandhi de a rămâne la putere îndreptățea presupunerea că va refuza să renunțe la ea în martie 1977 şi va fi pregătită, la nevoie, fie să aranjeze rezultatele votului, fie să le declare nule (aşa cum o îndemnau, chipurile, prietenii lui Sanjay). FCD a afirmat că la 20 martie, atunci când au fost anunțate rezultatele, doamna Gandhi a încercat să împiedice partidul Janata să preia puterea, dar nu fusese destul de hotărâtă şi nu reuşise să obțină sprijinul Înaltului Comandament al armatei. Nu exista nicio dovadă în sprijinul acestor afirmații, originea lor fiind probabil moara

de bârfe din Delhi. Ele fuseseră probabil transmise rezidenței principale din New Delhi de rețeaua amplă de contacte confidențiale şi agenți. Contrar celor afirmate în rapoartele către Moscova ale rezidenței principale de la New Delhi, transferul puterii a fost prompt şi s-a desfăşurat în ordine. În primele ore ale dimineții de 21 martie, doamna Gandhi a convocat o scurtă şedință a Cabinetului, la care şi-a citit scrisoarea de demisie; aceasta a fost aprobată de Cabinet numai cu câteva modificări minore. La ora 4 dimineața a fost condusă cu maşina la locuința preşedintelui în exercițiu, B. D Jatti, căruia i-a prezentat demisia. Jatti a fost atât de surprins încât, dacă nu l-ar fi atenționat Dhar, ar fi uitat complet să-i ceară doamnei Gandhi să rămână în exercițiu până la formarea noului guvern.

Tonul presei sovietice s-a schimbat imediat după alegerile din India. Înfrângerea doamnei Gandhi, pe care până atunci nimeni nu o criticase în public, era pusă pe seama „erorilor şi exceselor“ guvernului ei. Încercând să exonereze de orice vină Partidul Comunist Indian, un comentator de la *Izvestia* afirma: „Este semnificativ faptul că reprezentanții Partidului Congresului au avut cel mai mult succes în locurile unde a existat un acord preelectoral între Congres şi Partidul Comunist din India, sau acolo unde Partidul Comunist, fără niciun fel de încurajare oficială, a sprijinit activ candidații progresişti ai Partidului Congresului. În realitate, alegerile au fost un dezastru, atât pentru Partidul Comunist din India, cât şi pentru Congres. Târât în jos de lipsa de popularitate a regimului Indirei Gandhi, a mai păstrat doar şapte din cele douăzeci şi cinci de locuri pe care le câştigase în 1971, în timp ce rivalul său, Partidul Comunist Marxist din India, a obținut douăzeci şi două. Centrul a reacționat cu precauție la victoria răsunătoare din iunie 1977 a coaliției conduse de Partidul Comunist Marxist din India în Bengalul de Vest. Deşi Andropov era foarte dornic să stabilească relații secrete cu noul guvern statal, nu voia să ofenseze Partidul Comunist din India. De aceea, după mai multe discuții cu Şebarşin (promovat recent adjunct de şef de secție la Secția Şaptesprezece a FCD) şi un înalt funcționar al PCUS s-a convenit ca ofițerii KGB să poată stabili contacte cu liderii Partidului Comunist Marxist, dar să susțină că fac acest lucru în nume absolut personal. După cum reiese din dosarele FCD, „informații importante“ despre politica Partidului Comunist Marxist au fost obținute de rezidența principală din New Delhi datorită contactelor sale cu liderii de partid.

Principala prioritate a KGB-ului în primele luni ale guvernării Janata a fost limitarea daunelor. În timpul campaniei, Morarji Desai o acuzase pe doamna Gandhi că „face tot ce face şi Uniunea Sovietică“ şi a declarat că, în timpul unei guvernări Janata, tratatul indo-sovietic ar putea „să funcționeze automat“. Centrul se temea „de o întărire a forțelor reacționare antisovietice“. La 24 martie, Biroul Politic a aprobat o directivă a FCD „cu privire la măsurile impuse de rezultatele alegerilor parlamentare din India“, al căror obiectiv principal îl reprezenta

menținerea tratatul de prietenie și împiedicarea guvernului Janata să realizeze o apropiere de Statele Unite şi de China. Deşi guvernul Desai şi-a propus să îmbunătățească relațiile cu Statele Unite şi cu China, tratatul indo-sovietic a rămas în vigoare.

Într-un comunicat comun publicat după vizita lui Gromîko la New Delhi în aprilie, ambele țări se angajau „să întărească în continuare cooperarea reciprocă şi benefică în mod egal în spiritul tratatului sovieto-indian de pace, prietenie şi cooperare“. În august, Biroul Politic a aprobat o directivă a KGB-ului referitoare la măsurile active, intitulată „Cu privire la măsurile de influențare a cercurilor conducătoare din India în noile condiții în avantajul URSS“.

„Noile condiții“ ale guvernării Janata îngreunau campaniile de măsuri active. Numărul articolelor plasate de KGB în presa indiană a scăzut drastic: de la 1980 în 1976 la 411 în 1977. Dar Centrul a continuat să facă evaluări exagerate ale succesului măsurilor sale active, trezind suspiciunile guvernului Janata cu privire la politica Americii şi a Chinei. Rezidența principală din New Delhi a afirmat în iunie 1978 că reuşise să-l discrediteze pe ministrul de Interne, Charan Singh, cel mai vehement oponent al Indirei Gandhi din guvernul Janata şi să-l facă să demisioneze. În realitate, Singh a demisionat pentru că îl acuzase pe Desai şi pe alți miniştri că sunt „o adunătură de impotenți“ din cauză că nu reuşiseră s-o aducă pe doamna Gandhi în fața tribunalului. Ulterior a revenit în guvern şi i-a succedat chiar pentru scurt timp lui Desai în calitate de prim-ministru în ultimele luni ale anului 1979. Directiva KGB din martie 1977 aprobată de Biroul Politic a dat instrucțiuni rezidenței principale din Delhi să o „influențeze pe doamna Gandhi pentru a reînnoi Congresul Național Indian pe o bază democrată [de stânga]“. Pentru a nu ofensa guvernul Janata, Ambasada sovietică a avut mare grijă să evite contactul oficial cu doamna Gandhi după înfrângerea ei electorală. În acelaşi timp, rezidența din New Delhi a restabilit contactul secret cu ea printr-un ofițer operativ, Viktor Nikolaievici Cerepahin (cu numele conspirativ de VLADLEN), care acționa sub acoperire ca ziarist, corespondent al publicației *Trud*, deşi nu există nicio dovadă că doamna Gandhi ar fi ştiut că el este agent KGB. Rezidența a mai înființat şi un fond pentru măsuri active, numit conspirativ DEPO, în încercarea de a câştiga influență în cadrul Comitetului pentru acțiuni democratice întemeiat de doamna Gandhi şi câțiva dintre suporterii ei în mai 1977. Deşi nu există nicio dovadă că doamna Gandhi ar fi ştiut de existența lui, fondul avea disponibile în iulie 275 000 de ruble convertibile. De Anul Nou 1978, doamna Gandhi a pus la cale o a doua sciziune în Partidul Congresului. Ea şi susținătorii ei, reprezentând majoritatea partidului, s-au reconstituit în Congresul (I) – I de la Indira. Deşi în cele din urmă a recunoscut că „lucrurile au cam scăpat de sub control“ în timpul stării de necesitate, a continuat să susțină că victoria în alegeri a lui Janata se datora în mare măsură „ajutorului din străinătate“. „Mişcarea împotriva noastră“, a declarat ea, „a fost pusă la cale de forțe din afară“. Ca de obicei, doamna Gandhi se referea de bună seamă la CIA.

Unitatea fragilă a lui Janata, care fusese posibilă în timpul campaniei electorale din 1977 numai datorită ostilității comune față de Indira Gandhi, nu a supraviețuit experienței de guvernare. La alegerile generale din ianuarie 1980 Congresul (I) a câştigat 351 din cele 542 de locuri. „Indira peste tot" era intitulat un articol din *Times of India*. La scurt timp după victoria ei în alegeri, doamna Gandhi a încercat să reînnoiască contactul cu Cerepahin, dar a descoperit că acesta fusese rechemat la Moscova. Salutând revenirea la putere a doamnei Gandhi, Centrul era circumspect în privința viitorului. Puterea lui Sanjay, în care nu avea deloc încredere, era acum la zenit; rolul lui de moştenitor declarat era incontestabil şi, în pofida prezenței – fără ştirea lui Sanjay – a unui agent cu numele conspirativ PURI în anturajul său, KGB se pare că a constatat că nu dispunea de mijloacele necesare pentru a-şi exercita influența asupra lui. Deşi moartea lui Sanjay într-o accident aviatic în iunie 1980 a afectat-o foarte mult pe doamna Gandhi, fără îndoială că ea a fost salutată de Centru.

Relațiile doamnei Gandhi cu Moscova de la începutul anilor '80 nu mai erau la fel de călduroase ca în precedentul ei mandat. Resimțea în mod neplăcut îndeosebi faptul că nu mai putea conta ca înainte pe sprijinul Partidului Comunist Indian. În timpul vizitei de stat a lui Brejnev în India din decembrie 1980, Indira a spus la o recepție în onoarea lui: „Este de înțeles, ne confruntăm cu un atac dinspre dreapta şi, ceea ce pare mai greu de înțeles, dinspre stânga". După cum reiese din rapoartele KGB, unele dintre atacurile Partidului Comunist Indian erau personale. Liderii comunişti indieni au răspândit zvonuri că doamna Gandhi ia mită atât de la miniştrii de stat, cât şi de la furnizorii francezi ai avioanelor de luptă Mirage, pe care se hotărâse să le achiziționeze pentru forțele aeriene indiene. În timpul vizitelor în India ale lui Brejnev şi a ministrului Apărării, mareşalul Ustinov, Indira a cerut să se exercite presiune din partea sovietică pentru ca Partidul Comunist din India să revină la linie. Când această presiune nu s-a concretizat, doamna Gandhi s-a răzbunat. În mai 1981 a înființat o nouă asociație sponsorizată de Congres (I) – Prietenii Uniunii Sovietice, ca rivală a societății sponsorizate de Partidul Comunist Indian – Societatea Culturală Indo-sovietică – declarând că venise timpul ca prietenia sovieto-indiană să fie prezervată împotriva acelora care se erijau în „custozii" ei. „Prietenii şi duşmanii de profesie ai Uniunii Sovietice sunt cei care ne creează probleme". A mai înființat şi o organizație a „păcii şi solidarității mondiale" pentru a sparge monopolul Consiliului Mondial al Păcii, condus de un comunist indian şi folosit frecvent ca vehicul pentru măsurile active sovietice.

Dar incapacitatea Moscovei de a aduce Partidul Comunist Indian pe linia corectă continua totuşi s-o sâcâie pe doamna Gandhi. În iunie 1983, ea i-a trimis o scrisoare secretă liderului sovietic, Iuri Andropov, în care ataca Partidul Comunist Indian pentru că „se înhăitase" împotriva ei cu reacționarii de dreapta. Scrisoarea a fost încredințată lui Yogendra Sharma, membru al Biroului Politic care nu era

de acord cu opoziția lui Rajeshwar Rao față de Indira Gandhi. Odată ajuns însă la Moscova, Sharma s-a răzgândit şi a „mărturisit totul“ unui tovarăş de partid. Când povestea a fost dată publicității în India, criticii Indirei au acuzat-o pe aceasta „că îi invită pe sovietici să se amestece în treburile interne ale Indiei“. Doamna Gandhi a refuzat să facă vreun comentariu. Deşi oarecum „şifonată“, relația specială indo-sovietică a supraviețuit. Când a venit la Moscova pentru a participa la funeraliile lui Brejnev, doamna Gandhi a fost primul lider necomunist primit de Iuri Andropov.

KGB a continuat să-şi aroge merite mari pentru succesul măsurilor sale active. În iulie 1981, când guvernul indian a refuzat să-i acorde viză de intrare unui diplomat englez pe nume Griffin, care trebuia să preia postul de consilier la Ambasada SUA, KGB a susținut că decizia se datora faptului că reuşise să facă legătura între Griffin şi CIA. Vladimir Kriucikov, şeful FCD, raporta Biroului Politic:

> În conformitate cu informațiile primite, inițiativa în luarea deciziei a venit de la Indira Gandhi însăşi. Un rol important l-au jucat, de asemenea, articolele antiamericane pe care noi le-am inspirat în presa indiană şi străină, care citau diverse surse pentru a dezvălui natura periculoasă a operațiunilor subversive ale CIA în India. Încercările reprezentanților SUA şi ai presei americane de a-şi justifica metodele şi de a pretinde că Griffin a fost victima unei campanii de „dezinformare“ sovietice au fost ferm respinse de ministrul Afacerilor Externe, N[arasimha] Rao, care a declarat „că această acțiune a avut un caracter independent şi nu a fost în niciun fel inspirată de altă țară“.

Cele mai mari succese ale măsurilor active din India au fost acelea legate de exploatarea susceptibilității Indirei Gandhi şi a consilierilor săi față de aşa-zisele conspirații CIA împotriva ei. În martie 1980, ministrul Afacerilor Interne, Zail Singh, a învinuit SUA şi China pentru că instigă la răzvrătire în Assam şi în zonele tribale din nord-est. La scurt timp după aceea, persoane oficiale din Ministerul de Interne au susținut că dețin „informații clare“ potrivit cărora CIA „pompa bani“ în regiune prin intermediul misionarilor creştini. Însăşi doamna Gandhi s-a referit în repetate rânduri la „mâna străină“ care se afla în spatele acestui focar de tulburări interne şi al altora asemănătoare. Deşi rareori a identificat în public „mâna străină“ era clar că se gândea la CIA.

Unul dintre principalele scopuri ale măsurilor active ale KGB-ului de la începutul anilor 1980 a fost să fabrice „dovezi“ potrivit cărora în spatele creşterii mişcării separatiştilor sikh din Punjab s-ar afla CIA şi serviciile pakistaneze de spionaj. În toamna anului 1981, Serviciul A a lansat operațiunea KONTAKT, pe baza unui document falsificat care pretindea că prezintă detalii referitoare la armele şi banii furnizați de Serviciul de Informații pakistanez militanților care încercau să creeze statul independent sikh al Kalistanului. În noiembrie, falsul a fost înmânat unui diplomat indian de rang superior din Islamabad. Puțin mai târziu, rezidența

din Islamabad a raportat Centrului că, în conformitate cu rapoartele (eventual optimiste) ale agenților, gradul de neliniște din Ambasada Indiei în legătură cu sprijinul acordat de pakistanezi mișcării separatiste sikh confirma faptul că KONTAKT avea efectul alarmist pe care îl anticipase Serviciul A.

În primăvara anului 1982, rezidența din New Delhi a raportat că agentul „S“ (se pare că era vorba de o recrutare recentă) avea acces direct la doamna Gandhi şi i-a prezentat personal un alt document contrafăcut de Serviciul A, care îşi propunea să demonstreze implicarea Pakistanului în conspirația legată de Khalistan. Deşi nu există nicio dovadă convingătoare că agentul „S“ sau falsurile răspîndite cu ajutorul lui ar fi avut vreo influență semnificativă asupra doamnei Gandhi, Centrul s-a lăsat încă o dată purtat de visurile sale pe care le lua drept realități în ceea ce priveşte capacitatea lui de a manipula politica indiană. La 5 mai, l-a felicitat pe recent instalatul rezident principal, Aleksandr Iosifovici Lîsenko (cu numele conspirativ de BOGDAN) pentru presupusul succes al agentului „S“ şi l-a informat că Centrul propune ca „S“ să fie folosit ca principal canal de furnizare a viitoarelor dezinformări destinate doamnei Gandhi. Înainte de întâlnirea agentului cu doamna Gandhi, Centrul a trimis următoarele instrucțiuni detaliate:

(A) În timpul întâlnirilor cu „S“, puneți-l la curent pe agent cu conținutul documentului [falsificat] şi manifestați interes față de opinia lui cu privire la importanța şi relevanța informațiilor închise în el pentru autoritățile indiene. De asemenea, trebuie să i se explice agentului că documentul este autentic, obținut de noi prin canale secrete.
(B) Relatați amănunțit modul în care „S“ a obținut documentul. (Aceasta va implica realizarea unei scurte deplasări a agentului în Pakistan.)
(C) Informați-l pe „S“ că, în conformitate cu condițiile impuse de sursă [a documentului], nu trebuie să-i lase documentul lui VANO [doamna Gandhi]. Recomandați agentului să acționeze în felul următor pentru a nu provoca o reacție negativă din partea lui VANO: dacă VANO insistă să i se dea documentul, atunci „S“ trebuie să lase o copie a acestuia pregătită în prealabil, fără antet care să-i indice originea. Instruiți-l pe „S“ să observe reacția lui VANO la vederea documentului.
(D) Explicați-i agentului că este esențial ca pe parcursul conversației sale cu VANO să facă aluzii la ceea ce poate aştepta ea de la „S“ în viitor şi ce informații ar prezenta interes special pentru ea.

„S“ a raportat că îi arătase documentul doamnei Gandhi la 13 mai 1982. Faptul că nu i-a cerut o copie, demonstrează că nu i-a acordat prea multă importanță. Dar KGB a preferat să-l creadă pe agentul „S“ care susținea că are influență asupra primului-ministru.

În noiembrie 1982, la scurt timp după ce îi succedase lui Brejnev la putere, Iuri Andropov a aprobat o propunere a lui Kriucikov de a se elabora un alt document contrafăcut ca venind de la serviciile pakistaneze de informații în care să se prezinte detaliile planurilor acestora de instigare la revolte religioase în Punjab și de impulsionare a creării Khalistanului, ca stat independent sikh. Centrul credea că ambasadorul indian din Pakistan, căruia i s-a trimis acest fals, îl va considera suficient de important ca să-l înainteze doamnei Gandhi. KGB se simțea acum foarte sigur pe el, mizând pe capacitatea sa de a continua s-o păcălească la infinit cu rapoartele false despre conspirațiile pakistaneze împotriva ei.

Importanța doamnei Gandhi ca unul dintre cei mai prestigioşi lideri ai Lumii a Treia a fost sporită şi mai mult, în ochii Moscovei, de alegerea ei ca preşedinte a Mişcării de Nealiniere, după Fidel Castro. Presa indiană a publicat fotografii cu Fidel Castro îmbrățișând-o pe Indira în timp ce îi preda ştafeta în martie 1983, la Delhi, cu ocazia celui de-al şaptelea summit al organizației. În ajunul summit-ului, rezidența principală din Delhi a reuşit să plaseze în presa indiană un document contrafăcut constând dintr-un memorandum secret în numele reprezentantei SUA la ONU, Jeane Kirckpatrick, care dădea alte detalii false despre planurile americane de a alimenta dezbinarea din Lumea a Treia şi de a submina influența indiană. În timpul preşedinției doamnei Gandhi, Mişcarea de Nealiniere a consacrat foarte puțin timp războiului din Afganistan şi s-a axat pe problemele dezarmării şi ale dezvoltării economice, care ofereau o gamă largă de posibilități de atac împotriva SUA. Comunicatul de după summit condamna Statele Unite de cincisprezece ori; în schimb, Uniunea Sovietică era menționată alături de SUA numai o singură dată, în legătură cu răspunderea comună pentru cursa înarmărilor. Moscova a fost încântată, aşa cum era şi de aşteptat. *Pravda* declara că „Mişcarea de Nealiniere şi-a demonstrat ataşamanetul față de principiile de bază ale luptei împotriva imperialismului, colonialismului, rasismului şi războiului".

Următorul demers în cultivarea dinastiei Gandhi de către sovietici l-a reprezentat vizita făcută la Moscova în iulie 1983 de fiul mai mare al Indirei, Rajiv, care a intrat în politică împotriva voinței lui, la insistențele mamei sale, după moartea lui Sanjay fiind pregătit de ea pentru succesiune. Întâlnirile la înalt nivel şi recepțiile strălucitoare organizate pentru Rajiv demonstrau, după cum afirma un observator indian, că „era, practic, recunoscut de comisarii sovietici ca succesor indiscutabil al doamnei Gandhi". În timpul vizitei sale, Rajiv a fost convins de gazdele sale că CIA era angajată într-o amplă acțiune de subversiune în Punjab, unde separatiştii sikh reprezentau o amenințare serioasă pentru guvern. La întoarcere, el a declarat că „exista în mod clar imixtiunea din partea SUA în situația din Punjab".

La începutul lunii iunie 1984, doamna Gandhi a trimit trupe în Punjab, unde au luat cu asalt Sfânta Sfintelor, Templul de Aur din Amritsar. Uniunea Sovietică, la fel ca şi Partidul Comunist Indian, şi-a manifestat imediat „înțelegerea față de măsurile luate de guvernul indian pentru a îngenunchea terorismul". Încă o dată,

doamna Gandhi a luat în serios afirmațiile sovieticilor cu privire la sprijinul secret acordat de CIA mişcării sikh. În cadrul măsurilor sale active, KGB a contrafăcut documente potrivit cărora spionajul pakistanez plănuia să recruteze refugiați afgani ca s-o asasineze pe ea. Deşi sub influența KGB-ului, doamna Gandhi a exagerat în mare măsură amenințarea din partea Statelor Unite şi a Pakistanului, a subestimat în mod regretabil pericolul din partea sikh-ilor în propriul său corp de pază, contramandând un ordin emis de şeful Serviciului de Informații indian ca acestora să li se încredințeze alte misiuni. India, a spus ea curajoasă, „este o țară laică". Şi unul dintre principiile după care trăise avea în curând s-o coste viața. La 31 octombrie a fost împuşcată de doi din paznicii ei de origine sikh în grădina casei sale. Aşa cum era de prevăzut, ulterior au apărut teorii conspiraționiste, potrivit cărora cei doi ar fi lucrat pentru CIA. Deşi probabil că aceste teorii nu au fost lansate de la Centru, încercarea de a implica CIA în asasinarea doamnei Gandhi a devenit una dintre prioritățile principale ale măsurilor active ale KGB-ului în India în următorii câțiva ani.

Prima vizită în străinătate a lui Rajiv Gandhi după ce i-a succedat mamei sale în funcția de prim-ministru a avut loc în Uniunea Sovietică, unde a participat la funeraliile lui Konstantin Cernenko, în martie 1985. Rajiv şi succesorul lui Cernenko, Mihail Gorbaciov, au stabilit imediat o relație care s-a consolidat şi mai mult în timpul primei vizite oficiale a lui Rajiv, două luni mai târziu. Între timp, KGB îşi continua seria de măsuri active menite să-l convingă pe Rajiv că CIA complota împotriva lui. Dar se pare că documentele sale contrafăcute, printre care figura şi o scrisoare falsă din 1987 de la William Casey incluzând planuri pentru răsturnarea lui, nu au avut efectul scontat. Prietenia personală între Rajiv şi Gorbaciov nu putea să mascheze diminuarea importanței relației special cu India pentru Uniunea Sovietică. O parte din „Noua gândire" a lui Gorbaciov în politica externă se referea, printre altele, şi la încercarea de a nu mai implica Uniunea Sovietică în disputele Indiei cu China şi Pakistanul. La o conferință de presă din timpul ultimei sale vizite în India din noiembrie 1986, Gorbaciov a fost mult mai echivoc decât predecesorii săi în legătură cu sprijinul sovietic în cazul unui conflict militar între India şi China.

Încetarea Războiului Rece a redus simțitor utilitatea Indiei ca arenă a măsurilor active KGB. Una dintre cele mai reuşite măsuri active din primii doi ani de mandat al lui Gorbaciov a fost încercarea de a pune SIDA pe seama războiului biologic american. Povestea a început cu relatarea despre Ziua Independenței americane din 1984 într-un articol publicat în ziarul indian *Patriot*, în care se afirma că virusul HIV a fost „fabricat" în timpul ingineriilor genetice de la Fort Detrick, Maryland. În primele şase luni din anul 1987, reportajul a ținut prima pagină a ziarelor din peste 40 de țări din Lumea a Treia. Confruntați cu protestele americane şi denunțarea relatării de către comunitatea ştiințifică internațională, Gorbaciov şi consilierii lui s-au temut ca nu cumva dezvăluirea

dezinformării de proveniență sovietică să nu dăuneze noii imagini sovietice din Occident. În august 1987, oficialităților americane de la Moscova li s-a spus că povestea despre SIDA era dezavuată în mod oficial. În epoca *glasnost*-ului, Moscova a început să considere organizațiile de fațadă drept un lucru lipsit de importanță. În 1986, Romesh Chandra, președintele comunist indian al uneia dintre cele mai importante organizații, Consiliul Mondial al Păcii s-a simțit obligat să-și facă autocritica. „Criticile aduse activității președintelui", a recunoscut el, „trebuie avute în vedere, urmând să se facă toate corecțiile necesare". Principala „corecție" care a urmat a fost înlocuirea sa.

Rajiv Gandhi a pierdut puterea în India la alegerile din 1989, exact atunci când blocul sovietic a început să se dezintegreze. New Delhi a fost prins pe picior greșit în momentul prăbușirii finale a Uniunii Sovietice, doi ani mai târziu. Referitor la lovitura de stat a adepților liniei dure din august 1991, prin care s-a încercat răsturnarea lui Gorbaciov, primul-ministru Narasimha Rao a declarat că aceasta ar putea fi un avertisment pentru cei care încearcă să provoace schimbări prea repede. Ca urmare a eșecului loviturii câteva zile mai târziu, Rao a fost confruntat cu această declarație atât de Gorbaciov, cât și de Elțîn. Când a dat telefon liderilor lumii după eliberarea sa din arestul la domiciliu instituit în Crimeea, Gorbaciov nu a încercat să ia legătura cu Rao. Ambasadorul indian nu a participat la informarea făcută de Elțîn pentru membrii de rang înalt ai corpului diplomatic de la Moscova după eșuarea loviturii. Relația specială sovieto-indiană, căreia KGB acordase o importanță atât de mare aproape pe tot parcursul războiului rece a luat sfârșit.

19

Pakistan şi Bangladesh

Relația specială a Uniunii Sovietice cu India a dus la deteriorarea relațiilor cu Pakistanul. Gromîko se plângea de „rețeaua insidioasă a Occidentului în care a fost atras Pakistanul aproape de la începutul existenței sale ca stat independent. De asemenea, KGB-ul a întâmpinat dificultăți mai mari în infiltrarea unor regimuri militare autoritare care au guvernat Pakistanul aproape pe toată perioada Războiului Rece, decât a regimului instituit de Partidul Congresului în India. Partidul Comunist din Pakistan, interzis în mod oficial în 1951, avea mult mai puțină importanță decât corespondentul lui indian, care era mai mare şi foarte influent. După cum reiese din dosarele KGB, aproape douăzeci de comuniști de frunte de la Karachi şi Hyderabad au pus bazele unui mic partid în ilegalitate, cu numele de acoperire Comitetul Provincial Sindh, care întreținea în secret legături cu rezidența KGB de la Karachi. Comitetul Provincial Sindh a fost menținut în activitate printr-o subvenție sovietică anuală asigurată de KGB, care la mijlocul anilor '70 se ridica la 25–30 000 dolari. Mai exista şi o altă mică grupare comunistă ilegală din Pakistanul de Est care primea finanțare în secret. În plus, mai mulți lideri ai Comitetului Provincial Sindh realizau ceea ce KGB considera că este un profit considerabil din contractele comerciale cu Uniunea Sovietică. Dar Moscova nu avea speranțe prea mari în legătură cu Comitetul Provincial Sindh, care, considera ea, încerca să exagereze sprijinul pe care îl acorda.

În ciuda aparentei sale incapacități de a pătrunde în anturajul primului comandant militar al Pakistanului, Ayub Khan (1958–1969), KGB era bine informat cu privire la politica externă a acestuia, mai ales ca urmare a existenței unei serii de agenți în Ministerul de Externe pakistanez în şi corpul diplomatic: printre care se numărau GNOM, KURI, GREM şi GULEAM. Timp de şapte ani GNOM a furnizat telegrame diplomatice cifrate şi decriptate, pe care învățase să le fotografieze cu o cameră miniaturală. Fusese recrutat în 1960 sub un „stindard fals" de către un agent KGB rus vorbitor de engleză care se dădea drept reprezentant al unei edituri americane şi susținea că strânge material pentru o carte despre

relațiile internaționale. În 1965 i s-a spus în cele din urmă (deşi s-ar putea să-şi fi dat seama de acest lucru cu mult mai înainte) că lucra pentru o agenție străină de informații şi a semnat un document prin care recunoştea că primise un salariu lunar de la aceasta în ultimii cinci ani. În 1967, când GNOM s-a întors în Pakistan după ce a deținut o serie de funcții în străinătate, el a întrerupt legătura cu ofițerul lui controlor. La fel ca şi GNOM, cifrorul KURI a fost recrutat tot sub un stindard fals. În 1961, agentul KGB SAED, care pretindea că reprezintă o mare companie pakistaneză, l-a convins pe KURI să-i furnizeze documente ale Ministerului de Externe, sub pretextul că vor ajuta compania în activitatea ei pe piețele internaționale. Şi din nou, la fel ca şi în cazul lui GNOM, probabil că şi KURI şi-a dat ulterior seama că lucrează pentru KGB, dar a continuat să furnizeze materiale cifrate şi alte „documente valoroase", atât de la ambasadele pakistaneze (inclusiv de la cea din Washington), cât şi de la Ministerul de Externe, cel puțin până în anii '70. În dosarul lui este consemnat şi faptul că a devenit „foarte pretențios" – probabil în ceea ce priveşte plata pe care o aştepta în schimbul materialelor sale.

Cel mai important diplomat pakistanez identificat în dosarele lui Mitrokhin a fost GREM, recrutat în 1965 şi devenit ulterior ambasador. Despre el se spune că „a furnizat materiale valoroase". Faptul că atunci când a devenit ambasador, controlorul său a fost rezidentul local KGB confirmă importanța agentului. Singurul agent KGB din Ministerul de Externe a cărui identitate poate fi dezvăluită este Abu Said Hasan (cu numele conspirativ GULEAM), care a fost recrutat în 1966. În momentul recrutării sale sau curând după aceea, a lucrat la secția sovietică a Ministerului. În anii 1970 a îndeplinit funcțiile secretar trei la Înalta Comisie din Bombay, secretar doi în Arabia Saudită şi şef de secție la Departamentul Administrativ al Ministerului. În 1979, cu un an înainte de moartea sa, a fost mutat la Ministerul Culturii, Tineretului şi Sportului.

Ca rezultat al multiplelor infiltrări ale KGB-ului în Ministerul Pakistanez de Externe şi în ambasadele din străinătate, spărgătorii de coduri de la Direcția Opt, ulterior Direcția Şaisprezece, au putut fără îndoială să decripteze o cantitate importantă din corespondența diplomatică pakistaneză. Parțial datorită recrutării lui ALI, care deținea o funcție superioară în centrul militar de comunicații de la Rawalpindi, spărgătorii sovietici de coduri au reuşit probabil să decripteze o parte din corespondența Înaltului Comandament pakistanez. ALI a fost recrutat sub un stindard fals în 1965 de către G. M. Evsafiev, ofițer operativ KGB care se dădea drept inginer radio german ce lucra pentru o companie din Germania de Vest şi furniza detalii despre maşinile de cifrat ale Înaltului Comandament. Faptul că zece an mai târziu, ALI continua să lucreze ca agent sovietic iar rezidentul din Karachi, S. S. Budnik era ofițerul lui controlor, este un indiciu al importanței sale.

Principalul scop al măsurilor active ale KGB din Pakistan, atât în timpul cât

şi după era Ayub Khan, l-a reprezentat răspândirea suspiciunilor cu privire la Statele Unite. În momentul izbucnirii scurtului şi dezastruosului război cu India pentru Kashmir în septembrie 1965, Statele Unite au suspendat asistența militară. KGB a exploatat imediat frustrarea provocată de abandonul american tocmai în acest moment crucial. Principala țintă a operațiunilor de influențare a fost „flamboaiantul“ ministru de Externe al lui Ayub Khan, Zulfikar Ali Bhutto. Cu patru ani mai înainte, Bhutto, pe atunci ministru al Resurselor Naturale, îl invitase pe ambasadorul sovietic, Mihail Stepanovici Kapița, şi pe soția acestuia la moşia familiei lui. Odată cu Kapița a venit în calitate de traducător şi un tânăr vorbitor de urdu, Leonid Şebarşin, care avea să fie transferat trei ani mai târziu la KGB. Bhutto a lăsat să se înțeleagă că se considera viitorul ministru de externe şi că ambiția lui supremă (care s-a şi realizat) era să devină prim-ministru şi preşedinte. După părerea lui Şebarşin, Bhutto era „exasperant de îndrăzneț, ba chiar nesăbuit“. Părea obsedat de ideea de a scăpa de influența americană şi dorea să obțină sprijinul sovieticilor în această privință. Operațiunea REBUS din primăvara anului 1966 era destinată în principal să accentueze ostilitatea lui Bhutto față de Statele Unite, transmițând guvernului pakistanez documente false produse de Serviciul A care urmăreau să demonstreze că ambasadorul SUA, Walter McConaughy, complota ca să-i înlăture de la putere pe Ayub Khan, pe Bhutto şi alți miniştri. Se pare că operațiunea a avut un oarecare succes, cel puțin în ceea ce-l priveşte pe Bhutto, care a fost convins tot restul vieții lui că îndepărtarea lui din funcție în iunie 1966 s-a datorat presiunilor americane.

Operațiunea REBUS a fost urmată în iulie 1966 de operațiunea SPIDER, o măsură activă menită să-l convingă pe Ayub Khan că Statele Unite foloseau agenția vest-germană de presă Tarantel pentru a ataca guvernul său şi a deteriora relațiile strânse cu China. Un raport fals al agenției care cuprindea o caricatură insultătoare la adresa lui Ayub, pregătită de Serviciul A, pe hârtia originală a Agenției Tarantel, a fost publicat de rezidența din Karachi în ziarele opoziției. Pentru a se asigura că acesta va atrage atenția autorităților, Serviciul A a mai pregătit şi o scrisoare din partea unor aşa-zişi cetățeni pakistanezi indignați către şefii de poliție de la Lahore şi Karachi, cuprinzând cŭpii ale raportului. Această scrisoare falsă de la Lahore susținea că doi membri ai Serviciului de Informații SUA, ale căror nume erau dezvăluite, distribuiau materiale ale Agenției Tarantel. Scrisoarea de însoțire trimisă împreună cu falsurile fabricate de Serviciul A rezidenței din Karachi la 9 iunie de către şeful Secției Asia de Sud, V. I. Starțev (în mod cu totul neobişnuit copiată integral de Mitrokhin), ilustrează atât instrucțiunile remarcabil de detaliate trimise rezidențelor implicate în măsuri active, incluzând chiar atenționări repetate să se aplice timbrele poştale corecte, cât şi speranțele mari pe care şi le punea Centrul în rezultatele aplicării acestor măsuri:

„Sperăm că cele două scrisori [false] de la binevoitori care cuprind informații ale Agenției de Presă Tarantel vor servi ca o nouă o dovadă pentru contrainformațiile pakistaneze că americanii folosesc această agenție pentru a răspândi material antiguvernamental în țară. Pentru realizarea operațiunii SPIDER, trebuie să executați următoarele acțiuni:

1. Pachetul nr. 1 conține plicurile cu materialele de la Agenția Tarantel. Ele trebuie trimise la adrese care ne interesează (ziare şi persoane din opoziție]. Aveți grijă să puneți timbrele corecte şi să le trimiteți prin diferite cutii poştale din Karachi. Acest lucru trebuie făcut în zilele de 21 sau 22 iulie anul curent. Presupunem că unele dintre aceste adrese sunt supravegheate de poliție. Le-am luat pe cele mai multe din lista de adrese folosită de Agenția Tarantel.
2. Pachetul nr. 2 conține o scrisoare de la un binevoitor către sediul Poliției din Karachi. Trebuie să aplicați un timbru cu valoarea corectă şi să-l puneți la poştă în ziua de 23 iulie a.c.
3. Pachetul nr. 3 conține o scrisoare de la un doritor de bine către sediul Poliției din Lahore. Trebuie să lipiți un timbru cu valoarea corectă pe acest plic şi să-l puneți la poştă în Lahore pe 2 sau 3 august a.c. Am ales această dată ca să aveți timpul necesar pentru a vă deplasa la Lahore.

Evident, toate acțiunile de mai sus trebuie îndeplinite cu foarte multă grijă şi în secret, căci în caz contrar s-ar putea întoarce împotriva noastră. Aş dori să ne informați după ce acțiunile SPIDER vor fi aduse la îndeplinire. De asemenea, trebuie să observați reacțiile autorităților pakistaneze la această acțiune şi să ne informați în consecință. Este posibil ca guvernul pakistanez să protesteze pe lângă Ambasada Germaniei de Vest pentru că materialul antiguvernamental este răspândit de Agenția de Presă Tarantel sau ar putea să ia anumite măsuri împotriva SUA. Pakistanezii ar putea chiar să-i expulzeze pe americanii menționați în materialul nostru. Nu excludem nici posibilitatea ca autoritățile locale să recurgă la organizarea unei acțiuni împotriva instituțiilor americane, cum ar fi demonstrații, tulburări, incendieri, explozii etc. Pentru informarea dumneavoastră, vă trimitem textele materialului SPIDER în engleză şi în rusă în pachetul nr. 4. După ce le citiți, vă rugăm să le distrugeți.

Nu se ştie ce efect a avut operațiunea SPIDER asupra regimului lui Ayub Khan. Speranța Centrului că autoritățile pakistaneze ar putea să bombardeze clădirile americane ca să se răzbune pentru implicarea SUA în răspândirea „unui material antiguvernamental" a fost însă mai mult o dorință decât o estimare realistă.

În timp ce operațiunile REBUS şi SPIDER erau în plină desfăşurare la rezidența din Karachi domnea agitația ca urmare a numirii, la începutul anului, a unui nou rezident incompetent, cu numele conspirativ ANTON, veteran al Secției Asia de Sud. ANTON era unul dintre acei ofițeri de informații cu probleme serioase cu băutura care era plasat din când în când în țările din Lumea a Treia. După cum susținea Şebarşin, care a avut ghinionul să lucreze sub comanda lui, se pare că nu citise nicio carte de ani de zile, „era incapabil să se concentreze asupra unei idei,

să evalueze o informație, sau să formuleze o sarcină ca o persoană alfabetizată". Era adesea beat şi obişnuia să vorbească foarte urât. Ofițerii din rezidență se străduiau să-l evite. Una din trăsăturile care mai atenuau carențele lui ANTON era aceea că nu se amesteca niciodată în munca lor. În cele din urmă, după ce s-a prăbuşit beat la o recepție a ambasadei, ambasadorul sovietic, M. V. Degtiar, a insistat să fie rechemat la Moscova. Dar, spre disperarea lui Şebarşin şi a colegilor lui, ANTON a continuat să lucreze la FCD. În condițiile în care la Centru existau numeroşi băutori înveterați, alcoolismul nu conducea decât rareori la demitere.

Spre sfârşitul anului 1967, Zulfikar Ali Bhutto a avut inițiativa înființării Partidului Poporului din Pakistan (PPP) sub următoarea lozincă populistă: „Islamul este credința noastră, democrația este politica noastră, socialismul este politica noastră economică". Pentru a ne exprima într-o singură frază, se afirma într-unul dintre documentele de constituire, „scopul Partidului este transformarea Pakistanului într-o țară socialistă". În iarna 1968–1969, PPP, sub conducerea charismatică a lui Bhutto, a coordonat un val de proteste populare care în martie 1969 l-au convins în cele din urmă pe Ayub Khan să predea puterea. Dar a făcut acest lucru nu aşa cum cerea Constituția țării, transferând-o Speaker-ului Adunării, ci comandantului şef al armatei, generalului Yahya Khan, care a abrogat imediat Constituția şi a instituit legea marțială.

Centrul a inițiat imediat o serie de măsuri active pentru a trezi suspiciunile lui Yahya Khan atât în privința Chinei, cât şi a Statelor Unite. Operațiunea RAVI se baza pe două falsuri fabricate de Serviciul A: „Directiva" datată 3 iunie 1969, trimisă, chipurile, de Comitetul Central al Partidului Comunist Chinez însărcinatului cu afaceri din India şi un document al Ministerului de Externe chinez în care se expuneau planurile de transformare a Kashmirului într-un stat independent. La 28 iunie, cĭpii ale celor două documente au fost trimise ambasadorilor pakistanezi de la New Delhi şi Washington, fără îndoială în speranța că aceştia vor raporta conținutul lor lui Yahya Khan. În acelaşi timp, a mai fost întreprinsă o altă măsură activă, cu numele conspirativ de ZUBR, prin care se răspândeau zvonuri potrivit cărora americanii şi-ar fi pierdut încrederea în capacitatea lui Yahya Khan de a se menține la putere şi se temeau ca nu cumva să fie instalat un guvern de stânga, care va naționaliza băncile şi le va confisca depozitele. Se spunea că Ambasada Statelor Unite a raportat la Washington că regimul Yahya Khan este foarte corupt şi va irosi orice ajutor i s-ar trimite. Rezidența din Karachi şi-a arogat merite şi în privința organizării unei demonstrații împotriva războiului din Vietnam.

După RAFI şi ZUBR a urmat operațiunea PADMA, care a avut drept scop să convingă regimul Yahya Khan că chinezii instigau la rebeliune în Pakistanul de Est. Serviciul A a „fabricat" un apel al chinezilor adresat „revoluționarilor bengalezi", prin care aceştia erau îndemnați să pună mâna pe arme împotriva latifundiarilor din Punjab şi a regimului reacționar al lui Yahya Khan". Inițial s-a

avansat ideea să se scrie un apel în limba bengaleză, dar, întrucât nici un ofițer bengalez nu vorbea suficient de bine bengaleza, iar operația era prea delicată pentru a fi încredințată unui agent bengalez, a fost scris în engleză. O copie a fost plasată în corespondența ambasadorului indian în noiembrie 1969, ştiut fiind faptul că aceasta va fi deschisă de serviciile secrete pakistaneze înainte de sosirea ei la destinație, ajungând astfel la cunoştința autorităților pakistaneze. O altă copie a fost trimisă ambasadorului SUA în speranța că şi el o va supune atenției pakistanezilor. În același timp, agenții KGB de la Kabul i-au avertizat pe diplomații pakistanezi despre subversiunea chineză din Pakistanul de Est. Reprezentantul pakistanez la ONU se pare că a luat aceste rapoarte în serios. O analiză ulterioară a PADMA a ajuns la concluzia că a fost o operațiune încununată de succes. Se spunea că aşa-zisul apel al chinezilor adresat revoluționarilor bengalezi era cunoscut tuturor diplomaților din Pakistan. Centrul a ajuns la concluzia că nici măcar americanii nu au bănuit că apelul a fost fabricat de KGB.

Noilor veniți din Secția Asia de Sud a FCD li se spunea adesea că, atunci când i se arătase o hartă a statului pakistanez divizat după împărțirea Indiei în 1947, Stalin ar fi afirmat: „Un stat ca acesta nu poate supraviețui prea mult“. La sfârşitul anilor ’60, Kremlinul se pare că ajunsese la concluzia că separarea Pakistanului în zona de vest şi cea de est, precum şi desprinderea de India vor servi interesele sovietice şi indiene. De aceea, KGB şi-a propus să-l cultive pe liderul Ligii separatiste Awami, Şeicul Mujibar Rahman („Mujib“). Deşi Mujib nu ştia că este obiectul acestei atenții, KGB a pretins că reuşise să se infiltreze în preajma lui şi să-l convingă că Statele Unite erau de vină pentru arestarea lui în ianuarie 1968, când fusese acuzat că ar fi condus aşa-numita „conspirație Agartala“, pusă la cale în timpul întâlnirilor cu oficialitățile indiene în oraşul de frontieră Agartala, pentru a provoca secesiunea Pakistanului de Est cu ajutorul indienilor. În septembrie 1969, lui Mujib i s-a spus printr-un intermediar că numele tuturor conspiratorilor îi fuseseră transmise lui Ayub de către ambasadorul SUA. După cum reiese din raportul KGB, Mujib a dat crezare informației false şi a tras concluzia că există o scurgere de informații din anturajul lui către americani.

La sfârşitul anului 1969, Yahya Khan a anunțat că, deşi legea marțială rămâne în vigoare, partidele politice vor avea voie să-şi reia activitatea începând de la 1 ianuarie 1970, în vederea pregătirii alegerilor de la sfârşitul anului. Principala strategie a Centrului în timpul campaniei electorale a constituit-o asigurarea victoriei Partidului lui Bhutto în vest şi a Ligii Awami a lui Mujib în est. În iunie 1970, V. I. Starțev, şeful Departamentului Asia de Sud al FCDS, a întreprins împreună cu N. A. Kosov, şeful Serviciului A, o amplă campanie de măsuri active menită să-i discrediteze pe toți principalii oponenți ai Partidului şi ai Ligii Awami. Preşedintele Ligii Musulmane Qaiyum, Abdul Qaiyum Khan, care fusese Ministru Şef din 1947 până în 1953, urma să fie discreditat prin discursurile pe care, chipurile, le-ar fi rostit înainte de 1947, opunându-se creării unui stat indepen-

dent al Pakistanului. Fondatorul şi conducătorul partidului religios, Jammat-i-Islami, Maulana Syed Abul Ala Maudidi, urma să-l eticheteze drept „agent reacţionar al CIA“. Şeful Consiliului Ligii Musulmane, Mian Mumtaz Daultana, trebuia să fie demascat în calitate de agent britanic veteran (probabil datorită faptului că locuise în trecut la Londra) şi complice la asasinate politice. Şeful Convenţiei Ligii Musulmane, Fazal Ilahi Chaudry, urma să fie şi el implicat în asasinatele politice din trecut precum şi în planurile de asasinare a lui Bhutto. (Ironia sorţii a făcut ca el să devină în 1973 preşedinte al Pakistanului cu sprijinul lui Bhutto). Pentru a fi discreditat în Pakistanul de Vest preşedintele Partidului Democratic Pakistanez, Nurul Amin, urma să fie demascat drept figură centrală a „conspiraţiei Agartala“.

Deşi alegerile din decembrie 1970 au dus la rezultatul pentru care KGB-ul făcuse campanie în secret, nu există nicio dovadă că măsurile active au avut vreun impact semnificativ asupra rezultatului. Dar ar fi însemnat să fie inconsecvent faţă de sine dacă nu şi-ar fi asumat merite substanţiale când a raportat Biroului Politic despre alegeri. PPP a câştigat 81 din cele 138 de locuri repartizate Pakistanului de Vest. Contracandidatul din vest, Liga Musulmană Qaiyum, a câştigat numai nouă locuri. În Est, Liga Awami a repurtat o victorie şi mai zdrobitoare, cu 160 din cele 162 de locuri. Deşi Mujib nu a reuşit să obţină niciun loc în Pakistanul de Vest, a câştigat o majoritate generală în Adunarea Naţională şi a devenit prim-ministru. Bhutto s-a aliat cu Ayub şi cu armata, împiedicându-l pe Mujib să preia puterea. La 25 martie 1971, Yahya Khan a ordonat arestarea lui Mujib şi a declanşat represalii sălbatice în Pakistanul de Est. Centrul a raportat Comitetului Central că în curând Pakistanul îşi va pierde unitatea. În timp ce Bhutto, dând dovadă de naivitate – sau de cinism – declara „Pakistanul a fost salvat“, Bengalul era scăldat într-o baie de sânge, comparabilă în sălbăticia sa cu măcelul intercomunal care a urmat în 1947, după proclamarea independenţei Indiei. India a oferit refugiu trupelor bengaleze care opuneau rezistenţă împotriva armatei pakistaneze. În noiembrie, războiul civil dintre Pakistanul de Est şi de Vest s-a transformat într-un război indo-pakistanez. La 16 decembrie, Dhaka a căzut în mâinile trupelor indiene şi Pakistanul de Est a devenit statul independent Bangladesh.

Transformările politice ale subcontinentului indian, determinate de separarea dintre Pakistanul de Est şi de Vest corespundeau intereselor Moscovei. Relaţia specială indo-sovietică se consolidase, iar prestigiul personal al Indirei Gandhi era la apogeu. Pakistanul a fost slăbit în mod dramatic de proclamarea independenţei Bangladeshului. Candidaţii preferaţi de Moscova (dată fiind imposibilitatea preluării puterii de către regimuri comuniste) au venit la putere atât la Islamabad, cât şi la Dhaka. După înfrângerea suferită în faţa Indiei, Yahya Khan a demisionat şi i-a predat puterea lui Bhutto. La 10 ianuarie 1972, Mujib s-a întors din captivitatea din Pakistanul de Vest şi a fost întâmpinat la Dhaka ca un erou.

În pofida faptului că, în ianuarie 1972, Bhutto a naționalizat peste treizeci de firme mari din industriile de bază și a făcut o vizită la Moscova în martie, Kremlinul avea cu mult mai multe rezerve în privința lui (inițial ca președinte, iar după alegerile din 1973 ca prim-ministru) decât în legătură cu Mujib. Cel mai constant element în politica externă instabilă a lui Bhutto era prietenia lui cu China, pe care a vizitat-o imediat ce i-a succedat lui Yahya Khan. La cererea lui, China și-a exercitat dreptul de veto împotriva primirii Bangladeshului la Națiunile Unite până când acesta a repatriat tot personalul pakistanez capturat după război (dintre care unele persoane ar fi urmat să fie judecate pentru crime de război). China a ajutat Pakistanul să-și construiască primele uzine din industria grea și i-a furnizat arme.

Oarecum în contradicție cu vederile lui mai favorabile stilului de viață occidental, Bhutto a început să copieze îmbrăcămintea și șapca lui Mao Tzedun. În 1976, a publicat chiar o carte a lucrărilor sale în diversele limbi vorbite în Pakistan, după modelul oferit de *Cărticica Roșie* a lui Mao. Oricât de absurde ar fi fost afilierile neo-maoiste ale lui Bhutto, Moscova nu era deloc amuzată. Așa cum a recunoscut mai târziu unul dintre consilierii lui Bhutto, Rafi Raza: „Lipsa de importanță a lui ZAB[hutto] pentru Uniunea Sovietică a fost evidențiată de faptul că niciun demnitar sovietic de frunte nu a vizitat Pakistanul în primii cinci ani și jumătate, în pofida faptului că el făcuse vizite la Moscova…“

După părerea Moscovei, relațiile lui Mujib cu China, spre deosebire de cele ale lui Bhutto, erau suficient de slabe pentru a nu-i stârni îngrijorarea. Bangladeshul și China nu au stabilit relații diplomatice decât după moartea lui Mujib. La fel ca în India și în Pakistan, KGB-ul a reușit să exploateze corupția din recentul Bangladesh independent. Pentru politicieni, birocrați și militari, existau numeroase prilejuri de a profita de pe urma ajutoarelor străine care au inundat țara. Mujib a întrebat o dată în mod de-a dreptul descurajant: „Cine ia mită? Cine face contrabandă? Cine devine agent străin? Cine transferă bani în străinătate? Cine strânge bani la ciorap? Noi suntem aceia – cei 5% din populație care avem studii. Noi suntem cei care iau mită, elementele corupte…“

Deși în mod clar cea mai populară persoană din Bangladesh, Mujib era într-o oarecare măsură surprinzător de izolat. Iritat de conflictele de personalitate din Liga Awami, se considera drept unica personificare a Bangladeshului – *Bangabandbu*. Era – așa cum s-a observat pe bună dreptate – „un admirabil *Bangabandbu,* dar un prim-ministru slab“. Rezidența de la Dhaka a recunoscut în raportul său anual pe 1972, după primul an de independență a Bangladeshului, că nu reușise să recruteze niciun fel de agent din apropierea lui Mujib. Dar printre succesele repurtate în acel an s-a numărat, totuși, recrutarea a trei agenți din Direcția de Securitate Națională (cu numele conspirativ KOMBINAT). KGB-ul a reușit să preia controlul asupra unui cotidian (căruia i-a plătit echivalentul a 300 000 de ruble convertibile pentru a-și asigura prese noi) și a unui săptămânal.

La 2 februarie 1973, Biroul Politic a dat instrucțiuni KGB-ului să folosească măsuri active pentru a influența rezultatul primelor alegeri parlamentare din Bangladesh. KGB-ul a contribuit la finanțarea campaniei electorale a Ligii Awami a lui Mujib şi a aliaților ei, Partidul Comunist şi Partidul Național Awami de stânga. Probabil că, deşi nu era pe deplin îndreptățit, şi-a asumat o parte din meritele pentru previzibila victorie copleşitoare a Ligii Awami.

În iunie 1975, fără îndoială spre marea încântare a Moscovei, Mujib a transformat Bangladeshul într-un stat monopartinic, cu un nou partid de guvernământ, BAKSAL, care reunea trei partide subvenționate până atunci în secret de KGB (Liga Awami, Partidul Național Awami şi Partidul Comunist) şi un alt partid de stânga. Între timp, rezidența din Dhaka reuşise să recruteze doi membri importanți ai secretariatului lui Mujib, MITRA şi KALIF, şi doi ofițeri superiori de informații, MAKHIR şi SHEF. Toți au fost folosiți împotriva țintelor americane.

Secția analitică a FCD, Serviciul I, prevăzuse după alegerile din 1973 că Liga Awami va păstra puterea pe tot parcursul celor cinci ani ai mandatului şi că principala opoziție împotriva ei va veni din partea stângii pro-chineze (dintotdeauna „o oaie neagră“ pentru KGB). Au fost folosite mai multe falsuri fabricate de Serviciul A pentru a-l convinge pe Mujib şi presa din Bangladesh că chinezii conspirau împreună cu opoziția de stânga. Dar adevărata amenințare împotriva lui Mujib venea, totuşi,, nu de la maoişti, ci de la oponenții lui din cadrul forțelor armate. La 15 august 1975, un grup de ofițeri l-au asasinat atât pe el, cât şi mulți membri ai familiei sale. KGB-ul a început imediat o campanie de măsuri active, aşa cum era de prevăzut, şi a inspirat mai multe articole de ziar într-o serie de țări, în care se afirma că lovitura de stat fusese opera CIA. La douăzeci şi patru de ore de la asasinarea lui Mujib, Zulfikar Ali Bhutto a fost primul care a recunoscut noul regim militar – amăgindu-se cu speranța că Bangladeshul va dori să formeze o federație împreună cu Pakistanul. Bhutto avea să regrete ulterior entuziasmul său pripit, în momentul în care a devenit clar că legăturile dintre Bangladesh şi New Delhi vor rămâne la fel de strânse ca şi cele cu Islamabadul. Şi s-a mai gândit şi la faptul că lovitura de stat din Bangladesh ar putea oferi un exemplu prost armatei pakistaneze – aşa cum s-a şi întâmplat.

La mijlocul anilor ’70, KGB-ul şi-a mărit considerabil influența în presa pakistaneză. În 1973, conform statisticilor KGB, a plasat treizeci şi trei de articole în presa pakistaneză – ceva mai mult de 1% din numărul celor din India. În 1977, numărul a crescut la 440, iar KGB-ul a obținut controlul direct asupra a cel puțin un periodic. Principalul scop al măsurilor active era, încă o dată, creşterea neîncrederii Pakistanului față de Statele Unite. Potrivit dezinformărilor cu care era alimentat guvernul Bhutto, Statele Unite consideră Pakistanul drept un aliat prea nesigur pentru a-i acorda un ajutor militar substanțial. Washingtonul, se spunea, are din ce în ce mai puțină încredere în guvernul lui Bhutto şi îl considera

pe Şahul Iranului drept principalul său aliat în regiune. Se afirma că Şahul se decisese să devină liderul lumii musulmane şi îl privea pe Bhutto ca pe un rival. Se mai spunea că acesta îl disprețuieşte pe Bhutto pentru că nu reuşise să pună capăt tulburărilor din Balucistan şi era gata să trimită acolo trupe iraniene dacă situația s-ar fi înrăutățit.

În 1975, KGB-ul era convins că măsurile active aveau o influență directă şi personală asupra lui Bhutto. La 16 noiembrie ambasadorul sovietic l-a informat că, „ținând seama de relațiile prieteneşti şi de vecinătate dintre cele două țări", primise instrucțiuni să-l avertizeze că autoritățile sovietice aveau informații că un grup terorist plănuia să-l asasineze în timpul vizitei pe care urma s-o facă în Balucistan. Bhutto a fost extrem de recunoscător ambasadorului pentru această dezinformare:

> „Aveam de gând să zbor spre Balucistan diseară sau mâine-dimineață pentru câteva zile. Acum am să-mi amân vizita ca să nu-mi pun viața în pericol. Sunt pe deplin conştient de relațiile de autentică prietenie dintre țările noastre în acest moment dificil al vieții politice din Pakistan, care reprezintă pentru mine o grea încercare. Sunt de două ori recunoscător țării dumneavoastră şi conducătorilor ei".

KGB a raportat că Bhutto fusese păcălit cu succes prin dezinformări potrivit cărora Iranul avea de gând să desprindă Balucistanul din Pakistan, prezentând drept certe planurile iraniene de a destabiliza Pakistanul care, în realitate, fuseseră fabricate de Serviciul A. Se spunea că agentul DVIN are acces direct la Bhutto pentru a-l alimenta cu alte falsuri.

În pofida receptivității lui Bhutto față de dezinformările sovieticilor, Moscova a continuat să-l considere o persoană pe care nu se putea pune bază. Aşa cum a recunoscut mai târziu Rafi Raza, unul dintre miniştrii şi consilierii apropiați ai lui Bhutto, „Nici o superputere nu-l considera de nădejde". Printre inițiativele lui Bhutto care au supărat cel mai mult Moscova s-a numărat campania lui pentru „o nouă ordine economică… pentru înlăturarea gravei nedreptăți comise împotriva țărilor sărace ale lumii". Ținut în afara Mişcării de Nealiniere printr-un adevărat veto al Indiei, Bhutto a început să-i conteste autoritatea. În ajunul summit-ului Mişcării de Nealiniere din august 1976 de la Colombo, Bhutto a publicat un articol intitulat „Lumea a Treia – o nouă direcție", în care pleda pentru organizarea unui summit al Lumii a Treia la Islamabad în primăvara anului 1976 pentru a se discuta reforma economică globală. Centrul se temea că, dacă statele nemembre ale Mişcării de Nealiniere se vor reuni sub conducerea lui Bhutto, un astfel de summit va dăuna prestigiului Mişcării, pe care o considera un vehicul important pentru aplicarea măsurilor active ale KGB-ului. Ca urmare a unei rezoluții a Biroului Politic în care se lua atitudine împotriva propunerii lui Bhutto, Centrul a întreprins o campanie de măsuri active de dimensiuni aproape globale. Agenții KGB trebuiau

s-o informeze pe preşedinta în exerciţiu a Mişcării, Sirimavo Bandaranaike şi pe alţi politicieni din Sri Lanka în legătură cu scopul lui Bhutto de a-i submina autoritatea personală şi de a-i dezbina pe membrii Mişcării de Nealiniere, slăbind astfel adeziunea mişcării faţă de antiimperialism. Dezinformările pregătite de Serviciul A şi destinate să discrediteze iniţiativa lui Bhutto urmau să fie trimise de rezidenţele locale KGB guvernelor din Somalia, Nigeria, Ghana, Cipru, Yemen, Mexic, Venezuela, Irak, Afganistan şi Nepal. Centrul era convins că măsurile sale active îl vor convinge pe preşedintele Boumedienne al Algeriei să transmită mai departe mesajul că o conferinţă la Islamabad va slăbi Mişcarea de Nealiniere şi va diminua influenţa liderilor „progresişti" din mişcare. Delegaţii care participau la o conferinţă de planificare a Mişcării de Nealiniere din Delhi urmau să primească declaraţii ale grupurilor indiene pregătite sub îndrumarea KGB-ului în care se condamna iniţiativa lui Bhutto, fiind considerată o ameninţare la adresa unităţii Mişcării de Nealiniere.

În cele din urmă, conferinţa de la Islamabad nu s-a mai ţinut şi la 5 iulie 1977 Bhutto a fost înlăturat de la putere printr-o lovitură de stat militară condusă de comandantul şef al armatei, generalul Zia ul-Haq. La 3 septembrie, Bhutto a fost acuzat de complot pentru asasinarea tatălui unui membru al Partidului. Între timp, entuziasmul popular care îl adusese la putere cu şapte ani în urmă se stinsese din cauza manierei sale autocrate de conducere şi a corupţiei regimului său. Aşa cum nota în decembrie unul dintre cei mai fervenţi susţinători ai lui, „Era dureros să vezi că, în timp ce se desfăşura procesul lui Bhutto în Lahore, oamenii din oraş manifestau mai mult interes pentru meciul care se juca acolo". Bhutto a fost condamnat la moarte şi executat la 4 aprilie 1979 după ce Curtea Supremă a aprobat la limită sentinţa. KGB-ul, prin măsurile sale active a incriminat CIA pentru răsturnarea de la putere şi execuţia lui Bhutto, la fel ca şi în cazul lui Mujib.

Nici generalul Ziaur Rahman (mai cunoscut ca Zia), care la sfârşitul anului 1976 s-a afirmat ca personalitatea dominantă în Bangladesh (iniţial ca Administrator al legii marţiale şi din 1977 ca preşedinte) şi nici Zia ul-Haq (la fel, mai cunoscut ca Zia, ceea ce producea unele confuzii) nu erau priviţi cu ochi buni de Kremlin. După părerea Centrului, amândoi înclinau mai degrabă către Washington decât către Moscova. Una dintre primele acţiuni ale lui Ziaur Rahman a reprezentat-o schimbarea Constituţiei prin înlocuirea „socialismului" ca principiu al statului cu un angajament mai vag faţă de „egalitatea şi justiţia economică". Politica lui economică s-a bazat pe încurajarea sectorului privat şi privatizarea întreprinderilor publice. Cererea tot mai mare de ajutor străin din partea Bangladeshului ar fi putut fi satisfăcută, după părerea lui Zia, printr-o mai mare apropiere de Occident (în special de Statele Unite), de lumea musulmană şi de China. Moscova era vizibil jignită. *Izvestia* îşi exprima regretul, în 1977, că forţele de dreapta şi maoiste din Bangladesh duceau o campanie de „provocare şi

denigrare a Uniunii Sovietice“. KGB şi-a asumat meritele pentru organizarea unei serii de demonstraţii de protest în septembrie şi octombrie 1978 împotriva acordului semnat de regimul lui Zia cu Washingtonul prin care se permitea Corpului Păcii din SUA să opereze în Bangladesh.

Conform statisticilor KGB, măsurile active din Bangladesh au sporit de la nouăzeci în 1978 la aproximativ 120 în 1979 şi au implicat douăzeci de agenţi de influenţă. KGB susţinea că în 1979 a plasat 101 articole în presă, a organizat patruzeci şi patru de şedinţe pentru răspândirea dezinformărilor şi în douăzeci şi şase de ocazii a aranjat ca falsurile Serviciului A să ajungă până la autorităţile din Bangladesh. Tema dominantă a falsurilor era conspiraţia CIA împotriva regimului lui Ziaur Rahman. Operaţiunea ARSENAL din 1978 a adus în atenţia Direcţiei Securităţii Naţionale, presupusul complot al unui ofiţer CIA (real sau inventat) pe nume Young cu grupările de opoziţie. Serviciul A s-a inspirat într-o oarecare măsură în falsurile sale din comploturile reale ale oponenţilor preşedintelui Bangladeshului. În timpul celor cinci ani şi jumătate cât a rămas la putere, Zia a trebuit să înăbuşe cel puţin şaptesprezece revolte şi încercări de lovitură de stat. De exemplu, în august 1979 un grup de ofiţeri a fost arestat la Dhaka şi acuzat că a complotat ca să-l înlăture de la putere. Două luni mai târziu, Andropov a aprobat o propunere ca Serviciul A să fabrice o scrisoare în care vicemareşalul Aerului, Muhammad Ghulam Tawab, pe care Zia îl demisese din funcţia de şef al forţelor aeriene, să-şi exprime sprijinul pentru complotişti. Alte materiale plantate în presa din Bangladesh, India şi Sri Lanka aveau drept scop să-l demaşte pe Zawab ca agent cu state îndelungate al CIA: Serviciul A a mai fabricat şi o scrisoare din partea unui ofiţer CIA din Dhaka către fostul vicepremier Moudud Ahmad, în care îi dădea asigurări cu privire la ajutorul SUA pentru opoziţia de dreapta împotriva lui Zia. În 1981, o altă operaţiune de dezinformare a urmărit să arate că Administraţia Reagan complota răsturnarea de la putere a lui Zia şi stabilise legături secrete cu Khondakar Mustaque Ahmad, care devenise pentru scurt timp preşedinte după asasinarea lui Mujib şi fusese ţinut la închisoare de Zia din 1976 până în 1980. La alegerile generale din 1979, despre care s-a considerat, în linii mari, că au fost corecte, Partidul Naţional din Bangladesh al lui Zia a câştigat 207 locuri din 300. Dar Zia nu a reuşit să rezolve problemele create de tulburările în rândul forţelor armate. După mai multe atentate din care a scăpat ca prin farmec, a fost în cele din urmă asasinat la 29 mai 1981, cu prilejul vizitei sale în Chittagong, în timpul unei încercări de lovitură de stat condusă de comandantul local al armatei. Indiferent care au fost succesele obţinute de campaniile de măsuri active din Pakistan şi Bangladesh la sfârşitul anilor 1970, acestea au fost anulate de reacţia ostilă a ambelor ţări faţă de invadarea Afganistanului în decembrie 1979 de către Uniunea Sovietică şi faţă de războiul brutal care a urmat. Zia ul-Haq a fost subestimat şi în Occident şi în Răsărit. În vara anului 1978, *The Economist* îl desfiinţa ca pe un „conducător militar bine intenţionat, dar din ce în ce mai

stângaci", în timp ce *Guardian* declara că „numele lui Zia este asociat cu moartea în zilele noastre". Dar după începerea războiului din Afganistan, şeful Statului-Major al armatei lui Zia ul-Haq, generalul Khalid Mahmud Arif, susținea că:

> Toți ochii sunt ațintiți asupra Pakistanului. Se va încovoia sub presiunea puterii şi va accepta agresiunea superputerii? Țările occidentale şi-au schimbat rapid tonul. Criticii înverşunați ai conducătorului militar autocrat al Pakistanului au început să-l admire. Au descoperit brusc calitățile autentice ale lui Zia, până atunci necunoscute, şi importanța specială a Pakistanului în aceste condiții schimbate.

Zia a început să facă presiuni asupra Administrației Carter pentru a se furniza arme şi ajutor insurgenților mujahedini împotriva regimului comunist din Afganistan chiar înainte de invazia sovietică. Direcția Informațiilor Inter-Servicii din Pakistan a instrumentat apropieri similare față de CIA. În februarie 1980, consilierul național pentru securitate al preşedintelui Jimmy Carter, Zbigniew Brzezinski, a vizitat Pakistanul pentru a se pune de acord cu Zia asupra unei asistențe secrete acordate mujahedinilor din Afganistan pe la frontiera pakistaneză. Întâlnirea dintre Zia şi Brzezinski a inaugurat ceea ce a fost în realitate o alianță americano-pakistaneză pentru intervenția mascată din Afganistan, care a durat pe tot parcursul războiului. KGB a dedus, fără îndoială, scopul vizitei lui Brzezinski, chiar dacă nu a dispus de dovezi în acest sens. După ce Brzezinski a plecat de la Islamabad, Gromîko a declarat că Pakistanul îşi punea în joc propria securitate acționând „ca trambulină pentru continuarea agresiunii împotriva Afganistanului".

În acelaşi timp, Andropov a aprobat o serie de măsuri active complicate pentru a-l împiedica pe Zia să asigure sprijin mujahedinilor sau să permită americanilor şi chinezilor să-l acorde. Şeful postului de informații pakistanez de la Moscova urma să fie avertizat în particular că, dacă Pakistanul este folosit ca bază „pentru o luptă armată împotriva Afganistanului", Institutul de Orientalistică (condus pe atunci de Evgheni Primakov) va fi solicitat să ajute mişcările separatiste din Balucistan şi Pushtun de la granița de nord-vest pentru a se consolida frontiera cu Afganistanul. CIA a tras concluzia că exista posibilitatea „unui ajutor serios pe scară largă acordat de sovietici Balucistanului)". Măsurile active ale KGB-ului urmăreau, de asemenea, să-l convingă pe Zia că o parte din ofițerii lui superiori, care se opuneau politicii afgane, complotau împotriva lui. Serviciul A a „fabricat" manifeste în engleză şi urdu pe hârtie pakistaneză ca din partea unui grup secret de opoziție din armata pakistaneză. În noaptea de 28 februarie spre 1 martie 1980, ofițerii KGB au mers cu maşinile prin Islamabad, Rawalpindi şi Karachi şi au distribuit exemplare ale manifestelor dintr-un dispozitiv ataşat la maşinile lor. După cum reiese din raportul KGB, manifestele au fost luate în serios de securitatea pakistaneză, care a început imediat o investigație şi l-a incriminat în mod eronat pe adjunctul şefului Statului-Major al armatei, lt.-general Muhammad Iqbal Khan

(despre care un diplomat britanic avea să spună că era un om „decent şi sincer"). KGB a afirmat că această cercetare a provocat o lovitură de stat nereuşită din partea lui Iqbal Khan la 5 martie, care a dus la rândul ei la îndepărtarea sau scoaterea la pensie a unei serii de ofiţeri superiori şi la expulzarea a doi membri ai consulatului SUA din Lahore, care avuseseră legături cu ei. La 25 martie, Andropov a fost informat că operaţiunea SARDAR a întărit convingerea regimului Zia că Statele Unite conspirau cu disidenţii din armata pakistaneză. Alte manifeste similare au fost distribuite anul următor.

Serviciul A a fabricat diverse scrisori în numele unor informatori şi aşa-zişi conspiratori care au fost trimise organizaţiilor americane şi la alte adrese din Pakistan, despre a căror corespondenţă se credea că este interceptată de serviciile locale de securitate, precum şi ambasadorului pakistanez de la Washington, pentru a răspândi ştirea că CIA complotează în vederea răsturnării regimului Zia. Potrivit dezinformărilor destinate ambasadorului pakistanez de la Bangkok, Departamentul de Stat considera regimul drept o dictatură nepopulară şi incompetentă, care ar fi trebuit să fie înlocuit cât mai curând. O altă campanie de măsuri active urmărea să convingă autorităţile pakistaneze că CIA complota cu separatiştii din Balucistan, promiţându-le să sprijine eforturile acestora pentru obţinerea autonomiei în schimbul ajutorului în desfăşurarea operaţiunilor transfrontaliere împotriva regimului lui Khomeini. Unul dintre cele mai ingenioase falsuri realizate de Serviciul A în cadrul acestei operaţiuni l-a constituit un portofel conţinând un document compromiţător, pierdut, chipurile, de un ofiţer CIA care lucra sub acoperire diplomatică. Portofelul, găsit de un pretins exponent al populaţiei pakistaneze, a fost predat la o secţie de poliţie, cu intenţia de a se atrage astfel atenţia autorităţilor. În acelaşi timp, KGB a orchestrat o campanie amplă în presa pakistaneză şi străină prin care denunţa implicarea pakistaneză în Afganistan. În primele şase luni ale războiului, KGB-ul susţine că ar fi plasat 527 de articole în ziarele pakistaneze.

Centrul a făcut eforturi considerabile pentru a exacerba resentimentul popular împotriva refugiaţilor afgani care treceau frontiera plantând agenţi în mijlocul lor cu misiunea de a-i discredita. Dar măsurile sale active nu au avut niciun efect asupra politicii lui Zia. Taberele de refugiaţi afgani s-au transformat rapid în centre de recrutare pentru mujahedini. Recruţii erau îndrumaţi către şapte grupuri de rezistenţă islamică, toate cu baze în Pakistan, care desfăşurau operaţiuni la frontiera afgană. Partidul Hizm-i-Islami (islamic) condus de Gulbuddin Hekmatyar, cel mai important dintre grupurile fundamentaliste ale mujahedinilor, avea legături deosebit de strânse cu regimul lui Zia ul-Haq. În 1978, încercând să obţină sprijin pentru regimul său, Zia a inclus cinci membri ai aripii pakistaneze a Hizb-i-Islami în guvernul său. Cu sprijinul lui Zia, ISI a înlocuit Ministerul de Externe ca principal factor al politicii externe în privinţa Afganistanului.

Zia ul-Haq era foarte conştient, chiar dacă nu cunoştea multe detalii, de

faptul că KGB desfăşura o amplă campanie de măsuri active împotriva lui. Deşi detaliile rămân secrete, încă de la începutul războiului a primit informaţii de la CIA şi de la propriile lui agenţii. Reacţia lui faţă de ofensiva KGB-ului se pare că a luat Centrul prin surprindere. În august şi septembrie 1980, Pakistanul a desfăşurat cea mai amplă acţiune de expulzare a personalului de informaţii sovietic de la operaţiunea Marii Britanii din 1971, care se soldase cu expulzarea a 105 ofiţeri KGB şi GRU. Kriucikov a reacţionat la expulzare şi la problemele create prin reducerea dramatică a dimensiunilor rezidenţelor pakistaneze prin înfiinţarea unui grup de lucru interdepartamental în cadrul FCD, condus de unul dintre adjuncţii săi, V. A. Ciuhrov, în scopul de a elabora modalităţi de lucru cu forţele de opoziţie din Pakistan pentru a destabiliza şi eventual a răsturna regimul Zia.

Cel mai violent dintre oponenţii lui Zia era Murtaza Bhutto, fiul cel mai mare al lui Zulfikar Ali Bhutto, care a înfiinţat un mic grup terorist, susţinând iniţial că este braţul înarmat al PPP, pentru a răzbuna moartea tatălui său. În timp ce era în închisoare, Ali Bhutto spusese: „Îmi reneg fiii dacă nu vor bea sângele celor care îndrăznesc astăzi să-l verse pe al meu“. În mai 1979, la o lună după execuţia tatălui său, Murtaza a făcut o vizită la Kabul pentru a căuta ajutorul guvernului din Tarak în vederea înfiinţării unei baze în Afganistan din care gherilele lui să poată lansa atacuri împotriva regimului Zia. Lui Murtaza i s-a permis să primească un transport masiv de arme de la Yasser Arafat şi să găzduiască un mic grup de tineri luptători de gherilă, aşa-numita lui „armată revoluţionară“, într-o clădire dărăpănată pe care voluntarii o numeau „Casa lui Dracula“. Prima lui încercare de a introduce prin contrabandă o parte din armele sale în Pakistan s-a încheiat cu un dezastru, căci omul care trebuia să-i conducă peste graniţă s-a dovedit a fi agent pakistanez. Murtaza nu a mai avut altceva de făcut decât să scotocească prin ziarele pakistaneze şi să pretindă în faţa gazdelor sale afgane că accidentele şi incendiile prezentate acolo erau opera gherilelor sale. Dar după invazia sovietică, Murtaza a stabilit relaţii strânse cu Muhammad Najibullah, şeful KHAD, noul serviciul afgan de informaţii, care, în semn de bunăvoinţă, a plătit costurile nunţii lui Murtaza cu o tânără afgană.

Murtaza şi Najibullah au purtat o serie de discuţii cu privire la operaţiunile secrete comune împotriva Pakistanului. Întrucât KHAD opera sub îndrumarea KGB-ului, nu există nicio îndoială cu privire la faptul că discuţiile lor erau aprobate de Centru. În condiţiile riscurilor pe care le prezenta o operaţiune cu instabilul Murtaza, Centrul a preferat să lucreze cu el prin intermediul KHAD. S-ar putea ca Murtada să nu-şi fi dat niciodată seama că în relaţiile cu el, KHAD era, de fapt, un surogat al KGB-ului. Primele lui operaţiuni reuşite în interiorul Pakistanului au fost un atac cu bombă împotriva Înaltei Curţi Singh şi distrugerea avionului DC-10 al Liniilor Aeriene Internaţionale ale Pakistanului pe aeroportul din Karachi, în ianuarie 1981. Plănuia, de asemenea, să întrerupă vizita Papei Ioan Paul al II-lea în Pakistan din februarie, detonând o bombă pe stadionul din Karachi în timpul

cuvântării Pontifului. Dar bomba a explodat mai devreme, la intrarea în stadion şi l-a omorât pe atentator şi un poliţist.

În decembrie, Murtaza şi Najibullah s-au pus de acord asupra a ceea ce trebuia să fie cea mai spectaculoasă operaţiune comună a lor, cu numele conspirativ ALAMGIR („Purtătorul de sabie") în dosarele KGB. S-a convenit ca gherilele lui Murtaza să deturneze un avion al Liniilor Aeriene Pakistaneze deasupra Paksitanului şi să-l ducă la Damasc sau Tripoli. Dar cei trei atentatori novici care s-au urcat la bordul unui avion la Karachi, în ziua de 2 martie 1981, au făcut greşeala să aleagă un zbor intern, ceea ce însemna că aeronava nu avea suficient combustibil pentru a ajunge la Damasc sau la Tripoli. Piratul şef, Salamullah Tipu, a ordonat pilotului să aterizeze la Kabul. După ce avionul a aterizat, Tipu a informat turnul de control că este membru al aripii armate a Partidului care lupta pentru reinstaurarea democraţiei în Pakistan şi dorea să vorbească cu „dr. Salahuddin", numele conspirativ al lui Murtaza la Kabul. Murtaza, care a profitat de această ocazie pentru a-şi numi grupul terorist Al-Zulfikar (Spada) a venit să se întâlnească cu Tipu la scara avionului şi a fost întâmpinat de Najibullah, deghizat în uniforma unui lucrător al aeroportului. Atât misiunea KGB cât şi rezidenţa din Kabul l-au sfătuit pe Najibullah cu privire la cele mai bune metode de utilizare a deturnării avioanelor pentru a discredita regimul Zia. La 4 martie, Anahita Ratebzad, preşedintele Asociaţiei de prietenie sovieto-afgane şi ministru al Educaţiei, care era „contactul confidenţial" al KGB-ului, a sosit la aeroport înconjurat de camere TV ca să-şi exprime sprijinul pentru „revendicările juste" ale răpitorilor şi să ceară eliberarea femeilor şi a copiilor de pe avion în cinstea Zilei Internaţionale a Femeii. Acţionând în conformitate cu o înţelegere anterioară, Tipu a anunţat că este gata să accepte cererea lui Ratebzad. La 5 martie, liderul afgan, agent KGB cu state îndelungate, Babrak Karmal, care tocmai se întorsese de la Moscova, a avut o convorbire telefonică televizată în direct cu Tipu de la turnul de control. La fel ca şi Ratebzad, Karmal l-a asigurat de tot sprijinul lui pentru „cererile juste" ale răpitorilor. Tipu a răspuns cu voce emoţionată că îl consideră pe Karmal cel mai mare om din întreaga Asie.

Printre cererile răpitorilor era eliberarea a peste cincizeci de „prizonieri politici" din închisorile din Pakistan. Când Zia a refuzat, unul dintre pasageri a fost bătut, împuşcat şi aruncat pe pistă, unde a murit după o scurtă agonie. Victima, Tariq Rahim, fusese un om de încredere al lui Zulfikar Ali Bhutto, dar într-un acces de paranoia Tipu şi Murtada au stabilit o legătură între Rahim şi Zia. Acest episod sumbru a convins probabil KGB-ul că era momentul ca avionul să plece. Înainte ca avionul să fie realimentat pentru un zbor către Siria, pe atunci cel mai important aliat al Uniunii Sovietice în Orientul Mijlociu, la bord au mai fost încărcate alte arme, fără a fi detectate de camerele TV. Cei trei răpitori, care sosiseră la Kabul înarmaţi numai cu pistoalele, au plecat echipaţi cu arme Kalaşnikov, grenade, explozivi, un dispozitiv de cronometrare şi 4500 de dolari.

După ce avionul a aterizat la Damasc, la început Zia a refuzat să elibereze deținuții, dar în cele din urmă Washingtonul l-a convins să facă acest lucru pentru a salva viețile cetățenilor americani aflați la bord. Murtaza a salutat eliberarea celor cincizeci şi patru de membri ai Partidului din închisorile pakistaneze ca o victorie pentru Al-Zulfikar. KHAD şi KGB păreau să fie de acord. Baza Al-Zulfikar a fost mutată din casa dărăpănată a lui Dracula într-un nou sediu asemănător unui palat, unde sosea un flux continuu de refugiați ai regimului Zia, dornici să devină luptători de gherilă şi să militeze pentru înlăturarea lui de la putere.

KHAD a sprijinit gruparea Al-Zulfikar şi a mai fost folosit de KGB şi pentru a transmite arme grupurilor separatiste şi disidente din provinciile pakistaneze Balucistan şi Singh. La sfârşitul anului 1980, liderul unui grup separatist balucistanez din Afganistan a purtat convorbiri secrete cu Najibullah, care a promis că va pune la dispoziția separatiştilor arme, 400 de instructori militari şi trei tabere de instrucție. După convorbirile dintre un alt lider balucistanez şi preşedintele Afganistanului, Babrak Karmal, în aprilie 1982 KHAD a mai înființat încă două tabere pentru instruirea gherilelor din Balucistan ce urmau să lupte împotriva regimurilor din Pakistan şi Iran.

Uriaşul flux de refugiați afgani în Pakistan (care au ajuns în ultimă instanță la 3,5 milioane) a oferit numeroase oportunități pentru infiltrarea agenților. Întrucât de regulă agenții erau afgani, în cele mai multe cazuri KGB folosea KHAD ca înlocuitor al său. După cum reiese din statisticile din dosarele FCD, acționând în calitate de înlocuitor al KGB, direcția de informații externe a KHAD avea în anii 1980, 107 agenți şi 115 agenți „cursanți“ care operau în interiorul Pakistanului, mai ales în cadrul comunității refugiaților afgani. Grupul de lucru interdepartamental al FCD condus de Ciuhrov a considerat prioritate majoră infiltrarea în rândul mujahedinilor. Se spunea că există douăzeci şi şase de agenți KHAD care au acces la sediul grupurilor mujahedine rivale; cincisprezece erau membri ai forțelor armate pakistaneze, ai serviciilor de informații şi ai birocrației oficiale. Principala lor realizare o reprezenta creşterea tensiunii existente şi a neîncrederii între grupurile rivale. Deşi această realizare nu a schimbat cursul războiului din Afganistan, a diminuat semnificativ eficiența operațiunilor mujahedinilor.

Centrul a încercat, de asemenea, să întrerupă legăturile dintre Zia şi grupurile de mujahedini din Pakistan prin măsuri active menite să-l eticheteze drept un trădător al Islamului. La 18 aprilie 1981, Kriucikov i-a prezentat lui Andropov o nouă propunere de dezinformare destinată „să provoace o deteriorare a relațiilor pakistano-iraniene şi să exacerbeze situația politică din Pakistan“:

1. Folosind mostrele Serviciului A de la Centru, se vor scrie pliante în limba urdu de către un grup fictiv de opoziție care va milita pentru răsturnarea regimului lui Zia ul-Haq şi pentru revoluția islamică în Pakistan. În Pakistan se va tipări şi distribui un număr mare de manifeste. Textul manifestului trebuie să arate clar că autorii sunt puternic influențați de Khomeini. Manifestul va trebui să reproducă criticile lui

Khomeini la adresa lui Zia ul-Haq şi a regimului actual din Pakistan. Manifestul va fi distribuit de către rezidenţele noastre din Islamabad şi Karachi şi de prietenii noştri afgani.

2. Rezidenţele din Bangladesh şi din India trebuie să determina presa din aceste ţări să publice articole despre o puternică organizaţie de opoziţie din Pakistan care a fost înfiinţată de serviciile speciale iraniene şi care acţionează pentru răsturnarea lui Zia ul-Haq.

Aşteptăm aprobarea dvs.

Andropov şi-a dat acordul la 21 aprilie. Pliantele Serviciului A în care Zia era denunţat ca trădător al Islamului (operaţiunea ZAKHIR) au îmbrăcat mai multe forme. Unele dintre ele, ca cel care urmează (de regulă copiate integral de Mitrokhin), trebuiau să pară opera unor grupări şiite, inspirate de exemplul lui Khomeini:

În numele lui Allah, cel milostiv şi blând! Slavă lui Allah care ne-a făcut musulmani şi a spus în cartea sa Sfântă: „Este oare cineva mai bun decât omul care îl cheamă pe Allah pentru a face bine şi spune că îl ascultă pe acesta?“ (S.41, A.33) Binecuvântat fie profetul, familia şi prietenii lui.

Fraţi întru credinţă!

Duşmanii noştri sunt nu numai cei care se opun Islamului, dar şi cei care, sub acoperirea islamismului comit faptele lor murdare. Pentru că este scris: „Să nu te temi de duşmanii tăi, ci de ziua în care vei întoarce spatele Islamului şi moscheilor“. Zia ul-Haq este un ipocrit ca şi fostul Şah al Iranului. Şi el s-a rugat cu musulmanii, s-a dus în pelerinaj la locurile sfinte şi a ştiut cum să vorbească despre Sfântul Coran.

Facem apel la armată şi la popor să se ridice împotriva despotului Zia ul-Haq, slujitorul lui Satan – Statele Unite ale Americii – şi să-i pregătească şi lui soarta Şahului. Satan se teme că revoluţia islamică începută în Iran se va răspândi şi în Pakistan. De aceea Satan îi furnizează cu generozitate lui Zia ul-Haq arme cu care să-i ucidă pe credincioşi. Zia ul-Haq a împânzit ţara cu fel de fel de americani necredincioşi şi chinezi necuraţi, care îl învaţă cum să-i ucidă pe musulmanii curaţi. El crede în sfaturile lor mai mult decât în învăţăturile lui Allah. Zia ul-Haq este un câine mercenar care trăieşte din dolarii lui Satan. El i-a poruncit lui Zia ul-Haq să instituie un regim sângeros şi să zdrobească poporul musulman care trăieşte acum fără niciun fel de drepturi.

În acelaşi timp, corupţia şi ipocrizia macină societatea noastră. Infracţionalitatea creşte. Cauza acestei stări de lucruri o constituie nu numai lipsa de credinţă adevărată, ci şi prăpastia tot mai mare dintre cei bogaţi şi cei săraci. Aşa cum ne învaţă atotputernicul Allah: „Omul va primi numai când este zelos“. Profetul nostru Muhammad, Allah să-l binecuvânteze, a chemat musulmanii să muncească cinstit şi cu hărnicie în respectul Atotputernicului. Aceasta înseamnă că un musulman trebuie să primească numai ceea ce a câştigat prin propria lui muncă. Dar Zia ul-Haq şi clica lui s-au îmbogăţit ilegal din munca altor oameni. Până şi zekat-ul (pomana obligatorie pentru săraci – unul din pilonii Islamului) a devenit pentru ei un câştig personal. Profitând de faptul că nimeni nu poate să-i controleze, dăruiesc o mare parte din zekat. Dar Cel Mai Înalt ne-a poruncit: „Caritatea este pentru săraci şi cerşetori, pentru eliberarea sclavilor, pentru cei îndatoraţi, pentru acţiuni în numele Islamului şi pentru călătorii care îl mărturisesc pe Allah; el

este ştiutor şi înţelept.“ Şi profetul nostru Muhammed, odihnească-se în pace, ne-a învăţat că zekat-ul trebuie să fie folosit pentru nevoile săracilor, orfanilor şi văduvelor. Întrebaţi-i pe săracii noştri dacă au primit multă pomană din zekat. Strângând zekat-ul prin constângere, Zia ul-Haq şi clica lui nu numai că îi insultă pe adevăraţii musulmani, dar ignoră cu neruşinare învăţăturile Islamului. Şi reuşesc să-şi ascundă banii de zekat.
Toţi musulmanii trebuie să ştie că Zia ul-Haq a furat de curând milioane. Îşi ţine bogăţiile în străinătate, aşa cum a făcut şi fostul Şah al Iranului, ştiind că mai devreme sau mai târziu va fi obligat să fugă. Speră că Satan îl va apăra de furia poporului. Între timp îl slujeşte cu credinţă pe Satan, asigurând condiţii favorabile pentru dominaţia necredincioşilor. Ştie că aceasta va duce la alte furturi de la musulmani.
Clica lui Zia ul-Haq a făcut un recensământ al populaţiei şi al caselor. Acesta a fost inspirat de Satan ca modalitate de a introduce noi impozite şi condiţii de muncă în contradicţie cu învăţăturile lui Muhammad, Allah să-l binecuvânteze, care a spus că cel care asupreşte un musulman nu este adeptul lui.
Zia ul-Haq conduce ţara la dezastru. Doreşte să călărească pe diavolul atomic şi să devină despot peste toţi musulmanii.
Dar Allah este mare şi drept. Numai pulbere va rămâne din duşmanii Islamului, însă lucrătorii pentru adevărata credinţă vor fi pomeniţi în veci.
Toţi trebuie să intre în luptă în numele Islamului împotriva sângerosului dictator Zia ul-Haq.
Allah e mare!

Alt manifest al Serviciului A era atribuit unor ofiţeri islamici disidenţi, care îl condamnau pe Zia ca trădător ipocrit care, în timp ce întreţinea relaţii de prietenie cu Iranul, complota în secret cu americanii ca să răstoarne republica islamică. Falsurile Serviciului A îl ameninţau pe Zia cu asasinarea. „Data viitoare“, spuneau ele, „Vei plăti pentru asta aşa cum a făcut Sadat!“

Între timp, Murtaza Bhutto, cu ajutorul lui Najibullah care acţiona în locul KGB-ului, pregătea un complot real vizând asasinarea lui Zia. Deşi dovezile provin exclusiv din surse ale fostei grupări Al-Zulfikar, se pare că Zia a scăpat ca prin urechile acului de două încercări de asasinat în primăvara anului 1982. În ambele cazuri arma a fost o rachetă SAM-7 sovietică (sol-aer). La prima încercare, doi terorişti Al-Zulfikar au dus o rachetă SAM cu o maşină pe un deal pustiu din vecinătatea aeroportului din Islamabad şi au aşteptat întoarcerea avionului care îl aducea pe Zia acasă dintr-o vizită făcută în Arabia Saudită. Dar teroristul slab antrenat nu a aşteptat ca semnalul roşu al rachetei să devină verde, ceea ce însemna că racheta a găsit ţinta şi s-a fixat pe traiectorie. Câteva săptămâni mai târziu, presa pakistaneză a anunţat că în dimineaţa zilei de 7 februarie Zia va sosi la Lahore la bordul avionului său personal. Cei doi terorişti s-au dus cu maşina într-un parc public din apropierea pistei de aterizare şi au aşteptat ca avionul să intre în raza vizuală a rachetei, apoi au lansat-o. Dar din nou au ignorat un amănunt specificat în manualul de operare al rachetei SAM-7. De astă dată, teroristul care a lansat racheta a aşteptat ca semnalul să devină verde, dar nu a respectat recomandarea din manual ca ţinta să fie privită prin vizor până când este atinsă.

Racheta şi-a ratat ţinta, deşi de această dată pilotul avionului a văzut că se lansează o rachetă şi a făcut o mişcare de evitare, care ulterior s-a dovedit inutilă. Cenzura strictă impusă de regimul Zia a împiedicat menţionarea tentativei de asasinat în presa care apărea în Pakistan. Cei doi terorişti au fugit înapoi la Kabul. Alte două rachete SAM-7 introduse clandestin în Pakistan pentru o altă tentativă de asasinat împotriva lui Zia pe parcursul aceluiaşi an au fost capturate de poliţie înainte să poată fi folosite. Paranoia lui Murtaza devenea tot mai accentuată. El a început să suspecteze un complot ciudat şi puţin probabil între regimul afgan şi Zia de a-l schimba cu liderul mujahedinilor, Gulbuddin Hekmatyar, aşa că s-a mutat la New Delhi.

Fără nicio strategie viabilă de a-l răsturna pe Zia, Centrul nu putea decât să continue să facă publicitate pentru comploturi imaginare împotriva lui, mai ales din partea presupusei opoziţii islamice din cadrul forţelor armate pakistaneze. O parte din falsurile realizate de Serviciul A se pare că au păcălit presa indiană. De exemplu, în 1983, ziarul *Patriot* din Delhi a publicat un text pregătit, chipurile de o celulă clandestină care se autointitula Frăţia Armatei Musulmane (Fauji Biradiri). Acesta denunţa regimul lui Zia ca „o bandă demnă de dispreţ de generali corupţi… mai interesaţi să-şi umple buzunarele decât să apere ţara“, care „au trădat ideea întemeietorului Pakistanului, Mohammed Ali Jinnah, şi conduceau ţara spre ruină“. O istorie recentă a Pakistanului conchide: „Nimic asemănător Frăţiei Armatei Musulmane nu s-a materializat în cei peste 10 ani cât Zia a rămas la cârma statului şi se pare că aceasta a fost invenţia minţilor fertile din statul vecin [India]“.

Dar, după toate probabilităţile, acele „minţi fertile“ nu aparţineau indienilor, ci Serviciului A. Acuzaţiile de corupţie împotriva regimului Zia erau o temă curentă în dezinformările KGB. Se spunea că Zia deţinea sume mari de bani în băncile elveţiene, în care fabricanţii americani de arme îi plăteau 10% comision din vânzările lor în Pakistan. De asemenea, potrivit dezinformărilor KGB susţineau că Zia avea un avion special pregătit în permanenţă în cazul în care ar fi trebuit să fugă din ţară împreună cu familia.

În Pakistan, la fel ca şi în India, câteva dintre cele mai eficiente măsuri se bazau pe dovezile contrafăcute referitoare la războiului biologic şi chimic al SUA. Operaţiunea TARAKANÎ (Gândacii) s-a axat pe afirmaţia că specialiştii americani din acest domeniu au înfiinţat o bază în laboratorul de bacteriologice al SUA de la Centrul Medical din Lahore, care făcea în secret experienţe pe cetăţenii pakistanezi. Focarele de boli intestinale din Lishin, Surkhab şi Muslim Bag şi din zonele învecinate cu Afganistanul, la fel ca şi epidemiile şi moartea vitelor din Punjab, Maryana, Jammu, Kashmir şi Rajahstan în India de Vest au fost puse pe seama oamenilor şi vitelor infectate de americanii specializaţi în germeni patogeni de război care au trecut graniţa pakistaneză. La 11 februarie 1982, *Daily News* din Karachi relata că dr. Nellin, şeful american al grupului de cercetători de la Centrul Medical Lahore, a fost expulzat de autorităţile pakistaneze. Ziarul pakistanez *Dawn* relata la 23 februarie:

Ca urmare a expulzării din Pakistan a dr. Nellin pentru experimentele periculoase în domeniul răspândirii bolilor infecțioase, o delegație americană de doctori face imediat o vizită urgentă la Islamabad. Scopul lor este să înăbuşe scandalul cu privire la activitatea centrului medical de la Lahore şi să exercite presiuni asupra Pakistanului să nu dea publicității activitatea desfăşurată la centru… Faptul că un grup de medici americani s-a deplasat atât de rapid în Pakistan confirmă temerile Washingtonului că ar putea fi dezvăluite experimentele periculoase cu o nouă substanță pentru armele de distrugere în masă. Ele vin în sprijinul concluziei că Pakistanul intenționează să le permită americanilor să-şi continue experiențele periculoase, probabil pentru că aceste noi arme ar putea fi folosite împotriva Indiei, Iranului şi Afganistanului.

În mai 1982, KGB a reuşit să împingă lucrurile ceva mai departe plasând rapoarte în presa indiană, chipurile pe baza unor surse din Islamabad, potrivit cărora SUA ar fi depozitat arme chimice şi bacteriologice în Pakistan:

În conformitate cu informațiile primite de la surse militare locale, reactivi chimici au fost trimişi recent în Pakistan din arsenalele de arme chimice americane de pe Insula Johnson din Oceanul Pacific şi din Japonia. Aceştia vor fi plasați în apropiere de Islamabad, Karachi, Lahore, Quetta şi Peshawar. Conform acestor surse, este vorba de aceiaşi care au fost utilizați de americani în Vietnam. Potrivit unor relatări, rezervele americane de arme chimice şi bacteriologice din Pakistan sunt destinate unei eventuale utilizări de către forțele de desfăşurare rapidă în întreaga Asie de Sud şi de Sud-Vest. Acordul cu privire la staționarea armelor chimice şi bacteriologice în Pakistan a fost încheiat între Washington şi Islamabad încă din august 1980, când convenția referitoare la staționarea serviciului bacteriologic american pe teritoriul pakistanez a fost prelungită oficial. Punctul 2 din articolul 5 al acestei convenții dă americanilor, în cadrul Agenției Internaționale de Dezvoltare a SUA, dreptul de a evalua periodic activitatea şi de a face propuneri de îmbunătățire a acesteia. În practică, aceasta înseamnă că americanii dețin controlul deplin asupra tuturor aspectelor activității din Pakistan, asupra noilor forme de arme chimice, bacteriologice şi biologice. Aceasta dă posibilitatea SUA să stabilească în mod independent cum trebuie depozitați şi utilizați reactivii chimici în Pakistan. O confirmare a acestui fapt este bine cunoscuta activitate de la Centrul Medical din Lahore, unde specialiştii americani au inventat noi forme de arme bacteriologice şi chimice.

Centrul a considerat operațiunea TARAKANÎ un succes răsunător, astfel că Andropov i-a acordat o recompensă specială rezidentului din Pakistan.

Propaganda antiamericană mascată nu a reuşit totuşi să pună capăt cooperării tot mai strânse între Zia şi Washington. Deşi Zia a apreciat oferta din 1980 în valoare de 400 milioane de dolari sub formă de ajutor militar şi economic din partea Administrației Carter drept simple „alune“ (fără îndoială, o aluzie batjocoritoare la adresa trecutului lui Carter care fusese cultivator de arahide) în 1981 a acceptat oferta de 3,2 miliarde dolari eşalonați pe şase ani din partea Administrației Reagan. În timpul războiului din Afganistan, CIA a furnizat ajutor

secret mujahedinilor în valoare de 2 miliarde dolari prin intermediul ISI din Pakistan. Între CIA şi ISI au existat relaţii strânse; astfel, şefii celor două agenţii, Bill Casey şi Generalul Akhtar Abdul Rahman, au făcut un schimb de vizite. Măsurile active ale KGB-ului nu au avut niciun efect sesizabil în sensul subminării lui Zia sau a sprijinului din partea ISI pentru mujahedini. Până în 1988, la moartea lui Zia într-un accident de avion a cărui cauză nu a fost niciodată pe deplin elucidată, regimul lui a fost cel mai stabil din istoria Pakistanului.

După moartea lui Zia, în 1988, Benazir, fiica lui Zulfikar Ali Bhutto a devenit prim-ministru şi n-a manifestat prea mult entuziasm pentru operaţiunile mujahedinilor din stadiul final al războiului. Dacă ar fi devenit prim-ministru mai devreme sau dacă Zia ar fi fost asasinat în 1982, istoria războiului din Afganistan ar fi urmat un alt curs. KGB a avut dreptate când a considerat angajamentul personal al lui Zia împotriva invaziei sovietice drept crucial pentru rolul secret al Pakistanului în Afganistan, dar a dat greş în încercările sale de a exercita presiuni efective pentru a-l diminua sau contracara.

Caucazii sovietici şi Asia Centrală
UCRAINA
RUSIA
Rostov pe Don
Stalingrad (Volgograd)
Krasnodar
Soci
Stavropol
Ufa
Sverdlovsk
Cheliabinsk
Orenburg
Omsk
Tomsk
Kemerovo
Novosibirsk
Novokuznetsk
Barnaul
Tselinograd
Ekibastuz
KAZAHSTAN
Karaganda
Semipalatinsk
Ust-Kamenogorsk
Marea Aral
Baikonur
Tyura-Tam
Lacul Balhaş
TURCIA
Tbilisi
Erevan
Baku
Marea Caspică
1. GEORGIA
2. ARMENIA
3. NAKHICHEVAN
4. AZERBAIJAN
5. DAGHESTAN
6. CECENIA
INGUŞEŢIA
UZBEKISTAN
TURMENISTAN
Ashkhabad
Tashkent
Frunze
Alma Ata
KÎRGÎZSTAN
Samarkand
Dusanbe
TADJIKISTAN
CHINA
IRAK
IRAN
AFGHANISTAN
PAKISTAN

20

Islamul în Uniunea Sovietică*

În timpul Războiului Rece, Uniunea Sovietică era pe locul al cincilea din lume în ceea ce priveşte numărul populaţiei musulmane – avea mai puţini musulmani decât Indonezia, Pakistanul, India şi Bangladeshul, dar mai mulţi decât Egiptul, Turcia şi Iranul. Expansiunea imperială a Rusiei ţariste în lumea musulmană începuse cu patru sute de ani înainte prin cucerirea Kazanului de către „Soldaţii lui Hristos" ai lui Ivan cel Groaznic. Domurile multicolore în formă de ceapă ale Bisericii Sf. Vasile din Piaţa Roşie reprezintă, probabil, capetele cu turbane a opt lideri musulmani care fuseseră tăiate în timpul cuceririi. Ocuparea teritoriilor musulmane de către Rusia a continuat la anumite intervale pe parcursul următoarelor trei secole şi jumătate. Revoluţia bolşevică a prefigurat eliberarea popoarelor musulmane din Imperiul ţarist. Lenin şi Stalin, pe atunci comisar pentru naţionalităţi, au declarat împreună la 3 decembrie 1917:

> Musulmani ai Rusiei! Tătari de pe Volga şi din Crimeea! Kirghizi şi sarţi din Siberia şi din Turkestan! Turci şi tătari din Transcaucazia! Ceceni şi munteni din Caucaz! Şi voi toţi care aţi asistat la distrugerea propriilor moschei şi locuri de rugăciune şi la călcarea în picioare a obiceiurilor voastre sub cizmele ţariste şi ale asupritorilor Rusiei! Credinţele voastre, obiceiurile, Constituţiile naţionale şi tradiţiile voastre culturale sunt de acum înainte în afara oricărui pericol. Organizaţi-vă viaţa naţională în mod liber, fără niciun fel de oprelişti. Aveţi tot dreptul să faceţi aşa.

În realitate, persecuţia sovietică exercitată asupra generaţiei care a urmat după revoluţia bolşevică a fost mult mai cruntă decât tot ce îndurase supuşii musulmani ai defunctului Imperiu ţarist. Islamul era considerat o relicvă a epocii

---

* Transliterarea numelor de persoane şi locuri din zona musulmană a Uniunii Sovietice pune probleme complexe. În interesul simplificării şi al consecvenţei, cele mai multe dintre ele au fost transliterate după versiunea lor chirilică.

feudale care nu avea ce căuta într-o societate a „socialismului avansat“ şi de aceea era „condamnat să dispară“.

În timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, Stalin i-a considerat pe toţi musulmanii sovietici, la fel ca şi pe germanii de pe Volga, drept trădători reali sau potenţiali. Popoarele musulmane ale căror teritorii au fost invadate de armata germană (karaceai, kalmâci, balkari şi tătarii din Crimeea), precum şi cecenii şi ingušii, a căror republică abia dacă fusese atinsă de Wehrmacht, au fost deportaţi de NKVD în Siberia şi în Asia Centrală, mai ales în perioada 1943–1944, fiind supuşi unui tratament cumplit. Unul dintre deportaţii balkari îşi amintea mai târziu: „Nu ne-au lăsat decât cincisprezece minute ca să ne adunăm câteva lucruri şi nici nu ştiam ce se întâmplă. Abia când ne-au urcat în vagoanele de tren am înţeles că ne duceau undeva, departe“. Deşi sute de mii de oameni au murit de foame şi de frig în timpul deportării şi în „aşezările speciale“ în care au fost aruncaţi, Beria a declarat că întreaga operaţiune a fost un real succes şi a emis un decret al Sovietului Suprem pentru „acordarea de decoraţii şi medalii celor mai remarcabili participanţi [NKVD]“. Niciun fel de critică oficială nu a fost formulată până la „Discursul“ lui Hruşciov de la Congresul al XXV-lea din 1956, prin care a denunţat deportările ca o „încălcare brutală a principiilor leniniste de bază ale politicii în domeniul naţionalităţilor în statul sovietic“. În următorii câţiva ani, cei mai mulţi dintre deportaţii supravieţuitori, cu excepţia tătarilor din Crimeea şi a germanilor de pe Volga, au avut voie să se întoarcă acasă. Şi-au găsit locuinţele ocupate, cele mai multe moschei demolate şi multe lespezi funerare ale familiilor smulse şi folosite ca material de construcţie.

Abordarea în public a problemei deportărilor a rămas un tabu oficial până la încheierea epocii sovietice. Aşa cum au concluzionat chiar şi analiştii sovietici, experienţa deportării şi a persecuţiilor, departe de a slăbi credinţa în islam, a contribuit, dimpotrivă, la consolidarea acesteia. Deportaţii care s-au întors în Caucazul de Nord reprezentau grupul cel mai religios din societatea sovietică. Până la sfârşitul anilor ’80, Moscova a continuat să numească în mod curent populaţia musulmană din Asia Centrală şi din Caucaz „popoarele înapoiate“. Unei turcmene care şi-a făcut studiile la şcolile ruseşti i se spusese că, de fapt, cultura ei „era la fel de primitivă ca cea a aborigenilor din Australia“. Dar KGB-ul a fost surprins de tenacitatea cu care s-a conservat această cultură primitivă. În republicile musulmane, conchidea el în 1973, „Religia se identifică cu naţiunea. Lupta împotriva religiei este văzută ca un atac la adresa identităţii naţionale“.

După cel de-al Doilea Război Mondial, piatra de temelie a politicii sovietice faţă de popoarele musulmane, la fel ca şi faţă de Biserica Ortodoxă Rusă, a fost crearea unei ierarhii religioase aservite. Moscova exercita un control ferm asupra celor patru „direcţii“ islamice (fiecare condusă de un muftiu) înfiinţate sau reînfiinţate în 1943, în acelaşi timp cu renaşterea Patriarhatului moscovit al Bisericii ortodoxe. Cea mai importantă era Direcţia Spirituală Asia Centrală a

musulmanilor (SADUM) cu sediul la Taşkent, care acoperea cele cinci republici din Asia (Kazahstan, Uzbekistan, Kîrghîzstan, Tadjikistan şi Turkmenistan). Deoarece Direcţia Spirituală Asia Centrală răspundea de cei mai mulţi musulmani sovietici, şeful ei era numit adesea Marele Muftiu. Atât SADUM, cât şi madrasa (şcolile) pe care le administra la Taşkent şi Buhara erau puternic infiltrate de agenţi KGB. Întrucât numai absolvenţii acestor madrasa, care aveau un număr total de studenţi de aproximativ optzeci, puteau să ţină slujba religioasă, KGB avea dreptul neoficial de a-i respinge pe clericii musulmani „indezirabili". Printre cei identificaţi ca agenţi KGB în dosarele lui Mitrokhin se numără imami de la moschei din centrele musulmane mari cum ar fi Taşkentul, Duşanbe şi Cimkent.

Odată cu alegerea lui Işan Babahan ibn Abdul Mejid Han, în vârstă de optzeci şi doi de ani, ca prim conducător al SADUM în 1943 s-a inaugurat o dinastie de familie de mari muftii aserviţi, care a durat până în 1989, când dominaţia sovietică din Asia a început să se prăbuşească. Fiul lui Babahanov, Ziautdin (Mare Muftiu 1957–1982), s-a dovedit a fi „loial ca un sclav regimului sovietic". Seria lui de „fatva" din anii '50 prin care condamna pelerinajele la locurile sfinte musulmane în cadrul jurisdicţiei SADUM au fost fără îndoială inspirate de KGB care se temea de potenţialul lor de a răspândi islamismul şi de a încuraja protestele antisovietice. Ziautdin Babahanov a fost folosit şi pe post de organizator al mai multor conferinţe internaţionale şi pentru a conduce o serie de delegaţii ale musulmanilor sovietici în străinătate, toate acestea promovând cu loialitate opinia sovietică despre lume şi mascând campania Moscovei de descurajare a practicilor islamice. Modelul a fost stabilit de prima conferinţă organizată de Babahanov la Taşkent în 1970 cu tema „Unitatea şi cooperarea popoarelor musulmane în lupta pentru pace", la care au participat delegaţi din douăzeci şi patru de ţări musulmane. Deşi s-au auzit denunţări stridente ale „imperialismului" american, israelian şi sud-african, Moscova a primit laude pentru presupusa ei preocupare faţă de bunăstarea supuşilor ei musulmani. Formula aceasta s-a schimbat foarte puţin în deceniul care a urmat. La o conferinţă internaţională de la Duşanbe din septembrie 1979, convocată de SADUM la îndemnul secret al KGB-ului, cu tema „Contribuţia musulmanilor din Asia Centrală, din Caucaz şi de pe Volga la dezvoltarea gândirii islamice, a păcii şi a progresului social" Babahanov a reluat atacurile devenite deja rituale împotriva „imperialismului american, israelian şi sud-african". Printre delegaţii musulmani la conferinţă veniţi din treizeci de ţări se aflau ofiţeri şi agenţi ai Direcţiei a Cincea KGB şi ai KGB-ului local din Azerbaidjan, Uzbekistan, Kazahstan, Tadjikistan, Kîrgîzstan, Başkiria şi Tataria. SADUM era folosit şi pentru a oferi acoperire agenţilor KGB care călătoreau în străinătate. Între 1953 şi 1970 (singura perioadă pentru care notaţiile lui Mitrokhin conţin statistici), zece ofiţeri KGB şi peste cincizeci de agenţi au plecat în misiuni operative în Arabia Saudită sub pretextul că merg în pelerinaj (hagialâc) la Mecca (privilegiu acordat unui număr foarte mic de musulmani sovietici) sau că vizitează şcoli teologice islamice.

În anii ’70 cel puțin un agent KGB, cu numele conspirativ NASIB, a fost ales într-o funcție importantă în Liga Islamică Mondială.

În pofida infiltrării puternice a KGB-ului și a influenței exercitate asupra ierarhiei islamului sovietic, cea mai mare parte a vieții musulmane a rămas în afara controlului Centrului. Este foarte clar acum, după ce principalele regiuni musulmane din Uniunea Sovietică și-au câștigat independența, că practica islamică în epoca sovietică a fost mult mai răspândită decât se credea la vremea respectivă – deși aceasta se petrecea mai mult acasă, și mai puțin în numărul mic de moschei autorizate. De exemplu, circumcizia la bărbați a rămas aproape generală. Așa cum se menționa în rapoartele KGB, nici chiar membrii de partid și de Komsomol (Liga tineretului comunist) nu vedeau nicio contradicție între profesarea publică a marxism-leninismului și participarea în particular la ritualurile religioase musulmane. Existau și multe rapoarte referitoare la opoziția împotriva campaniilor de promovare a „ateismului științific“. De exemplu, atunci când la Școala nr. 2 din orașul cecen Sernovodsk s-a înființat un „colț ateist“, acesta a fost distrus chiar de către copii, care au aruncat mijloacele vizuale în râu. În 1973, lectorul de filosofie de la Institutul de Învățământ Superior din Groznîi a fost rugat să țină o prelegere împotriva religiei în orașul Nazran. Temându-se pentru siguranța lui, lectorul i-a rugat pe prietenii lui care locuiau acolo să încerce să-i asigure paza. Aceștia i-au răspuns că nu va fi nevoie, deoarece nu va veni nimeni. Și presupunerile lor s-au adeverit.

O mare parte din forța a ceea ce oficialitățile sovietice numeau „islamul neoficial“ deriva îndeosebi în Caucazul de Nord din frățiile mistice ilegale Sufi (*tariqa*) care încă din secolul al XII-lea preluaseră rolul de apărătoare ale credinței atunci când islamul era amenințat de invazia necredincioșilor. Deși Naqshbandiya, înființată în secolul al XIX-lea și prezentă în întreaga lume musulmană în secolul al XX-lea, era cea mai mare frăție Sufi din Uniunea Sovietică, organizația Qadiriya din secolul al XII-lea era gruparea dominantă în Republica Inguș – Cecenia. Qadiriya era mai radicală, mai agresivă și mai clandestină decât Naqshbandiya. Naqshbandiya erau preocupați în special de conservarea practicii islamice dincolo de constrângerile impuse de islamismul oficial de stat, dar nu păreau înclinați să conteste dominația socială și politică a sistemului sovietic. Dar Qadiriya și în special frăția ei cea mai influentă, Vis Haji, era în mod clar și fără compromis ostilă regimului sovietic.

Însemnările lui Mitrokhin includ cantități diferite de detalii din dosarele KGB cu privire la operațiunile împotriva frățiilor Sufi. În 1962, KGB a pretins că l-ar fi identificat pe liderul frăției Qadiriya în persoana unui mullah „neoficial“, pe nume Auaev din clanul Borceașvili, care refuzase să presteze muncă la colhoz. KGB a organizat un proces-spectacol împotriva lui Auaev care a fost condamnat la cinci ani închisoare. La îndemnul KGB, muftiatul oficial (Direcția Spirituală a musulmanilor) din Caucazul de Nord i-a instruit pe toți credincioșii să nu întrețină

niciun fel de legături cu „sectele“ neautorizate (frățiile Sufi) şi mullahii. Deşi Centrul era capabil, fără îndoială, să prezinte cazul ca pe o victorie semnificativă, nu-şi putea face niciun fel de iluzii că instrucțiunile muftiatului vor avea vreun efect vizibil. Sentința relativ blândă în cazul lui Auaev este surprinzătoare. Alți membri ai frățiilor Sufi din Caucaz care fuseseră arestați la începutul anilor ’60 erau de regulă condamnați la moarte sub acuzația de „banditism“. Dată fiind însă importanța lui Auaev, s-ar putea ca autoritățile să fi preferat să-l mențină în viață în condiții mizerabile şi să încerce să-l discrediteze.

Un alt succes înregistrat în dosarele KGB a fost împuşcarea, probabil la mijlocul anilor ’60, a unei alte personalități de frunte din frăția Qadiriya, Hamad Gaziev, care fusese vânat de KGB de când condusese o revoltă înarmată în Caucazul de Nord în anii ’50. Deşi revolta a fost înăbuşită şi Gaziev forțat să intre în ilegalitate, KGB a raportat că rămăsese un lider charismatic, care îi inspira pe adepții lui fanatici, făcându-i să creadă că posedă puteri supranaturale. KGB a încercat să-i submineze reputația printr-o campanie de măsuri active în presa din Caucazul de Nord, în care îl înfățişa pe Gaziev ca pe un aventurier criminal fără niciun fel de ataşament real față de islam şi care se folosea de religie ca de un pretext pentru a organiza jafuri armate şi pentru a-i ucide pe cetățenii sovietici. Un articol inspirat de KGB, intitulat „Un turban pătat cu sânge“, a fost publicat în toate ziarele locale, transmis la radio şi la televiziune şi citit cu voce tare în întreprinderile de stat şi în colhozuri.

În cele din urmă, un agent KGB, cu numele conspirativ GORSKI, a pătruns în rețeaua lui Gaziev şi a raportat că acesta se ascundea în casa „complicelui“ său Ahma Amriev, în satul Cemulg din regiunea Sunjensk din Inguşetia. Încercarea de arestare a lui Gaziev s-a soldat cu un schimb de focuri în timpul căruia atât el, cât şi garda lui de corp au fost uciși. Procesul lui Amriev şi al soției lui, Hamila Amrieva, desfăşurat la Casa de Cultură din Sunjensk, orchestrat cu multă atenție de KGB, a fost folosit pentru a dezvălui „crimele“ frăției Qadiriya. KGB a organizat la Cemulg şi în alte sate care îl ascunseseră pe Gaziev întâlniri la care unele dintre rudele şi „complicii“ lui, precum şi câțiva clerici musulmani oficiali, care repetaseră temeinic înainte, l-au denunțat ca impostor şi au condamnat activitățile Qadiriya. Muftiul Caucazului de Nord a dat *fatve* care conțineau denunțări similare. Eliminarea liderilor individuali ai Sufi nu a reuşit totuşi să submineze decât foarte puțin mişcarea în ansamblu. Numele lor au fost adăugate pe lunga listă a sfinților şi martirilor Sufi.

Unul dintre episoadele care au provocat o deosebită îngrijorare la Moscova l-a reprezentat o demonstrație publică de masă care a început la Groznîi, capitala Ceceniei-Inguşetiei, în dimineața zilei de 16 ianuarie 1973. Evenimentul a fost deosebit de stânjenitor pentru KGB, deoarece demonstra cât de mult se înşelase asupra nivelului de nemulțumire locală. La început, mulțimea s-a strâns în Piața Revoluției din centrul oraşului Groznîi şi nu exista niciun indiciu al tulburărilor

care aveau să urmeze. Pe banerele colorate erau inscripționate lozincile obișnuite, printre care: „Trăiască Inguşetia sovietică!“ şi „Trăiască Inguşetia Roşie – leagănul revoluției în Caucazul de Nord!“ Ceremoniile au început cu depunerea coroanelor de flori la picioarele statuii lui Lenin. Pe panglicile coroanelor scria „Marelui Lenin din partea poporului Inguşetiei!“ Dar pe măsură ce cuvântările se derulau, autoritățile au devenit tot mai neliniştite. Printre cei vizați de criticile vorbitorilor a fost şi primul-secretar al organizației regionale de partid, Apreatkin, poreclit de oameni *Treapkin* („cârpa“) sau *Preatkin* („cel care se ascunde“), pentru că nu-i plăcea să apară în public. Spre stupoarea autorităților locale, participanții au cerut retrocedarea teritoriului Daghestanului şi al Osetiei de Nord care aparținuseră inguşilor înainte de expulzarea lor din 1944.

La încheierea mitingului, oamenii nu s-a supus ordinului oficial de a se dispersa. În Piața Revoluției s-au aprins focuri, au fost prăjiți miei şi s-au adus sticle de votcă. Mitingul a continuat în gerul năprasnic vreme de trei zile şi trei nopți, pe parcursul cărora vorbitorii au denunțat unul după altul nedreptățile pe care le suferiseră inguşii în timpul stăpânirii sovietice. Unul dintre foştii deportați a povestit cum o văzuse pe mama lui înnebunită, cu un sugar în brațe, aruncată afară din casa ei în 1944 de către un ofițer. În exil, în Kazahstan, pământul era aşa de tare, că nu puteau nici să sape morminte pentru cei care mureau de frig şi foame. „Sunt bucuros“, a conchis vorbitorul, „că am văzut toate acestea cu propriii mei ochi, astfel încât mânia mea nu se va stinge niciodată.“ După cum se consemnează în documentele KGB, o femeie a țipat de pe podiumul vorbitorilor:

> Nu avem moschei! Am deschis o moschee în Groznîi, însă autoritățile au închis-o. Dar aceasta nu ne împiedică să ne rugăm. Noi, inguşii, credem în Allah. El ne ascultă şi ne va ajuta. Când eram în Kazahstan, ne-am rugat în fiecare zi şi i-am cerut lui Allah să-i pedepsească pe cei care se fac răspunzători de nefericirea noastră. El ne-a auzit. Au murit cu toții unul după altul, sau au dispărut din scenă – Stalin, Beria, Malenkov, Molotov şi Hruşciov. Vom continua să ne rugăm în secret în fiecare zi.

Două personalități marcante ale partidului, Mihail Solomențev, primul-ministru al Rusiei, şi Nikolai Şcelokov, ministrul de Interne al Uniunii Sovietice, au fost trimişi urgent la Groznîi ca să pună capăt demonstrației. La o întâlnire cu activul de partid, Solomențev a admonestat conducerea locală pentru inerția şi laşitatea ei. Comitetul Regional de Partid a fost dizolvat şi şefii poliției şi al KGB-ului local demişi. Deşi Solomențev a declarat că Biroul Politic voia să se pună capăt demonstrațiilor fără violență, participanții au refuzat să se împrăştie. Într-o demonstrație de forță, piața a fost înconjurată de soldați şi intrările au fost blocate cu camioane şi transportoare, dar demonstranților li s-au dat asigurări că, dacă se împrăştie, nu se vor lua măsuri împotriva lor. Aproximativ 100 de agenți KGB au fost trimişi să se amestece în mulțime ca să-i convingă pe oameni să plece. Unii

dintre ei au părăsit piața, dar majoritatea a rămas pe loc. Atunci mașinile pompierilor au scăldat mulțimea cu apă rece ca gheața și trupele reunite ale soldaților, unităților KGB și ale miliției au reușit să scoată demonstranții din piață. La început, vreo 400 de persoane au rămas neclintite în mijlocul pieței, dar în cele din urmă au fost bătute cu paturile armelor și cu bâtele și urcate cu forța în camioane, pentru a fi conduse la locurile de detenție ale KGB-ului. Alte demonstrații de masă au avut loc în localitățile Nazran, Malgobek și Sunjensk din Cecenia-Inguşetia.

Centrul a ordonat să se facă imediat cercetări. Exact ca și atunci când avea de-a face cu disidenții din blocul sovietic, Centrul a trimis mai mulți agenți secreți care să pozeze în simpatizanți din afară la Groznîi și în alte părți ale Ceceniei-Inguşetiei pentru a stabili legătura cu liderii demonstranților. AKBAR, STELLA, SABIR, ALI și STRELȚOV au primit pașapoarte iraniene, MARK, RAFIEV, DEREVLIOV și soția acestuia, DEREVLIOVA, documente de identitate sovietice, HALEF un pașaport turc, iar BERTRAND un pașaport francez. Cu un an mai înainte, BERTRAND, dându-se drept arheolog francez, reușise să câștige încrederea unui disident rus de frunte, Andrei Saharov, numit în particular de Andropov „Inamicul public nr. 1“. La Groznîi și Ordjonikidze, BERTRAND a pretins că este profesor al Universității din Montpellier, invitat de Ministerul Învățământului Superior să studieze predarea limbii franceze și a altor limbi străine în Uniunea Sovietică. Ulterior, DEREVLIOV a primit sarcina de a încerca să infiltreze anturajul Papei Ioan Paul al II-lea. Pe baza informațiilor de la agenții secreți și de la alte secții ale KGB-ului, Andropov a întocmit un raport preliminar către Biroul Politic în aprilie 1973, cu privire la motivele tulburărilor din ianuarie. S-a văzut nevoit să recunoască eficiența cu care fuseseră organizate protestele. Disciplina și secretul păstrate de mii de demonstranți relevau faptul că autoritățile nu prinseseră de veste dinainte. Andropov a recunoscut în mod sincer că influența Direcției oficiale a islamului din Caucazul de Nord era „minimă“: „Pentru că nu există moschei oficiale, ceremoniile religioase sunt oficiate în secret de credincioși“. Influența reală era exercitată de mullahii care „nu-i opreau pe credincioși să intre în Partid sau în Komsomol, atâta timp cât nu se abăteau de la învățăturile islamice. Și așa au și făcut“.

KGB a exercitat cu succes presiuni asupra multora dintre participanții la demonstrație pentru a face declarații publice de căință. Dar Andropov a recunoscut că marea majoritate a populației a fost profund impresionată de demonstrație și era în favoarea ei:

> Având în vedere situația existentă, s-ar putea ca demonstrațiile din ianuarie să se repete. Cauzele nu au fost eliminate. Populația locală este pornită împotriva rușilor, pe care îi consideră răspunzători pentru toate necazurile sale. Expulzarea din 1944 și poziția dominantă a rușilor sunt cauzele principale ale ostilității lor… există, de asemenea, o

> puternică opoziție împotriva culturii ruse şi un resentiment în rândul populației care îi împiedică să se amestece cu rușii. Palatele Culturii, cluburile, bibliotecile, sălile de lectură, teatrele şi alte lăcaşuri de cultură sunt literalmente pustii.

KGB-ul credea că frățiile Sufi, disciplinate şi secretoase, erau prezente în fiecare oraş, pe fiecare stradă şi în fiecare sat din Cecenia-Inguşetia. Singura autoritate pe care o respectau oamenii era aceea a bătrânilor religioşi. Disputele se rezolvau în tribunalele islamice, cele sovietice fiind ignorate. În realitate, deşi Centrul nu recunoştea acest lucru, cei mai mulți ofițeri KGB renunțaseră la orice speranță de a extinde în Caucazul de Nord sistemul de control social pe care îl exercitau în Rusia. Aşa cum a recunoscut ulterior un fost ofițer KGB din Cecenia-Inguşetia, cu excepția cazurilor când erau presați de la Centru, membrii KGB-ului local acceptau sistemul tradițional de justiție administrat chiar de ceceni şi nu mai puneau accent pe aplicarea legii sovietice: „Altfel, în cazurile în care, din anumite motive, chiar trebuia să obținem un rezultat, nimeni nici nu ar fi stat măcar de vorbă cu noi".

Cel mai vizibil semn de putere al Sufismului în anii 1970 a fost continuarea pelerinajelor de masă, în ciuda încercărilor oficiale de a le împiedica, spre diferitele locuri sfinte care erau deosebit de numeroase în Caucazul de Nord. Multe pelerinaje religioase erau însoțite de cântece şi dansuri religioase, adesea executate cu o fervoare pe care autoritățile o considerau excesivă. Un studiu sovietic conchidea în 1975:

> Fanatismul colectiv şi exaltarea religioasă pot ajunge la paroxism atunci când pelerinii, credincioşi şi necredincioşi laolaltă, inclusiv studenții, cântă ore în şir litanii din *zikr* – „Nu există zei, ci numai Dumnezeu". Pelerinii vin de pretutindeni, din sate şi oraşe şi când se întorc acasă cântă cântece religioase şi se comportă ca nişte propagandişti activi ai locurilor sfinte.

KGB a raportat o împrejurare când 40 000 de pelerini s-au strâns la mormântul sfântului Sufi Hay Imam din Azerbaidjan. Nici chiar distrugerea monumentelor religioase nu reuşea să-i oprească întotdeauna pe pelerini. Atunci când autoritățile uzbece au aruncat în aer stânca sfântă de la Parpiata, credincioşii musulmani au construit o piramidă din rămăşițele ei şi au continuat s-o venereze.

Îngrijorarea Moscovei în legătură cu loialitatea supuşilor ei musulmani din Caucaz şi din Asia Centrală a fost accentuată la sfârşitul anilor 1970 de „revoluția islamică" din Iran şi de începutul războiului din Afganistan. În februarie 1979, Ayatollahul Kazem Shari'atmadari a transmis de la Teheran: „Lupta încununată de succes a poporului iranian reprezintă un punct de cotitură în istoria luptei mondiale şi cel mai bun exemplu de urmat de popoarele musulmane oprimate din lume". În calitatea sa de azer turc din Tabriz, probabil că Shari'atmadari se

gândea la musulmanii asupriți din Azerbaidjan. Campania de măsuri active a KGB-ului în vederea discreditării lui Shari'atmadari, declanşată de apelul făcut de acesta la musulmanii sovietici, probabil că a contribuit la căderea lui în dizgrație câțiva ani mai târziu. În 1980, președintele KGB-ului din Azerbaidjan, Yusif Zade, a denunțat în mod public „infiltrarea agenților străini dincoace de frontierele noastre" (referire indirectă la încercările iraniene de a exporta varianta Khomeini a fundamentalismului în Azerbaidjan) şi „activitatea antisocială" a „sectarilor" şi a clerului „musulman reacționar" (denumirea tradițională codificată a sovieticilor pentru frățiile Sufi şi mullahii neautorizați). Revista azerbaidjană *Kommunist* declara doi ani mai târziu că accentuarea „activității religioase" neautorizate era „o consecință directă a mişcărilor politice şi religioase care aveau loc în Iran".

Rapoartele din Azerbaidjan şi din alte părți ale Uniunii Sovietice, care învinuiau Iranul pentru creşterea activității „antisociale" a sunniților, precum şi a şiiților nu aveau o bază reală. În mod invariabil, KGB-ul manifesta tendința de a explica focarele de „subversiune ideologică" în Uniunea Sovietică printr-o conspirație străină. În cadrul Direcției Cinci a KGB-ului a fost înființată o secție specială „pentru a lupta cu subversiunea ideologică din partea musulmanilor străini şi împotriva activităților clerului musulman". În septembrie 1981, Biroul Politic a adoptat o rezoluție propusă de KGB cu privire la „Măsuri de contracarare a încercărilor adversarului de a utiliza factorul islamic pentru scopuri ostile Uniunii Sovietice". O directivă a FCD aprobată de Andropov o lună mai târziu îi instruia pe rezidenții din străinătate „să elaboreze şi să întreprindă măsuri active ofensive pentru a contracara acțiunile antisovietice ale forțelor islamice ostile din străinătate, pentru a scoate la iveală legăturile lor cu serviciile speciale [de informații] occidentale, pentru a pune capăt acțiunilor antisovietice şi pentru a dezvălui contradicțiile şi dezacordurile între liderii mişcării islamice în vederea utilizării lor în cadrul măsurilor active". Pentru a-şi îndeplini aceste sarcini, membrii KGB trebuiau să asigure „supravegherea permanentă" a musulmanilor străini de frunte „cu opinii puternic antisovietice" şi să plaseze agenți în organizațiile islamice de orice fel. A fost înființat un grup de lucru format din membri a zece secții de informații sub conducerea adjunctului şefului FCD, Iakov Prokofievici Medeanik, pentru a elabora un plan detaliat de acțiune pe perioada 1982–1985, menit să „contracareze încercările Occidentului de a utiliza factorul islamic împotriva URSS".

Invazia sovietică în Afganistan din decembrie 1979 şi războiul care a urmat (prezentat în capitolul următor), au reprezentat un obstacol fundamental în încercările KGB-ului de extindere a influenței sovietice în lumea islamică. La 14 ianuarie 1980, Adunarea Generală ONU a adoptat cu o majoritate de 104 la 18 o rezoluție care cerea „retragerea imediată, necondiționată şi totală a trupelor străine" din Afganistan. Măsurile active ale KGB-ului s-au dovedit incapabile să prevină alte voturi ostile. Rezoluții similare ale ONU au fost adoptate de majorități masive

în fiecare an până când, în cele din urmă, în 1988, Gorbaciov a fost de acord să-şi retragă trupele. Războiul a întărit şi el dubiile Moscovei cu privire la loialitatea supuşilor ei musulmani. La sfârşitul lunii februarie 1980, după ce unii din soldaţii asiatici din Afganistan s-au dus la mujahedini, Moscova a început să-şi retragă trupele musulmane şi să le înlocuiască cu unităţi ruseşti. Presa din Asia Centrală a trecut de la sărbătorirea propagandistică a presupusei „prietenii" dintre musulmanii sovietici şi „fraţii lor mai mari" ruşi la sublinierea capacităţii „fratelui mai mare" de a-i elimina pe „trădători" şi de a institui legea şi ordinea. S-a constatat un aflux fără precedent de publicaţii care îi elogiau pe „bravii noştri cekişti" şi moştenirea lui „Feliks de Fier". Preşedintele adjunct al KGB-ului din Tadjikistan, A. Belousov, raporta că scopul CIA în războiul din Afganistan nu era numai să înfrângă Armata Roşie şi regimul comunist, ci şi „să destabilizeze republicile URSS din Asia Centrală".

În străinătate, ambiţiosul program al FCD de extindere a influenţei în lumea islamică a degenerat rapid într-un exerciţiu de limitare a daunelor, menit să înăbuşe cât mai multe proteste ale musulmanilor împotriva războiului din Afganistan. Centrul s-a limitat la raportarea ca succese a cazurilor în care agenţii lui la conferinţele regionale islamice reuşeau să împiedice adoptarea de rezoluţii critice împotriva războiului. Dar reprezentanţii oficiali sovietici au suferit numeroase înfrângeri. La întâlnirea de la Mecca a Consiliului Mondial Suprem al Moscheilor din 1983, şeful delegaţiei sovietice, Marele Muftiu Shamsutdin Babahanov a încercat zadarnic să împiedice introducerea Afganistanului pe ordinea de zi. Centrul a afirmat că obţinuse consimţământul delegaţiilor din Iordania, Libia, Tunisia şi Statele Unite, dar că familia regală saudită a insistat să se discute rolul trupelor sovietice în război. Vladimir Kriucikov a spus la o conferinţă a şefilor departamentali ai FCD încă din 1984 că „…declaraţiile antisovietice din partea organizaţiilor reacţionare musulmane s-au înmulţit".

În ciuda problemelor mari create de războiul din Afganistan, numeroasele ameninţări la adresa menţinerii autorităţii sovietice în regiunile musulmane au fost de natură internă. Practicile religioase islamice se menţineau nealterate, în timp ce procentul populaţiei musulmane a continuat să crească constant în anii Războiului Rece. Până în anii 1950, imigraţia constantă a slavilor părea să garanteze Moscovei dominaţia în zonele musulmane. De la sfârşitul anilor '50, a existat o emigraţie slavă din mai toate republicile islamice. În acelaşi timp, rata natalităţii musulmanilor a început s-o depăşească pe cea a slavilor. Între 1959 şi 1979 musulmanii au crescut de la mai puţin de o optime la o şesime din totalul populaţiei sovietice. În anul şcolar 1988–1989 jumătate din copiii din şcolile primare erau de origine musulmană.

Regimul sovietic din republicile musulmane era o faţadă aparent corectă din punct de vedere politic care ascundea realitatea reprezentată de o populaţie care se uita mult mai mult la Mecca decât la Moscova, condusă de o elită politică

coruptă, ale cărei convingeri marxist-leniniste erau adesea numai de suprafață. Chiar şi secțiile locale ale KGB-ului erau impregnate de corupție în diverse proporții. În Caucazul musulman, zona în care controlul KGB-ului părea cel mai solid în anii ’70 era Azerbaidjanul. În deceniul anterior, liderul local al partidului, Muhammad Ahund-Zadeh, transformase corupția într-un instrument de guvernare în care, printr-un sistem bine pus la punct de luare şi dare de mită, se putea obține orice, de la locuri la universitate la locuri la coada pentru apartamente. Dar în 1969, şeful KGB-ului local, Geidar Aliev, a lansat o „cruciadă împotriva corupției“ care s-a soldat cu înlăturarea lui Ahund-Zadeh din funcție şi cu numirea lui ca şef al partidului. În următorul deceniu a „curățat“ Azerbaidjanul şi a înăbuşit disidența musulmană punând republica sub conducerea directă a KGB-ului. Baku, capitala şi unul din principalele centre ale industriei sovietice a petrolului, a devenit vitrina de propagandă a „socialismului avansat“ în timpul boom-ului petrolier din anii ’70. În realitate, susține ziaristul David Remnick, laureat al Premiului Pulitzer, „Aliev a domnit în Azerbaidjan la fel de ferm ca familia Gambino în portul New York. Mafia caviarului din Marea Caspică, mafia petrolului de la Sumgait, mafia fructelor şi a legumelor, mafia bumbacului, mafiile vămii şi transportului – toate acestea îi dădeau socoteală lui, îl îmbogățeau şi îl idolatrizau“.

Centrul era conştient de existența corupției sub diverse forme în cea mai mare parte a Asiei Centrale, dar a preferat s-o ignore atunci când aceasta ajungea la vârf. În epoca pregorbaciovistă, notează Mitrokhin, „numai peştii cei mici erau prinşi“. În anii ’50, în calitate de prim-secretar al partidului din Kazahstan, cea mai mare republică islamică, Brejnev a ajuns la concluzia că „un anumit grad de corupție“ era endemic în caracterul național al popoarelor din Asia Centrală şi din Caucaz. Corupția scăpase însă de sub control. Acolitul lui Brejnev, Dinmuhamed Kunaiev, prim-secretarul partidului din Kazahstan între 1970 şi 1985, era şeful a ceea ce mai târziu avea să fie denunțat ca „mafia kazahă“; David Remnick a considerat că omul „era plin de bravadă şi condescendență… Purta ochelari de soare şi avea un gen de baston de promenadă sculptat care îi conferise şi lui Mobutu o anumită autoritate“. Romancierul kazah Abdul-Jamil Nurbeiev îl considera pe Kunaiev un fel de şef de trib tradițional a cărui principală ambiție era „să-şi instaleze rudele şi prietenii în toate posturile-cheie“.

Corupția era probabil cea mai puternică în Uzbekistan, a cărui populație era depăşită numai de Rusia şi Ucraina. Aşa după cum „mafia kazahă“ era condusă de Kunaiev, tot aşa şi „mafia uzbecă“ (acuzată ulterior că a deturnat peste 5 miliarde de ruble din fondurile publice) era controlată de primul-secretar al partidului, Şaraf Raşidov, deținător a nu mai puțin de zece Premii Lenin. În 1977 Centrul s-a confruntat cu dovezile clare referitoare la corupția lui Raşidov când a primit rapoarte în care se spunea că o fostă personalitate oficială din Ministerul Transporturilor Auto din Uzbekistan, pe nume Ibrahim, plănuia să publice o dezvăluire în Occident. În aceasta se arăta că Raşidov îl mituise pe un

vicepreşedinte al Gosplan-ului (Comisia de Stat a Planificării) cu blănuri de hermină şi o serie de delicatese pentru a i se aproba construirea unui aeroport în apropiere de casa lui, sfidând un alt plan deja aprobat potrivit căruia aeroportul trebuia să fie amplasat în altă parte. Ibrahim însuşi s-a plâns chiar el că fusese silit să plătească o mită de 20 000 de ruble unui oficial uzbek pentru a obține viza de care avea nevoie ca să călătorească în Occident. Fără îndoială că Andropov a fost informat cu privire la acel caz, dar se pare că era mai îngrijorat de perspectiva dezvăluirii decât de corupția pe care o scotea la iveală. Cu altă ocazie, Raşidov l-a concediat pe şeful KGB-ului din Uzbekistan, Melkumov, pentru că îi arestase pe membrii corupți ai Partidului Comunist fără să fi obținut aprobarea comitetelor regionale de partid. La fel ca şi Kunaiev, Raşidov era unul din acoliții lui Brejnev. După cum au afirmat procurorii sovietici care au cercetat ulterior scandalul din Uzbekistan, „Datorită relației lor speciale, Uzbekistanul era scutit de orice fel de critici". Raşidov i-a cumpărat lui Brejnev cel puțin o jumătate de duzină de maşini sport de lux din Occident şi i-a construit pavilioane luxoase de vânătoare cu ocazia numeroaselor escapade ale acestuia în Uzbekistan. Raşidov a exploatat şi slăbiciunea pentru diamante a fiicei lui Brejnev, Galina; ginerele lui Brejnev, Iuri Ciurbanov, a recunoscut mai târziu că primise, printre alte cadouri, o servietă plină cu bancnote. Aliev nu putea fi depăşit. În 1982 i-a făcut cadou lui Brejnev un inel cu o piatră mare, reprezentându-l pe el ca Regele Soare, înconjurat de cincisprezece pietre prețioase mai mici simbolizând republicile unionale – „ca nişte planete care orbitează în jurul Soarelui", i-a explicat Aliev. Copleşit de emoție, Brejnev a izbucnit în plâns în fața camerelor TV.

La Moscova, corupția din republicile sovietice era trecută cu vederea. În 1971 Kunaiev a fost ales ca membru plin al Biroului Politic. După alegerea lui Aliev în 1982, la puțin timp după ce Andropov i-a urmat lui Brejnev în funcția de lider suprem sovietic, Biroul Politic avea pentru prima dată doi membri plini de origine musulmană, precum şi pe Raşidov ca membru supleant. Deşi s-ar putea ca Andropov să fi detestat corupția rusă din timpul lui Brejnev, promovarea lui Aliev (pe care l-a făcut prim-vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri), precum şi faptul că nu luase niciun fel de măsuri împotriva lui Raşidov, demonstrează să avea standarde diferite pentru regiunile musulmane. Abia în 1983 Andropov l-a confruntat în cele din urmă pe Raşidov cu dovezile corupției sale. La scurt timp după aceasta Raşidov a murit în urma unui atac de cord – sau, potrivit unor zvonuri, s-a sinucis. O investigație secretă a „mafiei uzbece" a scos la iveală ceea ce s-a numit „unul dintre cele mai mari cazuri de corupție publică din istoria contemporană". I-a revenit lui Gorbaciov sarcina de a-i da afară pe Kunaiev şi Aliev, în 1986 şi, respectiv, 1987 şi de a face publice o parte din (dar în niciun caz toate) investigațiile din scandalul uzbec în 1988.

Prăbuşirea regimului sovietic din Asia a început după înlocuirea lui Kunaiev cu un prim-secretar rus. Revoltele conduse de studenții din Alma Ata, capitala

Kazahstanului, au făcut aproximativ 30 de victime şi peste tot în Kazahstan au izbucnit proteste. În acelaşi timp, autorităţile ierarhiei musulmane oficiale au început să se erodeze. SADUM a condamnat în termeni vagi „încercările de a-i conduce în derivă pe tineri“, dar a iritat Centrul prin refuzul său de a aproba represiunea rusă care a urmat după revolte. A provocat chiar şi mai multă nemulţumire printre musulmanii din Asia Centrală prin faptul că nu le-a apărat drepturile. O broşură *islamizdat* (*samizdat* islamic) îl acuza pe Marele Muftiu Babahanov „că nu ştie care este calea cea dreaptă“ pe care trebuie s-o apuce. „Nu este suficient să te duci în străinătate şi să iei atitudine împotriva nedreptăţii ocupării de către sionişti a teritoriilor care aparţin arabilor musulmani, dar să negi dreptul kazahilor musulmani să domnească în propria lor ţară de aici“. La 6 februarie 1989, Babahanov a fost obligat să-şi dea demisia după mai multe zile de demonstraţii în faţa moscheii din Taşkent, în timpul cărora a fost acuzat că este beţiv şi afemeiat.

Vechea gardă de la Moscova a revenit încă o dată la teoria conspiraţiei pentru a explica prăbuşirea regimului sovietic. Un scriitor de la influenta publicaţie *Literaturnaia Gazeta* declara în 1987:

> [Consilierul pe probleme de securitate naţională al preşedintelui Carter, Zbigniew] Brzezinski a elaborat un „Joc al războiului“ împotriva Uniunii Sovietice… Obiectivul era să se creeze o „bombă islamică“ în republicile sovietice din Asia Centrală. Ideea s-a materializat atunci când în 1979 s-a întocmit un raport oficial potrivit căruia trebuia să se creeze organizaţii secrete musulmane specializate, cu scopul de a se efectua operaţiuni subversive în ţara noastră.

Fără îndoială că acest articol bizar reflectă o parte din gândirea Centrului. Nikolai Leonov, şeful serviciului KGB de evaluare a informaţiilor, declara în aprilie 1991: „Citiţi articolele lui Zbigniew Brzezinski … şi veţi vedea că scopul lui este să elimine Uniunea Sovietică ca stat unitar“. Administraţia Bush, insista el, urmărea în secret aceeaşi politică. Tonul predominant al emisiunilor finanţate de SUA pentru Caucaz şi pentru alte părţi ale Uniunii Sovietice este incitarea la „ura împotriva ruşilor“. Spre deosebire de preşedinţii anteriori ai KGB-ului, Kriucikov nu a pretins că numai conspiraţiile imperialiste erau cauza principală a relelor sovietice. „Principala sursă a necazurilor noastre, după părerea KGB-ului“ a declarat el, „este în interiorul ţării.“ Dar a acuzat CIA şi alte servicii occidentale de informaţii că promovează grupările separatiste „antisocialiste“ în cadrul războiului lor secret continuu împotriva statului sovietic.

Însă Kriucikov a făcut mai mult decât CIA pentru a ajuta „grupările separatiste“. Conducând acea lovitură de stat eşuată a liniei dure din august 1991 pentru a menţine Uniunea Sovietică, a accelerat fără să vrea destrămarea acesteia. Primul popor musulman care şi-a declarat independenţa în momentul în care

Uniunea Sovietică începea să se prăbuşească în urma loviturii de stat eşuate au fost, aşa cum era de aşteptat, cecenii, cei mai recalcitranţi supuşi sovietici musulmani. KGB-ul ştia de mult de acumulările de arme din Cecenia-Inguşetia, dar părea incapabil să pună capăt acestei situaţii. Andropov spusese Biroului Politic în 1973: „Oamenii din Cecenia-Inguşetia sunt înnebuniţi după arme. Cheltuiesc sume mari pentru a le achiziţiona şi atacă cu ele chiar şi pe gardieni, miliţieni şi pe membrii forţelor armate." O parte din armele cecenilor proveneau din Georgia. Lucrătorii de la uzina de armament din Tbilisi furau componente ale armelor de foc, le asamblau acasă şi după aceea le vindeau în Groznîi. Cecenii au reuşit să fure arme de foc, inclusiv mitraliere, chiar şi din depozitele de armament ale Armatei Roşii. În 1991, pe măsură ce acumularea de arme s-a accelerat, multe dintre aceste arme au ajuns la Garda Naţională paramilitară a liderului mişcării cecene de independenţă, condusă de Djohar Dudaiev, fost general în forţele aeriene sovietice. Deşi mişcarea de independenţă a proclamat că „Cecenia nu este supusă Moscovei, ci lui Allah", Dudaiev a avut nevoie de ceva timp ca să-şi amintească de rădăcinile sale islamice. A afirmat într-un interviu că musulmanii sunt obligaţi să se închine de trei ori pe zi. Când i s-a spus că, de fapt, trebuie să se roage de cinci ori, a răspuns cu nonşalanţă: „O, cu cât mai mult, cu atât mai bine".

La 6 septembrie, Garda Naţională a lui Dudaiev a luat cu asalt Sovietul Suprem din Groznîi. Şeful rus al administraţiei municipale s-a aruncat (sau a fost aruncat) pe geam de la etajul al treilea al clădirii şi a murit. Nouă zile mai târziu, înconjurat de Garda Naţională a lui Dudaiev, Sovietul Suprem a votat autodizolvarea. Punctul culminant al luptei pentru putere care a urmat s-a înregistrat la începutul lui octombrie, când din ordinul lui Dudaiev a fost ocupat sediul KGB din Groznîi. În momentul atacului, în clădire nu se aflau decât vreo patru paznici din care cel mult unul înarmat. Dovezile furnizate atât de surse cecene, cât şi ruse sugerează în mod foarte clar că Boris Elţîn fusese de acord în secret să-i predea sediul lui Dudaiev, împreună cu tot echipamentul avansat de comunicaţii şi de altă natură folosit de KGB pentru controlul operaţiunilor în întregul Caucaz de Nord. Conflictul de lungă durată dintre serviciile sovietice de informaţii şi ceceni, marcat din partea sovietică de ceea ce unele grupări de apărare a drepturilor omului susţineau că sunt crime împotriva umanităţii, s-a încheiat aşadar cu o retragere umilitoare a KGB-ului.

Dudaiev a devenit preşedinte în urma alegerilor haotice din 27 octombrie, iar la 1 noiembrie a emis un decret prezidenţial prin care proclama „starea de suveranitate a Republicii Cecene". În decembrie, la o întâlnire în capitala kazahă, Elţîn şi liderii altor zece republici sovietice au semnat Declaraţia de la Alma Ata, care punea capăt în mod oficial existenţei URSS. În urma acestui acord au apărut cinci noi republici independente în Asia Centrală: Kazahstan, Kîrgîzstan, Tadjikistan, Turkmenistan şi Uzbekistan. Dar conflictul între Rusia şi Cecenia nu se încheiase. În timpul lui Brejnev, Cecenia-Inguşetia fusese obligată „să se unească

de bunăvoie“ cu Rusia, ceea ce fusese în realitate o anexare. Guvernul lui Elțîn a insistat asupra menținerii acestei uniuni. Insistențele au dus mai întâi la un Război Rece, apoi, în 1994, la invadarea Ceceniei de către Rusia şi la un război care a durat mult timp.

21

Afganistanul

Partea I: De la „Marea Revoluție din Aprilie“ la invazia sovietică

În Afganistan era comunistă a început la 27 aprilie 1978 printr-o lovitură militară sângeroasă pe care Partidul Comunist Afgan (PDPA) a înnobilat-o ulterior cu titlul de „Marea Revoluție *Saur* [din Aprilie]“. Rezidența KGB din Kabul primise încă dinainte semnale de avertisment cu privire la revoluție de la doi lideri militari afgani, Sayed Gulabzoi (cu numele conspirativ de MAMAD), şi Muhammad Rafi (NIRUZ), amândoi fiind agenți sovietici. Centrul a fost alarmat la aflarea ştirilor şi a spus rezidenței la 26 aprilie că s-ar putea ca SAVAK, serviciul de informații al Şahului, să-i fi păcălit pe suporterii PDPA din forțele armate pentru a declanşa o revoluție care urma să fie înfrântă. Nu exista nicio bază pentru teoria pesimistă a conspirației susținută de KGB. Dar în loc să fie înfrânți, rebelii au obținut o victorie surprinzător de uşoară. Un singur batalion de tancuri, o escadrilă aviatică şi câteva sute de militanți PDPA au fost suficienți pentru a pune stăpânire a doua zi pe fostul palat regal şi pentru a-l ucide pe preşedinte, Muhammad Daoud, împreună cu familia. La o întâlnire cu rezidentul KGB, Viliov Osadcii, şi cu ambasadorul sovietic, Aleksandr Puzanov, Taraki s-a plâns că, dacă nu ar fi fost descurajat de sovietici, PDPA ar fi putut prelua puterea cu trei ani mai devreme. Osadcii şi Puzanov au raportat la Moscova că respinseseră plângerea acestuia.

KGB avea legături cu Nur Muhammad Taraki de peste treizeci de ani. În 1951, când acesta era un tânăr ziarist şi scriitor marxist în vârstă de treizeci şi patru de ani, fusese recrutat ca agent sovietic, cu numele conspirativ surprinzător de transparent de NUR. În 1965, Taraki a devenit prim-secretar al recent înființatului PDPA, pe atunci o mişcare ilegală, şi a fost invitat la Moscova, unde s-a remarcat la Departamentul Internațional al PCUS şi în fața altor lideri nomenclaturişti ca o persoană serioasă, sănătoasă din punct de vedere ideologic şi gata să se supună conducerii sovietice. În conformitate cu practica uzuală a

Centrului, după ce a devenit liderul unui partid frățesc, Taraki a fost scos în mod oficial din rețeaua agenților sovietici dar, la fel ca şi mulți alți lideri de partid, a menținut un contact secret cu KGB, a continuat să furnizeze informații despre Afganistan, despre eventualii agenți talentați şi a sprijinit operațiunile împotriva Ambasadelor SUA şi Chinei de la Kabul şi a altor ținte. În afara subvențiilor secrete pentru PDPA, Taraki mai primea şi o alocație personală, precum şi alimente. Deşi rezidența din Kabul nu avea niciun fel de îndoieli cu privire la loialitatea lui Taraki, îl considera totuşi din ce în ce mai dificil. Mai ales de când fusese tratat atât de bine la Moscova, devenise „supărător de îngâmfat", se aştepta să fie întotdeauna în centrul atenției şi obişnuia să considere orice conversație nevinovată drept o glumă pe socoteala lui.

Centrul era suficient de îngrijorat de comportamentul lui Taraki pentru a ordona rezidenței în septembrie 1968 să-l verifice temeinic prin „mijloace tehnice operaționale" (mai mult ca sigur punându-i microfoane acasă). Deşi se pare că Taraki a trecut testul, KGB îl considera în continuare răspunzător de scindarea tot mai puternică din cadrul PDPA între facțiunea preponderent rurală Khalq, care vorbea pushtun, şi Parcham, predominant urbană, vorbitoare de persană, condusă de Babrak Karmal. Rezidența din Kabul considera că este ceva mai uşor de discutat cu Karmal decât cu Taraki. Karmal avea studii mai înalte, era prin firea lui mai sociabil şi, după părerea KGB-ului, era mai flexibil. La fel ca şi Taraki, fusese recrutat ca agent KGB, probabil pe la mijlocul anilor 1950, şi primise numele conspirativ de MARID. Taraki şi Karmal se plângeau teribil unul de altul în fața KGB-ului. Taraki susținea că împrejurările în care Karmal fusese eliberat din închisoare după o condamnare de trei ani în 1952, înaintea altor deținuți politici, erau concludente în sensul că acesta acceptase să lucreze pentru serviciul afgan de contrainformații. În pofida predilecției sale pentru teoria conspirațiilor, Centrul a respins aceste afirmații ca dezinformări inventate cu scopul de a-l discredita pe Karmal şi a scinda PDPA. La rândul său, Karmal îl acuza pe Taraki că ia mită, că are patru maşini, un cont mare într-o bancă particulară şi că întreține legături secrete cu americanii. Centrul a respins şi aceste acuzații. În 1974, a transmis rezidenței din Kabul următoarele instrucțiuni:

> Pe parcursul întâlnirilor periodice şi al conversațiilor cu MARID (Karmal) şi NUR (Taraki), trebuie să le spuneți prietenește, cu multă grijă şi fără să vă referiți la niciun fel de instrucțiuni de la Moscova, să nu ia niciun fel de măsuri fără a avea acordul nostru prealabil, pentru că acestea ar putea fi folosite de duşmani ca pretext pentru a lovi în grupurile lor sau pentru a-i compromite. De asemenea, MARID şi NUR trebuie avertizați să înceteze să se mai atace unul pe altul şi să se acuze reciproc de activități antirepublicane, căci în felul acesta fac jocul forțelor reacționare şi aceasta va conduce la prăbuşirea mişcării democratice [comuniste] din Afganistan.

La 30 aprilie 1978, Taraki, autoproclamat „Marele Conducător al Revoluției din Aprilie“, a devenit şi preşedinte şi prim-ministru al unui guvern care îi includea şi pe următorii doi bărbați ca putere din PDPA, Babrak Karmal şi Hafizullah Amin (membru cu funcție de conducere al facțiunii Khalq) în calitate de vicepreşedinte şi, respectiv, viceprim-ministru. În vara aceluiaşi an, rezidența din Kabul raporta că în jurul ambilor bărbați, Taraki şi Amin, se dezvoltă un cult al personalității, Amin fiind tentat să-l compare pe Taraki cu Lenin. La o întâlnire cu o delegație a KGB, condusă de şeful FCD, Vladimir Kriucikov, Taraki a îndrăznit să compare Revoluția din Aprilie din Afganistan cu Revoluția din Octombrie din Rusia ceea ce probabil că l-a şocat pe Kriucikov, care a catalogat gestul lui drept o crimă de lezmajestate. Dar pretențiile lui Taraki nu erau cu mult mai puțin absurde decât cele ale lui Brejnev, tot mai decrepit în ultima vreme, al cărui portret întinerit era prezentat alături de Lenin pe sute de mii de afişe pe care se putea citi lozinca : „De la Ilici la Ilici“. La 5 decembrie 1978, Taraki şi Brejnev au semnat un tratat de prietenie şi cooperare. Elogiile publice pline de platitudini pe care şi le-au adresat unul altuia ascundeau totuşi puternice fricțiuni. Când i s-a cerut să-i elibereze pe agenții şi persoanele confidențiale de contact ale KGB-ului care fuseseră aruncați în închisoare în timpul regimului lui Daoud, Taraki, care se ocupa personal de aparatul de securitate afgan, s-a dovedit a fi foarte necooperant. El a declarat, referindu-se destul de clar la KGB: „Unii specialişti sovietici, mai ales cei care au lucrat mulți ani în Afganistan în timpul vechiului regim şi acum s-au întors, au adesea păreri învechite despre starea de lucruri existentă şi nu văd într-o lumină obiectivă ceea ce se întâmplă acum în țară“.

Amețit de propria retorică, „Marele Conducător al Revoluției din Aprilie“ manifesta foarte puțină înțelegere pentru problemele instaurării unui regim comunist într-o țară profund musulmană. Deşi Taraki participa la rugăciunile de vineri la o moschee din Kabul şi a uimit KGB-ul prin faptul că îşi începea emisiunile radiofonice cu expresia: „În numele lui Allah Atotputernicul“, a declanşat un atac împotriva autorității islamice tradiționale, foarte prost disimulat într-o încercare de „a curăța islamul… de balastul şi murdăria tradițiilor proaste, de superstiții şi credințe greşite“. Cei 320 000 de mullahi tradiționalişti au fost considerați un obstacol în calea „mişcării progresiste a patriei noastre“. Mulți dintre liderii religioşi care s-au împotrivit procesului de „curățare“ au fost torturați şi împuşcați – sau îngropați de vii. Taraki a dat ordin ca membrii Frăției Musulmane şi adepții lui Khomeini să fie imediat „eliminați“, oriunde s-ar afla. Islamul a devenit liantul opoziției împotriva PDPA şi a susținătorilor săi sovietici. Astfel, rezistența afgană împotriva regimului a fost transformată într-un jihad, în apărarea islamului a cărui însemnătate fusese grav subestimată de KGB. Niciunul dintre rapoartele adnotate de Mitrokhin nu menționează măcar pericolul jihadului. Centrul era mult mai preocupat de lupta acerbă pentru putere care a evoluat rapid între facțiunile Khalq şi Parcham din cadrul PDPA. Centrul credea în mod naiv

că, dacă această luptă internă ar putea fi depăşită, PDPA ar deveni „forţa conducătoare şi directoare a societăţii afgane şi forţa din spatele renaşterii sale organizatorice şi ideologice“. Dar Taraki s-a făcut că nu aude îndemnurile la unitate în rândurile partidului formulate de Ambasada sovietică, de rezidenţa din Kabul şi de misiunea de legătură a KGB care sosise de la Moscova pentru a sprijini reorganizarea serviciului afgan de securitate. În iulie, rezidenţa din Kabul raporta că „Numai conducerea PCUS ar putea să-i influenţeze pe sălbaticii oportunişti [Khalq] şi să-i oblige să-şi schimbe atitudinea faţă de grupul Parcham“. Dar „oportuniştii sălbatici“ au acordat foarte puţină atenţie sfaturilor venite de la Moscova. Mulţi dintre sprijinitorii Parcham au ajuns la închisoare. Liderul lor, Karmal, a fost trimis în exil ca ambasador în Cehoslovacia (funcţie din care ulterior avea să fie demis).

Principala lecţie pe care Taraki considera că o învăţase din studierea urmărilor revoluţiei bolşevice era nevoia de Teroare Roşie. Aceasta, spunea el, reprezenta o lecţie pe care se pare că tovarăşii sovietici o uitaseră. Când Puzanov l-a rugat să cruţe vieţile a doi militanţi Parcham care fuseseră condamnaţi la moarte, Taraki a ripostat: „Lenin ne-a învăţat să fim fără milă faţă de duşmanii revoluţiei şi a trebuit ca milioane de oameni să fie eliminaţi pentru a se asigura victoria Revoluţiei din Octombrie“. Din douăzeci şi şapte de aşa-zise conspiraţii în vederea răsturnării regimului descoperite, după cum susţinea Taraki, în cele patru luni de după Revoluţia din Aprilie, cele mai multe erau probabil rezultatul tendinţei paranoice a lui Taraki şi a grupului de sicofanţi din jurul lui. Printre presupuşii lideri de grupări arestaţi în august pentru că plănuiseră asasinarea lui Taraki şi Amin s-au numărat Ministrul Forţelor Armate, general maior Abdul Qadir, un agent KGB veteran cu numele conspirativ de OSMAN şi şeful Statului-Major, general-maior Shapur Ahmadzai. Taraki a afirmat că în acest complot erau implicate şi China, Statele Unite, Iranul, Pakistanul, Arabia Saudită şi Republica Federală a Germaniei. Iar procesele-spectacol pe măsura Terorii lui Stalin au generat alte câteva teorii ale conspiraţiei încă şi mai absurde. Dar Taraki a informat Moscova că mai mulţi conspiratori (fără îndoială, supuşi unor torturi îndelungate), dăduseră la iveală amănuntele complotului. Ahmadzai, a spus el, era foarte deprimat, plângea mereu şi cerea tot timpul să fie împuşcat imediat. Mulţi dintre ceilalţi pretinşi complotişti care fuseseră arestaţi „erau pe punctul de a se sinucide“.

Taraki ştia foarte bine că, după ce epurase regimul de funcţionarii superiori din Administraţia Daoud, precum şi de „alte elemente antirevoluţionare şi antidemocratice“, reale şi imaginare, regimul lui depindea acum foarte mult de consilierii sovietici. Dar rezidenţa din Kabul raporta plângeri periodice din partea afganilor cu privire la aroganţa şi incompetenţa consilierilor. Ministrul de Finanţe, Abdel Karim Misaq, a spus consilierului principal al ministrului, N. K. Grecin: „Vă rog să nu introduceţi manierele dumneavoastră birocratice în ministerele afgane! Avem destulă birocraţie de-a noastră! … Şi v-aş ruga să nu luaţi locul miniştrilor…“

Sfaturile date de consilierii KGB au provocat cel puțin un dezastru cât se poate de stânjenitor la Kabul. La 14 februarie 1979 ambasadorul SUA, Adolph Dubs, a fost răpit în plină zi de „gherilele“ maoiste şi dus sub ameninţarea armelor la Hotel Kabul, unde s-a cerut eliberarea câtorva dintre camarazii lor aflaţi în închisorile din Afganistan în schimbul libertăţii lui Dubs. La sfatul consilierilor KGB, Amin a ordonat unui grup de asalt afgan, înarmat cu pistoale Kalaşnikov şi cu veste antiglonţ sovietice, să ia cu asalt hotelul. În schimbul de focuri care a urmat, Dubs şi doi dintre răpitorii lui şi-au pierdut viaţa, al treilea a fost capturat, iar al patrulea a scăpat. KGB-ul a început imediat o acţiune de acoperire a participării sale la operaţiune pentru a scăpa de responsabilitatea pentru moartea lui Dubs. Personalul de securitate american care a sosit la hotel a fost împiedicat să ia cartuşele goale din cameră. Deşi luptătorii de gherilă nu avuseseră decât trei pistoale, în cameră a fost plantată o armă de origine necunoscută asemănătoare cu un Kalaşnikov care se presupunea că ar fi aparţinut unuia dintre maoişti pentru a lăsa impresia că fusese folosită în vederea asasinării ambasadorului. Pentru a-i împiedica pe americani să-i interogheze pe cei doi membri ai gherilei care supravieţuiseră, li s-a spus că fuseseră uciși cu toţii în schimbul de focuri. În realitate, cel capturat a fost împuşcat în noaptea care a urmat după răpire, la fel ca şi un alt prizonier incriminat în mod fals că ar fi cel care scăpase, oferindu-se astfel numărul cerut de cadavre pentru americani. Fotografiile celor trei maoişti autentici şi a celui fals au fost publicate şi de ziarele afgane. La cererea lui Osadcii, rezidentul de la Kabul, Amin şi alţi miniştri afgani au informat Ambasada SUA când şi-au exprimat condoleanţele că acţionaseră din proprie iniţiativă, iar consilierii sovietici nu fuseseră implicaţi.

Regimul lui Taraki critica şi performanţele consilierilor militari sovietici în timpul primelor luni de operare împotriva mujahedinilor. Iată ce se spune într-o plângere oficială afgană după eşuarea operaţiunii militare împotriva rebelilor din Cheile Kamdesh de la sfârşitul anului 1978:

> Trupele afgane conduse de consilierul Breaskin s-au dovedit incapabile să elimine bandele antiguvernamentale. I-am împuternicit pe consilierii voştri să conducă trupele afgane. Pedepsim sever trupele noastre pentru orice nerespectare a sfaturilor comandanţilor voştri. Aceasta ne arată că nu toţi consilierii voştri sunt suficient de competenţi. Avem nevoie de generali cu experienţă aşa cum ştim că există mulţi în URSS. Ei trebuie să mărească capacitatea de luptă a armatei afgane şi să ne înveţe cum să luptăm şi să folosim experienţa Armatei Sovietice în timpul războiului.

Dar tonul Kabulului s-a schimbat după o revoltă majoră izbucnită la Herat la 15 martie 1979, la care s-a alăturat şi Diviza 17 a armatei afgane. Mulţimea dornică de răzbunare îi vâna pe funcţionarii oficiali ai guvernului afgan, pe consilierii sovietici şi familiile acestora şi pe câţiva dintre ei i-a jupuit de vii. Bucăţi din

trupurile consilierilor sovietici şi ale soţiilor lor erau purtate în triumf pe străzi. Deşi Amin a rămas calm, Taraki a fost cuprins de panică; el i-a telefonat primului-ministru Aleksei Kosîghin pentru a-l ruga să trimită de urgenţă trupe în Afganistan „ca să salveze revoluţia“. Taraki a luat avionul şi s-a dus la Moscova să-şi pledeze cauza, dar fără succes. La 1 aprilie, Biroul Politic a ajuns la concluzia că „inflexibilitatea şi lipsa de experienţă politică“ se datora şi reticenţei sale în acceptarea sfaturilor sovieticilor: „Folosirea trupelor sovietice pentru reprimarea contrarevoluţiei afgane ar dăuna serios autorităţii internaţionale a URSS… În plus, ar dezvălui slăbiciunea guvernului lui Taraki şi ar lărgi sfera de acţiune a contrarevoluţiei atât acasă, cât şi în străinătate…“

Totuşi, Biroul Politic a luat o decizie de maximă importanţă. A înfiinţat o comisie care urma să „formuleze propuneri şi să coordoneze acţiunile“ referitoare la Afganistan, compusă din Andropov, Gromîko, ministrul Apărării, Ustinov (toţi membri plini ai Biroului Politic) şi şeful Departamentului Internaţional al Comitetului Central, Boris Ponomariov (membru supleant). Această comisie a avut un rol major în cele nouă luni care au precedat invazia sovietică. Deşi comisia, la fel ca şi Biroul Politic, încă nu lua în calcul intervenţia militară sovietică, a fost de acord cu necesitatea unei creşteri rapide a numărului de consilieri militari şi a ajutorului acordat, pentru a apăra regimul afgan împotriva insurgenţilor. O inspecţie făcută în aprilie de şase generali sovietici în rândurile armatei afgane a subliniat moralul scăzut al acesteia, precum şi „nivelul redus de instruire politică, religiozitatea extremă şi primitivismul masei de soldaţi“. În următoarele două luni, situaţia s-a înrăutăţit şi mai mult, din cauza escaladării atacurilor rebelilor combinate cu revoltele şi dezertările din cadrul forţelor guvernamentale. După demonstraţiile violente de la 23 iunie din centrul Kabulului, chiar şi Radio Moscova, care de regulă căuta să minimizeze puterea opoziţiei împotriva regimului lui Taraki, a trebuit să recunoască faptul că: „Revoluţia afgană se confruntă cu o opoziţie puternică din partea duşmanilor ei“. La 28 iunie, Comisia pentru Afganistan a raportat Biroului Politic că „măsurile luate de guvernul afgan pentru stabilizarea situaţiei nu au fost foarte eficiente“. Comisia a recomandat trimiterea mai multor consilieri militari către regimentele demoralizate ale armatei afgane şi a fost de acord să se trimită un batalion de paraşutişti deghizaţi în personal de întreţinere a avioanelor pentru a proteja escadroanele aeriene ale sovieticilor de la baza aeriană Bagram şi un detaşament de 125–150 de oameni ai KGB-ului deghizaţi în personal al ambasadei pentru a apăra Ambasada sovietică.

Ochelarii ideologici pe care îi purtau şi Biroul Politic şi conducerea Centrului i-au împiedicat şi pe unii şi pe alţii să sesizeze natura reală a problemei afgane – imposibilitatea de a se impune unei ţări cu patriotism şi islamism rigid un regim comunist cu foarte puţin sprijin popular şi forţe armate pe care nu se putea pune bază. În loc să se ocupe de problemele reale, Moscova incrimina ineficienţa guvernului lui Taraki. Comisia pentru Afganistan a conchis în raportul său din 28

iunie: „În partid şi în guvern întreaga putere este de fapt concentrată în mâinile lui N. M. Taraki şi H. Amin, care comit numeroase greşeli şi încalcă adesea legea…“ Lucrurile s-au înrăutăţit şi mai mult din cauza luptelor din ce în ce mai feroce dintre cei doi. Şi mai îngrijorător era faptul că Amin, care se dovedea mai energic, părea să se descurce mai bine în lupta pentru putere. La 27 martie, profitând de faptul că Taraki îşi pierduse capul din cauza dezastrului de la Herat, Amin a reuşit să-i ia locul în funcţia de prim-ministru, deşi Taraki şi-a păstrat-o în continuare pe cea de preşedinte. La 27 iulie, Amin a devenit şi ministru al Apărării, obţinând astfel controlul direct asupra forţelor armate afgane.

Deşi Centrul îl considera pe Taraki înfumurat şi incompetent, avea îndoieli încă şi mai mari în privinţa lui Amin care, spre deosebire de Taraki şi Karmal, se pare că nu fusese niciodată recrutat de KGB. Rezidenţa de la Kabul a raportat în iulie că Amin ceruse consilierului financiar sovietic, P. I. Dragulis, să încerce să descopere nişte modalităţi prin care să obţină acces la cele 400 de milioane de dolari ai guvernului afgan aflaţi în conturi bancare din străinătate. Problema era, se plângea Amin, că pentru retragerile de bani din aceste conturi de regulă este nevoie de trei semnături afgane oficiale. I-a cerut lui Dragulis să facă angajamentele necesare ca să poată semna el şi să ia banii. Dragulis a raportat KGB-ului că se temea că, dacă Amin reuşeşte să pună mâna pe bani, va încerca să-i elimine pe toţi cei care (inclusiv Dragulis) aveau cunoştinţă de frauda lui.

Încă şi mai îngrijorătoare pentru Centru erau suspiciunile lui exagerate cu privire la simpatiile lui Amin pentru Statele Unite. Deşi vorbea fluent limba engleză, nu se obosise să înveţe ruseşte. Cu douăzeci de ani în urmă, pe vremea când era încă profesor la Kabul, Amin câştigase o bursă americană pentru a-şi face masteratul în administraţia învăţământului la Universitatea Columbia. Aşa cum scria un istoric sovietic mai târziu, „Faptul că Amin studiase la Universitatea Columbia din New York în tinereţe a declanşat mania noastră a spionajului“. Chiar şi Kim Philby, într-un interviu dat cu câteva luni înainte de moartea lui, survenită în 1988, a insistat asupra faptului că „exista mai mult decât o simplă bănuială că Amin avea unele legături cu americanii“. O investigaţie a KGB-ului a scos la iveală o mulţime de legături aparent sinistre care păreau să sprijine teoria conspiraţiei. Printre prietenii lui Amin de la Universitatea Columbia era şi Nemattula Pazhwak, ulterior ministru al Învăţământului, anticomunist, aşa cum reiese din dosarul lui de la KGB. La întoarcerea de la New York după absolvire, Amin s-a oprit la ambasadorul afgan de la Bonn, Ali Ahmad Popal, despre care KGB credea în mod bizar că este agent occidental. La începutul carierei sale politice de la Kabul, Amin primise ajutor financiar de la preşedintele companiei mixte Spinzer, Sarwari Nasher, despre care se credea că menţine legătura atât cu fostul rege al Afganistanului aflat în exil, cât şi cu americanii. După „Revoluţia“ din aprilie, Amin l-a eliberat pe Nasher din închisoare şi i-a pus la dispoziţie o maşină cu şofer. După cum afirmă un dezertor al KGB-ului, Vladimir Kuzicikin,

investigațiile alarmiste ale KGB „au arătat că era un fascist discret care simpatiza în secret cu Occidentul“.

La 1 septembrie un memorandum al Centrului către Biroul Politic (aproape sigur pus de acord în prealabil de Andropov cu Gromîko şi cu Ustinov) îl declara pe Amin răspunzător pentru eşecul general al politicii guvernamentale afgane şi pentru represaliile de masă nejustificate. Aşadar, trebuia să se găsească modalități de a-l convinge pe Taraki să formeze un guvern cu bază mai largă, care să includă şi membri ai facțiunii Parcham, precum şi clerul „cu înclinații patriotice“, şefii de trib şi intelectualii. Zece zile mai târziu, Taraki a vizitat Moscova la întoarcerea la Kabul de la întâlnirea de la Havana a Mişcării de Nealiniere (din care făcea parte şi Afganistanul). Între timp, Amin complota să-l asasineze pe Taraki imediat ce s-ar fi întors acasă. După cum reiese dintr-un raport al KGB-ului, Amin l-a convins pe şeful secției radar al forțelor de apărare antiaeriană afgane să ia măsurile necesare pentru ca avionul lui Taraki să fie doborât când va intra în spațiul aerian afgan la întoarcerea de la Moscova (sub pretextul unei identificări greşite a unui avion ostil). Centrul şi-a asumat meritele pentru descoperirea şi zdrobirea în faşă a „acestui act terorist“. Amin a încercat atunci să întoarcă lucrurile în favoarea lui, plângându-se rezidenței de la Kabul că Taraki a vrut să-l asasineze.

Spre disperarea Moscovei, lupta pentru putere care a urmat după revenirea lui Taraki acasă a fost câştigată de Amin. La 16 septembrie, conform unui comunicat al Radio Kabul, Comitetul Central al PDPA a dat curs unei cereri (fictive) a lui Taraki „de a fi eliberat din funcțiile deținute în partid şi în guvern din motive de sănătate şi din cauza incapacității fizice care îl împiedica să-şi continue activitatea“ şi l-a ales în locul lui pe Amin în funcția de conducător al partidului. Comitetul Central a transmis în secret membrilor de partid o rezoluție prin care se denunțau „acțiunile teroriste şi comportamentul neprincipial“ al lui Taraki şi al principalilor săi sprijinitori de la PDPA şi a anunțat excluderea lor din partid.

La 17 septembrie, generalul Boris Ivanov, şeful misiunii KGB la Kabul, generalul Lev Gorelov, consilier-şef militar sovietic, şi generalul Ivan Pavlovski, ministru adjunct al Apărării, i-au făcut o vizită lui Amin pentru a-i transmite nesincere felicitări din partea Moscovei cu ocazia alegerii lui în funcția de lider al partidului. Amin a declarat că va conlucra strâns cu prietenii sovietici, că va lua măsuri „pentru a elimina greşelile cunoscute şi pentru a-şi îmbunătăți stilul şi metodele de lucru“ şi a afirmat, cu egală nesinceritate, că va face tot posibilul ca să-l apere pe detestatul Taraki împotriva celorlalți membri ai conducerii partidului care cereau să fie pedepsit sever. Iar „prietenii sovietici“, firește, n-au crezut niciun cuvânt din ceea ce spusese Amin. Prioritatea imediată a KGB-ului era să-i scoată din dispozitiv pe trei dintre principalii suporteri ai lui Taraki şi foşti miniştri, Sayed Gulabzoy (agent KGB cu state îndelungate), Muhammad Watanjar şi Asadullah Sarwari, care se refugiaseră în casa unui ofițer operativ KGB. Rezidența

din Kabul a raportat că toți trei îl denunțaseră pe Amin ca spion american. Deşi nu exista nicio dovadă în acest sens, afirmațiile lor au fost transmise de către Andropov lui Brejnev şi membrilor de frunte ai Biroului Politic. În pofida bănuielilor lui Amin că miniştrii erau ținuți ascunşi de ruşi, rezidenta din Kabul a negat categoric acest lucru. Cei trei şi-au ras mustățile şi s-au îmbrăcat în uniforma forțelor speciale Zenit ale KGB-ului, staționate în Afganistan pentru a proteja instalațiile sovietice. Apoi au fost transferați în secret la baza Zenit, în aşteptarea scoaterii din țară, în cadrul operațiunii secrete cu numele conspirativ de RADUGA (Curcubeul). Aceasta urma să fie o rotație de rutină a personalului bazei Zenit.

La 18 septembrie, la baza Zenit din Bagram, aflată la 60 km de Kabul, au sosit zece militari, chipurile ca să schimbe personalul care îşi încheia mandatul. Odată cu ei a venit şi un grup operațional de la Direcția S Agenți secreți, specializat în identități false, şi un expert în machiaj, cu peruci, vopsea de păr şi alte asemenea obiecte. Gulabzoy şi Watanajar au obținut imediat paşapoarte sovietice contrafăcute ca membri ai unității Zenit care plecau cu un avion rusesc de la baza aeriană Bagram la Taşkent în ziua de 19 septembrie. Din cauza pericolului ca Sarwari, care era foarte cunoscut în calitate de şef al securității, să nu fie identificat în pofida deghizării sale, acesta a fost adus în secret la bordul avionului într-un container sigilat cu o rezervă de oxigen pentru şase ore. Participanții la operațiunea RADUGA au primit recompense şi au fost felicitați personal de Andropov. Odată ajunşi la Taşkent, cei trei miniştri au fost instalați timp de aproape patru săptămâni într-o locuință plină de microfoane, discuțiile lor fiind monitorizate atent, pentru a se verifica dacă se poate avea încredere în ei. După ce a înregistrat nouăzeci şi două de benzi, se pare că KGB-ul s-a arătat satisfăcut de ceea ce a auzit şi i-a transferat într-o ascunzătoare secretă din Bulgaria.

La 6 octombrie, ministrul de Externe al Afganistanului, dr. Akbar Shah Wali, a convocat o întâlnire a ambasadorilor din „statele socialiste“ (inclusiv China şi Iugoslavia) şi, spre iritarea Moscovei, l-a acuzat pe ambasadorul sovietic Puzanov (ulterior rechemat în țară) că s-a implicat într-un atentat la viața lui Amin pusă la cale de Taraki la 14 septembrie. În acelaşi timp, au fost distribuite pliante cu titlul „Atentatul la viața lui H. Amin organizat de Taraki şi eşecul acestei tentative“ membrilor de partid şi militanților din forțele armate. La 9 octombrie, Puzanov, Pavlovski, Gorelov şi L. P. Bogdanov de la KGB s-au întâlnit cu Amin pentru a lua atitudine împotriva declarației lui Wali. Ulterior, Bogdanov a raportat la Centru:

> În timpul discuțiilor, H. Amin a fost insolent şi provocator. Uneori şi-a stăpânit cu greu furia. I-a întrerupt pe reprezentanții sovietici şi nu le-a dat posibilitatea să-şi expună calm punctul de vedere. În acelaşi timp, au existat momente în care lăsa impresia că îşi adună gândurile şi nu doreşte să rupă definitiv relațiile cu Uniunea Sovietică.

Bodganov a mai raportat că Amin nu a menționat în cele două ore de întâlnire furtunoasă că Taraki ar fi fost mort – în pofida faptului că agenția de ştiri afgană

distribuise deja comunicatul referitor la moartea lui, care nu trebuia să fie dat publicității până la ora 20.00 (ora locală). În ziua următoare, 10 octombrie, *Kabul Times* a anunțat că Taraki „a murit ieri-dimineață de o boală gravă…“ În realitate, fusese omorât din ordinul lui Amin. Trei dintre membrii personalului de securitate al lui Amin l-au legat pe Taraki de pat şi l-au înăbuşit cu o pernă – probabil ca să nu lase niciun fel de semne vizibile de violență pe cadavrul acestuia. Se spune că spasmele morții duraseră cincisprezece minute. După cum susține Gromîko, Brejnev şi-a ieşit complet din fire când i s-a comunicat vestea: „Celor apropiați le-a spus că i se dăduse o palmă peste obraz la care trebuia să riposteze“. Riposta pe care o avea în minte Brejnev în acest moment viza mai degrabă înlăturarea lui Amin de la putere şi mai puțin o invazie sovietică pe scară largă.

Centrul era convins că nu mai este timp de pierdut. Amin, credea el, se pregătea „să ne facă ce ne făcuse şi Sadat“ – adică să expulzeze consilierii sovietici imediat ce se va simți suficient de puternic pentru a se adresa Statelor Unite. Rezidența de la Kabul a raportat că fratele lui Amin, Abdullah, spusese sprijinitorilor săi: „Ar fi foarte inteligent din partea noastră să urmăm exemplul Egiptului şi să-i tratăm pe ruşi aşa cum a făcut Sadat“. În viziunea Centrului, obsedat de teoria conspirațiilor, întâlnirile de rutină dintre Amin şi diplomații americani, pe care în realitate americanii le considerau anevoioase şi neproductive, aveau o semnificație mai sinistră. Până şi extrem de capabilul şef al contraspionajului FCD, Oleg Kalughin, care cunoştea mult mai bine politica americană decât Andropov şi Kriucikov, „vedea Afganistanul ca o țară din sfera noastră de interese şi trebuia să facem tot posibilul pentru a-i împiedica pe americani şi CIA să instaleze acolo un regim antisovietic“. Deşi principala teamă a Centrului era că Afganistanul ar putea deveni proamerican, în toamna anului 1979 era preocupat şi de un alt scenariu de coşmar. Rezidența de la Kabul a raportat – poate inexact – că la sfârşitul lui septembrie avuseseră loc întâlniri secrete între reprezentanții lui Amin şi „opoziția musulmană extremistă“, la care se discutase posibilitatea expulzării tuturor oficialilor sovietici, eliberarea rebelilor musulmani din închisoare şi încheierea războiului civil. Pentru unii ofițeri ai KGB-ului, aceasta însemna prefigurarea „unui guvern islamist“. Se părea că numai printr-o invazie sovietică Afganistanul putea fi păstrat în sfera de influență sovietică.

Primul pas în planificarea invaziei l-a constituit alcătuirea unui guvern în aşteptare pe care să se poată bizui sovieticii, acesta urmând să preia puterea după răsturnarea lui Amin. La 25 octombrie Centrul l-a trimis pe Aleksandr Vladimirovici Petrov, fost ofițer de linie la rezidența din Kabul, la Praga, unde se afla în exil succesorul ales de Moscova ca să-i urmeze lui Amin, şi anume Babrak Karmal. În timp ce se desfăşurau discuțiile cu Karmal, în departamentele FCD aveau loc şedințe de informare a ofițerilor cu privire la înrăutățirea situației din Afganistan. Situația devenise intolerabilă, li se spusese. Toți trebuiau să fie pregătiți

în vederea acțiunii decisive de care va fi nevoie pentru îndreptarea lucrurilor. Pentru Mitrokhin, ca probabil pentru toți cei care participau la ședințele de informare, era foarte clar că se preconiza o invazie sovietică. La 30 octombrie, probabil îndemnat de Petrov, Karmal i-a scris o scrisoare lui Brejnev în care îl denunța pe Amin ca anarhist și declara: „Membrii de frunte ai partidului afgan sunt pregătiți să-i organizeze și să-i unească pe comuniști, patrioți și toate forțele progresiste și democratice din Afganistan. La atingerea acestui obiectiv vor contribui asistența frățească, consultările și sfaturile prietenilor sovietici".

La începutul lui noiembrie, KGB l-a adus în secret pe Karmal, pe cei trei foști miniștri scoși clandestin din Afganistan și alți trei exilați de frunte la Moscova, unde au discutat planurile de răsturnare a lui Amin de la putere și de alcătuire a unui nou guvern condus de Karmal. Însemnările lui Mitrokhin cu privire la procesele-verbale ale KGB-ului cuprind referiri la „influența decisivă" asupra deliberărilor afganilor exercitată de părerile tovarășilor lor sovietici.

În cadrul Biroului Politic, principalele presiuni în favoarea invaziei veneau de la Andropov și de la cei doi aliați obișnuiți ai lui, Ustinov și Gromîko. Deși Ustinov a fost probabil primul care s-a convins de necesitatea intervenției militare sovietice, vocea cea mai influentă era cea a lui Andropov, care suferea de ceea ce colegii lui numeau „complexul ungar". În calitatea sa de ambasador la Budapesta, fusese martor direct al revoluției ungare din 1956. Insistența lui de atunci asupra necesității de a se învinge contrarevoluția îl convinsese în cele din urmă pe Hrușciov, care era la început destul de reticent, să fie de acord cu intervenția militară. După aceea Andropov a rămas obsedat de ideea nevoii de înăbușire a „sabotajului ideologic", indiferent unde ar fi fost semnalat în cadrul blocului sovietic. În 1968, la un an după ce devenise președinte al KGB-ului, era unul dintre principalii susținători ai invadării Cehoslovaciei în vederea zdrobirii Primăverii de la Praga. La o conferință a KGB din martie 1979, și-a reiterat părerea după care orice focar de subversiune ideologică reprezenta un pericol care nu putea fi ignorat:

> Pur și simplu nu putem permite nici cea mai mică greșeală aici, pentru că în sfera politică orice fel de sabotaj ideologic este menit să creeze direct sau indirect o opoziție care este ostilă sistemului nostru … și în ultimă analiză, să creeze condițiile pentru răsturnarea socialismului.

În toamna anului 1979, Andropov era convins că Afganistanul, la fel ca și Cehoslovacia cu treisprezece ani mai înainte, era amenințat de „sabotaj ideologic" și că numai o intervenție militară sovietică putea să împiedice „răsturnarea socialismului".

Dar înainte de realizarea invaziei, Andropov și colegii lui din Comisia Biroului Politic pentru Afganistan trebuiau să-l câștige de partea lor pe Brejnev. Pentru a-și

asigura sprijinul în vederea invadării Cehoslovaciei în 1968, Andropov alimentase Biroul Politic cu rapoarte de informații care îl induseseră în eroare. În ultimele luni ale anului 1979, a devenit din nou foarte reticent în privința adevărului. Pentru a nu-l alarma pe Brejnev, Andropov a minimalizat intenționat amploarea intervenției militare sovietice de care va fi nevoie – inițial creînd impresia falsă că răsturnarea lui Amin de la putere va fi efectuată de opoziția afgană şi nu de forțele sovietice, care nu vor face altceva decât să ofere sprijin. I-a scris lui Brejnev după întâlnirea liderilor afgani din exil: „Pentru a-şi realiza programul politic, forțele sănătoase din PDPA intenționează să vină la putere prin răsturnarea regimului. A fost înființat un Comitet militar pentru planificarea operațiunii militare şi politice în vederea eliminării lui Hafizullah Amin". Nu va fi nevoie decât de o operațiune militară rapidă în capitală. Era aşadar în interesul Uniunii Sovietice să ofere ajutor material şi consiliere secretă „forțelor sănătoase", care se pregăteau să preia puterea. La începutul lui decembrie, Andropov i-a trimis lui Brejnev o altă scrisoare, în care raporta existența unor „informații alarmante despre activitățile secrete ale lui Amin, care prevesteau o posibilă întoarcere către Occident", ceea ce ar avea drept rezultat sfârşitul comunismului şi o pierdere catastrofală a influenței sovietice. Deşi încă nu era dispus să menționeze posibilitatea unei invazii sovietice pe scară largă, Andropov a raportat că Babrak Karmal şi tovarăşii lui ridicaseră problema „unei eventuale asistențe sovietice, în caz de nevoie, inclusiv de ordin militar", pentru răsturnarea regimului lui Amin. Andropov a mai adăugat că, deşi forțele sovietice aflate deja la Kabul ar trebui să fie „absolut suficiente pentru o operațiune încununată de succes", „ca măsură de precauție în cazul unor complicații neprevăzute, ar fi înțelept să existe şi un grup militar în apropiere de frontiera afgană".

La 12 decembrie, adunându-se în biroul lui Brejnev înainte de şedința Biroului Politic, membrii Comisiei pentru Afganistan – Andropov, Ustinov, Gromîko şi Ponomariov – au obținut sprijinul secretarului general pentru intervenția militară sovietică. Biroul Politic i-a autorizat atunci pe Andropov, Ustinov şi Gromîko să supravegheze implementarea deciziei. Întreaga chestiune a fost abordată în cel mai mare secret, documentul în care s-a înregistrat decizia fiind scris de mână, ca să nu afle dactilografele Biroului Politic. Acesta a fost intitulat eufemistic: *Cu privire la Situația din „A"* şi redactat în fraze încă şi mai eufemistice, fără nicio referire explicită la Afganistan sau la trupe. Apoi membrii Biroului şi-au mâzgălit iscăliturile pe documentul scris de mână. În timp ce mareşalul Ahromeiev şi grupul de operațiuni al Statului-Major care răspundea de invazie şi-au stabilit sediul în Uzbekistan în apropiere de frontiera afgană, Vadim Kirpicenko, şeful Direcției S a FCD (agenți secreți), şi Vladimir Krasovski al Departamentului OPT (operațiuni speciale) au zburat în secret cu avionul la Kabul pentru a superviza răsturnarea lui Amin de la putere (operațiunea AGAT). Controlul curent al operațiunii AGAT a fost încredințat adjunctului lui Krasovski, A. I. Lazarenko. O echipă de la Direcția

Şapte a KGB (Supraveghere/filaj) a sosit pentru a monitoriza mişcările lui Amin. Între timp, exact la fel ca înainte de invadarea Ungariei şi a Cehoslovaciei, s-au făcut încercări de preîntâmpinare a oricăror bănuieli legate de iminenţa unei invazii. Pentru a-l linişti pe Amin, sovieticii i-au acordat ajutoarele militare solicitate şi au construit şi două staţii de radio pentru el.

Într-un secret şi mai mare a fost ţinut planul de asasinare a lui Amin, elaborat de Departamentul OPT. Fără îndoială că Andropov spera ca atunci când trupele sovietice vor reuşi să stabilizeze situaţia din Afganistan, Amin va fi deja mort, iar Karmal va fi lansat deja un apel la ajutorul frăţesc al Armatei Roşii pentru a legitimiza invazia. În conformitate cu procedura uzuală de autorizare a asasinatelor, Brejnev a fost mai mult ca sigur informat despre acest plan. Cu un an înainte, disidentul bulgar Gheorghi Markov fusese ucis la Londra cu o alice cu otravă trasă de o armă cu amortizor ascunsă într-o umbrelă. Otrava (ricin) fusese furnizată de laboratorul pentru otrăvuri de pe lângă Direcţia Tehnică a KGB, care se afla sub controlul personal al lui Andropov. În planul de asasinare a lui Amin urma să fie implicat acelaşi laborator, deşi otrava era diferită şi trebuia să fie administrată în alt mod. Departamentul a reuşit să-l infiltreze pe agentul secret Mutalin Agaverdioglu Talîbov (cu numele conspirativ de SABIR) în bucătăria palatului prezidenţial al lui Amin, unde fusese angajat ca bucătar. Ca azer crescut în apropiere de frontiera iraniană, Talîbov vorbea fluent persana şi operase anterior şi în Iran şi în Cecenia-Inguşetia cu documente de identitate iraniene, pe numele de Ikhtiar Kesht. La Kabul se dădea drept afgan vorbitor de farsi. În timp ce lucra ca bucătar, Talîbov a reuşit să otrăvească o parte din mâncărurile pregătite pentru Amin şi cercul lui intim.

La 13 decembrie, Karmal şi cinci membri ai viitorului guvern au fost aduşi în secret cu avionul de la Moscova la baza aeriană Bagram, gata să preia puterea imediat după lichidarea lui Amin. La 17 decembrie, nepotul şi ginerele lui Amin, Asadullah Amin, care era şi şeful serviciului de securitate, s-a îmbolnăvit grav de toxiinfecţie alimentară şi, ca o ironie, a fost transportat de urgenţă cu avionul la Moscova pentru tratament medical. Dar principala ţintă a lui Talîbov a scăpat. După cum afirmă Vladimir Kuzicikin, pe atunci ofiţer de sprijin pe Linia N (agenţi secreţi) la rezidenţa din Teheran, „Hafizullah Amin era la fel de grijuliu ca un Borgia. Schimba mereu mâncărurile şi băuturile, ca şi când s-ar fi aşteptat să fie otrăvit“. S-ar putea foarte bine ca Asadullah Amin să fi mâncat ceva preparat pentru Hafizullah. Karmal şi colegii lui au fost nevoiţi să se întoarcă de la baza aeriană Bagram în Uniunea Sovietică şi să aştepte următoarea încercare de răsturnare a lui Amin. Întrucât otrăvirea eşuase, nu mai rămânea decât opţiunea ca Amin să fie împuşcat la începutul intervenţiei militare sovietice.

La 20 decembrie, Amin şi-a mutat sediul în Palatul Darulaman de la periferia oraşului Kabul, după ce fusese convins probabil de consilierii lui sovietici că îi oferea mai multă siguranţă. Dar consilierii nu se gândeau la securitatea lui Amin,

ci la faptul că un atac împotriva Palatului Darulaman, situat în apropierea Ambasadei sovietice, ar fi dus la evitarea luptelor de stradă din centrul oraşului. La 23 decembrie, rezidenţa din Kabul a raportat că bănuielile lui Amin fuseseră trezite de rapoartele occidentale cu privire la mişcările de trupe de la frontiera sovieto-afgană şi de zborurile frecvente de la baza aeriană sovietică Bagram. Invazia principală a început la 25 decembrie ora 3 dimineaţa. Două zile mai târziu, 700 de membri ai forţelor speciale KGB Alfa şi Zenit îmbrăcaţi în uniforme afgane şi călătorind în vehicule cu numere de înregistrare afgane au luat cu asalt Palatul Darulaman. La auzul focurilor de armă care reverberau de la periferia oraşului, membrii înspăimântaţi ai PDPA aflaţi la postul de radio Kabul şi-au ascuns carnetele de partid în spatele caloriferelor sau le-au aruncat în WC, convinşi fiind că guvernul lui Amin era atacat de mujahedinii anticomunişti. Au fost foarte uimiţi când au auzit o emisiune la ora 20.45 care susţinea că provine de la propria lor staţie de radio, dar în realitate era transmisă de la sediul Armatei Roşii din Termez, şi care anunţa că Babrak Karmal preluase puterea şi ceruse ajutorul militar frăţesc al sovieticilor. Cincisprezece minute mai târziu, trupele paramilitare sovietice au sosit la Radio Kabul şi au spus personalului dezorientat că veniseră să „salveze revoluţia".

Satisfacţia Centrului faţă de succesul operaţiunii AGAT s-a reflectat într-o serie de recompense şi promovări: printre acestea, cea a şefului Direcţiei S a FCD, Kirpicenko, care a răspuns de întreaga operaţie, de la general-maior la general-locotenent şi a lui Lazarenko, care răspunsese de controlul zilnic al operaţiunii AGAT, de la colonel la general-maior. Deşi Palatul Darulaman a fost cucerit repede, iar Amin împuşcat împreună cu familia, gărzile lui au opus o rezistenţă mai puternică decât se aşteptase Centrul. Au fost ucişi şi răniţi peste 100 de KGB-işti. Printre aceştia s-a aflat şi comandantul lor, colonelul Grigori Boiarinov, comandantul Departamentului OPT (operaţiuni speciale), de la Şcoala de antrenament de la Balaşika, încununat post-mortem cu titlul de Erou al Uniunii Sovietice. Portretele ofiţerilor KGB care îşi pierdeau viaţa în timpul operaţiunilor erau, de regulă, expuse în rame negre la loc de cinste la Centru. Dar pentru că eroii căzuţi în operaţiunea AGAT fuseseră atât de stânjenitor de numeroşi, Andropov a decis să nu le mai expună portretele.

22

Afganistanul
Partea a II-a. Războiul şi înfrângerea

Raportul prezentat Biroului Politic „Cu privire la evenimentele din Afganistan din 27 şi 28 decembrie 1979“ de către Comisia pentru Afganistan (Andropov, Ustinov, Gromîko şi Ponomariov) la 31 decembrie cuprindea atâtea inexactităţi, încât echivala cu o măsură activă menită să inducă în eroare întreaga conducere sovietică în legătură cu realitatea dură a situaţiei din Afganistan. Alcătuit probabil în special pentru Brejnev, raportul întreţinea iluzia că asasinarea lui Amin fusese în principal opera afganilor înşişi şi nu a forţelor speciale KGB:

> Pe valul de sentimente patriotice care a cuprins secţiuni ample ale populaţiei afgane ca urmare a intrării trupelor sovietice care s-a făcut în strictă conformitate cu tratatul sovieto-afgan din 1978, forţele opuse lui H. Amin au lansat un atac armat în noaptea de 27 spre 28 decembrie, care s-a încheiat cu înlăturarea de la putere a regimului lui H. Amin. Acest atac a fost larg sprijinit de masele muncitoare, de intelectualitate, de o considerabilă parte a armatei afgane şi a aparatului de stat care a salutat preluarea puterii de către noua conducere a RDA (Republica Democratică a Afganistanului) şi a PDPA.

Dar realitatea era cu totul alta. Departe de a se bucura de sprijinul larg al maselor muncitoare şi al intelectualităţii, invazia sovietică a provocat o opoziţie imediată. Demonstraţiile împotriva prezenţei trupelor sovietice au început la Kandahar la 31 decembrie. Comisia pentru Afganistan a oferit Biroului Politic o evaluare deosebit de optimistă a perspectivelor noului guvern Babrak Karmal:

> Babrak poate fi descris drept unul dintre cei mai bine pregătiţi lideri ai PDPA. Este capabil să facă o evaluare obiectivă a situaţiei din Afganistan. A fost cunoscut întotdeauna pentru bunăvoinţa sa sinceră faţă de Uniunea Sovietică şi se bucură de mare respect în partid şi în întreaga ţară. În acest sens putem fi siguri că noua conducere a RDA va fi capabilă să găsească o modalitate eficientă de stabilizare a situaţiei din ţară.

Dacă după tulburările din Afganistan din ultimele douăzeci de luni, Andropov şi colegii lui presupuneau în mod serios că regimul lui Karmal avea capacitatea „de a stabiliza situaţia“, înseamnă că trăiau într-o lume fantastică. Dar acolo prefera Brejnev să trăiască. Comisia pentru Afganistan, a declarat el, „şi-a făcut bine treaba“. La propunerea lui, Biroul Politic a fost de acord ca această Comisie „să-şi continue activitatea în acelaşi spirit ca şi până acum“ şi „să prezinte Biroului Politic chestiunile în care era nevoie de decizia acestuia“.

Încrederea Centrului în „bunele intenţii ale lui Karmal faţă de Uniunea Sovietică“ deriva în special din lunga lui carieră de agent KGB. La preluarea puterii a lăsat o impresie de sicofant clar. I-a rugat pe ofiţerii KGB de la Kabul să-l asigure pe tovarăşul Andropov că, în calitate de preşedinte al Afganistanului, îi va urma neabătut sfaturile. Karmal nu economisea deloc laudele la adresa eroismului dovedit de forţele speciale ale KGB-ului care luaseră cu asalt Palatul Darulaman şi al celorlalte trupe sovietice: „Imediat ce vom avea decoraţii proprii am dori să le conferim trupelor sovietice şi cekiştilor [ofiţeri KGB] care au luat parte la lupte. Sperăm că guvernul URSS va acorda ordine acestor tovarăşi“.

Babrak a cerut „cele mai severe pedepse“ pentru foştii asociaţi ai lui Amin şi executarea celor care se făcuseră responsabili de moartea unor soldaţi sovietici. A cerut, de asemenea, să i se instaleze linii telefonice directe care să-i asigure legătura nu numai cu Brejnev, ci şi cu cei patru membri ai Comisiei pentru Afganistan a Biroului Politic (Andropov, Ustinov, Gromîko şi Ponomariov) şi cu Kriucikov. Ponomariov a informat Biroul Politic că „Babrak Karmal ascultă cu foarte mare atenţie sfatul tovarăşilor noştri. Conducerea partidului afgan are acum o coloană vertebrală.“

La începutul lui februarie 1980, Andropov a vizitat Kabulul pentru a purta discuţii cu Karmal şi cu principalii reprezentanţi ai regimului. Din tonul raportului lui pentru Biroul Politic la întoarcere este clar că Andropov a discutat tot timpul de sus cu tovarăşii din partidul frăţesc:

„… Am subliniat nevoia de a se corecta rapid toate neajunsurile şi greşelile care au fost tolerate mai înainte… Am accentuat în mod deosebit împărţirea corectă a responsabilităţilor pentru fiecare tovarăş.“ Încurajat de tonul politicos al tovarăşilor afgani, Andropov s-a întors într-o dispoziţie sufletească foarte optimistă:

> În primul rând, este necesar să se noteze că situaţia din Afganistan este acum stabilizată. Acest lucru reiese clar din toate datele. În discuţiile pe care le-am avut cu tovarăşul Karmal, acesta a citat în detaliu ceea ce s-a făcut în lunile de după îndepărtarea lui Amin de la putere. Deşi situaţia din ţară continuă să fie complexă şi necesită măsuri urgente pentru stabilizare, esenţial este că acum conducerea Afganistanului înţelege care sunt sarcinile sale fundamentale şi face tot posibilul pentru ca situaţia să se stabilizeze cu adevărat.

Întrucât Andropov nu se îndoia că identificase corect măsurile necesare „pentru lichidarea contradicțiilor care au apărut în cadrul partidului afgan şi în țară“, regimului lui Karmal nu-i mai rămânea altceva de făcut decât să implementeze aceste măsuri. Andropov era incapabil din punct de vedere ideologic să-şi dea seama de obstacolele fundamentale care stăteau în calea impunerii regimului comunist cu foarte puțin sprijin într-un stat mare, rigid şi musulman. Comentariile lui Ustinov la adresa raportului lui Andropov în fața Biroului Politic au fost mult mai puțin optimiste. Va fi nevoie de cel puțin un an, a spus el, poate chiar de un an şi jumătate, pentru ca situația din Afganistan să se stabilizeze.

Extraordinara greşeală de apreciere comisă de Andropov în privința ritmului „stabilizării“ în Afganistan a fost curând scoasă la iveală de evenimentele din Kabul. Între 20 şi 23 februarie, la numai două săptămâni după raportul prezentat de Andropov Biroului Politic, în capitală a avut loc o amplă demonstrație antisovietică. A fost decretată Legea Marțială şi a fost nevoie de peste 2000 de soldați sovietici, peste 1000 de afgani, 73 de tancuri, 240 de transportoare de personal (cele mai multe înarmate) şi 207 avioane sovietice şi afgane zburând la joasă înălțime deasupra oraşului şi a împrejurimilor lui pentru a intimida populația şi pentru a reinstaura ordinea. KGB a raportat că peste 900 de demonstranți au fost arestați. După cum reiese din alte rapoarte, sute de demonstranți au fost ucişi şi mii de oameni arestați (şi ulterior executați).

Demonstrația de la Kabul şi atacurile mujahedinilor din alte părți ale țării au spulberat în cele din urma iluzia că trupele sovietice nu vor avea nimic altceva de făcut decât să-şi instaleze garnizoanele în principalele oraşe şi să ofere sprijin logistic, în timp ce trupele guvernului afgan vor lichida enclavele locale de rezistență împotriva regimului Karmal. Cea mai mare parte a zonei rurale, se recunoştea acum, se afla în mâinile rebelilor. În martie, Statul-Major sovietic a ordonat mareşalului Serghei Sokolov, care comandase forțele de invazie, să „inițieze operațiuni comune cu armata afgană, cu misiunea de a se elimina bandele înarmate ale opoziției…“ Forțele sovietice nu erau echipate pentru războiul care le aştepta. Fuseseră antrenate pentru a se lupta cu un inamic modern, care ocupă poziții de apărare în nordul câmpiei europene. Dar mujahedinii refuzau să sape tranşee şi să aştepte să fie atacați de artileria sovietică. Şi forțele sovietice nu erau antrenate nici pentru a lupta împotriva gherilelor afgane; Statul-Major abia dacă studiase propria sa experiență de război neconvențional din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, sau cea cu partizanii ucraineni şi cei din țările baltice de după război – cu atât mai puțin experiența unor forțe străine. Lipseau ghetele potrivite pentru lupta în munți, îmbrăcămintea şi sacii de dormit pentru războiul pe timpul iernii la temperaturi care puteau coborî până la – 30 °C. Cel mai apreciat trofeu de război al unui soldat sovietic era să captureze de la un mujahedin un sac de dormit fabricat în Occident, care, spre deosebire de al lui, era călduros, etanş la umezeală şi foarte uşor. Deşi echipamentul militar sovietic s-a îmbunătățit pe

parcursul războiului, îngrijirile medicale au rămas precare. Au murit de opt ori mai mulți soldați din cauza bolilor infecțioase decât de pe urma rănilor căpătate în luptă. Peste 40% din cei care au luptat în Afganistan au contractat hepatită virală. Au existat şi cazuri de dependență de droguri pe bază de opiu, foarte accesibile.

În martie 1980, Comisia pentru Afganistan a Biroului Politic a fost nevoită să recunoască cu mare stânjeneală, mai ales din cauza optimismului anterior exagerat, că Uniunea Sovietică era în război, motiv de deosebită jenă în special pentru Andropov, care cu numai o lună mai înainte afirmase că informațiile disponibile demonstrau că „situația din Afganistan este pe cale să se stabilizeze acum". Raportul din 7 aprilie al Comisiei nu făcea nicio mențiune cu privire la erorile anterioare de apreciere. Recurgea în schimb la fel de fel de autojustificări. Evenimentele care au urmat după intervenția militară sovietică au confirmat, insista Comisia, „evaluarea noastră potrivit căreia a fost o acțiune corectă şi executată la momentul potrivit." Regimul Babrak Karmal, cu un larg sprijin sovietic, „a conturat în general corect sarcinile" cu care se confruntă. Ca urmare a operațiunilor militare sovietice şi afgane, „forțele contrarevoluționare vor fi probabil incapabile să continue acțiunile militare pe scară largă" şi se vor angaja „în acte teroriste şi acțiuni de grup mic" – deşi există posibilitatea unor „revolte masive" în unele părți ale țării. Comisia nu a dezavuat în mod explicit afirmația sa optimistă de mai înainte după care „noua conducere a RDA va fi capabilă să găsească o modalitate eficientă de a stabiliza situația din țară", însă a recunoscut că deocamdată nu se întrevedea nicio soluție:

> Situația din Afganistan rămâne complicată şi tensionată. Lupta de clasă, reprezentată de insurecțiile armate contrarevoluționare, încurajată şi sprijinită activ din străinătate, se desfăşoară în condițiile în care nu există o unitate reală în PDPA, statul şi aparatul de partid sunt deficitare în privința organizării şi a ideologiei, ceea ce se reflectă în inexistența autorităților locale, în timp ce dificultățile financiare şi economice sunt tot mai mari, iar pregătirea de luptă a forțelor armate afgane şi a miliților populare este încă insuficientă.

Comisia nu avea curaj să menționeze slăbiciunea personală a lui Babrak Karmal, pe care îl lăudase cu numai câteva luni mai devreme.

Rezidența de la Kabul raporta că Babrak Karmal îşi dezvoltase un sentiment absurd al importanței personale, susținând că este un proeminent om de stat al lumii, cu o personalitate mai marcantă chiar decât Fidel Castro. Dar, în acelaşi timp, Karmal era chinuit de dubii, îi venea greu să ia decizii şi începuse să bea tot mai mult. KGB nu era de acord nici cu faptul că Babrak Karmal o numise pe Anahita Ratebzad (singura femeie din Biroul Politic), cu care se credea că are o relație amoroasă, ministru al Învățământului. Nepotismul şi favoritismul se

întâlneau frecvent la nivelul conducerii partidului. Ministrul de Interne, Sayed Gulabzoy, agent KGB cu state îndelungate, şi-a exprimat uimirea faţă de rezidenţa din Kabul că sfătuitorii sovietici ai lui Karmal se fereau să-l critice pe faţă pentru alcoolism şi pentru ineficienţa sa ca lider al partidului. Pe măsură ce lunile treceau, Karmal făcea tot mai puţine eforturi ca să lase impresia că doreşte să reconcilieze facţiunea Parcham şi facţiunea Khalq a partidului. Le-a adresat reproşuri consilierilor sovietici: „Atâta timp cât îmi ţineţi mâinile legate şi nu mă lăsaţi să mă răfuiesc cu facţiunea Khalq, nu va exista unitate în PDPA şi guvernul nu va fi puternic. Nu se poate vorbi despre o unitate organică atâta timp cât există membri Khalq în partid. Ne-au torturat şi ne-au omorât. Continuă să ne urască. Ei sunt duşmanii unităţii!“

În decembrie 1980, în timp ce se afla la Moscova pentru un tratament medical, Niyaz Muhammad, şeful departamentului economic al Comitetului Central al PDPA, a spus KGB-ului că oficialii afgani fuseseră instruiţi să-i asigure pe consilierii sovietici că se realizase unitatea partidului şi că adepţii Khalq fuseseră pedepsiţi pentru că susţineau dezbinarea permanentă. Muhammad a prezentat un tablou sumbru al nepotismului şi al incompetenţei regimului Karmal: „Funcţiile guvernamentale sunt repartizate prietenilor. Oamenii nu sprijină deloc partidul. Conducerea crede că URSS va rezolva toate problemele economice şi militare. Nu se gândesc decât la maşini, funcţii şi distracţii“.

Principala responsabilitate imediată a KGB-ului în Afganistan după instalarea regimului Karmal era crearea unui nou serviciu afgan de securitate, Khedamat-e Etala'at-e Dawlati (KHAD) pentru a înlocui poliţia secretă însetată de sânge a lui Amin. KHAD a fost instruită, organizată şi finanţată în mare parte de KGB. În ianuarie 1980, KGB l-a ales în fruntea KHAD-ului pe energicul şi brutalul Muhammad Najibullah, în vârstă de treizeci şi doi de ani, capabil să-şi intimideze oponenţi numai prin simpla lui prezenţă fizică. Avea numele conspirativ de POTOMOK (Urmaşul) şi fusese recrutat probabil mai înainte ca agent KGB. Jenat de prezenţa lui Allah în numele lui, Najibullah cerea să i se spună „Tovarăşul Najib“. Karmal a dat asigurări în public că serviciul KHAD, spre deosebire de predecesorul său, „nu va strangula, oprima sau tortura oamenii“:

> Dimpotrivă, în cadrul guvernului va fi înfiinţat un serviciu de spionaj pentru protejarea libertăţilor democratice, a independenţei şi suveranităţii naţionale, a intereselor revoluţiei, poporului şi statului, ca şi pentru neutralizarea, sub conducerea PDPA, a comploturilor urzite de duşmanii externi ai Afganistanului.

Dar KHAD s-a dovedit încă şi mai brutal decât predecesorul său. În condiţiile unui război împotriva insurgenţilor imposibil de câştigat, KGB a reînviat pe pământul Afganistanului unele dintre ororile trecutului său stalinist. Amnesty International a strâns dovezi ale „torturării sistematice a bărbaţilor, femeilor şi

copiilor“. O temă comună a rapoartelor organizației este prezența consilierilor sovietici care conduc interogatoriile, așa cum făcuseră și în timpul epurărilor staliniste din Europa răsăriteană cu o generație mai înainte. Najibullah îi executa uneori el însuși pe prizonieri. Metoda lui preferată, după cum susțin supraviețuitorii din închisorile lui, era să bată victimele până cădeau pe jos și apoi să le calce în picioare până mureau.

Pe lângă faptul că își asuma responsabilitatea pentru securitatea și spionajul afgan, KGB s-a implicat în război prin forțele sale speciale – mai ales unitățile KASKAD (Cascadă), alcătuite fiecare din 145 de oameni, înființate pentru a-i localiza, infiltra și destabiliza pe mujahedini. Tactica lor cea mai reușită a fost formarea de grupuri de pseudomujahedini, comandanții inamici fiind convinși să întoarcă armele și să participe la ambuscade împotriva adevăraților mujahedini. De exemplu, la începutul anului 1981, o unitate Cascadă din provincia Herat a stabilit contactul prin agenți cu Khoja Shir-Aga Chungara, liderul tadjik al unui grup de 250 de oameni care controla patruzeci și opt de sate și linii importante de comunicații. Ofițerii KGB din unitate au mers neînarmați la o întâlnire cu Chungara (cu numele conspirativ AVAY) și l-au convins să întoarcă armele împotriva foștilor săi asociați. După aceea Chungara „a respectat cu strictețe toate instrucțiunile KGB“ luând parte la douăzeci și una de operațiuni comune cu unități Cascadă și la altele independente, efectuând patruzeci de ambuscade și omorând treizeci și unu de comandanți mujahedini. Forțele lui Chungara s-au cifrat la aproximativ 900 de oameni și în primii doi ani de colaborare cu KGB li se atribuie uciderea a 20 500 de „dușmani“ afgani. În 1982, unitățile Cascadă au reușit să determine alte patru grupe de mujahedini să întoarcă armele, operând în mod similar cu Chungara. La începutul lui 1983, existau optzeci și șase de „bande false“, cum le numea KGB, care operau în Afganistan, dându-se drept mujahedini, și perturbau acțiunile mișcării autentice de rezistență. O parte dintre ciocnirile dintre mujahedini care au netezit drumul pentru luptele interne mult mai aprige din anii 1990 au fost generate de KGB.

Războiul prelungit din Afganistan a scos Departamentul OPT (operațiuni speciale) al Direcției S FCD din somnolența în care lâncezise aproape pe tot parcursul anilor ’70. În 1982, Școala de Instruire pentru Operațiuni Speciale de la Balașika a înființat un „Centru de antrenament pentru Afganistan“ condus de V. I. Kikot, anterior ofițer de Linie F la Havana, foarte bine informat în privința metodelor cubaneze ale războiului neconvențional. Departamentul OPT a studiat în detaliu și metodele folosite de gherilele și teroriștii palestinieni împotriva țintelor din Israel, precum și de către israelieni împotriva bazelor palestiniene din Liban. Balașika a adus o contribuție semnificativă, deși necuantificabilă, la elaborarea de metode de terorizare a populației civile afgane, folosind printre altele bombe incendiare, napalm, gaze toxice, mine în miniatură împrăștiate din aer, jucării cu bombe menite să-i schilodească pe copiii care le culegeau și să-i demoralizeze astfel pe părinții lor.

O țară sfâșiată în vremurile cele mai bune de rivalități etnice şi regionale, îndurând condițiile atât de cumplite ale războiului de iarnă, încât mai multe milioane de locuitori au fost siliți să-şi părăsească casele şi să se refugieze în străinătate, era un teren ideal pentru tehnicile îndelung exersate ale Serviciului A de stârnire a suspiciunilor reciproce. Pe lângă utilizarea unităților Cascadă, Centrul a recurs la dezbinarea dintre mujahedini cu ajutorul agenților care reuşeau, cel puțin uneori, să se infiltreze în bazele lor din Pakistan. La sfârşitul anului 1980, o scrisoare falsă de la un membru al Gulbuddin Hekmatyaer's Hizb-i-Islami lăsată la sediul unui lider mujahedin rival, Muhammad Nabi Muhammadi, fie de către un agent KGB, fie de către înlocuitorul acestuia KHAD, îl avertiza pe Muhammadi că Hekmatyar plănuia să se descotorosească de el. În acelaşi timp, pliante falsificate atribuite lui Muhammadi în care era denunțat Hekmatyar erau distribuite în lagărele de refugiați afgani din regiunea Peshawar. Printre alte falsuri fabricate de Serviciul A, se numărau şi copiile unei scrisori aparent compromițătoare a lui Hekmatyar care erau distribuite şi autorităților pakistaneze şi liderilor mujahedini. Deşi dezbinarea dintre cele şapte grupuri de mujahedini nu era opera sa, KGB a contribuit fără îndoială la accentuarea ei. În special Hekmatyar era atât de expus atacurilor din partea rivalilor săi, că unii analişti de informații din SUA şi-au pus întrebarea dacă nu cumva se afla pe statul de plată al sovieticilor. Chiar şi Zia ul-Haq, principalul lui susținător, a ordonat odată ISI să-l avertizeze pe Hekmatyar – fără vreun efect vizibil – „că Pakistanul este cel care l-a făcut pe el lider în Afganistan şi tot Pakistanul poate să-l distrugă dacă nu-şi va revizui comportamentul".

Numeroasele succese tactice ale KGB-ului în contracararea operațiunilor mujahedinilor nu puteau totuşi ascunde faptul că lucrurile mergeau, în general, prost. Forțele afgane, despre care lui Brejnev i se spusese, înainte de începutul invaziei sovietice, că vor duce principala povară a luptei scurte şi victorioase pentru stabilirea autorității lui Babrak Karmal, au devenit ele însele o povară. După cum reiese din statisticile KGB, 17 000 de afgani au dezertat în primele patru luni ale invaziei sovietice. Alte 30 000 de dezertări au fost înregistrate în 1981 şi cel puțin tot atâtea în 1982. Guvernul Karmal se simțea chiar umilit câteodată de „performanțele" trupelor sale. Un raport KGB descria reacția ministrului afgan al Apărării, Muhammad Rafi, când a inspectat Divizia II în februarie 1981, însoțit de V. P. Ceremnîh, consilier-şef adjunct sovietic. În timp ce inspecta cazărmile, Rafi a luat o pătură murdară de pe unul din paturi şi i-a spus comandantului regimentului, Muhammad Nadir, că o să i-o bage pe gât dacă nu restabileşte ordinea în rândul soldaților. Pe măsură ce vizita continua, Rafi şi-a pierdut total controlul, l-a lovit pe Nadir şi a ordonat să fie legat şi închis într-o latrină murdară până la ora 4 dimineața, când l-a trimis înapoi la Kabul.

Unul dintre puținii lideri care le inspira încredere sovieticilor era Najibullah. Vadim Kirpicenko nu menționează în memoriile sale sadismul personajului şi îl laudă foarte mult ca:

… bun organizator, o persoană cu studii înalte, oponent al represiunii în țară și prin profesiunea sa inițială (medic), care presupunea calități umane. Najibullah dorește în mod sincer fericirea și prosperitatea poporului său și a făcut tot ce i-a stat în putere pentru a îmbunătăți situația din Afganistan.

Dar în 1983, în timpul unei vizite în Afganistan, Leonov, șeful Serviciului I, și-a dat seama – așa cum n-au făcut Kirpicenko și alții – că Najibullah era un fantezist. Se lăuda că serviciul KHAD are 1300 de agenți printre mujahedini, 1226 în zone aflate în momentul de față sub controlul mujahedinilor, 714 în „organizații contrarevoluționare ilegale" și 28 în diferite ramuri ale guvernului pakistanez. Leonov a început să ia notițe în timpul relatării lui Najibullah cu privire la realizările KHAD, dar mai târziu își amintește că, pe măsură ce relatarea devenea tot mai fantezistă, „am pus stiloul jos și am încetat să mai scriu, căci nu erau decât aiureli".

Armata Roșie nu a desfășurat suficiente forțe pentru a compensa slăbiciunea militară a statului clientelar Afganistan și pentru a-l înfrânge pe inamicul din gherilă. În Vietnam, forțele SUA au ajuns la un moment dat la peste o jumătate de milion. Dar Uniunea Sovietică, împovărată de problemele întreținerii trupelor care numărau 565 000 de oameni în Europa de Est, 75 000 în Mongolia și 25–30 000 în alte țări din Lumea a Treia, nu s-a simțit niciodată capabilă să staționeze mai mult de 100 000 de oameni în Afganistan, o țară de cinci ori mai mare decât Vietnamul. Iar o forță de aceste dimensiuni nu putea spera niciodată să ocupe întreg Afganistanul. Și forțele sovietice nu au fost capabile nici să închidă frontiera cu Pakistanul (și, deși era mai puțin important, nici cu Iranul) pentru a-i împiedica astfel pe mujahedini să-și reînnoiască forțele. Drept urmare, cele mai multe dintre succesele Armatei Roșii în înlăturarea mujahedinilor din anumite zone rurale au fost numai temporare. Când trupele sovietice se retrăgeau, mujahedinii înaintau. În 1986, mareșalul Ahromeiev raporta Biroului Politic: „Nu există nicio fărâmă de pământ în această țară care să nu fi fost ocupată de soldații sovietici. Dar cu toate acestea, majoritatea teritoriului rămâne în mâinile rebelilor".

În martie 1983, după ce a discutat raportul unei misiuni de investigație la nivel înalt, Comisia pentru Afganistan a Biroului Politic a fost pe punctul de a recunoaște că intervenția militară sovietică ajunsese în impas. Gromîko a declarat Biroului Politic: „Numărul de bande [grupuri de mujahedini] nu scade. Dușmanul nu depune armele." Dar a încercat totuși să-și păstreze optimismul. „Da," a spus el, „situația se stabilizează", dar s-a contrazis imediat: „Însă principalul necaz este că autoritățile centrale nu au ajuns încă la țară: interacționează rar cu masele, aproape o treime din districte nu se află sub controlul autorității centrale și se simte fragilitatea guvernului central."

De pe poziția de cel mai influent susținător al invaziei sovietice, Andropov, care îi urmase lui Brejnev în funcția de secretar general cu patru luni mai înainte,

era foarte dornic să justifice decizia inițială de intervenție și să le amintească celorlalți membri ai Biroului Politic răspunderea lor colectivă: „Vă amintiți cu câtă ardoare și precauție am abordat chestiunea desfășurării trupelor în Afganistan. L. I. Brejnev a insistat ca fiecare membru al Biroului Politic să voteze nominal". Niciunul dintre membrii Biroului Politic nu a îndrăznit să-i amintească lui Andropov că decizia de intervenție fusese luată la o ședință particulară a lui și a celorlalți membri ai Comisiei pentru Afganistan cu Brejnev și apoi consfințită de ceilalți membri ai Biroul Politic. Deferența linguşitoare pe care Biroul Politic o manifesta prin tradiție față de secretarului general făcea ca nimeni să nu atragă atenția asupra contrastului izbitor dintre asigurările lui optimiste din momentul invaziei sovietice și evaluarea din martie 1983. În decembrie 1979, Andropov îl asigurase pe Brejnev că forțele sovietice aflate deja la Kabul vor fi absolut suficiente pentru o operațiune încununată de succes. După o vizită la Kabul în februarie 1980, informase Biroul Politic că „situația din Afganistan este acum în curs de stabilizare". În martie 1983, dimpotrivă, lăsa să se înțeleagă că nu se întrevăzuse niciodată o perspectivă de victorie rapidă împotriva mujahedinilor: „Nu există miracole… Să ne amintim de lupta noastră [interbelică] cu *basmacismul* [islamic]. Pe atunci aproape toată Armata Roșie era concentrată în Asia Centrală, dar luptele cu *basmacii* au continuat până la mijlocul anilor '30".

Andropov și Centrul au justificat impasul din război prin furnizările străine – în special din SUA și Pakistan – de arme și alte ajutoare pentru mujahedini. În primii trei ani ai Administrației Reagan (1981–1983), ajutorul american, canalizat în principal de CIA prin Pakistan, era în valoare de aproximativ 60 de milioane de dolari pe an, sumă pe care o dădea și Arabia Saudită. În 1982, Zia i-a spus lui Bill Casey, directorul CIA al lui Reagan, că el credea că nivelul actual de sprijin era cel potrivit – deși mujahedinii nu aveau arme sol-aer ca să se apere împotriva atacurilor sovietice și afgane. Obiectivul era, după părerea lui Zia, „să se mențină oala în fierbere [în Afganistan], dar să n-o lăsăm să dea în foc și să provocăm un atac al sovieticilor împotriva Pakistanului". În 1984 însă atât CIA, cât și Zia erau convinși de imposibilitatea victoriei mujahedinilor. Acțiunile sub acoperire ale CIA s-au înmulțit, iar Zia a deschis zăgazurile, riscând represalii din partea sovieticilor.

În primăvara anului 1983, Andropov a acceptat în particular nevoia de reglementare care nu putea fi totuși numită victorie sovietică. I-a spus secretarului general al ONU, Javier Pérez de Cuellar, că războiul dăuna relațiilor URSS cu Occidentul, „statelor socialiste", statelor islamice și restului Lumii a Treia, precum și dezvoltării sociale și economice interne. Dar ieșirea din conflict rămânea imposibilă pentru că Andropov vedea războiul din Afganistan în contextul luptei mondiale cu Statele Unite pentru influență. În aceste condiții, retragerea din Afganistan ar fi reprezentat o lovitură inacceptabilă dată prestigiului sovietic. Andropov a declarat în fața Biroului Politic în martie 1983: „Noi luptăm împotriva

imperialismului american… De aceea nu putem da înapoi“. Pericolul din partea „imperialismului american“, credea el, era mai mare decât oricând de la criza rachetelor cubaneze încoace. În ultimul an al vieții sale, Andropov a fost obsedat de ideea că Administrația Reagan are planuri referitoare la o primă lovitură nucleară împotriva Uniunii Sovietice şi insista ca operațiunea RYAN, prin care se intenționa strângerea de informații cu privire la acest plan inexistent, să rămână prioritatea nr. 1, atât a KGB-ului cât şi a GRU.

În timpul scurtei şi ineficientei perioade cât a fost în funcțiune Konstantin Cernenko nu a fost posibilă soluționarea problemelor grave ale tensiunilor Est-Vest şi nici a războiului din Afganistan. Cernenko era deja grav bolnav în momentul în care i-a urmat lui Andropov ca lider sovietic în februarie 1984. În primăvara acelui an, Leonid Şebarşin, care răspundea în cadrul Centrului de operațiunile de spionaj din Afganistan, a însoțit o delegație militară condusă de mareşalul Sokolov, pe atunci ministru adjunct al Apărării, într-un turneu de inspecție după ceea ce comandamentul Armatei 4 din Afganistan susținea că fusese o mare victorie împotriva forțelor mujahedinilor lui Ahmad Shah Massoud în Valea Panjshir. Membrii delegației au găsit valea pustie, cu tancuri sovietice şi afgane presărate pe câmpurile cu grâul nerecoltat. „Unde este duşmanul?“ a întrebat Sokolov. „Se ascunde în trecătoarea din apropiere?“ „Da, tovarăşe mareşal al Uniunii Sovietice“, a răspuns ofițerul responsabil cu informarea. „Avem posturi înaintate, patrule şi elicoptere care urmăresc mişcările.“ Afirma că 1700 din cei 3000 de bandiți ai lui Massoud fuseseră ucişi. Ceilalți fugiseră, luând cu ei trupurile camarazilor lor. Sokolov a raportat la Moscova că Armata 40 a provocat „o înfrângere serioasă“ duşmanului şi se dovedea „un factor decisiv în stabilizarea situației din RDA“. Dar Şebarşin nu era convins. Când l-a întrebat pe ofițerul cu informarea cum au putut cei 1300 de bandiți învinşi să care 1700 de cadavre şi toate armele pe deasupra nu a primit un răspuns coerent. Ulterior a aflat de la KGB şi KHAD că Massoud fusese prevenit asupra atacului Armatei 40, probabil de către un simpatizant de la Ministerul Apărării din Kabul, şi îşi retrăsese cei mai mulți dintre luptători din calea Armatei Roşii din valea Panjshir, consolidându-şi reputația de „Leu din Panjshir“. Şebarşin a învățat că trebuie să fie sceptic atunci când Armata 40 numără cadavrele.

În martie 1985, dintre toate problemele cu care urma să se confrunte Gorbaciov în momentul alegerii sale ca secretar general, cea mai presantă era, după cum scrie colaboratorul său Anatoli Cerneaev, „chestiunea Afganistanului. Imediat ce noul «Țar» a venit la putere, Comitetul Central şi *Pravda* au fost inundate de scrisori. Numai foarte puține dintre ele erau anonime, majoritatea fiind semnate“. Odată cu venirea la putere a lui Gorbaciov, războiul din Afganistan a încetat, pentru prima oară, să mai fie un subiect tabu. În timpul lui Brejnev, presa se comportase de parcă nici n-ar fi existat un război în Afganistan, publicând fotografii şi reportaje ale unor soldați zâmbitori care împărțeau hrană şi

medicamente poporului afgan recunoscător, fără a face aproape niciun fel de referire la lupta cu mujahedinii. În timpul lui Andropov şi al lui Cernenko au fost permise anumite menționări ale luptelor, dar se spunea întotdeauna în mod invariabil că trupele sovietice au dat lovituri devastatoare bandelor de jefuitori perfizi care încercau să pună capăt revoluției populare. La Congresul al XXVII-lea al PCUS din februarie 1986, Gorbaciov a descris însă războiul ca pe o „rană sângerândă".

La 17 octombrie 1985, la şedința Biroului Politic, Gorbaciov le spusese colegilor lui că sosise momentul să se ia o decizie cu privire la Afganistan – cu alte cuvinte, venise vremea să se găsească o modalitate de a se pune capăt războiului. Între timp, după moartea lui Andropov şi a lui Ustinov, care survenise în 1984, Gromîko rămăsese singurul membru supraviețuitor al troicii care cu aproape şase ani în urmă obținuse aprobarea lui Brejnev pentru intervenția militară, ale cărei consecințe nu mai ajunsese să le înțeleagă. Schimbarea de atmosferă din Biroul Politic a fost vizibilă – notează Cerneaev – imediat ce a luat cuvântul Gromîko. „Ar fi trebuit să vedeți expresia ironică a colegilor săi – privirea lui Gorbaciov era de-a dreptul fulgerătoare. Privirile acelea spuneau clar: «Caraghiosule, ce tot bălmăjeşti acolo şi ne dai sfaturi? Tu ne-ai băgat în chestia asta şi acum pretinzi că suntem răspunzători cu toții!»."

Deşi era nerăbdător să-şi retragă trupele din Afganistan, Gorbaciov a permis forțelor sale să mai facă un ultim efort major pentru a-i învinge pe mujahedini. În timpul primelor optsprezece luni ale lui Gorbaciov în funcția de lider sovietic, scrie Robert Gates, pe atunci adjunct al DCI, „Am constatat o tactică sovietică nouă, mai agresivă, o extindere a războiului în provinciile de est, atacuri în interiorul Pakistanului şi o utilizare fără discernământ a puterii aeriene". Aceste optsprezece luni au fost cele mai sângeroase din istoria războiului. Cu ajutor masiv din partea SUA, mujahedinii au rezistat, dar ofițerii operativi CIA raportau că moralul lor este din ce în ce mai scăzut. Mujahedinilor le lipseau cel mai mult armele antiaeriene. Zia îi spusese lui Casey în aprilie 1982: „Cei din Pushtun sunt luptători viteji, dar groaznic de fricoşi când este vorba de puterea aeriană". În vara anului 1986, CIA a furnizat mujahedinilor rachete Stinger cu lansare de pe umăr, ceea ce a avut un impact major, poate chiar decisiv, asupra războiului. La 25 septembrie, un grup de mujahedini ai lui Hekmatyar înarmați cu rachete Stinger au doborât trei elicoptere care se apropiau de aeroportul Jalalabad. DCI Casey a arătat personal preşedintelui Reagan caseta video a atacului mujahedinilor în care zgomotele exploziilor se amestecau cu strigătele de *Allahu Akkbar!* Şebarşin nu a sesizat imediat importanța faptului că mujahedinii foloseau rachete Stinger. La începutul lui octombrie, GRU a obținut două rachete de la agenții infiltrați printre mujahedini şi se aştepta să se întreprindă contramăsuri eficace. Aşa cum se plângea ministrul sovietic al Apărării, rachetele Stinger marcau „un stadiu calitativ nou al intervenției Washingtonului" în război. Deşi forțele aeriene sovieto-afgane şi-au

adaptat tacticile pentru a-şi diminua pierderile, nu mai dispuneau de un atu important al războiului – controlul aerian. În 1987, postul CIA de la Islamabad coordona livrarea a peste 60 000 de tone de arme pe an şi alte echipamente pentru mujahedini pe 300 de căi de infiltrare cu camioane de 5–10 tone, maşini de teren şi catâri. Milt Bearden, şeful postului, „a descoperit că avea nevoie anual de mai mulți catâri decât era pregătită omenirea să crească".

În primăvara anului 1986, Gorbaciov a decis să-l înlocuiască pe Karmal, liderul Afganistanului, cu şeful mult mai dur, dar şi mai flexibil al KHAD, Muhammad Najibullah, care se bucura de sprijinul Centrului. La începutul lui mai, Gorbaciov i-a spus lui Karmal fără menajamente că trebuie să predea puterea lui Najibullah şi să se retragă la Moscova cu familia. A urmat ceea ce Anatoli Dobrînin, singura persoană prezentă, descrie ca o scenă „jenantă", în care Karmal „l-a implorat pe Gorbaciov să se răzgândească, promițându-i că-şi va îndeplini îndatoririle cu mai multă promptitudine". Gorbaciov a refuzat, şi Radio Kabul, folosind un eufemism sovietic tradițional pentru concediere, a anunțat că Comitetul Central al PDPA acceptase cererea de demisie a lui Karmal „din motive de sănătate" şi l-a desemnat în locul lui pe Najibullah. Ca o consolare pentru mândria rănită a lui Karmal şi a susținătorilor lui, i s-a permis să-şi păstreze calitatea de membru în Biroul Politic al PDPA şi să continue să lucreze ca preşedinte al Consiliului revoluționar afgan. În cele din urmă, în noiembrie, a fost obligat să demisioneze şi din Biroul Politic şi din funcția de preşedinte al Consiliului revoluționar.

Soarta războiului din Afganistan a fost pecetluită la o şedință tensionată a Biroului Politic din 13 noiembrie 1986. Un an mai devreme, Gorbaciov dăduse armatei ultima şansă de a-i învinge pe mujahedini sau cel puțin de a crea iluzia unei victorii. Acum era hotărât să pună capăt războiului şi să adreseze o critică fără precedent Înaltului Comandament sovietic:

> Am luptat în Afganistan timp de şase ani. Dacă nu ne revizuim atitudinea, vom continua să mai luptăm încă 20–30 de ani… Armata noastră trebuie să înțeleagă că nu a învățat nimic din acest război… O să luptăm în continuare la nesfârşit, pentru a demonstra că trupele noastre nu sunt capabile să facă față situației? Trebuie să punem capăt acestui proces cât mai curând posibil.

Gorbaciov a stabilit un termen de doi ani pentru retragerea tuturor trupelor sovietice, dar voia să se asigure că „americanii nu vor intra în Afganistan ca urmare a acestei retrageri". Cerneaev considera că trupele sovietice ar fi putut fi retrase în două luni. Motivul prelungirii termenului îl constituia dorința de a-şi menține prestigiul după îndelungata luptă pentru influență cu Statele Unite în Lumea a Treia: „Problema afgană, ca şi la începutul acestei aventuri, era văzută în primul rând în contextul «confruntării globale» şi numai în alt doilea rând în lumina «noii gândiri»".

La propunerea lui Gorbaciov, Biroul Politic a numit o nouă Comisie pentru Afganistan, condusă de Eduard Şevardnadze, succesorul lui Gromîko în funcţia de ministru de Externe. Raportul verbal prezentat de Şevardnadze în faţa Biroului Politic două luni mai târziu era, prin implicaţiile lui, o acuzaţie la adresa distorsionărilor din serviciile de informaţii şi din alte rapoarte către conducere care au încercat să ascundă adevărata dimensiune a eşecului politicii sovietice din Afganistan.

> Au dispărut în mare măsură sentimentele de prietenie ale Afganistanului faţă de Uniunea Sovietică care au existat decenii la rând. Au murit foarte mulţi oameni, şi nu toţi erau bandiţi. Nu s-au luat niciun fel de măsuri în avantajul ţărănimii. Birocraţia guvernamentală funcţionează prost. Ajutorul consilierilor noştri este ineficace. Najib nu mai suportă tutela consilierilor noştri.
> Nu voi discuta acum dacă am făcut bine când ne-am dus acolo. Dar ne-am dus acolo fără să cunoaştem psihologia poporului şi adevărata stare de lucruri din ţară. Aceasta este realitatea. Şi tot ceea ce am făcut şi facem în Afganistan este incompatibil cu moralitatea ţării noastre.

Primul-ministru, Nikolai Ivanovici Rîjkov, a considerat raportul lui Şevardnadze drept prima „imagine realistă" a situaţiei din Afganistan: „Informaţiile anterioare nu erau obiective". Chiar şi comunistul de linie dură Egor Ligaciov a fost de acord că Şevardnadze oferise „primele informaţii obiective" primite de Biroul Politic. Cebrikov, preşedintele KGB, care era membru al Comisiei pentru Afganistan, a încercat să susţină, fără prea multă convingere, informaţiile anterioare, afirmând că, deşi Biroul Politic primise „multe materiale noi", aceste informaţii se puteau găsi şi în rapoartele precedente. Cu toate acestea, a fost de acord cu concluziile celorlalţi membrii ai Biroului Politic în privinţa situaţiei din Afganistan: „Tovarăşii au analizat-o bine".

Aşa după cum a recunoscut Gorbaciov, „la Kabul s-a stârnit panică în momentul în care s-a aflat că intenţionăm să plecăm". În punerea în aplicare a deciziei de retragere, trebuia avută în vedere asigurarea acţiunilor de ariergardă organizate de unele secţiuni ale Centrului şi de armată. În replică s-au făcut mai multe dezvăluiri publice potrivit cărora intervenţia militară sovietică fusese decisă de o clică mică din cadrul Biroului Politic care exercitase presiuni asupra lui Brejnev.

În ianuarie 1989, cu o lună înainte de retragerea finală a ultimelor forţe sovietice, Comisia pentru Afganistan a Biroului Politic a raportat că „tovarăşii afgani sunt serios îngrijoraţi de modul în care va evolua situaţia". Dar tovarăşii erau încurajaţi de „puternicele dezacorduri" din rândurile mujahedinilor, mai ales de ostilitatea reciprocă dintre forţele Pushtun ale lui Gulbuddin Hekmatyar şi forţele Tajik ale lui Burhanuden Rabbani şi Massoud: „Ciocnirile armate dintre

detaşamentele acestora şi ale altor grupări de opoziție nu numai că continuă, dar iau amploare tot mai mare“. Deşi Mitrokhin s-a pensionat înainte de a vedea dosarele KGB referitoare la următoarele stadii ale războiului, nu există nicio îndoială că promovarea dezbinării între mujahedini şi provocarea altor ciocniri armate între ei rămâneau prioritatea principală a KGB şi KHAD. Deşi această dezbinare nu deriva din măsurile active ale KGB-ului, fără îndoială că era exacerbată de acestea. Convingerea exprimată public de Hekmatyar că, în pofida furnizării de arme, CIA punea la cale asasinarea lui, era influențată de operațiunile de dezinformare ale KGB-ului.

Contrar unei declarații publice a lui Gorbaciov, după plecarea trupelor sovietice, la Kabul au rămas 200 de ofițeri şi consilieri KGB. În aprilie 1992, când regimul lui Najibullah a început să se clatine, sfidând toate previziunile şi supraviețuind Uniunii Sovietice, Boris Elțîn, președintele Federației Ruse, a fost uimit să descopere prezența consilierilor pe care i-a retras imediat. Căderea lui Najibullah a fost urmată imediat de războiul civil dintre mujahedini. O mare parte din haosul care a precedat cucerirea Kabulului în 1996 de către talibanii fundamentaliști şi extremiști a fost rezultatul războiului care a urmat după invazia sovietică din 1979 – şi al războiului secret în mod deosebit. Mai mult ca oricare alt conflict din istorie, războiul din Afganistan a fost modelat de operațiunile sub acoperire ale agențiilor de spionaj străine. KGB, CIA, ISI din Pakistan, Departamentul General de Informații Saudit şi serviciile clandestine iraniene au instruit, finanțat şi au încercat să manipuleze facțiunile rivale din Afganistan. La rândul lor, acestea au contribuit la transformarea Afganistanului, după paisprezece ani de regim comunist dezastruos, într-un conglomerat haotic de baroni ai războiului rivali.

Africa

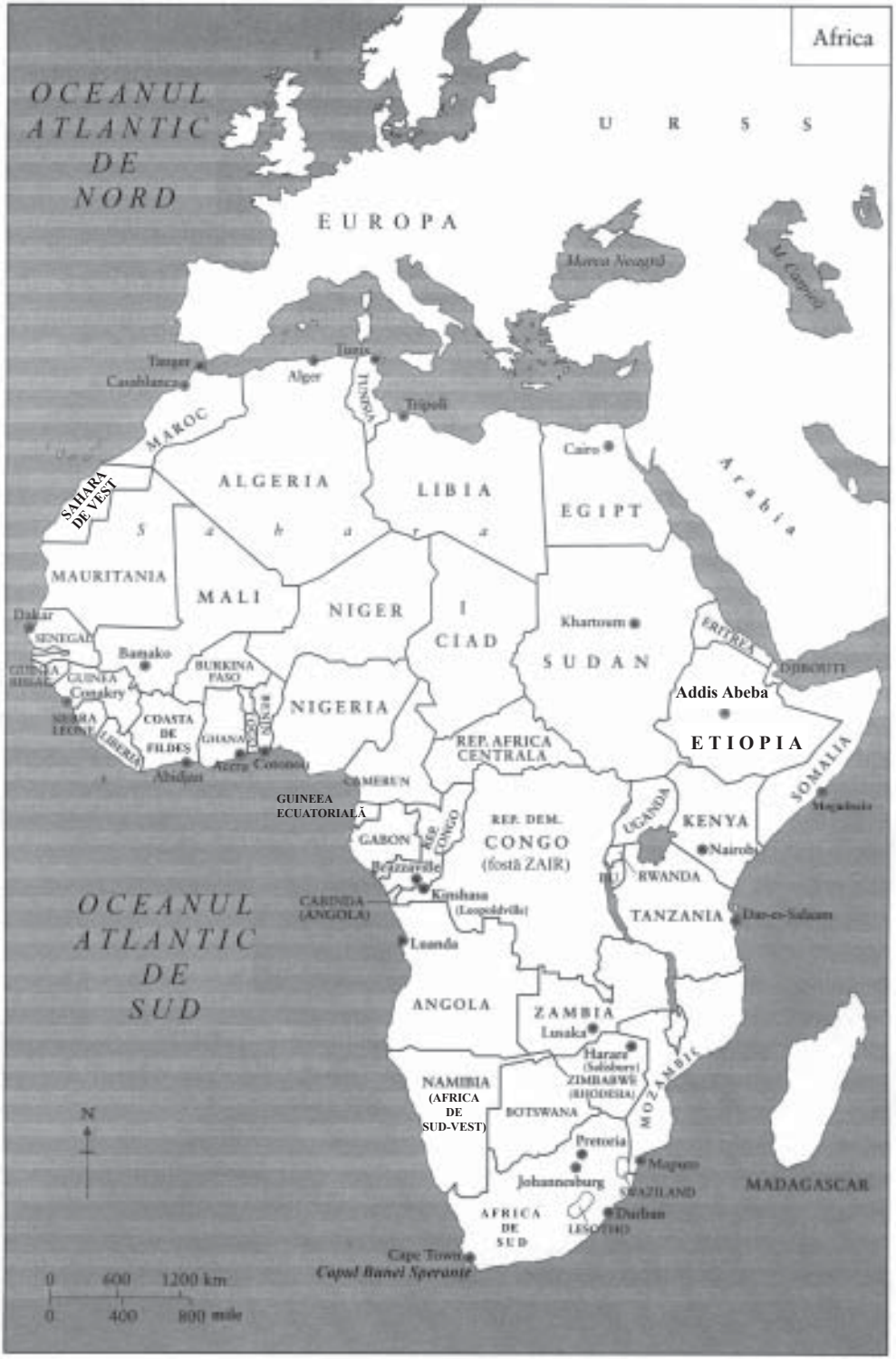
Africa
OCEANUL ATLANTIC DE NORD
U R S S
EUROPA
Marea Neagră
M. Caspică
Tanger
Casablanca
Alger
Tunis
TUNISIA
Tripoli
MAROC
ALGERIA
LIBIA
Cairo
EGIPT
Arabia
SAHARA DE VEST
S a h a r a
MAURITANIA
MALI
NIGER
I
CIAD
Khartoum
ERITREEA
DJIBOUTI
Dakar
SENEGAL
Bamako
GUINEEA BISAU
GUINEA Conakry
BURKINA FASO
SIERRA LEONE
LIBERIA
COASTA DE FILDES
GHANA
TOGO
BENIN
NIGERIA
Accra
Cotonou
Abidjan
SUDAN
Addis Abeba
ETIOPIA
REP. AFRICA CENTRALA
CAMERUN
GUINEEA ECUATORIALĂ
REP. DEM. CONGO (fostă ZAIR)
Kio CONGO
GABON
Brazzaville
Kinshasa (Leopoldville)
CABINDA (ANGOLA)
UGANDA
KENYA
Nairobi
RWANDA
TANZANIA
Dar-es-Salaam
SOMALIA
Mogadiscio
Luanda
ANGOLA
ZAMBIA
Lusaka
Harare (Salisbury) ZIMBABWE (RHODESIA)
MOZAMBIC
NAMIBIA (AFRICA DE SUD-VEST)
BOTSWANA
Pretoria
Maputo
Johannesburg
SWAZILAND
Durban
LESOTHO
AFRICA DE SUD
MADAGASCAR
Cape Town
Capul Bunei Speranțe
OCEANUL ATLANTIC DE SUD
N
0 600 1200 km
0 400 800 mile

23

Africa: Introducere

Atât Lenin, cât şi Cominternul au manifestat cel mai mare interes faţă de Africa de Sud dintre toate ţările din Africa. Chiar primul număr al ziarului comunist *Iskra*, pe care Lenin a început să-l publice din 1900, menţiona Africa de Sud de două ori.

Ca şi Lenin, Cominternul considera Africa de Sud, cea mai industrializată şi mai urbanizată ţară de pe continent, drept viitoarea avangardă a revoluţiei africane. În 1922, Bill Andrews, primul preşedinte ale Partidului Comunist din Africa de Sud (PCAS) a fost cooptat în Comitetul Executiv al Cominternului. În 1927, Congresul Naţional African (CNA) l-a ales ca preşedinte pe procomunistul Josiah Gumede, care a vizitat Moscova şi a devenit şeful Secţiei Africa de Sud a recent înfiinţatei organizaţii sovietice Liga Împotriva Imperialismului. La mijlocul anilor ’20, negrii africani şi americani au început să studieze la Şcoala Internaţională Lenin, condusă în secret de Comintern, şi la Universitatea Comunistă a Oamenilor Muncii din Răsărit. Toţi au primit identităţi false pe perioada şederii lor la Moscova şi programa lor de studii, ca şi a altor studenţi, includea instruire în munca ilegală, spionaj şi lupte de gherilă. Conducerea Cominternului nu-şi făcea însă iluzii în privinţa lor, cu excepţia sud-africanilor. La fel ca şi alţi lideri sovietici, Grigori Zinoviev, preşedintele Cominternului, ştia foarte puţin despre Africa Neagră. În 1926, când a venit să ţină o prelegere la Universitatea Comunistă a Oamenilor Muncii din Răsărit, un student aşanti de pe Coasta de Aur, Bankole Awanoore-Renner, l-a întrebat care era atitudinea Cominternului faţă de naţiunile asuprite din Africa. În răspunsul său, Zinoviev s-a referit în detaliu la problemele din Maroc şi Tunisia, dar Awanoore-Renner i-a reproşat că nu a pomenit nimic despre „popoarele cele mai asuprite“ de la sud de Sahara. Deşi Zinoviev a spus că nu dispune de informaţiile necesare, Awanoore-Renner a considerat că aceasta era o dovadă de rasism.

În septembrie 1932, plângerile tot mai frecvente ale studenţilor negri africani şi americani împotriva rasismului de la Moscova au determinat Comitetul Executiv

al Cominternului să înființeze un comitet de investigare. În ianuarie 1933, Dmitri Manuilski, care îi urmase lui Zinoviev în funcția de șef al Cominternului, a venit la Universitate ca să le asculte plângerile, printre care era și o scrisoare care „îi descria în mod defăimător pe negrii din instituțiile culturale ale Uniunii Sovietice“ ca pe „niște adevărate maimuțe“. Printre semnături se aflau numele lui James Joken, pseudonimul moscovit al lui Jomo Kenyatta, care ulterior a devenit primul lider al Kenyei independente. Pentru Kenyatta, ca și pentru mulți studenți africani radicali din generația următoare, Uniunea Sovietică a fost o experiență percepută ca o deziluzie. Înainte să plece de la Moscova, Secțiunea Specială din Londra era convinsă că intrase în Partidul Comunist al Marii Britanii și că un lider comunist de frunte, Robin Page Arnott, vorbise profetic despre el ca despre „viitorul lider revoluționar al Kenyei“. Profesorii lui Kenyatta de la Universitatea din Moscova erau mai puțin entuziasmați. Deși îl considerau „un negru foarte inteligent și bine instruit“, profesorii susțineau că „el compară școala noastră cu școala burgheză și spune că, în toate privințele, școala burgheză este superioară față de a noastră. În mod deosebit, școala burgheză îi învață pe copii să gândească, spre deosebire de școala noastră, care nu oferă această posibilitate“. Colectivul de profesori a recomandat ca, după absolvirea din mai 1933, Kenyatta să mai beneficieze de instruire „fundamentală“ în teoria marxist-leninistă sub îndrumarea unui profesor cu experiență, înainte de a se întoarce în Kenya.

În anii ’30, speranțele nejustificat de optimiste ale Cominternului legate de o revoluție în Africa de Sud se evaporaseră de mult. În 1930, simpatiile comuniste ale lui Gumede și stilul de conducere autocratic au dus la înlocuirea lui în funcția de președinte al CNA, care după aceea s-a distanțat de Partidul Comunist din Africa de Sud. Acesta se confrunta cu propriile scindări interne. În 1931, Cominternul i-a expulzat pe întemeietorii partidului, Sidney P. Bunting și Bill Andrews, care erau acuzați de trotkism și „șovinism alb“ (acuzații respinse de Bunting într-o scrisoare către secretariatul Cominternului care denunța „minciunile sfruntate ale acestuia“). Eliminarea lor a fost curând urmată de expulzarea primilor africani negri care intraseră în Partidul Comunist din Africa de Sud, T. W. Thibedi și Gana Makabeni, amândoi acuzați în mod absurd de „buntingism“. În februarie 1935, un fost secretar al partidului, Moses Kotane (care avea să devină mai târziu și să rămână mult timp secretar general), a scris disperat la Moscova, cerând ajutor: „Suntem într-o stare de totală confuzie. Partidul se dezintegrează și activitatea, practic, stagnează“. Au urmat diferite tentative de reformă, și Partidul Comunist al Marii Britanii a primit sarcina de „a acorda în permanență ajutor Partidului Comunist din Africa de Sud“. Dar în februarie 1939, un raport al PC al Marii Britanii arăta că: „În practică, Centrul Partidului din Africa de Sud nu a funcționat anul trecut“ și numărul membrilor de partid a scăzut până la aproape 200. Partidul de avangardă al revoluției africane aproape a încetat să mai existe – ca și supraveghetorii lui de la Moscova.

În mod ironic, trecutul marxist al lui Kenyatta a făcut mai multă impresie în primii ani ai Războiului Rece la Nairobi şi la Londra decât la Moscova. Nu există nicio dovadă că Ministerul de Externe sovietic de după război sau KGB ar fi consultat dosarele defunctului Comintern de dinainte de război. Autoritățile coloniale britanice erau alarmate de dosarul de comunist sau simpatizant comunist al lui Kenyatta în Londra interbelică şi de călătoria lui secretă de studii la Moscova, dar nu cunoşteau deziluzia pe care i-o provocaseră experiențele lui de la Universitatea din Moscova. Guvernatorul britanic al Kenyei, Sir Evelyn Baring, s-a convins că „dată fiind instruirea lui comunistă şi antropologică, îşi cunoştea bine poporul. Era liderul african al întunericului şi al morții".

Cu excepția Universității Comuniste a Oamenilor Muncii de Răsărit, care a fost atât de drastic epurată încât a încetat să mai funcționeze în timpul Marii Terori, problemele africane s-au bucurat de puțină atenție în universități şi în agențiile de informații ale Rusiei staliniste. Când a primit o scrisoare de felicitări scrisă în amhară de la împăratul Etiopiei, Haile Selassie, după ce forțele lui Hitler fuseseră oprite la marginea Moscovei în 1941, Stalin a cerut Ministerului de Externe să-i fie tradusă – dar i s-a spus că singurul traducător de amhară din Moscova a murit în luptele pentru apărarea capitalei. După cum afirmă Vadim Kirpicenko (şeful Departamentului pentru Africa al FCD între 1967 şi 1970), acest episod „reflectă foarte exact starea studiilor de africanistică din țară". Situația s-a îmbunătățit întru câtva după al Doilea Război Mondial. La începutul Războiului Rece, privind spre Africa, politicienii sovietici vedeau ceea ce un universitar rus considera: „o foaie neagră de hârtie".

Interesul lui Hruşciov pentru Africa a fost mult mai mare decât al lui Stalin. Deşi nu ştia mare lucru despre Continentul Negru, fusese foarte plăcut impresionat de retorica antiimperialistă fermă a primei generații de lideri africani din epoca postcolonială. Cu câteva zile înainte ca Ghana să devină prima colonie din Africa Neagră care şi-a dobândit independența în martie 1957, Hruşciov a declarat entuziasmat: „Deşteptarea popoarelor din Africa a început". Un corespondent sovietic la prima Conferință a Statelor Independente din Africa, ținută cu un an mai târziu, raporta cu acelaşi entuziasm că „Africa a vorbit pentru prima dată în istoria ei!" Dar KGB nu-i acorda prea multă atenție. Abia în vara anului 1960, când Hruşciov a decis să participe la următoarea sesiune a Națiunilor Unite pentru a saluta primirea a şaisprezece noi state africane independente, FCD – ca urmare a instrucțiunilor primite de la Aleksandr Şelepin, preşedintele KGB – a înființat un departament care urma să se specializeze în Africa Subsahariană.

Pe lângă faptul că era încântat de cele douăsprezece discursuri proprii rostite în fața Adunării Generale în toamna anului 1956, probabil că Hruşciov a salutat denunțările pătimaşe ale imperialismului occidental din partea unor lideri africani precum Kwame Nkrumah, care declara:

> Fluxul puternic al naționalismului african mătură totul în calea lui și constituie o provocare la adresa puterilor coloniale pentru a compensa anii de nedreptate și crime comise împotriva continentului nostru… Căci ani la rând Africa a fost taburetul pentru picioare al colonialismului și imperialismului, al exploatării și degradării. De la nord la sud și de la est la vest, fiii ei au suferit în lanțurile sclaviei și ale umilinței, iar exploatatorii Africii autonumiți ca să-i controleze destinele au străbătut pământul nostru cu o incredibilă lipsă de omenie, fără milă, fără rușine și fără onoare.

Deși se considera mai mult socialist și mai puțin marxist-leninist, Nkrumah aproba caracterizarea făcută de Lenin imperialismului ca „cel mai înalt stadiu al capitalismului", care nu renunțase la ideea de a exploata Africa postcolonială. Recurgea la autoritatea lui Lenin pentru a afirma că „Neocolonialismul … poate fi mai periculos pentru aspirațiile noastre legitime de libertate și independență economică decât controlul politic direct":

> Neocolonialismul acționează sub acoperire, manevrează oamenii și guvernele, eliberat de stigmatul care este asociat cu regimul politic. Creează state clientelare, independente cu numele, dar de fapt pioni ai puterii coloniale care ar fi trebuit să le acorde independența. Aceasta este una din [ceea ce numea Lenin] „formele diverse de țări dependente care, din punct de vedere politic, sunt oficial independente, dar, de fapt, sunt înfășurate strâns în plasa dependenței financiare și diplomatice".

Măsurile active ale KGB-ului în Africa pledau în favoarea aceluiași argument.

Unii comuniști africani au reușit să reaprindă flacăra visului revoluționar care îi inspirase pe bolșevicii de la început și captaseră imaginația multor europeni de stânga în anii '30. Nelson Mandela, care în 1952 a devenit prim-vicepreședinte al Congresului Național African, era unul dintre mulții militanți necomuniști din cadrul mișcărilor de eliberare care începuse să admire devotamentul și sacrificiul de sine al unora dintre tovarășii comuniști albi. La începutul carierei sale, Mandela era convins că numai „naționalismul african nediluat" poate pune capăt asupririi rasiale, ceea ce l-a făcut adesea pe el și pe unii dintre prietenii lui să dea buzna la ședințele comuniștilor, să se repeadă pe scenă, să ia microfonul și să rupă steagurile și lozincile partidului. Treptat și-a schimbat părerea. Comunistul cel mai admirat de Mandela era un african, Bram Fischer, nepotul unui judecător președinte al Statului Liber al Burilor:

> În multe privințe, Bram Fischer… a făcut cel mai mare sacrificiu. Indiferent cât am suferit eu în căutarea libertății, mi-am extras întotdeauna puterea din faptul că luptam cu și pentru propriul meu popor. Bram era un om liber care lupta împotriva propriului popor pentru a asigura libertatea altora.

În timpul procesului din 1964 la care a fost condamnat pentru trădare la închisoare pe viață, Mandela a spus Curții:

> Vreme de mai multe decenii, comuniştii au fost singura grupare politică din Africa de Sud dispusă să-i trateze pe africani ca pe nişte fiinţe umane şi egali ai lor; dispusă să mănânce alături de noi, să stea de vorbă cu noi, să trăiască şi să muncească cu noi. Din această cauză, sunt mulți africani care astăzi tind să pună semnul egalității între comunism şi libertate.

Reacția slabă a celei mai mari părți a Occidentului la inechitățile regimului rasist de la Pretoria au întărit iluzia că statul monopartinic intolerant sovietic era promotorul eliberării globale. În Africa, la fel ca şi în Europa, nimic nu era mai distructiv pentru idealismul comunist decât cucerirea puterii. Ori de câte ori au fost instalate, regimurile marxiste, în pofida retoricii lor de eliberare națională, au devenit state asupritoare cu partid unic.

Operațiunile Centrului în Africa în timpul Războiului Rece au cunoscut două faze importante. Prima, inițiată la începutul anilor '60, a fost stimulată de decolonizarea franceză şi britanică; a doua, care a început la mijlocul anilor '70, a urmat după prăbuşirea imperiului portughez din Africa şi după înlăturarea de la putere a lui Haile Selassie al Etiopiei. Fostele colonii franceze şi britanice nu au reuşit să se ridice la înălțimea aşteptărilor lui Hruşciov. În afară de Nkrumah, singurii membri ai primei generații de lideri africani care au trezit în mod serios interesul KGB au fost dictatorii marxişti francofoni din Guineea şi Mali, Ahmed Sékou Touré şi Modibo Keďta. Dar în toate cazurile, speranțele Centrului s-au năruit. Pe lângă faptul că au creat state cu partide unice, Nkrumah, Touré şi Keďta au distrus economiile țărilor lor, lăsând în seama Moscovei decizia dacă era cazul să mai investească în ele ca să le scoată la liman. Aparatura SIGINT de care dispunea KGB a atacat sistemul vulnerabil de cifru al africanilor şi a dat fără îndoială Centrului posibilitatea de a urmări în detaliu gestionarea dezastruoasă a regimurilor lui Nkrumah, Touré şi Keďta.

După aceste dezamăgiri, Centrul a devenit tot mai cinic în fața retoricii marxiste a unor lideri africani, care era adesea, credea el, stimulată nu de un interes real de a urma exemplul sovietic, ci – mai ales şi uneori exclusiv – de speranța de a-şi adjudeca ajutorul economic sovietic. Leonov nota în jurnalul său la 6 decembrie 1974:

> Ultimul miracol dintre miracole s-a produs. În îndepărtatul şi săracul Dahomey, la Cotonou, preşedintele Kerekou s-a proclamat marxist-leninist începând de la 4 decembrie anul acesta, iar țara lui va porni pe calea construirii socialismului. Ne cere ajutor pentru organizarea armatei, a serviciilor speciale, ca să nu mai vorbim de economie.

> Ambasadorul nostru, căruia Kerekou i-a transmis aceste solicitări, a început să transpire de frică şi nu a ştiut ce să-i răspundă … Această acţiune a Dahomeyului pare absurdă… 80% din populaţia de 3 milioane a ţării este analfabetă, puterea se află în mâna unei clici militare. Nu există nici industrie, nici partide, nici clase.

Încheierea stăpânirii portugheze şi răsturnarea lui Haile Selassie din 1974, urmată de apariţia unor regimuri marxiste aparent angajate în Angola, Mozambic şi Etiopia au creat un nou val de optimism la Centru în legătură cu perspectivele din Africa. Moscova şi-a pus mult mai multe speranţe şi a investit mai multe resurse în Angola, Mozambic şi Etiopia decât în Ghana, Guineea şi Mali cu zece ani mai înainte. A recurs mai des la aliaţi, îndeosebi în Cuba şi Germania de Est pentru a apăra noile regimuri marxiste împotriva opozanţilor lor decât făcuse mai înainte. Mai ales Castro era un aliat foarte entuziast câteodată. Unele persoane de la Centru au susţinut mai târziu că implicarea sovietică în Angola a fost în mare parte rezultatul presiunii din partea Cubei. Chiar dacă speranţele Centrului erau mari, posturile din Africa nu se bucurau de prea multă popularitate în rândul ofiţerilor KGB. Au existat câteva cazuri stânjenitoare de alcoolism la rezidenţele africane.

Speranţele mari de la mijlocul anilor ’70 s-au spulberat în deceniul următor. În Angola şi Mozambic, Moscova s-a confruntat cu probleme insurmontabile provocate de o combinaţie de război civil şi proastă gestionare economică. Regimul „marxist“ al lui Mengistu din Etiopia a încercat să justifice masacrarea oponenţilor săi reali şi imaginari după modelul Terorii Roşii a lui Lenin din timpul războiului civil rus. Cea mai persistentă moştenire a blocului sovietic din numeroase state post-coloniale din Africa Subsahariană a fost ajutorul acordat în crearea unor servicii de securitate brutale menite să apare regimurile lor monopartinice. Este corect să mai adăugăm totuşi că regimurile marxiste şi marxist-leniniste din Africa nu au deţinut monopolul proastei gestionări economice şi al brutalităţii (deşi, în această din urmă categorie, nimeni nu l-a depăşit pe Mengistu). Liderii prooccidentali de tipul lui Joseph Désiré Mobutu din Zair, Samuel Doe din Liberia şi Hastings Banda din Malawi au denunţat păcatele vecinilor lor, dar s-au deosebit de aceştia mult mai puţin în privinţa devotamentului faţă de valorile democratice decât sub raportul disponibilităţii lor – adesea spre binele personal – de a permite firmelor occidentale să opereze pe teritoriul ţărilor lor. Mobutu, a cărui corupţie a devenit legendară, conducătorul celui mai notoriu „stat vampir“ african, a primit sute de milioane de dolari sub formă de ajutor american din care o mare parte a dispărut în conturi din băncile elveţiene, numai pe baza anticomunismului lui declarat. În timp ce Mobutu acumula o avere considerată adesea de dimensiunile datoriei naţionale a Zairului, locuitorii unei ţări africane cu cele mai mari resurse naturale au devenit la fel de săraci ca cetăţenii din Angola sau Mozambic.

Singura ţară africană care poate fi considerată „o poveste de succes“ este

Africa de Sud. Deşi Congresul Național African nu a fost niciodată bastionul comunist la care făcea referire regimul de apartheid, sprijinul sovietic, canalizat prin KGB, a fost salutar în câteva din momentele lui cele mai grele. Pe hârtie, venirea la putere a CNA după încheierea Războiului Rece părea că împlineşte multe dintre speranțele de mai înainte ale Centrului. Joe Slovo, liderul Partidului Comunist din Africa de Sud, era cel mai respectat dintre membrii albi ai CNA şi principalul sfătuitor al lui Nelson Mandela, care l-a şi convins să pună capăt luptei armate. Mulți dintre ceilalți militanți ai CNA erau şi membri ai Partidului Comunist din Africa de Sud, printre ei numărându-se şi Thabo Mbeki, succesorul lui Mandela. Dar Mbeki şi-a dat rapid seama că marxism-leninismul nu avea nimic de oferit Africii de Sud din perioada de după apartheid. După ce i-a succedat lui Mandela, a cooptat în guvern persoane de stânga capabile oferindu-le funcții birocratice şi încredințându-le apoi sarcina înfăptuirii unor reforme de gen Margaret Thatcher. Centrul nu şi-ar fi putut niciodată imagina că, la începutul secolului al XXI-lea, comuniştii sud-africani de frunte se vor ocupa de privatizarea industriilor statului, de înlăturarea barierelor comerciale şi că vor refuza creşterea salariilor în dialogul cu sindicatele din sectorul public.

24

Războiul Rece ajunge în Africa

Cel mai înverşunat război de eliberare naţională din Africa a fost revoluţia algeriană (cunoscută în Franţa pur şi simplu ca Războiul din Algeria) care a costat, între 1954 şi 1962, viețile a un milion de musulmani şi a condus la expulzarea aceluiaşi număr de coloniști europeni din casele lor. Autoritățile franceze, care au refuzat ani la rând să accepte ideea că Frontul de Eliberare Națională (FEN) a fost o rebeliune naționalistă împotriva regimului francez, s-au grăbit să implice Moscova în declanşarea războiului. În 1955, comandantul militar francez din Maghreb, generalul Jean Calliçs, l-a informat pe primul-ministru Edgar Faure, că izbucnirea rebeliunii făcea parte din strategia Războiului Rece anunțată chiar de Stalin. Implicarea în revolta Partidului Comunist Algerian, care întreținea legături strânse cu Partidul Comunist Francez de linie dură, părea să fie încă o dovadă a imixtiunii sovietice. În realitate, Moscova nu s-a implicat prea mult în conflict. Membrii Partidului Comunist Algerian, care avea aderenți în rândul muncitorilor de origine europeană, nu s-au bucurat niciodată de încrederea deplină a FEN, care era preponderent algerian, şi erau aleşi adesea pentru „misiunile sinucigaşe“ împotriva forțelor franceze. Deşi China s-a grăbit să recunoască guvernul provizoriu alcătuit de FEN în septembrie 1958, au trecut peste doi ani până când Uniunea Sovietică a făcut şi ea acelaşi lucru. Chiar şi atunci, o prestigioasă revistă sovietică a publicat un articol semnat de liderul Partidului Comunist Algerian în care se afirma că este nevoie de o a doua revoluție pentru a se corecta erorile primei revoluții de esență burgheză. Încercarea lui Vadim Kirpicenko imediat după obținerea independenței Algeriei din 1962 de a încheia un acord referitor la colaborarea KGB cu şeful spionajului algerian, Abdelhafid Boussouf, s-a soldat cu un eşec.

Singurele succese operaționale ale KGB-ului în timpul revoluției algeriene au fost măsurile active inventate de Serviciul A, îndreptate în special împotriva Statelor Unite. Serviciul A a reuşit să exploateze disponibilitatea opiniei publice franceze de a pune toate neajunsurile din timpul războiului pe seama conspirațiilor

anglo-saxonilor, a aliaților lor britanici și americani. În aprilie 1961, KGB a reușit să plaseze în ziarul prosovietic italian *Paese Sera* un reportaj în care se spunea că CIA ar fi implicată în lovitura de stat eșuată pusă la cale de patru generali francezi pentru a zădărnici încercările lui de Gaulle de a negocia cu FEN o pace care ar fi dus la independența Algeriei. Printre alte ziare care au preluat relatarea s-a numărat și renumitul ziar francez *Le Monde*, care a început un editorial despre puci în felul următor: „Pare a fi acum un fapt stabilit că unii agenți americani l-au încurajat mai mult sau mai puțin pe generalul Maurice Challe [unul dintre liderii loviturii]". Până la sfârșitul Războiului Rece, alte așa-zise comploturi din Africa, adesea susținute de documente false fabricate de Serviciul A, au figurat printre măsurile active ale KGB-ului. Credibilitatea dezinformărilor Serviciului A era susținută de faptul că, în urma instrucțiunilor primite de la Eisenhower, CIA a pregătit un plan pentru a-l otrăvi pe Patrice Lumumba, prim-ministrul prosovietic al Republicii Congo*, numită ulterior Zair. În cele din urmă, Lumumba a fost omorât în decembrie 1960, dar nu de CIA, ci de un rival congolez, Joseph Mobutu, care avea să devină unul dintre cei mai corupți conducători cleptomani ai Africii independente. Înainte de a-l expulza pe rezidentul KGB din Kinshasa, Boris Sergheievici Voronin, Mobutu s-a amuzat punându-l pe Voronin la zid și înscenând personal o pseudoexecuție. Propaganda sovietică a continuat să-l prezinte pe Lumumba ca pe o victimă a imperialismului american. În onoarea lui, Hrușciov a anunțat înființarea Universității Prieteniei „Patrice Lumumba" pentru a permite accesul la studii superioare la Moscova al studenților din Africa, Asia și America Latină. Primul prorector al Universității și mai multe alte persoane din conducerea ei erau ofițeri KGB care foloseau studenții ca masă de recrutare pentru agenții din Lumea a Treia.

În vara anului 1961, Hrușciov și Comitetul Centrul al PCUS au aprobat o amplă strategie globală nouă și agresivă a KGB-ului de utilizare a mișcărilor de eliberare națională din Lumea a Treia pentru a-și asigura un avantaj în lupta Est-Vest. Dar această strategie a fost axată nu pe Africa, ci pe America Centrală. Entuziasmul cubanez față de perspectivele revoluției africane l-a devansat pe cel al sovieticilor cu peste un deceniu. Ahmed Ben Bella, primul președinte al recent eliberatei Algerii, a vizitat Havana în toiul crizei rachetelor din octombrie 1962, unde a fost salutat cu ceea ce s-a numit într-o expresie eufemistică „indescriptibile scene de entuziasm popular". După ce criza s-a încheiat și rachetele sovietice au fost dezafectate, Ben Bella s-a făcut ecoul plângerilor indignate ale lui Castro la

---

* Fostul Congo belgian a devenit independent în 1960 sub numele de Republica Congo și a fost numit ulterior succesiv Republica Democrată Congo în 1964 și Zair în 1971, revenind apoi în 1997 la denumirea de Republica Democrată Congo. Este numit adesea Congo (Kinshasa) pentru a fi deosebit de fosta colonie franceză, Republica Congo, cunoscută și sub numele de Congo (Brazaville).

adresa lui Hruşciov pe care îl considera lipsit de vlagă şi a avut un schimb de cuvinte foarte dur cu ambasadorul sovietic din Alger. Când revoluția algeriană a trebuit să facă față „primei amenințări serioase“ – așa cum o considera Ben Bella – din timpul conflictului de frontieră cu Marocul din octombrie 1963, Castro şi nu Hruşciov a fost cel care a sărit în ajutorul lui, trimițând un batalion de douăzeci şi două de tancuri sovietice şi mai multe sute de soldați cubanezi, pregătite să-i atace pe marocani în cazul în care războiul din deşert ar fi continuat, deşi în ultimă instanță nu a fost nevoie de ei. După cum susține Ben Bella:

> Tancurile erau dotate cu echipamente infraroşii care permiteau utilizarea pe timp de noapte. Acestea fuseseră livrate Cubei de către Uniunea Sovietică cu condiția să nu fie niciodată puse la dispoziția unor terțe țări, nici chiar a unor țări comuniste ca Bulgaria. În pofida acestor restricții din partea Moscovei, cubanezii au trimis fără să ezite nicio clipă tancurile în ajutorul revoluției algeriene aflate în pericol.

Convins că Africa Subsahariană era „cea mai slabă verigă“ a imperialismului, Che Guevara a început să folosească Alger ca bază de la care să întreprindă raiduri ineficiente în Angola şi în Congo (Brazaville). După fiecare dintre aceste raiduri petrecea multe ori discutând cu Ben Bella, povestindu-şi aventurile şi denunțând atitudinea pasivă a partidelor marxiste promoscovite, ale căror evaluări cu privire la perspectivele imediate ale revoluției erau mai realiste decât ale lui. După o întâlnire extrem de rece cu Eduardo Mondlane, liderul mişcării naționale de eliberare din Mozambic, FRELIMO, Guevara a declarat pe un ton condescendent că „Africa Subsahariană mai avea un drum lung de parcurs până să atingă adevărata maturitate revoluționară“.

Conflictul de frontieră dintre Algeria şi Maroc i-a dat Moscovei posibilitatea de a restabili relațiile cu Ben Bella. Înainte de conflict, Statele Unite şi Franța furnizaseră arme Marocului, dar refuzaseră să facă acelaşi lucru pentru Algeria. Ben Bella, care nu se gândea decât la conspirații, era convins că Statele Unite au încurajat ceea ce numea el agresiunea marocană. Moscova a profitat de ocazie. În pofida împrumuturilor neautorizate de către Castro a tancurilor sovietice, a început să livreze cantități substanțiale de arme Algeriei, pe baza unor acorduri de creditare pe termen lung. Între timp, KGB a alimentat suspiciunile lui Ben Bella referitoare la Statele Unite, canalizând spre el falsurile fabricate de Serviciul A, care pretindeau că dau la iveală comploturile americane pentru răsturnarea lui şi a altor regimuri socialiste de la putere. Moscova a început, de asemenea, să pedaleze pe cultul personalității lui Ben Bella, din ce în ce mai accentuat, şi l-a invitat la Moscova în mai 1964, unde l-a primit ca pe un erou la Kremlin, şi i-a conferit Premiul Lenin pentru Pace şi Medalia de Erou al Uniunii Sovietice. Dar spre disperarea Moscovei, la numai un an după aceasta, Ben Bella a fost înlăturat de la putere în urma unei lovituri de stat militare.

Relațiile strânse ale Uniunii Sovietice cu alți lideri ai noilor state africane independente au fost tot de scurtă durată. Principalele speranțe ale Moscovei de extindere a influenței în Africa Subsahariană s-au axat la început pe Ghana, care în 1957 a devenit primul stat independent din Africa Neagră sub conducerea charismaticului lider Kwame Nkrumah, salutat pretutindeni ca prototipul noului conducător de stat african cu studii superioare, devotat atât democrației, cât și socialismului. Dar după ce a ajuns la putere, retorica lui Nkrumah referitoare la eliberare a fost rapid contrazisă de intoleranța față de disidență. Deşi pretindea că dorește să creeze o variantă specifică africană de socialism şi nu să subscrie la marxism-leninismul sovietic, cuvântările lui au devenit tot mai prosovietice. Pe măsură ce el și susținătorii lui sicofanți din Partidul Convenției Poporului (PCP) transformau Ghana într-un stat monopartinic corupt, militarii sovietici și est-germani, ofițerii de securitate și consilierii tehnici soseau în număr tot mai mare. Un serviciu național de securitate instruit de KGB coordona o uriașă rețea de informatori. După cum se afirma într-un ziar din Ghana după răsturnarea lui Nkrumah: „Ofițerii de securitate ai lui Nkrumah, bărbați și femei, erau pretutindeni – în fabrici, birouri, baruri, sedii ale partidului și chiar în biserici, ca să nu mai vorbim de șoferii de taxiuri, de autobuz, vânzătorii și diverse ale persoane aparent șomere care lucrau însă ca informatori".

Printre numeroasele paradoxuri ale personalității volatile a lui Nkrumah era și faptul că, în ciuda retoricii lui antiamericane, a fost profund tulburat de asasinarea președintelui Kennedy și a nutrit sentimente de caldă prietenie pentru ambasadorul lui Kennedy, William P. Mahoney, și familia acestuia. S-a dovedit însă receptiv la măsurile active ale KGB-ului, astfel că suspiciunile lui cu privire la CIA s-au adâncit tot mai mult. La fel ca și Ben Bella, Nkrumah s-a lăsat păcălit de falsurile Serviciului A. Obsedat de ideea că Agenția complota răsturnarea lui, le oferea adesea vizitatorilor o carte în care erau denunțate conspirațiile CIA. În februarie 1964 a fost atât de furios din cauza unei scrisori scrise, chipurile, de un ofițer de informații decepționat din SUA care pretindea că dezvăluie operațiunile ostile ale CIA și SIS împotriva regimului lui, încât i-a adresat o scrisoare de protest președintelui Lyndon Johnson, în care acuza CIA că își consacră toate energiile „activităților clandestine și subversive în rândul poporului nostru". Pentru a sublinia importanța protestului său, Nkrumah a transmis instrucțiuni ambasadorului Ghanei la Washington să înmâneze scrisoarea personal.

În următoarele câteva luni, în alte campanii de măsuri active denumite conspirativ DEFEKTOR 3 și DEFEKTOR 4, KGB a folosit tactici similare pentru a-i induce în eroare pe dictatorii marxiști francofoni din Guineea și Mali, Ahmed Sékou Touré și Modibo Keďta. Operațiunile de influențare ale KGB erau dublate de infiltrări ale serviciilor de informații din Guineea și Mali. Personalitatea violentă și intolerantă a lui Ahmed Sékou Touré îl făcea deosebit de susceptibil la zvonurile despre comploturile împotriva lui provenind din orice sursă. În mai, un raport de

informații SUA, care, chipurile provenea de la un alt ofițer decepționat, dar în realitate fusese fabricat de Serviciul A, pretindea că dezvăluie un complot menit să-l înlăture de la putere pe Ahmed Sékou Touré. Acesta i-a dat afară pe oficialii lui despre care credea că conspiră cu CIA. Câteva luni mai târziu Ben Bella i-a transmis lui Keďta dezinformări similare plantate de KGB, provenind din nou dintr-un fals raport al spionajului SUA, care cuprindea referiri la un așa-zis complot al spionajului francez și al liderilor opoziției în vederea asasinării lui. Pentru a-l încuraja pe Keďta să denunțe complotul în public, raportul susținea în mod inexact că se bucură de o atât de mare popularitate în Mali, încât opoziția secretă se teme să se pronunțe pe față. Keďta a acționat așa cum spera Serviciul A și, într-o cuvântare la Bamako, a denunțat furios conspirația imperialistă care încerca să submineze construcția societății socialiste din Mali.

Măsurile active ale KGB-ului au avut același succes și în cazul delegațiilor africane de la Națiunile Unite. Rasismul din Statele Unite oferea Serviciului A o țintă ușoară pe care acesta s-a grăbit s-o exploateze. În statele segregate din Sud, în anii ’60 negrii și albii nu puteau merge cu aceleași autobuze, nu aveau voie să mănânce în aceleași restaurante și nici nu puteau frecventa aceleași școli. Fotografiile în care poliția statală îi bătea cu bastoane pe demonstranții pașnici pentru drepturi civile sau îi udau cu apă din furtunuri se aflau mereu pe prima pagină a ziarelor din întreaga lume. În ciuda pasajului din Legea Drepturilor Civile din 1964, care scotea în afara legii discriminarea rasială, și a charismaticului Martin Luther King care conducea o campanie neviolentă pentru implementarea acestor drepturi, revoltele din august 1965 din ghetoul negru din Los Angeles care s-au soldat cu 36 de morți și peste 1000 de răniți au marcat începutul unei lungi serii de veri fierbinți dominate de conflictele rasiale din orașe. Ofițerii KGB de la New York care purtau mănuși pentru ca să nu lase amprente pe scrisorile falsificate, îi bombardau pe diplomații africani de la ONU cu o corespondență insultătoare, provenind, chipurile, de la rasiștii americani înverșunați. Oleg Kalughin, care era staționat la rezidența din New York la începutul anilor ’60, își amintește: „Nu mi-am bătut capul cu aceste trucuri murdare, căci mi-am dat seama că nu erau decât o armă în Războiul Rece“. „Trucurile murdare“ au continuat încă vreo câțiva ani. La cea de-a 25-a sesiune a Adunării Generale ONU din 1970, delegaților africani le-au fost trimise 100 de cĕpii ale unei broșuri tendențioase provenind, chipurile, de la un grup rasist american, întocmite în realitate de Serviciul A.

În ciuda succesului măsurilor active ale KGB-ului de promovare a teoriilor americane ale conspirației în Africa, Uniunea Sovietică nu a putut face nimic pentru a împiedica răsturnarea a două dintre regimurile africane cu care avea cele mai strânse relații. În 1966, datorită în principal administrării dezastruoase a așa-numitei economii socialiste a Ghanei și a unei scăderi dramatice a prețului la cocos, Kwame Nkrumah a fost înlăturat de la putere în urma unei lovituri de stat

militare. Noul guvern i-a expulzat pe cei peste 1000 de consilieri sovietici şi în următorii câţiva ani a reziliat toate acordurile de asistenţă cu Moscova. Cu aprobarea Biroului Politic, rezidenţa de la Accra a furnizat ajutor financiar secret foştilor membri şi susţinători ai regimului lui Nkrumah. În 1968, în mijlocul unor strigăte sălbatice de bucurie, la Bamako, capitala statului Mali, regimul „socialist" brutal şi falimentar al lui Modibo Keďta, deţinătorul Premiului Lenin pentru Pace, a fost şi el răsturnat de o lovitură de stat militară. Aflat în exil în Guineea, influenţat probabil de alte măsuri active ale KGB-ului, Nkrumah a pus înlăturarea lui nu pe seama faptului că el însuşi trădase speranţele poporului din Ghana, ci a unei conspiraţii a CIA, care, cu ajutorul spionajului britanic şi vest-german, a căutat „acoliţi şi trădători" pentru a-l îndepărta. Se spunea că ambasadorul afro-american al SUA în Ghana, Franklin Williams, care urmase după Mahoney, îi oferise personal şefului acoliţilor 13 milioane de dolari şi încercase să-l convingă să-l asasineze pe Nkrumah pe aeroportul din Accra – plan pe care s-ar părea că îl respinsese, ca fiind impracticabil. Sărbătorile de stradă care au urmat după înlăturarea lui Nkrumah de la putere au fost, spunea el, impuse cu forţa de americani unei populaţii reticente: „Banerele şi posterele, cele mai multe pregătite dinainte la Ambasada SUA, au fost puse cu forţa în mâinile «demonstranţilor reticenţi»".

Cea mai importantă lecţie învăţată de Nkrumah de pe urma înlăturării lui de la putere a fost aceea că „statele africane independente trebuie să urmeze o politică de socialism total dacă doresc să supravieţuiască". Faptul că gazda lui din Guineea, Sékou Touré, a reuşit să se menţină la putere nu s-a datorat însă „socialismului total", ci regimului lui de cumplită teroare care a făcut ca până şi armata să fie prea înspăimântată pentru a mai încerca o lovitură de stat. Deţinuţii luaţi în zori de zi din casele lor pentru a fi interogaţi în lagărul Boiro şi în alte lagăre construite cu ajutorul Stasi din Germania Democrată şi al StB din Cehoslovacia erau torturaţi până mărturiseau implicarea lor în conspiraţiile, de regulă, imaginare, de care era obsedat Sékou Touré. KGB-ul se făcea că nu vede ororile regimului din Guineea, preferând să exploateze tendinţele paranoice ale liderului acesteia prin măsuri active destinate să-l convingă să CIA complota ca să-l înlăture de la putere. Cel puţin o dată (şi probabil şi în alte ocazii necunoscute lui Mitrokhin), Centrul a întărit impactul dramatic al falsurilor Serviciului A trimiţând un ofiţer superior KGB la Conakry, capitala Guineei, pentru a le înmâna personal. Când i s-au arătat falsurile, Sékou Touré s-a enervat cumplit – după cum reiese dintr-un raport al KGB-ului – şi a exclamat furios: „Imperialiştii ăştia murdari!" Ofiţerii CIA care se făceau vinovaţi de complotul (inexistent) vor fi expulzaţi, a spus el, în douăzeci şi patru de ore: „Apreciem în mod deosebit grija manifestată de tovarăşii noştri sovietici". Dar măsurile s-au dovedit ineficiente în privinţa schimbării realităţilor economice din Guineea. Sprijinul sovietic şi ajutoarele care curgeau în Guineea în primii ani ai independenţei nu au realizat mare lucru. Un corespondent de la Radio Moscova care a vizitat Conakry afirma: „Le-am dat tot ce au vrut, însă n-au

ştiut ce să facă cu ceea ce au cerut“. Dar o mare parte din vină revenea chiar Moscovei, ce se ambalase în tot felul de proiecte grandioase care au eşuat: printre ele un sistem de adrese publice de la Conakry valabil pentru tot oraşul care a fost curând debranşat şi nu a mai fost folosit niciodată; o tipografie uriaşă care opera la mai puţin de 5% din capacitate; un teatru în aer liber imens care a fost abandonat după ce a fost construit pe jumătate; o staţie radio de 1000 kw care a fost construită peste un filon de minereu de fier şi nu a funcţionat niciodată cum trebuie; şi o companie aeriană naţională echipată cu avioane Iliuşin care de regulă stăteau tot timpul la sol. Lucrul cel mai remarcabil a fost raportul din care reieşea că la Conakry au ajuns plugurile sovietice pentru zăpadă – un raport căruia mult timp nu i s-a dat crezare până când un profesor britanic le-a descoperit ruginind la capătul pistei aeroportului. În 1978, după aproape două decenii de construcţie socialistă, Sékou Touré a fost în cele din urmă obligat să ceară ajutor din Occident pentru a relansa economia falimentară a ţării sale.

Deşi priorităţile iniţiale ale măsurilor active KGB din Africa au fost operaţiunile în noile regimuri independente „progresiste“ destinate să menţină suspiciunile faţă de SUA şi încrederea în Uniunea Sovietică, succesul aparent al documentelor falsificate de Serviciul A prin care se urmărea dezvăluirea unor comploturi CIA a făcut ca acestea să fie utilizate în aproape toate ţările de pe continent. În operaţiunea ANDROMEDA, de exemplu, conducătorul militar al Nigeriei, generalul Yakubu „Jack“ Gowon, preşedintele Organizaţiei Unităţii Africane în anii 1973–1974, a primit o scrisoare fabricată în martie 1973 despre care se susţinea că ar fi fost scrisă de un tânăr ofiţer patriot din armată, dornic să-l prevină cu privire la acţiunea subversivă a Agenţiei în rândul forţelor armate:

> Domnule! Vă rog să luaţi urgent măsuri şi să întreprindeţi acţiuni pentru a apăra naţiunea de activităţile periculoase ale unor anumiţi diplomaţi americani din această ţară, care încearcă din toate puterile să-i inducă în eroare pe soldaţii noştri şi să arunce din nou ţara în haos. Îl cunosc bine pe domnul H. Duffy, pe care îl respect foarte mult. Este întotdeauna foarte plăcut să stau de vorbă cu el şi de regulă îl vizitez ori de câte ori vin în Lagos. Acum câtva timp, domnul Duffy m-a informat că primul lor secretar, domnul Jack Mauer, doreşte să se consulte cu mine. L-a descris pe domnul Mauer ca pe o persoană influentă care mă poate ajuta ca să-mi aranjez o călătorie de studii la un colegiu militar sovietic. M-am declarat de acord şi am fost prezentat domnului Mauer la un club de tenis de câmp. Am convenit să ne întâlnim seara. La ora stabilită, domnul Mauer a sosit în locul în care îl aşteptam. Era însoţit de un prieten de la ambasadă care, aşa cum am înţeles, era proprietarul maşinii cu care veniseră (LR 2229) şi cu care m-au dus acasă la fratele meu. Au început să mă descoasă în detaliu în legătură cu mai mulţi tineri ofiţeri din batalionul nostru şi m-au rugat să-i informez despre cei care furau arme din depozitul nostru. De fapt, eu chiar suspectam că cel puţin trei dintre soldaţii noştri ascund foarte multe arme. Am promis să-l ajut pe domnul Mauer şi pe prietenul lui (nu ştiu cum se numeşte), însă nu am de gând să fac nimic pentru ei, deoarece am

înțeles ce doresc. Dar cred că nimeni altcineva nu ştie cât de mulți alți oameni ar putea să muşte momeala.
În numele păcii şi al ordinii în această țară, vă rog să-i opriți înainte de a ajunge prea departe. Dumnezeu să vă aibă în paza Lui!

Doi ani mai târziu, în Maroc, operațiunea EXPRESS a adus în atenția regelui Hasan al II-lea un raport contrafăcut provenind, chipurile, de la un agent CIA cu privire la un complot CIA vizând răsturnarea lui. Pentru a face ca falsul să pară mai plauzibil, raportul îl identifica corect pe şeful CIA, Charles „Chuck" Cogan. De asemenea, erau menționați trei oameni de afaceri americani şi o persoană importantă din Rabat pe care KGB dorea s-o discrediteze că lucrează pentru CIA.

După ruptura sino-sovietică de la începutul anilor '60, KGB a inițiat un program major de măsuri active menite să discrediteze regimul lui Mao. Mesajul Chinei către noile state africane independente care alarma Moscova era rezumat succint într-o poezie a poetului Lenrie Peters din Gambia:

Chinezii au intrat apoi…
Suntem frați comuniști
Să vă ajute să construiți socialismul negru.
Numai că trebuie să-i dați afară pe ruşi.

Dar după câteva succese de început, chinezii au ripostat. În mai 1965, forțele de securitate din Kenya au interceptat un convoi de arme chineze în drum spre forțele rebele din Congo (Kinshasa) via Uganda. În iunie, în timp ce se afla într-o vizită în Tanzania, primul-ministru chinez Ciu Enlai a declarat că acum Africa era „suficient de matură pentru revoluție". Liderii africani au fost atât de indignați (Revoluție? Împotriva cui?) încât, deşi fusese salutat în unele din capitalele lor în cei doi ani precedenți, Ciu Enlai nu a mai găsit pe nimeni dispus să-l primească după ce a plecat din Tanzania. Autoritățile din Kenya au mers până acolo încât au interzis ca avionul lui să fie alimentat cu combustibil în drum spre casă. Ajutoarele chineze către Africa au scăzut de la 111 milioane de dolari în 1964 la 15 milioane în 1965. Centrul, care îi numea pe chinezii din Africa cu un nume conspirativ generic „Furnicile" (MURAVII) şi-a asumat cele mai multe merite pentru expulzarea misiunilor Republicii Populare Chineze din Burundi, Republica Africa Centrală, Dahomey, Tunisia şi Senegal între anii 1965 şi 1968. Aşa cum se întâmpla adesea, probabil că Centrul îşi arogase mai multe merite decât avea în realitate. Decizia din ianuarie 1965 a statului Burundi de a „suspenda" relațiile diplomatice cu Republica Populară Chineză pare să fi fost motivată de convingerea regelui Mwami Mwambutsa că chinezii fuseseră implicați în asasinarea primului-ministru Pierre Ngendnadumwe. Deşi s-ar putea ca măsurile active ale KGB-ului să fi întărit suspiciunile lui Mwambutsa, unii istorici au ajuns totuşi la concluzia

că asasinii avuseseră într-adevăr legătură cu Republica Populară Chineză. În ianuarie 1966, colonelul Jean Bedel (ulterior autointitulat „Împăratul") Bokasa, care tocmai preluase puterea în Republica Africa Centrală, a rupt relațiile diplomatice cu China după ce a descoperit documente care dezvăluiau, chipurile, un complot al Armatei Populare Centrafricane, controlate de „chinezi sau de prochinezi".

Deşi ne lipsesc dovezile, apariția acestor documente are toate caracteristicile unui fals al Serviciului A. Când regimul generalului Christophe Soglo din Dahomey a rupt şi el relațiile cu Beijingul în ianuarie 1966, nu s-au oferit niciun fel de explicații şi nu există dovezi cu privire la influența măsurilor active sovietice.

Ruperea relațiilor diplomatice dintre Tunisia şi RPC din septembrie 1967 a urmat după o polemică amară între cele două țări, în care preşedintele Habib Bourguiba a acuzat China că doreşte „să provoace dificultăți, să agraveze contradicțiile existente, să înarmeze şi să instruiască gherilele împotriva regimurilor africane existente". KGB a raportat că polemica a fost alimentată de o scrisoare chinezească falsă, fabricată de Serviciul A, care fusese trimisă fiului lui Bourguiba, şi care cuprindea amenințări personale împotriva lui şi atacuri la adresa regimului. Chiar dacă este posibil ca măsurile active ale KGB-ului să fi întărit suspiciunile preşedintelui Bourguiba cu privire la China, este totuşi foarte puțin probabil ca ele să se fi aflat la rădăcina problemei.

Deşi nu a rupt relațiile diplomatice cu Republica Populară Chineză, Kenya a expulzat patru persoane oficiale chineze în doi ani, ultima dintre ele fiind însărcinatul cu afaceri, Li Chieh, care în iunie 1967 a fost declarat *persona non grata*. Chiar dacă nu s-a afirmat explicit acest lucru, principalul motiv al expulzării a fost sprijinul acordat de Republica Populară Chineză vicepreşedintelui de stânga al Partidului KANU, partidul de guvernământ, Oginga Odinga, care le spusese în secret chinezilor în 1964 că preşedintele Jomo Kenyatta ar trebui înlăturat de la putere. În 1966, Odinga, care era curtat şi de ruşi, a fost înlocuit în funcția de vicepreşedinte şi a pierdut un proces al puterii cu Kenyatta în anul următor. Ca o dovadă a maşinațiilor chinezeşti, ziarele din Kenya au publicat extrase dintr-o broşură incendiară intitulată „Noii diplomați [chinezi] vor aduce Marea Revoluție Culturală Proletară în Africa". Deşi fusese publicată sub egida Agenției de Ştiri China Nouă, broşura era, se pare, un fals. Şi falsificatorul cel mai probabil era Serviciul A. Printre falsurile menite să discrediteze China în Africa de Vest s-au numărat şi o broşură în care era atacat regimul preşedintelui Léopold Senghor din Senegal, editată, chipurile, de comuniştii senegalezi prochinezi, precum şi informațiile inexacte despre comploturile chinezeşti care au fost trimise guvernului lui Senghor. Pe baza acestor măsuri active, KGB îşi aroga meritele pentru expulzarea din Senegal în 1968 a doi corespondenți de la Agenția de Ştiri China Nouă. În statul învecinat, Mali, KGB a raportat, de asemenea, în 1968, că provocase demiterea ministrului Informațiilor după o campanie de măsuri active cu numele

conspirativ de ALLIGATOR care îl compromisese ca susținător al chinezilor. Puțini au fost liderii africani care au stat mai mult timp la putere fără să fi fost alimentați în diverse momente cu dovezi fabricate de KGB atât despre conspirațiile chinezilor, cât şi ale CIA împotriva lor. Uneori însă falsurile erau bazate şi pe anumite fapte – ca în cazul dovezilor referitoare la complot transmise preşedintelui Mobutu. După îmbunătățirea relațiilor dintre Republica Populară Chineză şi Zair, Mao i-a spus personal lui Mobutu în timpul vizitei acestuia la Beijing: „Am irosit o mulțime de bani şi de arme încercând să vă răstorn de la putere". „Ei bine, ați susținut pe cine nu trebuia", a răspuns Mobutu. Cazul lui Mobutu ilustrează complexitatea măsurilor active KGB în unele state africane. În timp ce era prevenit cu privire la comploturile chinezilor împotriva lui, alte măsuri active răspândeau zvonuri despre colaborarea lui cu CIA.

Reducerea influenței chineze în Africa începând de la mijlocul anilor '60 s-a datorat mai puțin măsurilor active sovietice şi mai mult exceselor Revoluției Culturale. Începând din 1966, ambasadorii cu experiență au fost retraşi din Africa, adesea pentru a fi batjocoriți punându-li-se pălării de clovni pe cap şi torturați de Gărzile Roşii de la Beijing, în timp ce Ambasadele Republicii Populare Chineze erau lăsate în grija unor fanatici angajați numai în adularea isterică a preşedintelui Mao şi denunțarea oponenților lui. Cantități uriaşe din scrierile lui Mao şi portretele acestuia au inundat unele din capitalele africane. Astfel se estimează că, de exemplu, în Mali au fost distribuite aproximativ patru milioane de exemplare din *Cărticica Roşie* a lui Mao – câte una pentru fiecare locuitor. Şi cu toate acestea, nici măcar un singur lider african nu a reluat atacurile chineze la adresa Uniunii Sovietice.

Ca şi în alte părți ale Lumii a Treia, cele mai mari succese ale KGB în culegerea de informații din Africa au fost probabil cele obținute prin SIGINT şi mai puțin prin HUMINT. Între 1960 şi 1967, numărul de state ale căror comunicații au fost decriptate de Direcția OPT a KGB a crescut de la 51 la 72. Aceasta s-a datorat fără îndoială creşterii numărului de state independente din Africa. Din cauza relativei simplități a sistemelor lor de cifru, multe dintre ele făceau diplomație pe față, firește fără să ştie, pentru KGB şi celelalte agenții SIGINT mai importante. Mica secțiune SIGINT a Organizației Centrale de Informații din Rhodesia, de exemplu, nu întâmpina nicio dificultate când era vorba să spargă codurile vecinilor săi – cu excepția Africii de Sud care, la fel ca şi Uniunea Sovietică, folosea pentru traficul său diplomatic un cod de unică folosință, teoretic imposibil de descifrat, precum şi o tehnologie de cifrare de ultimă oră. Munca spărgătorilor de coduri sovietici a fost simplificată de faptul că KGB a recrutat personal de cifru de la ambasadele africane din întreaga lume.

Cea mai dificilă țintă pentru infiltrarea agenților, ca şi pentru SIGINT, a fost probabil Republica Africa de Sud, unde KGB nu avea nici rezidență şi nicio altă bază operațională sigură. Dar în aprilie 1971, un ofițer superior de contrainformații,

cu numele conspirativ de MARIO, a contactat rezidența KGB de la Lusaka şi a oferit date referitoare la comunitatea de informații din Africa de Sud. Un indiciu cu privire la importanța acordată lui MARIO de către FCD l-a constituit faptul că i-a informat personal şi pe Andropov şi pe Brejnev despre el. În următorii doi ani, ofițerii care au răspuns de el la KGB i-au fixat întâlniri în Zambia, Mauritius, Austria şi în Germania de Est. Informațiile lui militare au fost foarte apreciate şi de către GRU. Dar în 1973 s-a descoperit că MARIO plecase din serviciile de contraspionaj militar cu câtva timp înainte să abordeze rezidența din Lusaka. Faptul că i-a păcălit cu succes pe KGB-işti timp de doi ani este o dovadă că aceştia nu dispuneau de alte surse capabile să le ofere informații fiabile despre serviciul de spionaj din Africa de Sud.

Până la mijlocul anilor ’70, Moscova nu şi-a făcut prea multe iluzii în privința perspectivelor mişcărilor de eliberare națională din Africa Subsahariană. Uniunea Sovietică a menținut legăturile cu Congresul Național African din Africa de Sud mai ales prin intermediul Partidului Comunist Sud-African încă din anii ’20. În 1961, influența Partidului Comunist Sud-African a crescut mai ales datorită deciziei Congresului Național African, care fusese interzis cu un an mai înainte, de a renunța la insistența anterioară în privința unei campanii non-violente. Congresul Național African şi Partidul Comunist Sud-African au cooperat şi au întemeiat împreună *Umkhonto we Sizwe* („Lancea Națiunii“) pentru a începe lupta armată. Spre deosebire de Congresul Național African, Umkhonto, care era aprovizionat cu arme şi instructori militari de către sovietici, era multirasial şi astfel deschis pentru membrii Partidului Comunist Sud-African, printre care se aflau şi mulți neafricani. În 1963, Prezidiul sovietic l-a instruit pe Vladimir Semiceastnîi, preşedintele KGB, să înceapă să aloce subvenții secrete Congresului Național African – inițial 300 000 de dolari pe an – în afara plăților tradiționale către Partidul Comunist Sud-African, care se ridicau pe atunci la 56 000 de dolari.

Dar cu toată asistența sovietică, în primii cincisprezece ani de existență ai Umkhonto, operațiunile nu au reprezentat un pericol prea mare la adresa regimului de apartheid din Africa de Sud. La mijlocul anilor ’60, cei mai mulți lideri ai Congresului Național African erau în închisoare sau în exil. Conducerea Congresului Național African care se afla la Londra pierduse contactul cu acei membri ai partidului care rămăseseră în Africa de Sud. În 1969, după dezbateri lungi şi înfierbântate, Congresul Național African a fost de acord să-i accepte pe exilații antiapartheid din Africa de Sud indiferent de originea etnică, deschizând astfel uşile pentru un influx de membri din Partidul Comunist Sud-African. Moscova a salutat şi ea decizia Congresului Național African de a înființa un Consiliu Revoluționar multirasial pentru a conduce lupta armată a Umkhonto avându-l în frunte pe Oliver Tambo, preşedintele Congresului Național African (în exil în Tanzania), şi pe Yusuf Dadoo, preşedintele Partidului Comunist Sud-African (de la Londra), ca adjunct al acestuia. Când guvernul tanzanian a început

să obiecteze împotriva prezenței militare crescânde a Partidului Comunist Sud-African pe teritoriul său, Umkhonto a fost evacuat în Uniunea Sovietică şi a rămas acolo mai mulți ani.

Uniunea Poporului African din Zimbabwe (ZAPU), creată la sfârşitul anului 1961, şi rivala sa, Uniunea Națională Africană din Zimbabwe (ZANU), care s-a desprins din ZAPU în 1963, nu au înregistrat în primul deceniu niciun fel de succes major în lupta împotriva regimului coloniştilor albi din Rhodesia al lui Ian Smith, când țara s-a declarat independentă față de Marea Britanie în 1965. Moscova a optat pentru facțiunea care s-a bucurat de cel mai puțin succes. Robert Mugabe, liderul marxist al ZANU care avea să devină cel dintâi prim-ministru al statului independent Zimbabwe în 1980, a comis păcatul de neiertat de a se considera „marxist-leninist de gândire maoistă". Aşadar, Kremlinul a susținut ZAPU, condus de „naționalistul burghez" Joshua Nkomo, care a fost arestat în 1964 şi şi-a petrecut următorul deceniu în închisoare, în timp ce locotenenții lui se ciondăneau între ei. În 1967, ZAPU a format o alianță militară cu Congresul Național African, dar a suferit pierderi serioase după intrarea în conflict a forțelor poliției cu elicoptere din Africa de Sud de partea forțelor de securitate din Rhodesia. La începutul anilor '70, operațiunile ZAPU nu prezentau un pericol deosebit pentru forțele de securitate din Rhodesia şi alianța sa militară cu Congresul Național African s-a destrămat.

La fel ca şi Umkhonto din Africa de Sud, Movimento Popular de Libertação (MPLA) din Angola a început lupta armată împotriva regimului colonial portughez în 1961. În 1962, Centrul a dat instrucțiuni rezidenței din Leopoldville (devenit ulterior Kinshasa) să stabilească un contact secret cu un membru al conducerii MPLA, Agostinho Neto, protejat al liderului comunist portughez Álvaro Cunhal, comunist de linie dură loial sovieticilor, care în 1968 avea să fie primul lider occidental de partid care a sprijinit înăbuşirea Primăverii de la Praga. Oleg Ivanovici Najestkin, ofițerul KGB care l-a contactat pe Neto la Leopoldville, unde trăia în exil, a scris mai târziu că se aşteptase să întâlnească un „comandant energic, decis", dar nu găsise decât un intelectual timid, cu maniere delicate, care vorbea rar şi rămânea dus pe gânduri mult timp înainte să prezinte o analiză lucidă a problemelor în discuție. Deşi se declara împotriva Statelor Unite şi a imperialismului occidental, Neto părea nesigur în privința scopurilor politice ale MPLA. I-a spus lui Najestkin:

> Programul nostru stabileşte scopuri juste, umane, nobile, dar prea îndepărtate. Acum nu este momentul să discutăm despre crearea elementelor unei societăți comuniste în contextul realității africane. Sarcina principală este să producem o uniune cu o bază cât mai largă a forțelor patriotice, în primul rând şi mai ales în Angola… Şi ce reprezintă comunismul [în condițiile Africii]? Ajutați-mă să înțeleg această problemă. La urma urmelor, dumneavoastră sunteți comunist şi trebuie să înțelegeți bine acest lucru. Ajutați-mă să obțin bibliografia necesară.

Deşi a fost impresionat de onestitatea şi angajamentul lui Neto faţă de eliberarea Angolei, Najestkin se întreba dacă acesta este suficient de hotărât să ducă „o luptă armată fără compromisuri". Neto se bucura însă de sprijinul puternic al lui Cunhal, care i-a aranjat o vizită în Uniunea Sovietică în 1964. Ca urmare a vizitei lui, Moscova a anunţat public sprijinul pentru MPLA. Neto a mai făcut alte vizite în Uniunea Sovietică în 1966 şi în 1967.

Organizaţia Frente de Libertação de Moçambique (FRELIMO), condusă de Eduardo Mondlane care îşi făcuse studiile în SUA, nu reprezenta o ameninţare la adresa regimului portughez din Mozambic, la fel după cum MPLA din Angola nu a început luptele de gherilă decât în 1964. Deşi Centrul nu era impresionat de Mondlane, avea mai multă încredere într-un tânăr membru al FRELIMO, cu numele conspirativ de ŢOM, care fusese până nu de mult student la Paris. ŢOM făcuse instrucţie militară în Uniunea Sovietică în 1965, iar după aceea menţinuse legătura cu Departamentul Internaţional al Comitetului Central în numele FRELIMO, precum şi cu KGB. În 1970, propunerea Centrului de a-l recruta ca agent a fost respinsă de Departamentul Internaţional, dar a rămas un contact confidenţial al KGB-ului care a oferit informaţii despre FRELIMO şi Mozambic.

La începutul anului 1967 o misiune interdepartamentală de investigaţii, alcătuită din patru persoane – două de la Departamentul Internaţional, un diplomat superior şi Vladimir Kirpicenko care reprezenta KGB – a plecat de la Moscova ca să culeagă informaţii de la Dar-es-Salam, Lusaka şi din alte locuri cu privire la progresul mişcărilor de eliberare naţională din Africa portugheză. Kirpicenko, la fel ca şi Najestkin cu şase ani înainte, a fost intrigat de discuţiile sale cu Neto, dar a rămas cu sentimente amestecate:

> Neto schimba mereu cursul conversaţiei de la situaţia internă din Angola – poziţiile diverselor partide şi perspectivele lor de unificare într-o singură mişcare, acţiuni specifice ale armatei MPLA – la aspectele externe ale problemei angoleze, pe care noi le cunoşteam deja. În acelaşi timp, Neto nu făcea nicio încercare să exagereze meritele partidului său şi era foarte moderat în privinţa asistenţei pe care o aştepta de la noi. Întâlnirea cu el mi-a făcut o impresie bună şi, dacă n-ar fi fost culoarea pielii lui, l-aş fi putut lua pe Neto drept un european oarecum flegmatic, mai degrabă decât un african temperamental.

În iulie 1967, după ce a primit raportul misiunii de cercetare, Biroul Politic a dat instrucţiuni KGB-ului să asigure instruirea „organizaţiilor naţionaliste progresiste" care luptau pentru independenţă în coloniile portugheze din Africa: MPLA; FRELIMO şi grupul mai mic de gherilă din Guineea Bissau, Partido Africano da Independęncia da Guiné e Cabo Verde (PAIGC).

La început Centrul era foarte nemulţumit de calitatea gherilei FRELIMO. Între 1966 şi 1970, KGB a asigurat instruire pentru douăzeci şi unu de specialişti

sabotori ai FRELIMO, dar a constatat că toți erau „primitivi“ din punct de vedere ideologic şi nu ştiau nimic altceva despre Uniunea Sovietică decât că este o sursă de arme şi bani. Divergențele serioase din cadrul FRELIMO au dus la revoltele din 1968 de la Dar-es-Salam, la vandalizarea birourilor sale, la uciderea unui membru al Comitetului Central şi la închiderea şcolii FRELIMO. Anul următor, Mondlane a fost asasinat cu un pachet cu bombă livrat de disidenții din FRELIMO. Fără îndoială că Centrul a salutat înlocuirea lui în fruntea FRELIMO de către Samora Machel, al cărui scop era să facă din Mozambic „primul stat marxist din Africa“. Machel a susținut că convingerile lui marxiste proveneau „nu din ceea ce scria în cărți şi nici din lecturile mele despre Marx şi Engels, ci din faptul că l-am văzut pe tatăl meu silit să cultive bumbac şi să se ducă cu el la piață, unde trebuia să vândă la un preț scăzut – mult mai scăzut decât cultivatorul portughez“.

În timp ce FRELIMO se confrunta cu lupta internă pentru putere, MPLA se afirma ca o amenințare serioasă la adresa regimului portughez, deşi pretențiile lui că ar fi controlat o treime din Angola erau mult exagerate. În urma alegerii lui Neto în calitate de preşedinte al MPLA în 1969, MPLA a fost sfâşiată de lupte interne asemănătoare cu cele care distruseseră mai înainte FRELIMO. La Centru ajungeau rapoarte din aşa-zise surse „de încredere“ potrivit cărora Neto deturna fondurile sovietice şi le scotea din țară ca să le depună undeva, într-un cont bancar din Elveția. Primul lui ofițer coordonator, Oleg Najestkin, a încercat să-l apere pe Neto de aceste acuzații:

> Dați-mi voie să subliniez, am spus eu, că una din condițiile asistenței noastre a fost să-i cerem lui Neto ca numai două persoane din MPLA să ştie despre acest lucru, că numai el personal va decide în toate chestiunile legate de asistența noastră. Şi unde ar trebui să-şi țină fondurile în valută forte, în sertar sau în rucsacul cu care merge în regiunile eliberate?

La începutul anilor ’70, rapoartele de informații portugheze arătau, oarecum prematur, că MPLA nu mai reprezenta o amenințare militară. Există dovezi că, în 1973, Moscova schimbase direcția canalizării asistenței ei către comandantul din est al MPLA, Daniel Chipendra, care se afirmase ca oponent al conducerii lui Neto. Sprijinul sovietic pentru MPLA s-a redus considerabil. FRELIMO, în schimb, îşi revenise în mare măsură după luptele interne anterioare. În 1973, el a impus închiderea Parcului Național Gorongosa, vestit în întreaga lume ca teren de vânătoare pentru turiştii bogați. În acelaşi timp, Machel a condus delegația FRELIMO la Moscova. Rezidența din Dar-es-Salam menținea legătura secretă cu Machel şi cu ȚOM.

La începutul anilor ’60, principalele speranțe ale Centrului de a influența Africa Subsahariană se axau pe Somalia. În octombrie 1969, guvernul civil nepopular al Somaliei a fost răsturnat de la putere printr-o lovitură de stat militară

în urma căreia s-a înfiinţat Consiliul Revoluţionar Suprem (CRS), alcătuit din ofiţeri şi condus de comandantul armatei, general Muhammad Siad Barre. Rezidenţa KGB a primit o înştiinţare prealabilă despre lovitura de stat (care purta numele conspirativ de KONKORD) din partea unuia dintre principalii complotişti, cu numele conspirativ de KERL şi care vizitase Moscova şi devenise membru al CRS. După cum reiese din dosarul lui KERL, acesta a continuat să-l influenţeze pe Siad Barre şi după lovitura de stat, în conformitate cu directivele aprobate de KGB. Deşi însemnările lui Mitrokhin nu oferă niciun fel de detalii, KERL s-ar putea să fi avut – sau cel puţin a spus KGB-ului că avea – o oarecare influenţă asupra deciziei iniţiale a lui Siad Barre de a invita o navă sovietică să viziteze porturile Somaliei şi de a expulza întregul Corp American al Păcii şi o jumătate din personalul Ambasadei SUA. Consiliul Revoluţionar Suprem a suspendat Constituţia, a desfiinţat Adunarea Naţională şi partidele politice şi a schimbat denumirea ţării în Republica Democrată Somalia. Deşi nu avea studii şi nu era prea bine familiarizat cu marxismul, Siad Barre a declarat la prima aniversare a loviturii de stat că noul regim se va baza pe „socialismul ştiinţific". La diverse manifestări publice, străzile erau împodobite cu propria lui imagine ca „Lider victorios", flancat de portretele lui Marx şi Lenin. Dar noţiunea de „socialism ştiinţific" a „Liderului victorios" era cam excentrică. Siad Barre susţinea că făcuse o sinteză între marxism şi islamism şi a publicat o cărticică albastră, amintind foarte mult de *Cărticica Roşie* a lui Mao, care conţinea un amestec de platitudini şi îndemnuri bombastice. În 1971, Barre a anunţat că Republica Democrată Somalia urma să fie transformată într-un stat monopartinic, o ambiţie pe care şi-a realizat-o în final cinci ani mai târziu prin crearea Partidului Socialist Revoluţionar din Somalia.

Centrul avea mult mai mare încredere în KERL decât în Siad Barre. Importanţa acestuia era atât de mare în ochii KGB-ului, încât, în timpul vizitelor la Moscova, a avut discuţii cu Andropov, cu vicepreşedintele KGB Semion Ţvigun şi cu Brejnev. KERL a fost folosit pentru un mare număr de operaţiuni KGB: printre ele şi o întâlnire cu Muammar al-Gaddafi la Tripoli la cererea rezidenţei din Mogadishu în 1969 în cadrul unei operaţiuni de influenţare; expulzarea a cinci diplomaţi americani în primăvara anului 1970 şi anularea unei vizite a Marinei Militare SUA în Mogadishu; articole în cadrul măsurilor active inserate în presa din Somalia; şi achiziţionarea pentru Moscova de tehnologie occidentală şi americană, al cărei export în Uniunea Sovietică era interzis în conformitate cu regulamentele COCOM. Motivaţia lui KERL era şi ideologică, dar şi financiară. În 1972, după ce a obţinut tehnologie americană de la o sursă italiană pentru a fi transmisă mai departe la Moscova a primit 5000 de dolari. Colegul lui KERL din Consiliul Revoluţionar Suprem, locotenent-colonelul Salah Gaveire Kedie (cu numele conspirativ de OPERATOR), care studiase la Academia Militară Frunze din Moscova, a fost recrutat ca agent KGB. Dar în 1971, Gaveire Kedie avea să

fie acuzat împreună cu vicepreşedintele Muhammad Ainanche că complotează în vederea asasinării lui Siad Barre. Amândoi au fost găsiți vinovați şi executați în public.

Cea mai evidentă influență a KGB-ului asupra noii Republici Democrate Somalia s-a manifestat în rolul său de îndrumător în înființarea Serviciului Național de Securitate (SNS), condus de ginerele lui Siad Barre, Ahmad Sulaymaan Abdullah, care avea, aşa cum a recunoscut mai târziu şeful poliției, Jama Muhammad Ghalib, „puteri nelimitate de percheziție, arestare, detenție fără proces şi tortură… Promovarea sloganurilor lui Siad Barre şi hărțuirea disidenților, reali şi imaginari, a devenit curând o rutină zilnică". Fără îndoială că Centrul nu a apreciat ironia arestării agentului KGB Gaveire Kedie de către serviciile de securitate somaleze pe care le antrenase. Dar a reuşit să alimenteze Serviciul Național de Securitate cu dezinformări menite să exacerbeze neîncrederea în Statele Unite. Cu ajutorul Serviciului A, rezidența de la Mogadishu a fabricat rapoarte conform cărora CIA strângea informații referitoare la armata somaleză pe care voia să le transmită Etiopiei, cu care Somalia se afla în conflict în legătură cu regiunea Ogaden, cu populație vorbitoare de somaleză. KGB susținea că scopul unei vizite făcute de ambasadorul SUA împreună cu un membru al postului CIA de la Mogadishu în Addis Abeba în primăvara anului 1972 era să transmită aceste informații.

Mai târziu, pe parcursul anului 1972, Andropov a făcut un tur de inspecție în Somalia – un indiciu al importanței pe care o acorda acesteia ca domeniu de operare al KGB. În 1973 l-a invitat pe Sulaymaan la Moscova pentru convorbiri. În 1974, în Somalia se aflau aproximativ 3600 de consilieri sovietici, dintre care aproximativ 1600 consilieri militari. La 11 iulie 1974, Uniunea Sovietică şi Somalia au semnat tratatul de prietenie şi colaborare, primul încheiat între Moscova şi un stat african negru prin care se permitea flotei sovietice accesul la portul strategic Barbera. În 1976, ajutorul militar sovietic a transformat micuța Somalia în a patra țară ca nivel de înarmare din Africa Subsahariană (după state mult mai mari, ca Nigeria, Zair şi Etiopia). Într-o cuvântare la cel de-al XXV-lea Congres al PCUS la Moscova în februarie 1976, Siad Barre a declarat că Somalia este „o parte inseparabilă a mişcării revoluționare mondiale". Locul Somaliei pe orbita sovietică era însă mai puțin sigur decât s-ar fi putut deduce din retorica lui. Vorbitorii musulmani de somaleză se considerau din punct de vedere istoric de origine arabă şi în 1974 Somalia a intrat în Liga Arabă, sponsorizată de Arabia Saudită, una dintre „oile negre" ale Moscovei. „Revoluția somaleză" nu a trecut prea mult dincolo de nivelul unei retorici revoluționare. Deşi cele mai multe dintre dubiile Moscovei au fost exprimate în particular, un comentator sovietic a remarcat public în anul 1976 că, în ciuda unor naționalizări din Somalia, „activitatea din sectorul privat nu s-a diminuat". Castro raporta după o vizită în Somalia efectuată în martie 1977 că „Puterea şi influența grupului de dreapta continuă să crească.

Ministrul de Interne [şi şeful securității] Sulaymaan face tot posibilul pentru a apropia mai mult Somalia de Arabia Saudită şi de țările imperialiste“. La puțin timp după aceasta, Uniunea Sovietică a abandonat efectiv pozițiile pe care le avusese în Somalia în favoarea perspectivelor mai promițătoare din alte părți ale Cornului Africii.

25

De la optimism la deziluzie

Pe la mijlocul anilor ’70, principalele speranţe ale KGB-ului în legătură cu revoluţia din Africa se îndreptau spre fostele colonii portugheze Angola şi Mozambic. În Angola, cea mai bogată dintre coloniile portugheze, încheierea stăpânirii Portugaliei a fost urmată de un război civil în care organizaţiei marxiste Movimento Popular de Libertação de Angola (MPLA) i s-au opus organizaţiile nemarxiste Frente Nacional de Libertação de Angola (FNLA) şi União Nacional para Independęncia Total de Angola (UNITA), care aveau circumscripţii diferite. La începutul anilor ’70, cu excepţia nucleului de susţinători ai lui Neto din Republica Africa Centrală, Moscova îşi pierduse în mare măsură încrederea în modul în care conducea el MPLA. Aşa cum a recunoscut Neto mai târziu, pierderea celei mai mari părţi a sprijinului sovietic a adus MPLA în pragul înfrângerii. După „Revoluţia garoafelor roşii“ din Portugalia din 1974, liderul comunist portughez, loial Moscovei, Álvaro Cunhal, care a intrat în guvernul de coaliţie condus de socialişti, a rugat Moscova să reia livrările de arme către MPLA. Dacă nu ar fi făcut acest lucru, victoria ar fi putut fi de partea FNLA, care fusese sprijinită mai înainte atât de Statele Unite, cât şi de China, şi de partea UNITA, care se bucurase, de asemenea, de ajutorul chinezilor în trecut şi avea să câştige curând ajutorul Africii de Sud. Rezidenţele din Alger, Bamako, Brazaville, Dakar, Dar-es-Salam, Lusaka, Mogadishu, Nairobi şi Rabat au primit instrucţiuni urgente să trimită agenţi şi contacte confidenţiale în Angola şi Mozambic pentru a obţine informaţii de primă mână despre situaţie.

În decembrie 1974 Biroul Politic a aprobat propunerile de a alimenta MPLA cu arme grele şi muniţie prin Congo (Brazaville). Ambasadorul sovietic din Brazaville a avertizat totuşi asupra pericolelor de a fi implicaţi în războiul civil în care, a prezis el, sprijinul SUA şi al Chinei pentru „reacţionarii“ din FNLA şi UNITA le va da acestora câştig de cauză. Moscova şi-a înteţit eforturile în încercarea de a-i determina pe liderii africani să convingă cele trei mişcări angoleze de eliberare să înceapă tratativele cu portughezii pentru un transfer paşnic al puterii.

Aceste negocieri au dus la Acordul de la Alvor din ianuarie 1975, prin care Portugalia a consimțit să predea puterea la 11 noiembrie unei coaliții de guvernământ formată din reprezentanți ai MPLA, FNLA şi UNITA. Dar niciuna din aceste trei grupări nu a luat în serios ideea de guvern de coaliție şi la începutul primăverii, Castro, susținător înfocat al lui Neto, a făcut presiuni crescânde asupra Moscovei pentru a furniza ajutor militar MPLA. La începutul verii, aproximativ 250 de ofițeri cubanezi au fost trimişi în Angola, unde au constituit comandamentul general al lui Neto în planificarea operațiunilor, precum şi în instruirea forțelor MPLA. Castro vedea în Angola terenul propice pentru a se afirma ca mare lider revoluționar şi a reînvia avântul revoluționar de acasă. În iulie, preşedintele Ford şi „Comitetul Patruzeci" care monitoriza acțiunile sub acoperire, a autorizat o acțiune secretă pe scară largă a CIA în sprijinul FNLA şi UNITA prin Zair şi Zambia, ambele ostile MPLA. La începutul lui august, primele forțe sud-africane au trecut frontiera în Angola. La mijlocul lunii, MPLA era în defensivă şi se retrăgea spre capitala țării, Luanda.

Castro a reacționat trimițându-i un apel personal lui Brejnev de a acorda sprijin pe scară largă MPLA şi expediind primele trupe de luptă cubaneze în Luanda în toamna aceluiaşi an. Dar mulți oameni de la Moscova continuau să vadă în Neto un personaj bizar. Ministrul sovietic adjunct de Externe, Vasili Kuznețov, a spus în particular în 1975: „Avem nevoie de el numai o anumită perioadă de timp. Ştim că a fost bolnav… Şi din punct de vedere psihologic nu se poate pune nicio bază pe el". Biroul Politic, la fel ca şi Ministerul de Externe, nu era dispus să-şi asume riscul unei implicări pe scară largă în războiul civil din Angola, nutrind speranța nerealistă că Acordul de la Alvor ar putea fi resuscitat şi cele trei mişcări de eliberare convinse să-şi rezolve divergențele. Sarcina de a-i transmite acest mesaj lui Neto i-a fost încredințată primului ofițer coordonator al acestuia, Oleg Najestkin, pe atunci şef al Biroului pentru Angola din FCD. Înainte de plecare, Najestkin a fost îndemnat şi de Ministerul de Externe şi de Departamentul Internațional de la CC al PCUS, ale căror opinii Najestkin le considera „înguste", să-l „convingă" pe Neto de avantajele unirii sale cu FNLA şi UNITA – politică pe care ofițerul o considera inaplicabilă. Dar în timp ce Najestkin se afla la Brazaville în drum spre Luanda, intensificarea războiului civil a produs o schimbare de atitudine la Moscova – în pofida scepticismului continuu de la Ministerul de Externe. Un raport al FCD adresat Biroului Politic, contrasemnat de Viktor Cebrikov, preşedinte adjunct al KGB, avertiza că, fără sprijin din afară, MPLA nu va fi capabilă să păstreze Luanda. O telegramă de la Centru îl autoriza pe Najestkin să-i spună lui Neto că Uniunea Sovietică este gata să stabilească relații diplomatice la 11 noiembrie cu un guvern MPLA fără reprezentanți ai FNLA sau UNITA şi să acorde asistență militară. Najestkin a plecat de la Brazaville la Luanda la 2 noiembrie şi a găsit un oraş sub asediu. La sosire a fost dus la Hotel Tivoli, unde susținătorii străini ai MPLA erau găzduiți gratuit şi primeau o supă

de fasole o dată pe zi. Prima problemă a lui Najestkin a fost să-l găsească pe Neto, care nu fusese avertizat în legătură cu sosirea lui şi se afla într-o locaţie secretă în afara Luandei, protejat de trupele cubaneze. Un reporter de la *Pravda* care locuia la Tivoli îi cunoştea pe câţiva dintre ofiţerii misiunii militare cubaneze şi îi luase de curând un interviu lui Neto. Acesta l-a condus cu maşina la sediul lui Neto. Deşi era miezul nopţii, Neto continua să lucreze în biroul lui şi l-a întrebat dacă a venit să mai încerce încă o dată să „se unească cu duşmanii revoluţiei din Angola". Najestkin a decis că, dacă nu va fi sincer, nu va putea recâştiga încrederea lui Neto. A recunoscut că erau anumite persoane oficiale la Ministerul de Externe şi la Departamentul Internaţional al CC al PCUS care îl rugaseră să facă exact acest lucru când plecase din Moscova, dar sfaturile mai înţelepte au prevalat între timp, astfel că fusese autorizat să ofere sprijin deplin unui guvern independent al MPLA. Neto a vărsat – aşa cum spunea mai târziu Najestkin – câteva lacrimi de bucurie, apoi i-a zis: „În sfârşit, am fost înţeleşi. Aceasta înseamnă că vom lucra şi vom lupta împreună. Cubanezii, dragii noştri prieteni, ne ajută, dar fără Uniunea Sovietică este foarte, foarte greu pentru noi. Acum suntem siguri că vom fi victorioşi". Cei doi bărbaţi au continuat să discute până în zorii zilei.

Un transport masiv de trupe cubaneze şi armament sovietic efectuat de sovietici a făcut posibilă schimbarea cursului războiului civil. Retragerea sprijinului SUA pentru oponenţii MPLA a fost la fel de importantă. La 13 decembrie, acţiunea secretă a CIA din Angola a încetat brusc să mai fie secretă. Un reportaj de pe prima pagină a ziarului *New York Times* a dezvăluit atât amploarea operaţiunii CIA în sprijinul FNLA şi UNITA, cât şi faptul că, cu cinci luni mai înainte, Nathaniel Davis, secretar adjunct pentru Afaceri Africane la Departamentul de Stat îşi dăduse demisia în semn de protest împotriva ei. Congresul a reacţionat votând tăierea tuturor fondurilor pentru asistenţă secretă pentru oricare facţiune din Angola. Pentru prima dată în istoria Americii, preşedintele a fost nevoit să oprească o acţiune secretă din străinătate în care era angajat personal. Într-un briefing dat în afara cadrului oficial, Henry Kissinger l-a condamnat pe Ford pentru că a permis Congresului să-i nesocotească politica externă. Umilirea CIA a fost primită cu mare bucurie la Centru. După cum afirma un diplomat sovietic superior (ulterior dezertor), Arkadi Şevcenko, Moscova a tras concluzia că „Statele Unite sunt lipsite de voinţa de a acţiona în Africa", tot aşa după cum îşi pierduseră voinţa de a mai lupta în Vietnam. „După umilirea din Vietnam, din 1975, America era tot mai mult înfăţişată de către militanţii de partid ca un rival neînsemnat în Lumea a Treia. Deşi unii experţi au adoptat o atitudine mai precaută, liderii sovietici au considerat că, pe lângă «sindromul Vietnam» Statele Unite sufereau acum şi de un «sindrom Angola»." Neto a făcut aceeaşi analogie. La 27 iulie 1976 el a declarat: „Lupta noastră trebuie să continue până când FNLA va fi învins, aşa cum a fost SUA în Vietnam". Succesul din Angola avea să determine creşterea disponibilăţii Moscovei de a interveni în Etiopia.

Deşi FNLA practic s-a prăbuşit după retragerea sprijinului SUA, UNITA a reuşit să continue lupta din patria sa tribală aflată în sud-estul Angolei cu sprijin din partea Africii de Sud, care era îngrozită de perspectiva de a avea un satelit sovietic în vecinătatea sa. Alianța UNITA cu regimul de apartheid reprezenta o uriaşă victorie propagandistică atât pentru Moscova, cât şi pentru MPLA. La summit-ul UOA din ianuarie 1976, statele membre au fost inițial profund dezorientate neştiind pe care din părțile implicate în războiul civil din Angola trebuie să o recunoască. Dar când s-a descoperit că forțele sud-africane luptau de partea UNITA, susținătorii săi africani au dispărut. La 10 februarie 1976, UOA a recunoscut în mod oficial Republica Populară Angola.

Cantități uriaşe de materiale de propagandă sovietică şi arme au fost transportate pe calea aerului în Angola. Astfel s-au trimis un avion încărcat cu broşuri conținând cuvântarea lui Brejnev la Congresul al XXV-lea (1976) al Partidului şi două avioane pline cu broşuri anti-Mao. Ambasada sovietică din Luanda a afirmat fără prea multă convingere că a utilizat în mod corespunzător tot acest material de propagandă, dar probabil că i-a fost foarte greu să se descotorosească de colecțiile de lucrări complete ale lui Lenin care fuseseră trimise, din greşeală, în versiunea franceză în loc de portugheză. În vara anului 1976, ambasada rămăsese fără portrete ale lui Lenin şi a cerut conştiincioasă altă livrare de la Moscova. Pentru a-l ajuta pe Neto să țină sub control disidența, consilierii de la Stasi din Germania de Est au înființat un serviciu de securitate brutal, Direção de Informação e Segurança de Angola (DISA), care a efectuat repetate epurări împotriva oponenților lui reali şi imaginari.

În octombrie 1976 Neto a vizitat Moscova pentru a semna un tratat de prietenie şi cooperare cu Uniunea Sovietică, prin care părțile semnatare se angajau să coopereze în plan militar şi, totodată, se acorda forțelor sovietice permisiunea de a folosi aeroporturile din Angola şi portul Luanda. „Ajutorul sovietic“, a declarat Neto, „a fost factorul-cheie în dezvoltarea noastră istorică, în dobândirea independenței şi în reconstrucția țării.“ Deşi Moscova l-a salutat public pe Neto ca pe un erou, în realitate el nu s-a bucurat de încrederea Ministerului de Externe şi nici a Departamentului Internațional al PCUS. Cu toate că rezidența din Luanda a menținut legătura cu Neto, probabil că intențiile militante ale lui Neto în 1976 au fost monitorizate în principal de o asistentă politică cu numele conspirativ de VOMUS. Aceasta a devenit contactul confidențial al rezidenței de la Luanda, susținând că exercita o influență „favorabilă“ – fără îndoială prosovietică – asupra lui Neto şi a altor membri ai conducerii MPLA, probabil în sensul contracarării ideologiei maoiste. Dar în iunie 1977 ea a fost arestată, probabil fiindcă susținuse lovitura de stat aproape reuşită a ministrului de Interne al MPLA, Nito Alves, un marxist prosovietic mai ortodox, şi a comisarului-şef politic din forțele armate, José Van Dúnem. Moscova a ezitat înainte de a lua o atitudine față de lovitura de stat. Spre indignarea lui Neto, fără îndoială, abia după patru zile ea i-a condamnat

pe complotişti. După toate probabilităţile voia să vadă cine va ieşi victorios înainte de a alege în favoarea uneia din părţi, dar, la fel ca şi VOMUS, nu ar fi avut nimic împotrivă dacă Neto ar fi fost înlocuit la conducerea MPLA.

Oleg Najestkin susţine că s-a procedat incorect cu Neto din cauza birocraţiei de partid şi a Departamentului Internaţional al CC al PCUS, care dorea „să-l transforme pe Neto într-un instrument obedient al propriei lor politici nu întotdeauna foarte bine concepute de construire a socialismului în Africa“:

> Nu era un personaj obedient faţă de aparatul de partid. Avea întotdeauna o opinie proprie în legătură cu modul în care urma să opereze, să conducă lupta, să acţioneze într-un caz sau altul. Şi aceste opinii erau adesea departe de a coincide cu ale noastre, dar el ştia cum să-şi susţină poziţia. Nu înţelegea, de exemplu, de ce trebuia să se angajeze într-o flecăreală antiimperialistă contraproductivă, de ce trebuia să facă declaraţii în sprijinul politicii externe sovietice cu ale cărei acţiuni, întâmplător, el nu era de acord şi de ce trebuia să-şi pună numele sub fel de fel de apeluri şi declaraţii, dintre care multe nu aveau o semnificaţie concretă şi realistă.

Ca şi Moscova, Ambasada sovietică de la Luanda avea mai multă încredere în Nito Alves şi a regretat că lovitura de stat a acestuia a eşuat. Neto i s-a plâns de mai multe ori lui Najestkin că Departamentul Internaţional scotocea „prin rufele lui murdare“, încercând să găsească un material compromiţător pe care să-l utilizeze împotriva lui.

Spre deosebire de războiul de eliberare din Angola, în care MPLA trebuia să facă faţă rivalilor din FNLA şi UNITA, singura mişcare care lupta împotriva stăpânirii portugheze din Mozambic era Frente de Libertação de Moçambique (FRELIMO). În septembrie 1974, FRELIMO şi guvernul revoluţionar portughez de la Lisabona au semnat un acord prin care se recunoştea independenţa în iunie 1975. La două luni după acord, dându-se drept corespondent de la *Izvestia*, ofiţerul KGB Boris Pavlovici Fetisov a sosit în Mozambic într-o inspecţie. KGB şi Stasi au influenţat în principal crearea brutalului serviciu de securitate al lui Samora Machel, Serviço Nacional de Segurança Popular (SNSAP), care a instituit o domnie a terorii împotriva oponenţilor reali şi imaginari ai lui Machel. Organizaţia la fel de brutală Resistęncia Nacional Moçambicana (RENAMO), creată iniţial de Organizaţia Centrală de Informaţii din Rhodesia în 1977, a reuşit să exploateze opoziţia generală de la sate împotriva regimului FRELIMO manifestată printr-un război civil foarte lung.

Prăbuşirea imperiului portughez a inaugurat ceea ce preşedintele Tanzaniei Julius Nyerere numea „al doilea calvar“ pentru Africa. Entuziasmul Moscovei îl depăşea cu mult pe cel al Washingtonului. Pe parcursul perioadei de cinci ani care a început în ianuarie 1976, valoarea totală a transferurilor de arme sovietice

către Africa Neagră a fost de aproximativ 4 miliarde de dolari, de zece ori mai mare decât valoarea livrărilor americane. Apariția regimurilor marxiste sprijinite de Moscova în Angola şi Mozambic, precum şi umilirea CIA în Angola l-au convins pe Andropov să ordone intensificarea operațiunilor KGB în Africa. În august 1976, FCD şi-a informat rezidențele din Africa:

> Una dintre principalele cerințe pe care SVIRIDOV [Andropov] le-a formulat în legătură cu munca noastră în Africa constă în orientarea rezidențelor către problemele politice principale. Aceasta înseamnă să acționăm mai consecvent pentru a submina poziția americanilor şi a britanicilor în Africa, să consolidăm influența sovietică pe continent. Este necesar să stabilim poziții ferme şi să canalizăm influența în cadrul cercurilor conducătoare, a guvernelor şi a serviciilor de informații, pentru a obține prognoze fiabile referitoare la situația din țară şi din regiune în general şi cu privire la activitățile americanilor, britanicilor şi chinezilor, precum şi pentru adoptarea unor măsuri de amploare împotriva lor.

Optimismul lui Andropov legat de perspectivele de subminare a influenței SUA şi Marii Britanii din Africa şi pentru consolidarea poziției Uniunii Sovietice deriva nu numai din înființarea statelor monopartinice marxist-leniniste din Angola şi Mozambic, ci şi din dovezile tot mai numeroase că Etiopia urma aceeaşi cale.

Regimul prooccidental din Etiopia s-a prăbuşit aproape concomitent cu imperiul portughez. La 12 septembrie 1964, Haile Selassie, Împăratul Etiopiei, Alesul lui Dumnezeu şi Leul Cuceritor al Tribului lui Judah a fost arestat de locotenent-colonelul Mengistu Haile Mariam şi de un grup de tineri ofițeri şi dus la închisoare pe bancheta din spate a unui Volkswagen. Ulterior, lui Haile Selassie i s-a instituit arest la domiciliu în palatul lui unde, un an mai târziu, a fost strangulat, probabil chiar de către Mengistu, şi îngropat în spatele unei latrine din palatul imperial. Puterea a trecut în mâinile unei junte militare, cunoscută sub numele de Derg („comitet“ în limba amhară). Radio Moscova a declarat că schimbările din Etiopia nu „marcau o simplă lovitură de stat militară“. *Pravda* a elogiat implicațiile revoluționare ale naționalizării pământului din 1975. Dar un an mai târziu, când Derg a cerut arme de la sovietici, Moscova a temporizat şi a dat de înțeles că prezența unor membri „prooccidentali“ în Derg face ca această decizie să fie dificilă. La 20 aprilie 1976, Derg a anunțat un program politic detaliat „Revoluția Democratică Națională“, care a format baza unei alianțe de lucru cu organizația marxistă prosovietică MEISON (acronim în amhară al organizației Mişcarea Socialistă pe Întreaga Etiopie), menită să contribuie la crearea unei „republici democrate populare“. Dar în pofida acestei retorici optimiste, Etiopia părea să fie ea însăşi în pragul dezintegrării, cu mişcări separatiste în diverse provincii de frontieră, cu o serie de rebeliuni locale în altele şi câteva mii de arestări la Addis Abeba pentru activitate contrarevoluționară. În acest moment critic, când Etiopia era în pragul războiului civil, Derg a găsit un sprijin crucial la Moscova. Vizita

efectuată de o delegație la nivel înalt a Derg-ului la Moscova în iulie 1976 a fost urmată cinci luni mai târziu de un acord secret privind livrarea de arme sovietice.

Mengistu își consolidase între timp puterea în cadrul Derg-ului asasinându-i, unul câte unul, pe rivalii săi reali și imaginari. În septembrie 1976, Derg a anunțat introducerea unei execuții sumare pentru „contrarevoluționari". Tendințele paranoice ale lui Mengistu au fost accentuate de atentatul organizat împotriva lui în octombrie. *Pravda* a relatat că guvernul progresist de la Addis Abeba, confruntat cu o inevitabilă „intensificare a luptei de clasă", „lichida cu succes bandele de contrarevoluționari" cu sprijinul societății etiopiene. Într-o cuvântare rostită la 17 aprilie 1977, Mengistu a lansat un atac furibund la adresa „dușmanilor revoluției" și în mod demonstrativ a spart trei flacoane de sticlă care păreau să conțină sânge. Flacoanele sparte și sângele împrăștiat din ele simbolizau, a declarat el, pe cei trei dușmani pe care trebuie să-i extermine revoluția: imperialismul, feudalismul și capitalismul. O lună mai târziu, Fondul Salvați Copiii a raportat că printre presupusele victime contrarevoluționare ale băii de sânge a lui Mengistu se aflau nu numai adulți, ci și peste 1000 de copii, majoritatea între unsprezece și treisprezece ani, ale căror trupuri au fost lăsate să zacă pe străzile din Addis Abeba. Amnesty International a estimat ulterior că aproximativ o jumătate de milion de oameni au pierit în timpul Terorii Roșii din 1977 și 1978. Adesea li se cerea familiilor victimelor să achite costul gloanțelor cu care fuseseră ucise acestea.

Tendințele paranoice ale lui Mengistu au fost exploatate de măsurile active ale KGB, menite să exacerbeze teama acestuia de comploturile CIA împotriva lui. Operațiunea FAKEL a folosit o serie de documente false care emanau, chipurile, de la postul CIA din Nairobi (în realitate, mai mult ca sigur fabricate de Serviciul A) și dezvăluiau un inexistent complot în care erau implicate Sudanul, Arabia Saudită, Somalia, Egiptul și Kenya, precum și Statele Unite pentru a-l răsturna de Mengistu de la putere, pentru a-i asasina pe toți liderii și pentru invadarea Etiopiei dinspre Sudan și Kenya. Spre încântarea Centrului, probabil, în septembrie 1977, foarte agitat, Mengistu în persoană a apelat la ambasadorul sovietic din Addis Abeba pentru a primi „ajutorul politic și militar necesar în acest moment critic" ca să facă față complotului. Ambasadorul a reușit să-și compună o figură serioasă tot timpul cât a durat întrevederea și a transmis cererea lui la Moscova. Moscova sperase că va putea evita situația în care ar fi urmat să aleagă între cele două regimuri rivale autointitulate marxiste din Cornul Africii, crezând că, în poziția sa de furnizor de arme și pentru Etiopia și pentru Somalia, va putea să acționeze ca intermediar între cei doi. În martie, propunerea înaintată de sovietici de creare a unei confederații marxist-leniniste formată din Etiopia, Somalia, Yemenul de Sud și Djibouti (care urma să devină independent în iunie) a fost salutată de Mengistu, dar respinsă de Siad. Somalezii începuseră deja să sprijine o mișcare de eliberare din sud-estul Etiopiei. În iunie 1977, înspăimântat

de livrările de arme ale sovieticilor către Etiopia şi mizând pe perspectiva sprijinului militar american, Mogadishu a invadat teritoriul etiopian. Obligată să decidă între Etiopia şi Somalia, Moscova a optat pentru Etiopia. Motivele ei au fost dictate mai mult de realitatea politică decât de ideologie. Etiopia avea o populație de zece ori mai mare decât Somalia şi o aşezare geografică şi mai strategică, deoarece controla căile de navigație ale transporturilor de petrol din Golful Persic către Occident. În iulie 1977, Uniunea Sovietică şi-a retras cei 1000 de consilieri din Somalia. În noiembrie, Somalia a anunțat că a abrogat tratatul de prietenie şi cooperare cu Uniunea Sovietică şi că a suspendat relațiile diplomatice cu Cuba.

Deşi invazia somaleză i-a dat lui Mengistu posibilitatea de a mobiliza toate secțiunile societății etiopiene pentru a sprijini războiul, fără ajutorul militar masiv al Uniunii Sovietice şi al aliaților săi, Derg nu ar fi supraviețuit. În momentul culminant al livrărilor de arme sovietice către Etiopia din iarna 1977–1978, într-un punct critic al războiului cu Somalia, se spune că avioanele sovietice de transport au aterizat la fiecare douăzeci de minute timp de trei luni. Aproximativ 225 de avioane au fost implicate în operațiunea coordonată prin intermediul unui satelit sovietic militar de recunoaştere. În acelaşi timp, 17 000 de soldați cubanezi au fost aduşi cu avionul din Angola pentru a se alătura celor 1000 de consilieri militari sovietici şi 400 de consilieri est-germani care instruiau unitățile de spionaj şi de securitate internă. În martie 1978, somalezii au suferit înfrângerea decisivă. Printre agenții KGB aparent străini de sprijinul sovietic pentru Mengistu s-a numărat şi RASHID, unul dintre jurnaliştii somalezi de frunte, printre contactele căruia se afla şi Siad Barre. Însemnările lui Mitrokhin atestă eforturile susținute ale KGB-ului de a menține legătura cu acest agent:

> În 1978, rezidența i-a inculcat lui RASHID ideile elementare că numai URSS susține destinderea internațională şi coexistența paşnică şi sprijină interesele arabilor. I s-au semnalat erorile politice ale conducerii somaleze în rezolvarea disputelor teritoriale cu Etiopia şi Kenya, i s-a înfățişat adevărata situație din zona Cornului Africii şi i s-a dezvăluit şi natura agresivă a politicii SUA în legătură cu soluționarea problemei, precum şi rolul Arabiei Saudite, ca vârf de lance în lupta împotriva Mişcării de Eliberare Națională de pe continentul african.

Se pare că RASHID nu s-a lăsat convins, iar legătura cu el s-a întrerupt.

În schimb, loialitatea lui Mengistu față de Moscova părea absolută. În fiecare an la 1 Mai, trupele lui demonstrau prin Addis Abeba sub portretele uriaşe ale lui Lenin. Chiar şi mai târziu, aflat în exil după prăbuşirea Uniunii Sovietice, Mengistu îşi amintea cu nostalgie de prima dată când Brejnev îl strânsese în îmbrățişarea lui de urs: „Din acel moment, Brejnev a fost ca un tată pentru mine. Ne-am mai întâlnit încă de douăsprezece ori, întotdeauna în Uniunea Sovietică. De fiecare

dată, înainte de a-i relata problemele noastre, îi spuneam: Tovarăşe Brejnev, eu sunt fiul dumneavoastră, vă datorez totul. Şi într-adevăr simţeam că Brejnev este ca un tată pentru mine."

La 12 septembrie 1978, cu prilejul celei de-a patra aniversări a răsturnării lui Haile Selassie, Mengistu a prezidat festivităţile aşezat pe un tron solitar aurit şi tapiţat cu pluş roşu. Fidel Castro, oaspetele lui de onoare, stătea în dreapta, pe un fotoliu, în timp ce ceilalţi membri ai Derg-ului, pentru prima dată aflaţi într-o împrejurare oficială, au fost expediaţi în nişte strane laterale. Prezenţa lui Castro părea să consacre dictatura lui Mengistu. Şi Havana şi Moscova se făceau că nu văd baia de sânge, care reprezenta una din trăsăturile distinctive ale Republicii Democrate Populare a Etiopiei sub conducerea lui. Dar cel puţin unul dintre contactele cele mai valoroase ale KGB-ului la Addis Abeba, DIUK, a spus rezidenţei că Uniunea Sovietică poartă răspunderea pentru dictatura brutală a lui Mengistu.

Ascensiunea bruscă şi dramatică a regimurilor marxiste din Angola, Mozambic, Guineea Bissau şi Etiopia a revigorat încercarea de răsturnare a regimului coloniştilor albi din Rhodesia, de sub conducerea lui Ian Smith. Moscova continua să-l sprijine pe Joshua Nkomo, conducătorul ZAPU care fusese eliberat din închisoare în 1974, şi nu pe Mugabe, care era şeful ZANU. Deşi Nkomo nu era marxist, făcea parte din organizaţiile sprijinite de sovietici cum erau Organizaţia Solidarităţii Popoarelor Afro-Asiatice şi mai târziu a devenit şi vicepreşedinte al Consiliului Mondial al Păcii. Însemnările incomplete şi fragmentare ale lui Mitrokhin despre ZAPU atestă nouă recrutări ale KGB, dintre care cel puţin opt persoane primiseră instrucţie militară sau studiaseră în Rusia şi se pare că fuseseră recrutate acolo. Cel mai important agent ZAPU identificat de Mitrokhin este NED, membru al Consiliului de Război alcătuit din cinci persoane şi condus de Nkomo, care lua toate deciziile strategice. Deşi Mitrokhin nu oferă amănunte cu privire la informaţiile furnizate de NED, acestea erau foarte apreciate de Centru. Probabil pentru că informaţiile lui NED erau mai ales de natură militară, agentul a fost trecut în subordinea GRU în 1976, dar, ceea ce părea foarte neobişnuit, KGB a fost autorizat de Comitetul Central să rămână în contact cu el (un alt indiciu al importanţei pe care i-o acorda Centrul). Probabil că au mai existat şi alte infiltrări ale GRU în ZAPU. Singurul agent ZAPU identificat de Mitrokhin, ARTUR, care a fost recrutat în timp ce se afla la un curs de instruire militară la Simferopol, a rupt legăturile cu KGB-ul după întoarcerea sa în Africa. Se pare că ceilalţi şapte recruţi ZAPU au fost catalogaţi drept contacte confidenţiale şi nu ca agenţi. Faptul că, la fel ca ARTUR, trei dintre ei (POL, ŞERIF şi ŞIRAK) au întrerupt legăturile cu KGB când s-au întors în Africa sugerează că nu le plăcea presiunea care se exercitase asupra lor în timpul instruirii pentru a coopera cu KGB, dar nu puteau refuza acest lucru înainte de a pleca din Uniunea Sovietică. Cel mai productiv dintre contactele confidenţiale care a menţinut legătura cu KGB-ului pare să fi

fost RIK, care, deşi se afla numai la nivelul mediu al conducerii ZAPU, era apropiat de Joshua Nkomo şi conducerea Statului-Major. După cum reiese din însemnările lui Mitrokhin cu privire la acest dosar, RIK era „ cinstit şi conştiincios în munca sa“. Pentru informaţiile pe care le-a furnizat nu a primit decât 5000 de escudos mozambicani şi câteva cadouri.

Nkomo a condus cele mai multe dintre negocierile pentru furnizările de arme sovietice către aripa înarmată a ZAPU, către Armata Revoluţionară Populară din Zimbabwe, prin intermediul ambasadorului sovietic de la Lusaka, Vasili Grigorievici Solodovnikov, despre care, aşa cum a recunoscut mai târziu Nkomo în memoriile sale, se credea că „este asociat cu KGB“. Solodovnikov era unul dintre experţii sovietici de frunte în problemele Africii, dar se pare că fusese cooptat numai ocazional în calitate de colaborator al KGB-ului şi nu ca ofiţer de informaţii. După cum relatează Nkomo, „Era un om plăcut şi ne înţelegeam foarte bine. În plus, era foarte profesionist în munca lui şi dacă discutai o cerere cu el, puteai fi sigur că o va introduce curând pe ordinea de zi a comitetului de resort de la Moscova şi decizia va veni fără prea mare întârziere“. Nkomo a purtat o „corespondenţă extinsă“ şi a avut cel puţin o întrevedere cu Andropov, la care a discutat „problema instruirii ofiţerilor operativi de securitate ai ZAPU“. DGI din Cuba a furnizat, de asemenea, consilieri de informaţii pentru ZAPU.

Dar informaţiile din interior şi influenţa pe care o exercita asupra ZAPU s-au dovedit ineficiente pentru că au impus o strategie greşită în ZIPRA, care şi-a diminuat influenţa în favoarea rivalului său ZANU, Armata de Eliberare Africană din Zimbabwe (ZANLA). La sfatul sovieticilor, ZIPRA a încercat să se transforme într-o forţă convenţională capabilă să lanseze invazii transfrontaliere prin care să preia controlul asupra teritoriului Rhodesiei şi să devină astfel o pârghie importantă în încheierea unui acord de pace. Dar făcând acest lucru, a înfiinţat lagăre militare în Zambia, Tanzania şi Angola care erau ţinte mult mai uşoare pentru atacul forţelor de securitate din Rhodesia decât grupurile de gherilă mult mai mobile şi mai greu de localizat. Într-o serie de raiduri transfrontaliere din primăvara şi vara anului 1979, armata Rhodesiei şi forţele ei aeriene au anihilat capacitatea ZIPRA de a opera efectiv în interiorul Rhodesiei înainte de acordul de încetare a focului de la sfârşitul anului.

În schimb, ZANLA a avut mai mult succes cu o strategie bazată pe infiltrarea grupurilor de gherilă de la bazele din Mozambic peste frontiera Rhodesiei şi câştigarea sprijinului sătenilor. Deşi superioare din punct de vedere militar, forţele de securitate din Rhodesia au pierdut controlul asupra populaţiei rurale şi, odată cu aceasta, şi războiul. Aşa cum nota un observator: „Adevărata problemă o constituie incapacitatea armatei rhodesiene de a înţelege natura războiului pe care îl duce. Nu a reuşit să-şi dea seama că războiul este în esenţă politic şi nu militar, iar gherilele nu trebuie să fie neapărat eficiente“.

În 1977, scria Ken Flower, şeful spionajului din Rhodesia, „ţara a depăşit

punctul de la care nu mai exista cale de întoarcere în lupta sa împotriva naționalismului african – nu se mai pune problema unei soluții politice, nu mai există alt răspuns decât războiul". Pentru guvernul coloniștilor albi al lui Ian Smith, informațiile lui Flower „nu erau bine-venite". Dar în 1979 Rhodesia a acceptat în cele din urmă inevitabilul şi a votat pentru regimul majorității. Spre marea nemulțumire a Moscovei şi a Consiliului Național African, ZANU a lui Mugabe a obținut o victorie categorică în alegerile din 1980, şi nu ZAPU a lui Nkomo. Şeful informațiilor lui Nkomo, Dumiso Debengwa, îi scrisese lui Andropov pentru a-i cere să continue să-l sprijine împotriva ZANU. Dar după ce Zimbabwe a devenit independent în aprilie 1980, Centrul s-a temut că Mugabe îi va purta ranchiună pentru sprijinul pe care îl acordase rivalului său. A trimis telegrame circulare la rezidențele din Africa, Londra şi în alte locuri în care se cereau informații detaliate referitoare la politica lui față de Uniunea Sovietică.

După ce Republica Zimbabwe şi-a câştigat independența, regimul de apartheid din Africa de Sud şi colonia acestuia din Africa de Sud-Vest (teoretic un mandat al Ligii Națiunilor conferit în 1919) au rămas singurul regim alb minoritar de pe continent. După victoria MPLA din 1975, Organizația Poporului din Africa de Sud-Vest (SWAPO) a reuşit să instaleze o bază de gherile în Angola care erau aprovizionate cu arme şi instruite de către sovietici. În 1976, liderul SWAPO, Sam Nujoma (ulterior primul preşedinte al Namibiei independente), a făcut două vizite la Moscova. Cam în aceeaşi perioadă KGB a reuşit să recruteze doi agenți importanți în interiorul SWAPO: o rudă a lui Nujoma cu numele conspirativ KASTONO, care a operat mai târziu ca agent cubanez, şi un membru al Comitetului Central al SWAPO, cu numele conspirativ GRANT, care a fost recrutat în Zambia şi plătit pentru informațiile despre mişcările de eliberare din Africa de Sud şi despre activitățile chinezilor şi ale țărilor occidentale din regiune. În 1977, Nujoma s-a bucurat de o primire de erou şi a fost îmbrățişat de Castro în timpul celor două vizite în Cuba. SWAPO a primit permisiunea să deschidă un birou la Havana şi cubanezii le-au asigurat instruire militară în Cuba şi în Angola. În 1981, Nujoma a participat la Congresul PCUS de la Moscova.

În proclamarea dreptului SWAPO de a guverna, Nujoma manifesta un oarecare autoritarism. În 1978, el declara: „Nu luptăm pentru regim majoritar. Luptăm pentru a prelua puterea în Namibia spre binele poporului namibian. Noi suntem revoluționari, nu contrarevoluționari." Începând din 1976, au urmat epurări recurente ale unor membri SWAPO în cea mai mare parte nevinovați, suspectați de trădare de către Nujoma şi alți lideri. Aşa cum conchide un studiu avizat în domeniu: „Tot mai multe minți strălucite şi dintre cele mai critice ale mişcării au dispărut din posturile lor". La nivel militar, SWAPO nu putea face față Forței de Apărare Sud-Africane. Namibia îşi datora independența mai puțin războiului de gherilă şi mai mult schimbărilor survenite în Africa de Sud, care au erodat voința Pretoriei de a mai păstra controlul asupra ei.

În iunie 1976, revoltele de la Soweto din apropiere de Johannesburg, înăbuşite brutal de poliţie care a tras cu gloanţe reale, au făcut ca tensiunile rasiale din Africa de Sud să figureze pe prima pagină a ziarelor din întreaga lume. Departe de a fi organizate de ANC, revoltele de la Soweto au fost un protest spontan iniţiat de copiii de şcoală care au demonstrat împotriva ordinelor guvernului ca jumătate din ore să le fie predate în limba afrikaans. Furia tinerilor negri de la oraşe, frustraţi de educaţia de mâna a treia şi de slabele perspective de a-şi găsi un loc de muncă la care erau condamnaţi de regimul rasist din Pretoria, era de nestăvilit. Dintre oraşele din Africa de Sud, numai Durban a scăpat de revoltele care s-au răspândit în toată ţara şi s-au soldat cu 600 de morţi. Statul apartheidului nu şi-a mai recâştigat niciodată autoritatea după aceste incidente.

Războiul de gherilă al ANC a mai continuat încă patru ani înainte de a reuşi să şţirbească încrederea forţelor de securitate din Africa de Sud. SACP a încercat să menţină moralul partidului aflat în ilegalitate prin răspândirea de broşuri secrete care declarau că „Secretul ne-a ajutat să-l învingem pe duşman“:

> Duşmanul încearcă să lase impresia că nu se poate desfăşura activitate în ilegalitate. Guvernanţii se laudă cu toţi oamenii noştri pe care i-au ucis sau i-au prins. Îi arată cu degetul pe luptătorii pentru libertate ţinuţi în închisori. Dar o mare parte din toate acestea nu reprezintă decât un bluf. Fireşte că nu poţi purta o luptă fără să ai pierderi. Dar faptul că Partidul Comunist Sud-African şi Congresul Naţional African au supravieţuit în anii de ilegalitate dovedeşte că regimul nu poate opri nobila noastră activitate. Pentru că am ştiut să lucrăm în ilegalitate ne-am dovedit capabili să-l depăşim tot mai mult pe duşman.

Instruirea pentru „munca secretă“ era asigurată în principal de KGB, aşa cum reiese din instrucţiunile referitoare la operaţiunile în ilegalitate care circulau în cadrul Umkhonto we Sizwe, reprezentând tipul clasic de acţiune al serviciilor sovietice de informaţii. Succesul în lupta desfăşurată în ilegalitate, se sublinia acolo, cerea „ca toată lumea să respecte regulile de comportament organizatoric şi personal“ stabilite în instrucţiuni. Cei infiltraţi trebuie „eliminaţi – în măsura în care reprezintă un pericol serios la adresa supravieţuirii tovarăşilor lor şi nu există altă cale“.

În iunie 1980, forţa de operaţiuni speciale a Umkhonto we Sizwe, comandată de Joe Slovo, loialist al Moscovei care şase ani mai târziu a devenit secretar general al SACP, a lansat patru atacuri simultane împotriva rezervoarelor de petrol dintr-o rafinărie, provocând incendii uriaşe care au durat o săptămână şi erau vizibile de la o distanţă de mai mulţi kilometri. Echipa care a condus atacul era comandată de un alt membru al Partidului Comunist din Africa de Sud (SACP), Motso Mokgabudi (cunoscut mai bine sub numele de Obadi), care fusese instruit temeinic în Uniunea Sovietică şi conducea un lagăr al ANC de instruire în sabotaj

situat în Angola, asistat de consilieri sovietici. Ca şi în cazul altor mişcări de eliberare, KGB (şi, fără îndoială, şi GRU) foloseau cursurile de instruire militară pentru ANC din Uniunea Sovietică ca o oportunitate pentru a recruta contacte confidențiale şi agenți. Presiunea pe care o exercita cel puțin asupra unora dintre potențialii recruți s-a dovedit a fi contraproductivă, ca în cazul cursurilor de instruire pentru ZAPU. Mitrokhin a făcut scurte însemnări pe dosarele a doi membri ANC, ALEKS şi POET, recrutați în timp ce erau instruiți la Simferopol. Amândoi au întrerupt legăturile cu KGB după ce au plecat din Uniunea Sovietică.

Deşi era dornic să recruteze agenți dintre membrii necomunişti ai ANC, KGB nu avea voie să facă acest lucru în Partidul Comunist din Africa de Sud. Relațiile cu Partidul Comunist din Africa de Sud, ca şi cu alte partide frățeşti țineau exclusiv de resortul Departamentului Internațional al CC al PCUS. Dar KGB trimitea fonduri şi la ANC şi la SACP. Oleg Gordievski, care a fost trimis la post la rezidența de la Londra în vara anului 1982, i-a înmânat personal lui Yusuf Dadoo, secretar general al SACP, în următoarele şase luni echivalentul în dolari a 118 000 de lire pentru ANC şi 54 000 de lire pentru SACP. În loc să pună banii într-o servietă, Dadoo i-a îndesat în buzunarele de la haină şi de la pardesiu. Gordievski l-a privit din urmă pe Dadoo cum pleca de la Ambasada sovietică pe jos, aparent fără să se teamă că ar putea fi jefuit în drum spre casă. La fel ca şi ceilalți membri din conducerea SACP, Dadoo era un loialist devotat al Moscovei, neatins de erezia eurocomunistă care sprijinise invaziile sovietice din Ungaria în 1956 şi din Cehoslovacia în 1968, dar se dovedise la fel de devotat şi cauzei luptei pentru eliberare din Africa de Sud.

După moartea lui Dadoo din 1983, rezidența de la Londra a încetat să mai aloce fonduri pentru ANC şi SACP. Principala capitală vest-europeană în care KGB a menținut legătura cu agenții săi din ANC şi contactele confidențiale a fost Stockholm, unde ANC avea cel mai mare birou din afara Africii şi primea sprijin public şi o finanțare generoasă de la Partidul Social Democrat Suedez pentru lupta sa împotriva apartheidului. Pe măsură ce Occidentul şi-a intensificat opoziția față de apartheid, Centrul a început să se teamă că ANC ar putea fi tentat să se orienteze spre Vest. La începutul anilor 1980, rezidențele KGB de la Stockholm, Londra, New York, Paris, Roma şi din acele capitale africane unde ANC avea birouri au fost bombardate în mod regulat cu instrucțiuni de monitorizare a contactelor Occidentului cu conducerea ANC şi a amenințărilor la adresa influenței SACP. Centrul intra rapid în alertă la cel mai mic semnal de schimbare ideologică. De exemplu, în 1982, biroul din Londra al ANC a început să manifeste o oarecare reținere față de articolele insidioase furnizate de un ofițer KGB care lucra sub acoperirea de corespondent al agenției de presă *Novosti* pentru a fi publicate în ziarele africane. Nevrând să recunoască faptul că problema consta în calitatea deplorabilă a articolelor pe care le producea, Centrul a dat instrucțiuni rezidenței de la Londra să-şi intensifice eforturile pentru a descoperi sursa creşterii influenței occidentale în cadrul ANC.

În încercarea de a exacerba suspiciunile africane față de Occident, Centrul a menținut o serie de măsuri active menite să demonstreze că Statele Unite şi aliații lor sprijineau regimul de apartheid. Operațiunea CICORÎ din 1981 a folosit nişte falsuri fabricate de Serviciul A, pentru a dovedi inexistența embargoului asupra armelor. Acesta a răspândit zvonul fantastic potrivit căruia CIA şi spionajul vest-german complotau pentru a furniza Africii de Sud arme nucleare. Operațiunea GOLF din 1982, care a fabricat, de asemenea, dovezi despre furnizările secrete de arme americane, s-a bazat pe o scrisoare falsificată adresată ambasadoarei SUA la ONU, Jeane Kirkpatrick, din partea unui consilier de la Ambasada Africii de Sud din Washington. Acesta îi transmitea „cele mai bune gânduri şi recunoştința“ serviciului de informații militare din Africa de Sud, alături de un cadou cu ocazia zilei de naştere „ca un semn al aprecierii guvernului meu“. Scrisoarea a fost publicată de corespondenta de la Washington a publicației *New Statesman*, Claudia Wright, care a folosit-o ca piesă centrală într-un articol în care o ataca pe Jeane Kirkpatrick, intitulat „Cel mai bun prieten al unei fete“. Printre falsurile fabricate de Serviciul A exista şi un aşa-zis memorandum al consilierului special al preşedintelui Mobutu din Consiliul de Securitate Națională din Zair în care se raporta o întâlnire secretă dintre trimişii SUA şi ai Africii de Sud pentru discutarea modalităților de destabilizare cu ajutorul lui Mobutu a guvernului MPLA din Angola. Falsul a fost trimis la ANC şi la SWAPO şi răspândit ulterior în mass-media, reuşind să păcălească mai mulți ziarişti occidentali şi africani şi devenind apoi un reportaj central în *Observer*, sub titlul „SUA şi Africa de Sud în complotul din Angola“. Prin relatarea plângerilor americanilor că documentul era un fals, *Observer* a conferit şi mai multă greutate presupuselor dovezi de autenticitate a acestuia. Serviciul A a continuat să fabrice falsuri în care se dezvăluia colaborarea secretă dintre Washington şi Pretoria şi în epoca lui Gorbaciov, printre acestea fiind şi o scrisoare din 1989 de la ministrul de Externe al Africii de Sud, „Pik“ Botha, cu privire la un acord secret (inexistent) încheiat cu America. Pe lângă dezvăluirea unor pretinse legături secrete dintre Washington şi regimul de apartheid, cea mai reuşită măsură activă a sovieticilor în Africa a fost atribuirea devastatoarei epidemii de SIDA din Africa unei ofensive biologice secrete a Americii.

La începutul anilor 1980, în pofida succesului continuu al măsurilor active ale KGB-ului, s-a produs o schimbare dramatică de atitudine în politica sovietică din Africa. În 1980, Andropov continua să afişeze un optimism sfidător cu privire la perspectivele Angolei „eliberate“, ale Mozambicului şi Etiopiei. În câțiva ani, optimismul lui Andropov s-a evaporat. La sfârşitul anilor ’70, războiul civil din Angola părea să scadă în intensitate, iar uriaşele resurse de petrol ale Angolei încurajau la optimism în privința perspectivelor sale economice. La începutul anilor ’80, ca urmare a sprijinului Africii de Sud pentru UNITA, flacăra războiului s-a aprins din nou. În numai doi ani (1981–1982) PIB-ul Angolei a scăzut cu

20%. În timpul unei vizite în Angola a unei delegații a KGB-ului condusă de Vadim Kirpicenko, deşi aceasta fusese cazată într-o casă de oaspeți relativ luxoasă, au avut loc întreruperi regulate de curent electric şi de apă care se adăugau la privațiunile îndurate zilnic chiar şi de populația din cartierele mai privilegiate ale Luandei. Kirpicenko a găsit DISA, versiunea angoleză a KGB, într-o stare „primitivă", în pofida instruirii asigurate de consilierii de la Stasi:

> Peste tot domneau sărăcia şi lipsurile, care erau vizibile chiar şi în înfățişarea exterioară a şefilor. Nivelul de studii al liderilor era, de asemenea, foarte scăzut. Când ministrul [Securității Statului] a prezentat delegația [KGB] personalului de conducere din minister, am văzut că unul dintre şefii de departament avea un sacou cu o mânecă cu zece centimetri mai lungă decât cealaltă. Nu am înțeles de ce nu şi-a scurtat mâneca mai lungă, ceea ce nu ar fi necesitat un efort prea mare. Am fost surprinşi să descoperim trei portughezi localnici în rândul personalului de conducere al ministerului. După prezentările de rigoare, la cererea ministrului, am expus câteva dintre evaluările noastre cu privire la situația internațională. Abia am rostit două cuvinte şi personalul de conducere al ministerului s-a cufundat într-un somn dulce.

Kirpicenko insistă asupra faptului că această reacție nepoliticoasă nu a fost în niciun caz „o reflectare a calității discursului meu".

Angola rămânea o povară pentru economia sovietică în declin, dar depindea încă şi mai mult de câştigurile din exportul de petrol al companiilor SUA. În mod ironic, MPLA trebuia să recurgă la trupe cubaneze ca să apere instalațiile petroliere americane de atacurile UNITA. În Mozambic, la fel ca şi în Angola, Moscova se confrunta cu probleme aproape insurmontabile, provocate de războiul civil şi proasta gestionare economică. După cum afirmă Markus Wolf, şef cu state îndelungate de serviciu în Stasi, „Luptele interne pentru putere din FRELIMO erau exacerbate de disputele dintre armata sovietică şi KGB cu privire la modul cel mai potrivit de a gestiona conflictul care începuse să scape de sub control". Dmitri Volkogonov, primul istoric care a avut acces la documentele lui Andropov din perioada cât a fost secretar general, conchide că „nu avea nici cea mai mică idee ce să facă cu aliații". Şi încă şi mai greu era să se descurce cu Etiopia, unde Mengistu continua să reprime cu brutalitate orice opoziție, acestea fiind în mare măsură doar rodul imaginației lui. Când comisarul politic al armatei lui Mengistu, Asrat Destu, a fost întrebat în timpul vizitei sale la Moscova din 1984 de ce continua baia de sânge, el a răspuns: „Noi facem ceea ce a făcut Lenin. Nu poți construi socialismul fără teroarea roşie". La două săptămâni după întoarcerea sa la Addis Abeba, Destu a fost ucis într-un schimb de focuri la o şedință a Consiliului Revoluționar al lui Mengistu.

În martie 1984, la o lună după moartea lui Andropov, Centrul a fost luat prin surprindere atunci când Samora Machel şi preşedintele Africii de Sud, P. W. Botha, au semnat acordul de neagresiune de la Nkomati (numit astfel după localitatea

din Mozambic unde a avut loc semnarea). Fotografiile cu uriaşul Botha, cunoscut prin temperamentul lui vulcanic, poreclit *die Groot Krokodil* (Marele Crocodil), care îl domina pe micuțul Machel, păreau să simbolizeze triumful forței de la Pretoria. În schimbul acordului FRELIMO de a înceta să mai ofere baze pentru ANC, Pretoria a promis că va retrage sprijinul acordat RENAMO (deşi, în realitate, spionajul militar sud-african a continuat să îi ofere o oarecare asistență secretă). ANC a declarat disperat că „acordul a surprins întreaga lume progresistă". La puțin timp după aceasta, N. V. Şişlin, consultant în probleme de afaceri externe al Departamentului Internațional (mai târziu şi al lui Gorbaciov) a spus ambasadei şi rezidenței KGB de la Londra într-o informare privată că „salvarea Mozambicului" era dincolo de puterile Moscovei; economia lui practic se prăbuşise, iar FRELIMO era sfâşiat de rivalități interne. Şişlin a caracterizat problemele economice ale Angolei drept catastrofale şi conducerea ei politică, la fel ca şi cea din Mozambic, drept dezbinată şi incompetentă. Se temea că MPLA, la fel ca şi FRELIMO, ar putea fi forțat să se împace cu Africa de Sud. Rezidența KGB de la Londra (şi, fără îndoială, şi cele din alte capitale) a primit instrucțiuni să strângă informații cu privire la ceea ce Centrul se temea că ar putea reprezenta amenințări la adresa influenței sovietice: planurile SUA de a submina poziția sovietică în Africa de Sud; presiunea exercitată de SUA asupra aliaților săi pentru a refuza asistența economică pentru Angola şi Mozambic; pericolul ca Angola şi Mozambicul să intre în sfera de influență occidentală; disponibilitatea SWAPO de a ajunge la un compromis cu privire la problema namibiană; încercările Occidentului de a submina ANC sau de a slăbi bazele marxiste ale acestuia.

În Uniunea Sovietică erau divergențe foarte mari cu privire la politica față de Africa de Sud. În pofida denunțării fără echivoc a apartheidului, Moscova menținea relații strict secrete cu Pretoria vizând reglementarea pieței mondiale la aur, diamante, platină şi minerale prețioase, unde Uniunea Sovietică şi Africa de Sud aveau o relație specială. Având în vedere caracterul deosebit de delicat al acestor relații şi indignarea pe care ar fi provocat-o în Africa Neagră dezvăluirea lor, KGB a încercat să salveze aparențele. În 1984, atunci când economia Africii de Sud era în pragul unei crize serioase, Kremlinul a decis să înceapă convorbiri secrete cu Pretoria despre reglementarea pieței. Ca măsură preliminară, rezidențele KGB din Statele Unite, Anglia, Germania de Vest, Franța şi Elveția au fost solicitate să strângă informații cu privire la o serie de instituții financiare şi firme din Africa de Sud. La mijlocul anilor '80, corporația De Beers din Africa de Sud plătea Uniunii Sovietice aproximativ un miliard de dolari pe an pentru furnizarea de diamante de înaltă calitate. Acordurile secrete ale Moscovei cu Pretoria de menținere a prețurilor ridicate la mineralele prețioase nu a împiedicat atacurile Moscovei împotriva partenerilor de afaceri ai Africii de Sud pentru că făceau afaceri cu regimul de apartheid.

Epoca lui Gorbaciov a fost marcată de accentuarea convingerii că implicarea

în problemele Africii Subsahariene reprezenta o secătuire inacceptabilă a resurselor sovietice, prin adâncirea pesimismului cu privire la potențialul revoluționar al regiunii şi prin creşterea certitudinii că nenumăratele ei dificultăți erau periferice față de interesele Uniunii Sovietice. Conducerea SACP, care până atunci susținuse linia Moscovei, a constatat că este dificil să-şi ascundă frustrarea. În disputa prost disimulată dintre Gorbaciov şi Castro, care se considera drept apărător al ortodoxiei marxist-lenineste împotriva revizionismului sovietic, SACP era fără echivoc de partea lui Castro, preferând să-şi desfăşoare cel de-al VII-lea Congres al partidului nu la Moscova, ci la Havana. În cadrul blocului sovietic din Europa Centrală şi de Est, SACP nu mai avea drept model regimul revizionist al lui Gorbaciov, ci pe acela de linie dură al lui Erich Honecker din Germania de Est. La conferința de la Havana şi-a exprimat dorința de „a construi Germania de Est în Africa" după încheierea apartheidului. În următoarele luni însă, prăbuşirea Zidului Berlinului şi dezintegrarea blocului sovietic a convins SACP să adopte o poziție mai flexibilă. Printr-o coincidență fericită statul monopartinic sovietic şi regimul apartheidului din Africa de Sud au început să se prăbuşească cam în acelaşi timp. Gorbaciov nu mai era dispus să consacre nici timp, nici bani luptei din Africa de Sud, ceea ce a obligat ANC să reia negocierile. La începutul anului 1989, Africa de Sud a fost de acord cu o înțelegere – mijlocită de Statele Unite şi Uniunea Sovietică – de a acorda independență Namibiei (Africa de Sud-Vest) în schimbul retragerii trupelor cubaneze din Angola. În iulie, Nelson Mandela, personajul principal al ANC, aflat în închisoare (încă nu era preşedinte), a avut o întâlnire secretă cu preşedintele P. W. Botha. Mandela auzise diverse relatări despre temperamentul lui nestăpânit: „Mi s-a părut că este exact modelul de Afrikaner de modă veche, înțepat şi scrobit, încăpățânat, obişnuit nu să discute cu liderii africani, ci să le comande". Spre surprinderea lui, l-a găsit pe Botha într-o dispoziție sufletească favorabilă reconcilierii: „Mi-a întins mâna şi mi-a zâmbit larg şi, de fapt, din acel moment m-a dezarmat". Dar mult mai importantă decât schimbarea de atitudine a lui Botha a fost imensa autoritate morală şi capacitate de unificare a poporului din Africa de Sud pe care o avea Mandela şi pe care, în mod surprinzător, reuşise să şi-o păstreze în timpul celor peste douăzeci şi şapte de ani cât stătuse la închisoare. Arta de a conduce a lui Mandela a făcut mai mult decât războiul de gherilă uimitor de ineficient al Umkhonto pentru a ține laolaltă Africa de Sud după încheierea apartheidului. În decembrie 1989, la o lună după căderea Zidului Berlinului, Mandela s-a întâlnit pentru prima dată cu succesorul lui Botha în funcția de preşedinte, F. W. de Klerk. Imediat după întrevedere, Mandela a scris conducerii ANC aflată în exil la Lusaka, reluând aprecierea făcută de Margaret Thatcher cu cinci ani mai înainte despre Gorbaciov şi a spus că de Klerk este un om cu care se pot face afaceri. La 2 februarie 1990, de Klerk a anunțat în parlament anularea exilului ANC şi – în şoaptă, dar audibil pentru cei care se aflau în încăpere – şi pentru SACP. La 11 februarie, Mandela a ieşit pe poarta închisorii. În august a

anunțat că ANC suspenda în mod unilateral lupta armată începută cu aproximativ treizeci de ani înainte. În mod ironic, omul care îl convinsese la vremea respectivă pe Mandela că venise momentul să facă acest pas istoric fusese nimeni altul decât Joe Slovo, loialistul sovietic de linie dură, lider al SACP. Cu aproape trei ani mai târziu, ANC a câştigat primele alegeri democratice din Africa de Sud.

Prăbuşirea sistemului sovietic a făcut mult mai mult decât politica sovietică din perioada Războiului Rece pentru a convinge regimul de apartheid că era momentul să renunțe. Dar pentru ANC, sprijinul sovietic în stadiile timpurii ale luptei armate, într-un moment în care Statele Unite şi mulți dintre aliații lor îl țineau la distanță, a fost de mare importanță. „Cinicii“, spunea Nelson Mandela mai târziu, „au susținut întotdeauna că comuniştii s-au folosit de noi. Dar cine spune că nu ne-am folosit şi noi de ei?“ În ultimă instanță, ANC a câştigat mai mult decât Moscova de pe urma relației cândva strânse dintre ele.

26

CONCLUZII:
KGB în Rusia şi în lume

Cu numai un deceniu înainte de destrămarea Uniunii Sovietice, conducerea Centrului rămânea în continuare optimistă cu privire la succesul politicii lui de înaintare în Lumea a Treia. Andropov îi spunea plin de încredere ministrului de Interne al Vietnamului, Fam Hung, în timpul vizitei sale la Moscova din octombrie 1980:

> Uniunea Sovietică nu numai că vorbeşte despre revoluţia mondială, dar o sprijină efectiv. URSS are un potenţial militar şi economic puternic care este o pavăză pentru ţările socialiste şi celelalte forţe progresiste ale lumii… De ce Statele Unite şi alte ţări occidentale au fost de acord cu politica destinderii în anii ’70 şi apoi şi-au schimbat politicile? Pentru că imperialiştii au înţeles că o reducere a tensiunii internaţionale era în avantajul sistemului socialist. În această perioadă au fost eliberate Angola, Mozambicul, Etiopia şi Afganistanul.

Viitorul DCI, Robert Gates, nota în acelaşi timp: „Sentimentul că sovieticii şi marionetele lor erau în plin marş în toată lumea se resimţea la Washington, la fel ca şi la Moscova“. Sandiniştii victorioşi din Nicaragua informau în secret Moscova despre intenţia lor de a se transforma într-un „partid marxist-leninist de avangardă“ care, în alianţă cu Cuba şi blocul sovietic, vor răspândi revoluţia în toată America Centrală. Andropov nu avea deloc chef să suspende marşul „revoluţiei mondiale“ în speranţa că se va reveni la destinderea de la începutul anilor ’70. Ostilitatea lui faţă de Statele Unite şi suspiciunile la adresa lor au atins punctul culminant după numirea lui Ronald Reagan ca preşedinte în ianuarie 1981. Patru luni mai târziu, KGB şi GRU au început împreună operaţiunea REAN, cea mai mare operaţiune sovietică de spionaj din timpul Războiului Rece, destinată să detecteze planurile Administraţiei Reagan cu privire la o primă lovitură nucleară, care în realitate erau inexistente.

În momentul în care începea REAN, Brejnev nu prea mai făcea altceva decât să aplice o ştampilă de cauciuc peste politicile pe care le decideau alţii. În 1981, când Valeri Boldin a devenit asistentul lui Mihail Gorbaciov, a fost surprins să-l vadă pe Brejnev cum stă la şedinţele Biroului Politic cu privirile pierdute în gol:

> De cele mai multe ori citea o notă pregătită de asistenţii lui, dactilografiată cu caractere mari la o maşină de scris specială. Uneori era aşa de confuz că citea aceeaşi propoziţie de mai multe ori şi se uita neajutorat în jur, ca şi când ar fi recunoscut că este neputincios.

În momentul în care Brejnev a intrat în faza finală a îndelungului său declin fizic şi mental, Andropov cocheta cu ideea de a deveni liderul Uniunii Sovietice în urma lui şi de a pune capăt „epocii stagnării“ (cum a fost ea numită ulterior) de acasă, de a se ridica la înălţimea pericolului nuclear din partea regimului lui Reagan şi de a consolida victoria sovietică împotriva Adversarului Principal în Lumea a Treia. Pregătindu-se pentru era mai dinamică pe care intenţiona s-o inaugureze, Andropov a luat decizia fără precedent de a implementa pentru prima oară măsuri active împotriva unui lider sovietic. Andropov a propus cu cinism ca autoritatea personală a lui Brejnev să fie sporită prin apariţii mai dese la televiziune – cu scopul real de a scoate la iveală în faţa publicului infirmitatea şi ramolismentul secretarului general, demonstrând astfel necesitatea ca propria lui conducere să fie mai viguroasă. Decrepitudinea lui Brejnev a devenit tema principală a bancurilor politice care pentru cei mai mulţi cetăţeni sovietici erau singura formă de manifestare a disidenţei. Printre acestea se afla şi programul zilnic al lui Brejnev:

09: reanimare
10: micul dejun
11: acordarea de medalii
12: prânz
16: primirea de medalii
18: semnarea unor documente importante
20: moarte clinică
21: reanimare.

Pe lângă faptul că au avut mai multe ocazii de a observa starea precară a sănătăţii secretarului general, ziariştii occidentali şi serviciile de spionaj erau alimentate şi cu povestioare de senzaţie din care reieşea că KGB îi investighează pe membrii familiei lui Brejnev şi ai cercului lui intim în privinţa corupţiei. De exemplu, se spunea că fiica lui Brejnev, Galina, avea o aventură cu un playboy moscovit pe nume „Boris Ţiganul“ care făcea parte dintr-un cerc de traficanţi de diamante, incluzând şi membri ai Circului de Stat din Moscova. Soţul Galinei, generalul Iuri Ciurbanov, a fost demis din funcţia de ministru adjunct al Afacerilor

Interne şi circulau zvonuri despre sinucidere sau chiar despre asasinarea celor prinşi în plasa corupţiei.

În noiembrie 1982, când, în sfârşit, Brejnev a murit, Andropov a devenit primul şef al KGB ales de către Biroul Politic în funcţia de lider al partidului. Aşa cum cerea tradiţia, a început prin a aduce un ipocrit omagiu „marelui“ dispărut, Leonid Ilici, a cărui reputaţie avusese grijă s-o submineze în secret: „Noi, prietenii lui apropiaţi, care am lucrat alături de el în Biroul Politic, am cunoscut farmecul lui deosebit, marea forţă care ne aduna laolaltă în Biroul Politic, marea autoritate, dragostea şi respectul de care se bucura în rândul tuturor comuniştilor, al oamenilor sovietici, al popoarelor din întreaga lume“.

Dar şi sănătatea lui Andropov se deteriora rapid. În decurs de trei luni se afla într-o stare de disconfort fizic avansat, făcând în mod regulat dializă din cauza insuficienţei renale şi fiind obligat să-şi petreacă mai tot timpul la lucru într-un scaun de dentist cu un buton în braţul de sprijin care îi permitea să-şi schimbe poziţia ca să-şi mai uşureze durerile. Gravitatea bolii lui era un secret păstrat cu strictețe. „Ambasadorii sovietici“, îşi aminteşte Dobrînin, „inclusiv eu însumi, nu ne dădeam seama cât de gravă este boala lui.“ Cele paisprezece luni petrecute de Andropov la cârma ţării, departe de a reprezenta, aşa cum intenţionase el, punctul culminant al succesului sovietic în rândul ţărilor în curs de dezvoltare, au marcat momentul în care convingerea atât de dragă Centrului că Războiul Rece poate fi câştigat în Lumea a Treia a început să se dezintegreze. Forţele sovietice au fost înfrânte în Afganistan într-un război pe care nu-l puteau câştiga şi aliaţii sovietici din Lumea a Treia, mai ales din Africa, erau în mod clar incapabili să renunțe la retorica socialistă în favoarea faptelor. Chiar şi atitudinea lui Andropov se schimbase radical de la începutul deceniului. În iunie 1983, într-unul din ultimele lui discursuri înainte ca boala să-l oblige să dispară complet din viaţa publică, a spus în faţa plenului Comitetului Central:

> Una este să proclami socialismul ca scop şi alta să-l construieşti. Pentru aceasta, este nevoie de un anumit nivel al forţelor de producţie, al culturii şi conştiinciozităţii sociale. Ţările socialiste îşi exprimă solidaritatea cu aceste state progresiste [din Lumea a Treia], le ajută în sfera politicii şi a culturii şi militează pentru apărarea lor. Şi noi contribuim, în măsura capacităţii noastre, la dezvoltarea lor economică. Dar în ansamblu, dezvoltarea lor economică, la fel ca şi întregul progres social al acestor ţări poate fi (firește) numai rezultatul muncii popoarelor respective şi al unei politici corecte din partea conducerii lor.

Politica înaintării sovietice în Lumea a Treia era frânată nu numai de nivelul scăzut al „forţelor de producţie, al conştiinţei sociale şi culturale“, ci şi de eşecul catastrofal – pe care Andropov nu avea inima să-l recunoască – al economiei sovietice. Speranţele larg răspândite în Lumea a Treia în anii ’50 şi ’60 că modelul sovietic va oferi tiparul modernizării propriilor lor economii dispăruseră aproape

cu desăvârşire. Conducerea presupus reformistă a lui Andropov nu făcea decât să continue „epoca de stagnare“ a lui Brejnev. Alegerea ca lider al partidului după moartea lui Andropov, survenită în februarie 1984, a fostului prieten al lui Brejnev, Konstantin Cernenko, în vârstă de şaptezeci şi doi de ani şi bolnav în fază terminală, exact modelul de „aparatcik“ nereformat şi lipsit de calităţile intelectuale ale lui Andropov, a simbolizat scleroza întregului sistem. La funeraliile lui Andropov, Cernenko nu a fost în stare decât să bolborosească scurtul discurs funebru scris pentru el. Dr. David Owen, care a participat la funeralii ca lider al Partidului Social Democrat Britanic, l-a diagnosticat corect ca suferind de emfizem. Cernenko mai avea de trăit doar treisprezece luni. Decrepitudinea Biroului Politic în ansamblu devenise probabil tema dominantă a bancurile clandestine sovietice. De exemplu:

Întrebare: Ce are patru picioare şi douăzeci şi patru de dinţi?
Răspuns: Crocodilul.
Întrebare: Ce are douăzeci şi patru de picioare şi patru dinţi?
Răspuns: Biroul Politic.

Uzura fizică a celor mai mulţi membri ai Biroului Politic părea să fie în concordanţă cu politica sovietică faţă de Lumea a Treia. În timpul lui Andropov şi Cernenko, Moscova vedea tot mai mult în prietenii şi aliaţii ei din Lumea a Treia o povară pe umerii economiei ei slăbite şi mai puţin nişte aliaţi cu care mărşăluia împreună spre triumful global al socialismului. Nikolai Leonov, cândva adept înflăcărat al politicii de înaintare a Uniunii Sovietice în Lumea a Treia, a început să vadă ajutorul sovietic pentru ţările în curs de dezvoltare „ca pe o tumoare canceroasă care macină puterile trupului bolnav al propriului nostru stat“.

Odată cu venirea la putere în martie 1985 a lui Mihail Gorbaciov, reformist energic şi relativ tânăr, această iluzie cu privire la Lumea a Treia a fost reflectată într-o schimbare fundamentală a politicii sovietice. Nu există nicio altă dovadă mai convingătoare a „noii gândiri“ a lui Gorbaciov în politica externă din primul său an ca secretar general decât denunţarea distorsionărilor tradiţionale din rapoartele FCD. Faptul că la sfârşitul anului 1985 Centrul a fost obligat să emită instrucţiuni referitoare la „interzicerea distorsionărilor stărilor reale de fapt în mesajele şi rapoartele de informaţii trimise la Comitetul Central al PCUS şi la organismele de conducere“ este o condamnare făţişă a obedienţei KGB-ului faţă de standardele corectitudinii politice impuse de liderii sovietici anteriori. Din acest moment a devenit mai uşor ca în rapoartele FCD să fie recunoscută inutilitatea multora dintre ajutoarele sovietice acordate prietenilor şi aliaţilor. Gorbaciov ştia că politica de înaintare în Lumea a Treia din ultimul sfert de veac impusese o presiune inacceptabilă economiei sovietice în declin şi alterase relaţiile cu Statele Unite.

Nici chiar Gorbaciov nu a întrerupt imediat fluxul de arme şi tehnică militară care mergea către Afganistan, Nicaragua, Vietnam, Siria, Yemenul de Sud, Etiopia, Angola, Algeria şi în alte părți. În mai 1986, la peste un an după ce Gorbaciov devenise secretar general, Biroul Politic a fost de acord să „livreze uniforme gratuite, alimente şi medicamente unui număr de 70 000 de persoane din armata sandinistă" în pofida faptului că regimul sandinist datora deja Uniunii Sovietice 1,1 miliarde de dolari. Însă în programul PCUS din 1986 Lumea a Treia abia dacă este menționată. Decizia lui Gorbaciov din noiembrie 1986 de a retrage trupele sovietice din Afganistan până în 1988 a marcat o reevaluare majoră a politicii din Lumea a Treia. Unul din motivele principale pentru care nu s-a anunțat retragerea imediată, a spus el Biroului Politic în februarie 1987, era acela de a se diminua umilirea Uniunii Sovietice în ochii prietenilor din Lumea a Treia: „India va fi îngrijorată, la fel ca şi cei din Africa. Ei cred că aceasta va reprezenta o lovitură dată autorității Uniunii Sovietice în mişcarea de eliberare națională. Şi ne vor spune că imperialismul îşi va relua ofensiva dacă noi fugim din Afganistan". Gorbaciov încă mai spera să salveze cât mai mult din prestigiul Uniunii Sovietice în Lumea a Treia, dar nu prea ştia cum să facă acest lucru.

În momentul în care ultimele trupe sovietice plecau din Afganistan, conducerea Centrului şi-a dat seama că rețeaua sa internațională de prieteni şi aliați din lumea spionajului era compromisă. La întâlnirea finală a serviciilor de spionaj din blocul sovietic (la care au participat şi serviciile din Cuba, Mongolia şi Vietnam), ținută în Berlinul de Est în octombrie 1988, cuvântările au inclus exemple de umor negru inimaginabile mai înainte. Unul din conducătorii de delegații a pus întrebarea: „Ce este socialismul?" şi a dat răspunsul politic incorect: „Cel mai dificil şi mai sinuos drum de la capitalism la capitalism". Cu numai un deceniu mai înainte, un ministru cehoslovac care îndrăznise să manifeste lipsă de respect față de hagiografia lui Brejnev şi alte materiale de propagandă, lăsându-le în camera de hotel de la Moscova, fusese pârât lui Andropov personal şi ofițerului de legătură de la Praga, înainte de a se depune o plângere oficială. Deşi conferința serviciilor de spionaj de la Berlin se ținea cu peste un an înainte de prăbuşirea Zidului Berlinului, starea de spirit era deja atât de apăsătoare încât, pentru prima dată, nu s-a mai fixat nici data, nici locația întâlnirii următoare. În ultima seară, delegații au participat la o excursie cu vaporul pe canalele şi lacurile din jurul Berlinului, dar erau deja conştienți de faptul că s-ar putea să nu se mai întâlnească. „În multe cazuri", îşi amintește Kirpicenko, „ne luam rămas-bun pentru ultima oară. Comunitatea serviciilor de spionaj din țările socialiste îşi încheiase existența."

În 1989, curând după ce a devenit secretar de stat al SUA, James A. Baker III nota în particular că Uniunea Sovietică dădea pentru prima dată semne de bunăvoință în sensul că era dispusă să se implice mai degrabă în găsirea unei soluții decât în problematica Lumii a Treia. Moscova îşi folosea influența pentru a convinge Vietnamul să-şi retragă trupele din Cambodgia şi pentru a pune capăt

lungilor războaie civile distrugătoare din Namibia şi din Angola. În aprilie 1989, în timpul unei vizite de stat în Cuba, cândva principalul aliat al politicii sovietice de înaintare în Lumea a Treia, Gorbaciov a anunţat oficial că Moscova renunţase la politica sa tradiţională de export de socialism în favoarea principiului neintervenţiei. A declarat în cuvântarea sa de la Havana: „Suntem împotriva oricăror teorii şi doctrine menite să justifice exportul de revoluţie sau de contrarevoluţie". Castro, siderat, a ripostat în public cu o avalanşă de statistici cubaneze contrafăcute referitoare la realizările Cubei socialiste şi în particular cu comentarii despre teama muncitorilor sovietici de şomaj şi despre ciudata lipsă de zahăr (principalul obiect de export al Cubei) din magazinele sovietice. Deşi Gorbaciov şi Castro s-au îmbrăţişat ca de obicei la începutul vizitei, cei doi lideri s-au limitat doar la strângeri de mână rezervate când şi-au luat rămas-bun.

În octombrie 1989, cu numai câteva luni înainte de căderea Zidului Berlinului, ministrul de Externe sovietic Eduard Şevardnadze a recunoscut într-un discurs politic oficial de la Sovietul Suprem că prin intervenţia sovietică în Afganistan fuseseră încălcate normele unanim acceptate de relaţii internaţionale şi comportament uman. Retragerea din Afganistan a fost doar cel mai concludent exemplu al unei retrageri mult mai generale din Lumea a Treia. În ultimii ani ai Uniunii Sovietice, menţinerea influenţei asupra aliaţilor ideologici anteriori din Angola şi Nicaragua era mai puţin importantă decât întărirea relaţiilor cu ţările mai înstărite din afara sferei ei de influenţă, respectiv Brazilia, Japonia, Africa de Sud şi Thailanda, care aveau mai multe de oferit ca parteneri de schimb.

După dezintegrarea blocului sovietic, KGB era dezorientat şi încerca în mod nerealist să-şi menţină legăturile din Lumea a Treia. În 1990, Vadim Kirpicenko a condus o delegaţie a KGB-ului la festivităţile care marcau cea de-a 15-a aniversare a întemeierii DISA, omologul KGB din Angola. A constatat că DISA şi Ministerul Securităţii Statului care îl conducea erau mai bine organizate decât cu nouă ani în urmă, când le vizitase, şi păreau împăcate cu ideea necesităţii negocierilor cu UNITA pentru a pune capăt lungului şi ruinătorului război civil. În conformitate cu ritualurile tradiţionale ale KGB-ului în astfel de ocazii, Kirpicenko a înmânat solemn un tablou al Pieţei Roşii gazdelor lui, ca şi cum nimic nu s-ar fi schimbat la Moscova. Cu nouă ani mai înainte, când Kirpicenko ţinuse o cuvântare la Ministerul Securităţii Statului din Angola, fusese iritat văzând că publicul începuse repede să picotească. De această dată, ministrul Securităţii Statului a vorbit timp de două ore unui public care şedea în bătaia soarelui tropical. Politicoşi, membrii delegaţiei KGB au încercat să urmărească cu atenţie discursul, în timp ce – după cum susţine Kirpicenko – toţi tânjeau în sinea lor după umbră şi o bere rece, dar ulterior au suferit serios de insolaţie. În octombrie şi noiembrie 1990, Kirpicenko a mers în fruntea altei delegaţii în Etiopia, pentru a discuta despre cooperare în materie de informaţii. La periferia oraşului Addis Abeba se afla scheletul unui centru de antrenament proiectat de Stasi şi neterminat

pentru KGB din Etiopia, care fusese abandonat după prăbuşirea RDG. Kirpicenko părea să nu fie conştient de caracterul suprarealist al negocierilor dintre serviciile de spionaj a două regimuri condamnate şi notează numai că:

> Negocierile s-au desfăşurat într-o atmosferă de lucru. Etiopienii au acceptat întotdeauna cu recunoştinţă ajutorul nostru modest, au ţinut seama de sfaturile noastre, dar în acelaşi timp, ceea ce este foarte firesc, şi-au păstrat independenţa şi libertatea de acţiune… Nimeni nu ne poate acuza că am determinat serviciile etiopiene de securitate să acţioneze contra intereselor lor naţionale.

La 1 noiembrie, Kirpicenko a devenit ultimul reprezentant sovietic care l-a întâlnit pe preşedintele Mengistu, amândoi fiind aşezaţi pe scaune cu spătar înalt de piele roşie, decorate cu secera şi ciocanul. „Ce se întâmplă în Uniunea Sovietică?“ a întrebat Mengistu. „Relaţiile sovieto-etiopiene mai au vreun viitor? Nu mai contăm pe ajutorul vostru economic, dar am dori să ne acordaţi măcar asistenţă militară.“ Fără această asistenţă, a declarat Mengistu, nu va putea să pună capăt revoltelor care ameninţau regimul lui. La încheierea întâlnirii i-a adresat un ultim reproş: „Chiar voi ne-aţi orientat pe calea socialistă de dezvoltare şi acum ne întoarceţi spatele!“

Nimic din relatarea lui Kirpicenko referitoare la întâlnire nu lăsa să se întrevadă că ştia că are în faţa lui un criminal în masă care în anii 1977–1978 ucisese o jumătate de milion de oameni dintre supuşii lui adulţi în numele marxism-leninismului şi îi obligase pe mulţi dintre copiii acestora să se îmbrace în uniforme copiate după cele ale pionierilor sovietici, condamnându-i pe mulţi alţii la moartea prin înfometare pentru a echipa cea mai puternică armată din Africa cu avioane sovietice, rachete şi tancuri în valoare de 12 miliarde de dolari. La şase luni după ce îşi luase rămas-bun de la Kirpicenko, Mengistu a fost obligat să fugă în Zimbabwe. Jefuitorii care au pătruns în biroul lui au găsit pe cămin o fotografie a lui Mengistu pozând împreună cu Fidel Castro care zâmbea larg, pe birou un bust al lui Lenin şi un LP al lui Bob Marley, iar pe etajeră texte marxist-leniniste alături de istorii ale regilor şi reginelor britanice, care aparţinuseră cândva lui Haile Selassie. În grădină era un leu înfometat închis într-o cuşcă.

În mai 1991, după ce Mengistu a plecat în exil, reproşând foştilor lui prieteni sovietici că nu au sprijinit regimul lui aşa-zis marxist-leninist, Uniunea Sovietică începuse şi ea să se clatine. Conducerea KGB, care asista la prăbuşirea speranţelor lor legate de Uniunea Sovietică, precum şi de locul ei în lume, era aproape la fel de dezorientată ca şi Mengistu. Deşi toţi recunoşteau faptul că existau anumite fisuri în sistemul sovietic, dădeau vina pentru dezintegrarea lui pe un complot imperialist manipulat de Statele Unite. Leonov, şeful secţiei de evaluare a informaţiilor de la KGB în momentul în care Uniunea Sovietică a început să se dezintegreze, i-a avertizat pe Gorbaciov şi pe ceilalţi membri ai conducerii sovietice

că Statele Unite deveniseră „un vultur care se rotea deasupra Uniunii Sovietice“, complotând „pentru a-i aţâţa pe oamenii noştri să se urască unul pe altul“ şi să „toarne gaz peste focul nemulţumirii noastre interne“. Pentru că secretarul general nu a acordat nicio atenţie acestor rapoarte alarmiste secrete, Leonov a dezvăluit în public avertismentele sale, comparând refuzul lui Gorbaciov de a ţine seama de avertismentele KGB cu privire la pericolul „vulturului“ american cu modul în care Stalin ignorase avertizările referitoare la pericolul din partea Germaniei naziste cu o jumătate de secol mai înainte. Mai mulţi ofiţeri superiori KGB au dat publicităţii alte teorii anterior clasificate cu privire la presupusele comploturi americane de subminare a Uniunii Sovietice şi a influenţei ei globale. În decembrie 1990, preşedintele KGB, Vladimir Kriucikov (fost şef al FCD), a atribuit responsabilitatea pentru lipsurile cumplite de grâne din depozitele Uniunii Sovietice operaţiunilor (inexistente) ale CIA de infectare a importurilor de grâne. În februarie 1921, primul adjunct al preşedintelui KGB (fost şef al FCD), a pus problemele financiare ale URSS pe seama unui la fel de improbabil complot al băncilor occidentale pentru subminarea rublei – o teorie a conspiraţiei preluată rapid de noul prim-ministru Valentin Pavlov. În discursul său, ţinut la o sesiune închisă a Sovietului Suprem din iunie 1991, Kriucikov a încercat să justifice încrederea vechii gărzi a KGB-ului în conspiraţia Occidentului de sabotare a sistemului sovietic, dând publicităţii un raport FCD clasificat care fusese transmis Biroului Politic şi lui Andropov cu paisprezece ani mai devreme. În raport se afirma că CIA, „indiferent de costuri“, recruta agenţi din cadrul economiei, administraţiei şi cercetării ştiinţifice sovietice şi îi instruia să comită sabotaje. O parte din problemele curente ale Uniunii Sovietice, declara Kriucikov, derivau din ofensiva secretă a acestui sabotaj.

Asemenea teorii fanteziste ale conspiraţiilor reflectau starea de dezorientare şi de frustrare la nivelul conducerii Centrului, provocată de prăbuşirea şi umilirea globală suferită de sistemul politic din care făceau parte. Eşecul era uriaş, dar „ochelarii lor ideologici“ nu le permiteau să-l înţeleagă. Kriucikov a exprimat dimensiunea acestei neînţelegeri preluând conducerea în organizarea loviturii de stat eşuate a comuniştilor de linie dură din august 1991, care, deşi fusese concepută pentru a salva Uniunea Sovietică, nu a făcut decât să-i accelereze dezintegrarea. Printre cei care împărtăşeau această neînţelegere se afla şi cel mai de nădejde aliat din Lumea a Treia, Fidel Castro. În iunie, în timp ce era în ultima etapă a pregătirii loviturii de stat, Kriucikov a plecat la Havana, unde a fost întâmpinat cu căldură, în contrast cu primirea rece care i se făcuse lui Gorbaciov cu doi ani mai înainte. Castro, la fel ca şi Kriucikov, dădea vina pe Gorbaciov pentru „distrugerea autorităţii partidului“. *Izvestia* a afirmat mai târziu, probabil în mod corect, că Kriucikov şi Castro încheiaseră un acord secret pentru repararea daunelor provocate alianţei sovieto-cubaneze de Gorbaciov. În iulie, colegul de conspiraţie al lui Kriucikov, vicepreşedintele Ghennadi Ianaiev, care avea să devină în curând

„preşedintele în funcțiune“ din perioada loviturii de stat din august, i-a trimis lui Castro o scrisoare secretă în care îl asigura că „În curând vor fi schimbări în bine“. Vestea despre lovitura de stat, la care se făcea aluzie în scrisoarea lui Ianaiev, a fost salutată de conducerea cubaneză cu o euforie care a cedat locul deznădejdii când lovitura a eşuat câteva zile mai târziu. Deşi KGB obținuse o serie de victorii tactice în Africa de Vest, Asia, America Latină şi în Orientul Mijlociu, operațiunile sale din Războiul Rece s-au încheiat cu o înfrângere strategică cu mult înainte ca Uniunea Sovietică să se prăbuşească în urma puciului din august. La mijlocul anilor ’80, marea strategie a luptei victorioase împotriva Adversarului Principal din Lumea a Treia care trebuia să determine „soarta confruntării mondiale dintre Uniunea Sovietică şi Statele Unite, dintre capitalism şi socialism“, era un fiasco. Marea strategie a eşuat pentru că sistemul sovietic a eşuat. Deşi informațiile bune pot acționa uneori ca un „multiplicator de forță“, accentuând puterea militară şi diplomatică a acelor state care le folosesc în mod eficient, ele nu pot compensa slăbiciunile unui sistem atât de falimentar ca cel al Uniunii Sovietice. Încercările de transplantare a elementelor economiei sovietice centralizate şi ineficiente şi ale agriculturii colectivizate în alte continente au fost dezastruoase. Un economist de la Harvard, Jeffrey Sachs, estima că dacă Africa ar fi aplicat politicile pieței libere ale guvernelor din Asia de Est, rata medie a creşterii ei ar fi fost între 1965 şi 1990 de 4,3%. Cifra actuală este de abia 0,8%.

După invadarea Afganistanului, retorica solidarității sovietice cu mişcările de eliberare națională părea mai găunoasă ca oricând. Dar în anii ’80, atunci când se vedea clar că statul monopartinic şi economia centralizată erau condamnate, Uniunea Sovietică nu mai avea nimic important de oferit Lumii a Treia, în afară de arme pe care cei mai mulți dintre beneficiari nu-şi puteau permite să le cumpere şi pe care Moscova nu le mai putea subvenționa (deşi a făcut frecvent acest lucru). Din Peru până în Afganistan, masivele exporturi de arme sovietice au destabilizat şi societățile şi economiile beneficiarilor din Lumea a Treia. Continentul care a suferit cele mai serioase consecințe a fost Africa, unde Uniunea Sovietică reprezenta principala forță din spatele unei producții de arme fără precedent începând de la mijlocul anilor ’70 şi până pe la mijlocul anilor ’80. Valoarea importurilor din Africa Subsahariană a crescut de la o medie anuală de aproximativ 150 de milioane de dolari (la prețuri constante în dolari SUA) la sfârşitul anilor ’60 la 370 milioane în 1970–1973 şi 820 de milioane în 1974–1976, înainte de a atinge punctul culminant de aproape 2500 de milioane de dolari în 1977–1978, mai ales ca urmare a transporturilor masive de arme sovietice în Etiopia din timpul războiului cu Somalia. În perioada 1980–1987, importurile anuale de arme au rămas oarecum constante la 1575 de milioane de dolari, dar odată cu încheierea Războiului Rece acestea au scăzut dramatic la 350 de milioane în 1989–1993; cifra pe 1993 este cea mai scăzută de la mijlocul anilor ’60. Aşa cum a afirmat istoricul african profesor John Clapham, aceste uriaşe importuri de arme nu

urmăreau să întărească statele destinatare, ci să le slăbească şi, în unele cazuri, chiar să le distrugă. Principalii destinatari africani ai armelor din timpul Războiului Rece din anii ’70 şi ’80 au devenit statele africane care s-au prăbuşit în anii 1990.

Deşi Uniunea Sovietică avea atât de puţin de oferit Lumii a Treia, s-a bucurat de un uimitor succes în relaţiile publice – ce-i drept, ajutată uneori de prietenii săi. În 1979, cel mai de nădejde şi mai elocvent susţinător al ei din Lumea Treia, Fidel Castro, a fost ales preşedinte al Mişcării de Nealiniere pentru următorii trei ani – în pofida faptului că Cuba, departe de a fi nealiniată, adera foarte ferm la blocul sovietic. Castro s-a grăbit să-şi exploateze flerul pentru publicitatea antiimperialistă şi s-a dus la New York în octombrie cu cantităţi impresionante de rom şi homari pentru o recepţie uriaşă oferită în clădirea cu douăsprezece etaje a misiunii cubaneze de la ONU (cea mai mare misiune cu excepţia celor a SUA şi URSS), apoi a ţinut o cuvântare pătimaşă de două ore la Adunarea Generală pentru ca „imperialiştii bogaţi“ (în primul rând Statele Unite) să dea statelor în curs de dezvoltare 300 de miliarde de dolari în deceniul următor. Cel puţin la nivel retoric, antiamericanismul şi antiimperialismul aveau un ecou global mai puternic decât anticomunismul, ceea ce era esenţial atât pentru propaganda sovietică oficială, cât şi pentru măsurile active ale KGB-ului.

Deşi Statele Unite deţineau cel mai mare număr de experţi în relaţii publice din lume nu-şi puteau făuri o imagine favorabilă – şi nici măcar echilibrată – a politicilor sale din Lumea a Treia. Dar, spre deosebire de Uniunea Sovietică, Statele Unite aveau multe lucruri pe care le dorea şi restul lumii. Muzica şi filmele americane, TV, IT, haine, fast-food şi băuturi răcoritoare – toate acestea făceau parte din cultura cu cel mai puternic impact din lume. Statele Unite erau destinaţia cea mai căutată atât pentru migranţii economic, cât şi pentru studenţii din Lumea a Treia, dintre care foarte puţini preferau să lucreze sau să trăiască în blocul sovietic. America era şi unul dintre centrele mondiale de frunte pentru o serie de cauze progresiste – printre acestea drepturile omului, eliberarea homosexualilor, feminismul şi protecţia mediului – care erau condamnate în Uniunea Sovietică. Şi cu toate acestea, la întâlnirile internaţionale cu o mare participare din Lumea a Treia, Statele Unite se găseau întotdeauna în postura de principal ţap ispăşitor. Adunarea de la Vancouver a Consiliului Mondial al Bisericilor din 1983 a condamnat capitalismul occidental ca principala sursă de nedreptate din lume, răspunzătoare pentru toate relele rasismului, sexismului, captivităţii culturale, colonialismului şi neocolonialismului. În schimb, Adunarea a manifestat înţelegere faţă de necazurile sovieticilor în Afganistan, cerând retragerea sovieticilor „numai în contextul unei reglementări politice generale între Afganistan şi URSS“ (uitând că regimul de la Kabul fusese instalat de invadatorii sovietici) şi „încheierea furnizării de arme din afară către grupurile oponente“ (cu alte cuvinte, să nu se mai trimită arme celor care se împotriveau invadatorilor sovietici).

În climatul Războiului Rece, unul dintre cele mai importante puncte forte ale culturii americane – capacitatea de a se autocritica – a devenit o slăbiciune a politicii sale externe. În timp ce Uniunea Sovietică se străduia din răsputeri să-şi ascundă neajunsurile, Statele Unite le expuneau pe ale lor criticii publice. În anii războiului din Vietnam, mulți dintre cei mai eficienți critici ai politicii SUA în Lumea a Treia erau americani. 1975, Anul Informației, a marcat începutul unei perioade de critică publică acerbă a CIA. Niciun alt serviciu de informații nu a fost expus în felul acesta unei examinări critice publice a lipsurilor sale. În timpul campaniei pentru alegerile prezidențiale din 1976, Jimmy Carter a condamnat nenorocirile naționale: „Watergate, Vietnam şi CIA“. Deşi abuzurile KGB-ului erau mult mai grave decât cele ale CIA, acestea erau mai puțin cunoscute şi atrăgeau mult mai puțin atenția la nivel global. Inechitățile politicii externe americane şi operațiunile sub acoperire erau invocate de teoreticienii conspirațiilor care găseau un teren propice în interiorul şi în exteriorul SUA. Deoarece majoritatea americanilor credeau sau bănuiau că CIA fusese implicată în asasinarea preşedintelui Kennedy, nu este de mirare că mulți oameni din Lumea a Treia îşi închipuiau că CIA scăpase de sub control.

Campaniile de măsuri active ale KGB-ului împotriva Adversarului Principal erau astfel îndreptate către o țintă mai uşoară. Deşi este imposibil să cuantificăm succesele, probabil că au produs măcar o uşoară creştere a antiamericanismului, în special în Lumea a Treia, şi au introdus o variație în teoriile conspirațiilor împotriva SUA. Fără falsurile confecționate de Serviciul A este puțin probabil că atât de mulți conducători şi lideri de opinie din Lumea a Treia ar fi crezut că ei şi țările lor sunt ținta CIA. Şi probabil că nici acuzațiile referitoare la responsabilitatea SUA pentru apariția SIDA şi traficul cu organe de copii nu s-ar fi răspândit cu un asemenea succes fără asistența KGB. Memoriile caracterizate în general prin corectitudine şi reconciliere ale lui Nelson Mandela condamnă „numeroasele activități ale CIA în sprijinul imperialismului american“, dar nu formulează nicio critică cu privire la rolul KGB şi al altor agenții de spionaj din blocul sovietic, de exemplu, în instruirea agențiilor de spionaj ale regimurilor marxiste africane.

Mulți foşti ofițeri sovietici de informații încă se mai mândresc cu dosarul KGB. Leonid Şebarşin, probabil cel mai capabil dintre toți şefii serviciilor străine de spionaj, insistă că „informațiile sovietice erau cele mai bune din lume“: „De ce aveam noi“ – se întreabă el – „un asemenea avantaj față de CIA? Pentru că ofițerii noştri erau pasionați de ceea ce făceau… KGB însemna entuziasm şi devotament.“ Nikolai Leonov, unul dintre cei mai buni ofițeri KGB din Lumea a Treia, a continuat să apere serviciile secrete sovietice şi să afirme că influența politică şi militară a Uniunii Sovietice în Lumea a Treia a depăşit-o pe cea a Statelor Unite. Dacă sistemul sovietic nu s-ar fi prăbuşit pe plan intern, susține el, în cele din urmă ar fi obținut „victoria finală“ asupra Occidentului în străinătate.

Şebarşin şi Leonov, la fel ca şi alți foşti ofițeri superiori din KGB, nu sunt în

stare să recunoască faptul că KGB, departe de a fi victima unui sistem falimentar, a comis cele mai monstruoase abuzuri în cadrul acestuia. În timpul lui Stalin, NKVD a făcut posibilă monitorizarea şi reprimarea disidenţei – atât a celei reale, cât şi a celei imaginare – la o scară fără precedent în istoria pe timp de pace a Europei. În epoca poststalinistă marcată de o brutalitate ceva mai mică, KGB a fost elementul central al unui sistem de control social atât de omniprezent, încât până şi posibilitatea de a deveni disidenţi a fost luată în calcul de un număr foarte mic de persoane curajoase. Din cauza incapacităţii lor de a sesiza adevărata natură a serviciilor sovietice de informaţii, mulţi dintre veteranii acestora nu reuşesc să înţeleagă motivele disidenţelor secrete din cadrul propriilor rânduri, aşa cum a fost cazul lui Vasili Mitrokhin şi Oleg Gordievski, care şi-au dat seama ce reprezintă KGB cu adevărat şi şi-au propus să-i submineze autoritatea. Istoricii occidentali ai spionajului ştiu foarte bine că au existat „cârtiţe“ ideologice şi în Est şi în Vest în timpul Războiului Rece. Dar nu şi apologeţii FCD. În timp ce idealizau motivaţiile agenţilor ideologici sovietici din Occident, de regulă refuzau să admită că ar fi existat agenţi ideologici occidentali în Uniunea Sovietică. Evgheni Primakov, unul dintre intelectualii de frunte ai spionajului extern rus care avusese legături strânse şi de lungă durată cu FCD înainte de a deveni primul preşedinte al succesorului acestuia postsovietic, SVR, evocă imaginea romantică a „cârtiţei“ de la Cambridge, Donald Maclean, pe care l-a cunoscut personal „ca un lord scoţian“ (în ciuda faptului că, deşi era fiul unui cavaler, nu avea titlu), care a renunţat la o avere suficient de mare pentru a face faţă tuturor cheltuielilor spionajului străin sovietic (o exagerare sfruntată) lucrând ca agent de infiltrare „numai din motive ideologice“. În schimb, Primakov neagă că Gordievski, în ciuda faptului că şi-a riscat viaţa în repetate rânduri pentru o cauză în care credea profund, a fost motivat de respingerea sistemului sovietic. La fel ca şi Primakov, Vadim Kirpicenko, în prezent consultant şef al şefului SVR, continuă să insiste că niciun agent occidental nu a lucrat în Uniunea Sovietică din considerente ideologice: „Nu au existat niciodată luptători pur ideologici pentru minunatul sistem capitalist“. De aici şi insistenţa lui Kirpicenko, că Mitrokhin, Gordievski şi alţii care şi-au riscat viaţa pentru a expune viciile KGB-ului nu au fost nimic altceva decât nişte „trădători“, motivaţi de „diverse feluri de vicii“, „instabilitate psihologică“, „discordie în familie sau lăcomie de bani“.

Astfel de atitudini reprezintă moştenirea modului de gândire al statului sovietic monopartinic, care a refuzat întotdeauna să admită că un disident acţiona călăuzindu-se după principii. Obsesia KGB din timpul Războiului Rece pentru ceea ce numea el „subversiune ideologică“ a ajuns la niveluri absurde în comparaţie cu mania pentru medalii a lui Brejnev. Până şi interesul pentru pictura abstractă sau ascultarea unui alt tip de muzică decât cel aprobat oficial erau privite ca potenţial subversive. Direcţia KGB Moscova şi Direcţia Cinci (care se ocupa de subversiunea ideologică) raportau cu mândrie în 1979 că agenţii lor din

comunitatea artistică au reuşit să „preîntâmpine şapte încercări ale artiştilor de avangardă de a-şi prezenta tablourile“. Secțiile din provincie ale KGB-ului făceau eforturi uriaşe să monitorizeze rolul muzicii populare occidentale în încurajarea subversiunii în rândul tinerilor. KGB din regiunea Dnepropetrovsk, unde îşi începuse Brejnev cariera de „aparatcik“ avertiza că „ascultarea programelor muzicale dădea tinerilor o idee deformată despre realitatea sovietică“. Astfel de rapoarte sunt o mărturie a modului în care vânătoarea după subversiunea ideologică a distrus orice simț al absurdului în rândurile celor angajați în războiul sfânt împotriva ei. Publicația internă a Centrului, *KGB Sbornik*, sărbătorea regulat victoriile în lupta contra subversiunii care erau, după toate standardele obiective, absolut banale. Un astfel de triumf a fost vânătoarea după un artist „subversiv“ cu numele conspirativ HUDOJNIK („artist“ în limba rusă), care în 1971 a început să trimită la PCUS şi comitetele de Comsomol scrisori anonime, scrise de mână, în care ataca marxism-leninismul şi pe diverşi funcționari ai partidului. Deşi niciuna din scrisorile lui nu a devenit publică şi nu a reprezentat o amenințare la adresa regimului, resursele desfăşurate pentru găsirea lui le-au depăşit cu mult pe cele consacrate în Occident celor mai importante anchete în cazurile de crimă. Datorită faptului că unele dintre scrisorile lui HUDOJNIK au fost trimise comsomoliştilor din armată, s-a scotocit printr-un număr imens de dosare ale celor demişi din armată şi ale ofițerilor în rezervă. La Moscova, Iaroslavl, Rostov şi Gavrilov-Iam, de unde fuseseră trimise scrisorile, serviciul de cenzură al Poştei a studiat luni la rând mostre de scris de mână similar cu cel al scrisorilor lui HUDOJNIK. Mostrele au fost arătate unui mare număr de agenți KGB şi persoane cooptate, cărora li s-a dat presupusul lui profil psihologic. Un alt uriaş efort de cercetare a fost făcut pentru studierea diverselor formulare oficiale pe care le-ar fi putut completa HUDOJNIK. În 1974, după o vânătoare care a durat aproximativ trei ani, i s-a descoperit în cele din urmă scrisul pe o cerere către Comisia pentru locuințe din Rostov. HUDOJNIK a fost demascat ca preşedintele unui comitet de stradă din Rostov, pe nume Korobov, judecat şi trimis la închisoare. Această investigație suprarealistă era în deplin acord cu politica Centrului. În 1979, la o conferință a Direcției Cinci, Andropov a spus că KGB nu-şi putea permite să ignore activitatea niciunui disident, indiferent cât de obscur ar fi fost el. Oleg Kalughin, cândva cel mai tânăr general din spionajul sovietic în străinătate şi care, după o neînțelegere cu Kriucikov, a fost mutat de la FCD şi a devenit adjunct al şefului KGB din Leningrad în 1980, şi-a dat rapid seama că cea mai mare parte din activitatea acestuia era „o farsă coregrafică bine elaborată“, în care încerca cu disperare să descopere suficientă subversiune pentru a-şi justifica dimensiunea şi resursele excesive.

Apologeții serviciilor sovietice de informații caută adesea să diferențieze operațiunile acestora de încălcare a drepturilor omului de către KGB din țară. În realitate, aşa cum demonstrează volumul I al *Arhivei Mitrokhin,* lupta împotriva

subversiunii ideologice de acasă şi din străinătate a fost coordonată cu grijă. Aşa după cum vânarea lui Troţki şi a altor „duşmani ai poporului“ în străinătate a devenit principala prioritate a operaţiunilor externe de informaţii în perioada Marii Terori de dinainte de cel de-al Doilea Război Mondial, la rândul lor „măsurile operaţionale ale agenţilor“ împotriva unor disidenţi de frunte în timpul anilor ’70 au fost aprobate de Kriucikov, şeful FCD, şi de şefii securităţii interne. La începutul anului 1977 un număr total de treizeci şi două de operaţiuni de măsuri active elaborate în comun şi destinate să-l discrediteze pe Andrei Saharov („Inamicul public numărul unu“, după cum l-a descris Andropov) erau deja în curs de desfăşurare sau pe punctul de a fi lansate acasă şi în străinătate. Aceeaşi cooperare a existat între secţiile interne şi externe ale KGB-ului în campania lor obsesivă împotriva „subversiunii sioniste“ şi a „refiuzenicilor“ evrei. Până în ultimii ani ai Războiului Rece, FCD şi-a propus să-i împiedice pe disidenţii şi dezertorii sovietici să dobândească recunoaştere în străinătate – chiar şi în domenii care n-aveau nicio tangenţă cu politica (cel puţin în accepţiunea Occidentului). Centrul a făcut mari eforturi şi a alocat un timp impresionant pentru a pune la punct modalităţi de distrugere a carierelor lui Rudolf Nureiev, Natalia Makarova şi ale altor dezertori din baletul sovietic. După ce marele violoncelist Mstislav Rostropovici şi soţia lui, cântăreaţa Galina Vişnevskaia, au plecat în exil, în Occident, Centrul a făcut apel la toate serviciile de informaţii din blocul sovietic pentru a-l ajuta să se infiltreze în anturajul lor şi să le distrugă reputaţia. O altă prioritate pentru operaţiunile KGB în străinătate o constituia împiedicarea jucătorilor de şah să câştige meciuri împotriva celor cu ideologie corectă. În 1978, o echipă formată din optsprezece ofiţeri operativi ai FCD a fost trimisă la campionatul din Filipine pentru a încerca să influenţeze înfrângerea dezertorului Viktor Korcinoi de către campionul mondial sovietic Anatoli Karpov.

În străinătate, la fel ca şi acasă, KGB a fost implicat în cele mai grave încălcări ale drepturilor omului din Uniunea Sovietică în perioada Războiului Rece; printre acestea s-au numărat înăbuşirea revoluţiei ungare din 1956, zdrobirea Primăverii de la Praga în 1968, invadarea Afganistanului în 1979 şi presiunile exercitate asupra regimului comunist polonez pentru a înăbuşi mişcarea democratică Solidaritatea din 1981. Exportul sistemelor sovietice de opresiune începuse încă din perioada interbelică. Şeful securităţii lui Mao, Kang Sheng, a studiat în Rusia lui Stalin în timpul Marii Terori unele dintre metodele brutale de lichidare a subversiunii ideologice pe care le-a introdus apoi în China. După cel de-al Doilea Război Mondial, regimul comunist instaurat în cadrul noului bloc sovietic din Europa Centrală şi de Est depindea de sistemele de monitorizare şi represiune implementate de serviciile locale de securitate create după chipul şi asemănarea KGB-ului. Unul dintre cele mai reprobabile aspecte ale operaţiunilor în străinătate ale KGB-ului şi alte celorlalte servicii de spionaj din blocul sovietic a fost ajutorul pe care l-au acordat liderilor statelor monopartinice din Lumea a Treia, din Afganistan până în Etiopia, pentru a-şi zdrobi oponenţii.

Întrucât guvernele statelor monopartinice consideră că disidența este ilegală, toate au nevoie de sisteme secrete de monitorizare şi control social pentru a o menține sub control, dar limitele de permisibilitate variază de la o țară la alta. Adevărata dimensiune a importanței KGB pentru supraviețuirea URSS a fost dezvăluită abia atunci când vastul aparat de control social sovietic a început să fie demontat în timpul lui Gorbaciov. Manifestul liderilor de linie dură ai puciului din august 1991, al cărui organizator principal a fost Kriucikov, a recunoscut implicit că relaxarea campaniei împotriva subversiunii ideologice a zguduit temeliile statului monopartinic: „Autoritatea de la toate nivelurile nu se mai bucură de încrederea populației… Sunt batjocorite toate instituțiile statului. Țara a devenit, de fapt, neguvernabilă". Complotiştii nu au reuşit însă să înțeleagă că era prea târziu ca să mai dea ceasul înapoi. „Dacă puciul ar fi avut loc cu un an şi jumătate sau doi mai devreme", scria Gorbaciov mai târziu, „poate că ar fi reuşit." Crucială pentru schimbarea de atmosferă a fost scăderea respectului pentru capacitatea de intimidare a KGB, care reuşise până atunci să înăbuşe în faşă orice demonstrație din Moscova. Cel mai concludent simbol al eşuării puciului din august a fost răsturnarea uriaşei statui a întemeietorului Ceka, Feliks Dzerjinski, de pe soclul ei din piața din fața sediului KGB. O mare mulțime, care cu câțiva ani mai înainte nici n-ar fi îndrăznit să se adune, a înconjurat Lubianka şi a început să ovaționeze entuziastă în timp ce „Feliks cel de Fier" era dus de acolo, atârnând de brațul unei macarale pusă la dispoziție de Municipalitatea Moscova.

Pe lângă faptul că a suprimat libertățile civile de acasă, KGB a compromis şi politica sovietică din străinătate. În ciuda numeroaselor succese ale FCD în strângerea de informații, evaluările sale corecte din punct de vedere politic ale Adversarului Principal şi ale aliaților săi au servit la consolidarea şi nu la corectarea opiniilor greşite ale conducerii sovietice. Chiar şi în ajunul epocii lui Gorbaciov, Biroul Politic ar fi aflat mai mult citind ziarele importante din Occident decât din rapoartele strict secrete ale serviciilor sovietice de informații. Potrivit evaluării făcute de Kriucikov cu privire la situația internațională în Planul de muncă al FCD pe 1984, de exemplu, „Statele imperialiste îşi continuă intrigile în legătură cu Polonia şi Afganistanul"; dar nu se făcea nicio referire la opoziția de masă împotriva regimului comunist şi a dominației sovietice care se afla la rădăcina crizei din ambele țări. La fel, raportul bienal al lui Kriucikov de la începutul anului 1984 cu privire la operațiunile KGB şi afacerile internaționale din cei doi ani precedenți ajungea la concluzia alarmistă că „adâncirea crizei sociale şi economice din lumea capitalistă" a atins asemenea cote, încât imperialiştii se gândeau în mod serios la un război termonuclear ca „o cale de scăpare din dificultățile pe care le creaseră". Dar nu se menționa, firește, nimic despre problemele mult mai grave ale blocului sovietic. Influența KGB-ului asupra politicii externe sovietice a fost adesea subestimată. Chiar şi rapoartele de informații eronate – ca acelea de la începutul anilor '60 şi '80, în care se afirma

că Statele Unite plănuiau să dea prima lovitură nucleară – au avut o influență importantă asupra politicii dacă, așa cum s-a întâmplat în ambele cazuri, factorii de decizie politică le-au luat în serios.

Așa cum s-a arătau în volumul I al *Arhivei Mitrokhin*, informațiile științifice și tehnologice din Occident, care sufereau mult mai puțin din cauza cerinței de corectitudine politică, au fost folosite mult mai eficient decât informațiile politice. Planurile primei bombe atomice obținute pentru Moscova de agenții britanici și americani au reprezentat cel mai important secret militar obținut vreodată de un serviciu de spionaj. Ca și în cazul armelor nucleare, dezvoltarea timpurie a sistemului sovietic de radar, a rachetelor și avioanelor cu reacție au depins în mare măsură de achiziționarea în secret de tehnologie occidentală. Uriașul flux de informații științifice și tehnice (în special americane) de pe tot parcursul Războiului Rece ne ajută să explicăm unul din paradoxurile centrale ale statului sovietic, care a fost descris uneori drept „Volta Superioară cu rachete": capacitatea lui de a rămâne o superputere militară în timp ce mortalitatea infantilă și alți indici ai privațiunilor sociale erau la nivelul țărilor din Lumea a Treia. Faptul că diferența între sistemul de armament sovietic și cel occidental era mult mai mică decât în oricare alt domeniu al producției economice se datora nu numai priorității lui în cadrul sistemului sovietic, ci și remarcabilului succes în strângerea de informații științifice și tehnice din Occident. Pe tot parcursul Războiului Rece, întreprinderile americane s-au dovedit mult mai ușor de infiltrat decât guvernul federal. Cu mult înainte să coopteze un spion din cadrul CIA (Aldrich Ames, în 1985), KGB avea o mulțime de alți agenți mercenari în rândul constructorilor americani de armament și intercepta multe din comunicațiile lor pe fax. Pentagonul a estimat la începutul anilor '80 că probabil 70% din toate armele Pactului de la Varșovia se bazau pe tehnologie occidentală. Ambele părți implicate în Războiul Rece – Pactul de la Varșovia și NATO – depindeau astfel de know-how-ul american. Dar dincolo de industria apărării, ineficienta economie sovietică centralizată nu era capabilă să utilizeze cantitatea mare de informații științifice și tehnologice obținute din Vest.

Ridiculizată la încheierea erei sovietice, comunitatea rusă de informații a făcut de atunci succese remarcabile în efortul de a se reface și de a-și redobândi influența politică. Ultimii trei prim-miniștri ai Federației Ruse din timpul președinției lui Boris Elțîn – Evgheni Primakov, Serghei Stepașin și Vladimir Putin – erau foști șefi ai informațiilor. Putin, care i-a urmat lui Elțîn în funcția de președinte în anul 2000, este singurul ofițer FCD care a devenit lider rus. După cum afirmă șeful SVR, Serghei Nikolaievici Lebedev, „Părerea președintelui despre activitatea de informații și faptul că vorbim aceeași limbă cu el ne ușurează considerabil munca". Niciun alt șef de stat anterior din Rusia, niciunul în întreaga lume, nu s-a înconjurat de atât de mulți ofițeri de informații. Putin are un control mult mai direct asupra informațiilor decât oricare alt conducător rus de la Stalin

încoace. După cum afirmă Kirpicenko, „Suntem sub controlul preşedintelui şi al administraţiei sale, deoarece informaţiile sunt direct subordonate preşedintelui“. Dar în timp ce şefii informaţiilor din timpul lui Stalin îi spuneau acestuia numai ceea ce voia el să audă, de astă dată Kirpicenko susţine că „acum spunem cum stau lucrurile în realitate“.

Misiunea declarată a FSB şi SVR este astăzi total diferită de cea a KGB-ului. La începutul anilor ’80 Andropov declara cu mândrie că KGB juca un rol important în continuarea marşului revoluţiei mondiale. Spre deosebire de acesta, actualul „concept de securitate naţională“ al Federaţiei Ruse, adoptat la începutul noului mileniu, pune accentul pe apărarea valorilor tradiţionale ruse:

> Garantarea securităţii naţionale a Federaţiei Ruse include şi apărarea moştenirii culturale şi spiritual-morale, tradiţiile istorice şi normele vieţii sociale, conservarea proprietăţii culturale a tuturor popoarelor din Rusia, formarea unei politici statale în sfera educaţiei spirituale şi morale a populaţiei…

Una dintre caracteristicile distinctive ale sistemului sovietic de informaţii de la Ceka la KGB a fost ateismul militant. În martie 2002, FSB l-a descoperit în sfârşit pe Dumnezeu. O biserică ortodoxă rusă restaurată din centrul Moscovei a fost sfinţită de către Patriarhul Alexei al II-lea ca biserică parohială a FSB pentru a se îngriji de nevoile spirituale neglijate ale personalului. Directorul FSB, Nikolai Patruşev, şi Patriarhul au celebrat căsătoria mistică a Bisericii Ortodoxe şi a aparatului securităţii statului printr-un schimb solemn de cadouri. Patruşev a oferit simbolic Patriarhului cheia de aur a bisericii şi o icoană a Sf. Alexei, Mitropolitul Moscovei. Acesta, la rândul lui, i-a dăruit Directorului FSB o icoană a Maicii Domnului şi o alta reprezentându-l chiar pe patronul lui Patruşev, Sf. Nicolae; posedarea acesteia ar fi fost în trecut un delict grav şi l-ar fi costat pe ofiţer cariera. Deşi FSB nu a devenit prima agenţie de informaţii din lume în care lucrează numai creştini convinşi, mai mulţi ofiţeri ruşi de informaţii au intrat în Biserica Ortodoxă – printre aceştia Nikolai Leonov, cel care cu o jumătate de secol în urmă atrăsese atenţia Centrului asupra potenţialului revoluţionar al lui Fidel Castro. „Spiritualitatea“ a devenit o temă comună a materialelor informative în materie de relaţii publice ale FSB. Pe vremea când era şef al relaţiilor publice la FSB, Vasili Stavitki a publicat mai multe volume de poezie cu un conţinut „spiritual“ puternic, printre care *Secretele sufletului* (1999) şi *Constelaţia iubirii: Versuri alese* (2000). Multe dintre poeziile lui Stavitki au fost puse pe muzică, fiind înregistrate pe CD-uri care se bucură de mult succes în rândul funcţionarilor FSB.

În pofida accentului fără precedent pus pe „securitatea spirituală“, FSB şi SVR sunt agenţii de informaţii politizate, care ţin evidenţa criticilor şi oponenţilor preşedintelui Putin în rândurile diasporei ruse crescânde din străinătate, precum şi în Rusia. În timpul primului său mandat, Putin a reuşit treptat să marginalizeze

cea mai mare parte a opoziției și să dețină controlul asupra posturilor de televiziune și a principalelor ziare. Dezbaterea publică viguroasă a problemelor din anii lui Elțîn a dispărut în cea mai mare parte. Ceea ce a apărut treptat este un sistem nou de control social în care cei ce trec de o anumită linie sunt supuși intimidării din partea FSB și a tribunalelor. Raportul pe 2003 al Departamentului de Stat cu privire la drepturile omului avertizează că o serie de cazuri de așa-zis spionaj implicând oameni de știință, ziariști, apărători ai mediului „au provocat îngrijorare din cauza absenței procesului și a intervenției FSB în unele cazuri". După cum susține Ludmila Alekseieva, actuala șefă de la Moscova a Grupului Helsinki, care a militat pentru drepturile omului în Rusia încă din 1976, „Singurul lucru de care sunt vinovați oamenii de știință, ziariștii și apărătorii mediului este că stau de vorbă cu străinii, ceea ce în Uniunea Sovietică era o crimă de neiertat". Deși toate acestea nu au nimic comun cu obsesia KGB față de cea mai mică formă de subversiune ideologică, FSB și-a definit încă o dată rolul de instrument al controlului social. Spionajul rus în Occident se pare că a atins din nou nivelurile din timpul Războiului Rece. În era post-sovietică, dispariția dincolo de orizont a amenințării unui conflict termonuclear între Rusia și Occident, preocuparea centrală a agențiilor de informații de ambele părți din timpul Războiului Rece, denotă faptul că spionajul rus nu mai reprezintă amenințarea de odinioară. Spionajul de la începutul secolului al XXI-lea s-a transformat prin apariția pentru prima dată a contraterorismului ca o prioritate mai mare decât contraspionajul. În anii '70, KGB vedea terorismul ca o armă care putea fi eventual utilizată împotriva Occidentului. FSB și SVR și-au revizuit atitudinea. Deși Rusia și Occidentul se mai spionează reciproc, cooperează în domeniul luptei împotriva terorismului. Având în vedere caracterul transnațional al operațiunilor teroriste, nu au altă opțiune rațională. Șeful SVR, S. N. Lebedev, a declarat după 9/11: „Nicio țară din lume, nici chiar Statele Unite cu toată puterea lor, nu este capabilă să înfrunte de una singură această amenințare. Cooperarea este esențială." FSB și SVR au legături oficiale – deși puțin mediatizate – cu agențiile occidentale de informații. În 2004, în stațiunea balneară Soci de pe malul Mării Negre, FSB a găzduit o întâlnire a șefilor agențiilor din 17 țări occidentale (inclusiv reprezentanții de rang superior ai celor mai cunoscute agenții occidentale) pentru a discuta colaborarea internațională în lupta împotriva terorismului. Pe parcursul conferinței, delegații au urmărit un exercițiu (cu numele conspirativ de NABAT) al forțelor speciale ruse pentru eliberarea ostaticilor dintr-un avion deturnat pe aeroportul Soci.

În ciuda faptului că pun accentul în public pe „securitatea spirituală", FSB și SVR sunt mai puțin preocupați de trecutul lor prerevoluționar decât de rădăcinile lor sovietice și sărbătoresc în fiecare an ziua de 20 decembrie, data înființării Ceka, la șase săptămâni de la Revoluția din Octombrie, ca „scut și spadă" a regimului bolșevic. FSB continuă să facă campanie pentru reașezarea statuii întemeietorului Ceka, Feliks Dzerjinski, pe piedestalul din fața sediului său, de

unde a fost îndepărtată după puciul nereuşit din august 1991. SVR consideră că data întemeierii sale este 20 decembrie 1920, când a fost înfiinţat departamentul extern al Ceka. În 1995 şi-a sărbătorit cea de-a 75-a aniversare publicând un elogiu necritic al „marelui număr de fapte glorioase“ ale ofiţerilor sovietici de informaţii „care au adus o contribuţie excepţională la garantarea securităţii patriei noastre“. O istorie în mai multe volume, începută de Primakov în calitatea sa de şef al SVR, este în curs de elaborare, propunându-şi să demonstreze, în mod similar, că, de la Ceka la KGB, serviciul sovietic de informaţii „şi-a făcut în mod exemplar datoria cu onoare şi altruism faţă de patria mamă şi popor“. Deşi intelectualitatea rusă a evoluat mult după prăbuşirea Uniunii Sovietice, mai trebuie să se împace cu trecutul său.

Anexa A
Preşedinţii KGB, 1917 – 1991

1917 – 1926	Feliks Edmundovici Dzerjinski (Ceka / GPU / OGPU)
1926 – 1934	Veaceslav Rudolfovici Menjinski (OGPU)
1934 – 1936	Ghenrih Grigorievici Iagoda (NKVD)
1936 – 1938	Nikolai Ivanovici Ejov (NKVD)
1938 – 1941	Lavrenti Pavlovici Beria (NKVD)
1941 (februarie – iulie)	Vsevolod Nikolaievici Merkulov (NKGB)
1941 – 1943	Lavrenti Pavlovici Beria (NKVD)
1943 – 1946	Vsevolod Nikolaievici Merkulov (NKGB/MGB)
1946 – 1951	Viktor Semionovici Abakumov (MGB)
1951 – 1953	Semion Denisovici Ignatiev (MGB)
1953 (martie – iunie)	Lavrenti Pavlovici Beria (MGB)
1953 – 1954	Serghei Nikiforovici Kruglov (MGB)
1954 – 1958	Ivan Aleksandrovici Serov (KGB)
1958 – 1961	Aleksandr Nikolaievici Şelepin (KGB)
1961 – 1967	Vladimir Efimovici Semiceastnîi (KGB)
1967 – 1982	Iuri Vladimirovici Andropov (KGB)
1982 (mai – decembrie)	Vitali Vasilievici Fedorciuk (KGB)
1982 – 1988	Viktor Mihailovici Cebrikov (KGB)
1988 – 1991	Vladimir Aleksandrovici Kriucikov (KGB)
1991 (august – decembrie)	Vadim Viktorovici Bakatin (KGB)

Anexa B
Şefii Spionajului extern, 1920 – 2005

1920 – 1921	Iakob Kristoforovici Davtean (Davîdov) (Ceka)
1921	Solomon Grigorievici Moghilevski (Ceka)
1921 – 1930	Mihail Abramovici Triliser (Ceka/GPU/OGPU)
1930 – 1936	Artur Kristianovici Artuzov (OGPU/NKVD)
1936 – 1938	Abram Abramovici Sluţki (NKVD)
1938	Zelman I. Pasov (NKVD)
1938	Serghei Mihailovici Şpigelglas (NKVD)
1938 -1939	Vladimir Gheorghievici Dekanozov (NKVD)
1939 – 1946	Pavel Mihailovici Fitin (NKVD/NKGB/NKVD/ MGB)
1946 (iunie – septembrie)	Piotr Nikolaievici Kubatkin (MGB)
1946 – 1949	Piotr Vasilievici Fedotov (vicepreşedinte, KI, 1947-49)
1949 – 1952	Serghei Romanovici Savcenko (vicepreşedinte KI, 1949-51
1952 – 1953	Evgheni Petrovici Pitovranov (MGB)
1953 (martie – iunie)	Vasili Stepanovici Reasnoi (MGB)
1953 – 1955	Aleksandr Semionovici Paniuşkin (MGB/KGB)
1956 – 1971	Aleksandr Mihailovici Saharovski KGB)
1971 – 1974	Fiodor Konstantinovici Mortin (KGB)
1974 – 1988	Vladimir Aleskandrovici Kriucikov (KGB)
1988 – 1991	Leonid Vladimirovici Şebarşin (KGB)
1991 – 1996	Evgheni Maksimovici Primakov (SVR)
1996 – 2000	Veaceslav Ivanovici Trubnikov (SVR)
2000 –	Serghei Nikolaievici Lebedev (SVR)

Anexa C

Organizarea KGB spre sfârşitul Războiului Rece

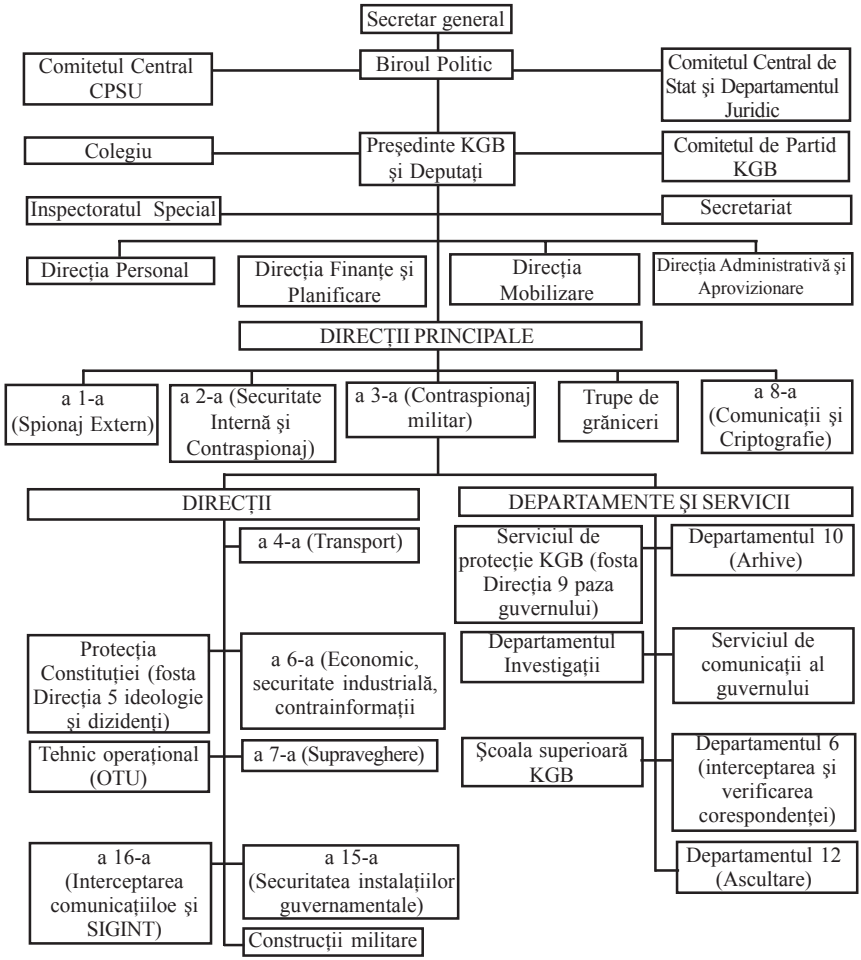

Sursa:Desmond Ball şi Robert Windren, „Soviet Signals Intelligence (Sigint): Organisation and Management“, *Intelligence and National Security,* vol.4 (1989), nr.4; Christopher Andrew şi Oleg Gordievsky, *KGB: The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev,* ed. London , Sceptre, 1991; şi Mitrokhin.

Anexa D

Organizarea Direcției Principale Unu KGB (Spionaj extern)

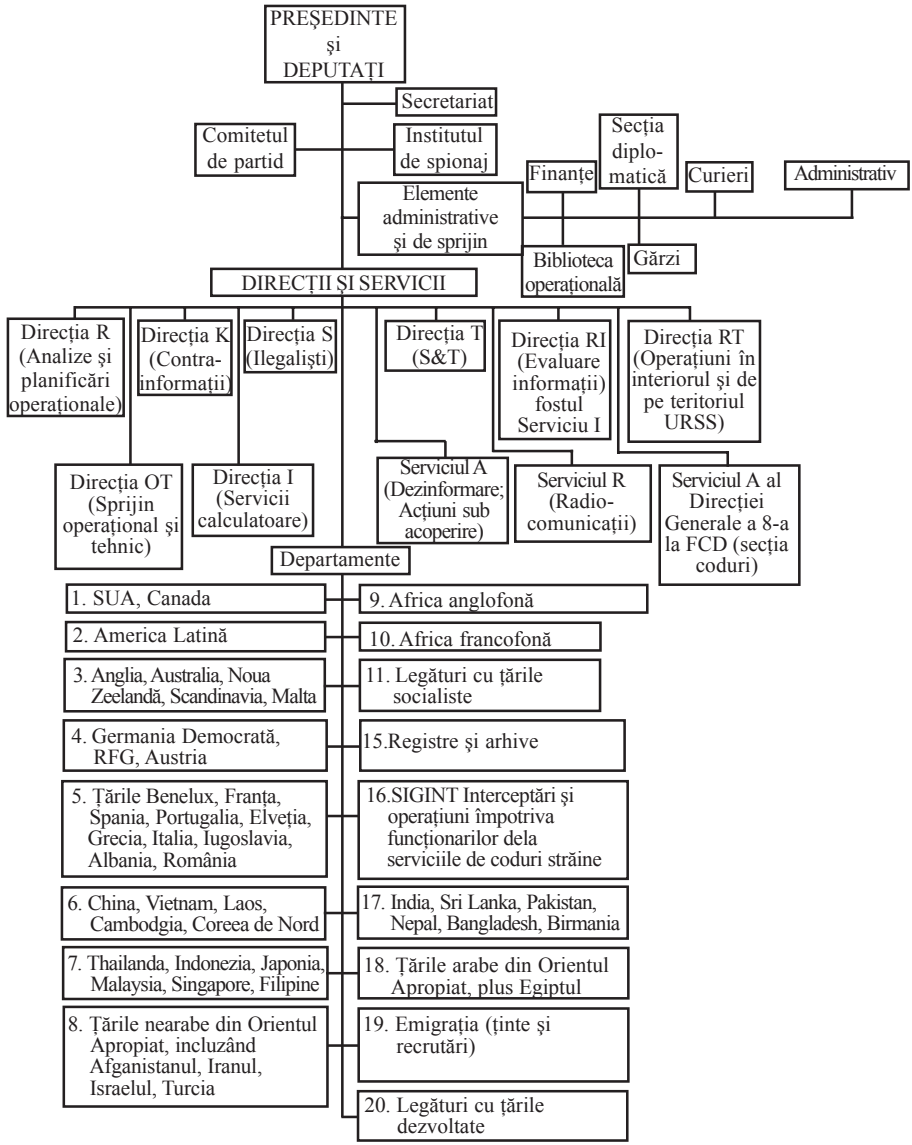
PREŞEDINTE şi DEPUTAŢI
Secretariat
Comitetul de partid
Institutul de spionaj
Secția diplo-matică
Finanțe
Curieri
Administrativ
Elemente administrative și de sprijin
Biblioteca operațională
Gărzi
DIRECŢII ŞI SERVICII
Direcția R (Analize şi planificări operaționale)
Direcția K (Contra-informații)
Direcția S (Ilegaliști)
Direcția T (S&T)
Direcția RI (Evaluare informații) fostul Serviciu I
Direcția RT (Operațiuni în interiorul şi de pe teritoriul URSS)
Direcția OT (Sprijin operațional şi tehnic)
Direcția I (Servicii calculatoare)
Serviciul A (Dezinformare; Acțiuni sub acoperire)
Serviciul R (Radio-comunicații)
Serviciul A al Direcției Generale a 8-a la FCD (secția coduri)
Departamente
1. SUA, Canada
2. America Latină
3. Anglia, Australia, Noua Zeelandă, Scandinavia, Malta
4. Germania Democrată, RFG, Austria
5. Țările Benelux, Franța, Spania, Portugalia, Elveția, Grecia, Italia, Iugoslavia, Albania, România
6. China, Vietnam, Laos, Cambodgia, Coreea de Nord
7. Thailanda, Indonezia, Japonia, Malaysia, Singapore, Filipine
8. Țările nearabe din Orientul Apropiat, incluzând Afganistanul, Iranul, Israelul, Turcia
9. Africa anglofonă
10. Africa francofonă
11. Legături cu țările socialiste
15.Registre şi arhive
16.SIGINT Interceptări şi operațiuni împotriva funcționarilor dela serviciile de coduri străine
17. India, Sri Lanka, Pakistan, Nepal, Bangladesh, Birmania
18. Țările arabe din Orientul Apropiat, plus Egiptul
19. Emigrația (ținte şi recrutări)
20. Legături cu țările dezvoltate

Sursa:Desmond Ball şi Robert Windren, „Soviet Signals Intelligence (Sigint): Organisation and Management“, *Intelligence and National Security,* vol.4 (1989), nr.4; Christopher Andrew şi Oleg Gordievsky, *KGB: The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev,* ed. London , Sceptre, 1991; şi Mitrokhin.

Anexa E

Organizarea unei rezidențe KGB